

О.П.Іваницька

Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки *у постбіполярний період*

(1990-і – 2000-і роки)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

О.П.Іваницька

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ
У ПОСТВІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД
(1990-і – 2000-і роки)**

Навчальний посібник

Київ 2012

УДК 327-025.44(4-15:7)"199/2000"(075.8)

ББК 66.4(4)я7+66.4(7)я7

I-19

Рекомендовано рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих педагогічних закладів освіти (протокол №12 від 25.05.2011 року)

Рецензенти:

Балабанов Г.В. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету;

Киридон А.М. – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин Київського славістичного університету.

Іваницька О.П. **ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД (1990-і – 2000-і РОКИ).** Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 720 с.

ISBN 978-966-194-095-5

Посібник охоплює період з часу розпаду СРСР, світового соціалістичного табору, руйнації біполярної системи міжнародних відносин до сьогоднішнього дня. Особлива увага приділена аналізу механізмів та особливостям адаптації західноєвропейських та північноамериканських країн до нової геополітичної ситуації.

Використовуючи здобутки сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії, у посібнику виважено оцінюються контраверсійні події та найважливіші дискусійні проблеми зовнішньої політики країн зазначених регіонів. Пропонується деталізований огляд становлення, розвитку та реалізації зовнішньополітичних стратегій нових суб'єктів світової політики, якими стали об'єднана Німеччина, Російська Федерація та Україна, встановлення двосторонніх стосунків між ними та іншими західноєвропейськими та північноамериканськими країнами.

Книга розрахована на студентів та магістрантів спеціальності «історія» і «міжнародні відносини» та інших гуманітарних спеціальностей, аспірантів, вчителів і на широке коло тих, хто цікавиться сучасною зовнішньою політикою країн Західної Європи та Північної Америки.

ISBN 978-966-194-095-5

УДК 327-025.44(4-15:7)"199/2000"(075.8)

ББК 66.4(4)я7+66.4(7)я7

© Іваницька О.П., 2012

© Видавничий Дім «Слово», 2012

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ВЕЛИКОБРИТАНІЯ.....6

Зовнішньополітичні пріоритети Великобританії: історія і сучасність. Зовнішньополітична стратегія та пріоритети лейбористського уряду Т.Блера: теоретичний аспект. Великобританія – США: розвиток «особливих відносин» у 1990-х роках. Історія питання, його теоретико-прикладні засади. Нові риси розвитку «особливих відносин» між Великобританією та США за правління лейбористського кабінету Т.Блера та Г.Брауна. Великобританія та югославська криза. Відносини Великобританії і Європейського Союзу. Англо-французькі відносини. Англо-німецькі відносини. Англо-російські відносини. Зовнішньополітична діяльність нового лейбористського прем'єра Г. Брауна. Політика Великобританії щодо Співдружності націй та країн «третього світу». Прихід до влади коаліційного уряду на чолі з консерватором Девідом Кемероном, його зовнішньополітична стратегія та діяльність.

РОЗДІЛ ІІ. ФРАНЦІЯ.....146

Руйнація ялтинсько-потсдамської системи і провідні засади та зовнішньополітична діяльність Франції за президентства Ф.Міттерана («політика супроводження»). Франція та об'єднання Німеччини. Провідні підходи Франції до європейського будівництва. Франція та питання регіональної та світової безпеки. Східноєвропейська політика Ф.Міттерана. Франція та югославська криза у роки другого терміну президентства Ф.Міттерана. Французька політика в Африці, на Близькому Сході і у Південно-Східній Азії. Франко-російські відносини. Зовнішня політика Франції за президентства Ж.Ширака. Взає-

мини Франції зі США та НАТО. Франція та Європейський Союз. Франко-німецькі відносини. Відносини Франції та Росії. Політика Франції на Близькому Сході, Азії та Африці. Ж.Ширак і косовська криза. Зовнішня політика Франції за президенства Н.Саркозі. Європейська домінанта у зовнішній політиці Н.Саркозі. Політика співпраці з США і НАТО. Середземноморський вимір зовнішньої політики Н.Саркозі. Створення Середземноморського союзу. Відносини Франції з Росією у 2007–2011 роках. Ядерна стратегія Франції: історія і сучасність. Трансформація національної військової доктрини.

РОЗДІЛ ІІІ. ФРН.....295

Міжнародні аспекти об'єднання Німеччини та провідні пріоритети зовнішньополітичної стратегії об'єднаної Німеччини. Особливості «адаптаційної фази» зовнішньополітичної діяльності Г.Коля (1991–1998 роки). Константи та перемінні у німецько-американських відносинах. ФРН – Європейський Союз. ФРН і країни третього світу. Німецько-російські відносини. Розвиток німецько-українських відносин.

РОЗДІЛ ІV. ІТАЛІЯ.....343

Зовнішньополітичні пріоритети та діяльність Італії у 1990-х – 2011 роках. Італія та югославська криза. Італія – Євросоюз. Середземноморська політика італійських урядів. Італія та політика США щодо Іраку. Італо-російські відносини.

РОЗДІЛ V. ІСПАНІЯ.....355

Зовнішньополітична спадщина франкізму. Зовнішня політика Іспанії в роки мирного переходу до демократії (1975–1982 роки). Зовнішня політика Іспанії за урядування соціалістичного уряду Ф.Гонсалеса (1982–1996 роки). Зовнішня політика Іспанії у 1996–2004 роках. Зовнішньополітичні пріоритети та діяльність уряду соціалістів на чолі з Х.Л.Родрігесом Сапате-ро. Європейський напрямок у зовнішній політиці Іспанії за урядування другого соціалістичного уряду на чолі з Х.Л.Родрігесом Сапате-ро. Проблема Гібралтару в іспано-британських відносинах за урядування соціалістів. Середземноморський і латиноамериканський напрямки. Іспано-російські відносини.

РОЗДІЛ VI. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ.....456

Зовнішньополітичні доктрини Сполучених Штатів з часу проголошення державності і до початку 1990-х років: ретроспективний аналіз. Завершення холодної війни, становлення нового міжнародного порядку та пріоритети американської зовнішньополітичної стратегії за президентів Б.Клінтона та Дж. Буша-молодшого. Трансформація ядерної стратегії США: причини та особливості. «Доктрина Буша», її зміст та суть. США і ЄС: стан та перспективи стратегічної трансатлантичної співпраці у XXI столітті. США – Росія: стан та перспективи стратегічного співробітництва. Розвиток американо-українських відносин: проблеми та перспективи. Азійський вектор зовнішньої політики США. Фактори впливу на формування американської політики в Азії. Світоглядні основи та пріоритети політики США в Азії. Відносини США – КНР: боротьба за лідерство. Конфліктно-проблемні питання у стосунках США і КНР: історія і сучасність. США та КНР у глобальному суперництві за домінування на Африканському континенті. Американо-японські відносини. Політика Вашингтона щодо Індії і Пакистану. Політика США щодо Ірану. Політика США на Близькому Сході. США та перша іракська війна в Перській затоці 1991 року. Антитерористична операція в Афганістані (2001–2002 роки). Друга іракська війна 2003 року: причини, перебіг та результати. США та країни Латино-Карибської Америки (ЛКА). Зовнішньополітичні пріоритети нової демократичної адміністрації на чолі з Б.Обамою та діяльність на міжнародній арені.

РОЗДІЛ VII. КАНАДА.....672

Особливості та фактори формування зовнішньої політики Канади. Канадо-американські відносини: стан, проблеми та пошуки нової парадигми співпраці. Біла книга зовнішньої політики Канади 2005 року: нова спроба перегляду зовнішньої політики у XXI сторіччі. Канада – НАТО: еволюція підходів. Участь Канади у регіональній економічній інтеграції: стан та проблеми. Формування континентального енергетичного ринку. Зовнішньополітичний курс Канади за уряду С.Харпера.

ЛІТЕРАТУРА.....710

РОЗДІЛ I. ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

Зовнішньополітичні пріоритети Великобританії: історія і сучасність

Європейський континент ніколи не представляв монолітного цілісного утворення. Численними війнами, династичними шлюбами вона краялась і перекраювалась. Характерною рисою її історичного поступу є конфліктогенність. Лише упродовж XVI–XIX століть вона пережила 230 воєн. Всі ці війни та конфлікти були віддзеркаленням багатовікової й перманентної боротьби за лідерство на європейському континенті. Англія брала активну участь у цій боротьбі. Але лідерства досягла вона не одразу.

Буржуазна революція і громадянська війна середини XVII століття сприяли швидкому розвитку капіталізму та промислового перевороту, який розпочався у другій половині XVIII століття і завершився у середині XIX століття. Великобританія перебирає лідерство у Європі лише після поразки Франції у наполеонівських війнах.

На середину XIX століття з завершенням промислового перевороту Англія перетворилась у «майстерню світу», у «лабораторію Європи», тобто закріпила за собою світову гегемонію і лідерство у світовій торгівлі і промисловості, стала першою великою капіталістичною морською державою. Змінювалась і соціальна структура зайнятості: у 40-і роки XIX століття в індустрії та комерції було зайнято 42 відсотки самодіяльного населення, у с/г – 28 відсотків (сьогодні – 2 відсотки). Лондон перетворився у світовий фінансовий і торговельний центр. Вона

перетворилась у найбільшу світову колоніальну імперію – 500 млн. осіб були підданими британської корони, як говорили тоді, що «над землями корони ніколи не заходить сонце».

Могутність Британії ґрунтувалась, як говорили, на трьох «Ф»: фрітредерстві, флоті та фунті стерлінгів. Віддзеркаленням могутності Великобританії стало запровадження фрітредерства, стандарту «двох флотів» та блискучої ізоляції.

Великобританія є батьківщиною фрітредерства, тобто вільної торгівлі. Англія, не маючи ні економічних, ні торговельних конкурентів, була зацікавлена у тому, щоб світова торгівля провадилась без митних бар'єрів. У всякому разі на Британських островах було запроваджено безмитний експорт та імпорт. Нагадаємо, що до 1913 року 80% міжнародної торгівлі провадилось у фунтах стерлінгів. Так само британська валюта була основою першої світової валютної системи – Паризької (юридично оформлена у 1867 році).

Британський флот за тоннажем і могутністю перевищував об'єднані ескадри всіх інших держав. Не дивно, коли говорили тоді, що «Британія управляє морями».

Так само половина світу одягалась у британський твід.

Традицією британської зовнішньої політики з ХІХ століття, точніше, з 1830 року, коли Форін-офіс очолив лорд Генрі Джон Пальмерстон, з іменем якого британська дипломатія буде пов'язана упродовж 35 років, стало збереження рівноваги у Європі або балансу сил. Британія активно протидіяла піднесенню Франції чи Росії, чи іншій державі. До тих часів відноситься вислів лорда Пальмерстона: «В Англії немає ні вічних союзників, ні постійних друзів, але є вічні і постійні інтереси і захищати їх – наш обов'язок». З часу правління королеви Вікторії з 1837 по 1901 рік Великобританія перебувала у «стані блискучої ізоляції».

Велика Британія стала колыскою індивідуалістичної психології, ліберальних цінностей, торгово-промислового капіталістичного господарства, парламентаризму і представницької демократії. Тут вже наприкінці ХІХ століття склалися основні діючі і нині партії і двопартійна політична система. Тому Британію називають інколи «лабораторією Європи», «випробувальним полігоном» загальноєвропейських процесів.

Не менш символічним був і її міжнародний внесок, яка створила не тільки найбільшу колоніальну імперію, але й заселила своїми колоністами декілька держав і дала початок США.

Так само у XIX столітті Лондон дав притулок багатьом гнаним і переслідуваним. Сюди з'їжджалися з усіх країн. У Лондоні відбулися конгреси «Союзу комуністів», 1848 року тут було видруковано «Маніфест Комуністичної партії»; 1864 року – створено Перший Інтернаціонал. О.Герцен друкував у британській столиці свій «Колокол».

Разом з тим, як це не парадоксально, але Британія мала і продовжує мати яскраво виражену національну специфіку: відсутність конституції у загальноприйнятому розумінні слова; спадкове перство і призначувана верхня палата парламенту; мажоритарна система парламентських виборів; зосередження великих владних прав у руках прем'єр-міністра тощо.

Але, з іншого боку, відсутність криз, революцій у XIX столітті, стабільна двопартійна система, відсутність необхідності переборювати загальнонаціональні проблеми зіграли злий жарт з країною. Це породило у британському суспільстві застій, пасивність, консерватизм (у негативному розумінні слова).

На початку XX століття новоявлені претенденти в особі США, Німеччини, Японії виступили у ролі конкурентів британського індустріального, комерційного, імперського та морського світового лідерства. Першим тривожним дзвінком стала англо-бурська війна, яку Британія завершила з великими жертвами і коштами, що демонструвало військову слабкість імперії.

Ці обставини заставили Британію вийти зі стану «блискової ізоляції», оскільки вона усвідомлювала можливість створення європейського антибританського угруповання. 1902 року Британія укладає військовий договір з Японією для обопільного захисту своїх національних інтересів на Далекому Сході. Далі – її участь в Антанті, Першій світовій війні.

Головний результат війни 1914–1918 років – послаблення Німеччини та Франції і Британія знову виступає у ролі арбітра у розв'язанні суперечностей між Францією та Німеччиною, реалізуючи таким чином політику рівноваги сил, чи балансу сил. Можна згадати у цьому сенсі програму Великобританії на Паризькій конференції 1919 року чи «меморандум із Фонтенбло» Д.Ллойд-Джорджа.

Водночас Англія остаточно втратила після Першої світової війни свою економічну, фінансову й військово-морську першість. Вона заборгувала 3,7 млрд. дол. Сполученим Штатам. Фінансовий центр перемістився з Лондона до Нью-Йорка. На Вашингтонській конференції Британія відмовилась від стандарту «двох флотів» шляхом укладення «договору п'яти».

Упродовж першої половини ХХ століття зовнішньополітичним імперативом Великобританії залишалися її імперські інтереси. Через це Британія, маючи реальні шанси стати лідером європейського континенту, неодноразово втрачала їх. Незважаючи на перемогу у Першій світовій війні, вона все ж більше відігравала роль стороннього спостерігача і підтримувала «баланс сил» на континенті зовні, намагаючись таким чином задовольнити свої національні інтереси і зберегти імідж світового лідера.

Відомо, що між двома світовими війнами ідеї федералістського об'єднання Європи були популярними. Можна загадати лише план утворення федеративної Європи (план пан-Європи міністра закордонних справ Франції А.Бріана). До речі, перед Другою світовою війною у Британії також розвивався потужний суспільно-політичний рух під назвою «Федеративний союз». Йшлося в ньому і про федеративну Європу і про федеративний устрій самої Британії, враховуючи її внутрішні розбіжності між Англією, Шотландією, Уельсом та Північною Ірландією. Проте переломити ситуацію і схилити симпатії англійських політиків до європейської єдності не вдалося (за винятком 1940 року, коли незадовго до капітуляції Франції британський уряд запропонував своїй союзниці так званий непорушний союз, за яким передбачалося запровадити спільне законодавство, імперську єдність (об'єднання двох імперій – британську й французьку), єдиний уряд тощо).

Після Другої світової війни у біполярній системі Великобританія опинилася у ситуації підпорядкованої союзниці США, встановивши з ними «особливі стосунки». Так само після 1945 року у зовнішній політиці Британії простежується тенденція переорієнтації (дуже поступової і неоднозначної) у бік європейського континенту. На початку 1947 року Британія ініціювала переговори з Францією про формування нової системи безпеки. Йшлося про безпрецедентне у британській дипломатії:

укладення довготривалого військово-політичного союзу з материковою державою. Так Лондон відмовлявся від сторічного принципу своєї дипломатичної служби – зберігати свободу рук стосовно конфліктів на європейському континенті.

Так само післявоєнна зовнішньополітична діяльність британських урядів розвивалася в дусі фултонської промови У. Черчілля (5 березня 1946 року) і базувалася на концепції «трьох кіл», суть якої полягала в тому, що Англія забезпечувала собі особливий вплив на хід міжнародних подій у зв'язку з її потрійною роллю: головного партнера США, провідної західноєвропейської держави та лідера Співдружності націй.

Зовнішньополітична стратегія та пріоритети лейбористського уряду Т.Блера: теоретичний аспект

У травні 1997 року на парламентських виборах після 18-річної перерви перемогли лейбористи на чолі з Т.Блером. Зовнішньополітичну програму нового лейбористського уряду він оголосив 11 листопада 1997 року у своєму першому програмному виступі «Принципи сучасної британської зовнішньої політики». Новий британський прем'єр запропонував, з одного боку, спадковість у зовнішній політиці країни, з другого, ініціював низку нововведень. Характерною її рисою стала більша відкритість, що віддзеркалилось, зокрема, в розширеному доступі в Інтернеті до зовнішньополітичних документів.

Спадковість, на думку Т.Блера, повинна підтримуватися концепцією статусу Британії як «моста між США і Європою», реалізацією глобальних інтересів країни з допомогою таких важелів, як місце постійного члена у Раді Безпеки ООН, члена НАТО, участю у «вісімці», ЄС, Співдружності націй.

Новації лейбористського уряду полягали у тому, що Великобританія повинна повернутися в «серце Європи» і зайняти місце лідера в ній, відігравати «ключову роль» і роль «регіональної держави з глобальною відповідальністю». Лейбористський уряд також оголосив про розробку програми «оборонної дипломатії», яка замінить «дипломатію канонерок» (тобто дип-

ломатію залякування), спрямовану на використання всіх дипломатичних засобів врегулювання конфліктів до прийняття рішення про застосування військової сили. Так само пропонувалося надати британській політиці на міжнародній арені «етичного» виміру, суть якого полягала у підтримці інших народів в їхньому прагненні до демократизації. Іншими словами, Британія буде узгоджувати свої дії в реалізації власних національних інтересів з ціннісними критеріями прав людини.

Серед інших нововведень декларувалося прагнення поступового скорочення оборонного бюджету з одночасним підвищенням «гнучкості» й мобільності власних збройних сил.

Ці нові підходи концептуально були віддзеркалені у Стратегічній оборонній програмі (СОП), прийнятій 1998 року. Її підготовкою керував тодішній міністр оборони Дж. Робертсон, який згодом обійме посаду генсека НАТО. СОП сформулювала провідні положення оборонної політики Великобританії, в яких зазначалось, що Британія займає одну із провідних позицій у НАТО і британські збройні сили володіють великим досвідом врегулювання конфліктів. У ній визначені також нові фактори загроз для країни, як то: розповсюдження засобів масового ураження, наркоторгівля, тероризм, етнічні й демографічні проблеми, розпад багатонаціональних держав і ризики з цим пов'язані тощо.

У цьому контексті перед британськими збройними силами ставилися завдання: досягнення високої бойової готовності на випадок конфліктів високої інтенсивності; здатність збройних сил до швидкої передислокації і дій далеко за межами Британії; готовність ЗС до гуманітарних й миротворчих місій. Водночас зверталася увага на головні вади стратегічного характеру, з якими зіткнулися збройні сили країни: їхнє перезавантаження через розширення комплексу завдань, нестача належного фінансового, технічного, матеріально і кадрового забезпечення.

Після трагічних подій 11 вересня 2001 року у США оборонне відомство Британії доповнило СОП «новим розділом», який передбачав багатоплосковий підхід до питань безпеки. Головна ставка була зроблена на сили швидкого реагування, здатних надійно захистити власну територію і діяти у будь-якій точці планети.

Великобританія за часів правління лейбористів підтримала нову доктрину НАТО від 1999 року, в основу якої покладено

концепцію «гуманітарної інтервенції» і яка дозволяє силам Альянсу діяти за межами зони його відповідальності, і таким чином девальвувалося поняття державного суверенітету. Так сама нова стратегія НАТО виводила організацію з правового поля ООН. На практиці першою жертвою цієї концепції стала Югославія, бомбардування якої відбулося без санкції Ради Безпеки ООН. Саміт НАТО у Празі 2002 року доповнив концепцію «гуманітарної інтервенції» і прийняв рішення про розгортання сил Альянсу там, де натівське керівництво вважатиме за доцільне. Британія запропонувала свої новомодні військово-політичні концепції, як от: «експедиційна стратегія», «стратегія висунутої оборони», і підтримала найновішу американську стратегію «попереджувального удару».

Перебуваючи у США, Т.Блер запропонував 22 квітня 1999 року під час свого виступу в Економічному клубі в Чикаго «нову доктрину міжнародної спільноти», яка передбачала модернізацію міжнародного права і системи міжнародних інститутів з метою підвищення «етичної складової» міжнародних відносин. Він також пояснив, що суть «нової доктрини міжнародної спільноти» полягає у тому, що «глобалізація – це не тільки економічний, але й політичний феномен. І якщо ми хочемо жити у безпеці, то не можемо закривати очі на конфлікти і недотримання прав людини в інших державах». Для цього він запропонував внести зміни до Статуту ООН, які б легітимізували військові операції проти тих країн і регіонів, де систематично не дотримуються гуманітарних норм. Британський прем'єр переконував американців, що цінності і інтереси окремо не існують. «Поширення наших цінностей зробить нас більш захищеними від зовнішніх загроз», – запевняв Т.Блер.

Таким чином Лондон демонстрував намір продовжити курс на всебічне використання процесу глобалізації для забезпечення Великобританії провідної ролі в світі.

На деякий час головним критерієм зовнішньої політики, з подачі міністра закордонних справ Робіна Кука, стала «етичність» з акцентом на захисті прав людини. Лейбористи прагнули активно взаємодіяти у цій царині з іншими країнами, насамперед зі своїми партнерами по ЄС і НАТО. Визнаючи ООН головною опорою сучасного світового порядку, «нові лейборис-

ти» вважають, що назріла необхідність перебудови структур міжнародної безпеки у відповідності з новими викликами, що вимагає перегляду процедури і процесу прийняття рішень в ООН, зокрема в Раді Безпеки. Ними було запропоновано тезу про «новий інтернаціоналізм», з точки зору якого принцип невтручання у внутрішні справи інших держав у часи геноциду, кризових ситуацій в гуманітарній сфері, інших проявів «загрози міжнародному миру й безпеці» застарів. У таких випадках Великобританія, на думку лейбористів, готова діяти, не очікуючи санкції Ради Безпеки, що, до речі, було наглядно продемонстровано у війні НАТО проти Югославії. Жоден західний лідер не зміг підвести під дії НАТО таку переконливу виправдальну базу, як це зробив Т.Блер.

«Етична» зовнішньополітична концепція була неоднозначно сприйнята рядовими членами Лейбористської партії, профспілками, деякими членами уряду та опозицією, які вважали її не на часі і такою, що завдавала шкоди такій важливій статті британського експорту, як торгівля зброєю (в 1998 році частка Британії у світовій торгівлі зброєю становила 16,2%). Інші критикували її за те, що вона базувалась на ідеології, а не на реалізмі. Вони вважали, що ця концепція завадить, наприклад, розвитку стосунків з Китаєм. У своїй книзі «Мистецтво управління державою» Маргарет Тетчер зазначала, що «для британської традиції характерні прагматизм і практичність, а не пихаті декларації» і що «британці за складом розуму більш схильні до конкретних справ».

Насправді, «етична політика» стала політикою подвійних стандартів: швидко виявились суттєві розбіжності між моральною риторикою лейбористських урядовців і практикою. Обмеження торгівлі зброєю у відповідності з етичністю зовнішньої політики внесло непорозуміння у стосунках Великобританії з низкою країн. Так, прагнучи сумістити нові правила експорту озброєнь зі збереженням поставок в Індонезію, яка була одним з найбільших клієнтів британського військово-промислового комплексу (10% британського експорту), Лондон наполягав на тому, що британська зброя не буде застосовуватися індонезійською владою для придушення внутрішніх безпорядків, а буде використовуватися лише для відбиття зовнішньої агресії. I,

незважаючи на придушення виступів у Східному Тиморі в 1999 році саме британською зброєю, поставки військової техніки до Індонезії продовжувались. Так само «етична риторика» не стала на заваді експорту зброї і в інші країни, навіть всупереч ембарго, запровадженого Радою Безпеки ООН. Як це сталося з Сьєрра-Леоне, де в травні 1997 року відбувся військовий переворот, з Іраком під час його війни з Іраном. У стосунках з Китаєм Лондону також доводилось маневрувати між лінією на засудження порушення прав людини і підтриманням стратегічного діалогу з цією країною, яка набирала все більшої ваги у світовому співтоваристві.

Яскравим прикладом того, що лейбористський уряд став заручником задекларованої етичності, став арешт у жовтні 1998 року в Лондоні колишнього чилійського диктатора А. Піночета у зв'язку з висунутими проти нього іспанською прокураторою звинуваченнями в страті тисяч людей, у тому числі громадян Іспанії, після вересневого 1973 року військового перевороту в Чилі. Консервативна опозиція вдалася до масованої критики дій лейбористів. Вона апелювала до того, що цей колишній чилійський політик надав Великобританії неоціниму допомогу під час війни за Фолкленди у 1982 році. Врешті-решт ця досить незручна для Лондона ситуація була врегульована: протримавши Піночета під арештом 16 місяців, йому було дозволено за станом здоров'я повернутися на батьківщину.

Уряд лейбористів розробив низку зовнішньополітичних документів, зокрема Білі книги: «Британські міжнародні пріоритети – стратегія для МЗС» (2003), «Перспективи в Євросоюзі 2005» (2005), «Активна дипломатія в світі, який змінюється». «Міжнародні пріоритети Сполучного Королівства» (2006), документи про боротьбу уряду із бідністю в країнах, що розвиваються, оприлюднював щорічні звіти з прав людини.

У Білій книзі 2003 року, розробленій Форін-офісом за участю інших міністерств і відомств, визначені напрямки й пріоритети зовнішньополітичної діяльності Великобританії на найближчі 5–10 років, а також проаналізовані провідні фактори, які впливатимуть на британську політику і ситуацію у світі загалом. Тут визначені провідні держави-партнери Великобританії, серед яких США, Китай, Японія, Індія та Росія. Робиться

акцент на активне членство в ЄС, на зближення з Францією, Німеччиною і НАТО. Наголошено на тому, що Великобританія розраховує зіграти роль «мостобудівника» у відносинах між США і об'єднаною Європою. Поряд із США, ЄС, Китаєм і Японією у Білій книзі із зовнішньої політики 2006 року Росія названа важливим світовим гравцем і пріоритетом для Лондона.

Все це засвідчує про намір Великобританії відігравати важливу геостратегічну роль у ХХІ столітті.

До того, як стати прем'єром, Т.Блер ніколи не займався зовнішньополітичними справами і міжнародними проблемами і, на думку багатьох, мало на цьому розумівся. Майстер внутрішньополітичних інтриг, він, здавалося, не зможе виконувати роль лідера країни, яка претендує на глобальну відповідальність. Проте саме зовнішня політика стала провідною ланкою у діяльності голови лейбористського уряду.

Загалом у зовнішньополітичній царині кабінету Т.Блера можна виділити три базові напрямки: 1) розвиток особливих стосунків зі США; 2) співпраця з країнами Співдружності націй і «третього світу»; 3) європейський вектор.

Великобританія – США: розвиток «особливих відносин» у 1990-х роках. Історія питання, його теоретико-прикладні засади

Незаперечним є те, що США і Великобританія пов'язані давніми історичними традиціями, спільною етнічною і культурною спадщиною, взємодопомогою і участю у подіях глобального масштабу, включаючи дві світові війни.

Проте важко підтримати різні ідеалістичні теорії та моделі, за якими «особливі відносини» або «незафіксований альянс» зі Сполученими Штатами існували завжди і простежуються навіть з битви під Йорктауном (1781 рік) або з часу проголошення доктрини Монро у 1823 році. Підтримаємо тезу, що «особливі відносини» Великобританії і Америки є результатом тривалого історичного розвитку, багатопланової взаємодії обох держав. І також пристанемо до думки тих науковців, які вважають, що «особливі відносини» – це історичний феномен ХХ століття.

Політичні відносини між США і Великобританією, які помітно різняться від відносин між будь-якою іншою парою великих держав, є незаперечним фактом міжнародного життя. Головний і вирішальний чинник, який привів до започаткування і подальшого розвитку «особливих відносин» між США і Сполученим Королівством – це зовнішня загроза: спочатку з боку Німеччини, а після війни 1939–1945 років – СРСР.

Теоретичне підґрунтя «особливих відносин» має три складових: 1) партнери мають спільну історію або виявляють особливу інтенсивність у налагодженні двосторонніх зв'язків; 2) такий стан відносин поділяється громадськістю обох держав; 3) кожен з партнерів взаємно відчуває потребу у підтриманні постійних ділових зв'язків.

Хронологічно вони започаткувалися у роки Другої світової війни, точніше у 1940 році, коли Німеччина захопила Бельгію, Голландію, Норвегію, Данію, Францію, а Італія вступила у війну на боці «третього рейху». Ці події засвідчили провал політики «умиротворення». 10 травня 1940 року прем'єр-міністром стає У. Черчілль – найпослідовніший противник політики «умиротворення», який чітко усвідомлював вирішальне значення американського фактора у цій війні.

Водночас за океаном, у США, також усвідомлювали, якщо вони не хочуть залишитися сам на сам з Німеччиною після передбачуваного розгрому Британії, то необхідно відмовитися від політики нейтралітету, налагодити союзницькі відносини з Британією.

Так у результаті цих обставин і переорієнтації Вашингтона й Лондона виникли між ними особливі відносини. Вони зазнали упродовж років відповідної еволюції, але продовжують розвиватися особливо і понині.

Щоправда, кожен англійський керівник характеризував їх по-своєму: У. Черчілль і Г. Макміллан називали їх «особливими», Г. Вільсон говорив про «тісні відносини», М. Тетчер вважала їх «екстраординарними». Для Т. Блера вони були «базовими» та «особливими». Лише Е. Хіт називав їх «звичайними», але це випало на період, коли Британія після невдалих спроб вступити до Європейського економічного співтовариства, зосередила свої зусилля на досягненні цієї мети і всіляко підкрес-

лювала свою «європейськість», і таким чином дистанціювалася від США.

Важко ще назвати якісь інші стосунки двох держав, під час яких відбувається стільки зустрічей і консультацій між першими особами країн, спеціалізованими органами, обмін інформацією і аналітичними матеріалами, які цікавлять обидві сторони. Все це впливає з їхнього особливого становища.

Термін «особливі відносини» вперше використав У. Черчіль під час фултонської промови 1946 року, тобто цей політик підкреслював неординарність і певну специфіку взаємин двох країн. Він також називав їх «братським союзом англомовних народів».

«Особливі відносини» ще розглядають як незафіксований на папері двосторонній політичний і військовий альянс США і Великобританії. «Особливі відносини» можна визначити як взаємовигідний зв'язок між державами, що простежуються у всіх важливих сферах життєдіяльності їхніх суспільних систем, а також виявляються у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені для реалізації спільних інтересів.

Унікальність англо-американських «особливих відносин» полягає у тому, що вони не були задекларовані. У жодному договорі, меморандумі чи комюніке між Вашингтоном і Лондоном не роз'яснюється сутність цих відносин. Вони склалися історично, ґрунтуються на історичному минулому, на спільній мові, культурі тощо.

Поняття «особливі відносини» охоплює низку складових визначень – англо-американські союзники, англо-американська коаліція, англо-американське партнерство, англо-американська співпраця, англо-американські стосунки.

Англо-американські союзники – це переважно співпраця у військовій сфері.

Англо-американська коаліція – це поняття набагато вужче, ніж попереднє, оскільки передбачає об'єднання зусиль обох держав для досягнення тимчасових угод.

Англо-американське партнерство – охоплює широкий спектр взаємин США і Великобританії, а слово «партнер» передбачає практично незалежний статус суб'єкта у відносинах, у порівнянні з терміном «союзник».

Якої б форми не набували стосунки між Америкою і Британією, чи союз чи коаліція, партнерство чи співпраця, всі вони визначаються «особливими відносинами», завдяки яким Штати та Англія виокремлюються з усієї сукупності зв'язків між суб'єктами міжнародної спільноти і забезпечують обом державам вагомий вплив у світовій політиці.

Не вдаючись до детального аналізу «особливих відносин» США і Великобританії у роки Другої світової війни і після неї, все ж наведемо декілька прикладів, які характеризують неоднозначність цих відносин. Інколи «особливі відносини» розглядаються окремими дослідниками як «відносини антагоністичної співпраці», в яких США відіграють провідну роль. Непорозуміння між ними було чимало: у 1945 році американці припинили щодо Великобританії дію угоди про ленд-ліз; не зійшлися партнери у питанні визнання КНР у 1950 році і встановлення дипломатичних стосунків з нею; не знайшли порозуміння у питанні розв'язання палестинської проблеми у 1945–1948 роках.

Так, з березня 1941 року до кінця серпня 1945 року вартість поставок Вашингтона всім державам по ленд-лізу склала майже 44 млрд. дол. З цієї суми 30 млрд. дол. (майже 70%) було втрачено на потреби країн Британської імперії. Безпосередньо Англія отримала по ленд-лізу товарів на суму 27 млрд. дол., що становило 1/5 частину її загальних потреб. Разом з тим 28 серпня 1945 року Г. Трумен скасував дію закону про ленд-ліз, мотивуючи це тим, що війна завершилася, а відтак зникла мета, задля якої було розроблено закон. Англія опинилася тоді перед серйозними фінансовими труднощами. Видатки Британії у війні становили 25 млрд. фунтів стерлінгів, внутрішній борг зріс утричі. А зовнішня заборгованість досягла 3,3 млрд. ф.ст. Англія також втратила частину своїх золотих резервів і 25% закордонних інвестицій. Лондон вкотре звернувся по допомогу до США. 6 грудня 1945 року була підписана англо-американська фінансова та економічна угода, яка передбачала надання Великобританії позики на суму 4 млрд. 400 млн. дол. Насправді ж Англія отримала 3 млрд. 750 млн. дол., оскільки 650 млн. були зараховані на погашення її зобов'язань по ленд-лізу. Ця позика посилила залежність Британії від Штатів. Американський експорт у країни Британської імперії переважав на 70% англійсь-

кий. Не дивно, що за Британією утвердилась тоді назва «49-го американського штату».

Англо-американське суперництво віддзеркалилося у боротьбі між доларом і фунтом стерлінгів. США вимагали від Англії послаблення валютного контролю у стерлінговій зоні та впровадження вільного обміну фунта на долар.

Не менш гострим було суперництво Великобританії і США у нафтових регіонах, зокрема на Близькому Сході. Так під час війни 1956 року Англії, Франції та Ізраїлю проти Єгипту США використали свій вплив на Лондон з тим, щоб він в односторонньому порядку вийшов з цієї війни.

Співпраця у ядерній сфері стала визначальним чинником англо-американських «особливих відносин». Історія не знає подібної співпраці між іншими державами. З серпня 1940 року розпочалися контакти Англії і США та їхня спільна робота над створенням атомної зброї. На цей час британці були попереду американців у цій царині. У жовтні 1940 року Ф.Рузвельт запропонував У.Черчіллю спільну розробку нової зброї. Англійський прем'єр деякий час вагався чи приставати до американської пропозиції, адже вони лідирували. Але менше ніж за рік США вже випередили англійців. Британія не мала належних коштів і влітку 1942 року під час зустрічі з Рузвельтом британський прем'єр погодився на головування американців в атомному проєкті під назвою «Манхеттен» вартістю 2 млрд. дол. Британська делегація фізиків-ядерників, серед яких був і Клаус Фукс, який шпигував на користь СРСР, переїхала до США у 1943 році і працювала до завершення війни разом з американцями.

У серпні 1943 року керівники обох держав на нараді у Квебеку підписали угоду про взаємну співпрацю в галузі ядерної зброї, за якою обидві країни зобов'язувалися ніколи не використовувати нову зброю один проти одного, не застосовувати її проти третьої сторони без взаємної згоди, не поширювати будь-яку інформацію щодо зброї без взаємної згоди, а також домовилися, що після війни Британія використовуватиме атомну енергію з комерційною метою, визначеною президентом США.

16 липня 1945 року англо-американську атомну бомбу успішно випробували на полігоні Аламогордо (штат Нью-Мексіко).

6 і 9 серпня – атомні бомби потужністю понад 20 тис. тонн тринітротолуолу було скинуто над Японією.

Таким чином, володіючи ядерною зброєю, США отримали монополію у трьох найважливіших сферах: монополію у виробництві атомної зброї; монополію на засоби її доставки; і монополію так званої «американської неприступності», тобто вигідного стратегічного й географічного розташування США, відокремлених Атлантичним та Тихим океанами від європейського та азійського театрів військових дій.

1946 року американський конгрес схвалив закон, запропонований сенатором Брайаном Макмагоном, який забороняв передачу інформації про дослідження в ядерній галузі будь-яким країнам, серед них і Британії.

Це заставило Лондон самостійно налагоджувати атомне виробництво. У січні 1947 року уряд Британії схвалив рішення про розробку і виробництво власної ядерної зброї. З жовтня 1952 року Великобританія успішно випробувала свою першу атомну бомбу біля островів Монте-Белло (південно-західне узбережжя Австралії) і стала третьою у світі ядерною державою після США і СРСР.

Все ж післявоєнна біполярність міжнародних відносин стала вагомим чинником нівелювання цих англоамериканських протиріч. Велика Британія була єдиною у світі державою, яка мала належність до трьох сфер впливу («трьох кіл впливу»), і плекала децю ідеалістичні сподівання на відновлення її домінуючого політичного статусу у міжнародних справах глобального масштабу.

На початку 1960-х років американці запропонували концепцію «атлантизму», суть якої полягала у «рівному партнерстві» США і країн Західної Європи. Ця концепція була спрямована на те, щоб відбулася західноєвропейська інтеграція, яка мала б стати «другою опорою» Вашингтона на європейському континенті. «Першою опорою», як відомо, була атлантична співпраця у рамках НАТО і США з її військовою присутністю у Європі. Так виникла доктрина «двох опор». Проте ця доктрина набувала політичного сенсу за умови вступу Великобританії до «Спільного ринку». США були зацікавлені у членстві Британії в ЄЕС, бо прагнули переорієнтувати її зовнішню політику на євро-

пейський напрямок, де вона мала відігравати провідну роль у зміцненні «європейської опори» НАТО.

Фактично ця концепція Вашингтона передбачала поширення «особливих відносин» з Великобританією на відносини з більшістю західноєвропейських країн і «американізацією» міжнародного політичного середовища. Образно кажучи, при збереженні світового лідерства Сполучені Штати могли перетворитися на «європейську державу» за сумісництвом. Саме тому президент Франції Ш. де Голль вважав Британію американським «троянським конем» і двічі застосовував вето на її вступ до ЄЕС.

Загалом на 1960–1970-і роки припадає чи не найгірший період розвитку англо-американських «особливих відносин». Британія відмовилася воювати разом з Штатами у В'єтнамі, хоча і не засудила американську агресію.

Тим часом заокеанський партнер виносить відповідні вердикти щодо свого європейського союзника на кшталт того, що «Велика Британія втратила імперію, але досі не віднайшла для себе роль у світі». 1969 року спеціальний комітет Данкена заявив, що Британія втратила свій унікальний світовий статус і стала «великою державою другого рангу». Поступово з цього часу британські прем'єри (Вільсон, Хіт, Каллаген) повертають свою державу «обличчям до Європи», уникаючи конфронтації зі США, всі інші регіони світу, окрім США, вони відносять до «зовнішньої зони».

У 1980-х роках «особливі відносини» Великобританії та США пережили період розквіту. Особисті взаємини, які склалися між Тетчер і Рейганом, можуть бути порівняні за своїм значенням із відносинами між Рузвельтом та Черчиллем. Тісна співпраця у сфері світової політики, інтенсивні політичні контакти на різних рівнях, взаємодія у військовій царині, а також зростаюче переплетення економічних інтересів дозволили М. Тетчер назвати англо-американський союз «екстраординарним». Наведемо приклади цих «особливих відносин»: надання Вашингтоном значної дипломатичної й військової допомоги (поставки військової техніки, пального, бази на острові Вознесіння, радників, розвідувальних даних) Лондону під час Фол-

клендської війни; підтримка Р. Рейганом дій Лондона в Північній Ірландії та підписання в червні 1985 року англо-американської угоди про екстрадицію осіб, запідозрюваних в організації актів насильства й припинення поставок зброї Ірландській республіканській армії (ІРА); з іншого боку, підтримка Великобританією бомбардувань США Лівії в 1986 році чи підтримка Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ). Щоправда, відповідне роздратування М. Тетчер викликали односторонні дії США, пов'язані зі збройною інтервенцією у жовтні 1983 року проти Гренади, члена Співдружності. Також без консультацій з Лондоном Р. Рейган прийняв рішення про скорочення наступальних озброєнь (СНО) на переговорах із СРСР. Тетчер пізніше напише у своїх мемуарах, що намір американського президента відмовитися від СНО був порівняний тим, якби вона пережила землетрус.

Водночас ще у 1980-х роках уряд М. Тетчер зустрівся зі значним посиленням антиамериканських настроїв всередині країни. Опитування громадської думки засвідчували серйозне падіння довіри до політики США. Незаперечний проамериканізм британського прем'єра викликав зворотню реакцію. У британських політичних колах й консервативній партії розпочалася відкрита полеміка щодо підходів у взаєминах з заокеанським партнером. Тетчер критикували як справа (за критичні висловлювання на адресу Сполучених Штатів), так і зліва (за підтримку всіх акцій Вашингтона). Реагуючи на антиамериканські настрої в країні, вона вимушена була заявити, що Великобританія не побоїться піти заради відстоювання власної точки зору на ускладнення стосунків зі США. Хоча вона не забувала повторювати, що англо-американські розбіжності мають «сімейний характер». Все ж, незважаючи на «особливі відносини», 1980-і роки виявили серйозні розбіжності між Великобританією і США, включаючи валютно-фінансову політику, торговельно-економічні відносини із СРСР, ситуацію на Близькому Сході. В цих питаннях Лондон, як правило, опинявся на боці Західної Європи. Влітку 1982 року він не підтримав США у зв'язку із запровадженням ними ембарго на поставки обладнання для будівництва газопроводу Сибір-Західна Європа. У результаті жорсткої позиції британського уряду та інших країн-членів ЄЕС Вашингтон вимушений був відмовитись від ембарго. Так само

М.Тетчер притримувалася власної точки зору на механізми врегулювання близькосхідної проблеми. Її участь у прийнятті ЄЕС Венеційської декларації 1980 року, яка визнавала право палестинського народу на самовизначення, викликала негативну реакцію Вашингтона.

Розвиток нового етапу особливих британо-американських відносин співпав з відставкою М.Тетчер, початком прем'єрської діяльності її висуванця й продовжувача політики Джона Мейджора.

Прихід у 1988 році до влади у США адміністрації Дж.Буша позначився на відносинах між обома державами: вони втратили попередню довірливість. На перше місце у взаєминах зі США на західноєвропейському напрямку стала висуватися Німеччина. З урахуванням майбутнього об'єднання саме на ній концентрувалися провідні зусилля Білого дому. Британська сторона зустрілася з «наполегливими спробами списати англійців і замінити їх німцями».

Незважаючи на це, Великобританія продовжувала демонструвати союзницьку вірність Сполученим Штатам. Вона беззастережно підтримала американське вторгнення на Панаму у грудні 1989 року. Після нападу Іраку на Кувейт у серпні 1990 року Британія була єдиною із західноєвропейських країн, яка без жодних застережень підтримала рішення США щодо розгортання військ у Саудівській Аравії і всі наступні кроки у цьому напрямку. Війна у Перській затоці надала Лондону можливість оживити «особливі відносини». Британський прем'єр-міністр зайняла в іракському питанні жорстку позицію, і саме після зустрічі з нею американський президент прийняв рішення про відрядження військ до Перської затоки. Вашингтон підтримував з Лондоном під час цієї кризи найтісніші контакти. Великобританія зіграла важливу роль у прийнятті Радою Безпеки ООН резолюцій 660, 661, 665 і 678, які вимагали негайного виведення іракської армії з окупованої території, запровадження санкцій щодо Багдада тощо. При цьому Тетчер наполягала на тому, щоб Буш не зупинявся на досягнутому і використав силовий варіант для розв'язання кризи навіть за умов відсутності відповідної резолюції Ради Безпеки ООН. Авторський колектив монографії «Великобританія. Епоха реформ»

(М., 2007) стверджують, що саме М. Тетчер належить ініціатива у створенні прецеденту використання сили в обхід ООН. Проте у 1990 році Вашингтон не був готовий до того, щоб проігнорувати думку міжнародної спільноти.

Курс на зміцнення «особливих відносин» був продовжений Джоном Мейджором, який активно підключився до підготовки війни у Затоці. За традицією англо-американські відносини отримували новий імпульс у моменти виникнення міжнародних криз та військових конфліктів. Саме у таких ситуаціях підтверджувалась особлива близькість партнерів і ставало очевидним, що інші країни нездатні надати США підтримку, аналогічну з британською. Війна у Затоці наглядно показала, що англо-американські відносини були «насправді особливими і міцними». Участь разом зі Сполученими Штатами у військовій операції знову дозволило Великобританії підтвердити свій статус однієї з провідних світових держав. Лондон був переповнений рішучості розділити зі своїм заокеанським партнером тягар глобальної відповідальності.

21–22 грудня 1990 року у заміській резиденції американських президентів Кемп-Девіді відбулася перша зустріч Дж. Мейджора з Дж. Бушем. Загалом британський прем'єр-міністр побував у США за час свого правління сім разів. Між Мейджором та Бушем склалися особисті довірчі стосунки, незважаючи на різницю у походженні та освіті.

Перша проблема, яка обговорювалася керівниками обох держав, була ситуація у Перській затоці. На цей час Рада Безпеки ООН запровадила економічні санкції проти Іраку і визначила кінцеву дату виведення іракських військ з Кувейту – 15 січня 1991 року. В разі невиконання цієї вимоги ООН зобов'язувалася санкціонувати застосування збройних сил проти Іраку.

Британська дипломатія здійснила низку кроків під час війни у Перській затоці. Насамперед британський міністр закордонних справ Том Кінг відвідав країни Перської затоки і провадив там напружені переговори щодо їхнього залучення до міжнародної антиіракської коаліції. Так само завдяки сприянню Лондона Ізраїль відмовився від ідеї військової атаки по Іраку у відповідь на обстріл іракськими ракетами «Скад» ізраїльської території. Це дозволило зберегти багатосторонню коаліцію проти Іраку за участю і арабських держав.

Великобританія негативно поставилася до ідеї проведення переговорів Європейського Союзу з Іраком без участі США. Не підтримав Лондон план М.Горбачова, лобійованого президентом Франції Ф.Міттераном, який передбачав встановлення тимчасового перемир'я перед початком наземної операції проти Іраку. Дж.Мейджор категорично відмовився проти «ув'язки» ірако-кувейтської кризи з іншими конфліктними ситуаціями у близькосхідному регіоні. Наприклад, Франція наполягала на тому, щоб виведення іракських військ з Кувейту розв'язувалося паралельно з вирішенням палестинської проблеми і арабо-ізраїльського конфлікту.

Лондон, як і Вашингтон, відкидав будь-які ініціативи Іраку про додаткові політичні домовленості. До речі, упродовж війни у Перській затоці від 50 до 83% англійців підтримували участь британських військ в антиіракській операції (в Іспанії 85% населення було проти, у Франції – 80%, в США – 46%). Цікаво те, що і «тіньовий кабінет» лейбористської партії підтримував у цьому питанні консерваторів.

Військовий вклад Великобританії у війну в Затоці був найбільш суттєвим з-поміж західноєвропейських держав після США. Саме британські збройні сили стали основним бойовим партнером Вашингтона при проведенні військової операції «Буря у пустелі». Кількість британських вояків збільшилася у Перській затоці з декількох сотень до 45 тис. у січні 1995 року, що утричі перевищувало французький контингент (14 тис. 700 осіб). Для порівняння: у війні за Фолкленди у 1982 році брало участь 25 тис. британських солдатів та офіцерів. З 3200 танків коаліції 200 були британськими (французькими були 40 танків). Великобританія передислокувала у Перську затоку 5 ескадрилій військово-повітряних сил (Франція – 3). До того ж з початком «Бурі в пустелі» британський військовий контингент повністю перейшов під контроль американського командування (командувачем було призначено американського генерала Шварцкофа). Враховуючи досвід співпраці зі США у НАТО, спільну мову, інші фактори, Великобританія виявилася найбільш підготовленою учасницею багатонаціональних сил.

За офіційними даними, Британія втратила у цій війні 24 військовики, з них 9 загинули від так званого «дружнього вогню» (від помилкового американського обстрілу), а фінансові

витрати становили 3 млрд. фунтів стерлінгів. Згодом ці витрати були мінімізовані внесками, які зробили держави Перської затоки та Японія і Німеччина. Війна у Перській затоці посприяла отриманню Британією контрактів під час відбудови Кувейту, збільшенню експорту зброї до цього регіону. Це поліпшило стан британського ВПК, який переживав не кращі часи після завершення «холодної війни» і розпуску Організації Варшавського Договору.

Разом з тим, Вашингтон припинив війну у Затоці за одностороннім рішенням американського президента без консультації з Лондоном. Такий фінал переможної війни викликав невдоволення баронеси Тетчер та її прихильників, які вважали за необхідне провадити наступ проти Саддама Хусейна аж до захоплення Багдада. Такої ж думки притримувалося частково і оточення Дж.Мейджора. Проте Вашингтон побоювався, що продовження війни може викликати негативне ставлення арабських держав.

Війна у Перській затоці виявилася для Великобританії важливим рубежем, після якого вона починає відігравати роль одного зі світових лідерів. Необхідно наголосити на тому, що Британія визнає лідерство у військовій сфері лише Штатів і вона готова підтримати їхні дії, але це не стосується інших держав.

Лондон повністю підтримав останню акцію адміністрації Буша-старшого – бомбардування Багдада в січні 1993 року з метою знищення об'єкта, який нібито використовувався для виробництва ядерної зброї. Цікаво, що представник МАГАТЕ заявив тоді, що цей об'єкт не діє і не задіяний у виробництві електронних компонентів для збагачення урану.

У британо-американському тандемі бували випадки, коли ініціативу у свої руки перебирали англійці, до яких долучалися американці. Так, у квітні 1991 року Дж.Мейджор, не попередивши своїх заокеанських партнерів, виступив з ідеєю створення безпечних зон для курдів на півночі Іраку і за рішенням спецесії ЄС туди було відряджено 2 тис. британських і голландських морських піхотинців. Дж.Буш заявив спочатку, що не бажає бути втягнутим у громадянську війну в Іраку. Проте згодом не тільки підтримав британську ініціативу, а й приписав авторство цієї ідеї собі, що спричинило не тільки критичні зауваження англійської преси, але й Даунінг-стріт. США відряди-

ли також на північ Іраку 5 тис. військовиків, які перебували там разом з європейським контингентом до кінця року.

Період ремісії в англо-американських відносинах завершився з поразкою на президентських виборах Дж.Буша-старшого восени 1992 року. Це сталося з певної вини самих британців, які відійшли під час президентської кампанії в США від традиційного у таких випадках нейтралітету і одверто висловлювали свою симпатію республіканцям. Більше того, на прохання республіканців розпочалися у міністерстві внутрішніх справ Британії пошуки компромату на кандидата від демократичної партії Б.Клінтона. Сподівалися віднайти щось негативне про Клінтона під час його навчання в Оксфорді у 1968–1969 роках. Існувала версія, що кандидат від демократичної партії ще юнаком, не бажаючи воювати у В'єтнамі, перебрався до Лондона і навіть збирався набути британське громадянство. Пошуки не дали жодних результатів. Б.Клінтон сприйняв ці дії британців спокійно, проте його дружина і оточення ремствували. Після перемоги демократів новому американському президенту спішно повідомили, що Мейджор не мав до цієї акції жодного стосунку, але англо-американські відносини погіршилися. Досить сказати, що британський прем'єр-міністр жодного разу не зустрічався з Б.Клінтоном до його обрання президентом.

Зі свого боку, Великобританія болісно реагувала на деякі висловлювання Клінтона як під час президентської кампанії, так і після неї. Зокрема, він засудив застосування Лондоном сили в Ольстері, також обіцяв ірландському лоббі в США відрядити свого емісара до Північної Ірландії. З роздратуванням була зустрінута ідея нової американської адміністрації без погодження з Лондоном щодо реорганізації Ради Безпеки ООН. Так само з хвилюванням лондонські урядовці зустріли повідомлення про «список пріоритетних країн», складений Вашингтоном наприкінці правління Буша. У ньому перераховувалися країни, які мали «важливе значення» для США: Німеччина, Франція, Великобританія, Китай, Японія, Росія, Мексика, Ізраїль, Канада, Ірак, при цьому відносини з Великобританією жодним чином не виділялися. Сам термін «особливі відносини» практично зник з лексики американської офіційної влади, навіть у британському посольстві у Вашингтоні.

Перша зустріч британського прем'єра і нового американського президента відбулася у лютому 1993 року. Сам Б.Клінтон і його адміністрація уникали публічно говорити про «особливі відносини» з Великобританією. Річ у тім, що пафос «особливих відносин» є важливим передовсім для Лондона, а для Америки встановлення «особливих відносин» з тією чи тією державою – звична практика. Один з американських політиків згадує у своїх мемуарах, що перед зустріччю Б.Клінтона з Дж.Мейджором один із радників американського президента нагадав йому, що у промові необхідно використати термін «особливі відносини». «О так! – зі сміхом сказав Б.Клінтон, – Як же я міг забути?»

До речі, перший візит Дж.Мейджора до Вашингтона і зустріч з Б.Клінтоном відбулися без традиційного ритуалу, з яким Р.Рейган зустрічав М.Тетчер на взірєць зустрічі «кінозірки». Американська преса скуповисвітлювала візити британського прем'єра як «одного з європейських лідерів».

Відносини Великобританії і США не потеплішали, а, навпаки, загострювалися. Найскладнішим питанням в англо-американських відносинах у роки Дж.Мейджора стала проблема врегулювання у Боснії і Герцеговині та Північній Ірландії.

Найгострішою в англо-американських відносинах у 1990-х роках стала північноірландська проблема. У різний час американські президенти виказували підтримку мирного врегулювання у Північній Ірландії, але залученість адміністрації Клінтона у цей процес була набагато глибшою. Якщо упродовж попередніх десятиріч Вашингтон був досить прихильним до вимог Лондона з питань заборони збору коштів на користь католиків-республіканців, видачі віз діячам Шінн Фейн, пошуку на території США ірландських терористів і їхньої депортації до Великобританії, то політика нової адміністрації зазнала суттєвого зрушення. Виконуючи передвиборчі обіцянки, Вашингтон всупереч спротиву Лондона пішов на встановлення зв'язків з лідером Шінн Фейн Дж.Адамсом, надав йому в'їзду візу, не чинив перепон пересуванню по території і зборові коштів на потреби партії. Так під удар було поставлене бажання британського керівництва «затиснути ІРА з усіх сторін і заставити її відмовитися від насильства». Влаштований Адамсу теплий прийом у США був сприйнятий Даунінг-стріт, 10 як образа, а «особливі відносини» відкотилися

до точки замерзання. У британській пресі з'явилися повідомлення, що Клінтон і Мейджор у товаристві своїх соратників не соромляться щодо вибору висловів на адресу один одного. Криза довіри між лідерами поставила під знак питання черговий візит Дж.Мейджора до Вашингтона, запланований на квітень 1995 року. Візит британського прем'єра до США все ж відбувся, але по його завершенні англо-американський діалог сповільнився і мав прохолодний зарактер.

Великобританію обурювало зневажливе ставлення Вашингтона до британських інтересів, очевидне прагнення США нав'язати Лондону свій графік розв'язання північноірландського конфлікту. Політика Клінтона у питанні Ольстера диктувалася не стільки передвиборними міркуваннями під час кампаній 1992 і 1996 років, скільки прагненням президента США утвердитися у ролі міжнародного миротворця. Заради цього, а також задля успіху своєї внутрішньополітичної програми американська сторона готова була піти на погіршення відносин з британськими консерваторами. Разом з тим, необхідно визнати, що втручання Вашингтона у справі урегулювання зіграло позитивну роль, заставивши Лондон діяти більш активно. Б.Клінтон став першим американським президентом, який відвідав Північну Ірландію у листопаді 1995 року. Він був прихильно зустрінутий як католиками, так і протестантами. Клінтон підтвердив у своїй промові у Північній Ірландії непорушність відносин між обома країнами. У своєму виступі перед депутатами британського парламенту він навіть застосував до характеристики англо-американських відносин термін «екстраординарні», що було очевидним перебільшенням у ситуації, яка склалася.

Негативно на розвитку англо-американських стосунків у 1990-і роки позначилися і інші події. Так, у Лондоні болісно відреагували на рішення Вашингтона скоротити у зв'язку із завершенням холодної війни американську військову присутність у Європі (тільки у Великобританії передбачалося демонтувати 13 американських військових баз). Вашингтон не поцікавився думкою свого найближчого партнера стосовно силової акції проти Багдада в червні 1993 року – бомбардування штаб-квартири розвідувального відомства Іраку. Мейджору, як у свій час Тетчер перед бомбардуванням Лівії, повідомили про це за добу до початку операції.

**Нові риси розвитку «особливих відносин»
між Великобританією та США за правління
лейбористського кабінету Т.Блера та Г.Брауна**

З приходом до влади у травні 1997 року лейбористів англо-американські відносини отримали новий імпульс. За словами нового британського прем'єра, партнерство між новим лейбористським урядом і демократичною адміністрацією США повинно «віщувати новий час у двосторонній згоді і співробітництві між країнами, які мають тісні історичні зв'язки і спільну спадщину». Лідер лейбористської партії, який сформував за результатами парламентських виборів новий уряд, проголосив реалізацію у своїй внутрішній та зовнішній політиці так званого «третього шляху розвитку». Його складовими були:

1) Розвиток особливих відносин зі США;

2) Надання лейбористському зовнішньополітичному курсу вже трохи призабутого англосаксонського месіанства. Перебуваючи у квітні 1999 року з візитом у США, Т.Блер проголосив «нову доктрину міжнародної спільноти». Він стверджував, що глобалізація це не тільки економічний феномен, але й політичний. І якщо ми хочемо жити у безпеці, то не можемо закривати очі на конфлікти і недотримання прав людини в інших державах. Звідси британський прем'єр пропонував внести поправки до Статуту ООН, щоб зробити легітимними військові окупації тих країн і регіонів, де систематично порушуються гуманітарні норми. Тоді Блер висловив головну тезу, суть якої в тому, що цінності та інтереси не існують окремо. «Поширення наших цінностей зробить нас більш захищеними від зовнішніх загроз» – підсумував прем'єр-міністр Британії;

3) Наявність імперського елемента в риторичі і діях англійського прем'єра: а) особлива увага співпраці зі Співдружністю націй, зокрема з Індією; б) визначення разом з Францією у 2003 році плану військово-гуманітарних операцій на Африканському континенті, багатому природними ресурсами (Конго – алмази, Намібія – уран, Ангола – алмази, нафта). У 2004 році було створено у Британії Комісію у справах Африки; в) головним напрямком імперської політики все ж була не Африка, а Близький Схід. Через активну підтримку антиіракської полі-

тики США прогнозувалося фіаско кар'єри Т.Блера (за аналогією з А.Іденом у 1956 році), оскільки 120 депутатів-лейбористів голосували проти участі британських військ у Другій іракській війні. Прогнози не справдилися: 5 травня 2005 року Т.Блер і його партія втретє виграли парламентські вибори;

4) Незважаючи на скептичне ставлення британців до Європи, лейбористи з Т.Блером поставили завдання відновлення лідерства Великобританії в Європі. Серед факторів, які мали цьому сприяти: по-перше, Британія є єдиною країною, яка може бути військовим лідером Європи; по-друге, без неї неможлива єдина європейська політика безпеки й оборони.

Водночас поряд зі збереженням пріоритетності відносин із США кабінет Блера оголосив курс на розширення власного впливу в межах Європейського Союзу. Настирне прагнення лейбористів підкреслити двоєдине спрямування пріоритетів британської зовнішньополітичної лінії, зорієнтованої на Євросоюз і США, стало важливою особливістю вектора американо-британських відносин. Як сказав Т.Блер на лондонській зустрічі з Б.Клінтоном 29 травня 1997 року, Великобританія не повинна вибирати між пріоритетністю відносин з Європою чи зі Сполученими Штатами. Для неї пріоритетно і те і інше. Ця позиція, яка базувалась на прагненні зберігати «особливі відносини» і домагатися необхідного політичного впливу в межах об'єднаної Європи, стала однією із інновацій у зовнішній політиці лейбористського уряду.

Прагнення покладатися на непорушність власних глобальних інтересів для лейбористів віддзеркалювалось у таких формулюваннях, як «осьовий центр», «осьова держава», під якими необхідно розуміти прихильність їхньої країни курсу на залученість у процеси розв'язання головних міжнародних проблем і бажання не втратити центральне становище в трансатлантичному співтоваристві між Північною Америкою і Європою. При цьому керівництво лейбористського кабінету всіляко підкреслювало важливість збереження зв'язків зі Сполученими Штатами в умовах однополярного світу. Як заявив Т.Блер на зустрічі в Чиказькому економічному клубі в квітні 1999 року, «наприкінці ХХ століття США є, безумовно, найсильнішою державою в світі. Союзники Америки завжди допомагали і спри-

яли її постійній готовності брати на себе тягар і відповідальність на міжнародній арені, пов'язані зі статусом наддержави».

Характерною особливістю взаємодії лейбористів з Вашингтоном стало те, що «особливі відносини» отримали нову якість у світлі специфіки усвідомлення британськими елітами ролі Великобританії та інших країн Заходу в сучасному світі. Це дозволяло Лондону підтримувати свій статус «регіональної держави з глобальною відповідальністю».

Британський прем'єр наголосив також на ще одній обставині, яка характеризує сучасні міжнародні відносини і роль Великобританії у світі. Вона полягає у впливові глобалізації на світ. «Я вважаю, – заявив Т.Блер, – що світ якісно і фундаментально змінився. Глобалізація сприяла трансформації нашої економіки, але вона не тільки економічний феномен; нею також охоплена сфера політики і безпеки».

Прямим наслідком цього стала взаємозалежність країн світу, коли процеси, які відбуваються на одному континенті, так чи інакше впливають на інший з часто-густо непередбачуваними наслідками. Така ситуація, на думку британського прем'єра, заставляла західні країни, і в першу чергу Великобританію і США, реагувати на всі серйозні і резонансні міжнародні кризи і конфлікти, оскільки у протилежному випадку під питанням опинялось збереження власної національної безпеки. «Ми не можемо не втручатися в конфлікти і у випадках з порушенням прав людини в інших країнах, якщо хочемо зберегти власну безпеку».

Єдиним правильним способом попередження різного роду криз, на думку британського прем'єра, може слугувати поширення демократичних цінностей. Ідея «гуманітарних інтервенцій», поряд з просуванням демократичних режимів, дозволить швидко знизити градус напруги в таких частинах планети, як Близький Схід чи Африка південніше Сахари, а також встановлювати механізм взаємодії Заходу на країни, які вважаються авторитарними чи слаборозвиненими.

Саме «етичність» та орієнтація на захист прав людини стала головним критерієм зовнішньої політики лейбористів. Визначаючи ООН головною опорою сучасного світового порядку, «нові лейбористи» вважають, що назріла нагальна потреба перебудови

ви структур міжнародної безпеки відповідно до нових викликів, що вимагає перегляду процедури та процесу прийняття рішень в ООН, особливо в Раді Безпеки. Було запропоновано тезу про «новий інтернаціоналізм», згідно якого принцип невтручання у внутрішні справи країн перед загрозою геноциду та кризових ситуацій у гуманітарній сфері застарів. У таких випадках Великобританія готова діяти, не дочекавшись санкції РВ ООН, що було яскраво продемонстровано під час війни НАТО проти Югославії. Ні один західний лідер не зумів знайти таке вмале виправдання діям НАТО в Югославії, як Блер.

На користь необхідності силового втручання трансатлантичної спільноти у регіональні і локальні конфлікти Т.Блер запропонував п'ять доказів: 1) впевненість Заходу у своїй правоті у кожному конкретному випадку; 2) вичерпність дипломатичних варіантів розв'язання проблеми; 3) можливість проведення спланованої військової операції; 4) готовність Заходу до довготривалого розв'язання конфлікту; 5) наявність прямих життєвих інтересів країн атлантичного світу у розв'язанні того чи того конфлікту.

На аналогічних позиціях перебувала в США адміністрація Б.Клінтона. У травні 1997 року, після повторної перемоги Б.Клінтона на президентських виборах, була опублікована «Стратегія національної безпеки у новому столітті», яка була логічним продовженням «Стратегії національної безпеки залученості і розширення», прийнятої ще у лютому 1995 року.

Провідним постулатом нового програмного американського документа було положення про глобальне поширення ліберальної демократії, досягнення домінування західних демократичних цінностей. Фактично мова йшла про побудову світового співтовариства демократій у міжнародному масштабі, включаючи колишні соціалістичні країни Східної Європи. Ідея «Пакс демократика» (Pax Democratica) сприймалась багатьма у Білому домі на рубежі століть як єдина і найважливіша ідея американської зовнішньої політики, оскільки від її реалізації залежало збереження за Сполученими Штатами домінуючого становища на світовій арені. Ця обставина визначала нові грані стосунків США і Великобританії, які виходили за рамки двосторонньої співпраці і базувались на реалізації спільних ініціатив на міжнародній арені.

Між Блером і Клінтоном з моменту їхньої першої зустрічі у квітні 1996 року встановилися дружні стосунки. Взаємні особисті симпатії між обома лідерами базувалися на спільності політичних поглядів, прихильності до політики «третього шляху». Клінтон перший з американських президентів був удостоєний високої честі бути присутнім на засіданні британського кабінету міністрів. Тісні відносини встановилися і між командами обох керівників. Блер виявив також суттєву моральну підтримку президенту США під час скандалу з Монікою Левінскі.

У своєму прагненні повернути відносинам зі Сполученими Штатами попередній довірчий рівень, лейбористський уряд зробив ставку на зміцнення взаємодії з Вашингтоном у військовій сфері. Так, було підтримано рішення США в «рамках операції відплати» про ракетні бомбардування Судану і Афганістану у серпні 1998 року, прагнучи зруйнувати фармацевтичний завод, на якому вірогідно вироблявся нервово-паралітичний газ, на території першого і передбачувані бази терористів на землі другого. Хоча, на думку низки аналітиків, його справжньою метою було прагнення відволікти громадську думку від скандалу довкола особистого життя Клінтона.

Великобританія одразу підтримала рішення США щодо застосування сили стосовно Іраку у грудні 1998 року як «акції відплати», взявши активну участь у військовій операції «Ліс у пустелі», під час якої по різних «підозрілих» об'єктах на іракській території було випущено понад 420 крилатих ракет. Приводом для нанесення ударів стало небажання іракської влади виконати вимоги інспекторів ООН, які здійснювали перевірки на території Іраку з моменту закінчення війни у Перській затоці 1990–1991 років з метою попередження спроб Іраку виробляти зброю масового ураження. Рада Безпеки ООН не давала санкції на нанесення ударів по Іраку, але США і Великобританія виправдовували свої дії посиланням на прийняту у березні 1998 року її резолюцію №1154, в якій вказувалося, що відмова Іраку співробітничати з місією інспекторів ООН може мати для нього «серйозні наслідки». Відмова Багдада дати інспекторам ООН дозвіл на відвідини чергового «підозрілого» об'єкта на іракській території і дала привід США і Великобританії нанес-

ти точкові бомбові удари. Операція була проведена у лютому 2001 року. На цей час Багдад зумів частково відновити свою систему протиповітряної оборони і все частіше обстрілював американські та британські літаки, які патрулювали зони, закриті для польотів іракської авіації. Британські військовики першими порушили питання про необхідність ліквідувати військові об'єкти Іраку, які були оснащені радарними установками. З приходом до Білого дому Дж.Буша-молодшого до їхньої думки прислухалися. У лютому 2001 року американські F-14 і F-18 за підтримки британських «Торнадо» нанесли бомбові удари по іракських засобах протиповітряної оборони, дислокованих довкола Багдада. Вашингтон і Лондон зайняли спільну жорстку позицію у Раді Безпеки у питанні зняття з Іраку економічних санкцій.

Події 11 вересня 2001 року у США стали одним з вододілів в історії міжнародних відносин. Їх часто порівнюють з нападом японців на Перл-Харбор у 1941 році та вступом США у Другу світову війну. Солідарність з США висловили тоді майже всі країни світу. Тенденція ізоляціонізму, яка окреслювалась після приходу у листопаді 2000 року до Білого дому Дж.Буша-молодшого, змінилася на глобалізацію американської зовнішньої політики.

Британський прем'єр Тоні Блер був одним з перших серед світових лідерів, які чітко усвідомлювали, що у зовнішній політиці США назрівають кардинальні переми. Вірогідно, Т.Блер був готовий до цього більше, ніж самі американці, адже оприлюднена ним у 1999 році концепція «гуманітарної інтервенції» передбачала застосування сили проти антигуманних політичних режимів. Виступаючи у день, коли відбувся теракт у Нью-Йорку, Т.Блер заявив: «Демократичні держави світу повинні об'єднатися, щоб перемогти і знищити тероризм. Це не боротьба між США і тероризмом, це боротьба між вільним і демократичним світом і тероризмом. Тому ми тут, у Великобританії, стоїмо пліч-о-пліч з нашими американськими друзями і в час трагедії не будемо відпочивати, поки не очистимо світ від цього зла». Звідси активна участь Великобританії у скиненні режиму талібів у Афганістані, якому інкримінували підтримку і переховування керівництва «Аль-Каїди», була спрогнозована.

Т.Блер з притаманною йому енергією взяв на себе роль організатора антитерористичної коаліції. За два місяці він провів понад 50 зустрічей з іноземними лідерами.

Операція в Афганістані розпочалася 7 жовтня 2001 року. Упродовж двох місяців наносились систематичні удари по позиціях талібів у різних районах країни. Америко-британське військово-морське угруповання в Індійському океані використовувало для ударів крилаті ракети і палубну авіацію. Від Британії до цього угруповання ввійшли десантний вертольотно-носець «Оушн», два фрегати і атомний багатоцільовий підводний човен, з якого здійснювались неодноразові пуски крилатих ракет «Томагавк». Для польотів авіації США, у тому числі стратегічних бомбардувальників B-52X і B-1B, використовувалась американо-британська база на острові Дієго-Гарсія.

Наземна частина операції «Незборима свобода» звалась до висадки частин спеціального призначення США і Великобританії. У листопаді 2001 року основні британські підрозділи висадились у Баграмі. Згодом це місто стало центром дислокації британських сил в Афганістані. У сформованих відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН Міжнародних силах безпеки (МСБ) Британія була представлена 2,1 тис. вояків. У червні 2002 року, після переходу командування МСБ до Туреччини, ці сили, за винятком 400 осіб, були виведені. Паралельно у районах, контрольованих талібами, діяла велика група спеціального призначення британських ЗС (морські піхотинці – до 1,7 тис. осіб). На прохання американського командування з квітня 2002 року ця група брала активну участь у спільній операції по ліквідації керівників міжнародних терористичних угруповань.

Після широко розрекламованих ЗМІ операцій з «розгрому» «Аль-Каїди», з липня 2002 року розпочалося повне виведення цієї групи. У 2003 році в Афганістані перебувало загалом до 710 британських вояків (у тому числі і у підрозділах спеціального призначення). Упродовж наступних двох років на території Афганістану базувались лише невелика авіагрупа і контингент чисельністю 400 осіб. Крім цього, в Індійському океані до сьогодні перебуває загін кораблів британських ВМС.

Воднораз, розпочинаючи військові дії проти Афганістану, США дали зрозуміти, що вони не обмежуватимуться у «війні

проти терору» однією країною. Все частіше у лексиконі вашингтонських політиків лунало слово «Ірак». Тоді як британський прем'єр неодноразово оголошував, що після Афганістану жодна країна не буде піддана нападу без санкції ООН. Новий керівник Форін-офісу Джек Стро називав «маргінальною» думку тих в адміністрації Буша, хто закликав до війни проти ще однієї мусульманської країни.

Все ж підходи Т.Блера у боротьбі проти тероризму еволюціонували. Виступаючи 14 вересня 2001 року на надзвичайному засіданні палати громад, він заявив, що у центрі світової уваги перебуває не тільки «Аль-Каїда», але на порядок денний вноситься ще одне питання – зброя масового ураження (ЗМУ). Це, безперечно, стосувалося Іраку. Підтвердженням став виступ Дж.Буша у конгресі з посланням до нації, у зовнішньополітичному розділі якого пропонувалися теза про «вісь зла» (Ірак, Іран і Північна Корея) та принципи превентивної зовнішньої політики. Принципово новим було те, що країни «вісі зла» не були причетні до вересневих подій 2001 року; вони не були пов'язані з «Аль-Каїдою», і боротьба з ними не вкладалася у логіку «війни проти тероризму». Вашингтон висунув нове обґрунтування своїх намірів – небезпека створення цими країнами ЗМУ і можливість її передачі терористам. Для Лондона ці положення стали несподіванкою. До того ж до країн «вісі зла» США зарахували Іран, який за посередництва Лондона діяв в унісон з Заходом під час підготовки війни проти талібів.

Разом з тим з того часу Вашингтон і Лондон спрямували всю свою риторику на те, щоб довести зв'язок Багдада з міжнародним тероризмом, переконати громадську думку у наявності в Іраку ЗМУ і небезпеки того, що ним заволодіють терористи.

У квітні 2002 року відбувся новий англо-американський саміт на президентському ранчо у Кроуфордї. Він і став відправною точкою узгоджених дій США і Великобританії з підготовки війни. Саме тоді Т.Блер переконався в її неминучості і вирішив, що Британія повинна підтримати США.

Водночас принципово важливим для Блера було те, щоб переконати Дж.Буша у необхідності домогтись підтримки ООН в діях проти Іраку. І у вересні 2002 року під час нової зустрічі британський прем'єр отримав запевнення американського пре-

зидента, що США діятимуть з санкції Ради Безпеки ООН. Так само Т.Блер прагнув пов'язати дії проти Іраку з прогресом у палестино-ізраїльському врегулюванні і тому одразу після 11 вересня 2001 року запропонував Вашингтону реанімувати мирний процес на Близькому Сході. На перших порах Дж.Буш прислухався до порад свого британського колеги і вже у жовтні 2001 року публічно підтримав ідею створення незалежної палестинської держави. Та з погіршенням ситуації у близькосхідному регіоні можливість розв'язати його проблеми «у пакеті» ставали все більш примарними. Щоправда, досягненням британської дипломатії у палестинському питанні до початку війни проти Іраку стало посередництво Лондона, в результаті якого оточений ізраїльською армією в Рамаллі Арафат погодився на розширення повноважень свого прем'єр-міністра. Навіть Буш оголосив, що буде оприлюднена близькосхідна «дорожня карта» після того, як палестинці оберуть нового прем'єра.

Британська дипломатія і Т.Блер особисто відіграли важливу роль у прийнятті резолюції Ради Безпеки ООН під номером 1441, яку підтримали всі члени, як постійні, так і непостійні, і за якою упродовж 30 днів від Багдада вимагали надання повної звітності про програми з розвитку ЗМУ, на його територію відряджалась група військових інспекторів ООН під керівництвом Ханса Блікса з необмеженими повноваженнями. Ірак також серйозно попереджували про наслідки невиконання резолюції. Так само радбезівська резолюція не передбачала початку бойових дій, але також наголошувала на тому, що для розгортання бойових дій не потрібна буде нова резолюція.

Коли збігли 30 днів, Багдад передав ООН звіт про всі свої військові програми, в яких не було підтвердження того, що він таємно розробляє ЗМУ та іншу заборонену зброю. Дж.Буш звинуватив Саддама Хусейна «у суттєвому порушенні своїх зобов'язань» і повним ходом готувався до війни. Вірогідно, тоді Блер вперше цілком конкретно усвідомив ймовірність війни без санкції Ради Безпеки, хоча ще вірив, що вдасться організувати широку міжнародну підтримку діям США.

30 січня 2003 року у газеті «Уолл-стріт джорнел», а також у низці європейських газет з'явився «Лист восьми», підписаний Т.Блером, С.Берлусконі, Х.М.Аснаром і керівниками ще

п'яти країн – Чехії, Португалії, Данії, Польщі і Угорщини, в якому мовилось про першочерговість трансатлантичної солідарності і беззастережну підтримку лінії США на силове розв'язання іракської проблеми. Через кілька днів з'явився «Лист десяти», в якому решта країн центрально-східної Європи запевнили США у своїй лояльності.

27 січня 2003 року Ханс Блік звітував у Раді Безпеки про діяльність очолюваної ним місії в Іраку. Він звинуватив Багдад у небажанні співпрацювати з інспекторами, але не підтвердив даних про розробку і виробництво ЗМУ. Ханс Блік запропонував пролонгувати діяльність інспекторів в Іраку.

Наступного дня президент Буш у посланні до нації звинуватив Багдад у розробці, приховуванні ЗМУ і у зв'язках з терористами. Таким чином Вашингтон дав зрозуміти, що готовий розпочати війну без санкції Ради Безпеки.

Тоні Блер хоча і прийняв на той час рішення щодо вступу разом з США у військові дії проти Саддама Хусейна, ще прагнув балансувати між Європою і США.

Тим часом суперечності між трансатлантичними союзниками збільшувались. Франція, Німеччина і Бельгія заблокували надання військової допомоги Туреччині у випадку війни з Іраком. Уневдовзі сама Туреччина відмовила Вашингтону у дислокації на кордоні з Іраком 62 тис. американських вояків. Тоді ж 22 держави – члени Ліги арабських держав засудили плани вторгнення в Ірак.

У цій ситуації британський прем'єр вирішив, що найкращий спосіб захисту – це напад. На весняній конференції лейбористської партії він запропонував тезу про моральний імператив скинення іракської диктатури, необхідності її ліквідації не тільки як кару за приховування ЗМУ і зв'язки з терористами, але через її антигуманність.

На початку березня 2003 року Росія, Німеччина і Франція на рівні дипломатичних відомств підписали спільну декларацію, у якій закликали інші країни не відмовлятися від дипломатичного врегулювання конфлікту.

Самому Т.Блеру довелося ще витримати серйозний бій у парламенті при схваленні резолюції про легітимність його дій в іракському питанні. Хоча така резолюція була загалом підтримана, але 30% лейбористської фракції проголосували проти.

7 березня 2003 року Ханс Блік втретє звітував у Раді Безпеки про діяльність інспекторів в Іраку. Знову не знайшли свого підтвердження дані про наявність ЗМУ в Іраку. Більшість членів Ради Безпеки пропонували продовжити роботу інспекторів ООН, а США були готові день по дню розпочати військові дії.

Надії Британії остаточно розвіялись 10 березня, коли Франція заявила про намір застосувати вето на резолюцію, якщо вона підтримає військову акцію США проти Іраку.

15 березня Росія, Франція і Німеччина виступили зі спільною заявою, в якій стверджували про те, що «інспекції є результативними. Роззброєння Іраку розпочалось».

Останнім акордом, який передував початку бойових дій, став англо-американський саміт на Азорських островах, який відбувся 16 березня.

17 березня, тобто за два дні до вторгнення, США оголосили Багдаду односторонній ультиматум – Саддам і його сини повинні покинути свою країну упродовж 48 годин. На цьому Лондон припинив всі спроби отримати мандат ООН на вторгнення в Ірак.

Засідання палати громад 18 березня стало найсерйознішим випробуванням для Тоні Блера за всю його політичну кар'єру. Пізніше він говорив, що готовий був до відставки, якщо не будуть підтримані військові дії його уряду в Іраку. Проте після гострих дебатів урядова резолюція була все ж схвалена 412 голосами проти 149.

Наступного дня, 19 березня 2003 року, американські і британські війська вторглися у повітряний простір Іраку. Операція «Шок і трепет» розпочалася. На початку активної фази цієї операції (до 18 березня) у регіоні були дислоковані 46 тис. британських військовослужбовців різних родів військ. У штурмі Багдада британські війська не брали участі. У травні розпочалося виведення військ і до кінця місяця в Іраку залишалось 18 тис. британців, а у серпні – не більше 9,5 тис.

9 квітня 2003 року перетворилося в один із символів закінчення війни. Цього дня у центрі Багдада було повалено статую Саддама, а 14 квітня захоплено рідне місто диктатора Тикрит. Наприкінці місяця значні військові дії в Іраку припинились. За версією Вашингтона, війна проти Іраку остаточно завершилася 1 травня 2003 року.

Через кілька днів після початку військової кампанії британський прем'єр перейнявся питанням законності перебування окупаційних військ на території Іраку. Крім цього, він розумів, що США і Британія не матимуть змоги навести порядок у країні і домогтися успіху у повоєнній відбудові без допомоги своїх союзників. На відміну від Вашингтона на Даунінг-стріт усвідомлювали необхідність термінового поладження розколів і в ООН, і в ЄС, і в НАТО. З точки зору своєї системи зовнішньополітичних цінностей Блер не міг не приєднатися до військової кампанії США, грубо порушивши міжнародне право. Проте як тільки випала нагода, британський прем'єр поспішив повернутися у правове поле. В необхідності цього він переконував Дж.Буша на першому після початку війни англо-американському саміті в Кемп-Девіді 27 березня 2003 року, а згодом під час наступної зустрічі 7 квітня у північноірландському місті Хілборо.

Блеру не вдалося на цьому етапі вмовити Вашингтон віддати ООН центральну роль у післявоєнній відбудові Іраку. Зате він домогся згоди Білого дому щодо поступу в близькосхідній проблемі. На початку травня Вашингтон оприлюднив «дорожню карту» врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту.

Тим часом порозуміння серед союзників не було. Під час короткого візиту Т.Блера до Москви 29 квітня російський президент В.Путін фактично висміяв його тезу про наявність в Іраку ЗМУ. Цього ж дня у Брюсселі відбувся саміт Бельгії, Франції, Німеччини і Люксембурга, названий «шоколадним». Чотири держави заявили про свій намір форсувати створення оборонного союзу в рамках ЄС.

Все ж у травні 2003 року ООН резолюцією за номером 1483 передала США керівництво постконфліктним урегулюванням в Іраку.

Незважаючи на окупацію Іраку та активні пошуки, слідів ЗМУ так і не виявили. Більше того, Бі-бі-сі оприлюднило дані, що британський уряд підтасував у 2002 році дані розвідки і спеціально перебільшив загрозу застосування Іраком засобів масового ураження. Розпочалося протистояння між Даунінг-стріт та Бі-бі-сі. Державні структури вели пошук «неназваного джерела», на яке посилалось Бі-бі-сі. Згодом стало відомо, що це був

доктор Девід Келлі, мікробіолог, член групи інспекторів ООН в Іраку. Після низки допитів його знайшли поблизу власного помешкання з порізаними венами. Т.Блер, який знову перебував у ситуації власної відставки, розпорядився розпочати незалежне судове слідство на чолі зі суддею Брайаном Хаттоном про причини випадку з Келлі. Наприкінці січня 2004 року було оголошений вердикт Хаттона: причина смерті Келлі – самогубство.

Тим часом ЗМУ в Іраку так і не знайшли. Сам Дж.Буш слідом за Кондолізою Райс і Коліном Пауеллом припинив наполягати на тезі про наявність ЗМУ в Іраку.

Британський прем'єр продовжував відстоювати стару версію і призначив нове розслідування на чолі з лордом Робіном Батлером. 14 липня 2004 року доповідь Батлера була опублікована, в якій знову було підтверджено підтасування відомостей щодо наявності ЗМУ в Іраку, але за це, на думку комісії, ніхто не несе персональної відповідальності, оскільки відсутні свідчення про умисне фальшування інформації чи злочинну халатність. Т.Блер зберіг свою посаду.

Не менш прикрим виявилось те, що Вашингтон не володів продуманою програмою повоєнної відбудови іракської території. Ситуація з безпекою і підтриманням елементарної інфраструктури життєзабезпечення в країні катастрофічно погіршувалася. Після 1 травня 2003 року – дня оголошеного Вашингтоном завершення війни – в Іраку у міжетнічних конфліктах і в результаті терактів щоденно гинули десятки людей, у тому числі солдати коаліції. Офіційні військові втрати США від моменту війни до початку 2007 року сягли 3000 осіб, у Британії – понад 130 (у листопаді 2009 року Лондон оголосив нові дані про людські втрати у війні проти Іраку – 179 осіб). Ірак забрав життя не тільки воєнків, але й мирного населення. У липні 2005 року у Лондоні на громадському транспорті прогриміла серія вибухів, у результаті яких загинуло 52 особи.

Тим часом в Іраку продовжувалась повзуча громадянська війна, яка супроводжувалась опором окупаційним силам і діяльністю терористичних організацій, які заповнили Ірак. Безпека іракського керівництва, дипломатів, місії міжнародних організацій гарантувалась лише у добре укріпленій «зеленій

зоні» у центрі Багдада. Це притому, що в Іраку перебувало понад 130 тис. американських солдатів і 8 тис. британських.

Великобританія також фактично підтримала плани американської адміністрації щодо створення національної ПРО, яка викликала досить стриману реакцію інших європейських країн.

Осердям англо-американського партнерства є співпраця у військовій сфері, насамперед у ядерній, і також у сфері розвідки. Ядерне партнерство Великобританії і США можна назвати унікальним, враховуючи високий рівень інтеграції і оперативної взаємодії. Лондон активно спіробітничав з Вашингтоном у сфері виробництва і обміну матеріалами розщеплення. США поставляли Великобританії засоби доставки, надавали їй допомогу у проектуванні і будівництві атомних підводних човнів у рамках програми модернізації британських ядерних сил. Угоди про купівлю у США сучасної ракетної системи «Трайдент 1/С4», а згодом «Трайдент 2/Д5» для установки на чотирьох нових атомних човнах були підписані в липні 1980 року і у березні 1982 року. Британські ядерні системи випробовувались на американських полігонах. Лондон розглядав партнерство з США як вирішальну умову збереження власних ядерних сил. У першу чергу, розвиток співпраці з Британією в ядерній сфері дозволяв США більш інтенсивно використовувати її територію, а також територію її заморських володінь для здійснення ядерної стратегії передових рубежів.

Своєрідною платнею за згоду Вашингтона надати допомогу у модернізації британських «сил стримування» стала готовність Великобританії підтримати заходи США, спрямовані на зміцнення ядерного потенціалу НАТО, наприклад, розміщення ракет середньої дальності у Західній Європі. Великобританія першою надала для цього свою територію, відкривши тим самим дорогу до ввезення ракет на континент. Лондон погодився прийняти найбільшу кількість американських ракет – 160.

М.Тетчер підтримала Стратегічну оборонну ініціативу (СОІ) президента Рейгана, незважаючи на те, що створення системи оборони з елементами космічного базування звели б нанівець значення програми модернізації британських ядерних сил, яка дорого коштувала, так само позбавило б Лондон ролі «другого центру» НАТО щодо прийняття рішень в ядерній галузі, поста-

вило б безпеку Британії у повну залежність від гарантій Сполучених Штатів. Проти програми «зоряних війн» виступили всі опозиційні партії та широкі верстви громадськості. Все ж консервативний уряд, очолюваний М.Тетчер, погодився на участь у дослідницьких роботах у рамках цієї програми.

«Святая святих» «особливих відносин» – співробітництво у сфері розвідки, які характеризувалися безпрецедентно високим рівнем довіри між партнерами. Представники розвідки обох країн мали винятковий доступ у відповідні установи один одного. Вашингтон використовує британські розвідувальні дані для перепроверки власних оцінок. Завдяки тісній співпраці з США британська сторона має доступ до незрівнянно більшого обсягу інформації, ніж інші союзники по НАТО.

США використовували вигоди географічного розташування Великобританії для дислокації на її території чисельного апарату стратегічної розвідки (12 наземних станцій стеження, створених Пентагоном для використання у глобальному масштабі). Спеціальна система електронно-супутникового спостереження «Ешелон» тримає під «ковпаком» всю Європу, включаючи європейську частину Росії. Яскравим прикладом взаємодії розвідувальних відомств двох країн стала Фолклендська війна, під час якої надані Вашингтоном розвіддані у багато дечому забезпечили Великобританії перемогу. Цінність такої співпраці була також продемонстрована і під час війни у Затоці.

Раом з тим, на нашу думку, у контексті вище мовленого, зокрема участі Великобританії у війні проти Іраку, варто зауважити наступне. За всіх перипетій, які супроводжували антиіракські дії коаліції на чолі із США, британська дипломатія вважала, що стосунки Лондона і Вашингтона в 2001–2004 роках досягли свого піку. Лейбористи могли насправді відчувати себе найближчим союзником Вашингтона і провідною проамериканською силою в Європі.

Разом з тим реальна ситуація виявилася не настільки райдужною. Річ у тім, що у цій конкретній ситуації статус «особливих» американо-британських відносин був підданий суттєвій девальвації. Адже змінився традиційний зміст поняття «союзництво», яке існувало між США та іншими країнами трансатлантичного співтовариства. Тепер роль ключових військово-полі-

тичних партнерів Сполучених Штатів відігравали «коаліції тих, хто бажає і може» («coalitions of the willing and able»), до яких входили не тільки члени НАТО (тобто традиційні й старі союзники Вашингтона), а й будь-які держави, які погоджувались на участь у черговій силовій акції американського керівництва.

Така ситуація не могла задовольнити Лондон. І ярлик «51-го американського штату», яким уїдливо іменували Великобританію у західноєвропейській пресі, не вкладався в амбіційні плани британських лейбористів, які прагнули зберегти за своєю країною статус важливого світового гравця. Щоправда, перед британськими політичними елітами постало складне завдання. З одного боку, зберегти тісну взаємодію із США з метою забезпечення власної національної безпеки, з другого, беззастережні дії Лондона у межах американського порядку денного фактично означали для нього відмову від суверенітету на міжнародній арені та позбавлення його статусу суб'єкта міжнародних відносин.

Розв'язати цю дилему був покликаний програмний документ британської дипломатії під назвою «Білої книги», опублікованої 2003 року. У ній зазначалось, що, окрім ставки на стосунки із США, Лондон зберігтиме свій вплив на міжнародну політику через участь у діяльності в таких міжнародних інституцій, як ЄС, ООН і НАТО. Також вказувалось, що відносини Великобританії з Європою поряд із «особливими відносинами» з США, мають першочерговий характер і слугують запорукою національної безпеки і процвітання.

Упродовж останніх десятиріч міжнародні аналітики часто-густо недооцінювали міцність англо-американських відносин. Як у радянсько-британських відносинах спостерігалась деяка циклічність, так і у англо-американських можна відзначити свого роду припливи і відливи.

Разом з тим, незважаючи на перепади в англо-американському співробітництві, Великобританія завжди прагнула зберегти «особливі відносини» з США. Лондон усвідомлює, що навряд чи зможе самостійно, без допомоги Америки, забезпечити свої інтереси в регіонах за межами Європи. Великобританія може «вдарити сильніше понад свої можливості», тільки діючи у складі коаліції держав, очолюваних США. Вашингтон також переконаний у тому, що інші їхні європейські союзники, окрім

Великобританії і певною мірою Франції, не в змозі сьогодні відстоювати свої глобальні інтереси. Партнерство з Лондоном має також важливе значення і для Вашингтона. Вибудовуючи відносини з ЄС, Сполучені Штати завжди можуть розраховувати на розуміння своїх інтересів з боку Великобританії. У цьому сенсі претензії Лондона на роль «мостобудівника» у трансатлантичних відносинах не позбавлені сенсу.

Великобританія та югославська криза

Суттєву напругу в англо-американських відносинах спричинили події в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославія (СФРЮ), пов'язані з її розпадом. Чимало провідних консерваторів негативно поставились до бажання США відігравати активну роль у її розв'язанні. Сам же Дж.Мейджор був налаштований більш помірковано, але вважав, що США повинні діяти у межах широкої міжнародної коаліції.

Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ), про яку нерідко говорили, що це країна «шести республік, п'яти народів, чотирьох мов, трьох релігій, двох абеток і однієї партії», поринула у 90-х роках ХХ ст. в загальнополітичну кризу, що згодом переросла в громадянську війну. Її розпад як багатонаціональної держави відбувався в декілька етапів і на різних її територіях неоднаково. Демонтаж Югославської федерації розпочався одразу після проведення у союзних республіках перших багатопартійних виборів у 1990 році, і у той час, коли країни Західної Європи вийшли на новий рівень європейської інтеграції і розбудови її інституцій.

Головними факторами розпаду югославської федерації стали: розпад єдиного економічного простору та інтегрованого ринку, наслідком яких став економічний ізоляціонізм республік; розпад правлячої партії та крах комуністичної «самоуправлінської» ідеології; крах ідеї югославізму та заміна її націоналізмом; криза політичної системи, ослаблення вертикалі влади та перенесення центру ваги з федеративного на республіканський рівень; ускладнення міжнаціональних суперечностей, історична пам'ять про сербсько-хорватські конфлікти; відсутність пев-

ної гнучкості, прагнень компромісу та впертість керівництва Сербії та Чорногорії у відстоювання ідеї югославізму, ілюзорність сподівань на об'єднання усіх сербських земель в одній державі.

Позиція міжнародного співтовариства щодо югославської кризи еволюціонувала і пройшла у своєму розвитку принаймні два етапи: 1. Спочатку більшість країн, у тому числі керівництво СРСР, притримувались думки про необхідність збереження єдиної Югославії, оскільки вони побоювались дезінтеграційних процесів у Європі. Разом з тим деякі країни (зокрема ФРН) латентно підтримували «не комуністичні» республіки Хорватію та Словенію; 2. Розпад СРСР і ОВД, об'єднання Німеччини, руйнація біполярної системи міжнародних відносин утвердив західні країни у думці, що розпад СФРЮ відповідає їхнім національно-державним інтересам і вони починають діяти, виходячи з цього.

28 червня 1991 року в рамках ЄЕС була створена так звана «трійка», до складу якої ввійшли колишній, теперішній і майбутній головуєчий в ЄЕС і уже 7 липня 1991 року на острові Бріоні відбулася зустріч між «трійкою» і представниками Югославії: в результаті було досягнуто першої згоди – підписано Спільну декларацію про мирне вирішення югославської кризи. В ній визнавалась єдність СФРЮ, а також на три місяці запроваджувався мораторій на визнання Словенії і Хорватії в якості незалежних держав.

Під егідою Європейського Союзу у вересні 1991 року в Гаазі розпочалася міжнародна конференція, учасники якої заявляли про необхідність збереження цілісності Югославії та пропонували утворити майбутню Югославію як Асоціацію (Союз незалежних республік) або як Вільний союз республік зі збереженням нинішніх кордонів СФРЮ. У грудні 1991 р. за результатами засідання наради ЄС із проблем Югославії був прийнятий так званий «Брюссельський мінімум» із такими положеннями урегулювання кризової ситуації: дотримуватися норм демократії, поважати кордони й гарантувати права національних меншин, вирішувати суперечки мирним шляхом.

Окрім цього, було створено спеціальну міжнародну структуру, покликану займатися врегулюванням ситуації в Югославії

– Конференцію Європейської Спільноти з проблем Югославії (у 1992 році вона була перейменована у Міжнародну конференцію з проблем колишньої Югославії (МККЮ), у межах якої поєдналися зусилля ООН, ЄС, НБСЄ). На Лондонській конференції 1992 року були прийняті основні принципи її роботи і заснована низка робочих груп: із Боснії і Герцеговини, із гуманітарних питань, із безпеки та контролю за виконанням рішень, з етнічних меншин.

Першою вдалось вийти зі складу СФРЮ Словенії, при цьому загалом мирно, шляхом так званої «малої (10-денної) війни» з Белградом, враховуючи моноетнічний склад населення цієї республіки. 26 жовтня 1991 року за угодою між Словенією та Югославією, підписаною за сприяння Європейського Союзу, останні частини Югославської Народної Армії (ЮНА) були виведені з Словенії. Першою західноєвропейською країною, яка встановила дипломатичні відносини з Словенією, була Німеччина. Це сталося у грудні 1991 року. 15 січня 1992 року ЄС визнав Словенію. 22 травня 1992 року Словенія стала членом ООН. Так шлях словенського народу до незалежності був завершений.

Натомість Хорватія та Боснія і Герцеговина опинилися в епіцентрі етнополітичних конфліктів та громадянської війни. Західні дипломати прогнозували неможливість утримання територіальної цілісності Югославської федерації, проте на офіційному рівні висловлювали підтримку єдиній державі як до, так і після проголошення республіками суверенітету. При позірній однаковості та вичікувальній позиції країн-учасниць ЄС можна простежити їх різну політичну й економічну зацікавленість у подіях на Балканах. З географічних та комерційних міркувань Австрія, Угорщина і Німеччина завжди вітали вихід республік із Югославської федерації.

На відміну від них Великобританія та Франція прагнули зберегти єдність СФРЮ, про що свідчили заяви міністрів закордонних справ обох держав, що лунали на засіданнях голів урядів неодноразово: прем'єр-міністр Великобританії Дж. Мейджор і прем'єр-міністр Франції Е. Крессон наголосили, що Югославія може бути частиною Європи тільки тоді, коли залишиться єдиною.

Криза в Югославії поглиблювалась по мірі загострення відносин державоутворюючої нації – сербів та їхньої республі-

ки – з іншими народами на їхніми державами в межах СФРЮ і самої Сербії. У країні зміцнювались антисербські настрої, зумовлені некоректним ставленням керівництва провідної республіки – Сербії – до інших регіонів та національностей країни, які прагнули відокремитись й утворити самостійні та незалежні держави.

Варто відзначити те, що у масовій свідомості жителів Великобританії, та і Європи загалом, почали формуватися характерні, але досить суперечливі тенденції. Насамперед серед громадськості Заходу почав формуватися негативний образ сербів, їхніх дій та намірів. Цьому значною мірою сприяли засоби масової інформації (ЗМІ) – періодична преса, телебачення, радіомовлення.

Першочергова реакція британців на події на Балканах – спантеличення, а потім – тривога стосовно того, що все те, що там відбувається може перекинутись і на Європу в цілому. Процес так званої «демонізації» сербів придбав яскравих рис, не тільки в Великобританії та Європі загалом, а й у США. У ЗМІ досить широко висвітлювалась тема «звірств», що вчинялися односторонньо сербами в Боснії і Герцеговині. Численні репортажі «з місця подій», надруковані в пресі, а також трансльовані по телебаченню ще більше зміцнювали в британців думку про те, що головними винуватцями югославського конфлікту є винятково серби.

Відокремлення Хорватії та її вихід з СФРЮ у грудні 1990 року спричинив відкритий конфлікт хорватів та сербів. Суть конфлікту полягала у самому характері самовизначення: хорвати нарешті здійснили свою віковічну мрію і прагнули будь-якою ціною зберегти територіальну цілісність республіки, утвердити свій національний статус як «державоутворюючої» етнічної спільноти. Серби, чисельність яких на території Хорватії становила 600 тис. і які були представлені Сербською демократичною партією (на парламентських виборах у квітні 1990 року завоювала 5 мандатів), у свою чергу, не хотіли і не могли змиритися з втратою територій і свого статусу.

Перші організовані виступи сербського населення в Хорватії – в Славонії і області Кніна – почалися наприкінці літа 1989 року. За них несуть відповідальність обидві сторони: Заг-

реб – через небажання задовольнити вимоги дотримання рівності і громадянських прав (з Конституції Хорватії були виключені статті про сербську мову як мову сербів у Хорватії і таким чином серби позбавлялись статусу «державоутворюючої» нації), Белград – через підтримку сепаратистів, відрядження агітаторів, які вели пропаганду відокремлення від Хорватії районів, де проживали серби.

Сербський національний рух та його провідники встали на шлях створення не тільки політичних організацій, але і нових – національних органів влади: 4 лютого 1990 року оголошено про можливість створення сербського автономного краю; 18 травня цього ж року – Сербська демократична партія відкликала своїх депутатів (5 осіб) з хорватського парламенту; 25 липня 1990 року з'їзд хорватських сербів приймає Декларацію про суверенітет і автономію сербського народу і створення Сербського національного віча (парламент); на початку січня 1991 року відбулося створення Виконавчого віча (уряду) Сербської автономної області та Міністерства внутрішніх справ; 28 лютого 1991 року – рішення сербського парламенту та уряду про відокремлення від Хорватії, створення Сербської Країни і її входження до Югославії (на початковому етапі конфлікту саме Югославія, а не Сербія розглядалась в якості національної держави сербів); 1 квітня 1991 року рішення про приєднання Сербської Країни до Республіки Сербія і про чинність на її території законів Сербії та Конституції Югославії.

Громадянська війна у Хорватії набрала кровопролитного характеру з ознаками геноциду та звірств з обох сторін. Значна частина західних ЗМІ звинувачувала лише одну сторону – сербів. На початку 1992 року у Хорватію було введено 14-тисячний миротворчий контингент сил ООН.

У грудні 1991 року незалежна Хорватія була визнана Німеччиною, згодом Росією, США, а 15 січня 1992 року – ЄС. З 22 травня 1992 року Хорватія член ООН.

Сербсько-хорватський конфлікт перекинувся на спірну з самого початку територію – Боснію і Герцеговину (БіГ). Серед усіх союзних республік Боснія і Герцеговина була єдиною республікою, утвореною не за національним, а історично-географічним принципом. У її межах були об'єднані представники трьох на-

родів: серби, хорвати і боснійські мусульмани. Тут на час конфлікту проживало: серби – 32% (православні), мусульмани – 39,5%, хорвати – 18% (католики). Звідси протистояння у БіГ набрало не тільки етнічного, але й конфесійного характеру.

У Республіці Боснія і Герцеговина (столиця – м. Сараєво) перемогу на виборах до місцевого парламенту у 1990 році одержала мусульманська Партія демократичних дій. До парламенту пройшли також Сербська демократична партія і Хорватська демократична співдружність. Серби і хорвати вимагали поділу БіГ на конфедерацію, а боснійські і герцеговинські мусульмани, керовані своїм провідником А.Ізетбеговичем, виступали за збереження єдиної унітарної країни.

У результаті хорвати БіГ проголосили свою державу – Хорватську Республіку Герцег-Босна (28 серпня 1993 року); серби – свою Республіку Сербську БіГ на чолі з Радованом Караджичем зі столицею у Сараєво зі входженням до союзної держави Югославії (7 квітня 1992 року), а мусульмани – за єдину неподільну БіГ. Діяли за принципом: «одна національність – одна територія – одна держава». Ні Республіку Сербську, ні Хорватську республіку Герцег-Босна ніхто у світі не визнав, окрім відповідно Белграда і Загреба, де при владі перебували С.Мілошевич і Ф.Туджман, які виступали за поділ БіГ між Сербією і Хорватією.

Кожна зі сторін конфлікту у БіГ мала зовнішню ідеологічну, матеріальну та військову підтримку. Мусульманам прибували на допомогу добровольці (моджахетдини) з інших мусульманських країн. Сербія підтримувала боснійських сербів, Хорватія – боснійських хорватів.

Так почалася у Боснії і Герцеговині «війна всіх проти всіх». Незважаючи на заяви А.Ізетбеговича про те, що війни в Боснії не буде – ні внутрішньої, ні привнесеної, 5 квітня 1992 року в день мусульманського свята Рамазан Байрам, почалися бойові дії. Серби контролювали на перших порах більшу половину БіГ. 4 травня 1992 року СРЮ (у квітні 1992 року Сербія та Чорногорія об'єдналися у Союзн Республіку Югославія) заявила про те, що виводить з території Боснії і Герцеговини солдатів ЮНА, але лише тих, хто родом з Сербії і Чорногорії. У той же час США і ЄС оголосили Союзн Республіку Югославію головним винуватцем війни на території Югославії і у «агресії» проти БіГ.

Незважаючи на те, що в конфлікті на території Боснії і Герцеговини бали участь боснійські серби, а не громадяни і збройні сили СРЮ. 30 травня 1992 року Рада Безпеки ООН запровадила широкомасштабні санкції проти «третьої Югославії» – СРЮ, які стосувалися югославських товарів і продуктів, фінансових та економічних контактів, спортивних, культурних і науково-технічних зв'язків.

З початком громадянської війни у Боснії і Герцеговині Захід за підтримки Росії робить спроби реалізувати плани досягнення миру на цій території. Британська дипломатія активно підключилася до підготовки й реалізації цих планів. Першим був у 1992 році план Венса (від ООН) – Оуена (від ЄС), який вважався просербським і вів до ізоляції радикальних мусульманських сил. Він передбачав поділ Боснії і Герцеговини на 10 напівнезалежних провінцій, які мали будувати свої відносини з центральною владою на конфедеративній основі. Видається, що цей план насамперед відповідав інтересам Заходу, оскільки кордони провінцій визначались не за етнічними ознаками, навпаки, вони визначались так, щоб населення провінцій було етнічно змішаним. До того ж провінція, в якій домінувала одна нація, як правило, мала бути суміжною з іншою провінцією, в якій переважала зовсім інша нація. Таке етнічне черезсмужжя, окрім всього іншого, повинно було максимально ускладнити можливість поділу Боснії і Герцеговини на три національні держави.

На думку М.Тетчер, екс-прем'єра Великобританії, план Венса-Оуена став поштовхом до початку війни між боснійськими сербами та мусульманами.

Поява плану Венса-Оуена співпав у часі з приходом до влади у США демократичної партії на чолі з Б.Клінтоном. Над американським суспільством тяжів «в'єтнамський синдром» і американський конгрес навіть не бажав вносити до порядку денного питання про участь США у діях міжнародних миротворчих сил у Боснії. У такій ситуації адміністрація Клінтона розпочала з допомогою американських військово-повітряних сил гуманітарні поставки мусульманам БіГ. З іншого боку, вона також підтримала план мирного врегулювання – план Венса-Оуена.

Співавтори цього плану домоглися фактично загальної підтримки – ООН, ЄС, США, Росії, боснійських мусульман,

хорватів і навіть Союзної Республіки Югославії. Залишилося домогтися згоди боснійських сербів, на яких здійснювали потужний тиск. Рада Безпеки ООН пригрозила санкціями. У квітні 1993 року з дозволу РБ ООН військові літаки НАТО розпочали патрулювання повітряного простору над Боснією з метою недопущення польотів югославських винищувачів, які могли допомогти і підтримати боснійських сербів.

Росія в особі міністра закордонних справ А.Козирьова також заявила, якщо серби продовжуватимуть війну, то країни відповідно до Статуту ООН розірвуть з ними дипломатичні відносини, встановлять блокаду і врешті-решт застосують військову силу.

Своєрідно підключилися до врегулювання проблеми і США, запропонувавши зняти ембарго на поставки зброї мусульманам і погрожуючи бомбардуваннями з допомогою своєї авіації сербських позицій. Щоправда, європейці, у тому числі британці, негативно поставились до пропозиції Вашингтона. Водночас під тиском Вашингтона Великобританія поступово втягувалась у врегулювання боснійського конфлікту. Лондон двічі організував конференції для запуску переговорного процесу в 1993 році, а також в 1995 році після підписання мирної угоди між сторонами конфлікту.

Тим часом боснійські серби не здавалися. Спочатку їхній парламент, а у травні 1993 року на референдумі 96% боснійських сербів висловились проти плану Венса-Оуена. Однією з причин відмови стала відсутність спільного кордону сербських кантонів Боснії з СРЮ. До того ж у червні цього ж року відбувся референдум у Сербській Країні (Хорватія), на якому 95% учасників висловились за державне об'єднання з боснійськими сербами. І все це здійснювалося в умовах повної блокади (за рішенням РБ ООН) сухопутних, морських і річкових кордонів нової «третьої» Югославії – СРЮ.

Мужність і стійкість сербів вразила Захід. США розкрили кували Німеччину і переклали на неї особливу відповідальність за те, що вона поспішила визнати нові югославські республіки.

Поразка мирного процесу в Боснії і Герцеговині, який здійснювався на базі дипломатичних ініціатив Європейського Союзу в межах Міжнародної конференції з проблем колишньої

Югославії, знизила політичну роль Західної Європи в урегулюванні конфлікту й висунула на перший план США – як основного фактора європейської системи безпеки та учасника миротворчої кампанії на Балканах, а Північноатлантичний альянс перетворився в архітектора нової концепції миротворчості.

Лідери Великобританії та Франції досить позитивно розглядали перспективу участі США в урегулюванні конфлікту й роль Північноатлантичного альянсу як гаранта європейської системи безпеки. На формування такого ставлення вплинули саміти в Римі (листопад 1991 року) й Осло (червень 1992 року), згідно з якими участь НАТО в європейському врегулюванні та миротворчості мала здійснюватися в тісному співробітництві з такими регіональними інститутами, як НБСЄ, ЄС, ЗЄС.

Рішення про можливість використання ЗЄС і Єврокорпусу та військових інфраструктур Північноатлантичного альянсу для проведення операцій у Європі, прийняті 10–11 січня 1994 року на Брюссельському саміті НАТО, мали не лише координувати взаємовідносини ЄС та НАТО і сприяти зміцненню трансатлантичної співпраці, а й посилити європейську систему безпеки.

Рада Безпеки ООН, у свою чергу, у відповідь на відмову сербів прийняти план Венса-Оуена приймає за ініціативою США, Франції, Росії та Іспанії резолюцію, відповідно до якої, на території Боснії довкола великих міст (6 міст, окрім Сараєво) створювалися для захисту мусульман зони безпеки, які прикривалися додатковими миротворчими контингентами ООН. Ці оонівські підрозділи отримали право застосовувати з метою самооборони і для захисту цивільного населення силу. Щоправда, тільки у відповідь на обстріли зон безпеки незалежно, яка б сторона конфлікту відкривала стрілянину. Операції наземних сил ООН могли бути підтримані військовою авіацією регіональних організацій, включаючи НАТО.

На початку 1993 року Лондон підтримав економічні санкції проти Сербії і направив у регіон британський контингент у складі сил ООН з гуманітарною місією. Проте США прагнули залучити британські сили до виконання бойових завдань, тобто до безпосереднього втручання у громадянський конфлікт. Перед британським прем'єром постала дилема: відхилення вимоги США і погіршення відносин з ними; прийняття амери-

канської пропозиції і таким чином стимулювання протестних настроїв власної політичної еліти, яка вважала цю ситуацію аналогом в'єтнамської війни. Все ж Британії вдалося обмежитися лише публічними схваленнями політики США в Югославії.

У травні 1993 року британський міністр оборони Ріфкінд заявив, що його країна відкидає ідею відрядження своїх військ до Югославії, оскільки не прагне бути втягнуеною у громадянську війну. Баронеса Тетчер, яка розглядала боснійський конфлікт на зразок ірако-кувейтського, не сподівалася, що її наступник діятиме так самостійно. Все ж, хоча британський миротворчий контингент було збільшено, але Лондон розпорядився не втручатися у бойові дії конфліктуючих сторін, а лише забезпечувати доставку гуманітарних вантажів. На листопад 1992 року британський контингент у Боснії нараховував близько 2600 осіб. Всього ж у складі миротворчих сил тут перебувало 7000 осіб: Франція – 1800, Канада – 1200, Іспанія – 750, а також більш дрібніші контингенти – Голландії, Бельгії, Данії. На 1995 рік чисельність британських вояків у Боснії була доведена до 5 тис., а на 1996 рік – до 8 тис. осіб. США, як бачимо, не мали тут свого контингенту, тож закликати до бомбових ударів по позиціях боснійських сербів було зручно. Вони не ризикували своїми вояками. Миротворчими силами ООН у Боснії командував британський генерал Роуз.

Лондон відкрито виступив проти Вашингтона у питанні зняття ембарго на поставки зброї боснійським мусульманам, а також нанесенні бомбових ударів по позиціях боснійських сербів. Дж.Мейджор навіть пригрозив застосуванням права вето у Раді Безпеки ООН. Американському держсекретарю Воррену Крістоферу не вдалося переконати своїх партнерів під час своїх вояжів на береги Темзи. Франція підтримала Британію у цій ситуації. Безпрецедентний спротив пропозиції США з боку Великобританії і Франції було продемонстровано на засіданні Ради Безпеки ООН у червні 1993 року. У питанні ембарго Лондон і Париж виходили з того, що його зняття привело б до ескалації конфлікту і, викликавши відповідну реакцію з боку боснійських сербів, поставило б під удар військослужбовців ООН, насамперед британського і французького контингентів. Лондон і Париж звинуватили американську адміністрацію в

організації поставок зброї боснійським мусульманам за допомогою їхніх партнерів у мусульманському світі. Натомість Вашингтон перейшов до тактики ігнорування свого стратегічного партнера, що ще більше ускладнило англо-американські відносини.

Тим часом у США відбулися у 1994 році проміжні вибори до конгресу, на яких перемогу в обох палатах здобули республіканці. Їхні лідери (Р.Доул і Н.Гінгріч) різко розкритикували адміністрацію Клінтона, ООН і НАТО за їхню політику у Боснії. Вони вимагали виведення миротворчих сил ООН і проведення широкомасштабних бомбардувань сербських військових позицій (можливо, включаючи Белград).

Реагуючи на критику, американська делегація в ООН домоглася за підтримки мусульманських держав прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції, яка радила Раді Безпеки скасувати ембарго на поставку зброї до Боснії. Не чекаючи на рішення РБ ООН, Б.Клінтон скасував цю заборону в односторонньому порядку у листопаді 1994 року. До речі, ембарго на поставку зброї боснійським мусульманам і до цього порушувалося. Ісламські держави (Саудівська Аравія, Єгипет, Лівія, Туреччина) під виглядом гуманітарної допомоги ООН поставляли зброю через територію Хорватії.

18 березня 1994 року була проголошена за посередництва США Федерація Боснії і Герцеговини, яка охопила переважно мусульманські й хорватські території. Нове державне утворення мало складатися з кантонів, кожен із яких мав би власне керівництво. З урахуванням складного багатонаціонального складу населення була розроблена Конституція, визначений інститут президентства, оголошувалася наявність єдиного парламенту, уряду й армії. Члени Європейського Союзу вважали за необхідне спиратися в переговорному процесі на положення плану, розробленого саме ними. Так само Європа виступила проти американського плану, оскільки у ньому йшлося про фактичне виключення одного з суб'єктів конфлікту з процесу формування федерації – сербів, що сприяло лише загостренню розколу в Боснії і Герцеговині. Уже на початковому етапі миротворчої діяльності НАТО окреслилась розбіжність Європейського Союзу і Північноатлантичного альянсу в їхньому баченні шляхів

подолання кризи й основних принципів мирних планів урегулювання конфлікту в колишній Югославії. Створивши Федерацію Боснії і Герцеговини, США продемонстрували прагнення контролювати перебіг подій на Балканах. Не будучи представленими ані в Міжнародній конференції з проблем колишньої Югославії, ані в Європейському Союзі, ані в Трійці ЄС, США не могли активно впливати на ситуацію на Балканах, тому ініціюють створення нового політичного органу врегулювання конфлікту з більш вузького кола країн. Так була створена Контактна група, членами якої стали президенти Б.Клінтон, Ж.Ширак, прем'єр-міністри Дж.Мейджор, В.Чорномірдин, канцлер Г.Коль. Виникнення нового миротворчого об'єднання під егідою НАТО за участю європейських країн стало своєрідним визнанням недосконалості механізмів європейської зовнішньої політики та нездатності ЄС вирішувати проблеми безпеки без США. Разом із цим роль МККЮ як основного актора врегулювання боснійського конфлікту втрачалась, відтепер до переліку учасників урегулювання боснійського конфлікту вступила міжнародна Контактна група у складі США, Німеччини, Великобританії, Франції та Росії, при цьому з боку ООН не надійшло жодного спеціального рішення щодо її впровадження та функціонування.

На першому офіційному саміті Контактної групи в Лондоні 26 квітня 1994 року була з'ясована її мета, а саме: координація за участю США, Росії, ЄС та ООН політики припинення війни в Боснії. Враховуючи умови Вашингтонських домовленостей про створення федерації в регіоні, Контактною групою був підготовлений мирний план, за яким Боснія і Герцеговина поділялася на два державні об'єднання у співвідношенні 51/49, а саме 34% надавалися мусульманам, а 17% – хорватам, які разом становили 51% території, і лише 49% території мали належати боснійським сербам. Така схема розподілу Боснії і Герцеговини відрізнялася від тих, що були запропоновані Європейським Союзом, який всіляко прагнув уникнути дезінтеграції Боснії і Герцеговини і наполягав: якщо вже ділити її, то все ж таки на три етноконфесійні громади в межах єдиної держави. У практичній площині реалізація мирної угоди Контактної групи відбувалася через активні переговори: міністри закордонних справ Велико-

британії (Даглас Герд) та Франції (Аллен Жюппе) провели низку зустрічей із політичними лідерами колишньої Югославії – А.Ізетбеговичем, Р.Караджичем, С.Мілошевичем та Ф.Туджманом, а також Д.Оуен і Т.Столтенберг запросили на переговори С.Мілошевича, Ф.Туджмана та Д.Чосича.

Разом із човниковою дипломатією не виключався і силовий тиск. Прагнення звести позиції конфліктуючих сторін до спільного знаменника підкріплювалося рішучістю використання військової інтервенції в разі відмови будь-кого з учасників переговорів. Підтвердження цього пролунало й на саміті НАТО в Брюсселі 20 липня 1994 року. За відсутності спільного та єдиного інтересу у вирішенні боснійського конфлікту в межах самої Контактної групи з'явилися певні розбіжності по лінії ЄС-США. Вони стосувалися таких основних питань, як питання про зняття ембарго, проблема повітряних ударів і можливість військової інтервенції.

Так, реакція боснійських сербів була розцінена як відмова, і на зустрічі міністрів закордонних справ країн-учасниць Контактної групи 29 липня 1994 року у Женеві було вирішено розширити режим санкцій проти боснійських сербів. Зрив переговорного процесу призвів до розколу в межах самої Контактної групи: з одного боку, США наполягали на застосуванні жорстких заходів проти сербів, з другого, Росія виступала за послаблення санкцій проти Белграда, який використовувався Заходом як додатковий фактор тиску на лідерів боснійських сербів, а позиція ЄС залишалася проміжною. Міжнародна ізоляція боснійських сербів та одночасні стагнаційні процеси в переговорах сприяли погіршенню внутрішнього становища в Боснії і Герцеговині. За відсутності перспективи вирішити проблеми дипломатичним шляхом конфліктуючі сторони більше схилилися до військових засобів. Увесь цей час кровопролиття між етносами в регіоні не припинялося, незважаючи на санкції та ембарго ООН. Це стало приводом для застосування військової сили з боку Північноатлантичного альянсу.

Наприкінці літа 1995 року без окремого дозволу Ради Безпеки ООН Альянсом було прийнято рішення про проведення масованих бомбардувань позицій збройних сил та військових об'єктів сербів. А вже 1 листопада 1995 року в Дейтоні розпоча-

лися заключні переговори з боснійського врегулювання за участі президента Сербії С. Мілошевича, Боснії – А. Ізетбеговича, Хорватії – Ф. Туджмана, а також посередників Р. Холбрука від США, І. Іванова від Росії та К. Більдта від ЄС. За підсумками роботи конференції було скоординовано Спільну рамочну угоду про мир, відому під назвою Дейтонська угода.

14 грудня 1995 року у Парижі, в Єлисейському палаці, було оформлено остаточну угоду про врегулювання балканської кризи, що її виробили сторони в Дейтоні. Угоду підписали Голова Президії Боснії та Герцеговини Алія Ізетбегович, Президент Сербії Слободан Мілошевич і Президент Хорватії Франьо Туджман. Свої підписи на тексті угоди також поставили керівники держав-гарантів виконання її положень: президенти США (Б. Клінтон), Франції (Ж. Ширак) та прем'єр-міністр Великої Британії (Дж. Мейджор). Угодою передбачалося, що Боснія та Герцеговина залишиться єдиною державою з повним визнанням її суверенітету й територіальної недоторканності у міжнародно визнаних кордонах. Держава складатиметься з двох рівноправних частин: Федерації Боснії та Герцеговини (мусульмани та хорвати) й сербської частини, які разом становлять єдине ціле. Центральні керівні органи всієї держави матимуть такі спільні сфери відповідальності: зовнішня політика, зовнішня торгівля, митна політика, міграція, грошова політика, міжнародне право, комунікації та транспортне сполучення, фінансування урядових заходів та обов'язків. Решта питань перебувають у компетенції кожної частини держави окремо.

Крім рішень щодо Боснії та Герцеговини, Дейтонські документи передбачали перебування військ IFOR (Міжнародні сили з підтримання миру) у Боснії та Герцеговині і в Хорватії з метою контролю за дотриманням ворогуючими сторонами умов припинення вогню та процесів мирного врегулювання.

Великобританії довелося провадити складну дипломатичну гру у боснійському питанні. У липні 1995 року за її сприяння у Лондоні відбулася конференція з боснійського конфлікту, на якій американські представники лобіювали план бомбардування позицій боснійських сербів. Лондон противився цим планам. Але реалізації американського плану посприяла слухна нагода. За американською версією, 28 серпня 1995 року

боснійські серби з мінометів обстріляли Сараєво. Британські експерти заперечували причетність боснійських сербів до обстрілу. Британський уряд капітулював, коли 30 серпня 1995 року натовська авіація розпочала бомбардування сербських позицій у Боснії. Британські військово-повітряні сили взяли активну участь у цій операції, здійснивши 360 бойових вильотів.

Предметом англо-американських розходжень стали питання фінансової участі у відбудові економіки Боснії і графік виведення з її території американського військового контингенту. Він був приурочений адміністрацією Клінтона до президентських виборів у США у 1996 році, що не влаштовувало британський уряд. Хоча згодом розходження у боснійському питанні були пом'якшені.

Влітку 1997 року була проведена спільна з американцями операція, яка виходила за межі мандату «сил зі стабілізації» у Боснії, коли ще до прийняття НАТО відповідного рішення були арештовані особи, звинувачувані Міжнародним трибуналом з колишньої Югославії у військових злочинах.

Таким чином, традиції й трансатлантичні інтереси, які мали давню історію у британо-американській співпраці, брали гору.

Великобританія брала активну участь у війні, розв'язаній у березні 1999 року США і НАТО проти Югославії у зв'язку з козовською кризою. Лейбористський уряд не тільки санкціонував участь своїх військово-повітряних сил у бомбардуванні Югославії, але найбільш послідовно відстоював ідею наземної операції НАТО в Косово.

Нагадаємо, що підписанням Дейтонських угод щодо врегулювання у Боснії і Герцеговині були скасовані у 1996 році санкції проти Союзної Республіки Югославія, але її так і не прийняли ні до ООН, ні до ОБСЄ, оскільки розпочалася «ковоська криза».

Після смерті Йосипа Броз Тіто у середовищі значної частини сербської інтелігенції набула популярності ідея етнічного націоналізму. Про це свідчить «Меморандум Сербської академії наук і мистецтв», оприлюднений 1986 року. Закладені у Меморандумі ідеї сербської етнічної державності стали активно використовуватися наприкінці 1980-х – початку 1990-х років різними політичними силами: від реформованого Союзу ко-

муністів Сербії під керівництвом С.Мілошевича до одвертих сербських націоналістів – В.Шешеля і В.Драшковича. На самому початку це були ідеї збереження Югославії як єдиної держави; пізніше мова йшла про приєднання населених сербами земель до Сербії («возз'єднання всіх сербських земель») чи до СРЮ; нарешті, з'явилися плани створення на території Хорватії і Боснії відокремлених територій, контрольованих сербськими збройними силами.

Поступово правлячі кола Сербії (комуністи переіменували себе в Соціалістичну партію на чолі з С.Мілошевичем) з метою утримання влади використовують націоналістичні ідеї.

Ще у 1981 році відбувся перший масовий рух албанців Косово з вимогою надати краю статус республіки. Тоді ж населення Автономного краю Косово, який був у складі Сербії, як і Воеводина (за Конституцією СФРЮ 1974 року), становило 1,5–2 млн. осіб (албанців – 77%, сербів – 13%). Як відповідь, Белград направив у Косово війська і запровадив у краї надзвичайний стан.

Загострення ситуації в Косово (події, які відбувалися наприкінці 1980-х років і які відбуваються у Косово зараз, зазвичай називають косовською кризою) стало безпосереднім поштовхом до початку розпаду СФРЮ. Саме тут С.Мілошевич розгорнув свою політичну кампанію, яка базувалася на сербському етнічному націоналізмі. Він (як це було у Хорватії) використав зіткнення двох національних рухів у процесі самовизначення. Зі свого боку, лідери албанського національного руху в Косово вирішили скористатися ситуацією кінця 1980-х-початку 1990-х років і спробували домогтися якщо не об'єднання албанських земель в одну державу, то хоча би підвищення статусу Косово як етнотериторіального утворення у складі чи СФРЮ чи реформованої держави.

У квітні 1987 року С.Мілошевич (у той час Голова ЦК Союзу комуністів Сербії) підтримав сербів Косово, які були незадоволені «агресивним албанським сепаратизмом і націоналізмом». Наступного року, коли Мілошевич був переобраний на цю посаду, Косово і Воеводина були позбавлені статусу федеральної автономії. У березні 1989 року за новими поправками до Конституції Сербії обидва краї позбавлялися права вето щодо консти-

туційних змін та частини рішень федеральних законодавчих, виконавчих та судових органів. Розпочавши «зміцнення» Сербії і зробивши ставку на сербський етнічний націоналізм і державний централізм, Мілошевич та його послідовники сприяли розвалу СФРЮ. Разом з тим на президентських виборах у листопаді 1989 році Мілошевич отримав 86% голосів і став президентом Сербії. У червні 1989 року С. Мілошевич на мітингу в честь 600-річчя битви на Косовім Полі, в якій 28 червня 1384 року серби вступили в нерівний поєдинок з вишколеними військами Оттоманської Порти, заявив косовським сербам, що «більше ніхто не дасть вас кривдити», а в липні сербське керівництво розпустило крайові органи влади Косово і призначило особливу дирекцію з управління краєм. У Косово були введені сербські війська і спецпідрозділи сербської поліції, які замінили місцеві органи правопорядку.

У новій Конституції Республіки Сербії, прийнятій 1990 року, по-новому визначався статус автономних країв – Косово і Метохії, а також Воєводини. Обидва ці утворення отримали лише внутрішньореспубліканський статус і перестали бути об'єктами державних і політичних відносин у рамках створеного після розпаду СФРЮ у 1992 році нового державного утворення – Союзної Республіки Югославії. У порівнянні з повноваженнями автономій у рамках СФРЮ їхні права були значно скорочені. Нова Союзна Республіка Югославія не була прийнята до ООН, ОБСЄ і міжнародних фінансово-економічних інститутів.

Розпочалися масові виступи албанців (косоварів) у Косово за відокремлення краю від Югославії. У березні 1991 року сербський уряд призупинив дію Конституції в Косово, заборонив албанську мову в офіційних документах.

На протигагу Белграду косовські албанці створили за рахунок іноземних коштів військове формування – Армію Визволення Косово (АВК), проголосили край незалежною республікою зі своїм парламентом та урядом, яку одразу визнала Албанія. 1992 року у Косово були проведені президентські вибори, на яких перемогу отримав відомий інтелектуал і поміркований націоналіст Ібрагім Ругова.

З середини 1990-х років влада Белграда перейшла до тактики етнічних чисток (до 200 тис. албанців перебралися до Ал-

банії, Чорногорії, Македонії). Така ж сама кількість сербів перебралася до Сербії.

У косовській кризі зіткнулися основоположні принципи сучасних міжнародних відносин: територіальна цілісність держави і невтручання у її внутрішні справи, з одного боку, і право націй на самовизначення, гуманітарного обов'язку захисту прав людини, зокрема національних меншин незалежно від національних кордонів, – з другого.

У лютому 1998 року С. Мілошевич, обраний парламентом президентом Союзної Республіки Югославія у липні 1997 року, ввів у Косово додаткові армійські сили (40 тис. осіб) і військової поліції для ліквідації баз Армії Визволення Косово. Так між ними та албанськими сепаратистами Косово розпочався відкритий збройний конфлікт, який супроводжувався великими жертвами з боку мирного населення. Поштоухом до цього послужили також події, які мали місце у сусідній Албанії – падіння режиму Салі Беріші. 1997 року тут зазнали краху «фінансові піраміди» (на кшталт російського «МММ»), підтримувані, як вважають, урядовими колами. 1,5 млн. албанців (половина населення країни) втратили 2 млрд. дол. Люди взялися за зброю. Активізувалися прихильники створення «Великої Албанії». Лише введення місії ОБСЄ попередило громадянську війну в Албанії.

Під впливом подій в Албанії у Косовському краї гору взяли бойовики АВК на чолі з Хашімом Тачі. В цих умовах, розуміючи безвихідність ситуації, С. Мілошевич і І. Ругова вирішили сісти за стіл переговорів. З вини албанців переговори не відбулися.

Загалом сутність трагедії Косово полягає у зіткненні інтересів двох етнічних груп: сербів, які становлять основне населення СРЮ, та албанців, які становлять більшість населення провінції і користуються підтримкою ззовні. Мета керівництва СРЮ, підтримуваного більшістю сербського населення, – зберегти територіальну цілісність держави. Мета албанських сепаратистів – здійснення права на самовизначення з вірогідним подальшим приєднанням до Албанії. Становище в Косово стало своєрідною «бомбою з годинниковим механізмом» на Балканах.

Ще весною 1998 року СРЮ було запропоновано 30-тисячний контингент НАТО з підтримки миру для дислокації в Косово. С. Мілошевич відмовився.

У червні 1998 року С.Мілошевич та Б.Єльцин підписали Декларацію про мирне врегулювання у Косово. На практиці ніхто з цією декларацією не рахувався.

6 липня 1998 року до Косово прибули російські спостерігачі. Через кілька днів до них приєдналися спецмісії від ЄС та США. Так розпочалась діяльність міжнародної Контактної групи з Косово (КДОМ).

Події у Косово продовжували розвиватись швидко. 14 липня 1998 року у Приштині зібрався «парламент Республіки Косово», під час роботи якого І.Ругова закликав до початку національно-визвольної боротьби за повну незалежність краю.

17 липня цього ж року розпочалась масована збройна атака бойовиків АВК на Ораховаць, який славився терпимістю і мирним співіснуванням між сербами та албанцями. Крім цього, група бойовиків до семисот осіб здійснила спробу прорватися у Косово через державний кордон з боку Албанії, щоб підтримати штурм Ораховаця. Фактично, 17 липня 1998 року було дано старт «гуманітарній катастрофі» в Косово.

Конфлікт у Косово став предметом обговорення в Раді Безпеки ООН. 23 вересня 1998 року вона прийняла резолюцію №1199 з вимогою припинити військові дії між сербами та албанцями. Резолюція передбачала також у разі невиконання вимоги застосувати «додаткові заходи» для забезпечення миру.

Цікаво, що як і під час іракської кризи, так і косовської, Блеру належала першість у войовничій риторичі. Британське керівництво не зважало на те, що участь у війні проти Югославії суперечила проголошеним лейбористами гаслам гуманної політики і захисту прав людини. У Британії була розгорнута широкомасштабна антисербська кампанія, здійснювалася справжня інформаційна війна проти Белграда, під час якої у британських засобах масової інформації пропагувалася думка про законність бомбардування Югославії, необхідність наземної операції, усунення від керівництва країною Слободана Мілошевича, на якого покладали всю повноту відповідальності за гуманітарну катастрофу в Косово. В результаті у жодній країні НАТО урядова лінія у цьому питанні не отримала такої односпайної підтримки населення. На позицію Т.Блера і Б.Клінтона надзвичайно вплинуло масове вбивство косовських албанців у селі Рачак.

13 жовтня 1998 року Рада НАТО прийняла рішення про початок бомбардування Сербії у випадку її відмови прийняти вимогу РБ ООН. Уряд СРЮ поступився і скоротив військовий контингент у Косово. Все ж напруга не спадала, громадянська війна продовжувалася. Країни НАТО наполягали на введенні у Косово багатонаціонального миротворчого контингенту, який би захистив гуманітарні права всього населення краю, тобто пропонувалась «гуманітарна інтервенція».

Західні держави запропонували скликати у Рамбуйє (Франція) конференцію конфліктуючих сторін для вироблення компромісу. Б.Клінтон і Т.Блер у перший же день конференції заявили про готовність відрядити до Косово миротворчий контингент під егодою НАТО. Так само Великобританія була першою країною, яка дала згоду на свою участь у цій операції. Пізніше її підтримали ФРН, Франція і США, які погодились з пропозицією Блера про призначення на посаду Головнокомандувача миротворчим контингентом у Македонії британського генерала Майка Джексона. Необхідно звернути увагу і на той факт, що за розробленим НАТО негласним планом розташування миротворчих сил у Косово Великобританії була виділена найбільша за територією і найважливіша зона відповідальності – з цетром у Приштині.

30 січня 1999 року керівництво НАТО закликала до переговорів на основі десяти пунктів, вироблених Контактною групою, сутність яких – збереження територіальної цілісності Сербії і Югославії і надання краю Косово широкої автономії. У протилежному випадку пригрозили нанесенням авіаударів. За результатами переговорів було підготовлено текст мирної угоди («угода в Рамбуйє»), але делегація Сербії відмовилась її підписати, оскільки вважала для себе неприйнятною вимогу, включену у текст угоди, про введення у Косово іноземних військ. 19 березня 1999 року у Парижі було офіційно оголошено, що переговори по Косово тимчасово припиняються. 20 березня 1999 року територію краю залишили спостерігачі від ОБСЄ.

НАТО отримало таким чином формальний привід продемонструвати в дії «концепцію необмеженої відповідальності» альянсу і його право на «гуманітарну інтервенцію». Насправді це була за всіма класичними канонами міжнародного права неприкрита агресія НАТО проти суверенної СРЮ.

обхід РБ ООН і без відповідного рішення Генсека Кофі Аннана. Було грубо порушено сам Статут ООН і резолюцію Генеральної Асамблеї №3314 від 14 грудня 1974 року, на основі якої дії НАТО проти Югославії були кваліфіковані як неприхована агресія проти суверенної держави.

За посередництва Росії (місія Чорномирдіна) 9 червня 1999 року сербські представники і командування сил НАТО підписали угоду про припинення вогню і виведення югославських військ з Косово. Натомість до краю вводився контингент НАТО – КФОР за участю російського підрозділу (3 тис. осіб), який не отримав окремої зони відповідальності. Фактично НАТО встановили над Косово власний протекторат і відокремили край від Сербії.

Британський військовий контингент у Косово виявився за традицією найчисельнішим – 12 тис. вояків (США – 7 тис., Франції – 6,5 тис.).

10 червня 1999 року РБ ООН прийняла резолюцію №1244, яка заднім числом схвалила дії Північноатлантичного альянсу в Югославії і визнала Косово частиною Сербії під тимчасовим управлінням ООН. 20 червня в Брюсселі було офіційно оголошено про те, що Альянс повністю припиняє військово-повітряну операцію проти Югославії.

Водночас натовське керівництво не виконало відповідно до домовленостей взятих на себе зобов'язань: не роззбрало бойовиків АВК, а легалізували їх під виглядом косовської військової допомоги; не повернули до Косово обмежений контингент югославських поліцейських. У результаті цього албанські бойовики розпочали репресії проти сербів: з краю насильно вигнано понад 350 тис., передовсім сербів і чорногорців. У період з 12 червня 1999 року до 30 березня 2000 року здійснено 456 терористичні акти, вбито понад 936 осіб. Зруйновано або спалено 82 монастирі і церкви і 50 тис. будівель.

Лейбористський уряд з ентузіазмом підтримав прийняту на 50-й, ювілейній сесії НАТО у Вашингтоні у квітні 1999 року нову стратегічну концепцію Північноатлантичного альянсу. В ній містилося дві новації у порівнянні з концепцією, прийнятою у листопаді 1991 року. Суть першої полягала в тому, що країни альянсу розширили коло своїх завдань, вийшовши за межі ст. 5 Вашингтонського договору. Окрім колективної обо-

рони у випадку нападу на одну з країн НАТО, організація відтепер була готова виконувати і інші військово-політичні місії, наприклад, миротворчого, гуманітарного та іншого характеру. Інша новація полягала у тому, що розширилася географічна сфера дії договору. Від 1999 року організація була готова виконувати свої розширені функції поза межами територій країн-членів НАТО, реалізацією чого і стала війна проти Югославії.

Отже, особлива позиція Великобританії щодо врегулювання югославської кризи від початку конфлікту поступово еволюціонувала й мала такий вигляд: прагнення зберегти єдність СФРЮ; спроба примирити конфліктуючі сторони шляхом створення держави трьох народів у БіГ; сприяння утворенню Республіки Сербської та Федерації БіГ. Лейбористський уряд у вирішенні косовського конфлікту намагався поєднати орієнтацію на США та НАТО, при цьому не пориваючи відносин з країнами Європи в процесі євробудівництва. Рішуча позиція Т.Блера на користь застосування військового методу вирішення косовського конфлікту визначалася двома важливими чинниками – «особливими відносинами» з США і проголошеною лейбористами після приходу до влади так званою «етичною» зовнішньою політикою. Остання передбачала непримиренне ставлення до політичних режимів, які пригноблюють демократію і не дотримуються прав людини.

Відносини Великобританії і Європейського Союзу

Насамперед нагадаємо, що упродовж першої половини ХХ століття зовнішньополітичним імперативом Великобританії залишалися її імперські інтереси. Через це Британія, маючи реальні підстави стати лідером європейського континенту у післявоєнний період, неодноразово втрачала ці шанси. Незважаючи на перемогу у Першій світовій війні, Лондон все ж більше відігравав роль стороннього спостерігача і підтримував «баланс сил» на континенті зовні, намагаючись таким чином задовольнити свої національні інтереси і зберігати імідж світового лідера.

Відомо, що між двома світовими війнами ідеї федералістського об'єднання Європи були популярними. Згадаймо лише план утворення федеративної Європи (План пан-Європи міністра закордонних справ Франції А.Бріана). До речі, перед Другою світовою війною у Британії також розвивався потужний суспільно-політичний рух під назвою «Федеративний союз». Йшлося в ньому і про федеративну Європу і про федеративний устрій самої Британії, враховуючи її внутрішні розбіжності між Англією, Шотландією, Уельсом та Північною Ірландією. Проте переломити ситуацію і схилити симпатії англійських політиків до європейської єдності не вдалося. За винятком 1940 року, коли незадовго до капітуляції Франції, Британія запропонувала своїй союзниці так званий непорушний союз, за яким передбачалося запровадити спільне громадянство, імперську єдність (об'єднання двох імперій – британської і французької), єдиний уряд тощо.

Після Другої світової війни у біполярній системі Великобританія опинилася у ситуації підпорядкованої союзниці США, встановивши з ними «особливі стосунки». Разом з тим після 1945 року зовнішня політика Британії поступово переорієнтувалася у бік європейського континенту, але далеко не остаточно.

Британська історіографія поділяє взаємовідносини Великобританії з Європейським співтовариством на декілька етапів:

1) 1950-і роки, коли були закладені основи майбутнього ЄС без участі Великобританії, яка була схильна до ідеї зони вільної торгівлі і утрималася від подальших інтеграційних заходів з 6-ма країнами-засновниками. Цей період ще називають «періодом втрачених можливостей».

На цьому етапі були створені такі організаційні структури європейської економічної інтеграції: квітень 1948 року – Європейська організація економічного співробітництва (ЄОЕС); у квітні 1951 року за Паризькою угодою створено наднаціональну інтеграційну структуру – Європейське об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС). Великобританія не вступила до цих інтеграційних структур, віддавши перевагу економічній взаємодії зі Співдружністю націй на основі імперських торговельних преференцій, оскільки вступ до ЄОЕС та ЄОВС надавав перевагу світовій торгівлі в рамках ГАТТ. Так само на той час британсь-

ка економіка була більш розвиненою, ніж континентальних держав, тому вона виступила проти надання цим організаціям наднаціональних повноважень. Не приєдналася Великобританія і до створеного у 1957 році Європейського економічного співтовариства (ЄЕС або «Спільного ринку») та Євроатому і позбавила себе нового шансу стати європейським лідером.

2) 1960-і роки – період невдалих спроб Сполученого Королівства приєднатися до прогресуючого ЄЕС. 9 серпня 1961 року Лондон подав першу заявку про вступ до ЄЕС. Протидія прагненню Великобританії вступити до ЄЕС йшла переважно з боку Франції, зокрема її керівника Ш. де Голля, який у конфіденційній бесіді з британським послом у Франції Соумсом запропонував Британії вступити до ЗЕС і домогтися розпуску НАТО. Натомість він обіцяв сприяти Британії у її вступі до ЄЕС. Лондон відмовився, оскільки не зміг нехтувати стосунками з НАТО, тобто США.

3) 1973–2008 роки – період членства в ЄЕС. Протягом цього періоду Британія набула іміджу «незручного партнера» в Європі. Разом з тим вона глибоко інтегрувалася в Європейське Економічне Співтовариство, на яке припадало 60% британського експорту; третина всіх інвестицій ЄЕС припадала на Британію. Цей період поділяється на відповідні стадії:

А) 1973–1979 роки – так звана експериментальна стадія, яка характеризується дебатами між «євроентузіастами» та «євроскептиками» довкола питання щодо доцільності подальшого перебування Великобританії в ЄЕС. За цей час відбувається перегляд умов вступу до ЄЕС, загальний референдум 1975 року у Великобританії, перше головування Британії у Раді ЄЕС у 1977 році;

Б) 1979–1990 роки – стадія тетчеризму, для якої характерні гострі ідейні розходження Великобританії з іншими членами Співтовариства з питань величини внесків до спільного бюджету, спільної сільськогосподарської політики, майбутньої моделі політичної інтеграції. Британський прем'єр М.Тетчер була противником федералізації Європейського економічного співтовариства;

В) 1990–1997 роки (роки урядування консервативного уряду на чолі з Дж.Мейджором) – стадія поглиблення «особливої позиції» Великобританії щодо інтеграційних процесів ЄС, що

свідчить про неприєднання Британії до європейського механізму обмінних курсів у вересні 1992 року, труднощі з ратифікацією Маастрихтського договору у британському парламенті у серпні 1993 року. Лондон утримався від підписання Соціальної хартії Маастрихтського договору, відмовився від приєднання до Шенгенського простору, який почав функціонувати з липня 1995 року. Цю стадію також часто називають часом «втрачених можливостей»;

Г) 1998–2010 роки – стадія «третього шляху» Т.Блера та Г. Брауна, коли лейбористський уряд Т.Блера у програмі своїх дій «Третій шлях: нова політика для нового століття» поставив за мету за наявності «особливих стосунків» зі Сполученими Штатами водночас досягти позицій лідерства в Європі. Вперше американський та європейський вектори британської зовнішньої політики врівноважувалися.

Найскладнішою проблемою для Великобританії в останні десятиріччя є ставлення до процесів поглиблення європейської інтеграції. У 1980-і роки розбіжності з цього питання призвели до відставки декількох членів урядів, а у 1990 році – самої М.Тетчер. Якраз тоді консервативна партія взагалі виявилася на грані розколу, що зіграло суттєву роль у поразці торі на парламентських виборах 1997 року.

Після Другої світової війни Великобританія прагнула максимально зміцнити своє становище у західноєвропейському центрі сили. Вона розраховувала використати вагу Європи для зміцнення свого становища у системі міжнародних відносин. Це також було необхідним їй для зміцнення англо-американських відносин, підвищення ваги Лондона в очах Вашингтона. Британська політика в ЄЕС була спрямована на те, щоб завоювати міцні позиції, не допустити скоочування Великобританії на другорядні ролі.

Водночас консервативний уряд М.Тетчер прагнув загальмувати інтеграційні процеси у валютно-фінансовій і на першопочатках в економічній сферах, вигравши час для здійснення перебудови британської економіки – проведення денационалізації, надання пільг великому бізнесу, розкріпачення ділової ініціативи для підвищення конкурентоспроможності британської промисловості. В той же час Британія виступала за зміцнен-

ня співпраці у сфері зовнішньої політики і відчасти безпеки. Лондон обрав наступальну тактику, яка дозволила йому у поєднанні з вибірковою участю в інтеграційних процесах скоректувати графік європейського будівництва.

Тетчер провадила вперту боротьбу за скорочення британського внеску до бюджету ЄЕС. Питання про так званий «британський чек» викликав гостру полеміку між Великобританією і її європейськими партнерами і упродовж декількох років домінував на всіх засіданнях Ради ЄЕС. Нагадаємо, що вступивши до вже сформованого Співтовариства, Великобританія вимушена була приєднатися до прийнятих у ньому правил гри. Вона погодилася на запропонований їй країнами-засновницями розмір внеску до бюджету ЄЕС, як і на проведення Спільної сільськогосподарської політики (ССП) і на зміни у податковій системі. У 1950–1970-і роки економічне становище Британії погіршувалося, у той час як у країнах Західної Європи спостерігалось піднесення економіки. У цих умовах суттєвий британський внесок до бюджету ЄЕС сприймався всередині країни як несправедливий. Питання ускладнювалося тим, що головною статтею витрат Співтовариства було сільське господарство. Між тим частка зайнятих у сільському господарстві Великобританії була найнижчою в ЄЕС (2,6% активного населення), тоді як дві третини бюджету Спільного ринку йшло на регулювання виробництва і збуту сільськогосподарської продукції.

Майже одразу після приєднання до ЄЕС у квітні 1974 року міністр закордонних справ лейбористського уряду Джеймс Каллаген заявив про необхідність перегляду розміру британського внеску до бюджету ЄЕС. Однак переговори з цього питання не увінчалися успіхом. Після приходу до влади консерваторів у 1979 року бюджетна суперечка перетворилася у ключову у відносинах Великобританії і ЄЕС. У 1980 році Британія повинна була внести до загальноєвропейського бюджету 1,3 млрд. ф.ст. – більше ніж будь-яка інша країна Спільного ринку, тоді як за рівнем доходів на душу населення Британія перебувала на сьомому місці. У цьому ж році лише Великобританія і ФРН були чистими вкладниками до бюджету ЄЕС, всі інші країни отримували з бюджету більше, ніж вносили до нього. У травні 1980 року було досягнуто тимчасової угоди, яка передбачала скоро-

чення англійського внеску до бюджету, при цьому компенсації були розраховані до 1982 року.

У 1983–1984 роках проблема загострюється. Без врегулювання бюджетної суперечки Британія блокувала підвищення відрахувань від ПДВ до бюджету ЄЕС, що загрожувало Співтовариству банкрутством. Склалася критична ситуація. Лондон погоджувався на збільшення відрахувань від ПДВ до бюджету Спільного ринку лише за умови реформування спільної сільськогосподарської політики (ССП), зміцнення бюджетної дисципліни і визначення постійної формули для розв'язання проблеми бюджетного внеску Великобританії.

У червні 1984 року це питання було врегульоване на саміті у Фонтенбло на вигідних для Лондона умовах, у результаті чого Великобританія стала отримувати назад приблизно дві третини свого внеску. Таким чином, Великобританія виторгувала гарантії компенсації своїх «зайвих» витрат до бюджету ЄЕС на довготерміновій основі, а натомість дала згоду на збільшення відрахувань ПДВ до бюджету Спільного ринку з 1 до 1,4%. Розв'язання питання щодо внеску до бюджету справедливо вважається одним із досягнень уряду консерваторів.

Великобританія послідовно виступала за скорочення витрат ЄЕС, реформу Європейської сільськогосподарської політики (ЄСП). Стабілізувавши на середину 1980-х років своє фінансове і економічне становище, вона виступила за створення єдиного європейського ринку, ліквідацію бар'єрів на шляху пересування товарів, прийняття спільних європейських стандартів, встановлення вільного ринку у сфері транспорту, страхування і руху капіталів. Уряд консерваторів прагнув до такої інтеграції, яка дозволила б британському фінансовому капіталу і великим компаніям зайняти лідируюче місце у Співтоваристві, а Великобританії – суттєво зміцнити свої позиції в Західній Європі.

Разом з тим уряд Тетчер не зміг завадити дискусії про реформу Римського договору 1957 року, який зніщював створення Європейського економічного співтовариства та інших європейських інституцій. Заради створення єдиного європейського ринку Лондон вимушений був піти на те, щоб Римський договір був доповнений Єдиним європейським актом (грудень 1985 року). Проте це стало очевидним кроком на шляху обме-

ження британського суверенітету, оскільки був відкритий шлях до створення політичного й валютного союзу. Згодом виявилось, що розширення сфери застосування голосування більшістю в Раді ЄС і Європейській комісії ускладнило для Лондона блокування невідгідних йому рішень у Співтоваристві.

Уряд консерваторів виступав за зміцнення європейського політичного співробітництва. Завдяки Лондону члени ЄЕС зобов'язалися проводити консультації з питань безпеки. Основний акцент було зроблено на політичних, а не військових аспектах, які, на думку британської сторони, є прерогативою НАТО і Західноєвропейського союзу (ЗЄС). Щоправда, йшлося насамперед про те, щоб обмежити можливість висування членами Співтовариства самостійних ініціатив, підключити їх до більш тісної взаємодії з США. Водночас Лондону не вдалося домогтися взаємодії членів ЄЕС з питання економічних санкцій проти расистського режиму Преторії, розриву дипломатичних відносин з Сірією у зв'язку з її «причетністю» до міжнародного тероризму тощо.

Неоднозначним було ставлення Великобританії до планів військової інтеграції Західної Європи. Найбільш бажаною для Лондона була така інтеграція у рамках НАТО. Тому Великобританія із занепокоєнням поставилася до пропозиції Франції та інших західноєвропейських країн активізувати діяльність ЗЄС. Все ж, коли між СРСР і США було досягнуто домовленості у жовтні 1986 року про скорочення ядерної зброї, Великобританія ослабила свій спротив активізації ЗЄС. Разом з тим Тетчер негативно поставилася до створення у січні 1988 року франко-німецької військової бригади.

Тетчерівський уряд ухилився від участі в Європейській валютній системі (ЄВС), руйнуючи тим самим здатність Співтовариства здійснювати єдину валютно-фінансову політику. Тетчер також виступила проти приєднання до Європейського механізму обмінних курсів і створення Європейського центрального банку (ЄЦБ). Лише після того, як завдяки Європейському механізму обмінних курсів вдалося домогтися зниження інфляції у Франції та Ірландії, Лондон приєднався до нього у жовтні 1990 року.

Безкопромисна політика М.Тетчер привела до того, що Великобританія виявилася в ізоляції всередині Співтовариства.

Лідери декількох країн-членів ЄЕС виступили з гострою критикою британської позиції, наполягаючи на створенні економічного й політичного союзу, аж до утворення європейського уряду. Таким чином, уряд Тетчер не зміг домогтися для Британії ролі лідера в ЄЕС і загалом політика консерваторів щодо європейської інтеграції стала однією з причин відставки «залізної леді» у листопаді 1990 року.

З приходом до влади Дж.Мейджора розпочалося певне корегування підходів до європейської інтеграції. Щоправда, як виявилось, більше на вербальному рівні, оскільки Лондон не збирався змінювати свою позицію стосовно європейського федералізму.

14 грудня 1990 року у Римі розпочала роботу міжурядова конференція зі створення Економічного і валютного союзу (ЕВС) і оновлення основоположних договорів Співтовариства. Великобританія, яка раніше чинила спротив проведенню цієї конференції, стала її активною учасницею. Голова Єврокомісії Жак Делор запропонував відповідний компроміс: Британія не блокуватиме просування Співтовариства до ЕВС; запровадження єдиної валюти стане можливим, якщо принаймні вісім країн будуть до нього готові, а окремі члени Співтовариства (малась на увазі насамперед Великобританія) можуть не запроваджувати єдину валюту до того часу, поки самі цього не забажають.

У грудні 1990 року у місті Маастрихт 12 країн-членів ЄЕС остаточно домовилися про створення економічного, валютного і політичного союзу і тим самим заклали основи наддержавного об'єднання нового типу.

У лютому 1992 року Великобританія підписала Маастрихтський договір, який передбачав три основних напрямки (три опори) інтеграції: 1) створення у 2000 році єдиного європейського ринку насамперед з допомогою створення Економічного і Валютного союзу, Європейського центрального банку і запровадження єдиної валюти; 2) уніфікація внутрішньої і законодавчої політики країн-членів; 3) формування ними єдиної політики у сфері зовнішньої політики й оборони.

У Маастрихтському договорі затверджувалися чотири критерії конвергенції, які є обов'язковою умовою вступу країн-членів ЄС до Економічного і Валютного союзу: 1) середня норма

інфляції у країні не повинна перевищувати норму у трьох найбільш просунутих у цьому відношенні країн-членів ЄС не більше ніж на 1,5%; 2) річний дефіцит держбюджету країни не повинен перевищувати 3% ВВП, а державний борг не повинен перевищувати 60% річного ВВП; 3) довготермінові процентні ставки не повинні перевищувати більше ніж на 2% рівень, досягнутий трьома країнами з найнижчим рівнем інфляції; 4) дотримання встановлених всередині ЄВС меж хитань обмінних курсів (механізм обмінних курсів (МОК-2) без девальвації упродовж щонайменше двох років.

Великобританія в особі Джона Мейджора домоглася угоди, яка включала низку поступок Великобританії. У спеціально підписаному Протоколі Сполучене Королівство обумовлювало можливість своєї неучасті на заключному етапі створення ЄВС, коли буде відбуватися заміна національних грошових знаків єдиною європейською валютою. Це означало, що уряд Великобританії зберігав свої повноваження у сфері кредитно-грошової політики. Банк Англії зарезервував можливість не брати участі в Європейському центральному банку (ЄЦБ) (від запровадження єдиної валюти відмовилися з політичних міркувань Данія, а пізніше і Швеція). У новому договорі обумовлювалося, що Сполучене Королівство зможе приєднатися до третього етапу ЄВС у будь-який час (лише за умови відповідності критеріям конвергенції). Британія не мала права голосу у питаннях, пов'язаних з функціонуванням єдиної валюти і можливістю направляти свого представника в Директорат ЄЦБ.

Неучасть Лондона у поглибленні валютно-фінансового союзу певною мірою пояснюється сумнівами щодо того, що на січень 1999 року можна буде досягти співставимості економік країн ЄС (1 січня 1999 року в 11 країнах-членах ЄС було запроваджено євро). Так само негативне ставлення британського уряду до ЄВС пояснюється відчасти тим, що Великобританія з середини 1990-х років переживала економічне піднесення (безробіття знизилося до 6%, а рівень інфляції був найнижчим за останні декілька десятиріч, збільшився експорт), тоді як європейські країни ще не вийшли зі стану економічного спаду. Вступ до ЄВС вважалося, на думку спеціалістів, у таких умовах не принесе жодних вигод Британії.

Маастрихт передбачав уніфікацію внутрішньої і законодавчої політики, розширення повноважень Європарламенту і Європейського Суду, запровадження єдиного громадянства. Дж.Мейджору вдалося реалізувати принцип «субсидіарності» в ЄС, що означало делегування частини повноважень з центру на більш нижчий рівень.

Великобританія не підписала також Соціальну хартію Маастрихтського договору, яка проголошувала єдині норми трудових відносин і соціального забезпечення в країнах Співтовариства, зокрема, тривалість робочого тижня не могла перевищувати 48 годин. Британський уряд мотивував свою відмову тим, що підписання Соціальної хартії автоматично вело до більш високих соціальних витрат, що негативно позначиться на зайнятості (чимало робочих місць, які не відповідали європейським стандартам, мали би бути закритими), до росту цін. Лондон наполягав на свободі дій у сфері медицини, освіти, соціальної політики (в країні не було на той час зафіксовано на законодавчому рівні мінімальний рівень зарплати; це зробить у травні 1997 року уряд Т.Блера: одна година праці повинна коштувати у Великобританії не менше 3,6 ф.ст.).

Лондон виступив проти тих пропозицій, які вели до зміцнення централізованого контролю над національними економіками, до збільшення бюрократичних структур ЄС (так званої єврократії), за скорочення витрат ЄС, тобто він чинив спротив всьому, що могло обмежити суверенітет і свободу прийняття національних рішень.

Уряд консерваторів відхилив пропозицію про створення Європейського поліційного агенства – Європолу. Не прагнучи зміцнення наднаціональних структур ЄС, Великобританія відхилила французьку пропозицію про запровадження посади президента Євросоюзу.

Керівник консервативного уряду Дж.Мейджор виступив проти федеральної Європи, натомість запропонував створити Європу національних держав. У передвиборчому маніфесті консервативної партії 1997 року наголошувалося: «Уряд розглядає ЄС як партнерство держав. Ми хочемо бути в Європі, але не бути керованими з Європи. Британія не стане частиною федеративної європейської держави». Це суперечило лінії Маастрихтсь-

кого договору, хоча слово «федерація» завдяки домаганням Британії з договору було вилучено.

У питанні процедури та механізму голосування Великобританія в особі Дж.Мейджора виступила проти розширення сфери використання кваліфікованої більшості при голосуванні в ЄС на шкоду принципів консенсусу, який був визнаний чинним при зміні договорів, податків, прийняття нових членів.

Не дивно, що у британському парламенті довкола ратифікації Маастрихтського договору тривали серйозні дебати загалом упродовж 61 дня і після року обговорення, внесення 600 поправок та 70 парламентських голосувань його було ратифіковано у серпні 1993 року.

У грудні 1995 року Європейська рада затвердила оновлений план переходу до валютного союзу і прийнято рішення, що майбутня єдина валюта називатиметься євро.

Перед виборами 1997 року прем'єр-міністр Дж.Мейджор пообіцяв провести у 1999 році референдум про приєднання країни до євро у випадку перемоги на виборах. Перемога дісталася лейбористам.

Новий лейбористський уряд визнав проблему приєднання країни до євросони важливою для майбутнього розвитку. Міністр фінансів Гордон Браун виголосив у жовтні 1997 року у палаті громад п'ять «економічних тестів», за якими Лондон збирався оцінювати ефективність приєднання країни до єдиної європейської валюти: 1) синхронізація циклів економічного розвитку Великобританії і країн ЄС, які вже прийняли євро; 2) підвищення гнучкості британської економіки, готовності адаптації до європейських умов; 3) створення умов для довготермінових інвестицій закордонних компаній в економіку Великобританії; 4) вплив приєднання до ЕВС на конкурентні позиції британського сектора фінансових послуг; 5) розв'язання проблеми зайнятості населення з допомогою входження країни до євросони.

Великобританія взяла участь у підготовці проекту європейської Конституції, що повинна була ознаменувати перехід Євросоюзу на новий рівень розвитку з врахуванням приєднання до нього нових 10 країн. Передбачалось реформування існуючих і створення нових наднаціональних інститутів. У процесі

роботи Європейського Конвенту над документом у період з лютого 2002-го по червень 2003 р. представники лейбористського уряду рішуче відстоювали британські інтереси. Наприклад, Великобританія суперечила будь-якому використанню терміна «федеративний» у тексті Конституції, навіть до погрози застосувати право вето на міжурядовій конференції, а також проти терміна «Сполучені Штати Європи». Лондон виступив за реформування інститутів ЄС, насамперед – за посилення Ради, з метою перерозподілити повноваження на користь національних урядів. Також Британія запропонувала, щоб на пост президента Союзу терміном на п'ять років обирався один із колишніх голів урядів. Існувала думка, що ця пропозиція мала би в майбутньому забезпечити пост президента для самого Блера.

Разом із Францією Британія відкинула пропозицію ФРН щодо поєднання постів президентів Ради і Комісії в одній особі, характеризуючи її як запровадження посади «європейського кайзера». Прагнучи не допустити посилення європейських інститутів, Лондон запропонував скоротити чисельність Єврокомісії, а також створити двопалатний парламент, який би посилив принцип субсидіарності, проте ці пропозиції не було підтримано іншими країнами.

Британія виступила проти єдиної зовнішньої політики і політики в сфері безпеки, вказуючи на розбіжності між загальною політикою, яку вона підтримувала, і власною. Лондон негативно оцінив і франко-німецьку пропозицію щодо створення посади європейського міністра закордонних справ. Замість цього він запропонував іншу назву – європейський представник з питань зовнішньої політики.

В процесі роботи над проектом Конституції британський уряд уник ізоляції завдяки блокуванню з Іспанією, Італією, ФРН, Францією щодо окремих питань. Бажання Парижа «покарати» Лондон за війну в Іраку проявилось в його пропозиції надати місце постійного члена Ради Безпеки ООН Європейському Союзу. Це спонукало британську сторону бути більш поміркованішою в інших питаннях. У багатьох випадках Великобританії вдавалося схилити та свій бік учасників з числа кандидатів у члени Союзу. Тим самим виправдовувались розрахун-

ки загальмувати процеси поглиблення інтеграції з допомогою розширення Союзу. Як підкреслював британський представник у Конвенті Пітер Хейн, «розширення допоможе нам побудувати ту Європу, яку ми бажаємо, а не наддержаву».

Навколо Британії почала організовуватися група країн, що віддавала перевагу трансатлантичним зв'язкам: Чехія, Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Словачія, Словенія, Прибалтійські держави. В результаті Лондон знайшов спосіб виконувати роль головного гравця на важливих переговорах в ЄС, використовуючи тактику блокування з різними партнерами. Остаточний проект європейської Конституції виявився досить вигідним для Британії. Після внесення британською стороною поправок до 15 з 16 його статей він, за словами представника Британії, влаштував її на 80–90%.

Третя перемога лейбористів на парламентських виборах у 2001 році практично співпала з кризою в Європейському Союзі, пов'язаною з ратифікацією Конституції ЄС і розширенням Союзу на схід. У Великобританії проведення референдуму щодо прийняття європейської Конституції відкладено, як і референдум про запровадження єдиної валюти.

Головним у дискусії про приєднання до єдиної валюти можна вважати питання про те, що важливіше для Великобританії – зберегти максимально можливий національний суверенітет чи відігравати роль лідера у Європейському Союзі.

Натомість Великобританія поставилася позитивно до розширення ЄС. На думку британських урядовців, це дозволить: 1) підвищити вагу і вплив Союзу у світовій політиці; 2) загальмує інтеграційні процеси в ЄС вглиб, оскільки період адаптації нових членів буде довготривалим; 3) Великобританія пропонує частку асоційовані, а згодом і повне членство Вишеградської групи (Чехія, Польща, Угорщина); 4) Лондон також висловлював певні перестороги, які стосувалися можливості перерозподілу квоти голосів при голосуваннях у провідних інституціях Союзу. Британія не бажала допустити, щоб нова група держав-членів ЄС, які до цього не є основними платниками до бюджету, диктувала в ЄС. Вона прагнула зберегти за «великою п'ятіркою» право

призначати голову Комісії ЄС. Британське керівництво запропонувало погодити кількість голосів в Європейському Союзі у залежності від кількості населення (в середині 1990-х років Великобританія мала в ЄС 10 голосів з 87).

Нагадаємо, що Європарламент здійснює реформу щодо представництва від кожної країни. Нова система передбачає, що кількість мандатів кожної країни залежатиме від кількості її населення. Так, Німеччина з населенням у 83 млн. осіб отримає додаткові мандати, збільшить своє представництво на 4 мандати Іспанія, а Польща, наприклад, отримає тільки один додатковий мандат. Перехід на нову систему представництва у Європарламенті планується у 2014 році. Проте канцлер А.Меркель наполягає на тому, щоб нова система розподілу мандатів була реалізована під час наступних виборів до Європарламенту влітку 2009 року.

Ставлення Великобританія до третьої опори Маастрихту, а саме, формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) та її складової – Спільної європейської політики безпеки і оборони (СЄПБО) також неоднозначне. Головна мета СЗППБ та СЄПБО полягає у створенні нової системи колективної безпеки Європи.

Дещо детальніше про історію та механізми цього процесу. Постає питання, чи мало Європейське економічне співтовариство свій оборонний союз? Як відомо, у 1947 році було підписано Дюнкеркський договір між Великобританією та Францією про взаємні гарантії безпеки. У березні 1948 року вже не дві, а п'ять європейських держав – Великобританія, Франція, Бельгія, Нідерланди і Люксембург – підписали Брюссельський пакт на 50 років, який проголосив створення Західного Союзу як багатостороннього економічного і політико-військового союзу західноєвропейських країн, які воювали під час Другої світової війни проти Німеччини. У 1955 році до Західного Союзу увійшли ФРН та Італія і Союз став називатися Західноєвропейським (ЗЄС).

З того часу ЗЄС залишався переважно у замороженому стані. Особливої практичної потреби у ЗЄС не було, оскільки військово-політична співпраця відбувалася у межах НАТО. Проте юридично ЗЄС продовжував існувати.

На початку 1990-х років ЗЄС розширився: 1990 року до нього офіційно приєдналися Іспанія і Португалія; у 1995 році –

Греція і Данія зі статусом спостерігачів. Такий же статус отримали Ірландія, Австрія, Фінляндія, Швеція. Ще 1994 року в ЗЄС було внесено зміни до статуту: визначено статус асоційованого членства. Цього статусу набули: Ісландія, Туреччина, Норвегія. Потім було внесено ще одну статутну зміну – запропоновано статус асоційованого партнера. Ними були оголошені: Болгарія, Угорщина, Латвія, Литва, Естонія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія (асоційовані члени та партнери не мають права вирішального голосу при голосуванні).

Після підписання Маастрихтських угод і перетворення ЄЕС у ЄС настала нова потреба внесення змін у статус і функції ЗЄС. У тексті Маастрихтського договору є посилення на ЗЄС як основну структуру, на яку покладається відповідальність за здійснення майбутньої єдиної європейської політики у сфері оборони і безпеки. Це був перший концептальний крок до об'єднання структури ЄС і ЗЄС. До того ж у травні 1992 році країни ЄС створили Єврокорпус – франко-німецьке військове з'єднання. У червні цього ж року була підписана Пітерсберзька декларація, ухвалена Радою міністрів ЗЄС, за якою ЗЄС трансформувався поступово в структуру, яка повинна здійснювати безпеку не тільки своїх членів, а й всього Європейського Союзу. ЗЄС брав участь у супроводі союзних кораблів у Перській затоці у 1990–1991 роках, створенні міжетнічних поліцейних сил у Мостарі в 1994–1996 роках, здійснював контроль у Середземному морі і на Дунаї за дотриманням ембарго на поставку зброї воюючим країнам. 1993 року до Єврокорпусу приєдналися Бельгія та Іспанія і його чисельність сягла 6 тис. осіб. У 1998 році вояки Єврокорпусу брали участь у складі НАТО у миротворчій місії у Боснії. Разом з тим Великобританія погодилася з перенесенням у 1993 році штаб-квартири ЗЄС з Лондона до Брюсселя з метою полегшення координації діяльності НАТО, ЄС і ЗЄС.

У грудні 1998 року британсько-французька зустріч на вищому рівні у Сен-Мало (Т.Блер плюс Ж.Ширак) завершилася прийняттям «Спільної декларації щодо європейської безпеки», якою передбачалося створення у 2003 році Європейських сил швидкого реагування чисельністю 40 тис. осіб. На думку більшості експертів, Великобританія, очолювана Т.Блером, визнала за Європою у пріоритет зовнішньополітичній діяльності.

Щоправда, США висловили своє окреме ставлення до спроб відродження ЗЕС. На їхню думку, він повинен стати «європейською опорою» НАТО і тому має відбутися імплементація структур ЗЕС у натівські структури.

Реакція Великобританії на позицію США не була такою однозначною. З одного боку, Дж.Мейджор і Т.Блер підписували всі документи щодо ЗЕС, створення Єврокорпусу і Європейських сил швидкого реагування, Гельсінкську декларацію у грудні 1999 року про створення європейських військово-політичних структур з правом приймати рішення у тих випадках, коли залучення НАТО для реагування на регіональні військові кризи уявляється недоцільним. З другого боку, Лондон пропонував лише співпрацю, а не інтеграцію у сфері зовнішньої політики і оборони. Він вважає, що ці питання повинні залишитися прерогативою національних урядів і наполягає на збереженні міждержавного характеру такої співпраці з опорою на принцип одноголосності. Уряд консерваторів запропонував використовувати у зовнішній політиці ЄС переваги національних традицій окремих держав. Так, Великобританія і Франція могли б представляти Євросоюз в Африці, на Близькому Сході, в Азії, а Іспанія – в Латинській Америці. Була висунута ідея про призначення представника ЄС зі зовнішньої політики. НАТО, для Британії, залишається межевим фактором безпеки їхньої країни та й Європи.

Для Великобританії Західноєвропейський оборонний союз може бути лише «європейською обороною» НАТО, а не конкурентом. Дж.Мейджор, наприклад, спробував розмежувати сфери діяльності НАТО і ЗЕС: перша виконує завдання забезпечення територіальної цілісності і безпеки Європи; ЗЕС належить врегулювання криз, миротворчі, гуманітарні і рятувальні операції. Разом з тим Великобританія погоджується з необхідністю створення незалежної від США військової інфраструктури, засобів розвідки, зв'язку, техніки для перекидання військ, органів управління спільними силами тощо.

Так чи так і незалежно від позиції Британії необхідність розвитку і зміцнення європейської оборонної політики на сучасному етапі є нагальною. Свідченням стала косовська криза, коли

європейські країни виявили неспроможність без США вирішити свої внутрішні безпекові питання на своєму континенті. Сам Т.Блер підкреслив, що «Косовська криза сталася «біля дверей» Європи, але 85 відсотків військових засобів були американськими. Справедливо, що без участі США врятувати Косово ніколи б не вдалося».

У цьому контексті існує ще одна істотна проблема. В ЄС, як відомо, дві країни – Великобританія та Франція – володіють ядерною зброєю. Як бути з цим фактором у подальшому розвитку безпекової політики на європейському континенті? Якщо мова йде про Спільну зовнішню політику і політику безпеки, то чи правомірно ставити питання про передачу британсько-французьких ядерних сил у загальне керівництво? Якщо так, то чи це означає доступ до секретів і компонентів ЗМУ неядерних держав, коли існує ДНЯЗ (Франція приєдналася до ДНЯЗ у 1992 році). Щоправда, органи ЄС не робили жодних заяв щодо статусу британських і французьких ядерних сил.

Актуальність бюджетної політики відновилося у зв'язку з новим розширенням ЄС. У жовтні 2002 року країни Європейського Союзу, у тому числі Великобританія, домовилися зафіксувати бюджетні витрати на СПП на незмінному рівні до 2013 року. Британія зберегла свої компенсаційні виплати, хоча давно перестала відставати в економічному плані від провідних європейських країн. Питання про перерозподіл бюджетних витрат ЄС знову опинилося у центрі уваги у зв'язку з розглядом фінансових перспектив Співтовариства на 2007–2013 роки. Фактично суперечка про необхідність більших витрат на сільське господарство і повернення Сполученому Королівству частини платежів («британський чек») стала складовою частиною дискусії про шляхи подальшого розвитку ЄС.

Люксембург, країна, яка головувала в ЄС у першій половині 2005 року, виявилася у складній ситуації. З одного боку, головні країни-донори – Німеччина, Великобританія, Швеція, Австрія, і Франція – виступали за зниження відрахувань до бюджету ЄС до 1% ВВП. З другого боку, вступ десяти нових країн у 2004 році вимагало значних капіталовкладень у розвиток їхніх економік. У першому начерку бюджету на 2007–2013

роки, репрезентованому Люксембургом, передбачалося значне скорочення витрат на регіональну допомогу, дослідження і освіту, а також серйозне скорочення «британського чека». Передбачалося, що відрахування ж до бюджету ЄС становитимуть 1,06% ВВП. Для найбільших нетто-вкладників до бюджету ЄС Люксембург запропонував запровадити спеціальні компенсації. Повернення коштів Британії передбачалося зафіксувати на рівні 4,6 млрд. євро щорічно, тоді як за існуючої схеми виплати могли б скласти 7 млрд. євро. Скоротити «британську знижку» передбачалося на ґрунті того, що у порівнянні з 1970–1980-ми роками ситуація змінилася. На початку XXI століття ВВП Великобританії становило 120% середнього рівня ЄС. У той же час витрати на ССП відносно знизилися і становили близько 40% бюджету Співтовариства. Франція виступила категорично проти скорочення витрат на сільське господарство.

Британське керівництво пригрозило застосувати вето на бюджет, якщо скорочення стосуватимуться тільки «британського чека» і не зачеплять ССП. Навіть за наявності «знижки» Великобританія в останні роки вносить до бюджету ЄС значно більше, ніж Франція чи Італія. Так, у 2003 році чистий внесок Великобританії до загальноєвропейського бюджету склав 3,8 млрд. євро, а Франції – 1,7 млрд. євро.

Через наявні суперечки бюджет ЄС на 2007–2013 роки не був затверджений. Проти виступили Великобританія, Нідерланди, Швеція, Фінляндія та Іспанія.

Перебравши головування в ЄС у другій половині 2005 року, Великобританія не могла загальмувати прийняття бюджету і погодилася на відтермінування реформи щодо ССП до 2008–2009 років. Разом з тим на початку грудня 2005 року британський уряд оприлюднив доповідь, в якій передбачалося здійснити докорінний перегляд СПП, результатом якого стало би скасування всіх видів субсидій на сільське господарство і інтеграція СПП у спільну конкурентну політику ЄС. Так само щодо фінансових перспектив на 2007–2013 років Британія пропонувала зменшити відрахування до бюджету до 1,03% ВВП і скоротити розміри структурних фондів, значною мірою спрямованих для нових держав-членів. Щоправда, ця доповідь не отримала широкої підтримки серед країн ЄС.

17 грудня 2005 року, після двотижневих важких переговорів на саміті у Лондоні, компромісу було досягнуто. Відповідно до домовленості, відрахування до бюджету ЄС становитимуть 1,045% ВВП ЄС. «Британський чек» збережено, але скорочено до 10,5 млрд. євро на весь період 2007–2013 років, при цьому у ці ж роки не будуть здійснюватися реформи ССП, ні перегляд британського внеску. Швеція і Нідерланди також отримали право на щорічну компенсацію, для інших країн-донорів закріплені знижені ставки відрахувань від ПДВ до загальноєвропейського бюджету. Майже 42% бюджетних коштів ЄС направлялися на спільну сільськогосподарську політику, близько 36% виділялося структурним фондам і Фонду згуртування, 8% коштів йшло на підвищення конкурентоспроможності ЄС. У рамках модернізації ССП було створено Європейський фонд сільського розвитку.

Лондон погодився скоротити свою «знижку» за рахунок виключення нових держав ЄС зі схеми повернення британських платежів. Таким чином, Британія буде отримувати повернення частини платежів від старих держав-членів у рамках ССП і разом з тим поступово збільшуватиме свій внесок у фінансування структурних фондів, спрямованих на економічний розвиток нових членів ЄС. Починаючи з 2011 року, Великобританія буде нести фінансовий тягар розширення нарівні з іншими країнами-донорами, за винятком витрат на ССП у нових державах-членах.

Отже, принципові практичні підходи Сполученого Королівства щодо реформування сучасного ЄС полягають у необхідності зміцнення міжурядового характеру управління ЄС, посилення стратегічної функції Європейської Ради, більшому контролю за дотриманням принципу субсидіарності, підвищенні ролі залучення національних парламентів до управління в ЄС, збереженні «держав-націй» як основних суб'єктів ЄС. Велика Британія має власне бачення майбутньої інтегрованої Європи – Європи «надпотужної», але не «наддержави». Політика Тоні Блера та його наступника Гордона Брауна є результатом модернізації зовнішньої політики Сполученого Королівства відповідно до реалій сьогодення й перспектив світового розвитку в ХХІ столітті, а з іншого боку, вона повністю відповідає національним інтересам країни.

Англо-французькі відносини

Нагадаємо, що попередній період відносин між Великобританією та Францією був досить прохолодним. Це, зокрема, було пов'язано з одностороннім виходом Британії під тиском США з II-ої арабо-ізраїльської війни 1956 року. Так само Ш. де Голль двічі застосовував вето щодо вступу ВБ до ЄЕС, вважаючи її своєрідним «троянським конем» Сполучених Штатів у Європі.

У 1980-х роках між Лондоном і Парижем спостерігалось значне співпадіння поглядів з низки міжнародних проблем, зокрема на розвиток торговельно-економічних зв'язків з СРСР (обидві виступили у 1982 році проти ембарго США на поставки обладнання для газопроводу Сибір-Західна Європа); стосовно Стратегічної оборонної ініціативи, до якої обидві ставилися з скептицизмом (хоча Британія згодом підтримала СОІ); стосовно планів звільнення європейського континенту від ядерної зброї. Обидва уряди виступали за помірковану реформу інституцій Співтовариства, створення Єдиного європейського ринку. Інтереси партнерів у сфері безпеки також практично співпадали.

Так само багато спільного пов'язує ці дві європейські країни: наявність ядерної зброї, співставимі демографічні та народногосподарські потенціали, постійне членство у Раді Безпеки ООН, вони мали колоніальне минуле і значні глобальні інтереси, користувалися великим впливом у світі. Обидві країни були зацікавлені у стримуванні Німеччини.

У 1990-х роках британо-французькі відносини будувалися у тісній і якісній взаємодії. Жоден з попередніх періодів не характеризується такою довірою та оптимальним змістом.

Зупинимося насамперед на військовій співпраці Британії та Франції. Насамперед дещо з історії питання. Упродовж 1950-х років ВБ, будучи у військовому плані наймогутнішою європейською країною, не знаходила спільної мови з країнами континентальної Європи і, зокрема, з Францією, у питаннях оборони і міжнародної безпеки. Тоді для Уайтхолла оборона ідентифікувалась лише з НАТО і тільки в окремих випадках з ЗЕС. І поки тривала «холодна війна» і навіть одразу після неї оборонна і безпекова діяльність Лондона не виходила за рамки атлантизму. Такий курс Великобританії обумовлювався чотирма основними причинами:

-
- впевненістю в американській гегемонії та непохитності «особливих стосунків» з США;
 - підозрілістю щодо вірогідних претензій європейських конкурентів на роль лідера на континенті;
 - прагненням протидіяти так званій дискримінації європейських членів НАТО, які не вступили до ЄЕС;
 - побоюванням, що будь-який серйозний крок у напрямку європейської автономії у сфері оборони може підірвати Північноатлантичний альянс, підштовхнути США до політики ізоляціонізму.

Не дивно, що пропозиція де Голля Британії на початку 1960-х років як ціни за вступ до ЄЕС домогтися розпуску НАТО і натомість реанімувати ЗЄС як автономний європейський суб'єкт безпеки і оборони не була підтримана Лондоном.

Проте у трансатлантичних стосунках виникали також тертя через дії США, які викликали інколи гнів британського уряду. Найбільш яскравий приклад. На початку 1980-х років президент США Р. Рейган доводив буквально британців до нервового зриву своїми заявами про можливість ведення обмеженої ядерної війни в Європі, про створення системи СОІ (стратегічної оборонної ініціативи). Виведення ядерної зброї у космос, тобто СОІ, хоч би частково, створювало для Великобританії і Франції проблеми: 1) Європа могла б з високим рівнем вірогідності стати полем ядерної битви між СРСР і США зі застосуванням всіх типів ядерної зброї – малої, середньої і великої дальності; 2) у довготерміновій перспективі реалізація СОІ могла вивести розвиток стратегічних потенціалів США і, можливо, СРСР на такий якісний рівень, що ядерні сили ВВ і Франції виглядали б анахронізмом.

СОІ не була реалізована. Але США максимально постаралися, щоб розладнати можливу британо-французьку співпрацю. Вони застосували простий метод – прив'язали британські ядерні сили до американських систем озброєння і технологій їх забезпечення. Морально застарілі ракети «Поларіс», якими були оснащені ВМС Британії, були замінені новими американськими ракетами «Трайдент». Французи пропонували свої ракети «Шевелін». Таким чином, можливість британо-французької співпраці у створенні гіпотетичного «європейського засобу стриму-

вання» була перервана. Тут існує ще один бік справи. Такий «європейський варіант стримування» міг би бути реальним, якби від початку і до кінця був самостійно створений в Європі, тобто мав би свої європейські системи командування, управління, інформації тощо. Але ж про яку європейськість може йти мова, коли наведення на ціль англійської ядерної зброї у багатьох аспектах здійснюється з допомогою американських систем.

Саме тоді, коли США ініціювали СОІ, Британія і Франція розпочали переговори про створення «третьої ядерної сили» (дві перші – США і СРСР), тобто спільного західноєвропейського стримуючого фактору. До того ж обидві країни самі виробили власні атомні бомби: Британія у 1952 році; Франція – у 1960 році успішно випробувала свою атомну бомбу у Сахарі. Щоправда, Франція, вийшовши 1966 року з військової структури НАТО і розкладаючи свої ядерні сили як національне надбання, прагнула створити політичне, економічне і військове об'єднання держав Західної Європи на основі повної самостійності майбутнього союзу від США. Тоді як Великобританія була зв'язана зі Штатами угодою від 1958 року про співпрацю у таких сферах, як обмін ядерними матеріалами та інформацією, закупівлею ядерної зброї (у 1962 році Британія закупила у США ракети класу «Поларіс»), у визначенні цілей для застосування ядерної зброї. Тому вона розвивала свої «незалежні ядерні сили» у загальному контекст доктрини НАТО. Таке різне бачення призначення ядерних національних потенціалів не дозволило у 1960–1970-х роках дійти згоди між Британією і Францією у питанні створення «третьої ядерної сили». До того ж Великобританія підписала ДНЯЗ у 1968 році, а Франція – тільки у 1992 році.

З початком 1990-х років співпраця ВБ і Франції (більше ініційована Францією) у військовій сфері активізувалась. Аналітики називають декілька основних причин зміни політики Сполученого Королівства: 1) це спроба повернути Францію в інтегровану систему НАТО; 2) прагнення урівноважити європейський та американський вектори зовнішньої політики, зайняти місце європейського лідера, а оборона є тією сферою, у якій Британія займає лідируючі позиції; 3) намагання створити в ЄС реальну систему оборони і безпеки з метою збереження і зміцнення НАТО. Британці справедливо вважають, що, не скоротивши

відставання Європи від США у військовій сфері, неможливо зберегти Альянс. Балканська криза наочно довела необхідність європейської об'єднаної потуги, якщо європейці не хочуть постійно звертатись за допомогою до США. Окрім цього, на саміті НАТО у Хельсінкі у 1999 році було заявлено про відсутність в Європі інституцій для прийняття погоджених рішень у сфері безпеки й оборони. Британія перша за Т.Блера ініціювала появу у рамках ЄС Комітету з зовнішньої політики і безпеки.

Необхідно вказати ще на одну причину активізації британо-французької співпраці, про яку уникають говорити відверто. Йдеться про міркування у дусі логіки «аргумента спускового гачка», який колись використовувався для того, щоб виправдати існування британського та французького ядерних арсеналів. Відповідно до вище вказаного передбачалося, якщо всередині Альянсу діятиме декілька центрів прийняття рішень, то США будуть більш тісно пов'язані з Європою, а європейці, у свою чергу, матимуть більше можливостей залучати Вашингтон до участі у військових операціях.

Це причини так званого «французько-британського танго», або шлюбу з розрахунку, як інколи називають військову співпрацю Великобританії і Франції.

1992 року президент Франції Ф.Міттеран запропонував спільну розробку ядерної доктрини «погодженого стримування». Її суть полягає у залученні європейських країн, котрі виявляють бажання, до ядерних секретів Великобританії і Франції з метою підготовки доктрини використання ядерної зброї Європейським Союзом і створення моделі стримування для Західної Європи. Проте ядерна зброя за цієї доктрини повинна знаходитись під юрисдикцією Великобританії та Франції. Країни, які приєднуються до французької пропозиції, повинні брати участь у фінансуванні ядерної програми. Франція також ініціювала створення Спільної комісії, завдання якої полягало у розробці загальної концепції у сфері ядерного стримування, контролі за ядерною зброєю і режимом її нерозповсюдження. Французька пропозиція стосувалась у першу чергу Британії, яка підтримала Францію.

Проте не підтримали цю ідею Швеція та Норвегія, які відмовились фінансувати даний проект. Навіть ФРН заявила, що ядерні гарантії США є вищими, аніж європейські.

У ході англо-французького саміту у жовтні 1995 року у Лондоні Дж.Мейджор та Ж.Шірак оголосили, що франко-британська ядерна співпраця – це крок до конвергенції їхніх оборонних доктрин і політичних курсів за умови, що обидві країни зберігають незалежність своїх ядерних сил. Разом з тим, Лондон уважно стежив за тим, щоб розвиток ядерної співпраці з Францією не спричинив шкоди особливим відносинам зі США і НАТО, і тому неодноразово наголошував на тому, що плани розширення двостороннього ядерного співробітництва не передбачають спільних навчань і використання об'єктів.

У травні 1994 року Британія та Франція завершили спільний проект будівництва тунелю під Ла-Маншем, на урочисто-му відкритті якого були присутні королева Єлизавета II та президент Франції Ф.Міттеран.

Перемога Ж.Ширака на виборах президента Франції у травні 1995 року була з ентузіазмом зустрінута Лондоном. Англо-французькі відносини, як висловився один зі співробітників адміністрації Мейджора, «розвивалися зі реактивною швидкістю». Очевидно, Лондон серйозно розраховував на те, що з часом франко-британська вісь в ЄС може замінити франко-німецьку. Важливою складовою відносин Лондона і Парижа стала співпраця у військовій сфері.

Коли у 1995 році Франція відновила ядерні випробовування, Лондон зайняв досить лояльну позицію, незважаючи на гостру критику світової преси французького кроку. Ж.Шірак, який був ініціатором відновлення ядерних випробовувань, заявив, що вони здійснюються в інтересах всієї Європи.

З 1995 року, з приходом до влади Ж.Ширака, розпочались спільні британо-французькі військові маневри всіх родів військ, активізувався обмін інформацією, створена спільна франко-британська військово-повітряна група. За зразком Британії Ж.Шірак прийняв рішення про переведення французької армії на добровільний принцип формування. Діє спільний проект щодо створення літака «Ягуар», радарів типу «Кобра» (за участю ФРН), протитанкових засобів (вже третього покоління), нового покоління фрегатів. Загалом Британія і Франція працюють спільно над 22 військовими проектами (зі США Британія має 21 проект, з Німеччиною – 18).

За даними британського міністра оборони М.Портілло (в уряді Дж.Мейджора), з 1998 року у Британії залишається лише одна система ядерної зброї – міжконтинентальні балістичні ракети «Трайдент», розгорнуті на чотирьох підводних човнах типу «Венгард». Ці ракети служитимуть засобом стримування ще до 2020–2025 років. При цьому Британія заявляє про свій намір зберігати незалежні ядерні сили і потенціал, необхідний для розробки ядерної зброї майбутнього. Водночас вона готова приєднатись до переговорів про скорочення ЯЗ, коли кількість американських і російських боеголовок буде обліковуватись не шістьма тисячами, а лише сотнями.

Франція, зі свого боку, розпочала ще 1996 року переговори з Німеччиною у царині ядерної зброї. Стали подейкувати про те, що Франція хоче залучити до ядерних секретів ФРН. Проте у практичному сенсі, на нашу думку, франко-німецька ядерна співпраця ніщо інше, як фантазія.

Тоні Блер продовжив курс на покращення відносин з Францією. Низка англо-французьких самітів сприяла подальшому зближенню обох країн. Було врегульовано питання боротьби з незаконною імміграцією через протоку Ла-Манш. Восени 2002 року Лондон домігся закриття на території Франції табору для біженців, який розташовувався на півночі країни в Сангатті поблизу від тунелю під протокою (через нього біженці проникали на Британські острови), і навіть виділив кошти на зміцнення заходів безпеки у французькій частині тунелю.

Відмова Великобританії восени 1998 від свого опозиційного курсу щодо європейського військово-політичного співробітництва відкрила шлях для інтеграції ЗЕС до ЄС і розвитку Спільної європейської політики безпеки і оборони (СЄПБО).

У грудні 1998 року в Сен-Мало Великобританія та Франція (під час зустрічі Т.Блера і Ж.Ширака) виступили з безпрецедентною ініціативою у царині створення «європейської оборонної ідентичності». У спільній заяві лідерів Великої Британії та Франції в Сен-Мало було виокремлено основні принципи подальшої співпраці у сфері безпеки. Це – забезпечення ролі Євросоюзу у світовій оборонній і зовнішній політиці, створення нового, більш ефективного процесу ухвалення рішень і зміцнення європейського оборонного потенціалу за рахунок сучасних

технологій. Наголошувалось, що ЄС має бути здатним здійснювати аналіз ситуації та приймати необхідні стратегічні рішення з урахуванням можливостей ЗЄС, але без зайвого дублювання з НАТО. А проведення у майбутньому Євросоюзом СЄПБО не впливатиме на самостійне здійснення Францією та Великою Британією контролю над своєю ядерною зброєю. У заяві підкреслювалося, що необхідні оборонні ресурси мають забезпечуватись або НАТО, або багатонаціональними європейськими формуваннями поза межами Альянсу. В ході зустрічі також зазначалося, що Європа повинна мати достатньо засобів для автономних дій. Зокрема, вона повинна бути спроможною самостійно, без участі США, втручатися у врегулювання регіональних криз на європейському просторі. При цьому лідери Великої Британії та Франції підкреслили, що не мають наміру ставити під сумнів провідну роль НАТО.

25 листопада 1999 р. під час франко-британського саміту в Лондоні було затверджено спільний проект утворення до 2003 року державами ЄС 50–60-тисячної мобільної армії, яка має самостійно функціонувати в тих регіонах континенту, де не задіяні сили НАТО. Проте подальша дискусія щодо створення «європейської оборонної ідентичності» показала, що Блер у значній мірі керувався наміром впливати на політику ЄС у відповідності з британськими інтересами, не допускаючи при цьому послаблення НАТО.

В результаті тиску на Британію зі сторони США слово «армія» в дискусіях на цю тему було замінено на «європейські сили швидкого реагування». Як наслідок – на саміті в Ніцці в грудні 2000 року виявились суттєві розбіжності між Британією і Францією, яка виступала за те, щоб європейські сили були незалежними і діяли автономно від НАТО.

Лондон виступив проти намірів Парижа і саме завдяки зусиллям британської сторони у підсумковому документі саміту було зафіксовано, що європейські сили будуть використовуватись лише у випадку неучасті НАТО у врегулюванні кризових ситуацій. З цього приводу британський прем'єр-міністр відверто висловився в Варшаві в жовтні 2000 року. За словами Тоні Блера, роль Британії полягає в тому, щоб «продовжувати служити мостом, що поєднує Європу і США, а не інтегруватися в

Євросоюз з його ідентичністю, незалежністю і спільною зовнішньою і оборонною політикою».

Врешті-решт британській стороні вдалося домогтися від французів важливих поступок, запобігти перетворенню корпусу в окрему європейську армію і забезпечити його підпорядкованість військовому командуванню НАТО. На саміті ЄС у Ніцці була прийнята офіційна програма формування європейського корпусу швидкого реагування (EuroFOR) і, у перспективі, системи оборони Європи. Варто зауважити, що вже на стадії створення єврокорпусу передбачається механізм взаємодії з миротворчими силами деяких держав, що не входять до складу Євросоюзу, у першу чергу, Росії, України і Канади.

Керівники Британії та Франції також домовилися у Сен-Мало про координацію політики в Африці. Демонстрацією прагнення покінчити з традиційним суперництвом стала спільна ознайомча поїздка керівників зовнішньополітичних відомств Р.Кукі і Ю.Ведріна до Гани і Кот-д'Івуар у березні 1999 року. Ще один спільний візит в Африку (Сьєрра-Леоне, Гвінея, Ліберія) британського міністра міжнародного розвитку К.Шорт і французького міністра співробітництва і франкофонії Ш.Жоспена відбувся у 2001 році. На початку 2002 року Ю.Ведрін і новий керівник Форін-офіс Дж.Стро разом відвідали Конго, Руанду, Уганду і Бурунді. У сфері європейського будівництва і Блер, і Ширак на противагу наднаціональній концепції, якої дотримувався Г.Шрьодер, виступали за зміцнення ролі національних урядів і парламентів. Під час свого візиту до Лондона французький президент визнав, що його уява про кінцеву мету розвитку Євросоюзу (зокрема, про роль і повноваження національних держав) є ближчою до британської позиції, а не німецької.

2001 року відновилась дискусія про створення упродовж 2001–2010 років під егідою ЗЄС об'єднаних англо-французьких ядерних сил морського базування. Тут також існує низка проблем. Одна із них полягає у тому, хто прийматиме рішення про застосування цих сил? Якесь інтегровані західноєвропейські структури, чи ці сили залишаться під суверенітетом ВВ і Франції? Загалом перспектива створення таких сил, з одного боку, можлива, з другого, ілюзорна, оскільки це підірве відносини Сполученого Королівства та США. До того ж треба вносити

зміни до американо-британського договору від 1958 року про спільну оборону. Необхідно також врахувати, що Британія не має власного замкнутого циклу розробки і виробництва ядерної зброї і США вкрай негативно ставляться до франко-британського ядерного зближення.

Отже, можемо підсумувати, що франко-британський діалог з питань ядерної співпраці буде продовжуватись. Цим країни підтримують своє високе політичне реноме і особливе місце Франції і Великобританії в Європі та світі. Але до практичної реалізації ідей щодо ядерної співпраці обох країн далеко. Отже, діалог Британії і Франції має здебільшого політичний характер.

Разом з тим, з деяких питань європейської та міжнародної політики позиції Британії та Франції не співпадають.

Перша проблема стосується запровадження єдиної валюти у рамках ЄС. Франція всіляко підкреслювала свою прихильність до цього кроку і наполягала на суворому дотриманні графіку запровадження євро. Якщо порівняти європейську політику Т.Блера, помітні суттєві розходження з консерваторами. На відміну від останніх лейбористи, дотримуючись «третього шляху», налаштовані на більш тісну і конструктивну співпрацю з членами Європейського Союзу, у більшості з яких при владі перебували соціал-демократичні партії. Щоправда, як і консерватори, вони поки що не прийняли валюту «євро» і віддають перевагу збереженню фунта стерлінгів як національної валюти. Т.Блер обіцяв розв'язати плембсцитарним шляхом проблему запровадження «євро» на Британських островах.

Уряд Блера, будучи лояльним союзником США, водночас домагається лідерства в Європі і розглядає її як партнера рівнозначного США. Характерним у цьому сенсі є підтримка британським прем'єром ініціативи президента Франції Ж.Ширака щодо створення власних, незалежних від США, «європейських» збройних сил. Лейбористи підписали також європейську Соціально-хартію, яку упродовж років ігнорували консерватори.

Водночас «нові лейбористи» виступають за реформу Європейського Союзу, а саме за його децентралізацію, тобто перенесення «головного фокусу» у прийнятті рішень на національний рівень (інтегровані рішення вважають доцільними лише у разі гострої потреби), за зниження зарегульованості та бюрократизації в діяльності цієї європейської структури.

Британія також не підтримує ідею французів про запровадження посади президента ЄС.

Друга проблема двосторонніх суперечок стосується розширення ЄС, щодо якої Британія і Франція розходяться у своїх поглядах. Франція підтримувала ідею вступу до ЄС невеликої групи найбільш підготовлених країн, тоді як Британія готова була значно розширити список країн-неофітів, плануючи заручитись їхньою підтримкою при голосуванні з тих чи тих питань.

Так само не співпадають підходи Британії і Франції щодо провадження сільськогосподарської політики ЄС. Франція як потужний сільськогосподарський експортер наполягає на перегляді цін на сільськогосподарську продукцію, на збереженні обсягів фінансування сільського господарства ЄС, дотримання строгих санітарних норм, натомість Британія як імпортер продукції аграрної сфери виступає проти і погрожує бойкотувати засідання союзу і таким чином паралізувати роботу ЄС. Результатом помітного охолодження англо-французьких відносин восени 2002 року (як наслідок домовленості, досягнутої Парижем і Берліном без залучення Лондона, про стабілізацію витрат ЄС на сільське господарство з 2007 року на рівні 42 млрд. євро) стало навіть скасування двостороннього саміту. Гострі протиріччя у питаннях реформи аграрної політики і збільшення британського внеску до бюджету Євросоюзу, які виникли між керівниками обох країн у 2005 році, супроводжувалися з обох боків традиційними звинуваченнями на адресу один одного. Святкування у 2004 році сторіччя англо-французької Антанти, відзначене четвертим державним візитом королеви Єлизавети до Франції, на деякий час зменшило гостроту історичного суперництва двох країн.

Гострі дебати тривають у ЄС і у британо-французьких стосунках щодо реалізації спільної зовнішньої політики і політики у сфері оборони. Франція підтримує перетворення ЗЄС у автономну військову структуру Європи, Британія розглядає ЗЄС лише як допоміжну ланку НАТО.

По-різному поставились Британія і Франція до другої війни проти Іраку. Відомо, що Франція разом з Німеччиною і Росією виступила проти силового варіанту в Іраку, ініційованого США і Британією.

Водночас 1990-і роки позначені зростанням контактів між громадянами обох держав: число британців, які відвідали Фран-

цію, подвоїлось. Франція є також для Британії другим після Німеччини європейським торговельним партнером, на яку припадає 9,2 відсотків британського товарообігу.

2 листопада 2010 року на щорічному британсько-французькому саміті британський прем'єр-міністр Д.Кемерон і французький президент Н.Саркозі підписали два договори про військову співпрацю терміном дії на 50 років.

Перший із підписаних договорів передбачає створення спільних експедиційних сил чисельністю близько п'яти тисяч із централізованим командуванням та єдиною авіаносною групою, спільне підтримання майбутнього флоту транспортних літаків А4000М, спільну розробку й закупівлю нового покоління безпілотних літальних апаратів, розвиток супутникових технологій та технологій для підводних човнів. Передбачається також глибша інтеграція у сфері отримання розвідувальної інформації.

Другим договором країни об'єднують зусилля у підтриманні ядерного арсеналу і розвитку збройових ядерних технологій.

Найголовніше у цих договорах полягає у тому, що військовий істеблїшмент двох країн погодився об'єднати зусилля у ключових галузях, які забезпечують їхні лідируючі позиції в Європі та світі. Нагадаємо, на Великобританію і Франці припадає 45% військових витрат, 50% загальної чисельності збройних сил і 75% витрат на військові дослідження Європейського Союзу. Великобританія і Франція – єдині в ЄС ядерні країни.

Обидві країни цінують свою здатність відігравати глобальну військову роль. Але з початком фінансової криз ця здатність опинилися під загрозою. Ще два роки тому у французьку пресу просочилася інформація, що військова машина країни стрімко втрачає ефективність, при цьому уряд змушений заморозити витрати. На початку 2010 року Великобританія також оголосила, що готуються нові Стратегія національної безпеки та Стратегічний огляд борони і безпеки, що означатиме істотні скорочення збройних сил і видатків на їх утримання. Відповідні документи були опубліковані 18–19 жовтня цього ж року і підтвердили прогнози про рішучі скорочення: військові витрати урізуються на 8%, чисельність збройних сил – на 10%, радикально скорочується ядерний арсенал, багато програм озброєнь скасо-

пунктується, і головне – країна в найближчі десять років не матиме своїх північних союзників. Для компенсації втрати військового потенціалу пропонується покладатися на кооперацію з найближчими союзниками, серед яких названо США і Францію.

Якщо Великобританія наполягає на економічних резонах підписаних документів, то Франція не приховує геополітичної складової.

Англо-німецькі відносини

Прихід до влади у жовтні 1982 року Гельмута Коля сприяв покращенню відносин між двома країнами. Бонн надав дипломатичну і економічну підтримку Лондону у Фолклендській війні. Відбувалися активні консультації з валютних і макроекономічних питань. Великобританія і ФРН взаємодіяли у рамках Європейської програмної групи НАТО, у царині оборони й розвідки, здійснювали низку важливих військових проектів.

У певному сенсі англо-німецькі зустрічі на вищому рівні у 1980-і роки нагадували франко-німецький діалог: стала звичною участь у них великих груп міністрів та інших високопосадовців, порядки денні були подібними. Проте ці саміти все ж не були такими регулярними, як франко-німецькі. Хоча інфраструктура для тісної співпраці була створена, двосторонні відносини не отримали статусу «особливих». Англо-німецькі консультації обмежувалися зазвичай обміном думками, але вони не завершувалися розробкою узгодженого політичного курсу і висуванням спільних ініціатив. Британська сторона не надала Бонну як імпортеру британської нафти будь-яких преференцій, хоча це питання обговорювалося на початку 1980-х років. Економічні зв'язки Західної Німеччини з Францією були тіснішими, ніж з Великобританією. Як правило, великі промислові проекти за участю Британії і Німеччини, особливо у царині оборони, здійснювалися лише на багатосторонній основі, як у випадку зі виробництвом літака «Торнадо».

З часом ставлення британської громадської думки до Західної Німеччини покращилося, і на середину 1980-х років характеризувалося «високим рівнем довіри» між країнами.

Разом з тим, Джон Мейджор, зайнявши посаду прем'єр-міністра, отримав у спадок від своєї попередниці М.Тетчер досить зіпсовані англо-німецькі відносини. Як відомо, «залізна леді» різко негативно поставилась до об'єднання Німеччини, справедливо побоюючись зростання могутності Німеччини. Британський міністр промисловості Ніколас Рідлі в інтерв'ю журналу «Спектейтор» у липні 1990 року висловив поширену серед британського істеблішменту думку про те, що з допомогою проєкта єдиної валюти Німеччина прагне підкорити собі Європу. Аналогічні погляди поділяли деякі члени уряду і сама Тетчер. На одній з нарад спеціалістів з німецької проблематики, на якій обговорювалася роль об'єднаної Німеччини у міжнародному житті, під час якої звучали не зовсім однозначні для Бонна характеристики, вона заявила: «Будемо розважливими, але порох необхідно тримати сухим». Сама стилістика обговорення засвідчувала суттєвий розрив між офіційною британською позицією стосовно об'єднання Німеччини і тими почуттями, які Лондон насправді переживав з цього приводу. Під час розмови з німецьким послом весною 1990 року М.Тетчер, звертаючись до тематики Другої світової війни, висловила переконання, що мине ще не менше 40 років, перш ніж британці «вибачать німцям».

Об'єднання Німеччини розхитало відносну рівновагу між трьома провідними європейськими державами, поставивши під удар завойовані Лондоном позиції. Заявлене адміністрацією Буша партнерство з Німеччиною загрожувало переміщенням Великобританії на другорядне місце у взаєминах Європа – США. Британський прем'єр вважала Німеччину дестабілізуючою силою на континенті. Тільки військово-політична присутність США, а також створення міцної франко-британської політичної вісі було здатне, на її думку, протистояти німецькій потузі і «гарантувало такий розвиток подій, за якого «...не все формувалося б за волею німців».

М.Тетчер не приховувала свого спротиву щодо темпів німецького об'єднання, яке вона називала поглинанням, і це не могло ускладнити відносно двох країн. Головним аргументом Лондона щодо сповільнення об'єднавчого процесу двох Німеччин була необхідність передишки для планування нових полі-

тичних структур в Європі, які могли б надійно контролювати попу Німеччину. У листопаді 1989 року міністр закордонних справ Дуглас Хьорд заявив, що німецьке об'єднання не стоїть на порядку денному. Тетчер зі свого боку розвивала тезу про необхідність тривалого перехідного періоду у 10–15 років для урегулювання всіх міжнародних аспектів об'єднання. Вона по-годилася на врегулюванні німецького питання за формулою «4 плюс 2» (держави-переможниці у Другій світовій війні плюс обидві німецькі держави). Запропонована на першопочатках Лондоном формула «4 плюс 0» (розв'язання об'єднання Німеччини винятково державами-переможницями), була рішуче відхилена американською стороною.

У адміністрації Дж.Буша схилилися до того, що тільки «об'єднана Європа» зможе надійно контролювати німців, а спротив британського прем'єра розцінювали як бажання завадити процесу поглиблення інтеграції. Пізніше Тетчер визнала, що їй не вдалося переконати президента США. Президент Франції Ф.Міттеран також не підтримав плани британського прем'єра. Не зустрівши розуміння у Вашингтоні і Парижі, в умовах несподіваної зміни позиції Москви, яка прийняла всі вимоги Німеччини, британська політика у царині розв'язання німецького питання зазнала очевидного краху.

Тому Мейджор у своєму першому виступі у якості прем'єра високо оцінив об'єднані зусилля канцлера Гельмута Коля, що слугувало новою точкою відліку у британо-німецьких відносинах.

У 1990-і роки економічна взаємозалежність Великобританії і Німеччини помітно зросла. Німеччина зайняла місце провідного торговельного партнера Великобританії. 1996 року на Німеччину припадало 14 відсотків британського товарообігу. Німеччина ж продає на британських островах лише 7 відсотків своїх товарів. Це для Німеччини четвертий за значенням ринок. Німеччина є також одним з провідних інвесторів для Британії, як і Британія – для східної Німеччини.

Після приходу на посаду прем'єр-міністра Мейджор взявся налагоджувати відносини з Німеччиною, які на певний час стали центральними у політичній стратегії Лондона в ЄС. Уряд консерваторів прагнув не допустити маргіналізації Великобританії і «розширити франко-німецьку вісь до трикутника Лондон-Париж-Берлін». Новою точкою відліку стала заява

британського прем'єр-міністра під час його візиту до Німеччини у березні 1991 року про намір відігравати активну роль у питаннях європейського будівництва, яка підсумувала все негативне, що було у минулому. В активі Мейджора – встановлення гарних особистих відносин з канцлером Коелем, що допомогло Британії домогтися особливого статусу серед країн, які підписали Маастрихтський договір.

Але «медовий місяць» між Британією та Німеччиною скоро минув: «чорний вересень» у 1992 році і вихід Великобританії з Європейського механізму обмінних курсів, вину за що Лондон переклав на Бундесбанк, повернули британо-німецькі відносини до попереднього стану. Окрім цього, об'єднання Німеччини і корекція політики Вашингтона не залишили надії на те, що Лондону вдасться «тримати німців у шорах». Британська сторона вважала, що Берлін ігнорує інтереси своїх європейських партнерів, що віддзеркалилося, наприклад, у поспішному дипломатичному визнанні Словенії і Хорватії, яке ускладнило процес врегулювання югославської кризи.

І вже серйозні британо-німецькі суперечки розпочалися у зв'язку з різними підходами у царині європейського будівництва. Так, Німеччина одверто підтримала ідею федералізації ЄС, а Британія виступає проти зміцнення наднаціональних функцій ЄС і проти розширення повноважень Європарламенту, проти запровадження посади президента ЄС тощо. Не сприяло покращенню відносин між обома країнами запровадження ФРН заборони на імпорт британської телятини (через захворювання корів на Британських островах на сказ).

Не знаходили порозуміння Німеччина і Британія у питанні спільної зовнішньої політики та оборони у рамках ЄС. Берлін виступив за перетворення Західноєвропейського союзу в оборонний комітет ЄС, у той час як Лондон наполягав на збереженні незалежного статусу цієї організації. У 1991 році німецька сторона заперечила призначення представника Великобританії на посаду головнокомандувача Об'єднаним корпусом швидкого реагування НАТО. Газета «Таймс» так визначила суть цих розбіжностей: «Ми надто різні, щоб належати до однієї Європи – тієї, що вирішила побудувати Німеччина». Вірна своїм поглядам Тетчер зазначала: «Не Німеччина кинула якір в Європі, а Європа встала на якір у Німеччині».

Двоякість позиції Британії заключалася у тому, що, з одного боку, вона мала перестороги щодо зростання потуги об'єднаної Німеччини, з другого – була стурбована її небажанням змістити традиційну воєнну доктрину і зробити можливим відправку німецьких солдатів у зони військових дій. Так, значне роздриття викликало у британських політиків небажання Німеччини відрядити свій військовий контингент у Перську затоку у 1990–1991 роках, а згодом у Боснію. Що стосується Німеччини, то для неї, безперечно, більш важливими були стосунки з Францією і Сполученими Штатами. У Берліні пам'ятали, що саме американський президент всіляко підтримував процес об'єднання. Лондон перманентно змагався з Берліном за право відігравати роль головного європейського партнера США; при цьому йому доводилося прикладати для цього певні зусилля, Німеччині ж ця роль дісталася по праву найсильнішої в економічному сенсі держави Європи.

Щоправда, існують і точки дотику у британо-німецьких стосунках. Проводяться спільні військові маневри, навчання офіцерів бундесверу у Британії. У 1990 році на території Німеччини перебувало 55 тис. британських військовиків. З припиненням «холодної війни» і розпадом СРСР і ОВД їхня чисельність зменшилась у 1995 році до 23, 5 тис. Так само закрито танковий навчальний центр бундесверу в Уельсі, який існував тут з 1961 року.

Підходи Британії та Німеччини збігаються щодо розширення ЄС і НАТО на схід, щодо співпраці у Боснії, щодо запровадження принципу субсидіарності в ЄС тощо.

Тоні Блер продовжив курс на побудову відносин з Берліном, рівноцінних франко-німецьким. Традиційна зовнішньополітична співпраця двох країн була доповнена співпрацею між Лейбористською партією і СДПН. Концепція «третього шляху», яка активно пропагувалася Блером і яка утвердилася у політичному лексиконі лейбористів, трансформувалася в Німеччині у концепцію «нового центру». Весною 1999 року британський прем'єр-міністр Т.Блер і канцлер Німеччини Г.Шрьодер виступили зі спільною Декларацією «Європа: третій шлях/новий центр», в якій проголошувався відхід від активного державного регулювання економіки. Ця Декларація була запропонована в якості маніфесту європейської соціал-демократії, що було

стримано сприйнято як французькими соціалістами, прихильними до традиційної етатистської моделі, так і СДПН.

Разом з тим роздратування Лондона викликало прагнення Франції і Німеччини встановити контроль над військово-промисловим комплексом Євросоюзу у контексті запланованого злиття франко-німецького аерокосмічного концерну ЕАДС з французькою військово-промисловою корпорацією «Талес». Реалізація цього плану привела до суттєвого зміцнення позицій концерну у конкурентній боротьбі з американськими компаніями і послабленню в цій сфері позицій Великобританії. Вона також з пересторогою поставилася до пропозиції щодо зміцнення ядерного компонента у воєнній стратегії ЄС, спрямованому на підтримання і закріплення провідної ролі Німеччини і Франції в Євросоюзі. Не влаштував Лондон і план радикальної реорганізації Євросоюзу, запропонованої Г.Шрьодером у квітні 2002 року і спрямованої на створення європейської федерації. Він передбачав перетворення Комісії Європейського Союзу (КЕС) в європейський уряд, Європейської ради – у другу палату парламенту. Спостерігалось англо-німецьке суперництво за вплив на африканському континенті та інших регіонах світу.

До охолодження між Великобританією і Німеччиною привели серйозні розбіжності щодо Іраку. Франція і Німеччина висловилися проти односторонніх дій США у цьому питанні. На цьому фоні відбулося зміцнення франко-німецької вісі. Небажаний для британської сторони розкол у НАТО і ЄС заставив Лондон, який прагнув відновити рівновагу між трансатлантичним і європейським напрямками своєї політики, активізувати зусилля щодо налагодження стосунків з Берліном і Парижем.

У ситуації, яка склалася, Т.Блер здійснив спробу перетворити франко-німецький тандем у тріумвірат, запропонувавши своїм партнерам спільну співпрацю над конкретними питаннями у рамках «трійки». У вересні 2003 року відбувся тристоронній саміт у Берліні, під час якого була досягнута принципова домовленість про формат майбутніх керівних структур для військових операцій ЄС. У жовтні цього ж року відбувся спільний візит міністрів закордонних справ трьох країн до Тегерану, а у лютому 2004 році – зустріч Блера, Ширака і Шрьодера в Берліні, під час якої були узгоджені підходи до розвитку

інтеграції в економічній сфері, а також внесено спільну пропозицію про заснування посади замісника голови КЕС з економічних питань. Позитивним результатом практики попередніх обговорень у рамках «трійки» можна вважати досягнення весною 2004 року компромісу з питання європейської Конституції, який зробив можливим узгодження її тексту, а потім – у жовтні – і підписання. Створення тріумвірату всередині ЄС викликало протести з боку інших країн – членів Євросоюзу, особливо Італії, Іспанії, Польщі, які побоювалися його диктату.

І все ж для своїх найближчих колег в Євросоюзі Великобританія залишалася «важливим, але не ключовим партнером». Виступаючи на прес-конференції після лютневого саміту «трійки», Ж. Ширак дав зрозуміти Т.Блеру, що побудувати відносини між Лондоном та Парижем, рівноцінні франко-німецьким, не вдасться.

Англо-російські відносини

Взаємини Схід-Захід займали у 1980-і роки важливе місце у зовнішньополітичній стратегії Великобританії. Лондон традиційно прагнув відігравати роль координатора і провідника узгодженої політики Заходу щодо Радянського Союзу. Це був послідовний курс у рамках «збройного співіснування», який поєднував елементи сильної оборони і розумного діалогу, «пошук домовленістю зі збройною пильністю».

У перші роки свого правління М.Тетчер дотримувалася жорсткого курсу стосовно СРСР. Вона закликала до перегляду всього комплексу відносин у контексті подій в Афганістані, Польщі і розміщення ракет «СС-20» у європейській частині Радянського Союзу. Було взято курс на згортання англо-радянських зв'язків, оголошено бойкот літньої Олімпіади 1980 року у Москві. У результаті відносини між двома країнами були заморожені.

Проте, як це бувало і у минулому, після того, як у 1983 році конфронтація між Сходом і Заходом досягла загрозливого рівня, Великобританія першою з країн Заходу виступила за нормалізацію зв'язків з Радянським Союзом. Отримавши переконливу

перемогу на парламентських виборах 1983 року, Тетчер заявила про готовність своєї країни до проведення розумного діалогу з СРСР для досягнення широкого взаємопорозуміння з питань забезпечення миру й безпеки. Її ініціатива була з розумінням зустрінута західними партнерами.

Велике значення мав візит до Великобританії у грудні 1984 року радянської парламентської делегації на чолі з М. Горбачовим. Він став першим кроком на шляху зрушень у взаєминах Схід – Захід і дозволив вивести англо-радянські зв'язки на якісно новий рівень, надавши їм імпульсу конструктивності. Новим став сам тон дискусій – щирий, зацікавлений, спрямований на те, щоб краще усвідомити позицію партнера. Цей стиль став визначальним для всіх наступних зустрічей Тетчер і Горбачова, під час яких були переборені підозрілість і недовіра. Діалог двох лідерів сприяв підвищенню міжнародного престижу Тетчер і Великобританії, створенню умов, коли «британські погляди знову набирали ваги, а країна – особливий статус серед своїх союзників у Західній Європі». По завершенню першої зустрічі з Горбачовим Тетчер сказала слова, які стали крилатими: «Мені сподобався Горбачов. Ми зможемо працювати разом».

Всередині 1980-х років відносини з Великобританією вийшли для Москви на перший план. Для нового Генерального секретаря ЦК КПРС було важливим, щоб Захід підтримав перебудову, і вибір Тетчер як посередника не був випадковим. До цього традиційно жорстка позиція «залізної леді» стосовно Радянського Союзу робила підтримку курсу Горбачова більш вартісною і слугувала гарним прикладом для інших західних лідерів. Тетчер проявила політичну проникливість, вловивши нові віяння у настроях радянського керівництва, вміло використала фактор Горбачова в інтересах власної країни і Заходу в цілому. Радянсько-британський політичний діалог трансформувався у важливу складову світової політики. В минулому британські прем'єр-міністри також пропонували послуги посередників у відносинах між СРСР і США, але саме Тетчер, яка вважала себе «великим західним експертом по Горбачову», зіграла цю роль особливо ефективно. У свою чергу, прагнучи отримати підтримку у справі перебудови, Москва використовувала вплив «залізної леді» у Вашингтоні. Напередодні і після зустрічі з

Рейганом Тетчер часто обмінювалася своїми враженнями і міркуваннями з Горбачовим. Під час її візиту до Москви у березні–квітні 1987 року радянський лідер прямо попросив британського прем'єра передати Вашингтону його міркування. Це було визнанням важливої ролі Великобританії у процесі встановлення відносин співпраці між Сходом і Заходом.

Ставши одним з головних прихильників Горбачова серед світових лідерів, Тетчер започаткувала його визнання західним світом. Відомий в історії міжнародних відносин термін «трійка», на цей раз у форматі Рейган – Тетчер – Горбачов, знову увійшло до політичного лексикону. Це стало суттєвим успіхом Британії, потуга й розміри якої були неспівставимі ні зі Сполученими Штатами, ні з Радянським Союзом.

Друга половина 1980-х років характерна низкою важливих англо-радянських зустрічей. У липні 1986 року під час візиту міністра закордонних справ СРСР до Великобританії були підписані такі важливі документи, як Угода про попередження інцидентів на морі за межами територіальних вод, Програма розвитку економічного і промислового співробітництва на період 1986–1990 роки, Угода про врегулювання взаємних фінансових і майнових претензій, які виникли до 1939 року.

Важливим кроком у справі ослаблення міжнародної напруги став офіційний візит Тетчер до СРСР у березні–квітні 1987 року. Йому передували зустрічі британського прем'єра з президентом Франції Міттераном і канцлером ФРН Г.Колем, на яких була вироблена спільна позиція стосовно Радянського Союзу. У Москві були підписані ще чотири угоди: про співпрацю у сфері вивчення, дослідження і використання космічного простору у мирних цілях; про удосконалення прямої лінії зв'язку між Кремлем і резиденцією прем'єр-міністра Великобританії; про взаємне надання земельних ділянок для будівництва нових комплексів посольств у Лондоні і Москві, а також меморандум про взаємини між обома урядами стосовно нових напрямків співпраці у сфері інформації, культури і освіти. За результатами переговорів Тетчер заявила, що 13 годин переговорів у столиці СРСР були найціннішим обміном думками, який вона будь-коли мала з іноземними державними діячами. У своїх мемуарах вона підтвердила, що це була її «найважливіша закор-

донна поїздка». Чимало політичних експертів оцінили переговори у Москві як «найбільш інтенсивний і розлогий обмін думками між лідерами Сходу і Заходу за останні 15 років». Всього за п'ять років Горбачов і Тетчер встановили своєрідний рекорд, провівши понад 30 годин прямих переговорів».

Поїздка Тетчер до Москви стала важливим кроком консерваторів у передвиборній боротьбі: шанси консервативної партії на майбутніх парламентських виборах 1987 року суттєво збільшилися. Враховуючи помітне зміцнення підтримки виборцями торі і ріст власної популярності, Тетчер заявила, що відносини, які встановилися між нею і Горбачовим, настільки важливі, що вона роздумує про продовження своєї роботи на посаді прем'єр-міністра Великобританії четвертий термін поспіль».

Центральним напрямком активізації англо-радянського політичного діалогу у 1980-х роках стала проблематика розброєння, в першу чергу питання скорочення і ліквідації ядерної зброї, заборони ядерних випробовувань, хімічної зброї, зниження рівня протистояння на європейському континенті, попередження мілітаризації космосу, питання створення системи міжнародної безпеки. Переговори між Тетчер і Горбачовим підтвердили також наявність досить глибоких розходжень. Тетчер неодноразово заявляла, що британський уряд не погодиться на повну ліквідацію ядерної зброї в Європі. Разом з тим, незважаючи на різку полеміку, у деяких питаннях британська і радянська позиції зблизилися, наприклад щодо ракет середньої дії, необхідності заборони і ліквідації хімічної зброї, подальшого просування гельсинкського процесу.

Прямий та різноаспектний діалог на вищому рівні, який за своєю інтенсивністю переважав діалоги з іншими країнами, висунув Великобританію на передній план у сфері взаємин Схід-Захід. Ознакою визнання цього стала зупинка радянського керівника на британській військовій базі Брайз-Нортон для зустрічі з Тетчер по дорозі до Вашингтона у грудні 1987 року. Під час офіційного візиту до Великобританії в квітні 1989 року Горбачов зустрівся з королевою Єлизаветою і передав їй запрошення відвідати СРСР. Між урядами були підписані ще чотири документи про: заохочення і взаємний захист капіталовкладень, взаємопорозумін-

ня з питань видачі віз, будівництво школи в Ленінакані, створення консорціумів і сприяння підприємству.

У квітні 1990 року у Москві між керівниками зовнішньополітичних відомств обох країн були підписані дві нові угоди: про оперативне повідомлення про ядерні аварії і про обмін інформацією стосовно експлуатації ядерних установок і управління ними, а також про співробітництво у сфері культури, освіти і науки. У цьому ж році Тетчер в останній раз відвідала Радянський Союз як прем'єр-міністр у зв'язку з проведенням днів Великобританії в Києві. Вона також відвідала Ленінакан з метою участі в урочистому відкритті побудованої з британською допомогою школи. Під час поїздки були прийняті Програма розвитку економічного і промислового співробітництва на 1991–2000 роки і Програма співробітництва і підготовки кадрів у сфері управління економікою, а також підписано Угоду про створення і діяльність культурних центрів. Тетчер оголосила у Москві про створення в британських університетах 10 нових кафедр з вивчення Радянського Союзу.

У 1989–1990 роках головною темою радянсько-британських переговорів стала німецька проблема. Позиція Горбачова і Тетчер за параметрами її врегулювання були близькими, за виключенням питання про входження об'єднаної Німеччини до НАТО. Лондон розраховував на те, що «Совіти будуть категорично заперечувати проти виникнення потужної Німеччини, об'єднаної на умовах Заходу». Взаємовиключаючі позиції США і СРСР – відповідно «за» і «проти» входження об'єднаної Німеччини до НАТО – створювали відповідні можливості для британської дипломатії. Насамперед Москва і Лондон заявили про свої перестороги стосовно об'єднання. В особистому посланні Горбачову 5 березня 1990 року Тетчер вказувала, що її головне завдання – організувати систему безпеки, захистити інтереси всіх зацікавлених сторін і забезпечити збереження стабільності в Європі. Вона притримувалася позиції збереження на невизначений період двох Німеччин, а на більш пізньому етапі, в умовах, коли події набирали некерованого характеру, виступила за особливий статус території колишньої НДР у НАТО – збереження там на період до семи років радянських військ.

В умовах все більших поступок радянської сторони в німецькому питанні Лондон переживав зростаючу тривогу. Тет-

чер уважно стежила за підготовкою і ходом візиту Г.Коля до СРСР у липні 1990 року. В останнє вона обговорювала німецьке питання з Горбачовим незадовго до цього у Москві на відкритті днів британської культури. Те, що Москва без консультацій з Великобританією і Францією прийняла всі вимоги Німеччини, стало неприємним сюрпризом для Лондона.

Активний політичний діалог сприяв створенню сприятливої атмосфери для розширення радянсько-британських зв'язків в інших сферах. Після нетривалої перерви відновилися військова співпраця. У 1989 році сторони обмінялися візитами військових кораблів. Зросли прямі контакти між британськими і радянськими вченими, активізувалися парламентські, профспілкові, науково-технічні і торговельно-економічні зв'язки. Разом з тим частка СРСР у зовнішньоторговельному обігу Великобританії становила у другій половині 1980-х років у середньому 1,8%, у той час як частка Франції у 1988 році дорівнювала 2,1%, Італії – 2,3, Японії – 2,4, ФРН – 10,7%. В 1987 році Великобританія займала шосте (після ФРН, Фінляндії, Італії, Франції, Японії) місце серед розвинених країн за обсягом торгівлі з Радянським Союзом (на початку десятиріччя вона займала дев'яте місце). Діяльність створеної ще в 1916 році радянсько-британської Торговельної палати не досягла у 80-і роки рівня аналогічного зв'язкам між СРСР і Італією, Фінляндією, Францією. Достатньо скромним у порівнянні з іншими країнами було британське торговельне представництво у Москві. Гальмуючими факторами в англо-радянській торгівлі є відсутність інвестиційних гарантій і неплатежеспроможність радянської сторони щодо кредитів. Стимулом для розвитку торговельно-промислового співробітництва між Великобританією і СРСР на 1986–1990 роки стала міжурядова угода про кредити, підписана в січні 1987 року.

У другій половині 1980-х років значно позбавилися англо-радянські культурні зв'язки: стала регулярною практика проведення телемостів, різко зросла кількість програм про Радянський Союз на британському телебаченні. З січня 1987 року в СРСР припинилося глушіння передач британської радіомовної корпорації Бі-бі-сі. З 1988 року розпочався обмін між радянськими і британськими школярами, значно зросла кількість туристів як з одного, так і з другого боку.

Разом з тим Тетчер виявилася нездатною реалістично оцінити останні роки правління радянського керівника, коли він стрімко втрачав громадську підтримку у своїй країні. Велика Британія, як і інші країни Заходу, виявилась не готова до стрімкого розвалу СРСР і до кінця підтримували центральну владу в особі М. Горбачова, оскільки британське керівництво вважало його більш передбачуваним, аніж російське керівництво, очолюване емоційним Б. Єльциним. Коли ж СРСР не стало, Британія визнала Росію спадкоємницею останньої світової (радянської) імперії і розпочала з нею розвивати партнерські відносини.

Пріоритетними з точки зору Лондона у британо-російській співпраці було: 1) збереження Росією контролю над ядерною зброєю, яка належала СРСР; 2) виконання Росією міжнародних зобов'язань экс-СРСР, виплата боргів у тому числі.

Разом з тим, зменшення у порівнянні з попередніми десятиріччями ваги «російського фактора» у світових справах призвів до того, що російський напрямок зовнішньої політики Великобританії не був ключовим. Все ж у критичні для Росії ситуації британське керівництво висловлювало Єльцину свою підтримку. Зокрема, у серпні 1991 року під час спроби путчу «гекачепістами» Дж. Мейджор був першим західним політиком, який відвідав Москву, щоправда, по дорозі до Пекіна. Так само він раніше інших керівників підтримав Єльцина після жовтневих подій 1993 року (обстрілу артснарядями Державної думи). На відміну від Міттерана і Коля, які засудили війну у Чечні, Дж. Мейджор висловив лише свою стурбованість чеченськими подіями. Таке ставлення британського прем'єра продиктоване більш всього наявністю свого аналогічного конфлікту у Північній Ірландії.

Під англо-російські відносини була підведена солідна договірно-правова база. Уряд Мейджора підписав з Росією низку важливих двосторонніх документів: у січні 1992 року – декларація «Партнерство на 1990-і роки», у якій обидві держави зобов'язувались встановити відносини дружби як партнери у міжнародному співтоваристві. Також було підписано Меморандум про створення генконсульств Росії і Великобританії відповідно в Единбурзі і Санкт-Петербурзі.

У листопаді 1992 року відбувся візит президента Росії до Великобританії, під час якого було підписано Договір про прин-

ципи відносин між Росією і Сполученим Королівством. Він складається з 17 статей. Окрім «великого договору», були підписані такі документи, які слугують правовою базою англо-російської співпраці: Угода про економічну співпрацю; Угода про організацію прямої засекреченої телефонної лінії між Кремлем і Даунінг-стріт, 10; Меморандум про надання Великобританією допомоги Росії у сфері безпечного перевезення ядерної зброї, яка скорочується (Лондон передав на безкоштовній основі 250 спецконтейнерів і 20 автомобілів для безпечного транспортування ядерних боеголовок на загальну суму у 35 млн. ф. ст.); Меморандум про програму двосторонніх російсько-британських військових контактів на 1993–1994 роки (візити командувачів і начштабів різних родів військ; обмін візитами військових кораблів, літаків тощо).

Безпрецедентним за своєю інтенсивністю був 1994 рік: Єльцин і Мейджор зустрічались упродовж одного року 5 разів. Під час свого візиту до Москви у лютому цього року британський прем'єр відвідав Нижній Новгород. Це були перші відвідини західного лідера закритого раніше для іноземців містечка Арзамас-16.

Під час візиту Дж.Мейджора були підписані: Договір про співпрацю у військовій сфері, який передбачав обмін інформацією з питань роззброєння, зміцнення довіри і міжнародної безпеки, з реалізації військових доктрин, про нові зразки зброї; навчання офіцерського складу; консультації, обопільна участь у військових навчаннях; обмін візитами військових кораблів, бойових літаків; Конвенція про скасування подвійного оподаткування; Спільна заява про стратегічні ядерні ракети, які відтепер не націлені одна на одну, тобто Росія і Британія не вважали одна одну противниками; Угода про співпрацю у сфері освіти, науки і культури терміном на 5 років.

У вересні цього ж року Б.Єльцин на запрошення Дж.Мейджора провів уїкенд у Чекерсі, замиській резиденції британських прем'єрів.

17–20 жовтня 1994 року вперше після 1884 року відбувся офіційний візит до Росії королеви Єлизавети II і принца-консорта Філіппа герцога Единбурзького. Королівське подружжя відвідало Москву і Ленінград. Єлизавета II відкрила меморіаль-

ну дошку на будівельному майданчику нового приміщення британського посольства у Москві.

У червні 1994 року з візитом у Росії побувала принцеса Уельська Діана.

Врожайним на візити був і 1995 рік. У березні візит російського прем'єра Чорномірдіна до Лондона, під час якого підписано Угоду про реструктуризацію боргу колишнього СРСР. У травні цього ж року Чорномірдин знову у Лондоні з метою участі в урочистостях з нагоди 50-річчя Перемоги у Другій світовій війні; 9 травня – візит-відповідь Дж.Мейджора до Москви і участь в аналогічних заходах у російській столиці. У квітні 1996 року Мейджор знову відвідав Росію і взяв участь у так званому «ядерному саміті» – зустрічі «великої вісімки» з питань ядерної безпеки. Московський саміт продемонстрував перетворення ядерної сфери, яка протягом тривалого часу була символом конфронтації між Сходом і Заходом, у підґрунтя для співпраці. Були прийняті важливі документи: Декларація Московської зустрічі, Програма протидії незаконному обігу ядерних матеріалів, Заява щодо Договору про всезагальну заборону ядерних випробовувань та ін.

З середини 1990-х років головною темою переговорного процесу Великобританії з Росією стає питання розширення НАТО на Схід. Британія наполягала на обережному реформуванні Альянсу з врахуванням російського ядерного фактору та російських звичайних озброєнь, які складали загрозу британській національній безпеці.

Британія запропонувала низку умов щодо розширення НАТО: 1) Альянс необхідно розширювати паралельно з розширення Євросоюзу; 2) прийом нових членів здійснювати на індивідуальній основі, а не групами; 3) виключити надання країнам-неофітам особливого статусу; 4) процес повинен бути спокійним, темпи помірковані й обережні; 5) головною метою розширення Альянсу є зміцнення, а не руйнація європейської безпеки (натомість Росія заявляла, що нове розширення НАТО і його військовий потенціал загрожуватиме безпеці Росії); 6) щоб розширення НАТО не викликало відсторонення Росії, проте питання про членство Росії в НАТО Британія навіть не ставила.

Тема натовського розширення була головною у переговорах під час візиту міністра закордонних справ РФ Є.Примакова до

Лондона у лютому–березні 1997 року. Російський міністр заявив про неприпустимість наближення кордонів Альянсу до російської території. Британія заспокоювала росіян тим, що співпраця в рамках Росія-НАТО стане стрижнем європейської безпеки.

Розширилися двосторонні військові стосунки Британії і Росії. У липні 1992 року Лондон вперше відвідав російський міністр оборони і йому була надана можливість спостерігати за навчанням британських «командос». У вересні наступного року відбувся такий же візит британського міністра оборони до Москви. Великобританія фінансувала перепідготовку російських військовиків, звільнених у запас. У Москві, Санкт-Петербурзі, Нижньому Новгороді, Новосибірську, Ростові були облаштовані спеццентри перепідготовки, в яких на початку 1996 року 540 осіб, офіцерів, звільнених у запас, отримали кваліфікацію з аудиту, малого бізнесу, ремонту комунікацій, а наприкінці цього ж року – вже 1000 осіб пройшли перекваліфікацію. Ця програма була продовжена. Відбувався активний обмін військовими кораблями.

У липні 1993 року було усунено ще один атавізм часів холодної війни – обидві сторони скасували обмеження на кількісний склад російських та британських представників у країнах перебування.

З 30 жовтня 1992 року перед візитом Єльцина до Лондона набрала чинності угода про відміну нотифікації (попереднє повідомлення) режиму поїздок і принципу закритих районів.

Лондон сприяв вступу Росії до Ради Європи, приєднанню її до «сімки». Активно розвивалися контакти і по лінії міністерств внутрішніх справ, парламентські та культурні, та туристичні обміни. У 1993 році британське консульство у Москві видало 65 тис. віз; 1994 року – близько 100 тис.; 1995 року – 86 тис. віз російським громадянам для поїздки на Британські острови. У 1993 році Росію відвідало 80 тис. британців.

Великобританія ввійшла у п'ятірку найбільш значущих торговельних партнерів Росії і зайняла третє місце (після Німеччини та США) і друге – серед споживачів російського експорту. На 1997 рік товарообіг становив 4,37 млрд. дол. при позитивному сальдо на користь російської сторони. Великобританія стала одним з найбільших інвесторів у російську економіку. В 1997

році обсяг британських капіталовкладень у Росії втричі перевищив відповідний показник минулого року.

В аграрній сфері з 1994 року по 1998 рік за сприяння британського Фонду «ноу-хау» на базі 400 колгоспів у Нижньому Новгороді було створено фермерські господарства. Також було організоване стажування у Британії російських фермерів.

Зростало число британських компаній, які мали постійне представництво у Москві: 1992 року – 60; 1994 – 200; 1996 року – 350. Водночас існували фактори, які гальмували британо-російську економічну співпрацю: ризики іноземних інвестицій у Росії через непередбачуваність політичної ситуації, незавершеність податкового законодавства, недосконалість митного режиму, бюрократизм тощо.

Т.Блер, який привів лейбористську партію до перемоги на парламентських виборах 1997 року, продовжив курс на розвиток партнерських відносин з Росією. На цьому напрямку зовнішньої політики між лейбористами і консерваторами сформувався консенсус: обидві партії виступали за збереження тісного діалогу з Москвою з проблем світової політики, сприяння інтеграції Росії у світові і регіональні структури. Вже у жовтні 1997 року лейбористський прем'єр відвідав Москву зі дводенним робочим візитом, під час якого було підписано Угоду про співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю. У червні 1998 року Єльцин побував у Бірмінгемі і взяв участь у зустрічі «великої вісімки». У березні 1999 року під час візиту до Москви керівника Форін-офісу Робіна Кука були підписані Спільна заява про співробітництво з підготовки російських управлінських кадрів, а також Меморандум про взаємини між МЗС РФ і Великобританії з питань співпраці і координації.

У зв'язку з агресією НАТО проти Югославії у березні 1999 року діалог Росії з Великобританією був призупинений. Москва перервала контакти з військової співпраці, відклала запланований на травень візит міністра закордонних справ Росії Ігоря Іванова до Лондона. Після цієї паузи візит у липні 1999 року все ж відбувся. Його результатом стало оголошення про виділення Росії додаткових коштів на утилізацію ядерних відходів. Був також підписаний Меморандум про співпрацю архівно-дипломатичних служб.

У лютому 2000 року Росію знову відвідав Робін Кук. Його візит, який відбувся напередодні президентських виборів, був організований британською стороною для знайомства з в.о. президента Росії В.Путіним. Однією з провідних тем переговорів була стратегічна співпраця між Великобританією і Росією. Відбувся діалог щодо ситуації у Чечні, і, хоча Лондон зайняв помірковану позицію у цьому питанні, керівник Форін-офіса висловив стурбованість Великобританії (Лондон також приєднався до заяви ЄС щодо Чечні, у якій Росію попереджали про ризики введення туди військ і закликали до її до переговорів).

Поїздка Кука стала важливим етапом у підготовці зустрічі в.о. президента Росії з британським прем'єром, неформальний візит якого до Санкт-Петербурга відбувся на початку березня 2000 року. Т.Блер став першим західним лідером, який встановив особисті відносини з Путіним. Важливе значення мало і те, що цей візит був здійснений всупереч міжнародним протестам щодо політики Москви на Північному Кавказі. Було покладено початок встановленню довірчих відносин між двома керівниками. Путін, як у свій час Горбачов, потребував міжнародного визнання на Заході, і з цієї точки зору британський прем'єр, до думки якого у Вашингтоні прислухалися, був найкращим вибором. У свою чергу, Блер скористався можливістю стати, як колись Тетчер, головним знавцем Кремля, допомогти російському керівнику утвердитися у клубі світових лідерів. Певну роль відіграв і елемент суперництва між Лондоном і його європейськими партнерами. На деякий час Британія знову перетворилася у головного партнера Росії на європейському напрямку. Встановлення довірчих стосунків сприяло росту впливу і престижу обох лідерів на міжнародній арені.

Після обрання президентом РФ В.Путіна в англо-російських відносинах розпочався новий етап. Першою зарубіжною поїздкою нового глави російської держави став візит до Великобританії у квітні 2000 році. Путін не приховував, що виділяє Блера серед західних лідерів і що між ними склалися довірчі відносини. Головною темою переговорів стали економічні питання, зокрема проблема залучення британських інвестицій у російську економіку. З цією метою Путін виступив перед провідними британськими промисловцями, запевнив їх у виконанні російською стороною всіх зобов'язань перед інвесторами. Іншою важливою те-

мою стала проблема збереження стратегічної стабільності у світлі планів США щодо створення національної протиракетної оборони. Блер висловив готовність виступити посередником між Росією і США у розв'язанні цієї проблеми (У серпні 2000 року Комітет з міжнародних справ Палати громад рекомендував уряду переконати Вашингтон утриматися від реалізації цих планів, звернувши увагу на те, що приєднання до них збільшить загрозу ракетно-ядерного нападу на Британію).

Питання британських інвестицій у російську видобувну промисловість і енергетичний сектор обговорювалися на зустрічі керівників Великобританії і Росії під час робочого візиту Блера до Москви у листопаді 2000 року. Це була п'ята зустріч керівників двох країн упродовж року. Прийняте Лондоном рішення про підтримку Росії на переговорах з Паризьким клубом кредиторів щодо перегляду боргових платежів, а також виділення їй упродовж трьох років 80 млн. ф.ст. на розв'язання проблем, пов'язаних з ядерною безпекою, сприяли створенню сприятливої атмосфери візиту. В центрі російсько-британських переговорів знову була економічна тематика – британські інвестиції у видобувну промисловість і енергетичну галузь Росії.

Великобританія підтримала намір Росії ввійти до СОТ. Прагнучи не допустити погіршення відносин у зв'язку з процесом розширення НАТО на Схід, Блер виступив з ідеєю обговорення питань безпеки на рівноправній основі і переведення співпраці альянсу з Росією у формат «двадцятки». Путін і Блер зустрілись у жовтні 2001 року для обговорення деталей операції в Афганістані. У грудні цього ж року під час неформальної зустрічі у замиській резиденції британського прем'єр-міністра у Чекерсі обговорювалися такі актуальні проблеми світової політики, як боротьба з міжнародним тероризмом, ситуація в Афганістані і на Близькому Сході, перспективи розвитку відносин Росії з НАТО, економічна співпраця двох країн. Переговори підтвердили високий рівень взаємопорозуміння, яке утвердилося між двома лідерами. Путін також обговорив економічну тематику з керівництвом найбільших британських компаній паливного сектора – «Шелл» і Бі-Пі. У квітні і жовтні 2002 року відбулася зустріч у Москві. На останній з них Блер спробував переконати Росію підтримати американо-британську позицію щодо Іраку в ООН, проте успіху не домогся.

У квітні 2003 року обидва керівники зустрілися у Москві. Це була їхня перша зустріч після окупації Іраку. Вона відбувалася у підкреслено стриманій манері через серйозні розходження з даного питання. Мова йшла про післявоєнне врегулювання. Британський прем'єр шукав підтримки свого плану відбудови Іраку. Обговорювалася і ситуація на Близькому Сході, у томі числі початок реалізації так званої «дорожньої карти». По завершенні переговорів Путін заявив, що Росія наполягає на провідній ролі ООН у післявоєнному облаштуванні Іраку. Він знову висловив сумнів щодо твердження британської сторони про наявність в Іраку зброї масового ураження.

Видатна подія сталася у червні 2003 року: на запрошення королеви Єлизавети: відбувся державний візит російського президента до Великобританії. Попередній візит аналогічного статусу мав місце 130 років тому. За словами колишнього британського посла в Росії сера Родеріка Лайна, запрошення здійснити державний візит до Великобританії – «це найбільший комплімент», який Великобританія може зробити лідеру іншої держави. Під час цього візиту відбулися переговори з прем'єр-міністром. Президент Росії також відвідав Единбург, де зустрівся з представниками ділової й політичної еліти Шотландії.

На міжнародному енергетичному форумі, який відбувся у Лондоні, було зроблено далекоглядний крок: підписані Комюніке про співробітництво між двома країнами у сфері енергетики, а також Меморандум про будівництво Північноєвропейського газопроводу, по якому російський газ по дну Балтійського моря буде поступати до Німеччини, Голландії, Великобританії та інших країн. Для Британії цей проект мав особливе значення, оскільки вона опинилася на межі перетворення в нетто-імпортера газу, а потім нафти. Було також підписано угоду про створення спільної нафтової компанії «ТНК-Бі-Пі» («Брітіш петролеум»), в яку британська сторона запланувала вкласти понад 6 млрд. дол. Бі-Пі вже не перший рік на російському ринку: вона бере участь у нафтогазових проектах «Сахалін-4» і «Сахалін-5», має частку у «Сіданко» та інших компаніях, володіє декількома десятками автозаправок у Москві. Бі-Пі першою зі світових конкурентів отримала доступ до російської нафти. Ця оборудка, а також заява керівництва компанії «Шелл»

про свій намір інвестувати в російську економіку 10 млрд. дол. свідчили про активне залучення Росії до глобальної економіки. Під час візиту було також підписано доповнення до Багатосторонньої угоди про ядерно-екологічну програму в Росії (травень 2003 рік), яке відкривало перспективи повномасштабного двостороннього співробітництва у сфері ядерної і радіаційної безпеки, зокрема утилізації атомних підводних човнів.

Після перерви, невластивої попередньому періоду відносин двох країн, наступна зустріч на вищому рівні відбулася у неформальній обстановці у червні 2005 році в Москві. Цей візит Т.Блера був плановим: перед самітом «великої вісімки» він відвідував столиці-учасниць. Британський прем'єр прагнув згладити напругу у двосторонніх відносинах, викликану його відсутністю в Москві на урочистостях, присвячених 60-річчю Перемоги. Тоді свою відсутність він обґрунтував занятістю у зв'язку з формуванням нового уряду після парламентських виборів у Великобританії. В липні цього ж року Путін знову зустрівся з Блером, а також міністром закордонних справ Джеком Стро в рамках саміту «великої вісімки» в Шотландії.

У жовтні 2005 року у Лондоні відбувся плановий саміт Росія-Європейський Союз, під час якого Т.Блер приймав російського президента як голову Ради ЄС. По завершенні саміту сторони продовжили роботу вже у рамках робочого візиту президента Росії до Великобританії. Обговорювався весь комплекс двосторонніх відносин з акцентом на їх торговельно-економічну і інвестиційну складову. Розглядалися питання поглиблення співробітництва у боротьбі з міжнародним тероризмом (особливо актуального у світлі терористичних акцій, які відбулися у вересні 2004 року у Беслані і липні 2005 року у Лондоні) у зв'язку зі ситуацією в Іраку, Ірані і Афганістані. Відбулася спільна зустріч Путіна і Блера з представниками британських промислових кіл. Президент Росії став першим зарубіжним лідером, який відвідав урядовий центр кризового управління «КЮБРА». Путіну продемонстрували імітацію робочої обстановки: з доповідями перед ним і Блером виступили представники Скотленд-Ярда, Служби безпеки і розвідки. За результатами зустрічі було підписано спільну заяву, в якій підкреслювалася рішучість зміцнювати співпрацю між спецслужбами. Завершальним пунк-

том програми стала церемонія вручення президентом Росії державних нагород британським морякам, які брали участь у порятунку екіпажу російського батискафа у серпні 2005 року біля берегів Камчатки.

Активний політичний діалог підтримувався також на рівні міністрів закордонних справ і зовнішньополітичних відомств, розвивалися міжпарламентські, культурні обміни, розширювалося співробітництво між правоохоронними органами. У 2003 році широко відзначалося 450-річчя встановлення перших дипломатичних контактів між Росією і Великобританією. Влітку 2003 року відбувся візит до Росії спадкоємця британського престолу принца Чарльза, патрона британської програми святкування 300-річчя Санкт-Петербурга. У лютому 2006 року у Великобританії відбулося перше засідання нового неурядового форуму на високому рівні – Російсько-британського «круглого столу» – між представниками політичних, ділових, громадських і наукових кіл обох країн. Двічі (у 2005 і 2006 роках) у британській столиці проводився фестиваль «Русская зима». Розвивалися обміни у військовій сфері, неодноразово зустрічалися міністри оборони.

У той же час в останні роки російсько-британські відносини були затьмарені негативними подіями. Окрім Іраку і відсутності Т.Блера на святкуванні 60-річчя Перемоги у Москві, гострі розбіжності виникли у зв'язку з наданням Великобританією політичного притулку Борису Березовському, Ахмеду Закаєву і низці інших осіб. Протест Росії викликав показ по британському телебаченню інтерв'ю з лідером чеченських терористів Шамілем Басаєвим. Наприкінці 2005 року вибухнув скандал довкола незаконної діяльності на території Росії британських спецслужб.

Більш стабільно розвивалися торговельно-економічні відносини. У 2000 році Великобританія мала другу після США програму економічної і технічної співпраці з Росією (на її реалізацію було виділено 50 млн. ф.ст. на рік). Лондон сприяв проведенню російської реформи в енергетичному секторі, ділився досвідом розв'язання соціальних і екологічних питань (у тому числі щодо реструктуризації вугледобувних підприємств), ре-

алізувалися сільськогосподарські проекти, а також проекти підтримки підприємств малого бізнесу. Товарообіг між Росією і Великобританією перевищив у 2004 році 9 млрд. дол. Разом з тим досягнутий рівень інвестиційного співробітництва відстає від потенційних можливостей сторін: восени 2005 року Великобританія займає п'яте місце (після Нідерландів, Люксембургу, Кіпру і Німеччини) за обсягом інвестицій – 9,6 млрд. дол. (10% всіх нагромаджених іноземних інвестицій у Росії). Найбільш активні позиції британських інвесторів у паливно-енергетичному комплексі Росії.

Зовнішньополітична діяльність нового лейбористського прем'єра Г.Брауна

Незважаючи на твердження, що новий прем'єр-міністр Г.Браун, який став біля керма держави у червні 2007 року, далекий від зовнішньополітичних проблем, він пропонує розв'язати проблему бідності і заборгованості «третіх країн», він є «архітектором і хранителем» п'яти економічних умов приєднання Британії до зони євро. За його правління прогнозують деяке коректування зовнішньої політики. Це якраз та сфера, у першу чергу Ірак, яка стала головною причиною падіння популярності колишнього прем'єра. Напередодні вступу на найвищий пост у країні, Г.Браун закликав до «створення нового світового порядку», який був корисним для Великобританії. У цьому зв'язку він має намір запропонувати план перебудови провідних міжнародних організацій – ООН, МВФ, Всесвітнього банку, «великої вісімки», НАТО і ЄС, які, на його думку, потребують адаптації до реалій ХХІ століття.

Щодо нового варіанту Конституції ЄС Г.Браун не планує вносити її на референдум, доки п'ять економічних умов приєднання Англії до євро – непоширення на Британію Хартії прав, добровільна співпраця у сфері внутрішньої політики і юстиції, вироблення спільної зовнішньої політики на міжурядовому рівні, оснащення соціальної політики «стоп-краном», питання національної безпеки залишаються у віданні держав-членів – будуть схвалені і прийняті.

Новий прем'єр Г.Браун є стійким прихильником НАТО. Він, щоправда, не поставив Європу у центр своєї зовнішньої політики, але водночас не допустив маргіналізації Лондона у прийнятті рішень в ЄС. Більш всього, що у найближчі роки Великобританія не приєднається до євро зони і Шенгенської угоди. Що стосується так званого «британського чека» (формула, яка завдяки М.Тетчер з 1984 року визначала британський вклад у бюджет Союзу), то на початку квітня 2007 року Браун погодився на його перегляд.

Прогнозують, що, зберігаючи пріоритетні стосунки зі США, новий прем'єр може дещо дистанціюватися від них. Наприклад, скоротити британський контингент в Іраку. Ще у лютому 2007 року уряд Т.Блера прийняв рішення знизити чисельність британських вояків в Іраку з 5700 до 5 тис., на початку квітня 2009 року в Іраку дислокувалося 4 тис. британських вояків. Проте графіка повного виведення їх з Іраку не існувало. Г.Браун все ж пообіцяв це, відвідавши у червні 2007 році Ірак. Загалом політика Брауна щодо Іраку мало відрізняється від політики його попередника. Водночас Г.Браун дотримався свого слова і більшість британського контингенту буде виведена до кінця травня 2009 року. В Іраці залишаться 400 штабних офіцерів і військових інструкторів. Загалом за сім років війни в Іраку Британія втратила 179 осіб убитими та 9 млрд. дол. Нагадаємо, що Україна також відряджала до Іраку своїх військових спеціалістів (серпень 2003 року), максимальна чисельність яких становила 1650 осіб. Загибло 18 наших співвітчизників. Український контингент був виведений з Іраку у грудні 2008 року.

Одним з перших кроків Г.Брауна на посаді прем'єр-міністра стало ознайомлення громадян у липні 2007 року з так званою «Зеленою книгою», тобто програмою законопроектів, які уряд збирається винести на сесію парламенту. Публікація таких «зелених книг» стане звичайною практикою за нового прем'єра. У програмі містяться заходи, спрямовані на обмеження повноважень виконавчої влади (наприклад, у питанні відрядження британських збройних сил за кордон, призначення церковних ієрархів), посилення її звітності перед парламентом, покращення законодавчого процесу, ситуації у медицині, освіті, на транспорті, запровадження більш жорсткого контролю за іноземцями тощо.

Вже у перші 100 днів Брауну довелося зіткнутися з серйозними кризами. В червні вдалося попередити, завдяки узгодженим діям поліції, терористичні вибухи, які готувалися в Лондоні та Глазго. У серпні у зв'язку зі спалахом ящура на півдні країни стали нагальними екстрені заходи щодо попередження епізоотії, аналогічній тій, яка вибухнула у Великобританії у 2001 році, коли знищення мільйонного поголів'я домашньої худоби завдало серйозних втрат британському тваринництву, а США, Японія, Росія, країни ЄС запровадили тимчасову заборону на ввіз британської телятини і свинини. У цих непростих умовах команда нового прем'єра діяла чітко і професійно.

У пакеті представлених Брауном першочергових законопроектів передбачено ускладнити Закон про боротьбу з тероризмом. У 2006 році він заявив, що проблему глобального тероризму необхідно також розв'язувати глобально: з використанням всіх засобів – військових, економічних і культурних. Після спроб терактів у Лондоні та Глазго уряд Г.Брауна уникає говорити про «ісламських терористів», визначаючи їхні дії скоріше як карні злочини, оскільки прагне налагодити довірчі стосунки з мусульманською общиною в Британії. Новий прем'єр-міністр вважає, що розв'язання палестино-ізраїльського конфлікту можливе лише шляхом створення двох держав, що також позбавить проводів для здійснення актів терору. Г.Браун запропонував «економічну дорожню карту» для мирного врегулювання на Близькому Сході, пообіцявши розширити допомогу Палестині, де безробіття становить 50%, а частка тих, хто живе за межею бідності, сягає 70%. На його думку, міцний мир тут встановиться тоді, коли буде розв'язана проблема бідності та інвестицій, вказуючи на різницю у середньому річному доході в Ізраїлі (20 тис. дол.) і у Палестині (800 дол.).

Британія буде підтримувати санкції ООН проти Ірану. Г.Браун висловив побажання, щоб ця проблема вирішувалась мирними засобами.

Разом з тим прагнення Брауна заявити про себе як про рішучого політика привело до погіршення англо-російських відносин. Нагадаємо, що у листопаді 2006 року в Лондоні помер О.Литвиненко – колишній співробітник ФСБ, який попросив

політичного притулку у Великобританії, і близький до Б.Березовського. За даними спеціалістів британського Агенства з охорони здоров'я, в тілі Литвиненка виявлено радіоактивний полоній-210. Проте офіційного заключення про причини смерті і результати розтину померлого влада Британії так і не опублікувала. Британські слідчі звинуватили у цьому злочині колишнього колегу Литвиненка, нині власника приватної охоронної фірми Лугового, і поставили вимогу його екстрадиції. Росія відправила Великобританії офіційну відмову на запит про видачу Лугового: екстрадиція суперечить Конституції РФ, яка виключає можливість видачі громадян РФ іноземним державам, а Європейська конвенція про екстрадицію 1957 року не зобов'язує видавати власних громадян, якщо це не відповідає національному законодавству.

Британська влада один час наполягала на тому, що вважає вбивство Литвиненка карним злочином. Згодом вона перенесла проблему із судової сфери в політико-дипломатичну, виславши з країни чотирьох російських дипломатів, а також ускладнивши порядок видачі віз представникам російських державних структур, переглянувши угоду про обмін інформацією у сфері боротьби з тероризмом, припинивши контакт з ФСБ.

Відповідь Росії була адекватною, вона оголосила персонами нон грата чотирьох британських дипломатів. На прохання Великобританії питання щодо Лугового було включене у порядок денний засідання Ради ЄС. Проте всупереч сподіванням Лондона реакція країн ЄС щодо цієї теми була спокійною.

Разом з тим, Г.Браун заявив на своїй першій плановій пресконференції, що, незважаючи на те, що на Росії лежить відповідальність за видачу Лугового, Великобританія зацікавлена у продовженні «конструктивних відносин з Росією» у питаннях розв'язання іранської ядерної проблеми, мирного врегулювання на Близькому Сході, охорони довкілля та інших міжнародних проблем. Лондон також розраховує, на думку Г.Брауна, що Росія підтримає врешті-решт план спеціального представника генсека ООН Марті Ахтисаарі щодо надання незалежності Косово.

Політика Великобританії щодо Співдружності націй та країн «третього світу»

Історія трансформації Британської колоніальної імперії у Співдружність націй, принципи і механізми відносин між новими незалежними державами представляють серйозний інтерес для країн, що виникли на теренах СРСР, «цивілізоване розлучення» яких відбувається в умовах ескалації соціальних, політичних, етнічних конфліктів.

Термін «Співдружність» стосовно Британії («народів, які розмовляють англійською мовою») був започаткований найбільш вірогідно під час Англійської буржуазної революції, коли після страти короля Карла I Стюарта, О.Кромвель проголосив республіку. Цікаво, що у тексті декларації нова англійська держава не була названа «republic», а «commonwealth» – «загальне благо» («народне благо»), тобто влада, яка існує для всіх, а, точніше, – для народів Англії, Уельсу та Ірландії, які об'єдналися в єдину державу.

Сучасну британську Співдружність націй можна розглядати як своєрідного спадкоємця кромвелівської співдружності: адже на першопочатках до нього входили лише «білі», тобто переселенські колонії – домініони Британії. В першому і другому випадках ми маємо справу з об'єднанням націй, створеного в результаті колонізації або завоювання і тим, що завойовані народи засвоїли британську культуру, спосіб життя, і все те, що асоціюється з визначенням «британський».

Домініони Великобританії вирости з тих колоній, які були створені колоністами – вихідцями з Британських островів. Лондонський уряд, пам'ятаючи про долю американських колоній, які відокремилися, мало приділяв уваги колоніям. Ситуація змінилася у другій третині XIX століття, коли виникла загроза втрати Канади і приєднання її до США. Це означало погіршення військово-політичного становища Великобританії і втрати нею суттєвих економічних інтересів. Тому Лондон поступово збільшував самоуправлінські права канадських колоній, насамперед Онтаріо і Квебеку, а потім вони були об'єднані в рамках єдиної країни, яка отримала назву домініон Канада. Слово «до-

міню» було запозичене з Біблії, де воно застосовувалося у значенні «Володіння» («І буде володіння (домініон) твоє від моря до моря»). З компетенції домініону були вилучені лише питання оборони, зовнішньої політики, державного будівництва. Таким чином, було започатковано процес, який привів до створення британської Співдружності націй – співдружності країн переважно британської культури.

Вперше вислів «Співдружність націй» стосовно Великобританії та її домініонів застосував лорд Розбері у 1884 році. Під час своєї поїздки по британських колоніях в Аделаїді (Австралія) він заявив, що Австралія вже не є колонією, а державою, проте це не є підставою для розриву її віковичних зв'язків з Великобританією, таким чином, імперію не треба ліквідувати, оскільки вона вже по суті є «співдружністю націй». Цей термін ставав все більш популярним, адже дозволяв позбутися негативних асоціацій з висловом «імперія». Термін «співдружність» схвалили спочатку у Лондоні, а згодом на місцях. У 1917 році за ініціативою прем'єр-міністра Південно-Африканського Союзу (ПАС) генерал-фельдмаршал Яна Сметса слово «співдружність» було використано у резолюції імперської конференції: домініони (а їх на той час було вже чотири: Канада, Австралійський союз, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз) вже відчули власну силу і не хотіли залишатися додатками метрополії. На наступній імперській конференції 1921 року вперше з'явився термін «Британська Співдружність націй», а на конференції 1926 року були схвалені положення доповіді лорда А.Дж. Бальфура, відповідно до яких Великобританія і домініони «є автономними державними одиницями всередині Британської імперії, рівні за статусом..., об'єднані спільною відданістю короні і вільно асоційованими як члени Британської Співдружності Націй».

11 грудня 1931 року англійський парламент прийняв Вестмінстерський статут, за яким новий статус Британської імперії як Співдружності націй отримав силу закону. Вестмінстерський статут проголошував, що парламенти домініонів володіють повними законодавчими повноваженнями з екстериторіальною дією прийнятих законів; дія законів, прийнятих парламентом Великобританії, не поширюється на території доміні-

онів, якщо самі домініони не вимагають цього». Таким чином, у 1930-1931 роках був остаточно оформлений статус домініонів. Члени Британської Співдружності Націй об'єднувалися спільною відданістю короні, але функції корони в домініонах здійснювалися не особисто монархом, а призначеними ним генерал-губернаторами.

З ростом автономії домініонів роль метрополії ставала номінальною. Корона залишалася єдиним офіційним зв'язком між Британією і самоуправлінськими домініонами. Але цей зв'язок підсилювався історичною спадщиною, спільними традиціями у політиці, культурі і побуті і нарешті англійською мовою.

Після Другої світової війни виникла проблема включення нових незалежних держав Азії і Африки до структур Співдружності. До цього це об'єднання неофіційно називалося «клубом білої людини», хоча до його складу входила Південна Африка. На порядок денний це питання стало тоді, як Індія стала незалежною у 1947 році і перетворилася у державу з республіканським устроєм. Основою нової Співдружності стала концепція «партнерства», вперше запропонована міністром у справах колоній О.Стенлі у 1943 році. Монархічний лад перестав бути необхідною умовою членства у Співдружності; вона перестала бути об'єднанням, побудованим за етнічною і релігійною ознакою, а із назви щезло слово «британська», і відкрила свої двері для всіх країн і територій, що входили до складу імперії. У червні 1947 року було створено міністерство у справах Співдружності.

У 1949 році у Лондоні на конференції країн Співдружності була прийнята декларація, в якій проголошувалось, що король приймається як символ вільної асоціації незалежних держав-членів і глава Співдружності. Це підтримали інші африканські та азійські країни, яким для вступу до об'єднання було достатньо заявити про свою згоду з цим принципом.

До початку 1950-х років реальністю стала «ділимість» корони. У 1936 році Георг VI був проголошений королем Великобританії, Ірландії і домініонів за морями, тобто передбачалося існування однієї корони, яка діяла незалежно у кожному зі своїх царств. На конференції прем'єр-міністрів Співдружності 1952 року було вирішено, що кожна з монархій вільна у прийнятті свого титула суверена у відповідності з місцевими традиціями.

Британська королева Єлизавета II була проголошена главою асоціації не за правом спадкоємності, а на основі спільної згоди держав-членів. Як і її попередник, Єлизавета II не володіє конституційними функціями і не є офіційним учасником конференцій, хоча і є присутньою на них. Коли вона виступає перед Співдружністю, то робить це «за порадою» британського прем'єр-міністра.

У Великобританії нова конституційна позиція суверена знайшла своє віддзеркалення у Біллі британського парламенту, прийнятого 1953 року під назвою «Акт про королівський титул». У ньому констатовалося, що титул королеви у Великобританії повинен звучати таким чином: «Єлизавета II, милістю Божою королева Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії і її інших Королівств і територій, Глава Співдружності, захисниця Віри».

Окрім Британії в Співдружності 15 монархій, включаючи Канаду, Австралію і Нову Зеландію, які номінально управляються Єлизаветою II через генерал-губернаторів, які виконують функції конституційного суверена, але на відміну від Англії не мають статусу глави держави. Окрім цього, у Співдружності – шість монархій з власними царюючими правителями, решта країн – республіки.

Таким чином, Співдружність – не функціональна міжнародна організація. Її члени пов'язані між собою спільною спадщиною, а керівники держав радяться один з одним для вироблення спільної лінії з певних питань і у деяких випадках здійснюють спільні дії.

Проте Єлизавета II є не тільки винятково церемоніальним й пасивним елементом у діяльності Співдружності. Вона володіє унікальною інформацією, яка поступає до неї з всіх країн асоціації і почерпнутої під час конфіденційних аудієнцій з їхніми лідерами. Аналогічною інформацією не володіє навіть керівник британського уряду. Спираючись на ці відомості і свій багаторічний досвід, королева може відповідним чином впливати на розвиток подій. Так, наприклад, вважається, що подібне мало місце у роки урядування М.Тетчер у зв'язку з питанням про запровадження санкцій проти режиму апартеїду в Південно-Африканській республіці (ПАР).

До початку третього тисячоліття до Співдружності входило 54 держави – біля однієї третини незалежних держав світу. Чисельність її населення оцінюється в 1,7 млрд., що становить також близько третини населення планети. У 2000 році на Співдружність припадало 20% світової торгівлі і 9% інвестицій. Штаб-квартира Секретаріату і багатьох неурядових асоціацій і інституцій Співдружності знаходяться у Лондоні. Головою організації, що об'єднує розвинені країни і країни, що розвиваються, є королева Єлизавета II.

Гнучка структура Співдружності – регулярні зустрічі глав держав і урядів, їх дорадчий характер, прийняття рішень на основі консенсусу, а також відсутність формальних домовленостей і зобов'язань між учасниками – дозволяла Великобританії, яка займала ключові позиції в економіці більшості країн асоціації і відігравала важливу роль у наданні державної допомоги, використовувати її механізми у своїх інтересах. Разом з тим і країнам Співдружності вдавалося у низці випадків впливати на британську зовнішню політику. Лондон не вважав себе зв'язаним рішеннями конференцій, але абсолютно не враховувати точку зору більшості членів організації, особливо якщо вони виступали єдиним фронтом, як це було щодо санкцій проти расистської ПАР, не міг.

У декларації 1971 року зазначалося, що Співдружність – це «добровільна асоціація незалежних суверенних держав, відповідальна кожна за свою власну політику, які консультуються і співробітничать заради спільних інтересів народів і за зміцнення міжнародного взаємопорозуміння і всезагального миру». Метою Співдружності є формування згоди між її членами з питань міжнародної політики, співробітництва в різних сферах, спрямованого на підвищення якості життя населення.

Вищим органом Співдружності націй є конференція голів урядів, які збираються двічі в рік, регулярно проводяться наради міністрів фінансів, торгівлі, освіти і ін. З 1965 року діє Постійний секретаріат Співдружності у Лондоні (його очолює генеральний секретар, який обирається головами урядів країн-учасниць), який покликаний забезпечувати співпрацю між державами-учасницями і організувати зустрічі між її представни-

ками (рада міністрів повинна збиратися один раз на рік у травні); у 1979 році був створений Об'єднаний фонд Співдружності з надання технічної допомоги країнам, що розвиваються. Співдружність є найбільшою після ООН міжнародною організацією, що було підтверджено наданням їй у 1976 році статусу спостерігача в Організації Об'єднаних Націй.

У наш час зростає роль різних неурядових організацій у повсякденному житті Співдружності і її країн-членів. Таких організацій нараховується понад 100 – вони займаються найрізноманітнішими питаннями: співробітництвом у сфері спорту, культури, освіти, добродійності тощо.

У проблемі британської Співдружності націй нині можна виділити декілька провідних моментів: Співдружність – це осколок минулого, який сприяє збереженню певних зв'язків, їхньої значущості для країн-учасниць; Співдружність – це пам'ятник єдності британського народу і, що ще більш актуально, – британської культури, у тому числі і політичної; Співдружність – це важливий елемент існуючої системи міжнародних відносин.

Економічні зв'язки всередині Співдружності як для метрополії, так і для її колишніх колоній завжди мали велике значення, проте їхні обсяги зменшуються. Науково-технічна революція, в яку нові незалежні держави, на відміну від Великобританії, не були достатньо широко залучені, зробила продукцію британської промисловості – високотехнологічні товари як промислового, так і споживчого призначення – більш потрібними на Заході, у розвинених країнах, аніж у країнах, які звільнилися. Частка промислово розвинених держав у британському експорті збільшилася з 73,1% у 1970 році до 80% у 1980 році і до 79–83% на початок ХХІ сторіччя. Навпаки, питома вага Співдружності націй у загальному експорті Великобританією скоротилася з 64% у 1942 році до 42% у 1955 році, 27% у 1970 році і 11% у 1993 році.

Ця тенденція посилилася після вступу Британії до Європейського Союзу, який вкрай негативно ставився до спроб вести незалежну від загальноєвропейської лінії економічну політику щодо країн, що розвиваються, і який віддавав пріоритет захисту власного виробника. Разом з тим деякі галузі промис-

ловості Британії зберігають свою залежність від джерел сировини в країнах Співдружності націй. Найбільш важливі у цьому контексті зв'язки Британії з Південно-Африканською Республікою, звідки поступає понад 70% британського імпорту золота, 40% – металів платинової групи, понад 30% ванадія, хрому, магнію, 16% асбесту.

Меншою мірою послаблення зацікавленості в країнах Співдружності відноситься до британського фінансового капіталу: Лондон зберіг свій статус головного фінансового центру щодо країн організації, незважаючи на спроби Нью-Йорка відтиснути його з цієї позиції. У Лондоні до цих пір здійснюється 28–31% міжнародних валютних операцій (у Нью-Йорку – 16%); лондонські банки видають приблизно таку ж частку міжнародних банківських кредитів; тут відбувається до третини всіх переговорів про міжнародні позики. Лондонське Сіті, його банки і страхові компанії утримують важливі позиції в країнах «третього світу». Можна стверджувати, що саме Співдружність, золотовалютні авуари його країн-учасниць зберегли важливу роль у забезпеченні статусу Лондона як провідного фінансового центру. Зберігаються величезні капіталовкладення Великобританії в її колишніх колоніях.

Стратегічні і військово-політичні фактори також відіграють важливу роль у співпраці Великобританії зі Співдружністю націй. Зараз королівський флот продовжує володіти низкою заморських військово-морських і військово-повітряних баз (у тому числі і у країнах Співдружності націй), що дозволяє зберігати свою присутність у найвіддаленіших куточках земної планети і хоча у такій урізаній формі підтримати престиж Великобританії не просто як великої держави, але як великої держави з глобальними інтересами.

Нині, з припиненням великих збройних конфліктів, завдання оборонного характеру втратили певною мірою своє значення: неясні потенційні противники і евентуальні загрози державної безпеки Великобританії. З одного боку, величезне зростання військової потуги США – країни-союзника Великобританії, яка до того ж підтримувала вимоги національної незалежності для колоніальних і залежних територій – привів до заміщення Великобританії Сполученими Штатами як глобаль-

ного арбітра і лідера західного світу у його протистоянні зі Сходом. Громаднє збільшення міжнародного ринку торгівлі зброею дозволило країнам, які звільнилися, організувати власні збройні сили – своєрідний символ їхньої незалежності. Нині країни Співдружності або не потребують захисту через відсутність противників, або утримують свої армії і флот, які поступаються британським за технічними параметрами, зате суттєво переважають кількісно (наприклад, Індія), або взагалі є партнерами Великобританії у здійсненні глобальної оборонної політики Заходу (всередині блоків – Австралія, Канада, Нова Зеландія).

З другого боку, Великобританія, як і інші розвинені країни, все частіше зустрічається з викликом сил, які не влаштовують статус-кво, існуючий світопорядок. Стратегія і тактика боротьби з подібними «дисидентами» ще не відпрацьована. Це ставить цілком зрозумілі проблеми перед збройними силами Заходу, у тому числі і британськими.

Британські війська, в тій чи тій формі, регулярно беруть участь в активних бойових діях у різних регіонах світу. У перспективі британські війська можуть відіграти важливу роль у врегулюванні внутрішніх безпорядків у країнах Співдружності і поряд з американськими виступають гарантами міжнародної стабільності. Таким чином, незважаючи на оборонну незалежність країн Співдружності, всі вони, тією чи тією мірою, можуть розраховувати на британську збройну допомогу, або, що не менш важливо, – на загрозу її застосування – основоположний аргумент для різних прихильників незалежності.

З цієї точки зору, збереження зв'язків зі країнами Співдружності націй і спроби їх зміцнення переслідують мету стабілізації внутрішнього й зовнішнього становища суверенних держав, збереження їх у межах існуючої світосистеми.

Роль Співдружності у британській зовнішньополітичній стратегії з роками змінювалася, то зменшуючись, то зростаючи. Розчарування Тетчер у цій організації пояснювалось підвищенням, з її точки зору, інтересом Співдружності до врегулювання становища на півдні Африки на умовах, які не відповідали вимогам британських консерваторів. Лондону, який регулярно з цього питання опинявся «на лаві підсудних», доводи-

лося постійно маневрувати, відстоюючи свою позицію. Тетчер розглядала Співдружність лише як корисну структуру для ведення переговорів, яка не має великої цінності. Поряд з цим, незважаючи на тимчасове зменшення ролі Співдружності в британській зовнішній політиці у 1980-х роках, Лондон підходив до неї як до суттєвого фактора зміцнення свого становища у системі міжнародних відносин.

Серйозна проблема, яка загрожувала розколом організації, виникла через ситуацію у Південній Родезії у 1960–1970-х роках і Південній Африці у 1980–1990-х роках. Щоб не допустити розпаду Співдружності, в існуванні якої Великобританія була зацікавлена, Лондон йшов на компроміс. Уряд Тетчер ознаменував свій прихід до влади у 1979 році врегулюванням родезійської проблеми, що було незаперечним успіхом консерваторів.

У 1980-х роках знову виникла загроза розколу Співдружності у зв'язку з проблемою запровадження санкцій проти режиму Преторії, яка розколола членів організації на два табори, в одному з яких опинилося 48 країн, а у другому – Великобританія. Уряд Тетчер, йдучи на тактичні поступки, по суті сам-на-сам чинив спротив прийняттю обов'язкових і всезагальних санкцій проти ПАР. За всіх відмінностей у позиціях країн-членів з цього питання – від «поміркованої» (Австралія, Канада, Нова Зеландія) до «жорсткої» (Індія, Замбія) – всі сходилися на тому, що терпіти обструкціоністську позицію Лондона неможливо. Низка країн, наприклад Нігерія, пригрозили запровадити санкції без згоди Великобританії і навіть проти неї самої. Замбія погрозила вийти з Співдружності, а Зімбабве запропонувала виключити з організації Великобританію. У полеміку з цього питання долучився Букінгемський палац, який виказав перед пресою гостре незадоволення і стурбованість королеви Єлизавети II конфронтаційною позицією уряду Тетчер.

Прагнучи не допустити дестабілізації становища в ПАР, на яку припадало близько 40% всіх зарубіжних британських капіталовкладень, Лондон пішов на поступки у розв'язанні родезійського питання. Зацікавлений у безперебійних поставках з ПАР важливих стратегічних матеріалів, збереження там британських капіталовкладень (12 млрд. ф.ст. у 1986 році), ключових позицій британських компаній в економіці країни і в ура-

новій промисловості Намібії уряд Тетчер прагнув не допустити ізоляції і бойкоту ПАР у Співдружності. Так, під приводом здійснення тиску на Преторію з метою пом'якшення режиму апартеїду в червні 1984 року до Великобританії був запрошений прем'єр-міністр ПАР П.Бота. Не переривались також контакти міністрів закордонних справ. Вимушений приєднатися до санкцій, запроваджених проти Преторії Співдружністю, ЄЕС і США, Лондон по дипломатичних каналах пояснював, що буде прагнути до розвитку ділових зв'язків там, де це можливо. Інтереси в ПАР мали чимало діячів консервативної партії, в тому числі і чоловік М.Тетчер.

На конференціях 1987 року у Ванкувері і 1989 року в Куала-Лумпурі Великобританія знову опинилася у становищі повної ізоляції, що свідчило про серйозну ерозію її традиційної ролі лідера організації. Тетчер пішла на безпрецедентний крок, відхиливши погоджену за участю Великобританії і вже підписану новим міністром закордонних справ Джоном Мейджором підсумкову декларацію у питанні санкцій. Така позиція уряду консерваторів наносила суттєву політичну шкоду Великобританії, яка опинилася в ізоляції не тільки у Співдружності, але і в ЄЕС, ООН, не говорячи вже про африканські країни.

Обструкціоністська політика у питанні про санкції і спроби Лондона вивести Преторію з міжнародної ізоляції засвідчували про те, що торі за традицією віддавали перевагу «білій» Африці, хоча і прагнули це замаскувати з допомогою дозованої критики Преторії. Лондон затягував звільнення Намібії від незаконної окупації ПАР. Коли у 1990 році розпочалися докорінні зміни на півдні Африки – знято заборону на діяльність Африканського національного конгресу, звільнено політичних в'язнів – уряд консерваторів зробив спробу приписати заслуги у такому розвитку подій собі. У спеціальній заяві підкреслювалося, що події, які відбуваються, «доводять правильність політики підтримання контактів, а не ізоляції». Лондон першим у лютому 1990 року скасував санкції. У своїх мемуарах М.Тетчер визнала, що її позиція стосовно Преторії розходила з точкою зору Форін-офіс, який наполягав на тому, що британські національні інтереси вимагали більшого врахування думки Чорної Африки і Співдружності.

Британський капітал у 1980-і роки продовжував займати ключові позиції в економіці більшості країн-членів Співдружності. На цю організацію припадало дві п'ятих прямих британських інвестицій. Разом з тим у результаті переорієнтації на Західну Європу частка Співдружності у британському торговельному обігу зменшилася до 20%. І все ж для більшості її членів Великобританія залишалася основним торговельним партнером, і Лондон був зацікавлений у збереженні цих традиційних зв'язків.

У питанні надання допомоги країнам третього світу для консерваторів була характерна її жорстка ув'язка з реалізацією спільних завдань британської зовнішньої політики. Лондон влітку 1990 року оголосив, що розміри допомоги країнам, що розвиваються (аналогічно Східній Європі), буде залежати від їх просування до демократії. Така допомога за консерваторів мала оплатний характер, що поряд з ускладненням умов її надання, скорочення обсягу, зниженням цін на товари традиційного експорту країн третього світу ще більш поглибило проблему заборгованості. Консерватори негативно сприйняли пропозицію Куби списати борги, розцінивши її як потенційно небезпечну.

У 1997 році з приходом до влади лейбористського уряду роль Співдружності для Великобританії значно зросла. Разом з тим всі дослідники відзначають у ставленні до Співдружності і країн третього світу присутність і наявність імперського елемента в риторичі і діях англійського прем'єра, тобто відродження уявлень та фразеології періоду «блискучої ізоляції». У всякому разі дипломатія Т.Блера на африканському і близькосхідному напрямку надихається прикладами із імперської історії (того часу, коли Британія була могутньою колоніальною імперією).

Значний вплив на блерівську зовнішню політику мав відомий британський ідеолог і дипломат Роберт Купер, наближений до англійського прем'єра і який користувався його довірою. Р.Купер зазначав, що зі створенням ЄС нема потреби використовувати силу в Європі, але європейський досвід неможливо миттєво перенести на інший світ. Він закликав використовувати подвійні стандарти: у постсучасному світі діяти на основі законів і колективної безпеки, але, стикаючись з держава-

ми старого типу, застосовувати більш жорсткі методи. «Стосовно тих, хто живе у ХІХ столітті, виправдано застосування сили, хитрощів, превентивних ударів. Якщо ми в джунглях, ми повинні жити за законами джунглів», – зазначав Р.Купер. На його думку, «єдиний спосіб справитися з хаосом – це колонізація. І зараз потреба у колоніальному управлінні можливо більша, аніж у ХІХ столітті». Купер навіть пропонував назву нового колоніалізму «добровільний імперіалізм». У лейбористській партії щодо концепції Р.Купера існувала опозиція: його пропозиції, вважала вона, суперечить антиколоніальним традиціям лейбористів. Один з опозиціонерів стверджував, що «оголошувати про те, що зараз колоніалізм так само необхідне як у вікторіанську епоху – це божевілля».

Іншими словами, можна сказати, що зовнішня політика Т.Блера була спробою справитися з тим, що Британія втратила імперію і хотіла знайти для себе нову світову роль. Не забудемо, що на сучасному етапі британська економіка – четверта у світі, у дипломатичному і військовому відношенні Британія переважає Німеччину та Японію. Не дивно, що за час урядування Т.Блера Великобританія брала участь у п'яти війнах і продовжує брати на себе нові зобов'язання щодо врегулювання конфліктів. І це при цьому, що за період з 1992 по 2000 рік британські витрати на оборону знизилися з 51 до 35 млрд. дол.

Таким чином, враховуючи імперські настрої британської політичної еліти, співпраця в рамках Співдружності націй і двосторонній діалог з колишніми колоніями набирає колосального значення.

Зміни, оголошені лейбористським прем'єром, були спрямовані на перетворення Великобританії у ключового гравця у світовій політиці і з цієї точки зору організація, яка об'єднує країни всіх регіонів і континентів світу, – суттєвий фактор у підкріпленні британських амбіцій. Лейбористський уряд прагнув зміцнити позиції у Співдружності шляхом зміцнення самої організації, яка під впливом Лондона на початку ХХІ століття встала на шлях реформування, набираючи форми політичного й економічного блоку зі всіма необхідними для цього атрибутами. За активної участі Лондона Хазарська декларація про демократичні права 1991 року була доповнена економічною дек-

ларацією, прийнятою на зустрічі голів урядів країн Співдружності в Единбурзі у жовтні 1997 року. У ній були накреслені заходи з розвитку торгівлі, збільшення інвестицій, захисту довкілля.

Намір придати Великобританії образ країни, яка відіграє ключову роль у розв'язанні таких актуальних транснаціональних проблем, як охорона довколишнього середовища, нерозповсюдження ядерної зброї, боротьба з бідністю, епідемією СНІДу, наркотрафіком, тероризмом та ін., віддзеркалилося у значному зростанні британської допомоги країнам третього світу, насамперед на африканському напрямку, а також в Азії. Разом з тим британська державна допомога країнам третього світу залишалася одним з найбільш ефективних інструментів впливу на політику організації загалом, а також окремих країн-членів. Лондон реалізує програми охорони здоров'я і освіти, здійснення економічних й військових реформ, підтримує регіональні і субрегіональні механізми попередження конфліктів, захисту прав людини, боротьби з корупцією.

Великобританія за Блера відіграла провідну роль у списанні боргів найбіднішим країнам Співдружності. Восени 1997 року британський уряд заявив про намір списати борги на суму у 132 млн. ф. ст. Він виступив з відповідною ініціативою, яку підкріпив поетапним планом дій у рамках «великої вісімки». Великобританія стала єдиною країною, готовою відмовитися від всіх двосторонніх боргів найбідніших країн, і яка розпочала реалізацію цього плану. Головним регіональним пріоритетом для Лондона стала Африка. Проблемам Чорного континенту було присвячено низку урядових документів. На пропозицію Блера, висловленої у 2001 році на саміті «великої вісімки» в Генуї, була розроблена програма надання допомоги Африці. Вона була схвалена на наступному саміті «вісімки» роком пізніше. Британський внесок у розв'язання африканських проблем, особливо у питанні боргів, є найбільш значущим: близько третини суми, підлягали списанню. Зобов'язання Лондона стосовно африканських країн були підтверджені Блером під час його великого турне по країнах континенту у лютому 2002 року. Великобританія прагнула координувати свою африканську політику, виробити спільні підходи з партнерами по ЄС, особливо Францією, а також США.

Лондон брав активну участь у програмах МВФ і Світового банку, Організації африканської єдності, Організації економічного співробітництва країн Західної Африки та ін. Як основний донор багатьох програм розвитку у країнах третього світу, Лондон брав участь у роботі Всесвітнього саміту зі стабільного розвитку в серпні–вересні 2002 року в Йоханнесбурзі, виступив з конкретними пропозиціями щодо подолання злиднів, покращення екологічної ситуації у світі, більш ефективного використання природних ресурсів. Чимало з цих пропозицій були запропоновані в рамках спільної позиції країн ЄС, але саме Великобританія суттєво вплинула на хід переговорів. У 2003 році Великобританія разом з Францією накреслили план військово-гуманітарних операцій на Африканському континенті, багатому природними ресурсами (Конго – алмази, Намібія – уран, Ангола – алмази, нафта, Судан – нафта). У 2004 році Блер створив навіть Комісію у справах Африки. Щоправда, не тільки економічними інтересами варто пояснювати політику Великобританії на Африканському континенті. Неспроможність багатьох африканських держав очевидна давно. Наприклад, проблеми гуманітарної катастрофи, яка вже нагадує геноцид, зачепили майже всю Африку південніше Сахари (за декілька днів було вбито дерев'яними мачете і лопатами близько 1 млн. осіб із племені тутсі). Іншого виходу, ніж пряме втручання у внутрішні справи і етнічні конфлікти африканських племен нема.

У 2004 році Т.Блер опублікував статтю «Рік серйозних викликів», в якій, окрім стратегії Британії на час головування у «вісімці», привернув увагу світових лідерів до Чорного континенту. Він навіть деякі цифри. Наприклад, прямі іноземні інвестиції в Африці становлять менше одного відсотка від загальної суми світових інвестицій.

Питання надання допомоги Африці були у центрі уваги «вісімки» під час головування Лондона у другій половині 2005 року. Широко розрекламований Блером план щодо збільшення зусиль, спрямованих на боротьбу з бідністю у світі, і насамперед в Африці, так званий «план Маршалла для Африки», був неоднозначно зустрінутий Вашингтоном, який не мав наміру суттєво збільшувати допомогу. Разом з тим у результаті зусиль Лондона було схвалено рішення про щорічне виділення додат-

ково 50 млрд. дол. (з них 25 млрд. для Африки), списання 55-мільярдного боргу 38 найбідніших країн світу.

Африканська політика Великобританії значною мірою опиралася на тісні зв'язки з провідними країнами Чорної Африки – Кенією, Нігерією, Угадою та іншими, які перебували у значній залежності від британського капіталу, фінансової й технічної допомоги. Великобританія прагнула поєднати особливі зв'язки з ПАР з підтриманням діалогу з африканськими членами Співдружності, намагаючись переконати їх у своїй щирій зацікавленості в ліквідації системи апартеїду. У 1995 році Лондону вдалося розширити традиційні сфери впливу і залучити до Співдружності Мозамбік і Камерун. Значні британські інвестиції йшли в Гану, Кенію, Танзанію, Уганду та інші країни.

Щодо відносин з Нігерією відіграло роль не тільки те, що вона найбільша в Африці за територією і населенням країна, але і те, що вона володіла багатими нафтовими родовищами. Для Великобританії Нігерія є другим після ПАР величезним ринком в Африці. Лондон відіграв помітну роль у відбудові демократії у Нігерії після серії державних переворотів 1980–1990-х років. Уряд Блера активно співробітничав з Нігерією в рамках програми з захисту прав людини і надання фінансової допомоги. У 2000 році було оголошено про готовність списання частини боргу країни за умови проведення економічної й військової реформ і боротьби з корупцією. У 2003 році з державним візитом Нігерію відвідала королева Єлизавета.

Великобританія була активним учасником програми ООН з відбудови миру й демократії в Сьєрра-Леоне після військового перевороту 1997 року. Лондон відіграв головну роль у прийнятті резолюції ООН про запровадження ембарго на поставку зброї в країну. Восени 2003 року для приборкання повстанців до Сьєрра-Леоне були відряджені британські війська. У 2002 році після проведення в країні президентських виборів активно розвиваються двосторонні політичні контакти. Великобританія надала Сьєрра-Леоне суттєву фінансову допомогу, посприяла створенню і технічному оснащенню її правоохоронних органів.

Починаючи з 1980-х років, одне з пріоритетних напрямків зовнішньої політики Великобританії зайняв Азійський континент. Зростання інтересу до цього регіону пов'язано з вражаю-

чими економічними успіхами Японії і членів АСЕАН. Нагадаємо, що 1960–1970-х роках Великобританія відмовилася від своїх інтересів у районі «східніше Суецу» і таким чином була відсутня на задвірки азійської політики. Уряд торі з М.Тетчер вдався до активних дій, спрямованих на зміцнення економічних позицій і відновлення британського політичного впливу в регіоні. Великобританія знову повернулася обличчям до Азії, переглянувши стару імперську модель і перенісши акцент у своїй політиці з колишніх колоніальних партнерів на нові індустріальні країни. Значно підвищився рівень політичного діалогу з державами регіону. Тетчер стала першим британським прем'єр-міністром, яка офіційно відвідала Китай, Південну Корею і країни АСЕАН.

Найбільш значущими були відносини з Індією. Щоправда, традиційний діалог з нею часто-густо носив напружений характер через непорозуміння з таких питань, як боротьба проти колоніалізму і расизму, система апартеїду, становище на Близькому Сході, міжнародна розрядка, небажання Лондона припинити діяльність екстремістських сікхських угруповань на території Великобританії. Окрім цього, Лондон все більше виявляв інтерес до нових індустріальних держав. Так само Великобританія виявляла невдоволення активним співробітництвом Індії з СРСР, її впливом у Русі неприєднання тощо.

За лейбористів інтерес до азійських країн зріс і можна говорити про стабільну динаміку. Лондон активізував свої стосунки з Індією, швидкий розвиток якої – запорука її перетворення в одну з провідних країн світу. Великобританія є другим за значенням торговельним партнером Індії. Зовнішньоторговельний баланс між обома державами становить 5 млрд. дол. Будучи значним імпортером індійських товарів та послуг, одним з найбільших інвестрів в індійську економіку, Великобританія розвиває програми співробітництва з Індією в науковій сфері, в освіті, технологічних дослідженнях, комп'ютерних розробок. У свою чергу, Індія займає нині восьме місце серед країн-інвесторів у британську економіку. Розглядаючи Індію як важливого стратегічного партнера в Азії, здатного сприяти проведенню в цьому регіоні британської зовнішньополітичної стратегії, і спираючись на підписану під час візиту Блера в Індію у

січні 2002 року Декларацію, Лондон здійснює з Делі активний діалог з таких питань, як нерозповсюдження ядерної зброї, роззброєння, ліквідація злиднів, зміна клімату та ін. Великобританія підтримала намір Індії стати постійним членом Ради Безпеки ООН і таким чином відігравати більшу роль у міжнародних відносинах. У 2004 році Великобританія витратила на програму розвитку Індії 300 млн. дол. (у 2002 році – 175 млн.).

Індуси, у свою чергу, поступово позбавляються від колоніального синдрому у стосунках з колишньою метрополією. Британський період сприймається у сучасній Індії позитивно, особливо роки влади віце-короля Індії лорда Керзона, який будував залізниці та англійські школи для індійської еліти, сформував некорумпований державний апарат. Немаловажним фактором цих стосунків є наявність розлогої індійської діаспори у самій Британії, чисельність якої досягла 800 тис. осіб.

До 1999 року, коли у Пакистані відбувся військовий переворот, динамічно розвивалися англо-пакистанські відносини. Великобританія була другим після США серйозним іноземним інвестором в економіку Пакистану. Незважаючи на тимчасове замороження англо-пакистанських відносин у зв'язку з переворотом і призупинення членства Пакистану у Співдружності, на початку ХХІ століття окреслився стабільний ріст британських інвестицій у Пакистані, а також двостороннє (у тому числі у військовій сфері) співробітництво. Стосунки з Пакистаном покращилися після подій 11 вересня 2001 року у США, коли президент Мушараф підтримав антитерористичну коаліцію. Постійно зростала британська економічна, фінансова і технічна допомога Пакистану.

У той же час проведення Індією і Пакистаном у травні 1998 року випробовувань ядерної зброї показали межі впливу Великобританії на ці країни. Ні Індія, ні Пакистан не підписали договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Індія не робила цього, посилаючись на неприйнятність нею «другорядного» статусу без'ядерної держави, міжнародного контролю над індійськими ядерними програмами і небезпеки стосовно ядерної стратегії Китаю. Пакистан погоджувався приєднатися до договору лише у випадку, якщо це зробить Індія.

Великі держави офіційно не визнали ядерного статусу Індії та Пакистану. Уряд Блера співпрацював активно з іншими державами Південної Азії – Бангладеш, Шрі-Ланкою і Непалом.

Що стосується Південно-Східної Азії і Азійсько-Тихоокеанського регіону, то у другій половині 1980-х років Лондон суттєво переглянув свою військову політику у цьому регіоні. Після довгої перерви у 1986 році Великобританія взяла участь у багатосторонніх військово-морських навчаннях на Тихому океані з партнерами по п'ятисторонньому військовому пакту АНЗЮК, уклала контракти на поставку зброї країнам регіону, а також навчання вояків Сингапура і Малайзії. Важливими економічними й політичними партнерами Великобританії у цьому регіоні є також Австралія і Нова Зеландія, в яких Лондон займає серйозні позиції як інвестор. Хоча відносини з ними для Лондона були непростими. Ускладнення виникли у зв'язку з підписанням за ініціативою Австралії Договору Раротонга, який оголошував південну частину Тихого океану без'ядерною зоною, а також з питанням запровадження економічних санкцій проти ПАР.

Нагадаємо, що 6 серпня 1985 року Австралія, Нова Зеландія і п'ять малих держав південної частини Тихого океану на острові Раротонга (острови Кука) підписали договір про створення без'ядерної зони у цій частині світу («Договір Раротонга»), який набрав чинності у грудні 1986 року, і який забороняв державам-учасницям виробляти, випробовувати, набувати і використовувати ядерну зброю. Питання про заборону чи дозвіл заходу у свої порти іноземних кораблів з ядерною зброєю на борту кожна держава вирішувала самостійно. СРСР і Китай згодом підписали і ратифікували протоколи про визнання без'ядерної зони у південній частині Тихого океану. США, Франція і Великобританія також підписали ці протоколи, але не ратифікували їх. Франція – оскільки мала у зоні дії договору полігони для проведення випробовувань ядерної зброї, США і Великобританія – побоюючись, що визнання без'ядерної зони обмежить свободу проходження у цьому регіоні американських і британських військових кораблів з атомною зброєю на борту.

У роки лейбористського урядування англо-австралійські відносини активізувалися. Значно зріс британський експорт в

Австралію. Великобританія стала другим після США інвестором в австралійську економіку. Лондон і Канберра зайняли активну позицію щодо ситуації у Зімбабве, співпрацювали у відновленні демократії на Фіджі після державного перевороту у травні 2000 року, врегулювання конфлікту у Східному Тиморі. Проводяться спільні військові навчання, продовжується співпраця у царині розвідки тощо.

Співдружність націй зазнала нових випробувань у зв'язку з державним переворотом на Фіджі у травні 2000 року, коли Великобританія скасувала державну допомогу цій державі і домоглася виключення її з організації. Лише після проведення парламентських виборів Фіджі повернули собі членство у Співдружності.

Події у Зімбабве також привели до нових протиріч у Співдружності між «білими» країнами – Великобританією, Австралією і Новою Зеландією, які вимагали покарання режиму Магубе за недотримання прав людини, і «чорними» – більшістю африканських країн, які вважали, що дії Лондона є «відголоском колоніалізму». Після президентських виборів у цій країні у березні 2000 року, результати яких не були визнані Лондоном, уряд Блера вжив низку заходів: запроваджено ембарго на поставки зброї, скорочено допомогу, відкликані військові радники. Санкції були підтримані Європейським Союзом. Разом з тим гуманітарна допомога продовжувалася.

Через протидію більшості африканських держав Лондону не вдалося домогтися у 2001 році виключення Зімбабве зі Співдружності. Це стало можливим лише після погроз США і ЄС припинити програму «Нове партнерство для розвитку Африки» та позиції ПАР, Нігерії і Ботсвани. Весною 2002 року Зімбабве було виключено з організації (тимчасово). Зімбабвійська влада, у свою чергу, оголосила про призупинення свого членства у Співдружності націй. За останні 10 років було декілька випадків призупинення членства в цій організації нелегітимних режимів, які захопили владу у результаті військових переворотів – Нігерія (1995 рік), Пакистан (1999 рік), Фіджі (2000 рік).

Лондон підтримує традиційні історичні зв'язки зі своїми колишніми колоніями у Карибському басейну, хоча у 1980-х роках тут домінували США. У 1999 році в Нассау (Багамські

острови) було засновано британо-карибський форум, який проводиться двічі на рік. Він дав старт декільком програмам, серед яких – створення Загальнокарибського департаменту внутрішніх інвестицій. Щоб допомогти найбіднішим країнам регіону перебороти проблеми, пов'язані з їхньою зовнішньою заборгованістю, уряд Блера списав частину боргу Ямайки і Гайани.

Прихід до влади коаліційного уряду на чолі з консерватором Девідом Кемерзном, його зовнішньополітична стратегія та діяльність

Особливістю чергових парламентських виборів у Великобританії, які відбулися у травні 2010 року, було те, що жодна із партій не набрала більшості місць у парламенті, для того, щоб сформувати однопартійний уряд (для більшості, нагадаємо, необхідно 326 місць у парламенті): партія консерваторів отримала – 306 місць (36,1% голосів, прибавивши 97 місць і 3,8% голосів у порівнянні з минулими виборами у 2005 році), лейбористи – 257 місць (29,1% голосів, втративши 91 місце і 6,2% голосів), ліберально-демократична партія (ЛДП; у літературі використовують термін «лібдеми») – 57 місць, інші партії – 28 місць. Явка виборців становила 65,1% (на 1% більше, ніж у 2005 році).

Переговори з ЛДП про формування коаліційного уряду успішніше провели консерватори. «Перемовник» від партії торі У.Хейг зробив ЛДП найбільш вигідну для неї пропозицію – проведення не пізніше осені 2011 року референдуму про запровадження в країні пропорційної системи виборів. Консерватори погодились також на низку інших умов лібдемів: фіксований термін повноважень парламенту – п'ять років (раніше прем'єр-міністр мав право самостійно у сприятливий для партії час призначати палатські вибори ще до закінчення п'ятирічного терміну повноважень парламенту); передбачається, що палата лордів може стати виборною цілком або частково; перерозподіл виборчих округів з метою зменшення чисельності депутатів парламенту після наступних виборів і запровадження права відкликати депутата.

Новий уряд очолив 43-річний лідер консерваторів Девід Кемерон, його соратникам по партії дісталися міністерства фінансів, закордонних справ, оборони та юстиції. Лідер ліберальних демократів Нік Клегг отримав високу посаду замісника прем'єр-міністра (відповідальний за політичну реформу), його партійці – чотири міністерських посади, а також 15 посад молодших міністрів.

За прогнозами багатьох оглядачів, головні розбіжності чекають на нову коаліцію у царині зовнішньої політики. Бо консерватори – гідні продовжувачі євроскептицизму «імена Тетчер», а програма ліберальних демократів завжди була сильна проєвропейською позицією. Разом з тим у зовнішньополітичній сфері консерватори і ліберальні демократи дійшли згоди про реформу в оборонній стратегії Британії (йдеться про заміну зброї ядерного стримування «Трайдент»), про неприєднання країни до зони євро у найближчі п'ять років та надання Брюсселю більших повноважень тільки за умови прийняття такого рішення на референдумі, запровадження ліміту на притік іммігрантів із країн, що не є членами ЄС.

Сильні зв'язки Великобританії і США, які офіційно іменуються «особливими відносинами», залишаються, поза сумнівом, пріоритетними у зовнішній політиці Британії. Нині британські солдати – головна опора американців на військових полях Афганістану. Д.Кемерон уже кілька разів із різних трибун заявляв, що війська Об'єднаного Королівства буде виведено з Афганістану протягом трьох-п'яти років.

Варто очікувати, на думку політологів, потепління у двосторонніх відносинах між Лондоном і Москвою і навіть лібералізації візової політики між обома країнами.

РОЗДІЛ II. ФРАНЦІЯ

І. Руйнація ялтинсько-потсдамської системи світопорядку і провідні засади та зовнішньополітична діяльність Франції за президенства Ф.Міттерана («політика супроводження»)

Крах біполярної системи міжнародних відносин, яка складалася після Другої світової війни, поставив на порядок денний перегляд принципів зовнішньої політики Франції, підґрунтя яких заклав Ш. де Голль, і які продовжували і розвивали його спадкоємці: Ж. Помпиду, В. Жіскар д'Естен, Ф. Міттеран, Ж. Ширак, Н. Саркозі.

Нагадаємо, що пріоритетною царинною своєї діяльності Шарль де Голль вважав зовнішню політику. Він домагався піднесення ролі Франції в усіх сферах суспільно-політичного, економічного і духовного життя, забезпечення їй статусу великої світової держави. Вся політична діяльність першого президента П'ятої республіки була підпорядкована цій меті. Особливо піклувався про зміцнення обороноздатності своєї батьківщини. Не раз говорив: «Потрібно, щоб оборона Франції була французькою. Якщо такій країні як Франція доведеться вести війну, треба, щоб це була її війна».

Діючи відповідно до своїх поглядів, він докладав зусиль, щоб змінити орієнтацію французької зовнішньої політики. Одне з головних завдань президента Ш. де Голля полягало в тому, щоб поступово звільнитися від дещо васальних форм і методів співробітництва Франції і США. Пізніше він згадував: «Мій

план зводився до того, щоб звільнити Францію від Атлантичного союзу, від інтеграції, яку здійснює НАТО під американським керівництвом». Франція, на його думку, має стати рівноправним партнером США. Як відомо, на той час на французькій землі перебувало 26 тисяч американських солдатів та офіцерів, 29 військових баз і склади атомної зброї США. Це викликало тривогу, адже на випадок війни чи якогось серйозного непорозуміння Франція може стати об'єктом нападу, її, як союзницю США, можуть втягнути в будь-який момент у збройний конфлікт. 24 вересня 1958 року де Голль направив Д.Ейзенхауеру і Г.Макмілану меморандум, у якому зажадав влаштувати низку тристоронніх консультацій між Францією, США та Великобританією з тим, щоб розробити нову політичну та військову стратегію союзницьких відносин.

Цю пропозицію американський президент і британський прем'єр відкинули. Тоді де Голль дав наказ вивести з-під командування Північноатлантичного союзу французький Середземноморський флот, заборонив утримувати на території Франції американську ядерну зброю та будувати установки для запуску ракет. Згодом було запроваджено систему контролю за польотами військових літаків над територією Франції. Так було започатковано курс на вихід французької держави з військової організації НАТО. Не зустрівши підтримки з боку США і Англії, де Голль, прагнучи підкреслити свою незалежність, почав діяти всупереч політиці Вашингтона. В березні 1966 року він повідомив президента США та уряди 14 країн-членів НАТО про рішення Франції припинити свою участь в інтегрованому військовому командуванні і про виведення своїх збройних сил з-під юрисдикції натовського командування. В меморандумі з приводу цього рішення де Голль навів такі аргументи: Європа перестала бути центром міжнародних конфліктів, а Сполучені Штати втратили монополію на атомну зброю. Генерал якимось висловився, що операція з НАТО – «це остання битва у моєму житті».

Дії Шарля де Голля щодо НАТО дають підстави вважати, що він був реально мислячим політиком і усвідомлював, що світ постійно змінюється і потребує адекватних рішень: якщо раніше президент схвалював підписання Атлантичного договору, то в 1960-ті роки стало очевидним, що блок, який був заснова-

ний на принципі інтеграції під керівництвом США, став неперспективним для Франції. До того ж де Голль одним з перших визнав, що атомна війна – це війна на самознищення.

Все ж, неважаючи на всю зухвалість вчинку де Голля, він не був спрямований проти США чи НАТО, членом якої Франція залишилась. Військова співпраця з цією організацією продовжувалась – доказом чого були секретні договори Айрета-Лемнитцера (1967) і Валентина-Фербера (1974), які предбачали передачу французьких сил у розпорядження союзників на випадок конфлікту. Тобто розрив був не повним, і трансатлантична солідарність зберігалась: така специфіка взаємин була нормою до кінця правління де Голля і у подальшому. Так збереження балансу за Жіскар д'Естена заключалось у взаємодії з Альянсом, не повертаючись до військових структур: поглиблення співпраці у царині звичайної зброї, домовленості про розвиток спільної системи ядерної оборони («Оттавська декларація» 1974 року) і акцентування уваги на значущості самостійної Європи.

Разом з тим справедливими є слова одного з американських кореспондентів про те, що в цей період де Голль «не пропустив жодної нагоди, щоб завдати удар по англосаксах». Одне із підтверджень цього – публічна критика де Голлем мілітаристських акцій США. Особливо засуджував він воєнні дії американців у В'єтнамі. Так, виступаючи в Пномпені у вересні 1966 року, де Голль зажадав припинити бомбування і вивести американські війська із В'єтнаму. Звичайно, що це не могло не призвести до загострення франко-американських відносин.

Слід звернути увагу на ту підтримку, яку Франція надавала Індокитаю під час його війни зі США. На знак протесту про втручання Сполучених Штатів у внутрішні справи цієї країни Париж відкликав своїх представників із СЕАТО. Такі дії Франції стали прикладом для інших держав. Так, уряд Пакистану також заявив, що не буде брати участі в військових маневрах СЕАТО.

Вже в 1958 році де Голль зумів критично оцінити досвід колоніальних воєн в Індокитаї і Алжирі і визнати неминучість деколоніалізації. Він цілком усвідомив усю матеріальну збитковість колоній для метрополій, її економічну і моральну нерентабельність. З цього приводу писав: «Я розумію, що колони-

алізм віджив свій вік. Тому я надав незалежність тринадцяти африканським країнам – колишнім колоніям Франції. Я надіюсь розв'язати алжирське питання на основі принципу самовизначення. Але тоді, в 1958 році, через виняткову гостроту цієї проблеми розв'язати її не вдалося. Пізніше де Голль зауважив: «Якби в червні 1958 року я заявив, що хочу надати Алжиру незалежність, я позбувся б своєї посади того ж дня. Але я завжди знав, чого я хотів».

Головною причиною останньої колоніальної війни Франції, що тривала до 1962 року, була діяльність могутньої організації ультраколоніалістів, яку потрібно було нейтралізувати, а водночас виторгувати в алжирців такі умови незалежності, які були вигідні Франції. Тому де Голль діяв поступово, але цілеспрямовано. Спочатку запропонував план економічного і політичного переформування Алжиру. Потім, 16 вересня 1959 року, офіційно заявив, що Алжир є алжирською територією і має право на самовизначення. Згодом 1960 року виголосив в Алжирі промову, в якій визнав, що ця країна є державою з власним урядом, установами і законами. І, нарешті, в березні 1962 року, були підписані Евіанські угоди про припинення вогню, про суверенітет, про подальші відносини між Францією і незалежним Алжиром.

Де Голль довів справу до кінця, припинивши семилітню війну і визнавши політичну незалежність Алжиру. Цим самим він звільнив Францію від непомірної для неї колоніальної відповідальності, відкрив перспективу прискореної модернізації французької економіки і можливість перейти до широкої зовнішньої політики, перш за все в Європі.

Головними напрямками європейської політики П'ятої республіки були: по-перше, курс на зміцнення двосторонніх відносин Франції з ФРН, що дістали назву «вісь Париж – Бонн», і, по-друге, співпраця з «Спільним ринком». Переконавшись у нереальності своїх планів щодо політичного союзу західноєвропейських країн, в якому б Франція не лише здійснювала власну незалежну політику, але й мала б вирішальний вплив на діяльність співтовариства, генерал звернув увагу на співробітництво з ФРН. У де Голля сформувався власне бачення ролі цієї країни. Він розумів, що Німеччина – найближчий сусід

Франції і вирішив зробити свого суперника – ФРН – союзником. Справедливою є думка одного із соратників генерала про те, що де Голль і Аденауер багато в чому не погоджувались між собою, але розуміли необхідність союзу. Конрад Аденауер, канцлер ФРН, прагнув зблизитися з Францією, щоб зміцнити свої позиції в Західній Європі та заручитися підтримкою Франції у своїх планах щодо німецького питання (об'єднання Німеччини). Таким чином, союз був вигідний обом державам. Щоправда, стосунки між де Голлем та К. Аденауером справляли враження своєрідної гри-змагання: хто кого перехитрить? Але разом з тим ця гра в січні 1963 року привела до підписання угоди про співдружність між ФРН та Францією. Вона передбачала регулярні консультації урядів двох держав з усіх питань військової стратегії й тактики, і по суті, офіційно проголошувала кінець давньої ворожнечі двох країн. Ця угода викликала сенсацію: адже в Західній Німеччині ще пам'ятали наміри Шарля де Голля розчленувати Німеччину.

Відносини між ФРН і Францією були непростими. Де Голль і Аденауер допомагали один одному. Так, останній обіцяв підтримати президента Франції в питанні перебудови НАТО, в утворенні «Малої Європи», у визнанні інтересів сільського господарства Франції в «Спільному ринку», в нейтралізації спроб Англії вступити до ЄЕС. Аналогічними були дії де Голля при дислокації складів та навчальних баз бундсверу на території Франції. Де Голль підтримав канцлера ФРН з німецького питання.

Водночас де Голль завжди намагався підкреслити контроль Франції над ФРН. Так, він не підтримав Аденауера в його спробі одержати від США право самостійно розпоряджатися атомною зброєю. Постійно наголошував також на незмінності кордону по Одеру-Нейсе. «Ми не зацікавлені в зміні кордону Німеччини ні сьогодні, ні в майбутньому. Німеччина повинна примиритись із заслуженим покаранням за свою агресію».

Особлива сторінка в зовнішньополітичній діяльності де Голля належала його стосункам з Радянським Союзом. Не можна погодитися з твердженнями радянських істориків, що ніби причиною зближення Франції з СРСР було лише те, що де Голль

вважав СРСР гарантом миру. Більш переконливим є те, що це зближення він розглядав як певний тиск на ФРН та США.

Деякі дослідники виділяють у франко-радянських відносинах два періоди: 1958–1964 роки, пов'язаний з ім'ям М.С.Хрущова та 1965–1969 роки – з ім'ям Л.І.Брежнєва. Шарль де Голль відводив Радянському Союзу значне місце в світовій політиці, враховуючи його внесок у розгром гітлерівської Німеччини та наявність у СРСР атомної бомби. Налагодженню контактів з Москвою сприяло прагнення де Голля зупинити нагнітання «холодної війни», навести мости економічного, гуманітарного, політичного співробітництва між двома військовими блоками – НАТО і Варшавським договором. Але це упиралося насамперед у позицію СРСР. Зі спогадів де Голля видно, що надії на поліпшення стосунків між державами виникли в березні 1960 року під час відвідин М.С.Хрущовим Парижа. Саме в ході цього візиту уряди СРСР і Франції підписали угоду про мирне врегулювання всіх питань. Було домовлено про розвиток радянсько-французьких торговельних і наукових зв'язків, про співробітництво в галузі використання атомної енергії в мирних цілях. Після від'їзду М.С.Хрущова де Голль писав: «На заключному етапі переговорів радянський прем'єр пообіцяв мені свою активну участь у співпраці чотирьох урядів. Він вплинув на мене силою і енергією своєї особи і породив надії на те, що всупереч усьому, мир на землі набув шансу, Європа – своє майбутнє».

Дві авантюри М.С.Хрущова викликали осуд Шарля де Голля. Перша з них стосувалася «німецького питання», а саме, ініціативи керівника радянської держави щодо зміни статусу західних держав у Західному Берліні. Тоді ж де Голль разом з лідерами США і Великобританії зайняв жорстку позицію проти перегляду статусу-кво. Відомо, що 1960 року, після дискусій і навіть провалу паризької зустрічі на вищому рівні, статус-кво в Західному Берліні було збережено. Авантюра М.С.Хрущова не привела ні до чого, окрім побудови «берлінської стіни», яку де Голль засудив.

Непродумані зовнішньополітичні кроки СРСР прискорили підписання франко-західнонімецького договору 1963 року. Загострила франко-радянські відносини і відмова де Голля

приєднатися до тристоронньої угоди про часткову заборону ядерних випробовувань, підписаної в Москві 27 липня 1963 року. У Московському договорі де Голль вбачав небезпеку ліквідації французьких ядерних сил.

Одним з атрибутів національної незалежності у повоєнні роки стало володіння ядерною зброєю. Відсутність у Франції цієї зброї, а також ядерна монополія США (до 1949 року) спричиняли, на переконання голлістів, залежність Парижа від Вашингтона. 1962 року Франція набула статус ядерної держави.

Голлістська концепція зовнішньої політики певною мірою до цих пір залишається органічною частиною французької специфіки поведінки у міжнародних справах. Всі наступні президенти заявляли про свою прихильність принципам де Голля, навіть якщо деякі аспекти його політики не відповідали новим реаліям і ставали з часом предметом суперечок. Зрештою де-голлівський курс досяг своєї головної мети. Він допоміг французам перебороти «синдром занепаду», викликаний національною катастрофою 1940 року, а чверть століття потому – втратою світової імперії. Він повернув Франції престижний статус однієї із чотирьох великих держав-переможниць, відповідальних за долю Німеччини, одного з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН, учасниці ядерного клубу, засновниці Великої сімки – економічно найбільш розвинених держав, ініціатора процесу європейської інтеграції.

Перше семирічне президенство Ф.Міттерана (1981–1988) відзначене охолодженням відносин між Парижем і Москвою. Хоча приводом до цього для Міттерана слугувало введення радянських військ в Афганістан, події у Польщі (запровадження військового стану) і розгортання нових радянських ракет середньої дії, проте головною причиною дистанціювання від СРСР стало прагнення першого президента-соціаліста П'ятої республіки уникнути втрати довіри з боку США та ФРН, які зустріли з очевидним хвилюванням прихід до влади у Франції союзу лівих сил за участю комуністів в уряді.

Наприкінці 1980-х років ситуація змінилася. Накреслився вихід зі затяжної економічної кризи, спричиненої двома «нафтовими шоками» (1973 і 1979 роки), зміцнилися демократичні

тенденції у країнах Латинської Америки, а найголовніше – окресилися глибокі зміни у країнах Центральної і Східної Європи, пов'язані з перебудовою і гласністю в СРСР. На початку липня 1989 року Париж відвідав М.Горбачов, якого Міттеран запевнив у повній підтримці його політики.

Знову, як це було два десятиріччя тому, за де Голля, Франція намагалася йти в авангарді розрядки. Відкритість на Схід стала пріоритетом другого терміну президентства Міттерана (1989–1995). Свідченням цього стали візити французького президента до СРСР та країн Центральної та Східної Європи (листопад 1988 року – СРСР, грудень 1988 року – Чехословаччина, потім – Болгарія, червень 1989 року – Польща).

Разом з тим саме наприкінці 1980-х років розпочався новий відлік у зовнішній політиці Франції, оскільки руйнація повоєнного геополітичного порядку поставила під сумнів провідні складові голлістського стратегічного зовнішньополітичного курсу.

Проте на початку нового президентського терміну Ф.Міттерана мало хто міг передбачити, яким буде масштаб геополітичних змін. Не дивно, що для французької дипломатії 1989–1995 роки виявилися періодом інерційним, реактивним, у тому сенсі, що вона вимушена була лише реагувати на стрімкі зміни у світі, а не ініціювати їх, зберігаючи схильність до старої системи, яку ж сама і закликала змінити.

Через рік після другої президентської кампанії перед президентом П'ятої республіки постали принципово нові проблеми. Насамперед, це об'єднання Німеччини, яке мало величезний вплив на європейське будівництво, і в якому Франція прагнула відігравати провідну роль. Далі – розпад СРСР, який спричинив нові відносини між Сходом і Заходом, в яких Франція відводила собі також особливе місце. Нарешті, війна у Перській затоці, пов'язана зі захопленням Кувейту Іраком, і яка засвідчила претензії США на одноособове світове лідерство. Це ускладнило політику Франції щодо арабських держав, яка, поряд з особливими стосунками з африканськими державами, становила одну із несучих опор французької дипломатії поза межами Європи.

Франція та об'єднання Німеччини

Ф.Міттеран був упевнений, що Франція отримає вплив у світі лише через сильну єдину Європу. Завдяки цьому Франція могла б, на його думку, чинити опір глобалізації по-американськи. «Франція докладала всіх зусиль, щоб закласти основи єдиного світооблаштування, здатного врівноважити, пом'якшити, зробити більш гуманним процес глобалізації, в даний момент однополярний (американський), через відсутність інших держав, здатних бути їй противагою» – писав дипломатичний радник Міттерана, згодом міністр закордонних справ Франції Ю.Ведрін. Але насамперед необхідно було забезпечити пілотну роль країни в європейському будівництві. Тому природно, що у низці подій, які сприяли руйнації ялтинсько-потсдамської системи, Францію найбільше зачіпало об'єднання Німеччини. Якісний стрибок європейської інтеграції від ЄЕС до Європейського Союзу у багато дечому був наслідком конструктивної і швидкої реакції Міттерана на об'єднання, яке загрожувало докорінними змінами у співвідношенні сил в Європі на користь Німеччини за рахунок падіння французького політичного впливу.

Зовнішньополітичний курс Франції, починаючи з 1989 року, можна назвати, за висловом Ю.Ведріна, «політикою супроводження». Хоча цей термін французький міністр закордонних справ застосовував лише до процесу німецького об'єднання. Разом з тим ця політика була покликана попередити чи знизити міжнародні ризики, породжені кардинальними змінами у ЦПСЄ: об'єднанням Німеччини, розпадом соціалістичного табору і великих багатонаціональних держав – Радянського Союзу та Югославії. Водночас «політику супроводження» необхідно розуміти як нерозривне поєднання розв'язання німецької проблеми з політикою європейської інтеграції. У такому контексті саме європейський напрямок, за Ю.Ведріном, було названо «політикою супроводження» німецького об'єднання. Наприклад, Міттеран пов'язував об'єднання Німеччини з приєднанням нової ФРН до проекту впровадження єдиної європейської валюти.

Отже, проблемою номер один у той період для Міттерана стало об'єднання Німеччини та його наслідки. До того ж ефективна

«східна політика» ФРН посприяла розширенню її впливу в цьому регіоні, тобто ролі, яку цінувала і сама Франція. З метою врівноваження німецького впливу у Східній Європі, взяттям його під контроль було взято курс на розвиток вже апробованих стосунків по лінії Париж-Бонн. Нагадаємо, що франко-німецька співпраця, поряд з європейським будівництвом, залишалася одним із незмінних векторів французької дипломатії. Спільна діяльність Ф.Міттерана і Г.Коля внесла свою значну частку у цю співпрацю. У січні 1983 року Міттеран підтримав Коля у бундестазі, вмовляючи західнонімецьких депутатів погодитися зі розташуванням американських ракет середньої дії на території ФРН. У 1986 році було покладено початок франко-німецькій військово-стратегічній співпраці, а у 1988 році були створені спільні Рада з оборони і безпеки і Рада з економіки і фінансів. У 1986 році Франція пообіцяла можливі консультації з ФРН у випадку загрози застосування французької стратегічної зброї. У 1987 році було вирішено створити франко-західнонімецьку бригаду; на зустрічі Міттерана і Коля в Ля-Рошелі у травні 1992 року це рішення реалізувалося у створенні франко-німецького корпусу, унезгодзі розширеного за рахунок участі в ньому інших західноєвропейських держав і названого «Єврокорпусом».

У минулому тісне партнерство з ФРН видавалося французам рівноправним і збалансованим, оскільки економічна перевага Західної Німеччини врівноважувалася французьким політичним впливом, особливо рангом ядерної держави. Але проблема об'єднання Німеччини, яка несподівано постала у 1989 році, розбалансувала цю рівновагу.

Очевидно, що Ф.Міттеран не був зацікавлений у швидкому німецькому об'єднанні. Проте інтереси франко-німецького співробітництва і особисті довірчі відносини з Г.Колем не дозволяли йому, на відміну від англійського прем'єра М.Тетчер, відкрито чинити опір цьому процесу. Проте і після падіння 9 листопада 1989 року Берлінської стіни президент Франції діяв за усталеним порядком: не скасував раніше запланований візит до НДР у грудні 1989 року, зустрівся там з новим керівництвом (Г.Гізі) і нагадав йому про ризики зміни післявоєнних кордонів Німеччини. Так само питання об'єднання Німеччини не піднімалося на саміті Великої сімки в липні 1989 року. Ф.Міттеран

висловився в одному з інтерв'ю з приводу можливого об'єднання Німеччини, яке, на його думку, найбільш вірогідне на початку нового тисячоліття. На думку французьких дипломатів, на шляху німецького об'єднання стояла низка перепон: 1) невідомо, чи пристане на це комуністичне керівництво НДР; 2) важко було собі уявити, що радянське керівництво погодиться на приєднання НДР до ФРН і більше того, пристане на участь всієї Німеччини в НАТО; 3) об'єднання Німеччини ставило на порядок денний проблему підтримки військової рівноваги в Європі; 4) США виступали за об'єднання Німеччини, але були категоричними противниками її нейтрального військового статусу.

Проте реалії виявилися іншими і події довкола об'єднано-го процесу двох Німеччин розвивалися стрімко. Коли Г.Коль обнародував 28 листопада 1989 року «10 пунктів» про створення конфедерації німецьких держав, яка мала привести до їхнього повного злиття, Ф.Міттеран висунув вимоги, щоб об'єднання здійснювалося мирним (без перегляду кордонів по Одеру-Нейсе) і демократичним (через вільні всезагальні вибори) шляхом у відповідності з міжнародним правом. Також французький президент вимагав відмови Німеччини від володіння ядерною зброєю і переговорів за формулою 4 плюс два (4 держави-переможниці і 2 Німеччини), щоб направити об'єднаний процес у русло тривалих багатосторонніх консультацій і переговорів. Формулу 4 плюс 2 підтримувала і М.Тетчер. Ф.Міттеран також сподівався опертися у своїх пропозиціях і на М.Горбачова.

Проте радянське керівництво відмовилося від «доктрини Брежнєва» про обмежений суверенітет країн Східної Європи і від застосування силової політики в цьому регіоні. Отже, проблема об'єднання Німеччини могла бути розв'язана набагато скоріше, ніж гадали у багатьох столицях західноєвропейських країн.

З іншого боку, Г.Коль підтримав у червні 1989 року пропозицію Ф.Міттерана конкретизувати терміни поетапної підготовки валютного союзу до 1 липня 1989 року – початку чергового головування Франції в ЄЕС.

Підсумуємо позицію Франції щодо німецького об'єднання, а саме, розв'язання німецького питання не повинно привести до ураження позицій Франції, до дестабілізації франко-німецьких відносин, миру в Європі, європейського будівництва і ста-новища в СРСР.

Найактивніше президент Франції відстоював у німецькому питанні гарантії з боку ФРН непорушності східних кордонів. У рамках домовленостей конференції міністрів закордонних справ за формулою «4 плюс 2», чи, як наполягав Г.Коль, «2 плюс 4», з травня по вересень 1990 року відбулося чотири зустрічі, на яких Францію представляв Р.Дюма. 17 червня 1990 року був підписаний німецько-польський договір про добросусідство і співпрацю. На третій зустрічі у Парижі (17 липня 1990 року) ФРН юридично підтвердила непорушність кордонів по Одеру-Нейсе. Коль погодився на цей крок 25 квітня, тобто після вільних виборів у НДР (18 березня). На останній зустрічі вже за формулою «2 плюс 4» в Москві 12 вересня 1990 року був підписаний договір про остаточне німецьке врегулювання. 3 жовтня 1990 року Німеччина була офіційно об'єднана.

Провідні підходи Франції до європейського будівництва

У нових умовах стрижнем дипломатії Міттерана став курс на поглиблення європейської інтеграції у тісній співпраці з об'єднаною Німеччиною. Французька дипломатія намагалася відволікти ФРН від паннімецької ідеї на користь європеїзму. «Необхідно зробити Німеччину європейською, щоб Європа не стала німецькою» – проголошувала формула, популярна тоді серед французького політичного істеблішменту.

Хоча Міттерану не вдалося поставити німецьке об'єднання під міжнародний політичний контроль, він зате насправді зміг поєднати його з лінією на прискорене європейське будівництво. У рамках «політики супроводження» французький президент отримав згоду Г.Коля на те, щоб ініціювати разом з Францією новий якісний прорив у царині європейської інтеграції – запровадження єдиної європейської валюти і перехід від економічного об'єднання до політичного союзу. Можна стверджувати, що для французької дипломатії Маастрихтський договір був реакцією на об'єднання Німеччини. Його укладення і реалізація стали головним зовнішньополітичним успіхом Франції у першій половині 1990-х років. Окреслений у договорі курс на створення

єдиної європейської зовнішньої і оборонної політики компенсував зростаючу вагу Німеччини, а запровадження європейської валюти допомогло обмежити гегемонію німецької марки.

Нову динаміку ініціативам Міттерана надало чергове головування Франції у Співтоваристві у другій половині 1989 року. Головною темою французького головування стало запровадження єдиної європейської валюти. Першим завданням у цьому напрямку було визначення точних термінів роботи міжурядової конференції щодо створення економічного і валютного союзу. Другим завданням Міттеран вважав прийняття єдиної Соціальної хартії ЄЕС, а третьою – створення аудіовізуального проекту «Єврика». Все це повинно було сприяти реалізації політично важливої для французьких соціалістів ідеї надання європейському будівництву соціального виміру. Тоді ж Франція пов'язала свободу руху капіталів в ЄЕС з гармонізацією податкового законодавства, але, зустрівши протидію Великобританії, Люксембурга і не знайшовши підтримки з боку ФРН, вона зазнала поразки у цьому питанні. Проте Міттеран наполягав на реалізації аудіовізуального проекту «Єврика», щоб зробити європейську ідею надбанням масової свідомості і скоротити розрив між технократичною Європою еліт і Європою громадян. «Саме таким чином (через телевізійні образи) стверджується європейська ідея», – запевняв французький президент-соціаліст.

У червні 1989 року голови держав та урядів ЄЕС ухвалили план Ж.Делора, який передбачав узгодження економічної політики, лібералізацію руху капіталів, скорочення коливань валютних курсів і запровадження єдиної валюти.

На початку головування Ірландії в ЄЕС (друге півріччя 1990 року) Ф.Міттеран та Г.Коль домовилися рекомендувати ЄЕС скликати паралельно з міжурядовою конференцією щодо валютного союзу аналогічну конференцію щодо підготовки політичного союзу 12-ти держав-членів ЄЕС.

У зовнішньополітичній сфері найвагомим кроком стало підписання 1985 року Єдиного європейського акта, відповідно до якого 12 країн «Спільного ринку» зобов'язувалися до січня 1993 року створити на своїх теренах «простір без внутрішніх кордонів», де буде забезпечено «вільне пересування товарів, капіталів, послуг і цивільних осіб».

27 квітня 1990 року на сесії Ради ЄЕС у Дубліні прийнято ці пропозиції і ухвалило трансформуватися до кінця 1992 року у «політичний союз». Переговори з цих питань провадилися упродовж 1991 року і завершилися у грудні проектом Договору, підписаного всіма членами Співтовариства в Маастрихті 7 лютого 1992 року. Його справедливо називають творінням Міттерана-Коля.

Згідно Договору, ЄЕС було трансформовано в Європейський Союз, який передбачав окрім єдиної економічної і валютної політики єдину зовнішню і оборонну політику. Передбачалося, що Західноєвропейський союз (ЗЄС) стане матрицею майбутньої спільної оборони ЄС. Окрім цього, зазначалося, що члени ЄС, які були постійними членами Ради Безпеки ООН, тобто Франція і Великобританія, повинні сприяти захисту позицій і інтересів Союзу в цій організації.

Договір передбачав також заснування єдиної європейської валюти до 1 січня 1999 року (початкову назва – екую, яка асоціювалася з французьким історичним минулим, було замінено нейтральним євро).

Валютний союз передбачав «незмінну фіксацію обмінних курсів, яка вела до запровадження нової єдиної валюти», а також «проведення спільної кредитно-грошової політики, головною метою якої є підтримання стабільних цін». За наполяганням Німеччини у договорі були зафіксовані зобов'язання країн-членів ЄС у царині економічної політики: зменшення дефіциту державного бюджету до 3% ВВП, обмеження державної заборгованості, стабільність обмінних курсів валют, як мінімум, упродовж двох років, гармонізація економічної політики. Таким чином, у договорі про валютний союз не могли брати участь країни, які не справилися з інфляційними тенденціями. Для забезпечення валютного союзу створювався Центральний європейський банк, пріоритетом якого став контроль за ціновою стабільністю і бюджетною дисципліною членів Союзу. Банк є наднаціональною установою, незалежною від національних державних влад.

Окрім цього, Маастрихтський договір заснував європейське громадянство для населення країн Союзу і надавав вихідцям із країн-членів ЄС право участі в муніципальних і європейсь-

ких місцевих виборах на території Союзу в місцях їхнього проживання нарівні з місцевим населенням. За новими правилами вибори до Європейського парламенту відбулися у червні 1994 року. Маастрихтський договір суттєво розширив компетенцію Євросоюзу у сфері культури, освіти, громадської охорони здоров'я, поліції, юстиції, захисту прав споживачів.

На шляху ратифікації Маастрихтського договору у Франції виникла низка проблем. Насамперед, пункт про участь вихідців з країн Євросоюзу у французьких муніципальних виборах вимагав попереднього внесення змін у Конституцію П'ятої республіки. Вони були заетовані значною більшістю обох палат парламенту. Влітку 1992 року у країні розгорнулася кампанія, яка виявила розкол з питання європейського будівництва. Все ж на референдумі 20 вересня 1992 року 51% французів висловилися за ратифікацію Маастрихтського договору. Скромний успіх референдуму – наслідок того, що у внутрішньополітичному плані він вилився у питання про схвалення політики правлячої соціалістичної більшості, оскільки референдум відбувся за півроку до виборів у Національні збори, на яких весною 1993 року ліві зазнали нищівної поразки і відставки уряду соціаліста П. Береговуа.

Епіцентром внутрішньофранцузьких суперечок довкола Маастрихту слугувало питання про масштаби суверенітету кожної країни, особливо у зв'язку з принципом субсидіарності, який розмежовує сфери компетенції держав-членів і ЄС загалом. Ультраправий Національний фронт на чолі з Ле Пеном скористався чутливістю французів до питання щодо відмови від частки суверенітету на користь ЄС, з тим, щоб затаврувати «глобалістський» характер Маастрихту, який мав на меті «руйнувати націю націй, змішання рас, знищення кордонів, культурної самобутності».

Франція та питання регіональної та світової безпеки

Інша проблема, якою переймався Ф. Міттеран у процесі європейського будівництва, стосувалася створення європейських

сил безпеки й оборони. Події в Югославії показали, що в економічному, політичному і стратегічному планах можливості Франції протистояти тенденції до однополярності у світі після розпаду СРСР суттєво звузилися. Незважаючи на те, що економічний потенціал країни, її зовнішньоторговельні позиції і високий технологічний рівень по-старому забезпечували їй стабільне місце у «великій сімці» провідних промислових країн (створеній у 1974 році за її ініціативою), фактори, якими Франція обґрунтовувала свою глобальну відповідальність, почали втрачати своє попереднє значення. Вага її в якості постійного члена Ради Безпеки ООН була поставлена під сумнів в умовах, коли кризове врегулювання почало здійснюватися шляхом односторонніх дій США. Володіння власною ядерною зброєю стало не настільки незаперечним аргументом, як раніше, перед обличчям нових загроз безпеки (міжнародний тероризм, етнічні конфлікти, непередбачуваність держав-парій). Зміцнення гегемоністських тенденцій у зовнішньополітичному курсі США на фоні їх економічної переваги серйозно загрожувало позиціям Франції в Середземномор'ї і Африці – традиційно «заповідних зонах» французького впливу, які зберігали пам'ять про колоніальне минуле.

У таких умовах головним прихистком французької дипломатії у світі, що змінювався, відповіддю на безпрецедентний ріст американського впливу став Європейський Союз. Поєднання дипломатичних зусиль країн ЄС було для Міттерана найважливішою противагою американському диктату, а також викликам з боку країн Азії (економічний пресінг нових азійських індустріальних «тигрів», релігійно-політичний тиск ісламського світу).

Ідея французького президента полягала в тому, щоб відновити європейську могутність, втіленням якої прикликана була стати спільна зовнішня політика і політика безпеки країн ЄС (Єдина політика оборони і безпеки – ЄПОБ). Ця концепція отримала назву «Європа-держав».

При укладенні 1992 року Маастрихтського договору французький уряд усвідомлював, що така єдність є віддаленою перспективою. По-перше, західноєвропейські держави створювались упродовж XVII–XIX століть як національні, і історична

пам'ять їхніх народів формувалися часто-густо у боротьбі зі сусідами, які тільки тепер складали з ними єдину спільноту. Тому домогтися «синтезу» їхніх зовнішньополітичних прагнень було надзвичайно складно. По-друге, США не бажали би, щоб існувала справжня європейська автономія у питаннях оборони. Великобританія і ФРН з часів «холодної війни» рівнялися на Вашингтон. Франція ж продовжувала наполягати на автономності своїх збройних сил щодо військової організації НАТО, прагнучи залишити за собою можливість здійснювати самостійну політику.

На нараді 15 міністрів оборони країн-членів НАТО в Брюсселі у травні 1991 року було прийнято рішення про створення Сил швидкого реагування Альянсу і, на пропозицію Великобританії, ударного корпусу з 16 багатонаціональних дивізій. Мова йшла про використання військ і структур НАТО для розв'язання конфліктів в Європі в якості інструмента ОБСЄ. Таким чином створювались передумови для перетворення НАТО, а, отже, і США у військову основу європейської безпеки. Хоча Міттеран і заявляв, що головну роль у врегулюванні міжнародних конфліктів, у тому числі в Європі, повинна відігравати ООН, проте вже тоді операція «Буря в пустелі» проти Іраку наглядно показала, що РБ ООН слугувала лише інструментом, який дозволив узаконити військове втручання США у Перській затоці. Всі спроби Генерального секретаря ООН Переса де Куельяра бути учасником врегулювання конфлікту були заблоковані Дж.Бушем-старшим. Тому Франція наполягала на тому, що безпека Європи повинна бути забезпечена у рамках трьох структур: ОБСЄ, Ради НАТО і ЗЄС. Позиція Франції була близькою до політики Росії, керівництво якої вважало, що військові сили, які б діяли від імені ОБСЄ, повинні формуватися насамперед за рахунок країн-учасниць ОБСЄ.

Ще одним важливим напрямком французької політики щодо зміцнення європейської ідентичності у справі забезпечення безпеки в регіоні була боротьба за збільшення ролі ЗЄС у якості «європейської опори НАТО». Серед конкретних кроків у цьому напрямку можна відзначити включення до складу франко-німецького корпусу військового персоналу з Бельгії, Люксембургу, Іспанії з метою реорганізації його у Єврокорпус.

Зміцнення європейської ідентичності і автономності європейської оборони, природно, не були у числі пріоритетів США. Після падіння Берлінської стіни американцям необхідні були нові виправдання для збереження своєї військової присутності в Європі і самого існування НАТО. Так з'явився американський проект, який ставив НАТО у центр європейської безпеки (між 1989 і 1995 роками). Його головна ідея полягала в тому, щоб Північноатлантичний альянс повинен стати основною військовою структурою глобального масштабу – «від Ванкувера до Владивостока» (Дж. Буш, 1991 рік). Еволюція НАТО, запропонована США, викликала пересторогу у Франції. В її першопочаткові плани не входило ні розширення НАТО на Схід, ні особлива роль НАТО у діалозі з країнами Центральної і Східної Європи. Франція віддавала б перевагу, щоб приєднання колишніх соцкраїн до західного світу відбувалося не так стрімко і у рамках переважно європейських структур.

Міттеран прагнув скористатися завершенням «холодної війни» для звільнення загальноєвропейської політики від жорстких рамок, які передбачали автоматичне рівняння на США, і піднести Європейський Союз до рангу самостійного центру сили, здатного діяти автономно від НАТО як у забезпеченні власної безпеки, так і на світовій арені.

Проте прийняте на Брюссельському саміті НАТО у травні 1991 року рішення про створення Сил швидкого реагування альянсу для розв'язання конфліктів в Європі підтвердило збереження вирішальної ролі Північноатлантичного договору і США у забезпеченні європейської безпеки. Незважаючи на наполегливі заклики Франції, неготовність країн Співтовариства власними силами врегулювати кризові ситуації на Балканах заставило Париж визнати НАТО основою європейської оборони.

Чітко визначилася у цій сфері і така тенденція президента-соціаліста, як поворот у бік атлантичної співпраці: відбулося сім зустрічей Ф. Міттерана з президентом США Р. Рейганом. Щоб не залишитися взагалі осторонь від рішення проблем безпеки в Європі, Франція вимушена була здійснити кроки щодо сього повернення до військових структур альянсу. У 1992 році вона приєдналася до створення Ради північноатлантичного

співробітництва (РПАС). З 1993 року французькі представники відновили свою участь у Військовому комітеті і у Раді міністрів оборони НАТО. Тоді ж Міттеран заявив про приєднання до програми «Партнерство заради миру», а у 1994 році – про згоду з принципами розширення НАТО на Схід. Тим самим Париж визнавав можливість поставити французькі військові з'єднання, які будуть задіяні у подібних ситуаціях, під контроль США. Цей поворот був реакцією на серію дипломатичних невдач, які засвідчували ослаблення міжнародної ролі Франції, насамперед у справі будівництва Європи як самостійного центру у постбіполярному світі. У той же час він був певною мірою її поверненням до «політики союзів» як фактору, який традиційно компенсував Франції нестачу власної могутності.

Східноєвропейська політика Ф.Міттерана

Ініціативи Ф.Міттерана мали не тільки національний, але й більш ширший глобальний вимір. Важливим напрямком «політики супроводження» стала низка французьких ініціатив, спрямованих на зниження ризиків міжнародних етнічних і соціальних конфліктів, породжених руйнацією ялтинсько-потсдамської структури і розпадом соціалістичної системи. Низка нових факторів: об'єднання Німеччини, ліквідація соціалістичної системи під егідою СРСР і криза авторитарних режимів у багатонаціональних державах – могли призвести до перегляду кордонів, встановлених після Другої світової війни. Зідси дипломатія Міттерана прагнула створити правові рамки для інтеграції колишніх країн соціалістичного табору у світове співтовариство в умовах стабільності.

У вересні 1990 року, виступаючи перед чехословацьким парламентом під час свого візиту до Праги, Ф.Міттеран проголосив 1989 рік початком «нової ери для Європи» і зазначив, що «у Центральній і Східній Європі народи здійснили найбільшу народну революцію, яку світ знав з часів Французької революції 1789 року». Нагадаємо, що деголлівська Франція мало приділяла уваги розвитку відносин з країнами ЦПСЄ, тепер ж зі хвилюванням спостерігала за швидкими успіхами ФРН у цьо-

му регіоні. Проте було б неправильним вважати, що лише об'єднання Німеччини і падіння комуністичних режимів змусили Міттерана вивляти інтерес до Східної Європи. Візити до цих країн були заплановані до його переобрання на другий термін і повинні були підтвердити новий східноєвропейський курс президента. Але також є очевидним, що стрімкі переміни в цьому регіоні наповнили французьку політику новим змістом.

Східноєвропейське турне Міттерана відбувалося в обстановці, коли ще не було до кінця відомо, який шлях і як швидко відбудеться демократизація у Східній Європі. З візитом в СРСР французький президент побував у листопаді 1988 року, Прагу відвідав двічі: у грудні цього ж року та вже після «оксамитної революції» у вересні 1990 року. Ф.Міттеран мав звичку під час офіційних візитів влаштовувати у посольстві Франції сніданки, під час яких він міг зустрічатися з дисидентами і представниками опозиції. Він також відвідав у січні 1989 року Болгарію, у червні – Польщу. В січні 1990 року побував в Угорщині, а у квітні 1991 року у Румунії (після падіння режиму Н. Чаушеску).

Грудневий (1989 рік) візит Міттерана до НДР, також запланований раніше, розглядався осібно – у контексті німецького об'єднання. Критики президента вважали цей візит демонстрацією підтримки керівництва НДР у його спротиві протидії об'єднанню. Радники Міттерана навіть радили йому скасувати візит до Східної Німеччини. За свідченням Ю.Ведріна, до 27 квітня, коли на Раді ЄЕС у Дубліні було вирішено, що об'єднання Німеччини відбудеться без перегляду договорів про європейські співтовариства, Ж.Делор не виключав, що НДР зможе ввійти до ЄЕС як 13-й учасник.

Пришвидшення подій змусило Міттерана скоректувати свою східну політику, здійснивши насамперед низку кроків на користь постсоціалістичних країн. Йшлося про економічну допомогу. Влітку 1989 року Польща і Угорщина за ініціативою Франції отримали західну допомогу по програмі ФАР (PHARE). Тоді ж, на саміті Великої сімки в Арші обговорювалось, чи буде допомога Східній Європі координуватися Світовим банком чи Європейською комісією, і Франція високо оцінила пропозицію Дж.Буша, щоб координація залишалася за Комісією. Франція домагалася, щоб процес демократизації в Європі відбувався під

егідою ЄС, а не НАТО, а, отже, і США. Під час сесії Ради ЄЕС у Дубліні в квітні 1990 року було вирішено поширити економічну допомогу Співтовариства, окрім Польщі і Угорщини, на НДР і Чехословачину (на пропозицію ФРН), на Болгарію і Румунію (на пропозицію Франції). Париж виступав проти того, щоб ЄЕС обмежувалося допомогою лише країнам Центральної Європи, більш розвиненим і політично «коректним», але й поширювалася і на країни Східної Європи і таким чином підсилювала б їхнє прагнення до лібералізації і демократизації. У розвиток цієї ідеї Ф. Міттеран запропонував створити Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР). Його першим президентом став співробітник Міттерана Жак Атталі. Остаточного договору про заснування Банку був підписаний в Єлисейському палаці 29 травня 1990 року.

Суперництво за вплив на ЦПСЄ між провідними членами ЄЕС, а також різне бачення перспектив співвідношення між Європейським співтовариством і новоствореною континентальною Європою стояли і за боротьбою довкола іншого великого французького проекту – Європейської конфедерації. Ідею її створення Ф. Міттеран запропонував 31 грудня 1989 року у новорічному зверненні до нації. У Європейській конфедерації співпраця між її членами мала відбуватися на основі принципів рівності прав і обов'язків.

У 1989 році Міттеран був переконаний, що постсоціалістичні країни не зможуть у короткотерміновій перспективі стати членами ЄЕС без небезпеки для себе в економічному плані і без ризику підірвати бюджет і інститути ЄЕС. Він також вважав, що шкідливо насамперед для самих цих країн будувати стосунки з ЄЕС за принципом «даючий – берущий». Включення їх в інтегрований європейський простір під егідою Європейської комісії могло до того ж стосуватися тільки економічного боку проблем. Тому Міттеран запропонував, не очікуючи, коли всі країни Європи досягнуть одного рівня розвитку, включити їх, поважаючи однаково гідності кожної, до «конфедерації» політичного і юридичного характеру, де вони зможуть обговорювати питання, які мають спільний інтерес. У проекті Європейської конфедерації Ф. Міттеран вбачав єдиний спосіб стабілізувати перехідну ситуацію в ЦПСЄ – у сенсі відносин між

колишніми соціалістичними країнами і у сенсі відносин Європейського співтовариства з новими демократіями. Через два тижні Міттеран розвинув цю свою думку під час свого візиту до Угорщини, але не отримав підтримки: країни Центральної і Східної Європи побачили в ній спробу дистанціюватися від США, сповільнити процес розширення ЄЕС на схід і приректи їх на другорядний статус у порівнянні з більш розвиненими державами.

У листопаді 1990 року у Париж з'їхалися представники 34 країн-членів ОБСЄ. За ініціативою Франції вони підписали «Паризьку хартію для нової Європи», яка містила демократичні і ліберальні принципи, спільні для всіх країн континенту. Французька дипломатія вважала її підписання своїм великим досягненням. Президент говорив на цій зустрічі про завершення поділу континенту, який відкриває шлях до Великої Європи «від Антлантики до Уралу», про яку мріяв де Голль. Що стосується ідеї Європейської конфедерації, про яку мріяв сам Міттеран, то вона тут також не зустріла схвалення учасниками зустрічі. Члени ЄЕС цілком задовольнялись досягнутими масштабами інтеграції, як і тим, що їх система безпеки була вписана в НАТО і ЗЕС. Що стосується колишніх соцкраїн, переміни в яких, власне, і породили ідею Конфедерації, то невизначеність плану Міттерана стала причиною провалу цієї ініціативи з боку нових керівників країн ЦСЄ. Пропозиція Міттерана привела до того, що Франція отримала в очах постсоціалістичних країн Східної Європи, які прагнули вступити до ЄЕС, статус захисника закритого для них елітного західноєвропейського клубу, який залишиться оплотом «процвітання і егоїзму». Країни ЦСЄ боялись, що, утворивши Конфедерацію – сурогат континентального європейського співтовариства, їх заставлять «шттовхатися у передпокої».

Окрім цього, для них було важливим, що у проєкті Конфедерації не передбачалася участь США, зате допускалася участь СРСР. Приховано він був насправді спрямований проти американської гегемонії. Між тим країнам Східної Європи США видавалися граєм гарантом безпеки, оскільки СРСР в їхніх очах все ще залишався потужним і небезпечним сусідом. США, з хвилюванням спостерігаючи за становленням політичної скла-

дової Європейського Союзу і франко-німецькими консультаціями щодо єдиної європейської зовнішньої політики і політики безпеки, остерігалися за майбутнє НАТО і підігрівали ці страхи. У червні 1991 року президент Чехословаччини В. Гавел дав зрозуміти Ф. Міттерану, що без активної участі США європейська система безпеки була б небажаною і неможливою. Міттерана навіть порівнювали з Меттерніхом, одержимим ідеєю збереження європейського статус-кво. Як і раніше, докоряли французькому президенту те, що він прагнув розділити континент на Європу першого і другого сорту.

Після провалу проекту європейської конфедерації новий керівник французького уряду Едуард Балладюр (уряд правих, який прийшов до влади після парламентських виборів весною 1993 року, що започаткувало друге «мирне співіснування» Міттерана з правлячою правою більшістю) запропонував ідею підписання Пакту стабільності в Європі. Проект був оприлюднений у його промові перед Сенатом 15 квітня 1993 року. Унезгодзі Європейська рада у Копенгагені проголосила його спільною акцією зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Пакт стабільності був прикликаний запропонувати умови, відповідно до яких кандидати на вступ до ЄС заздалегідь врегульовували можливі суперечки з питань кордонів і з проблем національних меншин. З цією метою були створені два регіональних круглих столи – країн Балтійського регіону і держав ЦСЄ. Метою Пакту було встановлення міцного миру на базі створення мережі добросусідських відносин. Пропозиція стосувалася Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Болгарії, Румунії, Латвії, Литви, Естонії, України, Білорусії, Молдавії, Словенії і Албанії. У першій конференції з цієї ініціативи (Париж, 26–27 травня 1994 року), окрім зацікавлених країн, брали участь США, Канада, Росія і Швейцарія, а також у якості спостерігачів всі члени НБСЄ. Пакт стабільності був підписаний 21 березня 1995 року під час заключної конференції 52 учасниками НБСЄ, переіменованого тоді ж в ОБСЄ. Проте до цих пір реальні результати цього пакту досить скромні, оскільки після його підписання був укладений тільки договір між Словаччиною і Угорщиною, при цьому його ратифікація у Словаччині затягнулася з внутрішньополітичних причин.

Незважаючи на реалізацію пропозиції щодо Пакту стабільності, відновлення французьких позицій у регіоні в першій половині 1990-х років було відносним, особливо у порівнянні зі швидким ростом німецької присутності. Критики «східної політики» Міттерана вважають, що стосовно країн ЦСЄ Франція обмежувалася здебільшого великодушними закличками.

В економічному плані Франція брала участь у 20–30% західних контрактів, але рідко в якості керівника проекту, що знижувало цінність цієї участі з точки зору підтримання французького авторитету в регіоні. Разом з тим у сфері виробництва озброєнь Париж брав участь у програмі переоснащення армій колишніх учасників Варшавського договору, які прагнули до НАТО, а французька компанія СОФМА (Societe francaise de material darmement) була залучена до модернізації і адаптації до стандартів Альянсу танків і БТР, вироблених у Польщі і Чехії.

Видається, що говорити про особливі стосунки Франції на початку 1990-х років з країнами ЦСЄ можна лише на прикладі Польщі, хоча і там французам приходилося ділити прихильність цієї «улюбленої кухні» з ФРН. Польща сформувала у 1991 році разом з Німеччиною і Францією так званий Веймарський трикутник, який передбачав регулярні тристоронні зустрічі лідерів цих держав (1992 року у Бержераці, у 1993 році у Варшаві, у 1994 році у Бамберзі). У центрі уваги членів цього трикутника стояли проблеми безпеки і зближення між ЄС і асоційованими членами. Польщі цей трикутник був потрібен для просування на Захід, оскільки франко-німецька пара по-старому розцінювалася у якості вісі європейської інтеграції. Окрім цього, французький приклад для неї багато важив з точки зору нормалізації відносин з вчорашніми противниками часів Варшавського договору, розпущеного у 1990 році. У вересні 1994 року, під час візиту міністра закордонних справ Франції А.Жюппе до Бухареста, президент Румунії запропонував створити аналогічний трикутник за участю Франції, Німеччини і Румунії, хоча і без успіху через прохолодне ставлення до цього Бонна.

Франція та югославська криза у роки другого терміну президентства Ф.Міттерана

Позиція Міттерана стосовно розпаду Югославії визначалася, з одного боку, його прихильністю до збереження статус-кво щодо кордонів як запоруки європейської безпеки, а з іншого – зовнішньополітичними традиціями Франції. Французька політична еліта завжди була прихильницею принципу єдиної і неділимої держави. Зберігаючи вірність цьому принципу, Франція відмовилася підписати Європейську хартію про захист регіональних мов (1992 рік) у зв'язку з рамковою угодою щодо національних меншин, що доповнила Європейську конвенцію з прав людини.

На початку 1990 року Міттеран виступив проти розпаду Югославії, вважаючи його ознакою повернення у далеке минуле, до «Європи племен». Він підтримував прагнення Сербії втримати федерацію від розпаду, оскільки вбачав у ній оплот стабільності в Балканському регіоні. Цієї позицію французький президент викликав на себе вогонь критики як всередині, так і поза Францією.

Між тим ставлення президента до того, що відбувалося у світі взагалі і у Східній Європі зокрема, було продиктоване прагненням до стабільності, турботою про те, щоб контролювати процеси бурхливих перемін, які загрожували непередбачуваними наслідками. Кожен раз перед загрозою докорінних змін в Європі він старався виробити «політику супроводження», щоб спрямувати ці зміни у легальне русло багатосторонніх переговорів, які б супроводжувалися ухваленням міжнародних угод.

Окрім цього, етнічне черезсмузжя в югославській федерації не дозволяло Міттерану передбачити, що у процесі її розпаду могли б народитися життєздатні, гомогенні держави, всередині яких були б зняті міжнаціональні і релігійні суперечності. Але дві групи інтересів протидіяли тут позиції Франції: одна базувалася на історичній зацікавленості Німеччини в Балканах, друга пов'язана з проблемою ролі НАТО і США в забезпеченні європейської безпеки. На початку 1991 року, у розпал роботи міжурядових конференцій з пришвидшення фінансової

і політичної інтеграції в ЄЕС, з'явилися суперечки з цього питання між Німеччиною, яка заохочувала сепаратистські тенденції на теренах Югославії, та іншими країнами-опонентами югославського сепаратизму, серед яких була і Франція.

Зліта 1991 року югославська проблема зайняла центральне місце серед тодішніх світових проблем. Міттеран вважав, що якщо неможливо зберегти федерацію, то необхідно обмежити процес розмежування і уникнути будь-якого загострення ситуації, а за для цього дотримуватися нейтралітету у ставленні до республік колишньої Югославії, які повинні були розділити відповідальність за розпад федерації. На думку Міттерана, Франція і Європа повинні були відігравати головну роль у розв'язанні кризи, тим більше що США тоді ще утримувалися від прямого втручання в югославські події.

За ініціативою французького президента у вересні 1991 року була скликана Міжнародна арбітражна комісія (комісія Бадентера), яка складалася з голів Конституційних судів чи рад ФРН, Бельгії, Іспанії, Італії і Франції. Комісія запропонувала умови, які повинні були виконати країни колишньої югославської федерації, для того щоб отримати визнання з боку міжнародної спільноти. Проте ФРН підтримувала хорватів і словенців, визнавши їхню незалежність в обхід рішень Комісії. Наприкінці 1991 року Франція вважала цей крок передчасним і небезпечним, але не пішла на загострення відносин зі своїм головним партнером у царині європейського будівництва якраз у момент підписання Маастрихтського договору. Врешті-решт на початку 1992 року Франція разом з Великобританією солідаризувалися з ФРН у предчасному дипломатичному визнанні Словенії і Хорватії. Це визнання прискорило проголошення незалежності Боснії-Герцеговини. Того ж самого дня, коли була проголошена Сербська Боснійська республіка (6 квітня 1992 року), Сербія і Чорногорія утворили Союзу Республіку Югославію (27 квітня 1992 року), яка поставила собі за мету відродження Великої Сербії, а боснійські серби вдалися до «етнічних чисток» у зонах свого панування.

Франція знову поступилася власними ініціативами, прагнучи обмежити ріст сербського націоналізму, Париж зробив ставку на спільну європейську політику в югославському пи-

танні. У результаті Німеччина, зацікавлена в ослабленні сербських позицій, забезпечила власні інтереси, змусивши своїх партнерів по ЄС визнати незалежність Хорватії і Словенії вже наприкінці 1991 року. Разом з тим наодинці Франція мало що могла зробити для стримування насильства: ситуація дуже швидко вийшла за межі, передбачені початковою французькою позицією.

Вибух насильства між хорватами, які вимагали незалежності, і сербськими федералістами влітку 1991 року змусив Францію запропонувати своїм європейським союзникам створення сил роз'єднання ворогуючих сил в югославській кризі. Проте виявилось, що Європа (Західноєвропейський союз) не володіла для цього ні військовими засобами, ні необхідними політичними інститутами. До того ж Великобританія і ФРН чинили спротив будь-яким перспективам збройного втручання в югославський конфлікт.

Весною 1992 року у Боснії розпочалася війна між сербами і мусульманами. Відомості про «етнічні чистки», які здійснювалися сербською міліцією в мусульманських районах Боснії, поставили французьке керівництво у складне становище: необхідність урахування реального стану справ, яка диктувала Франції позицію невтручання, погано поєднувалася з традиційною французькою риторикою про захист прав людини. Ситуація була ще більш пікантною, оскільки Сербія, яка історично пов'язана з Францією (досить буде згадати події, які відбувалися напередодні двох світових воєн), розцінювалася французькою дипломатією як сила, що відіграє стабілізаційну і об'єднавчу силу в регіоні, охопленому стихією розпаду.

Солідарність зі своїми союзниками і міркування необхідності узгодженості дій Франції з її гуманітарною риторикою змусили Міттерана продемонструвати моральну підтримку боснійським мусульманам: французький президент здійснив ризиковану поїздку на відкриття аеропорту в обложеному сербами місті Сараєво – столиці Боснії і Герцеговини, – яке незадовго до цього (22 червня 1992 року) було піддане артилерійському обстрілу з боку сербів.

Франція, так само як і її європейські партнери і США, виступила проти прямого військового втручання третіх країн у конфлікт. Проте вимагала (разом з Великобританією) відправки на Балкани декількох тисяч солдатів під егідою ООН з гуманітарною місією. «Блакитні шоломи» були розгорнуті головним чином у районі Сараєво і діяли у важких умовах: опинившись між двох вогнів, вони були вимушені утримуватися від застосування сили, але таким чином не могли забезпечити роз'єднання воюючих сторін. Особливо велике хвилювання у всій Західній Європі, включаючи Францію, викликало вбивство сербами в анклаві Сребрениця 8 тис. мусульман. Праві партії, які повернулися у 1993 році до влади у Франції, виступили за збройну інтервенцію Заходу проти Сербії. У 1994 році, після нових сербських обстрілів Сараєво, НАТО висунула сербам ультиматум, щоб змусити їх забрати артилерію з висот, які домінували над боснійською столицею. Проте все те, що стосувалося політичного урегулювання кризи, Франція і Великобританія – дві країни, які найбільш активно проявили себе на початку конфлікту, були відсунуті американцями на другий план на її заключному етапі – при виробленні Дейтонських угод у листопаді 1995 року (хоча США погодилися на перепідписання цих угод у Парижі).

Боснійська криза виявила очевидну слабкість Франції в реалізації її власних ініціатив, так само як і недостатність зусиль країн Європейської спільноти щодо підтримання безпеки на континенті. Цей урок мав велике значення для майбутніх французьких планів європейської ідентичності у царині оборони. Поведінка американців у цій кризі повинна була показати європейцям, у тому числі французам, що без США їхнє втручання під егідою ООН виявилось неефективним, з цього напрошувався висновок про неможливість врегулювання конфліктів в Європі без американської присутності.

Це не могло не турбувати Францію. Доля французьких ініціатив з підтримки миру в колишній Югославії нагадала французькому уряду Суецьку кризу 1956 року, після якої Франція серйозно задумалася про національну і європейську автономію у царині захисту життєвих інтересів країн Старого світу.

Французька політика в Африці, на Близькому Сході і у Південно-Східній Азії

Претендуючи на глобальну присутність, Франція особливо цінує вплив на «близькі» до Європи регіони, де традиційні сфери французької глобальної відповідальності включають Середземноморський регіон (країни Близького і Середнього Сходу, у тому числі країни Перської затоки, Туреччина і країни Магриба, які входили до Французької Африки. Париж претендував на роль гаранта стабільності в цьому регіоні, зберігаючи там після деколонізації досить сильні економічні і військово-політичні позиції. Проте від нього вимагається особлива делікатність, щоб, намагаючись допомагати країнам регіону, не дати аргументи для запідозрення його в неоколоніалізмі. Це визначає двоякість відносин між берегами Середземного моря: тягар минулих колоніальних відносин і порівняльна обмеженість фінансових потоків, які Франція може спрямувати на допомогу розвитку країн регіону, можуть бути компенсовані лише завдяки залученню до співпраці коштів та інституцій ЄС. Тим самим середземноморська та африканська політика Франції виявляється тісно пов'язана з європейською.

Хоча інтереси Франції в арабському світі зосереджувались насамперед у Західному Середземномор'ї, вона активно діяла і у Східному, – в країнах Близького і Середнього Сходу, де французька присутність має глибоке коріння (ще у XVI ст.).

Якщо в останні роки Четвертої республіки Франція, яка зав'язла в алжирській війні, уклала фактичний військовий договір з Ізраїлем і розпочала разом з ним і Великобританією війну проти Єгипту у 1956 році у відповідь на націоналізацію Г.-А.Насером Суецького каналу, то у 1967 році де Голль різко засудив Ізраїль під час «шестиденної» війни і дистанціювався від Тель-Авіва. Таким чином з'явився проарабський ухил Парижа в ізраїльсько-палестинському протистоянні. Це, у свою чергу, обмежило можливості маневрування французької дипломатії у цьому вибуховонебезпечному регіоні, в тому числі і у традиційному оплоті впливу Франції – Лівані. З обранням президентом Ф.Міттеран постарався виправити цей поворот, визнавши у про-

мові у кнесеті право як Ізраїлю на гарантії безпеки, так і палестинців на створення своєї держави.

З тих пір Франція прагне, хоча і не завжди досягає успіху, зберігати відносну рівновагу у стосунках як з палестинцями, так і Ізраїлем на відміну від США, котрі завжди послідовно займають проізраїльську позицію. До того ж Париж вважає, що ЄС не повинен обмежуватися у цьому конфлікті лише роллю пасивного спостерігача і економічним сприянням. У багато чому завдяки ініціативі Франції ЄС став, поряд зі США, Росією і ООН, одним із чотирьох спонсорів плану врегулювання, відомого як «Дорожня карта».

Такі ж збалансовані стосунки Париж прагне підтримувати і з безпосередніми сусідами Ізраїлю: Єгиптом, Іорданією, Сирією. Проте, якщо з Єгиптом за президента Х.Мубарака ці стосунки насправді мали більш-менш довірчий характер з урахуванням традиційних франко-єгипетських культурних і економічних зв'язків, то зі Сирією, яка між двома світовими війнами була французькою підмандатною територією і вперто боролася за незалежність, це виявилось набагато складнішим. Головним каменем спотикання між Парижем і Дамаском став Ліван. Сирійське керівництво завжди вважало Ліван частиною «Великої Сирії», насильницьки відібраного французами у період дії мандата Ліги Націй, тоді як Франція вбачала в ньому головний оплот свого впливу у регіоні, підтримуючи особливо тісні зв'язки, зокрема, з ліванськими християнами-маронітами.

Ізраїльська військова операція «Грона гніву» у квітні 1996 року проти Лівану, як і попередня, у 1982 році, надала Франції чергову можливість реалізувати ці принципи. Міністр закордонних справ Е.де Шаретт використав ситуацію, виступивши у ролі миротворця. Припинення вогню в Лівані було тоді спільним творінням Парижа і Вашингтона. При цьому Франція намагалася говорити від імені всієї Європи, намагаючись стати ініціатором європейської участі у близькосхідному урегулюванні.

Не менш складним виявився і процес пошуку Францією оптимальної політики стосовно найбільших держав Середнього Сходу – Іраку та Ірану.

Вторгнення Іраку в Кувейт 2 серпня 1990 року поставило французьку дипломатію у вкрай складне становище. Атлантич-

на солідарність диктувала необхідність спільної протидії агресору, тоді як майбутнє незалежної політики Франції на Близькому і Середньому Сході ставало сумнівним у разі приєднання до коаліції, натхненником, організатором і домінантом якої були ті ж Сполучені Штати, чия жорстка позиція не залишала можливості для пошуку компромісів.

З вересня 1990 року Ф. Міттеран заявляв про те, що Франція не може поступитися принципами міжнародного права і самоусунитися від відповідальності аж до відсічі агресору військовими засобами. У правлячих колах Парижа ця позиція поділялась далеко не всіма: міністр оборони Ж.-П. Шевенман попереджував про негативні наслідки приєднання до антиіракської коаліції під керівництвом США і подав у відставку після початку воєнних дій у січні 1991 року. Міттеран пояснював французьку участь у військовій операції проти Іраку тим, що Франція, залишаючись обабіч конфлікту, неминуче позбавила б себе будь-якої ролі у майбутньому урегулюванні криз у цьому регіоні.

Рішення Парижа полягало в тому, щоб брати участь разом з іншими союзниками по НАТО у розв'язанні конфлікту, наскільки це дозволяють наявні ресурси, але дипломатично дистанціюватися від надто жорсткого курсу США. Аж до завершення терміну американського ультиматуму Іраку Франція вважала, що необхідно спробувати уникнути відкритого військового зіткнення. У своїй промові в ООН 24 вересня 1990 року Ф. Міттеран закликав Ірак оголосити про свій намір вивести війська з Кувейту. Заперечуючи доцільність військової операції на території Іраку, Франція відрядила емісарів в арабські держави регіону з пропозицією скликати паралельно з ірако-кувейтською проблемою міжнародну конференцію з урегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, що викликало незадоволення США. Ініціативу, запропоновану Францією у розпал кризи у Перській затоці, американці розцінили як спробу відволікти увагу світової спільноти від Іраку і Кувейту, ув'язавши арабо-ізраїльське і іракське питання.

Незважаючи на те, що після початку операції «Буря у пустелі» згода Франції на участь у військових діях під керівництвом Пентагону була «повною і беззастережною», дивіденди від

цієї участі для неї виявилися мінімальними. Вони не забезпечили Парижу навіть мінімальної самостійної ролі в урегулюванні конфлікту. По завершенні операції США прямо оголосили Близький і Середній Схід сферою своїх життєвих інтересів: після перемоги у Перській затоці Вашингтон активно просував ідею встановлення міцного миру на Близькому Сході під своєю егідою. Упродовж двох років – починаючи з мадридської конференції з 1991 року і відкриття ізраїльсько-палестинського діалогу в Осло – французька дипломатія була відтиснена на другий план. Між тим Франція відіграла на початку цього діалогу не останню роль, наполегливо захищаючи право палестинців на створення своєї держави в обмін на визнання ними Ізраїля і надання гарантій його безпеки (ще 2 травня 1989 року Ф. Міттеран домігся від Ясира Арафата заяви, що статті Хартії Організації визволення палестини (ОВП), які предбачають знищення Ізраїля, «застаріли»).

В 1995 році А. Жюппе, тодішній міністр закордонних справ, звявив, що принципова позиція Франції на Близькому і Середньому Сході заключається в утвердженні у цьому регіоні безпеки, яка залежить від інтеграції Іраку та Ірану до міжнародної спільноти за умови, що обидві країни приймуть норми міжнародного врегулювання проблем і погодяться зі строгим виконанням резолюцій РБ ООН. Міжнародний тиск і санкції повинні, за його словами, переслідувати тільки таку мету: Франція прагне перешкодити ізоляції цих країн, щоб не створювати в них комплексу парії, штовхаючи їх на авантюрні кроки, і не породжувати враження, що Захід застосовує щодо них подвійні стандарти.

Французька позиція була у багато дечому продиктована економічними інтересами в регіоні. Париж мав вигідні економічні зв'язки з нафтоносним Іраком і мав потребу в іракській нафті. Французькі нафтові компанії отримали від Саддама Хусейна дозвіл на експлуатацію нафтових родовищ Нахр-Умар (на півдні Іраку) і Маджнун, яке вважається найбільшим у країні. У 1998 році була створена франко-іракська бурова компанія «Аш-Шарк-Аль-Афсат».

Окрім цього, регіональний ринок озброєнь був надто важливим для військової промисловості, телекомунікаційних і ав-

томобільних компаній Франції. Під час ірано-іракської війни 1980–1988 років саме Франція першою порушила ембарго, відновивши поставки зброї Іраку. Вона поставила Багдаду його перший і єдиний атомний реактор «Озірак», знищений згодом ізраїльською авіацією. Франція ж стояла (задовго до КНДР) біля витоків створення Іраком за С.Хусейна ракетної зброї. У 1980-х роках французька компанія «Алькател» встановила в Іраку телефонне обладнання і тому сподівалася після війни в Перській затоці отримати контракт на відновлення зруйнованих комунікацій. Група «Пежо» у другій половині 2001 року продала Іраку 500 автомобілів. Всі ці вигідні контракти опинились би під загрозою не тільки у випадку початку антиіракської військової операції, але і у випадку посилення економічних санкцій проти Багдада.

Між тим французькі інтереси стикались тут з американськими. У відповідь на укладення з іранською державною нафтовою компанією угоди на розробку родовища Саут-Парс Філд американці пригрозили санкціями головному учаснику проекту – французькій компанії «Тоталь» за не дотримання закону Амато, прийнятого конгресом США у 1996 році. Закон передбачав репресії проти фірм, які інвестували у газові і нафтові родовища Ірану і Лівії, котрі розглядалися Вашингтоном як дві основні країни, що фінансують міжнародний тероризм.

Оскільки 40% у цьому проекті належали Газпрому, то у відповідь на претензії американців російський і французький прем'єри В.Чорномірдин і Л.Жоспен одночасно заявили, що американські закони діють тільки на території США. Що стосується Франції, то вона була готова погодитися лише на відповідне рішення РБ ООН з цього питання. Франція, як і Росія, була у числі тих країн, які домагалися зняття санкцій, ембарго з експорту нафти з Іраку, які були застосовані у зв'язку з агресією останнього проти Кувейту і з першою війною у Перській затоці. Щоправда, лише по мірі того, як міжнародні інспекції підтверджували відсутність в Іраку зброї масового ураження. Йшлося про контракти у рамках програми «Нафта в обмін на продовольство», яка була визначена в угоді ООН з Іраком про дозвіл на продаж нафти для оплати гуманітарних поставок. Франція, як і Росія, одразу розпочала активні переговори з Іраком.

Відповідно до договорів, укладених Францією з її колишніми африканськими володіннями на початку 1960-х років, 14 африканських країн залишилися у зоні франка, створеній у 1946 році. Крім цього, Франція має право військового втручання для збереження чи відновлення внутрішньополітичної стабільності і забезпечення безпеки європейського населення, володіючи військовими контингентами на території країн: Джибуті, Сенегалу, Центрально-Африканської Республіки, Чаду, Берега Слонової Кості, Габону, Камеруну. На початку свого першого президенства Ф. Міттеран заявляв, що Франція буде виявляти свою особливу увагу до проблем третього світу, що стало основою позиції президента на користь допомоги їхньому розвитку на саміті в Канкуні (Мексика). У першу чергу це стосувалося франкомовної Тропічної (Чорної) Африки, яку він прагнув спрямувати по шляху економічної самостійності і переборення політичної ендемії: корумпованості еліт, трайбалізму, етнізації збройних сил, непомірних і непродуктивних урядових витрат.

Хоча наприкінці 1980-х років Африка перестала бути об'єктом суперництва в змаганні двох систем, основні складові африканської політики Франції збереглися. Першою з них була економічна допомога, яка мала метою переборення глибокої відсталості колишніх африканських колоній. З нею пов'язана проблема боргів – тільки у 1986–1993 роках заборгованість країн регіону виросла більше ніж на 20 млрд. франків. У 1989 році Міттеран виступив ініціативою списання боргів найбільш слабозвиненим країнам, після чого їхні позики були трансформовані у безоплатні субсидії. Прем'єр-міністр П. Береговуа виступив у Лібрєвіллі з ініціативою перетворення боргів на інвестиції, що тоді не викликало великого ентузіазму ні у розвинених країнах, ні в економічній еліті Франції.

Незважаючи на заклики до посилення економічного сприяння країнам, що розвиваються, французька допомога за Міттерана так і не досягла рівня запланованого на кінець другого терміну його президенства. У той же час, відповідно до рекомендацій ООН, ця допомога повинна скласти 1% ВВП розвинених країн (ці рекомендації виконують країни Північної Європи і Нідерланди), Франція, переважаючи за рівнем допомоги інші

країни Великої сімки, лише у 1995 році змогли досягти позначки в 0,65%, і тільки завдяки включенню в цю статтю витрат кредитів, наданих заморським територіям. У чистому вигляді вона становила лише 0,49% ВВП. І з 1994 року ця цифра неухильно знижувалася.

Хоча сама концепція допомоги, яка давно вже виявила слабку ефективність у справі переборення економічної відсталості, вимагала суттєвого оновлення, Міттеран, як і його попередники, починаючи з де Голля, не поспішав поривати з патерналістським ставленням до колишніх французьких колоній.

З 1993 року, коли до влади прийшов правоцентристський уряд Е.Балладюра, політика сприяння економічному розвитку характеризувалася більшим прагматизмом. Через ріст заборгованості африканських держав зони франка Франція повинна була виділяти все більшу частину допомоги розвитку для стабілізації бюджету найбільш заборгованих країн, у першу чергу Кот д'Івуару, на шкоду розвитку інших країн-отримувачів. Тому 12 січня 1994 року Балладюр прийняв рішення про 50-відсоткову девальвацію франка Франко-африканського Співтовариства, ускладнивши таким чином проблему заборгованості країн, які входили до зони франка. В результаті девальвований франк зони франка подешевшав вдвоє у порівнянні з французьким франком. Ця реформа привела до серйозної кризи довіри африканських держав до Франції. Їхні уряди не могли більше розраховувати на беззастережну економічну і військову допомогу з боку Франції, до якої вони звикли ще з початку 1960-х років. Найбільш європеїзована частина населення була глибоко травмована девальвацією, яка призвела до різкого зниження рівня життя в африканських країнах, а також до запровадження з 1993 року ускладнень у візовому режимі.

Поряд з економічною допомогою французька політика в Африці передбачала також військове сприяння. Французька протекція африканським режимам (безвідносно до рівня їхнього демократизму і соціально-політичної орієнтації) гарантувалася присутністю французької армії, яка в Африці на початок 1995 року нараховувала 9000 вояків. Її завдання полягало у сприянні політичній стабільності і гарантуванні безпеки європейського населення французьких колоній. Слідуючи традиціям, французькі військові контингенти використовувалися на Комо-

рах у 1989 році після вбивства президента цієї країни Абдаллаха і у 1990 році в Габоні, де розпочалося антиурядове повстання, а у 1991 році вони забезпечили евакуацію вихідців з Франції в Заїрі, охопленому безчинствами. У цьому ж році французи розгорнули свої сили після повстання афарів у Джибуті, у 1992–1994 році – у Сомалі в рамках операції ООН «Відновити надію», у 1990–1993 роках – в Руанді після повстання, організованого Патріотичним фронтом Руанди.

Трагічні події в Руанді виявилися своєрідним рубежем між традиційною політикою французького військового втручання в Африці і новою практикою взаємодії з міжнародними силами в операціях з підтримання і відновлення стабільності. Париж відмовився від самостійних дій на користь міжнародної евакуації європейців з Кігалі (Руанда), поступившись місцем «блакитним шоломам». Проте досвід залучення сил міжнародного співтовариства у цьому випадку виявився гірким. Сили ООН не діяли активно, і деякі спостерігачі вважали, що якби французи, які мали досвід дій у подібних операціях, залишилися, то вони могли б зупинити геноцид племені тутсі на самому початку конфлікту.

Головний урок, який отримала французька політична верхівка зі своєї військової політики в Африці, полягав в усвідомленні того, що Франція має все менше можливостей суттєво впливати на справи Чорного континенту.

Неефективність миротворчого втручання Франції у внутрішньоафриканські конфлікти і її економічної допомоги африканським країнам були головними мотивами критики цього напрямку політики Ф. Міттерана. У той же час неоголлісти, які прийшли до влади у 1995 році, не зможуть відмовитися від традиції, яка була складовою однієї з засад статусу Франції як глобальної держави.

Франко-російські відносини

З часу проголошення П'ятої республіки відносини між Францією і СРСР, а після його розпаду – Росією зазнали значних коливань: від привілейованого партнерства до охолодження, а інколи навіть протистояння.

Обрання у 1981 році Ф.Міттерана президентом ознаменувалося черговим ускладненням відносин Парижа і Москви. Безпосереднім приводом для цього Париж оголосив три фактори: введення радянських військ до Афганістану, розгортання у Східній Європі нових радянських ракет середньої дії (СС-20) і оголошення військового стану у Польщі, яке супроводжувалося арештами лідерів профспілки «Солідарність». У відповідь Міттеран виступив у бундестазі ФРН з закликом підтримати розміщення в Європі американських крилатих ракет і ракет «Першинг-2».

Щоправда, справжньою причиною цього охолодження був останній сплеск «холодної війни», під час якої Париж завжди скрупульозно виконував свої союзницькі зобов'язання стосовно США. До того ж у загостреній атмосфері 1980-х років президенту-соціалісту необхідно було підтвердити свою лояльність Заходу, розвіявши перестороги Вашингтона і Бонна у зв'язку з входженням французьких комуністів до уряду союзу лівих сил. Проте навіть тоді Міттеран ввічливо, але твердо відкинув спроби США блокувати погрозами санкцій участь французьких фірм у будівництві радянського газопроводу до Західної Європи.

Коли ж криза, пов'язана з розміщенням радянських і американських ракет середньої дії в Європі, вщухла, Міттеран поступово скоректував свою позицію. У 1984 році він відвідав СРСР з офіційним візитом, під час якого познайомився з М.Горбачовим, тоді ще тільки другою людиною у радянському керівництві. Після його обрання генсеком ЦК КПРС першою західною країною, яку відвідав новий лідер СРСР, була Франція (1985 рік).

По мірі того, як у Радянському Союзі розгорталася перебудова і гласність діалог Парижа з Москвою ставав все більш теплим і довірчим. ТанDEM Міттеран-Горбачов доповнювався дуетом двох міністрів закордонних справ Дюма-Шеварнадзе. Необхідність взаємопорозуміння з радянським керівництвом була для дипломатії Міттерана особливо відчутною у процесі об'єднання Німеччини. Окрім того, він щиро симпатизував Горбачову, який відважився на проведення демократичних перетворень в СРСР і відмовився від силової опіки над країнами Східної Європи, від військового втручання в Афганістані. Пропонуючи ідею Європейської конфедерації за участю СРСР –

щось на кшталт деголлівської «Європи від Атлантики до Уралу», Міттеран прагнув посприяти процесу інтеграції колишньої наддержави у співтовариство демократичних держав Європи. Він надавав великого значення участі Горбачова у підписанні Паризької хартії на саміті ОБСЄ у листопаді 1990 року, тим більше що вона проголошувала незастовування сили у міжнародних спорах і повагу демократичних і ліберальних цінностей. Підтримка Францією процесу реформ в СРСР була підтверджена новим франко-радянським документом – 29 жовтня 1990 року в Рамбуїє Міттеран і Горбачов підписали Договір про згоду і співпрацю Франції і СРСР.

Ставлення Міттерана до центробіжних тенденцій в СРСР було підпорядковане логіці збереження стабільності у швидкоплинному світі. Він вважав, що руйнація рівноваги у Східній Європі і в СРСР небезпечна і загрожує відродженням націоналізму, суперництва між європейськими державами і міжнародною нестабільністю. Саме тому він робив ставку на підтримку Горбачова, який у його очах уособлював єдність СРСР і, що особливо важливо, новий міжнародний і внутрішньополітичний курс радянського керівництва.

Радянсько-французький політичний діалог наприкінці 1980-х – початку 1990-х років був тісно пов'язаний з трьома важливими факторами міжнародних відносин: об'єднанням Німеччини, трансформацією у країнах Східної Європи і дезінтеграційними процесами, які вели до розпаду СРСР. Ф. Міттеран побоювався згубного впливу всіх цих факторів на становище М. Горбачова і перемоги в СРСР консерваторів, які повернули б країну до соціалістичної системи, встановлення військової диктатури і повернення до конфронтації СРСР з Заходом.

Радянсько-французький діалог з проблем німецького об'єднання, який детально проаналізовано вище, довго викликав суперечки. Низка аналітиків вбачає у тісних контактах президента Франції з його радянським колегою спроби затримати цей процес. Такої думки притримується спеціальний радник французького президента Ж. Атталі, який супроводжував Ф. Міттерана під час його одноденного робочого візиту до Москви 25 травня 1990 року. Інший учасник цього візиту – Ю. Ведрін вважає помилковим вбачати у відносинах президентів Франції і СРСР

«дуєт переможених», оскільки Міттеран і Горбачов перебували в різному становищі. Політика першого і останнього радянського президента була кризовою і він вимушений був здавати свої першопочаткові позиції у німецькому питанні. В Кемп-Девіді 2–3 червня 1990 року на зустрічі з Дж.Бушем (старшим), а пізніше 16 липня, приймаючи у своїй кавказькій резиденції Г.Коля, він погодився з вхідженням об'єднаної ФРН до НАТО. Натомість Міттеран вже отримав вагомі результати «політики супроводження» німецького об'єднання: прорив у справі європейської інтеграції, підтвердження непорушності кордонів по Одеру-Нейсе, створення переговорної групи «4 плюс 2». А питання про членство об'єднаної Німеччини в НАТО, важливе для СРСР і США, не дуже хвилювало французького президента і, за свідченням Ж.Атталі, дізнавшись про результати Кемп-Девіда, він був радий, що у свій час не виступив на підтримку першопочаткової позиції СРСР, налаштованої проти участі всієї Німеччини в НАТО.

Для Міттерана було важливішим не заганяти Горбачова в глухий кут, заставляючи його відмовитись від нового курсу стосовно Заходу. Ще більше він побоювався антигорбачовського консервативного перевороту в СРСР. Міттеран малював перед Горбачовим перспективи, які повинні «компенсувати» СРСР втрати від об'єднання Німеччини. «Необхідно організувати європейську безпеку разом з вами», – обіцяв французький президент своєму радянському колезі, натякаючи на вірогідні межі такої співпраці (ОБСЕ, Європейський банк реконструкції і розвитку, залучення до Великої сімки).

Особливої уваги заслуговує позиція Ф.Міттерана з питання економічної допомоги СРСР. Для президента Франції необхідність надання її не викликала сумніву і була тісно пов'язана з підтримкою М.Горбачова. Влітку 1990 року питання про умови міжнародної фінансової допомоги СРСР обговорювалися на Раді ЄС в Дубліні (25 червня) і на саміті Великої сімки в Хьюстоні (9–10 липня). Міттеран наполіг на тому, щоб Ради ЄС дала доручення спеціальній комісії вивчити потреби СРСР щодо допомоги. Це не сподобалося американській адміністрації, яка наполягала на тому, щоб допомога йшла через МВФ і була обумовлена низкою умов, включаючи зобов'язання здійснювати ре-

альні економічні реформи та відмову від радянської допомоги Анголі, Кубі і Афганістану.

На сесії Великої сімки в Хьюстоні Ф.Міттеран, М.Тетчер і Г.Коль принципово виступили за економічну допомогу у контексті підтримки курсу реформ в СРСР, при цьому співробітники французького президента зазначають його особливу наполегливість і прагнення переконати колег у тому, що «якщо (СРСР) не нададуть негайно допомогу, то не буде ні реформ, ні взагалі жодних компромісних домовленостей». Міттеран і Коль переконували, що не варто принижувати Радянський Союз, нав'язуючи йому умови: «Адже це не якась Центральна Африка!»

Ф.Міттеран вважав, що курс радянського лідера, який уособлював собою «революцію планетарного масштабу», виключає підходи до перемін в СРСР з такою ж міркою, що і до «зміни уряду в Гватемалі», чого, на його думку, не може зрозуміти американський президент. Французький лідер поставив перед партнерами по «сімці» питання ребром: «Чого ми досягнемо, ризикуючи падінням Горбачова? Адже тоді ми отримаємо (в СРСР) уряд реваншу!» Таким чином, економічна допомога СРСР і особисто Горбачову і його політичному курсу, була в очах Міттерана необхідною умовою позитивних перемін у Східній Європі і світі загалом, яка б наблизила офіційну мету дипломатії П'ятої республіки – «переборення Ялти».

За наполяганням Міттерана міністру закордонних справ Франції Р.Дюма вдалося в остаточному варіанті комюніке уникнути згадки про імперативні умови, які мали супроводжувати західну допомогу СРСР, хоча дотично вони все ж були окреслені. Французька дипломатія могла пишатися тим, що Сполученим Штатам не вдалося домогтися надання допомоги СРСР під контролем МВФ, в якому вони мали вирішальний вплив. Вивчення цього питання було доручено спільно МВФ, Світовому банку, Організації економічної співпраці і розвитку і президенту Європейського банку реконструкції і розвитку.

На початку осені 1990 року, під час візиту М.Горбачова до Франції, Париж виділив СРСР кредит у 5 млрд. франків. Тоді ж був підписаний франко-радянський договір про злагоду і співпрацю (29 жовтня 1990 року). Через два роки цей текст став основою російсько-французького договору від 1992 року. У пре-

амбулі договору від 1990 року визначалася принципово нова основа зближення двох держав: загальнолюдські цінності, свобода, демократія, справедливість і солідарність. Стаття 2 оголошувала, що «сторони об'єднують свої зусилля у справі переборення розколу Європейського континенту на антагоністичні блоки і його перетворення в мирну і солідарну Європу, яка володітиме постійними механізмами безпеки і співпраці». Вони будуть сприяти «перетворенню Європи у спільний дім» і створенню європейської конфедерації. Франція зобов'язувалась сприяти поглибленню відносин між СРСР і Європейськими співтовариствами, при цьому це зобов'язання не супроводжувалось жодними умовами щодо Москви, як це буде обумовлено пізніше у франко-російському договорі 1992 року.

У Франції з тривогою спостерігали за ослабленням політичного впливу першого і останнього радянського президента всередині країни. Коли 29 травня 1990 року головний опонент Горбачова Б.Єльцин був обраний головою Верховної Ради Російської Федерації, його постать не викликала тоді у Парижі ні довіри, ні симпатії. Його обрання президентом Росії 12 червня 1991 року не завадило запрошенню Горбачова до Лондона, де 15-17 липня відбувався черговий саміт «сімки». На франко-німецькій зустрічі на вищому рівні у Ліллі 30 травня 1991 року Ф.Міттеран і Г.Коль дійшли згоди щодо доцільності присутності радянського президента в Лондоні «для консультацій з питань, які складають взаємний інтерес». При цьому обидва європейські лідери не виключали можливості щодо повноправного приєднання президента СРСР до Великої сімки, яке буде вирішене «у свій час». У Лондоні обговорювався план допомоги СРСР і країнам ЦСЄ з шести пунктів, репрезентований Дж. Мейджором. Він був спрямований на те, щоб посприяти інтеграції СРСР у світову ринкову економіку. Радянський Союз отримав статус асоційованого члена МВФ і Світового банку. Проте Горбачов залишив Лондон, так і не отримавши згоди на реальні кредити. Ю.Ведрін пише, що французький президент був розчарований результатами саміту. Він хотів би, щоб «світ і Радянський Союз вважали М.Горбачова своїм останнім шансом перед хаосом».

Підтримуючи морально радянського президента, Ф.Міттеран виявляв певну стриманість у підтримці намірів республік

Прибалтики до незалежності. У листопаді 1990 року у розмові з президентом США на саміті ОБСЄ в Парижі Міттеран, висловивши свою стурбованість становищем в СРСР, зазначив: «Він (Горбачов) відважний і розумний. Йому загрожує розпад імперії. Це створює для нас проблеми з прибалтами. Ми ніколи не визнавали їхньої анексії СРСР, і ми зберегли їхнє золото. Разом з тим існування СРСР у його нинішньому вигляді визнано міжнародним правом». Водночас після обрання Вітаутаса Ландсбергіса президентом Литви і проголошення Литвою власного суверенітету міністр закордонних справ Франції Р.Дюма наполіг на визнанні цього акту Францією (11 березня 1990 року).

Відсутність блокового протистояння і руйнація рівноваги, базованої на силі та страхі, тобто на військовому паритеті СРСР і США, підвищили в очах Міттерана важливість діалогу у розв'язанні спірних питань всередині СРСР. Акцент робився на політичному врегулюванні болісних проблем між Центром і союзними республіками. Ці принципи появилися на початку січня 1991 року у зв'язку з застосуванням зброї проти прихильників незалежності у Вільнюсі. Не бажаючи виступати з публічними коментарями, щоб не нашкодити Горбачову, Міттеран дозволив міністру закордонних справ Р.Дюма зробити спільну критичну заяву з МЗС ФРН. Посол СРСР у Парижі Ю.Дубинін згадує у своїх мемуарах, що Дюма при цьому зв'язався з ним, щоб наголосити на вимушеному характері цієї заяви. Річ у тім, що французька громадська думка, особливо впливові ліві інтелектуальні кола – опора Французької соціалістичної партії, різко засуджувала антидемократичні дії радянського керівництва в Прибалтиці.

Таким чином, позиція французького керівництва у питаннях, пов'язаних з радянською Прибалтикою, наприкінці 1980-х років була двоякою. У виступі по французькому телебаченню Дюма повторив приведені вище доводи Міттерана, заявив, що, з одного боку, Франція ніколи не визнавала анексії Прибалтійських держав Радянським Союзом, але з другого – не треба забувати, що останні 50 років ці республіки розвивалися в рамках СРСР.

Водночас тоді як засоби масової інформації Франції попереджували про силовий варіант політики Москви стосовно низ-

ки союзних республік, французький уряд закликав до стриманості, не бажаючи послаблення авторитету Горбачова і його реформаторського оточення. Події у Вільнюсі, а пізніше у Тбілісі Париж оцінив як тривожну ознаку наступу консерваторів, або ще більше – як серйозну небезпеку хитань самого генсека ЦК КПРС. З метою впливу на Горбачова Міттеран направив йому послання з закликом до політичного розв'язання кризових ситуацій, пов'язуючи майбутнє франко-радянських відносин зі здатністю радянського керівництва до політичного діалогу із союзними республіками.

По мірі того, як всередині СРСР наростали протиріччя, у французькому політичному класі активізувалися суперечки щодо того, хто повинен стати привілейованим партнером Франції – керівництво Союзу чи республік. Міттеран вважав, що необхідно підтримувати курс на переборення центробіжних процесів в СРСР. Р.Дюма попереджував про загрозу «атомізації» країни, яка може підірвати стабільність в Європі загалом, тим більше що паралельно відбувалося наростання дезінтеграційних процесів в Югославії. Зіткнення різних точок зору на перспективи розвитку подій в СРСР виявилось в аналізі французами результатів референдуму 17 березня 1991 року з питання збереження Радянського Союзу. Міттеран висловив радянському послу задоволення підсумками голосування на користь Союзу, заявивши, що бажав саме такого результату.

Разом з тим занепокоєння центробіжними процесами в Радянському Союзі і Югославії віддзеркалилось у виступі Міттерана на паризькому форумі «Безпека Європи на порозі ХХІ століття» 10 квітня 1991 року. Розмірковуючи про «нову архітектуру Європи», французький президент наполягав на тому, щоб «в інтересах безпеки і стабільності... прагнення національних меншин, їхні законні права забезпечувалися в рамках існуючих держав».

У відповідності з цим принципом Міттеран ухилявся від «особливих стосунків» з новим керівництвом союзних республік, які перебували в опозиції до Горбачова, у тому числі з Б.Єльциним, тоді Головою Верховної Ради Росії. Коли у квітні 1991 року Єльцин прибув до Страсбурга і заявив про бажання Росії стати членом Ради Європи, генеральний секретар Ради

Катрін Лялюмьєр дала йому зрозуміти, що організація, яку вона представляє, може підтримувати відносини тільки з суверенними державами, офіційно визнаними міжнародною спільнотою. Принциповий підхід Ради Європи полягав у тому, що тільки СРСР є такою державою, а союзним республікам необхідно дочекатися підписання нового союзного договору, щоб говорити про самостійний вступ до Ради, тобто спочатку вирішити проблему суверенітету всередині СРСР.

Міттеран наголосив на непохитності цієї позиції і на своїй лояльності до Горбачова, відмовившись офіційно прийняти Б.Єльцина під час його перебування у Парижі після відвідин Страсбурга. Щоправда, Єльцин все ж відвідав Єлисейський палац – резиденцію французьких президентів – на формальне запрошення генсека палацу Ж.-Л.Бьянко і під час розмови його з Єльциним до зали «випадково» зайшов Ф.Міттеран. Нюанси протоколу прийому Єльцина пояснюються тим, що в очах французького президента він і Росія, яку він представляв, були найсильнішою, але небажаною альтернативою центральній владі Горбачова.

У той же час Міттеран прийняв керівників Литви і Вірменії – Ландсбергіса і Тер-Петросяна. Першого – виходячи з невизнання Францією насильницького приєднання прибалтійських республік СРСР, іншого – під тиском впливого вірменського лоббі. Тоді ж статс-секретар з закордонних справ А.Вівьєн підтвердив, що французький уряд по-різному підходить до питання відокремлення від СРСР Прибалтики та інших союзних республік: він виступає за відновлення суверенітету Прибалтійських республік шляхом переговорів, але вважає, що інші республіки повинні визначити свої нові відносини з Центром у рамках Конституції СРСР. У травні 1991 року Міттеран прилетів до Москви з одноденним візитом, при цьому однією з цілей поїздки була демонстрація підтримки президенту Горбачову.

Мотиви такої підтримки пояснювались не тільки симпатіями до реформаторського курсу радянського президента. У той час як Дж.Буш пов'язував своє ставлення до Горбачова з успіхом реформ, Міттеран наполягав на безумовній підтримці. Це було підтверджено поведінкою французького президента під час московських подій 19–21 серпня 1991 року.

Дж. Буш-старший і Дж. Мейджор беззастережно засудили дії ДКНС як антиконституційний державний переворот. Зі свого боку, Ф. Міттеран у день путчу – 19 серпня – зробив заяву, зміст якої зводивсь до того, що Франція готова мати справу з «новими керівниками» СРСР, але вимагає від них гарантій свободи і життя Горбачова і Єльцина. Ключовою була у тексті заяви фраза про те, що про членів ДКНС «будуть судити за їхніми справами, особливо по їхньому ставленню до цих двох вказаних осіб». Права опозиція зустріла цю заяву з обуренням. Ж. Ширак і В. Жискард д'Естен засудили путч. Перший активно підтримав Єльцина, інший гостро критикував позицію Міттерана, який, на його думку, не був достатньо настирливим у захисті Горбачова.

На зустрічі міністрів закордонних справ Європейського співтовариства в Гаазі Р. Дюма вимагав повернення Горбачова до влади, а Міттеран зробив 20 серпня нову заяву про необхідність повернення СРСР до демократичної практики, засудивши таким чином запровадження надзвичайного стану в Москві.

Незважаючи на те, що більшість тодішніх спостерігачів зазначали нерішучість Міттерана в засудженні путчистів, є все ж підстави вважати, що французький президент не мав наміру миритися з перемогою ДКНС і прагнув домогтись дієвих заходів, у першу чергу з боку ЄС, для забезпечення безпеки М. Горбачова і для того, щоб здійснити міжнародний тиск на ДКНС з метою продовження курсу реформ, а найголовніше – уникнути краху СРСР як однієї з опор всього повоєнного світоустроювання.

Саме президент Франції виступив з ініціативою термінової зустрічі голів держав та урядів ЄС для узгодження дій стосовно подій в СРСР. З метою забезпечення гарантій для Горбачова він запропонував організувати зустріч президента СРСР з головою в ЄС прем'єр-міністром Нідерландів Р. Любберсом, щоб переконатися, що відсторонений від влади радянський президент не постраждав. І саме у Парижі облаштувався міністр закордонних справ Росії А. Козирьов, якого звістка про ДКНС застала по дорозі до Вашингтона і віддав перевагу зупинці у Франції, заявив, що він уповноважений Єльциним підготувати створення російського уряду в еміграції на випадок перемоги путчистів. Російському міністру був наданий один із кабінетів французького Міністерства закордонних справ, облаштованого факсами і телефонами.

У той же час серпень 1991 року став преломним моментом у ставленні Парижа до суверенітету союзних республік: віднині відносини Франції і Росії вступили у нову фазу. Після розпаду СРСР і відставки Горбачова Франція надавала особливого значення підписанню франко-російського договору (7 лютого 1992 року у Парижі), який практично повторив франко-радянський договір про злагоду і співпрацю від 29 жовтня 1990 року.

Суть договору полягала не тільки у розвитку двосторонніх зв'язків, але і у «об'єднанні зусиль для встановлення між всіма європейськими державами нових відносин у сфері безпеки і у побудові мирної і солідарної Європи, наділеної постійними механізмами безпеки і співпраці». Він передбачав регулярний політичний діалог на вищому рівні шляхом щорічних зустрічей президентів обох країн». Договір був укладений терміном на 10 років з автоматичною пролонгацією на наступне п'ятиріччя, якщо сторони не заявлять про своє бажання денонсувати його, про що необхідно повідомити іншу сторону за рік до завершення відповідного терміну. Договір віддзеркалював загальний для того часу погляд обох сторін на підвищення ролі ОБСЄ в європейській безпеці. Росія і Франція наголошували своє прагнення надати йому інститути і юридичні засоби для забезпечення стабільності. Окрім того, Франція зобов'язувалась сприяти встановленню відносин співпраці Росії і ЄЕС (ст.4) і інтеграції її в європейську економіку (ст.6). Сторони зобов'язались сприяти перетворенню Європи у єдиний правовий і демократичний простір. Договір нагадував про зобов'язання Росії щодо необхідних норм, встановлених Радою Європи у сфері демократії і прав людини. Франція ж, у свою чергу, підтверджувала свою підтримку Росії щодо її вступу до Ради Європи (ст.23).

Одночасно Франція розпочала лінію на диверсифікацію зв'язків з країнами СНД. У 1993 році Міттеран відвідав Казахстан, у 1994 році – Узбекистан. Париж приймав лідерів нових назалежних держав: Молдови, Узбекистану, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Казахстану. Незважаючи на те, що жодні теплі особисті стосунки не пов'язували Міттерана з Єльциним, на кшталт взаємин з Горбачовим, Франція була для Росії бажаним партнером. Про це засвідчує її позиція під час зустрічі Великої сімки в Мюнхені у липні 1992 року. У той час як США і Японія, незадоволені темпами російських реформ, підтримали жорсткі

вимоги МВФ, Франція виступила за надання допомоги Москві, вважаючи, що відмова Фонду може викликати остаточний розвал і соціальні катаклізми в Росії. 16 березня 1993 року президент Франції побував з короткотерміновим візитом у Москві, щоб проінформувати Єльцина про свої зусилля щодо негайного скликання спеціального саміту «сімки», присвяченого заходам з допомоги Росії. Річ у тім, що черговий саміт повинен був відбутися в Токіо, і Японія не погоджувалася зі запрошенням Росії стати його учасником через нерозв'язану проблему «північних територій». У результаті, незважаючи на те, що Б.Єльцин був запрошений у Токіо, питання про економічну допомогу Росії обговорювалося не на саміті, а на зустрічі міністрів закордонних справ «сімки».

Після руйнації СРСР Росія для Міттерана залишилась важливим фактором міжнародних відносин. Він наполягав на її включенні до процесу політичного врегулювання проблем колишньої Югославії. Міттеран один із перших західних керівників відвідав нові держави Балтії (13–16 травня 1992 року), підкреслив під час цього візиту значення стабільних відносин з Росією. Тільки Ф.Міттеран висловив на Заході розуміння позиції президента Росії, який не погоджувався з розширенням НАТО на схід (на саміті ОБСЄ у Будапешті 5 грудня 1994 року), назвавши це розширення «некорисним і небезпечним». Поступово політична підтримка Єльцина, який взяв курс на лібералізацію економіки, перетворилася на спільну лінію держав Великої сімки. Перша військова операція у Чечні, розпочата у грудні 1994 року, не внесла змін у цю лінію. У той же час французький президент і канцлер ФРН дозволили собі символічний жест, адресований більше громадськості власних країн: запрошені у Москву на святкування Дня Перемоги у 1995 році, вони прибули туди після військового параду, в якому могли брати участь вояки, що повернулися з Чечні. Візит до Москви був останньою офіційною зарубіжною поїздкою Ф.Міттерана.

Водночас франко-російські стосунки на початку 1990-х років не були безхмарними. Франція відтягувала прийняття Росії до Ради Європи, посилаючись на порушення прав людини, протидіяла проникненню на ринки ЄС деяких російських товарів (урану та алюмінію). Ідея Буша-старшого включити

Росію до складу Великої сімки не зустріла підтримки з боку французького президента. На саміті в Неаполі (8–10 липня 1994 року), де мова йшла про перетворення «сімки» у «вісімку», хоча із розмежуванням сфер, які підлягали обговоренню за участю і без участі Росії, Міттеран прагнув загальмувати розширення цього елітарного клубу. Ю.Ведрін вказує, що така позиція була пов'язана з неухильною боротьбою Міттерана проти «розбухання» «сімки», яка, на його думку, загрожувала поглинути прерогативи інших міжнародних організацій, зокрема РБ ООН, в якому Франція цінувала й оберігала своє право вето.

II. Зовнішня політика Франції за президентства Ж.Ширака

З початком першої каденції Ж.Ширака аналітики прогнозували вірогідність внесення змін у зовнішньополітичний курс країни. Це диктувалося передовсім геополітичними новаціями, формуванням нової системи міжнародних відносин після розпаду СРСР, припиненням холодної війни, розпадом Організації Варшавського договору, об'єднанням Німеччини та перетворенням її у регіональну наддержаву. До того ж під час виборчої кампанії Ж.Ширак запевняв про вірність ідеям Ш.де Голля, який, як відомо, сповідував такі зовнішньополітичні постулати: незалежність Франції у міжнародних питаннях, зміцнення позицій Франції в Європі, республіканська ідентичність, антиамериканізм, створення власних незалежних сил оборони, демократична й соціальна модель держави («третій шлях» між соціалізмом і капіталізмом) тощо.

Разом з тим на середину 1990-х років, тобто на час вступу Ж.Ширака на посаду президента, у загальних рисах окреслилася нова розстановка сил у світі. Президенту-неоголісту належало втілити у життя після 20-річної перерви головне завдання свого руху – забезпечити Франції планетарну роль у стрімко змінених геополітичних умовах, які різко звузили свободу її політичного маневру. У 1995 році найближчий соратник Ширака А.Жюппе, міністр закордонних справ в уряді Е.Балладюра і прем'єр-міністр з 1995 по 1997 рік, підтвердив вірність цьо-

му курсу: «На нас покладене особливе завдання – зберегти пильність, оскільки наша роль завжди полягала у тому, щоб наводити мости, стверджувати ідеали свободи, терпимості, демократію».

Друга половина 1990-х років була для французького керівництва періодом «болісної переоцінки» звичних уявлень про міжнародні відносини на фоні нової розстановки сил у світі. У внутрішньому плані у Франції початок цього періоду (1995) ознаменувався поверненням вперше після 1974 року головних дипломатичних важелів у руки неоголлістів, а його середина (1997) стала початком п'ятирічного «співіснування» президента-неоголліста Ж.Ширака і уряду лівих сил Л.Жеспена, який також мав серйозні претензії на повноваження у зовнішньополітичній сфері.

Щоправда, згодом з'ясувалося, що великої різниці між зовнішньополітичними курсами соціалістів і неоголлістів немає. Як і раніше, провідними напрямками зовнішньої політики Франції були і залишаються: європейська інтеграція, зближення з НАТО, співпраця з Німеччиною, Росією, протидія зростаючій гегемонії США в Європі, активізація африканського вектору тощо.

Водночас провідною ідеєю Ж.Ширака у будівництві нової міжнародної реальності є прихильність міжнародному праву. Якщо головним змістом епохи соціально-політичної модернізації на Заході було становлення моделі правової держави, то у ХХІ столітті Франція намагалася стати провідником нової універсальної ідеї – утвердження держави, для якої стануть незаперечними норми міжнародного права. Мова тепер йде не тільки про права людини, але і про прихильність основоположним правовим принципам міжнародного життя. У французькій мові для створення відповідного неологізму достатньо було додати до терміна «правова держава» (Etat de droit) слово «міжнародна» (Etat de droit international).

У цьому зв'язку важливим є питання про право чи навіть обов'язок гуманітарної інтервенції, тобто зовнішнього втручання у справи суверенної держави з метою примусу її поважати права людини чи для захисту цивільного населення, яке стало жертвою військової кризи чи гуманітарної катастрофи. Участь

Франції у косовській кризі зіграла роль своєрідного прецеденту використання права втручання у справи суверених держав і стала своєрідним мірилом послідовності уряду, який виступав під прапором прав людини.

Щоправда, Ж. Ширак заявив, що, як раніше, вважає принцип державного суверенітету основою міжнародного права. Разом з тим він вказав на необхідність «безперестанної боротьби за повагу прав людини і гуманітарного права». Але центром прийняття рішень у цій сфері, на думку французького президента, є тільки ООН.

Взаємини Франції зі США та НАТО

У другій половині 1990-х років продовжувалося зближення Франції з США. По суті розпочався процес інтеграції військових сил країни у структури НАТО. У грудні 1995 року французьке керівництво оголосило декілька ініціатив у цьому контексті: французький міністр оборони братиме участь у розробці військових заходів НАТО; Франція поновить свою участь у Військовому комітеті альянсу; вона має прагнення покращити робочі стосунки з штаб-квартирою Верховного командування об'єднаних збройних сил НАТО в Європі; братиме участь у заходах щодо оновлення Альянсу і гармонізації дій ЗЕС та НАТО.

Ці рішення знаменували важливі зміни у французькій політиці. Вони диктувались низкою причин. По-перше, Франція прагнула впливати на світові процеси, брати участь у реформуванні НАТО і здійснювати більший тиск на європейські країни-члени НАТО, зменшуючи американський контроль. Неучасть у військових структурах позбавляла її можливості впливати на прийняття рішень у процесі операцій. По-друге, Франція визнавала роль НАТО як гаранта збереження безпеки, враховуючи слабкість Європи (що проявилось у колишній Югославії), зниження військових витрат країн ЄС і відсутність реального бажання в них змінити ситуацію. По-третє, Франції довелося відмовитись від ідеї повністю незалежної Європи в контексті регіональної безпеки. По-четверте, президент Клінтон викликав довіру у Ширака своєю готовністю підтримати європейську ідентичність

і своїм настроєм на партнерські стосунки, а не з позиції «сильний-слабий». По-п'яте, Ширак прагнув завоювати лояльність європейців, демонструючи, що Франція не бажала ослаблення НАТО і не ставила під сумнів лідерство США, а навпаки – прагнула зміцнення трансатлантичних відносин і НАТО шляхом повернення Франції і реформування Альянсу.

Зміна геостратегічного контексту поставила питання про можливість пролонгації Ж.Шираком традиційної для всіх президентів П'ятої республіки політики щодо НАТО. Проте голлістська традиція відчувалася і у курсі, успадкованому ним від соціаліста Ф.Міттерана. Він характеризувався двома складовими – зближенням з НАТО у поєднанні зі створенням європейської оборонної ідентичності всередині альянсу.

Обидві складові були взаємообумовлені: Франція заявила про готовність повернутися в НАТО, якщо альянс залишить можливість для створення в рамках своєї організації справжньої європейської ідентичності. У декларації уряду з оборонної політики прем'єр-міністр А.Жюппе виклав три принципи французької позиції щодо НАТО: необхідність розвитку власних політичних і військових можливостей країн ЄС і зміцнення «європейської опори» НАТО – ЗЕС; необхідність оновлення відносин НАТО і Франції для активізації участі останньої у реформуванні альянсу; залежність майбутньої французької участі в оновленому НАТО від тієї частки відповідальності, яка може бути покладена на європейські країни НАТО у дусі нового трансатлантичного партнерства, до яких закликають президент і уряд Франції.

У розвиток цих пропозицій на міжурядовій конференції ЄС у Турині (29 березня 1996 року) Франція підтвердила своє бажання вписати європейську оборону у компетенцію ЄС, виступаючи за підпорядкування, а у перспективі – за злиття ЗЕС і ЄС. У грудні 1996 року Париж заявив про бажання прийти до згоди зі союзниками по НАТО щодо повноправної участі французьких представників в обговоренні внутрішніх проблем альянсу, включаючи питання ядерної стратегії. Рада НАТО у Берліні (3–4 червня 1996 року) схвалила ідею проведення сесії Ради на рівні міністрів оборони за повної участі французьких представників. Перша така зустріч відбулася вже 14 червня 1996

року в Брюсселі. США також погодились на деякі зміни щодо структури НАТО: постійний штат і штаб-квартири мають призначатись як для місій НАТО, так і ЄС. А європейські командири, які входили до НАТО і ЗЄС, отримували посади у військовій структурі НАТО, хочі не мали можливості діяти незалежно від американського контролю. Президент Франції вимагав передачу французькому представнику посади керівника південного командування НАТО. Нагадаємо, що під відповідальністю південного командування перебувають величезні ресурси США в Середземномор'ї, у тому числі 6-й флот, який не має стосунку до НАТО і керується напряму з Вашингтона. Так само головнокомандувач силами НАТО в Європі – традиційно американець, який має три регіональних заступники: британський офіцер у північному регіоні, німецький у центральному і американський на півдні. Ширак, повертаючи свою країну у військову організацію після тридцятирічної перерви, прагнув отримати посаду на південному напрямку командування, водночас передбачав зробити посади заступників ротацийними.

Що стосується вимог Франції щодо створення європейської оборонної ідентичності, втіленням якої їй бачився ЗЄС всередині оновленого НАТО, то вони були схвалені на Берлінському саміті НАТО (червень 1996 року), що, на думку Франції, знаменувало важливий поворот у стратегії альянсу. У комюніке було заявлено, що одне із завдань оновлення НАТО «полягає у розвитку європейської ідентичності у сфері оборони і безпеки всередині альянсу».

Проте реальне становище всередині НАТО засвідчило те, що проголошене у Берліні посилення європейської оборонної ідентичності в рамках реформування НАТО залежало насамперед від доброї волі США. Американців влаштувала б більш активна участь європейців у діях, які вони вважали необхідними для забезпечення європейської безпеки, але під своєю егідою. Франція ж пов'язувала нормалізацію своїх відносин з військовою організацією НАТО зі створенням європейської оборонної ідентичності всередині неї, а також зростанням військово-політичної складової ЄС. «Необхідно будувати нашу європейську політику спільної оборони, до чого нас зобов'язує Маастрихтський договір... Наша мета повинна полягати у тому, щоб зробити

з Європейської ради вищу інстанцію розробки і прийняття рішень у цій сфері, особливо в рамках ЗЕС... Озброєна опора Євро-союзу – ЗЕС повинен терміново створити недостаючі йому сьогодні засоби ведення операцій. Тільки за такої умови він зможе відіграти роль, передбачену іншою реформою – реформою НАТО. Таким чином, наша європейська політика невіддільна від нового трансатлантичного партнерства, контури якого я окреслив перед Конгресом США» – заявив президент Ширак після повернення з США у червні 1996 року.

Для Франції головний інтерес представляли у цьому зв'язку взаємини ЗЕС і НАТО і перетворення ЗЕС у дієвий автономний орган забезпечення європейської безпеки. Оскільки тут були зачеплені інтереси євроатлантичного партнерства, рішення залежало не тільки від декларованої рішучості країн ЄС. Франція прагнула звільнити європейську оборону від надто тісної залежності від США, зробивши ЗЕС дієвим військовим інструментом політики безпеки. Проте після невдачі європейців у справі врегулювання боснійської кризи і Дейтонських угод вона вимушена була визнати, що саме в НАТО зосереджені нитки розв'язання проблем європейської безпеки і у плані вирішення конфліктів, і по лінії зміцнення європейської оборонної ідентичності. Франція поділяла побоювання європейців, що США можуть повернутися до ізоляціонізму, «кинувши» Європу напризволяще, чи, навпаки, своїми одноособовими рішеннями втягнути її в конфлікт, всі витрати якого вона повинна буде нести самостійно. Коли, все ж, Ж.Ширак спробував повернутися до військової організації НАТО перед Мадридським самітом 1997 року «на коні», США дали ясно зрозуміти, що зовсім не збираються платити поступками за повернення Франції в лоно НАТО. Вашингтон категорично відвів, зокрема, демарш Парижа про надання європейцям посади камандуючого силами НАТО на південному фланзі (в Неаполі). Таким чином, перша спроба повернення Франції у військову структуру Альянсу завершилась невдачею.

Звідси виходить озвучене А.Жюппе прагнення «у коротко-терміновій перспективі зміцнити єдиний реальний інститут проведення Європейським Союзом політики безпеки – ЗЕС, надавши йому кошти для ефективного проведення операцій з підтримки миру і надання гуманітарної допомоги». Мова йде у

першу чергу про систему космічного спостереження, про створення багатонаціональних сил і про можливість використати під командуванням ЗС деякі сили і засоби НАТО. «Європейці не повинні більше... опинитися у ситуації, коли вони будуть просити допомоги в американців».

Деякі кроки у напрямку реанімації ЗС були здійснені на Берлінському саміті НАТО в червні 1996 року. Відповідно до його рішення, сили НАТО можуть бути передані у розпорядження ЗС для проведення операцій під його політичним контролем і стратегічним керівництвом. Проте зберігалось одне важливе обмеження: необхідність рішення Північноатлантичного альянсу, який повинен спостерігати за їх застосуванням. Таким чином, США можуть довірити європейцям проведення деяких чисто військових операцій, в яких самі вони не захочуть брати участь, але збережуть контроль над політичним розв'язанням конфліктів. Франція вимушена була погодитися з умовою, вважаючи рішення Берлінського саміту певним досягненням на окресленому шляху.

Врешті-решт Парижу довелося відмовитися від ілюзії про можливість створення європейської оборонної ідентичності поза НАТО. Водночас Франція і у майбутньому збиралася наполягати на розподілі відповідальності всередині НАТО в інтересах європейців. При цьому, відмовившись від повернення в інтегровану військову організацію НАТО, вона, як і раніше, зберігає автономність прийняття рішень, не пориваючи з ідеєю євроамериканського партнерства. Логічним продовженням цього висновку стала позиція Франції у косовській кризі наприкінці 1998–1999 років.

Югославська криза 1999 року стала свого роду моментом істини для французької дипломатії постбіполярного періоду. З точки зору перспектив французької зовнішньої політики конфлікт загострив болісне для Франції і всієї Європи питання про рівень залежності європейської безпеки від готовності США бути залученими у справі європейців. Відмова американців від участі у наземних операціях на косовській території нагадали часи «холодної війни», коли Західна Європа не могла розраховувати на втручання США кожен раз, коли б цього захотіли європейці (наприклад, під час суецької кризи). На цей раз європейські члени НАТО змогли зробити важливі висновки щодо готовності Штатів застосувати свої сили для наземних операцій

в Європі. Під час косовської кризи з новою силою постало питання щодо того, чи будуть і у майбутньому США кожен раз залучати європейців у конфлікти за своїм бажанням, навіть якщо союзники віддавали перевагу не брати у них участі. Саме уроки Косово дозволили Франції на Вашингтонському саміті НАТО 1999 року отримати підтримку її партнерів по ЄС. У суперечках довкола автономної європейської оборони рішення змістилися на користь французької, а не американської позиції. Групи багатонаціональних міжармійських сил (GFIM – Groupes des forces interarmees multinationales) надавали європейцям можливість використати засоби НАТО в рамках винятково європейських операцій.

Уроки Косово, 11 вересня і війни в Афганістані показали і для Америки необхідність змін у НАТО. Дж.Буш-молодший вимагав перетворень в Альянсі, що можна вважати невеликою перемогою Ж.Ширака, який вважав реформування НАТО одним з найважливіших завдань. Так, з метою покращення функціонування Альянсу кількість штаб-квартир було скорочено з 20 до 11, створено Командування об'єднаними збройними силами НАТО по операціях (АСО) в Монсі (Бельгія) і Командування об'єднаними збройними силами НАТО з трансформації (АСТ) в Норфолку (США). Верховний головнокомандувач об'єднаними силами в Європі (SACEUR) зберіг свій титул, хоча його повноваження поширювались вже на всі союзницькі операції, а посада Верховного головнокомандувача об'єднаними силами Атлантики (SACLANT) була замінена на посаду Верховного головнокомандувача об'єднаними силами з трансформації (SACT).

У 2001–2002 роках Франція повністю підтримала військову операцію та присутність США в Афганістані. У контексті американо-європейських суперечок щодо Іраку Франція отримала у березні 2004 року схвалення США і НАТО про розташування близько 100 офіцерів додатково у військових штабах SHAPE, а також двох генерлів в АСТ у Норфолку. Загалом військова присутність Франції становила трохи більше одного процента від всіх сил НАТО, але французькі офіцери вже займали деякі ключові посади. Наприклад, один французький генерал був замісником начальника штабу з досліджень і технологій АСТ, інший – замісником начальника штабу з військової підготовки АСО. І хоча Франція так і не входила повністю у

військову структуру НАТО, але наявність її генералів на відповідальних посадах стало важливим моментом її подальшого зближення з Альянсом.

Франція та Європейський Союз

Франція, як і раніше, залишалася активним прихильником європейської інтеграції. Спільно з іншими державами Євросоюзу вона підписала у жовтні 1997 року Амстердамський договір, який модифікував і доповнював Маастрихтський. Франція, головуючи у другій половині 2000 року в Раді ЄС, підготувала проект договору, який був схвалений у Ніцці і який запропонував розширення ЄС у складі 10 держав. Франція притримується окремих точок зору щодо політичного устрою ЄС, вона схильється до створення рівноправного союзу незалежних, суверенних держав-націй по типу конфедерації (принцип де Голля «Європа вітчизн»).

З 1 січня 2002 року 12 з 15 країн-членів Європейського Союзу (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Австрія і Фінляндія) перейшли на єдину європейську валюту – євро. У грудні 2002 року у рамках саміту ЄС у Лакені був утворений так званий Конвент – новий орган, сформований з представників урядів і парламентів 15 членів ЄС, а також з депутатів Європейського парламенту. Його метою стала розробка концепції розширення Європейського Союзу і його подальшу стратегію та тактику. Головою Конвенту був обраний колишній президент Франції Валері Жіскар д'Естен.

Європейська проблематика президенства Ширака не вичерпувалася прихильністю курсу Міттерана. Початок 1990-х років висунув на порядок денний питання про майбутнє Європейських співтовариств з урахуванням труднощів, пов'язаних з поглибленням інтеграції та з їхнім розширенням. При цьому Франція по-старому претендувала на провідну роль у його розширенні.

Рішучість Ширака в успадкуванні курсу Маастрихта мало підтвердити призначення європейців різних політичних

відтінків на високі міністерські посади: прем'єр-міністром у 1995–1997 роках був неоголлїст А.Жюппе, міністром закордонних справ – близький до колишнього президента В.Жискар д'Естена Е.де Шаррет. Курс нового президента у європейських справах після перемоги на виборах отримав підтримку його партії. Таким чином неоголлїстська партія загалом здійснила поворот у бік європеїзму. Заручившись підтримкою своєї партії, Ж.Ширак запропонував «великий політичний проект для Європи», складовою частиною якого було «визначення справжньої європейської моделі», спрямованої на зменшення соціальних контрастів у масштабі ЄС. Таким чином президент прагнув поєднати переваги ліберальної англосаксонської системи і континентально-європейської соціальної моделі, яку він вважав малоефективною, оскільки вона, надаючи чимало пільг безробітним, не створює в них стимулів для пошуку нових можливостей працевлаштування.

Завданню утвердження ролі Франції в оновленому європейському контексті відповідала і еволюція її підходу до розширення Євросоюзу на Схід. Ще під час підготовки Маастрихтського договору Міттерану вдалося наполягти на принципі єдиної валюти тільки в обмін на згоду з німецьким проектом поступової федералізації ЄС, тобто збільшення наднаціональних елементів у його структурі, і поширення на країни ЦСЄ. Франція офіційно не виступала проти приєднання східноєвропейських країн до Союзу, але виявляла обережність у цьому питанні. По-перше, розширення на Схід збільшило б вагу ФРН у ЄС завдяки історичним зв'язкам Німеччини з країнами регіону, поставивши її з приєднанням країн ЦСЄ в географічний центр інтегрованої Європи. По-друге, для Франції були очевидними важкі фінансові наслідки розширення на Схід. Тільки розповсюдження спільної сільськогосподарської політики і пільг структурної допомоги на Чехію, Польщу, Угорщину і Словаччину вимагало б від Франції, за оцінками експертів, збільшення внесків до бюджету Співтовариства з 90 до 150 млрд. французьких франків.

Тому на першопочатках свого першого президенства Ж.Ширак, продовжуючи лінію Міттерана, чинив опір новому розширенню Союзу до тих пір, поки його інститути не будуть достат-

ню зміцнені, щоб безболісно прийняти нових членів. У той же час він прагнув розвіяти враження, що розширення ЄС відбуватиметься всупереч волі Франції.

З літа 1996 року окреслилась серйозна зміна французьких позицій у цьому питанні. Ширак виявив незаперечну тактичну гнучкість, заявивши в січні і вересні 1997 року під час візитів у Польщу і Угорщину, що Франція позитивно ставиться до їхнього вступу до ЄС і НАТО до 2000 року. Якщо Міттеран вважався майже противником вступу країн ЦСЄ до ЄС, то Ширак словесно продемонстрував розуміння їхнього прагнення, хоча в глибині душі поділяв думку свого попередника. Пропозиції Міттерана щодо створення Європейської конфедерації викликали надто негативні відгуки в країнах ЦСЄ, і, оскільки Франція не мала змоги завадити їхньому приєднанню до західної спільноти, а США форсували розширення НАТО на Схід, Ширак вирішив відмовитися від протидії цьому руху. Незадовго до президентських виборів 1995 року міністр закордонних справ А. Жюппе у кабінеті Е. Балладюра заявив, що «розширення стане великою справою двох наступних десятиріч... Розширення на Схід відповідає нашим цінностям і нашим інтересам».

Демонстративна прихильність нового французького уряду мала на меті завадити США виступити в ролі головного політичного і стратегічного опікуна країн Центральної і Східної Європи, тим більше, що американці віддавали перевагу наданню країнам ЄС першість у спрямуванні економічної допомоги посткомуністичним державам, а на національному рівні у цьому сенсі лідером була Німеччина. Щоб не відстати від ФРН, Ширак заговорив навіть про зміцнення «Веймарського трикутника», який, на його думку, повинен тісно зв'язати Польщу з франко-німецькою парою в ролі рушійної сили європейського будівництва. Більше того, французький президент прагнув виступити глашатаєм розширення ЄС на Схід. Про виняткову декларативність цієї позиції говорить той факт, що Ширак не міг не віддавати собі звіт у нерéalності вступу країн ЦСЄ в ЄС до 2000 року. У червні 1996 року у Флоренції Рада ЄС постановила, що можна очікувати початку переговорів з цього питання не раніше аналогічних переговорів з Кіпром і Мальтою, тобто через півроку після завершення чергової міжурядової конфе-

ренції ЄС, яка була призначена на липень 1996 року і завершилась у червні 1997 року. Франція ж наполягала на вірогідності переговорів тільки у випадку, якщо всі країни ЄС досягнуть згоди з питання його майбутнього. Французька вимога поставити розширення ЄС на Схід у залежність від успіху інституційних реформ Союзу створювала можливість для додаткового відтермінування процесу розширення.

З тим щоб зрівноважити зміщення географічного центру ЄС у бік об'єднаної Німеччини у випадку розширення його на Схід, Франція прагнула до зміцнення західноєвропейського ядра Союзу, зокрема військово-політичного взаємопорозуміння з Великобританією та Іспанією. У цьому контексті були розроблені спільні оборонні програми Франції, Іспанії і Великобританії. Відносини з Іспанією зміцнилися завдяки спільності підходів до проблем Південного Середземномор'я. Ширак доклав немало зусиль для активізації політики ЄС у цьому напрямку, особливо по завершенні терміну французького президентства в ЄС (липень 1995 року) і при підготовці європейсько-середземноморської конференції у Барселоні (грудень 1995 року).

У той же час питання про розширення ЄС на Схід все більш активно висувалося на порядок денний Співтовариства. Велику роль зіграли в цьому плани першочергового розширення НАТО. Ситуація довкола косовської кризи 1999 року, в якій східноєвропейські кандидати на вступ до НАТО та ЄС продемонстрували стратегічне значення своєї солідарності з діями Північноатлантичного альянсу, протидіючи будь-яким ініціативам Росії на користь Югославії, підштовхнула і процес розширення ЄС. Парадоксальним чином саме Франції у період її чергового головування в ЄС (друге півріччя 2000 року) випало організувати обговорення конкретних термінів вступу нових членів, так само як і необхідних структурних реформ Союзу.

Ширак, як і його попередники, був твердо переконаний у тому, що тільки Європа може примножити можливості Франції відігравати у світі роль адекватну її амбіціям. При цьому його, як і де Голля, характеризував переважно політичний підхід до євробудівництва. Для нього воно повинно було реалізуватися у прагненні урядів країн-членів ЄС до «реальної колективної волі» у наданні Союзу атрибутів «могутності». Проте серед членів ЄС

небуло єдиного бачення його політичного майбутнього в конституціональному плані.

Хоча успіхи європейської інтеграції за всіх президентів П'ятої республіки: де Голля, В.Жіскар д'Естена, Міттерана – незмінно опиралися на франко-німецький тандем, головним каменем спотикання для нього є федералістська тенденція поглиблення інтеграції, за яку ратує ФРН, підтримувана країнами Бенілюксу. Франція разом з Великобританією виступала проти поглиблення інтеграції за рахунок зміцнення принципів наднаціональності, на користь розвитку міждержавних органів Співтовариства. У той же час британське бачення майбутнього «безхребетної» Європи насамперед як єдиного економічного простору, зовсім не вписується у французьку концепцію зміцнення її зовнішньополітичної потуги, на яку могла би опертися Франція в утвердженні власної міжнародної ваги. Щоб забезпечити Парижу провідну роль у європейській інтеграції, Шираку необхідно було шукати шляхи синтезу близького йому (у певних межах) британського варіанту з прагненнями Німеччини, партнерством з якою Франції зовсім не хотілося б ризикувати.

В середині 1990-х років виявилась політична слабкість ЄС в урегулюванні конфліктів колишньої Югославії, так і у зонах особливих європейських інтересів – на Близькому Сході і в Африці. Стало очевидним, що реформа НАТО неможлива без спільних зусиль більшості європейських країн, тоді як запровадження єдиної європейської валюти загострило питання про повноваження наднаціональних органів в економічній політиці країн-учасниць і ЄС загалом. Для Франції розширення на Схід могло виявитися згубним, якщо Євросоюз попередньо не завершить інституційну перебудову. Назріла необхідність надати більшу зв'язаність витвору Маастрихта, окреслити начерк Європи ХХІ століття.

Це продиктувало скликання нової міжурядової конференції ЄС у 1996 році, яка розпочала роботу в Турині 29 березня, згодом продовжила її в Амстердамі 17 липня 1997 року і завершилася підписанням Амстердамського договору 2 жовтня 1997 року. Пропозиції Франції, висловлені на цій конференції, були суперечливими. Відомо, що відповідно до Амстердамського договору, архітектура Маастрихту залишилася невизначеною –

Союз не отримав справжніх механізмів для діяльності у двох нових сферах, передбачених договором: зовнішній політиці і політиці безпеки (СЗППВ), і у внутрішній правовій політиці.

Говорячи про французькі пропозиції на міжурядовій конференції, необхідно наголосити, що у відсутності зв'язності французької європейської програми простежується вплив постійної лінії Франції, спрямованої з часів де Голля проти зміцнення елементів наднаціональності в структурі Співтовариства. Позиція Парижа стосовно реформи європейських інститутів протистояла проектам послідовних федералістів (насамперед країн Бенілюксу і ФРН), які прагнули зміцнити роль Комісії європейських співтовариств (КЕС). На їхню думку, підзвітність Комісії Європарламенту сприяла би зміцненню легітимності її діяльності. У запропонованій конструкції Рада повинна була стати органом, на кшталт верхньої палати парламенту (щось на зразок Сенату). Іншу точку зору висловила Великобританія, яка уявляла Європу як єдиний ринок, де головну політичну роль відігравали б міждержавна Рада міністрів і саміті Євросоюзу.

Франція за Ширака була в цьому питанні ближче до Лондона, ніж за Міттерана. Її не влаштувало постійне прагнення Комісії йти вище повноважень, які надані їй основоположними документами ЄС. На думку Ж.Ширака, КЕС повинна залишатися органом, який вносить пропозиції, в той час як прийняття рішень залишається за Радою ЄС: Комісія повинна була отримати від Ради імперативний мандат. Париж виступав за те, щоб національні парламенти поставили європейські органи під свій контроль, для цього необхідно заснувати Парламентську конференцію, яка складатиметься наполовину з членів Європарламенту, наполовину з депутатів, призначених національними парламентами, що в очах Франції зміцнило би легітимність Євросоюзу.

Французький проект піднімав також питання про головування в Комісії: воно обмежене піврічним терміном, що було доцільним, коли в ЄЕС було шість членів, але зі збільшенням кількості членів до 15 і більше піврічний мандат виявився надто коротким, для того щоб забезпечити належну спадковість. Крім цього, у сфері зовнішньої і оборонної політики, де голо-

ючий повинен представляти ЄС на міжнародній арені, «чергування політичних діячів з обмеженим мандатом не може забезпечувати Європі імідж, який викликає довіру». Тому Франція запропонувала, залишивши в управлінні Спільним ринком старий принцип, створити посаду комісара ЄС з зовнішньої політики і політики безпеки. У відповідь на поступки на користь німецької позиції з питань економічного і валютного союзу (ЕВС) Франції вдалося домогтися формальної перемоги у цьому питанні: Амстердамський договір передбачав затвердження посади Високого представника ЄС, відповідального за спільну зовнішню і оборонну політику.

Що стосується майбутньої архітектури Європи, то французький уряд, вважаючи, що мова йде про тривалий і погано прогнозований процес, запропонувало ідею «трьох кіл»: перше – це коло країн-членів ЄС; друге – зовнішній курс партнерства і третє – коло країн ЄС, пов'язаних відносинами «посиленої солідарності».

Порівнюючи цю ідею з німецьким планом створення «твердого ядра» і периферійних кіл європейської єдності, французи наполягали на кардинальній різниці між поняттями «посилена солідарність» і «тверде ядро»: останні вони вважали закритими і обмеженими за складом, у той час як план Франції означав посилену солідарність між пілотами європейської інтеграції, зокрема між Німеччиною і Францією, відкрити для приєднання інших країн, а тому здатну стати рушієм політичної конвергенції всередині ЄС. Франція запропонувала створити Європейську конференцію за участю членів ЄС і країн-кандидатів, у рамках якої останні отримають дорадчий голос. Реалізація цієї пропозиції стала незаперечним успіхом французької дипломатії.

Для примирення двох векторів розвитку ЄС – його розширення і поглиблення А.Жюппе запропонував Євросоюзу зосередити свої дії на тих напрямках, де вони виявляться ефективнішими за національну політику (у дусі принципу субсидіарності), і стимулювати ті країни, які готові далі рухатися вперед, а не відстаючи. Рух вперед передбачав створення економічного і валютного союзу (ЕВС) і вироблення спільної оборонної і зовнішньої політики (СЗППВ).

Заснування Європейського економічного і валютного союзу було одним з досягнень Ф. Міттерана, який прагнув таким чином «зв'язати» зрісну економічну могутність об'єднаної Німеччини в Європі. По суті ЕВС означає відмову країн-учасниць від одного з головних складових суверенітету – незалежної валютно-фінансової політики. Між тим реалізувати ідею цього союзу належало неоголлісту Ж. Шираку, який у свій час наполягав на проведенні національного референдуму з цього питання. Проте, ставши президентом, від відмовився від референдуму і висловився услід за Г. Колем за скорочення бюджетного дефіциту як необхідної умови переходу на євро з 1 січня 1999 року. Франція і Німеччина були згодні з тим, що ЕВС повинен сприяти поглибленню політичної інтеграції, все ж до саміту ЄС у Люксембурзі вони розходилися у питанні щодо контролю над Центральним європейським банком (ЦЕБ).

Франція прагнула обмежити наднаціональний характер інститутів валютного союзу. При обговоренні Пакту стабільності і зростання, а також майбутнього ЦЕБ напередодні сесії Європейського Союзу у Дубліні Ж. Ширак під час неодноразових зустрічей з Г. Колем наполягав, всупереч позиції Німеччини, принцип політичного міжурядового контролю за діяльністю ЦЕБ. Німеччина ж виступала за включення до Пакту санкцій проти країни, яка не дотримуватиметься передбачених економічних критеріїв. Окрім цього, Франція хотіла зберегти за Економічною і фінансовою радою, яка складалася з міністрів економіки і фінансів країн-учасниць, контроль над обмінним курсом євро. Ця «Рада євро» повинна була стати, на думку французів, «політичним співбесідником» ЦЕБ. Таким чином, Франція прагнула забезпечити примат політичних міжурядових органів над технократичним ЦЕБ, у той час як Німеччина хотіла поширити на бюджетну політику країн ЄС логіку «автопілотажу», виводячи цю політику зі сфери політичних амбіцій і пристрастей як на національному, так і на європейському рівнях.

У 1997 році Франція погодилася підписати Пакт стабільності і зростання тільки в обмін на обіцянку Коля створити «політичну противагу» ЦЕБ. Вона запропонувала заснувати орган, наділений широкими повноваженнями за контролем над діяльністю Банку, – «Раду стабільності». Окрім цього, Ж. Ши-

рак вважав, що, хоча директор ЦЕБ повинен бути незалежним від урядів, його кандидатуру необхідно обговорювати головам національних центробанків після консультації зі своїми урядами. Таким чином Франція мала намір вивести ЦЕБ з-під контролю технократичних і наднаціональних органів. Проте французькому президенту не вдалося наполягти на своїх пропозиціях: Пакт стабільності і зростання, підписаний міністрами економіки і фінансів країн ЄС у квітні 1996 року у Дубліні, є угодою про строге дотримання бюджетної дисципліни 15-ма країнами ЄС для обмеження росту бюджетного дефіциту. Пакт передбачав, що до країни-порушника, в якій інфляція переважає 3% ВВП, будуть застосовуватися санкції, проте на наполягання Ширака (опонентом якого був Коль) домовились, що санкції не застосовуватимуться автоматично, а будуть предметом політичного рішення Європейського Союзу.

ЦЕБ став інститутом, який визначав кредитно-грошову політику ЄС незалежно як від урядів країн-членів, так і від політичних органів ЄС. Основною його метою є підтримка стабільного рівня цін у зоні євро. Створення економічного і валютного союзу зміцнило рух ЄС у бік наднаціональності: не тільки валютна, але й бюджетна політика Франції залежить нині від діяльності ЦЕБ, рішення в якому приймаються простою більшістю і тому не визначаються думкою представників національних банків. З метою забезпечення автономності діяльності ЦЕБ члени директорату отримують на вісім років мандат, який не підлягає пролонгації. Директорат складається з президента, віце-президента і чотирьох членів. Банк керується Радою управляючих, куди окрім членів директорату входять 12 управляючих центробанками країн-учасниць. Кожен член Ради володіє одним голосом, тому директор Люксембурзького кредитно-грошового інституту, який не є навіть центральним банком, має таку ж вагу, що і директор Банку Франції чи Бундесбанку. ЦЕБ отримав контроль над державними фінансами, валютними запасами і платіжними засобами країни, а отже, обмежує її суверенітет у податковій і соціальній сфері. ЕВС являє собою приклад передачі на європейський рівень реальних компетенцій, при цьому цей новий механізм детально визначений. Таким чином, першопочаткова схема Франції не була підтримана.

Незважаючи на те, що архітектура ЕВС далеко не у всьому відповідала французьким пропозиціям, Ширак залишався його твердим прихильником. Мотиви цієї прихильності були як прагматичні, так і політичні. З прагматичної точки зору строге дотримання імперативних критеріїв Маастрихта відповідає прагненню французьких правлячих кіл до модернізації економіки країни і до скорочення бюджетного дефіциту з допомогою неоліберального інструментарію. У 1998 році Ширак заявив: «Те, що Франція змогла відповідати цим критеріям, важливо... тому що це правила гарного управління». В умовах глобалізації втрата частини національного суверенітету стає не настільки драматичною, у той час як все менш прийнятною стає небезпека наодинці протистояти фінансовим ризикам і міжнародній конкуренції.

За іронією долі всього декілька років після того як Франція, як і ФРН – головні автори Пакта стабільності – нарушили його основні положення, допустивши ріст частки свого бюджетного дефіциту і держборгу у ВВП значно вище передбачених лімітів, але їм вдалося уникнути фінансових санкцій.

Разом з тим з політичної точки зору ЕВС став одним із важелів посилення ролі ЄС у світі, особливо перед обличчям економічної могутності США і азійських країн. Погоджуючись з цієї позицією президента, соціаліст Л.Жоспен, який очолив уряд у 1997 році, також підтримав тезу про те, що євро відіграє вирішальну роль у народженні «Європи-держави».

У той же час голосування Національних зборів 22 квітня 1998 року з питання запровадження євро у банківських розрахунках з 1 січня 1999 року виявило зростання євроскептицизму в правлячій еліті Франції: Соціалістична партія і ЮДФ голосували за, ФКП, частина екологів і «Руху громадян» Ж.-П.Шевенмана, яка відкололася від соцпартії, а також прихильники голови РПР Ф.Сегена з числа голлістських ортодоксів виступили проти. Послідовна реалізація переходу до єдиної європейської валюти упродовж наступних літ полегшила перехід Франції до відмови від франка з 1 січня 2002 року. Рішення про це було прийнято на засіданні Ради міністрів Франції 22 грудня 2000 року. Вже з 1 липня 2001 року зарплата державним службовцям стала виплачуватися в європейській валюті. Бюджет 2002 року формувався винятково в євро.

Другою після ЄВС сферою « посиленого співробітництва » і однією з нових « опор » Співтовариства, передбачених Маастрихтом, є спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗПБ). У французькому проекті європейського будівництва цієї сфері відводилася важлива роль в утвердженні європейської могутності « Європи-держави ». Окрім інституційної у цій проблемі мались також політична і військова складові. Що стосується політичної сторони, то можливість реалізації єдиного курсу ЄС у міжнародних справах у найближчому майбутньому була піддана у Франції сумніву. В умовах, коли з багатьох проблем погляди більшості європейських партнерів розходилися з позицією Парижа, чимало людей задавали собі питання, чи доцільно для Франції наполягати на спільній зовнішній політиці, якщо вона зазвичай виявляється у меншості і знаходить менше прихильників, ніж Німеччина і Великобританія – « два вірних соратники Сполучених Штатів ». Особливо гостро ці питання встали у зв'язку з французьким протестом проти американських бомбардувань Іраку у лютому 1998 року, коли у РВ ООН Франція, Росія і Китай засудили дії США, а інші країни ЄС приєднались до одноособового рішення Клінтона. Таким чином з інституційної площини питання про спільну зовнішню політику ЄС перемістилося у політичну, вимагаючи від французької дипломатії здатність консолідувати однодумців довкола своєї позиції всередині ЄС.

З іншого боку, проблеми перетворення ЄС в центр сили є питання, про автономну європейську оборону. Наділення Співтовариства власними засобами для забезпечення безпеки складає традиційну особливість французького проекту європейської інтеграції з часів де Голля. Проте умови біполярності ставили безпеку Західної Європи, тобто насамперед Європейських співтовариств, у залежність від НАТО, а, отже, від США. На думку Ф. Міттерана, ліквідація Варшавського договору створювала умови для того, щоб європейці забезпечували самі свою безпеку в опорі на реанімацію ЗЄС (Західноєвропейський союз). У перші роки після завершення « холодної війни » Франція не визнавала за альянсом роль гаранта безпеки за межами кордонів, передбачених статтею 5 Вашингтонського договору, що входило у протиріччя з політикою США, які прагнули після зникнення

радянської загрози, навпаки, розширити сферу компетенції альянсу. Ця позиція Франції проявилася на Лондонському саміті НАТО в липні 1990 року і вписалася у звичну логіку протистояння всіляким спробам «політизувати» НАТО, які Франція сприйняла як прагнення США присвоїти собі монополію у стосунках Схід-Захід і тим самим зміцнити свій вплив на союзників.

Обговорення Маастрихтського договору у 1990–1991 роках супроводжувалося боротьбою двох точок зору на майбутнє ЗЄС: французька позиція передбачала, що він стане військовим інструментом ЄС, тоді як інші учасники альянсу бачили у ЗЄС лише європейську опору НАТО. У договорі суперечка не розв'язана: у ньому присутні обидві точки зору. Франція на першопочатках наполягала на першій, але на середину 1990-х років все більше схилялася до другої: у Парижі повинні були визнати, що, незважаючи на накреслену на перспективу європейську спільну зовнішню і оборонну політику, безпека Європи ще довго буде залишатися у віданні НАТО. Незважаючи на більш чітке визначення механізмів діяльності ЗЄС і завдань спільної оборонної політики ЄС на сесії Ради ЗЄС у Нордвейку (Нідерланди) у листопаді 1994 року, Франція повинна була погодитися, що ЗЄС не володіє ні силами, ні механізмами для оперативного керівництва і стратегічного планування.

Головною перепорою на шляху становлення європейської оборонної ідентичності була відсутність в інших членів ЄС усвідомлення необхідності дублювати ефективну і перевірену модель НАТО якимись сумнівними європейськими структурами. Результатом еволюції французької позиції став Брюссельський саміт НАТО (січень 1994 року), на якому європейська оборонна ідентичність була одностайно схвалена альянсом. Франція не зразу приєдналася до ідеї європейської опори НАТО, але фактично визнала необхідність «взаємодоповненості» НАТО і ЄС-ЗЄС. Поставивши свій підпис під концепцією європейських сил, «відокремлених, але неподільних», Франція визнала, що основою розвитку європейської оборони і безпеки залишається НАТО.

Врешті-решт Парижу не вдалося інтерпретувати по-своєму роль НАТО і США у забезпеченні європейської безпеки. Трансформація НАТО наприкінці 1980-х – початку 1990-х років стосу-

шлася не американської присутності в Європі, а інших аспектів, а саме – європейської автономії в обороні і функцій альянсу.

Практично всі європейські партнери Франції продовжували приймати американське лідерство – вони вважали його оправданим і зручним, яке відповідало завданню забезпечення їхньої безпеки. Що стосується європейської ідентичності у сфері безпеки, то для них по-старому важливішим була єдність у питаннях економічного розвитку і стабільності, ніж політична і військова відповідальність ЄС. Проте Франція після Маастрихта не припиняла спроб посилення політичної і оборонної ідентичності ЄС, прагнувши опертися на франко-німецьку вісь: вона наполягала на автономізації європейської оборони від НАТО в опорі на ЗЄС, потім спробувала явочним порядком, незалежно від інститутів альянсу і ЄС, організувати співробітництво європейців у сфері власної безпеки. У цю діяльність вписувалось створення Єврокорпусу (1993–1995). Але після невдалого для європейців досвіду врегулювання конфлікту у Боснії Франція вимушена була змиритися з тезою про заснування європейської оборонної ідентичності у рамках і при опорі на НАТО (в грудні 1995 року).

В середині 1990-х років Франції не вдалося домогтися зближення позицій з Великобританією, яка була задоволена досягненнями Маастрихта, не бажаючи порушувати привілейоване партнерство зі США в рамках НАТО, і чинила опір ідеї політичної єдності ЄС, який володів би будь-якою компетенцією у сфері оборони.

Правлячі кола Франції вимушені були врахувати уроки з неоднозначних результатів її європейської політики на початку 1990-х років і переглянути у світлі цього першопочаткові плани реформування євроантлантичних відносин. По-перше, війна у Перській затоці виявила необхідність переглянути можливість військового втручання Франції винятково власними силами (окрім короткотермінових, фактично поліційних акцій у Тропічній Африці). У неї не вистачало власних розвідувальних засобів (особливо космічних) для наведення авіаційних ударів, через це французькі військовики повинні були звертатися до служб супутникової розвідки США. По-друге, не беручи участі у військовій організації і військовому плануванні

НАТО, Франція залишилась у стороні від високої політики, яка перестала розіграватися між двома світовими гравцями і зосередилась довкола США. Вважаючи, що така маргіналізація шкодить зовнішньополітичним інтересам Франції, Ф. Міттеран здійснив низку кроків щодо повернення країни у робочі органи НАТО: як вже зазначалося, 5 грудня 1995 року Франція заявила про рішення брати участь у роботі Військового комітету НАТО, а Біла книга з оборони 1994 року засвідчила зниження французьких претензій у питаннях європейської автономії. Мова в ній йшла лише про врегулювання криз на європейській периферії, якщо б США заявили про рішення утриматися від участі в цьому врегулюванні. Відповідальність же за європейську оборону покладалася на НАТО.

Результати косовської кризи, зокрема дії США та їх європейських союзників, знову висунули на порядок денний питання автономності європейської зовнішньої політики та оборони. Сесія Європейської ради в Кельні (3–4 червня 1999 року) висловила у дусі французької позиції: для зміцнення спільної зовнішньої політики і безпеки (СЗПБ) необхідно забезпечити можливість швидкого реагування на кризи. «З цією метою Союз повинен володіти автономією, забезпеченою надійними військовими формуваннями, і мати у своєму розпорядженні структуру, з допомогою яких він зможе приймати рішення про використання військової сили і бути готовим це зробити незалежно від дій НАТО».

Наступним етапом у реалізації СЗПБ стало засідання Європейської ради у Гельсінкі 10–11 грудня 1999 року. Цей саміт привніс нові елементи у функціонування СЗПБ: наприкінці листопада цього ж року Високий представник ЄС з СЗПБ Х. Солана був призначений одночасно генсеком ЗЄС, що сприяло поступовому злиттю двох організацій. У документах саміту вказувалося, що цей процес повинен завершитися до кінця 2000 року, оскільки ЗЄС «виконав своє історичне призначення».

Тоді ж було запроваджено новий термін – ЄПОБ на доповнення до СЗПБ – спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Виділення ЄПОБ в окрему категорію обумовлювалося прагненням європейської громадської думки до того, щоб ЄС міг протистояти

міжнародному тероризму і торгівлі наркотиками, захищати демократію, права людини і правову державу. Реалізація ЄПОБ передбачала не тільки відповіді на політичні виклики «м'якої безпеки», але і можливість використання європейських збройних сил для захисту прав людини, демократичних принципів тощо. У травні 2000 року було оголошено про остаточне злиття ЄС і ЗЄС. На саміті у Ніцці 7–11 грудня 2000 року документ, який уточнював інструменти і завдання ЄПОБ, був схвалений за 8 хвилин. Вказувалося, що європейські сили швидкого реагування є автономною військовою структурою, яка призначена для гуманітарних місій, попередження конфліктів, а також розгортання у кризових зонах. Ці рішення були спрямовані на те, щоб у майбутньому надати ЄС інструментарій і рішучість у реалізації спільної зовнішньої і оборонної політики, за що виступала Франція.

Якщо спробувати оцінити результати французьких зусиль щодо реформування євроатлантичних відносин, то їх можна охарактеризувати як «напівуспіх». Підключення Великобританії до процесу становлення автономної європейської безпеки змінило зміст, який на першопочатках вклдала у нього Франція. По суті мова йшла відтепер лише про розмежування повноважень між НАТО і ЄС у сфері оборони у рамках їхньої взаємодоповнюваності. Як і раніше, для реалізації будь-якої ініціативи всередині ЄС вимагалась згода США, що створювало у майбутньому ґрунт для нових франко-американських суперечок.

Наприкінці 1990-х років після успішного запровадження європейської валюти головним предметом турботи для французької дипломатії в Євросоюзі, поряд з просуванням спільної європейської зовнішньої політики і політики безпеки, було розширення ЄС. Підтримуючи цей процес, французька дипломатія не могла приховати двоякого ставлення до нього. З одного боку, просування ЄС на Схід відповідало ідеальній меті голлістського європейського проекту – переборення ялтинського політичного розколу Європи, поширення ідей свободи і демократії на схід. Першим з критеріїв, прийнятих для країн-кандидатів на саміті ЄС у Копенгагені, було встановлення демократичних режимів, які поважали права людини і права національних меншин. Розширення ЄС на схід і на південь Європи сприяло, крім

того, збільшенню питомої ваги Євросоюзу у світі, у тому числі і у захисті його торговельних інтересів. З другого боку, Франція усвідомлювала, що країни ЄС повинні взяти на себе додаткові фінансові витрати, щоб забезпечити країнам-кандидатам, які переживали процес економічної і соціальної лібералізації, рух до благополучного західноєвропейського полюсу. У той же час чисельність країн-кандидатів висувала серйозні питання про майбутнє функціонування Європейського Союзу, в якому буде не 15 членів, як у 2000 році, а 27.

Франція прагнула до того, щоб розширення ЄС стало контрольованим процесом, який би передбачав поглиблення інтеграції, реформу інститутів ЄС і суворе виконання відповідних зобов'язань не тільки Європейським Союзом, але і країнами-кандидатами. Гармонійне поєднання поглиблення інтеграції і розширення ЄС, розробка основ функціонування «Союзу 27-и» стали пріоритетами чергового французького головування, яке припало на друге півріччя 2000 року. Ще після Амстердамського договору, який залишив у підвішеному стані важливі питання реформи європейських інститутів, Франція за підтримки Бельгії та Італії висловила за скликання напередодні розширення ЄС нової міжурядової конференції. Така конференція, відповідно до рішення Ради ЄС у Гельсінкі (грудень 1999 року) розпочала роботу в лютому 2000 року під головуванням Франції. Її метою була розробка умов, які повинні були скоректувати і доповнити Амстердамський договір.

Три питання, які обговорювалися під час роботи конференції, стосувалися складу і розподілу голосів у Комісії і Раді ЄС. До цього долучалося питання про перегляд статті 43 Амстердамського договору щодо процедури прийняття рішення стосовно напрямків «посиленого співробітництва» в ЄС, тобто права частини держав-членів приймати на себе нові зобов'язання, від яких інші ухиляються. Франція виступала за зміну порядку призначення представників країн-учасниць у Комісії для надання їй більшої ефективності, за перерозподіл голосів у Раді ЄС на користь країн з більшим населенням і розширення сфери рішень, які приймалися у Раді кваліфікованою більшістю, щоб звузити область, в якій рішення ЄС могли б бути заблоковані застосуванням одним із членів права вето. Опонентами французь-

кої позиції були Великобританія (з питання про розширення сфери прийняття рішень кваліфікованою більшістю), «малі» країни (незадоволені її проектом Конституції) і Німеччина, яка вимагала збільшення своєї ваги у Раді у зв'язку зі збільшенням свого населення після приєднання східноні-мецьких земель.

Головні завдання Франції полягали в тому, щоб забезпечити ефективність роботи збільшеного Співтовариства. Проте вже перед початком свого головування в ЄС Франція зіткнулася з низкою труднощів у реалізації основних напрямків заздалегідь розробленого плану. Викликом французькому проекту зміцнення європейської інтеграції став виступ міністра закордонних справ ФРН Й. Фішера 12 травня 2000 року, який поставив питання про перспективу руху до федеративної Європи, про яку у французькому плані не йшлося. Пропозиція Фішера знижувала значимість французьких ініціатив щодо реформування інститутів.

Французька політична еліта розцінила виступ Фішера як виклик її здатності визначати перспективи політичної Європи. Підвів саміт ЄС результати головування Франції і роботи міжурядової конференції у Ніцці у грудні 2000 року. Через суперечки між його учасниками цей саміт був найдовшим в історії ЄС. Недоброзичливці Франції стверджували, що це було наслідком недоробок країни-голови. Насправді ж зацікавленість сторін як в ефективному функціонуванні ЄС, так і у забезпеченні найбільш сприятливих умов прийняття рішень для себе робила ускладненими пошуки компромісів. У підсумку був прийнятий документ, який отримав назву Ніццького договору.

Скромними були досягнення щодо просування плану «соціальної Європи» і «Європи громадян». Розроблена міжурядовою конференцією на пропозицію Франції Хартія основних (фундаментальних) прав – важливий крок назустріч «Європі громадян» – не ввійшла до тексту договору навіть як преамбула, а лише як додаток. Також до додатку заключної заяви ввійшли шість французьких пропозицій з соціальних питань. Коли на Лісабонському саміті ЄС у березні 2000 року за наполяганням Великобританії була прийнята по суті ліберальна стратегія адаптації до «нової економіки», Париж отримав як компенсацію мандат на розробку – на доповнення до цієї жорсткої стратегії –

плану дій для утвердження європейської «соціальної моделі». Франція запропонувала обширну програму, яка включала основні орієнтири соціальної політики ЄС на найближчі п'ять років. Вона передбачала збільшення числа і підвищення якості вакантних робочих місць; боротьбу проти «соціального виключення», модернізацію системи соціального захисту; рівність соціальних прав чоловіків і жінок; посилення соціального аспекту в політиці розширення ЄС і зовнішній політиці Союзу. У текст документа, підписаного в Ніцці головами держав, з цієї обширної програми ввійшла тільки фраза про те, що європейська модель характеризується «нерозривним зв'язком економічних досягнень і соціального прогресу». У той же час головне завдання Ніцци – пристосування інститутів ЄС до його розширення – була вирішена відчасти на користь французьких позицій в Євросоюзі. Головний успіх Франції – рішення про перерозподіл голосів у Раді ЄС. Річ у тім, що вже розширення ЄС до 15 членів змістило баланс між великими і малими державами на користь останніх. У Ніцці Франція і Німеччина домагалися відновлення впливу «грандів» (Франції, Німеччини, Великобританії, Італії, до яких повинна була долучитися Іспанія і, на незадоволення останньої, Польща). До Ніцци у чотирьох великих держав було по 10 голосів. У результаті саміту Франції вдалося зберегти паритет з Німеччиною, що було принципово важливо для Парижа. Відтепер у четвірці «грандів» кожен володіє 29 голосами, Іспанія, а після вступу Польща, мають по 27 голосів. ФРН, незадоволена таким рішенням, наполягла на посиленні своєї ваги в інших інституціях Співтовариства. На користь Німеччини було здійснено перерозподіл місць у Європарламенті: вона отримала 99 місць, у той час як Франція, Великобританія та Італія – по 72. Так само «умовою демографічного підтвердження» стало те, що будь-яке рішення Ради ЄС повинно прийматися представниками щонайменше 62% населення Союзу.

Менш успішним для Франції було рішення з питання про поріг кваліфікованої більшості. Хоча французи прагнули полегшити прийняття рішень після розширення Євросоюзу, знизивши цей поріг, у Ніцці він був підвищений з 71 до 73,4%. Не домоглася французька дипломатія і чіткого визначення питань, рішення з яких приймалися кваліфікованою більшістю. Фран-

ція хотіла розширити цю сферу. Проте за наполяганням Великобританії з тексту Договору були виключені статті про поширення цієї практики на соціальну та податкову політику. Договір поширив принцип кваліфікованої більшості на голосування з питань, які стосувалися міжнародних обмінів на ринку послуг і інтелектуальної власності (останнім Франція була незадоволена). Зате французьким дипломатам вдалося відстояти принцип одноголосності у сфері культури (кіно- і аудіовізуальна продукція), в освіті і охороні здоров'я. Важливим успіхом Парижа було поширення принципу кваліфікованої більшості на питання співпраці у сфері цивільної юстиції (виключаючи права сімей). Стосовно контролю на зовнішніх кордонах ЄС пересування іноземців з третіх країн і надання їм притулку відповідне рішення було відкладено до 2004 року. До 2007 року було відкладено питання про перехід до кваліфікованої більшості у розв'язанні проблеми про допомогу ЄС відсталим регіонам. Цього хотіли нинішні її головні отримувачі – Іспанія, Португалія і Греція, які боялися бути відсунутими на задній план більш бідними країнами Східної Європи.

Принципове значення для французької дипломатії мало питання про «посилене співробітництво». Ж.Ширак неодноразово заявляв про необхідність мати в рядах ЄС «групу першопрохідців» – «головне з'єднання, яке швидше рухається вперед до мети, обраної зі спільної згоди». Ж.Делор і Ф.Фішер називали це «авангардом». При цьому Франція була зацікавлена насамперед у створенні подібного авангарду у сфері зовнішньої і оборонної політики. Амстердамський договір вимагав одностайності всередині ЄС з питань «посиленого співробітництва». Франції вдалося домогтися скасування права вето у цьому питанні. Для формування групи «посиленого співробітництва» достатньо бажання восьми держав (Франція вважала можливим розпочати з трьох–чотирьох учасників). У той же час французька дипломатія не змогла здолати опір Великобританії, щоб зробити можливим посилене співробітництво у найважливішій для Франції сфері – в обороні і зовнішній політиці. Врешті-решт перемогла лінія Лондона, який бажав, щоб європейська оборона будувалася винятково на міждержавних ініціативах, але у жодному разі не на структурах ЄС. У результаті у сфері європейсь-

кої оборонної і зовнішньої політики мова йшла лише про «крапкові» союзи, здатні висунути певну ініціативу з насущних питань. У ЄС не склалося ядра держав-учасниць, які поділяли і просували загальне бачення ролі Європи у світі і ролі ЄС в європейській безпеці у французькому контексті. У цьому сенсі Ніцца не виправдала сподівань французької дипломатії.

Саміт у Ніцці започаткував обговорення перспектив подальшого просування ЄС до політичної і громадянської єдності. Недосконалість його рішень визначалася тим фактом, що у Ніцці було оголошено про початок нового етапу реформи європейських інститутів, який повинен був завершитися у 2004 році прийняттям Європейської Конституції, для цього було вирішено скликати Конвент з представників держав, інститутів Співтовариства, національних парламентів (всього 105 делегатів). Ідея прийняття Конституції ЄС була запропонована Ж.Шираком у промові у бундестазі ФРН 27 червня 2000 року. При цьому президент Франції уточнив, що, говорячи про майбутнє облаштування ЄС, він у жодному разі не думав про створення європейської супердержави, яка замінить держави-нації і знаменує кінець їхньому існуванню як самостійних акторів на міжнародній арені. Слідючи за президентом, А.Жюппе наполягав на проекті політичного об'єднання, яке базувалося на «федерації держав-націй».

Робота Конвенту розпочалася у лютому 2002 року і завершилася влітку 2003 року. На задоволення Франції, її скеровував патріарх європейської політики, колишній президент В.Жіскар д'Естен. Головна вимога до роботи Конвенту полягала у максимальній відкритості обговорення. Французька позиція передбачала посилення міжкурядового, національного акценту в архітектурі Співтовариства. Окрім цього, задум проекту розцінювався як спроба Франції та інших великих держав ЄС обмежити роль малих держав при прийнятті ключових рішень у майбутній розширеній єдиній Європі. Голова Єврокомісії Р.Проді різко висловився проти проекту Жіскар д'Естена. «Цей проект ставить під загрозу системи контролю і рівноправність влади в ЄС. Він може породити нерівність між країнами-членами Союзу і зруйнувати довіру між ними». Після публікації проекту Жіскар д'Естена голови 17 європейських держав (включаючи 9

нових членів) заявили, що застосують щодо проекту вето. Конфлікт вдалося погасити, оскільки голова Конвенту не наполягав на прийнятті власних пропозицій. Проект Конституції був переданий на обговорення європейців у червні 2003 року.

Відтермінування прийняття Конституції задовольнило французьку дипломатію. Ю.Ведрін вважав, що для європейської політичної єдності замало заснувати інституційні механізми – важливіше, щоби європейці змогли виробити спільне бачення головних світових проблем. Така обережність цілком зрозуміла. По-перше, федеративне облаштування Євросоюзу – ідея, яка погано сприймається у Франції. По-друге, розширення на Схід і відсутність єдиного бачення світових проблем всередині старого, західноєвропейського ядра ЄС навіювали тривоги за долю європейської політичної ідентичності. Питання про військове втручання в Ірак зимою 2002/03 року виявив гострі суперечки всередині ЄС (між англо-іспанською позицією, підтриманою всіма країнами-кандидатами з колишнього соціалістичного блоку, і Францією, ФРН, Бельгією, які засудили не санкціоноване РБ ООН застосування сили). Ж.Ширак викликав тоді обурення у Східній Європі, виступивши з різкою відповіддю країнам-кандидатам. «Ці країни втратили у цьому випадку гарну можливість промовчати. Одверто кажучи, я вважаю їхню поведінку легковажною і безвідповідальною, оскільки при першому ж випробуванні вони відмовилися від спільних дій з Європейським союзом, куди вони мають намір вступити».

Роздратування французького президента зрозуміле: стало очевидним, що для нових східноєвропейських членів ЄС політична солідарність зі США у рамках НАТО важливіша солідарності зі Францією всередині ЄС.

Головне у глобальному проєкті Франції – створити єдину Європу, яка володіла б зовнішньополітичною потугою, «Європу-державу», яка повинна стати опорою французької стратегії багатополюсного світу.

Першою умовою глобального виміру Європи є, на думку французької дипломатії, здатність ЄС забезпечити безпеку і мир у своїх кордонах, володіючи силами і для розв'язання конфліктів у життєво важливих для неї регіонах (Близький Схід, Африка).

Для цього необхідно, по-перше, мати єдину зовнішньополітичну волю і необхідні інструменти – дієві структури і збройні сили. У врегулюванні цих конфліктів Франція відстоює принципи, які вона вважає основою європейської ідентичності, – «повага до співбесідника, пошуки рішення шляхом переговорів». У випадку необхідності застосування сили Париж наполягає на тому, щоб це втручання здійснювалося на основі визнаних всіма міжнародних правил. Єдиним органом, який може легітимно приймати рішення про застосування сили, Ж.Ширак назвав РБ ООН. Специфіку європейського підходу французький президент висловив формулою: «Краще заставити право поважати цінності, аніж заставляти поважати права силою».

Франція відстоює своє бачення майбутньої Європи як єдиного етичного простору. У період свого головування в ЄС у 2000 році вона зуміла домогтися внесення в текст Амстердамського договору 1997 року поправки про санкції щодо країни ЄС, в якій існує загроза правам людини.

На пропозицію Франції на саміті у Ніцці (грудень 2000 року) була переглянута стаття 7 Амстердамського договору, у якій йшлося про санкції з боку ЄС щодо країн-членів, де порушуються права людини. Тепер, заслухавши країну, де порушуються права людини, Рада ЄС, на пропозицію Комісії і зі схвалення парламенту, більшістю в 4/5 голосів може прийняти відповідне рішення. Така необхідність виникла на початку 2000 року у зв'язку з приходом до влади в Австрії уряду за участю п'яти представників ультраправої Австрійської партії свободи (АПС) Йорга Хайдера. Франція разом зі 14 країнами ЄС виступила за заморожування контактів з Австрією, які були зведені до мінімуму.

При обговоренні тексту Європейської Конституції Франція особливо наполягала на дотриманні принципів світськості і релігійної терпимості. Ж.Ширак виступав проти згадки у ній про християнські корені європейської цивілізації, на чому наполягали представники католицьких країн, насамперед Італії та Польщі.

В червні 2003 року на саміті в Салоніках країни Євросоюзу розпочали обговорення проекту європейської Конституції обсягом у кількості сторінок. Проект Конституції передбачав трансформацію Європейського Союзу у конфедеративне державне ут-

ворення. Держави-члени згідно з документом ще більше позбавляються частини власного суверенітету на користь загальноєвропейських наднаціональних органів, передусім Європейської Комісії – головного виконавчого органу ЄС. У проєкті Основного закону посилюється спільна зовнішньополітична, безпекова та оборонна складова європейської інтеграції. У цьому контексті планується запровадити посаду Президента та Міністра закордонних справ, які представлятимуть об'єднання на міжнародній арені, а також забезпечуватимуть посилення геополітичної ролі Європейського Союзу у світі та сприятимуть активнішому залученню ЄС до глобальних світових процесів. Також проєкт передбачав подальше розширення ЄС та відповідні зміни, з огляду на це, у системі керівництва об'єднанням.

Основною метою конституційного процесу можна вважати бажання провідних держав Європи, а також лідерів ЄС перетворити союз з політичного та економічного міждержавного об'єднання на фактичну конфедерацію, яка стане впливовим суб'єктом міжнародних відносин. Здійснити це планують, передусім, завдяки активізації політичної інтеграції та посилення спільної позиції держав ЄС на міжнародній арені.

Це бажання Європи обумовлене тим, що існуючі економічні рамки інтеграції та нормативно-правова база ЄС стали затісними для подальшого всебічного розвитку об'єднання, а також реалізації політичних амбіцій його лідерів, насамперед Франції та Німеччини. Необхідно врахувати, що у 2005–2006 роках у ЄС даються взнаки суттєві проблеми в економіці – стагнація економічного розвитку, високий дефіцит бюджету та бюджетні кризи, інфляція, безробіття, обтяжливість соціальних та пенсійних виплат, а також певна відстороненість Євросоюзу та окремих його членів від більш активного впливу на глобальні світові процеси, нові виклики та загрози безпеці, посилення впливу США у регіоні та світі, часто всупереч інтересам ЄС.

Протягом першої половини 2005 року Конституція ЄС була більш-менш успішно ратифікована парламентами або референдумами у 13 державах, зокрема у ФРН, Іспанії та більшості нових членів. Разом з тим на референдумі з приводу ратифікації у Франції Європейської Конституції, який відбувся 29 травня 2005 року, 54,87% виборців висловилися проти. Причина цьо-

го криється у розриві між поглибленням інтеграції і розширенням на Схід, проти якого застерігали як Ф.Міттеран, так і Ж.Ширак.

Все ж Ж.Ширак недооцінив масштаби впливу цього зрушення на французьке суспільство. Ще 13 травня 2004 року Ж.Ширак і Г.Шрьодер виступили у Парижі з ініціативою прийняття Європейської Конституції у випадку згоди 20 з тодішніх 25 членів і заявили, що незгодні можуть бути виключені з ЄС. Мало хто міг передбачити, що ратифікація цього проекту зіткнеться з неприйняттям більшості французів. Президент заявив про намір провести у своїй країні референдум, покладаючись на дані опитування громадської думки, котрі незмінно давали значну перевагу прихильникам об'єднаної Європи (восени 2004 року їх було понад 60%). Саме тому Ширак і оголосив загальнонаціональний референдум з Європейської Конституції, хоча для апробації цього документа, відповідно до Основного закону П'ятої республіки, достатньо було б голосування Національних зборів і Сенату, в яких прихильники ратифікації мали суттєву перевагу.

Відхилення проекту Європейської Конституції більшістю французьких виборців – це результат своєрідного психологічного і культурного шоку, викликаного високими темпами поглиблення і особливо розширення інтеграції. Вступ нових членів до ЄС породив у французькому суспільстві хвилювання стосовно ціни розширення Союзу за рахунок менш розвинених країн ЦСЄ.

Від 2005 року Європейський Союз перебуває в стані внутрішньої інституційної реформи, спричиненої негативними результатами референдумів у Франції і Нідерландах з ратифікації Конституції ЄС.

Франко-німецькі відносини

Основним партнером Франції в Європі наприкінці ХХ – поч. ХХІ століття продовжувала залишатися Німеччина. Лідери обох країн, президент Жак Ширак і канцлери ФРН Гельмут Коль і Герхард Шрьодер, постійно зустрічалися для обговорення

найважливіших питань світової політики. Важливим успіхом франко-німецького співробітництва стало укладення двосторонньої угоди у Нюрнберзі (9 грудня 1996 року), доповненої підписанням Єдиної франко-німецької концепції у сфері оборони і безпеки. Мова йшла не тільки про зближення позицій, але і про просування до автономії європейської оборони. Німеччина погодилася з інтеграцією ЗЄС в ЄС, в обмін на те, що Франція відмовилася від визнання власної винятковості у ядерній галузі: у проекті Концепції ЄС було записано, що «вищою гарантією безпеки союзників є стратегічні ядерні сили альянсу, особливо ядерні сили США».

Для вироблення спільної європейської політики і оборонного бюджету Франція і Німеччина виступили 24 листопада 2002 року з пропозицією перетворити СЄПОБ у Європейський союз безпеки і оборони, який буде опікуватися спільною політикою озброєнь і який передбачатиме умову про взаємний захист і реалізацію принципу «посиленого співробітництва». Проте до цих пір в основоположних документах СЄПОБ не згадувалося про принципи солідарності, на відміну від Брюссельського договору 1948 року про Західний союз, на основі якого згодом виник ЗЄС, чи Вашингтонського договору 1949 року про Північноатлантичний союз. Франко-німецька пропозиція зводилася до того, щоб Європейський союз оборони, який може мати більшою мірою політичну, аніж військову природу, включав всю гаму викликів безпеки і гарантував всім країнам, які вирішили розвивати спільні засоби оборони, що вони можуть реалізувати принцип солідарності, навіть якщо відповідне зобов'язання буде підписане обмеженою кількістю держав, пов'язаних посиленням співробітництвом.

Відносини Франції та Росії

Президент Ширак виступав за зміцнення франко-російських відносин і назвав Францію і Росію «привілейованими партнерами». У своїй передвиборній декларації Ж.Ширак висловив думку щодо того, що Росія повинна стати, поряд з НАТО і ЄС, «другою опорою» європейської безпеки і стабільності. Хоча більше до цієї думки він не повертався. Президент Росії, як і

новий президент Франції, надавав особистим симпатіям великого значення. Ні у Москві, ні у Парижі не забули, що єдиною високою офіційною особою, яка гідно прийняла Єльцина і виявила високу пошану під час його першого візиту до Франції у 1991 році як голова Верховної Ради РФ, був мер Парижа Ж.Ширак. Вже будучи президентом, Ж.Ширак заявив: «Не визнавати величі Росії означало би припускатися великої помилки у баченні завтрашнього світу». Французький президент вбачав у Росії один із центрів сили багатополюсного світу.

Іншою причиною необхідності постійного діалогу з Росією був, на думку міністра оборони А.Рішара, прогрес ядерного розбросня.

У контексті стратегії забезпечення національної безпеки Франції більше не розглядалася «загроза зі Сходу», тобто з боку російської армії, яка, на думку французького міністра, перебувала у стані глибокої кризи. Водночас Франція усвідомлювала і те, що хвилювання східноєвропейських країн і нових незалежних країн Балтії більшою мірою були пов'язані з пересторогами щодо імперських амбіцій Росії. Це штовхало їх до союзу зі США, а не Західною Європою. Щоправда, французи не заперечували наявності таких амбіцій у Росії. Збереження ядерного потенціалу Росії виправдовувало, серед інших небезпек, існування французького ядерного стримування. Одним із мотивів відновлення ядерних випробовувань восени 1995 року Ж.Ширак назвав можливість, що «завтра який-небудь правий екстреміст...прийде до влади у Росії, де збереглась суттєва ядерна потуга».

Попередженню такої небезпеки могло і повинно було слугувати, на думку Франції, «включення Росії у велику європейську родину». «Це європейський сусід, доля якого невіддільна від долі всього континенту». Виходячи з власного бачення рівноваги у Європі і у постбіполярному світі загалом, Франція вважала своїм завданням підключення Росії до рівноправних відносин зі Заходом на міжнародній арені, а також сприяння процесам внутрішньої демократизації країни.

Ж.Ширак підтримав також вступ Росії до Світової організації торгівлі і Паризького клубу кредиторів, в якому Росія хотіла брати участь саме як кредитор. Франція наполягала і на підключенні Росії до встановлення миру у колишній Югославії,

незважаючи на негативне ставлення Москви до ролі НАТО у боснійському врегулюванні. Завдяки демаршам Франції російські миротворці приєдналися до міжнародних сил (IFOR).

Що стосується першого, то Ж.Ширак вітав наполегливе бажання Росії перетворити Велику сімку на «вісімку». До того ж французький президент виступав за повноправну участь Росії у «вісімці». Його підтримував канцлер ФРН Г.Коль. Противником такої участі була Японія. Згода французького президента головувати разом з Б.Єльциним на зустрічі «вісімки» з проблем ядерної безпеки у Москві (скликаної у квітні 1996 року за ініціативою російського президента) повинна була продемонструвати прагнення Франції сприяти процесу підключення Росії до елітарного клубу розвинених індустріальних держав.

Іншим важливим фактором того періоду була невпевненість французької правлячої еліти у незворотності демократичних процесів у Росії. Так само як наприкінці 1980-х років М.Горбачов був в очах Ф.Міттерана гарантом продовження реформ і одночасно збереження стабільності в СРСР, так Б.Єльцин був для Ж.Ширака запорукою руху Росії до ринкової економіки і демократії.

Позиції російського уряду на міжнародній арені загалом вигравали від зацікавленості Франції у продовженні процесу реформ. Париж приділяв велику увагу діалогу між Росією і ЄС – він брав активну участь у підписанні їхньої проміжної угоди, яка послідувала за договором про співпрацю (24 червня 1994 року), який набув чинності 1 лютого 1996 року, у програмах науково-технічної співпраці TASIC і CIST. Франція виступила прихильницею прийняття плану дій ЄС на користь Росії (грудень 1996 року).

Щоправда, головною перепоною до безхмарних франко-російських взаємин стала Чечня. Французькі ЗМІ «дemonізували» Росію в очах французької громадськості. На різних міжнародних форумах Франція найгостріше критикувала Росію за її дії у Чечні.

Відвідини І.Ахмадовим – емісаром А.Масхадова – Національних зборів Франції, його прес-конференція у будівлі французького парламенту і зустріч з міністром закордонних справ Ю.Ведріним у листопаді 1999 року викликали обурення у

Москві. З цього приводу МЗС Росії висловив послу Франції протест, попереджуючи від спроб втручатися у внутрішні справи Росії, «проти яких буде здійснюватися рішуча протидія». Проте через декілька днів Ж.Ширак виступив з різкою заявою з приводу російської політики у Чечні і підтвердив свій намір зайняти найтвердішу позицію у цьому питанні на саміті ОБСЄ у листопаді 1999 року.

У результаті запланована у рамках саміту зустріч лідерів держав європейської Великої трійки – Єльцина, Ширака і Шрьодера – тривала всього п'ять хвилин. Ширак і Шрьодер виклали свою негативну позицію стосовно дій Москви у Чечні, після чого Єльцин залишив зустріч. У своєму виступі на саміті російський президент заявив, що не визнає за своїми колегами права критикувати Росію. Наполягаючи на припиненні ескалації у Чечні, Ширак виступив ініціатором підписання підсумкового документа, в якому Росія визнавала участь ОБСЄ у пошуках врегулювання шляхом переговорів і погоджувалася допустити гуманітарні організації на територію Чечні.

Російський президент тим часом залишив Стамбул, уповноваживши міністра закордонних справ І.Іванова підписувати підсумкові документи саміту, понизивши тим самим рівень участі Росії у цьому документі. Проте Росія не погодилася ні на переговори з лідерами сепаратистів, ні на міжнародне посередництво у врегулюванні конфлікту у Чечні.

Хоча критика Москви не означала втрати Парижем інтересу до Росії, вона підсумувала цілий період франко-російських відносин. На саміті ЄС у Гельсінкі (грудень 1999 року) Франція виступила за внесення у порядок денний питання про економічні санкції проти Росії у зв'язку з ультиматумом російських військовиків Грозному. З двох проєктів резолюції, присвячених Росії, пройшов більш жорсткий, при цьому Франція була серед головних його прихильниць разом з Німеччиною, Фінляндією і Данією. Країни Євросоюзу вирішили переглянути свої програми співпраці з Росією і зосередитися тільки на тих, які стосувалися прав людини і слугували покращенню життя населення. Режимом економічних санкцій ЄС Франція прагнула заставити Москву вступити у переговори з А.Масхадовим. Позиція Франції у чеченському питанні була озвучена міністром

шкордонних справ у березні 2000 року. Вона вимагала припинення військових операцій, які зачіпали мирне населення, і вільного доступу для будь-яких представників чи організацій у Чечню для гуманітарних акцій (Ради Європи, ОБСЄ, Червоного Хреста, неурядових організацій і журналістів).

Обрання президентом РФ В.Путіна у березні 2000 року змусило французьку політичну еліту і громадську думку задуматися про спадковість ліберального курсу в Росії. Ж.Ширак ще 4 лютого – до президентських виборів – запросив майбутнього президента Росії відвідати Францію. Проте на той час Франція втратила в очах росіян роль привілейованого співбесідника. Подолати взаємну відчуженість виявилось непросто. У своєму привітанні з нагоди обрання Путіна президентом Ж.Ширак згадав Чечню, висловивши сподівання, що перемога на виборах дозволить Путіну встановити мир на всій території Росії.

У червні 2000 року Франція наполягала на тому, щоб російська делегація не брала участі в обговоренні чеченської проблеми на Парламентській асамблеї Ради Європи. Тоді ж було поставлене питання про припинення членства Росії в Раді Європи. Чеченських представників приймали у Франції на різних рівнях: у МЗС, парламенті тощо. Проте і Франція, і ФРН не підтримали припинення членства Росії у Раді Європи.

Разом з тим Франція і Росія мають чимало спільного у поглядах на світову політику. Обидві країни виступають за формування багатопольярної системи міжнародних відносин, проти гегемонізму у світовій політиці, за підвищення ролі ООН у питаннях миру й безпеки, за збереження умов Договору про ПРО від 1972 року. Росія повернула Франції 950 тис. одиниць зберігання архівних матеріалів, вивезених з Франції на завершальному етапі Другої світової війни, Франція, у свою чергу, повернула 225 справ із фондів російської еміграції.

Париж прагнув переконати Москву у тому, що він «розуміє стриманість» російської сторони у питанні розширення НАТО, і у тому, що «розширення НАТО у жодному разі не повинно розцінюватися росіянами як безвідповідальне, небезпечне і принизливе для них». Нова система європейської безпеки повинна створюватися з «повноправною участю Росії», і НАТО не повинно сприйматися як «інструмент нового розколу» Європи.

Ж. Ширак виступав за укладення договору Росія-НАТО на доповнення до програми «Партнерство заради миру». У Лісабоні у грудні 1996 року французький президент запропонував піти назустріч побажанням Росії стосовно перегляду договору 1990 року зі звичайних озброєнь як компенсація за розширення НАТО на Схід. Він виступив ініціатором запрошення Росії на Мадридський саміт НАТО 1997 року, де повинно було обговорюватися питання про прийняття перших східноєвропейських кандидатів на вступ у цю організацію (російський президент відмовився від цієї участі).

Окрім політичної підтримки першому російському президенту Франція неодноразово заявляла про намір надавати економічне сприяння процесу реформ у Росії. Через МВФ Франція брала участь у кредитуванні Росії, вона з розумінням поставилася до реструктуризації російського боргу Паризькому клубу кредиторів (квітень 1996 року). До позитивних моментів взаємин Франції та Росії варто віднести згоду Росії погасити частину царських боргів французьким власникам цінних паперів і навіть виплатила першу символічну суму в 400 млн. дол. У квітні 1996 року була створена нова двостороння Комісія з проблем економічного і науково-технічного співробітництва під головуванням прем'єр-міністрів Франції і Росії.

У Франції під економічним сприянням розумілися не тільки контакти у рамках різних міжурядових комісій. Розвиток співпраці у цьому напрямку не задовольняє обидві країни. У зовнішньоекономічному обігу Росії на Францію наприкінці 1900-х років припадало лише 3%, а серед інвесторів вона була на дев'ятому місці. Під час візиту Ж. Ширака до РФ у 2002 році було відзначено деяке зростання двостороннього товарообігу і французьких інвестицій у російську економіку. Товарообіг між Росією і Францією сягнув 3,7 млрд. дол., з яких частка Росії становила 2,2 млрд. дол., а частка Франції – 1,5 млрд. дол. У російській зовнішній торгівлі Франція обіймала 12-е місце (4% зовнішнього товарообігу Росії. Товарообіг Росії з Німеччиною, яка обіймала перше місце у торгівлі з Росією, був у три рази більший). Інвестиції Франції у російську економіку склали 10% їх загальної суми. За цим показником Франція обіймала 4-е місце. Французький експорт у Росію перебував на тому ж рівні, що і експорт Польщі, за всієї неспівставимості їхніх ринків.

Зацікавленість Франції в особливих стосунках з Росією зростає кожен раз, коли у Парижа виникали тертя з Вашингтоном. Коли ж Франція розверталася у бік більш тісної взаємодії зі США, її дипломатія не надто турбується реакцією Москви. Підтвердженням цього можуть слугувати коливання франко-російських відносин у зв'язку з деякими ключовими міжнародними подіями: натовською операцією проти Югославії весною 1999 року, терористичною атакою проти США 11 вересня 2001 року і іракською кризою 2002–2003 років.

Збереження позицій Франції в ЄС і у євроатлантичній сфері вимагало її приєднання до натовської політики стосовно Югославії, спочатку у Боснії і Герцеговині (1996), згодом у Косово (1999), що позначилося на загалом сприятливому кліматі франко-російських відносин. У ніч на 24 березня 1999 року президент Франції у телефонній розмові попередив Б.Єльцина про початок натовської повітряної атаки на Белград і упродовж всієї військової операції старався підтримувати регулярний зв'язок з Москвою, щоб запобігти загостренню дипломатичного протистояння у зв'язку з косовським конфліктом. Незважаючи на участь Франції у військовій операції НАТО проти Югославії і на незгоди у підходах до врегулювання конфлікту на Балканах, Париж погоджувався з Росією у тому, що план мирного врегулювання довкола Югославії повинен бути офіційно оформлений резолюцією РБ ООН, як і в тому, що міжнародна присутність у Косово можлива тільки зі згоди Белграда і на основі резолюції РБ ООН.

Під час свого головування в ЄС у другій половині 2000 року Франція представила робочу програму під назвою «Колективна стратегія ЄС щодо Росії». Головні акценти цього документа стосувалися: трансформації Росії у правову державу, сприяння економічним реформам та інвестиціям, зближення законодавства Росії і ЄС, спільна боротьба з організованою злочинністю.

За роки свого президентства Ширак сім разів відвідував Москву і обговорював з президентами Росії Б.Єльциним і В.Путіним провідні напрямки двосторонньої співпраці. Б.Єльцин відвідав Париж з офіційним візитом у січні 1996 року, а В.Путін – у жовтні 2000. Під час візиту В.Путіна до Франції було підписано найбільший проект у франко-російській співпраці: це угода між «Газпромом» і «Газ де Франс» про участь обох країн у будівництві газопроводу по маршруту Білорусь – Польща – Сло-

ваччина для транспортування російського газу до Європи, інвестиції в який складатимуть 1–2 млрд. дол.

Наприкінці жовтня 2000 рок В.Путін вперше відвідав Париж не в рамках двостороннього візиту, а для участі у щорічному саміті Росія-ЄС, у програмі якого, щоправда, були передбачені двосторонні зустрічі російського президента з Ж.Шираком, прем'єр-міністром Франції Л.Жоспенем і французькими підприємцями. Франція була зацікавлена в успіхові саміту, як і у нормалізації двосторонніх відносин з Росією. Тому французька дипломатія зняла вимогу про негайне припинення вогню у Чечні як умови надання західних кредитів Росії і домогалась лише прийняття спільного документа, в якому Росія погодилась би з необхідністю пошуків «політичного рішення, виходячи з поваги суверенітету і територіальної цілісності Російської Федерації».

Водночас для відновлення політичного діалогу з Росією Ж.Шираку важливо було підкреслити співпадіння прагнень обох країн до багатопольярного світу і ролі Росії у цьому проєкті. «Рівновага, безпека, розвиток залежать від ситуації, в якій трьома головними силами, особливо у тому, що стосується безпеки, є Сполучені Штати, Росія і Європа. Іншими словами, сьогодні ми є присутніми при становленні багатопольсного світу, – заявив французький президент. – ...Франція, яка знаходиться у центрі Європейського союзу, але яка зберігає традиційну своєрідність, свої давні зв'язки з Росією, і Росія, сучасна і демократична, мають спільне бачення організації багатопольярного світу, де кожен зберігає свою ідентичність, свої міркування і здатність вести свої справи, – ось основа франко-російських відносин», – заявив Ж.Ширак на спільній прес-конференції з В.Путіним.

Центральним предметом саміту мало стати економічне співробітництво ЄС і Росії. Ще у квітні 2000 року міністри закордонних справ і фінансів Франції – Ю.Ведрін і Л.Фабіус направили своїм партнерам по ЄС і Великій сімці лист зі закликом до «переоцінки» економічних відносин з Москвою. Вони вважали за необхідне переглянути умови фінансової допомоги Росії і окреслити нові пріоритети з тим, щоб перебороти прорахунки практики, яка склалася за десятиріччя після розпаду

СРСР. На думку авторів листа, фінансова допомога Заходу сприяла реалізації ринкових реформ у Росії, але була погано адаптована до її умов. У результаті легальний і нелегальний вивіз капіталів набагато переважив розміри допомоги. Для того щоб зробити її ефективнішою, «необхідно надати пріоритет будівництву правової держави... і переконатися у тому, що створені гарантії застосування законів і поваги прав, що є попередньою умовою реалізації інвестиційних проектів». ЄС, на думку французьких міністрів, має виробити нові пріоритети у стосунках з Росією в рамках єдиної концепції, яка б враховувала стратегічні (роззброєння, нерозповсюдження ядерної зброї), політичні (Чечня) і економічні аспекти. Метою політики ЄС у Росії має стати «будівництво і змінення державних структур і юридичних меж, пристосованих до сучасної економіки», тобто модернізації Росії. Тому принципові умови надання допомоги мають бути строгішими.

Уневдовзі міністр закордонних справ уточнив свою позицію: Франція хоче проявити у чеченському питанні більше твердості, аніж її союзники, але уникнути при цьому ризику маргіналізації у діалозі з Москвою.

Візит Путіна до Парижа на саміт ЄС-РФ привів до пом'якшення французьких претензій до Москви. 26 жовтня 2000 року Ю.Ведрін заявив, що Франція не може зробити Чечню центральною темою відносин з Росією. Цей візит сприяв відновленню російсько-французьких контактів на вищому рівні, хоча російська сторона прагнула підкреслити, що діалог з французьким президентом відбувається насамперед як з головою ЄС. У той же час зацікавленість Росії у відновленні повноформатного діалогу з Францією визначалася ключовими проблемами початку ХХІ століття. Заяви нової адміністрації США про намір переглянути договори про ПРО (договір про обмеження систем протиракетної оборони) і СНО (договір про скорочення наступальних озброєнь) зміцнили прагнення РФ до політичного співробітництва зі Західною Європою, особливо з ФРН і Францією, оскільки від Лондона важко було очікувати протидії плану Вашингтона. До того ж розширення ЄС за рахунок країн Балтії, підтвержене на саміті ЄС у Ніцці наприкінці 2000 року, загострило проблему врегулювання питання прямого сполучення з

Калінінградом, який мав стати російським анклавом всередині Співтовариства. Ширак погодився з тим, що радянсько-американський договір про ПРО 1972 року залишається «основою стратегічної стабільності», і пообіцяв сприяти Росії у пошуках сприятливого для неї рішення проблем Калінінграда.

Ці обставини визначили інтерес російської сторони до візиту Ж.Ширака до Москви на початку липня 2001 року. Ширак заявив, що його візит переслідує дві мети: надати нового імпульсу франко-російським відносинам і сприяти будівництву багатополярного світу. У спільній заяві сторін зазначалося, що Росія і Франція як постійні члени РБ ООН несуть «особливу відповідальність у сфері безпеки».

З приводу Чечні Ж.Ширак обмежився закликком до політичного розв'язання конфлікту.

Економічний аспект візиту стосувався головним чином довготермінової програми франко-російської співпраці у аерокосмічній галузі, яка включала закупівлю Росією 36 літаків «Аеробус» і можливості використання Росією французького космодрому Куру у Гвінеї, а також відкриття нових повітряних маршрутів на Далекий Схід.

Фактором, який суттєво змінив міжнародний контекст франко-російських відносин, стали події 11 вересня 2001 року, які привели до зростання зацікавленості США у Росії і загалом у подоланні відчуженості між Росією і Заходом. Під час візиту до Москви прем'єр-міністра Франції Л.Жоспена у жовтні 2001 року останній заявив, що після 11 вересня «наше усвідомлення небезпеки тероризму загострилось. Скрізь, де він діє, з ним необхідно боротися, в тому числі в Чечні... Питання полягає у тому, як з ним боротися. І ми сподіваємося, що при цьому будуть дотримуватися законів і захищати цивільне населення».

У центрі візиту французького прем'єра перебували два блоки питань – спільний космічний проект (до візиту був прилаштований сеанс зв'язку з російсько-французьким екіпажем станції «Союз» за участю французької жінки-космонавта К.Еньєре) і вироблення заходів боротьби з міжнародним тероризмом. У підсумковому документі було передбачено на майбутнє міжурядову угоду про співпрацю у сфері внутрішньої безпеки (боротьба з організованою злочинністю, обігом наркотиків,

відмиванням грошей) і встановлення тісних зв'язків між силами правопорядку і юстиції обох країн.

На саміті ЄС у Лакені (грудень 2001 рік) Франція запропонувала створити Раду внутрішньої безпеки за участю 15 країн ЄС та Росії.

Переконлива перемога Ж.Ширака на президентських виборах 2002 року, завершення його «співіснування» з урядом соціалістів дозволили президенту певною мірою повернутися до голістських принципів у зовнішній політиці, хоча і зі суттєвими поправками. Ж.Ширак назвав Росію «глобальним партнером ЄС».

Під час візиту до Росії міністра закордонних справ Франції Д.де Вільпена у липні 2002 року створено також франко-російську Раду співпраці з питань безпеки для узгодження позицій з тих геополітичних та регіональних проблем, які стосуються їхніх інтересів. Саме на першому засіданні Ради (16 листопада 2002 року) обговорювалися питання Іраку, Близького Сходу, Північної Кореї, становище на Кавказі. Позиція Франції щодо Чечні дещо еволюціонувала в бік поміркованості: вона визнає недоторканість територіальної цілісності Росії і необхідність силової боротьби з чеченськими бойовиками.

Окрім розв'язання конкретних проблем безпеки (загрози тероризму, міжнародної злочинності, ядерні ризики тощо) взаємна потреба у співпраці у рамках такої структури диктувалася також специфічною розстановкою сил у світі загалом, всередині НАТО і ЄС. Це особливо виразно проявилось у зв'язку з англо-американською військовою операцією проти Іраку у 2003 році. Франція і Німеччина не змогли домогтися від більшості країн-членів ЄС (окрім Бельгії) і країн-кандидатів підтримки своєї позиції в іракському питанні, але знайшли розуміння у Москві і Пекіні. У момент іракської кризи політична співпраця з Берліном і Москвою зміцнила моральну вагу французької дипломатії, яка прагнула повернути процес іракського врегулювання у русло багатосторонніх дій у рамках РБ ООН. Франко-німецько-російський трикутник, який ще недавно видався випадковим і перехідним епізодом, знову відновився. Хоча Росії і Франції не вдалося відвернути американське військове вторгнення в Ірак, вони змогли змусити міжнародну спільноту і США

здуматися про вседозволеність, законність і доцільність подібних кроків.

Точки дотику між підходами Франції і Росії окреслилися і у питанні ядерної програми Ірану, де обидві сторони віддавали перевагу продовженню діалогу у пошуку політичних розв'язок у рамках РБ ООН курсу США на застосування ембарго та інших методів силового тиску на Тегеран.

Таким чином, загалом франко-російські відносини залишались, незважаючи на окремі коливання, одним з головних компонентів зовнішньополітичних стратегій обох країн і важливим фактором міжнародних стосунків як в Європі, так і за її межами в переломний історичний момент переходу від біполярного світу до багатополлярної системи XXI століття.

Політика Франції на Близькому Сході, Азії та Африці

Як зазначалось вище, Франція має серйозні економічні, включаючи енергетичні, інтереси у близькосхідному регіоні. Звідси французьке керівництво заявляє про власну позицію у питанні мирного врегулювання в цьому регіоні і наполягає на своїй участі у переговорах щодо врегулювання близькосхідного конфлікту. Ж.Ширак оголосив про першочергову вагу арабської проблеми у зовнішній політиці Франції. Він був першим із керівників Заходу, який відвідав Палестинську автономію, активно підтримав принцип «мир в обмін на землю».

Весною 1996 року французький президент відвідав Ліван. Через кілька днів після цього візиту, а саме, 11 квітня, розпочалося ізраїльське бомбардування Лівану (операція «Грона гніву») через перманентні напади бойовиків Хезболлах на територію Ізраїлю. 18 квітня ізраїльська авіація знищила табір ліванських біженців, що перебував під опікою ООН. Загинуло 100 осіб, у тому числі 4 військовики оонівських миротворчих сил. Франція втрутилася, незважаючи на протидію США, у конфлікт з допомогою дипломатичних заходів і була визнана спостерігачем щодо виконання угоди про припинення війни між Ізраїлем і Хезболлах.

Проте Франція не була запрошена на Мадридську конференцію з близькосхідного врегулювання. 1996 року і США домоглися передачі опіки над Ліваном своєму новому союзнику – Сирії. Ж.Ширак підтримав ідею створення незалежної палестинської держави, виведення ізраїльських військ з палестинської території та звільнення Ясира Арафата з-під домашнього арешту.

Коли у ході парламентських виборів 2006 року на окупованих Ізраїлем територіях перемогу здобула радикальна ісламістська організація ХАМАС, Франція підтримала рішення ЄС про припинення економічної допомоги палестинській адміністрації, зберігши її тільки для безпосередньо для арабського населення. У той же час вона виявилася єдиною країною – членом Євросоюзу, яка публічно підтримала рішення Росії розпочати діалог з ХАМАСом і запросити його делегацію до Москви.

У таких умовах французька дипломатія (як і участь ЄС у розв'язанні конфліктів загалом) викликає стійку алергію і у Ізраїлю, і США.

Не менш складним є процес пошуків Францією оптимальної політики стосовно найбільших країн Середнього Сходу – Іраку та Ірану. Французька позиція багато в чому продиктована економічними інтересами у цьому регіоні. Париж мав вигідні економічні зв'язки з нафтоносним Іраком і потребує іранської нафти. Французькі нафтові компанії отримали від Саддама Хусейна дозвіл на експлуатацію нафтових родовищ на півдні Іраку. У 1998 році була створена франко-іракська бурова компанія «Аш-Шарк-Аль-Афсат».

Окрім цього, регіональний ринок зброї є важливим для військової промисловості, телекомунікаційних і автомобільних компаній Франції. Наприклад, група «Пежо» у першій половині 2001 року продала Іраку 500 автомобілів. Всі ці вигідні контракти виявились би під загрозою не тільки у випадку початку антиіракської військової операції, але у випадку запровадження економічних санкцій проти Багдада.

Між тим французькі інтереси зіштовхуються тут з американськими. У відповідь на укладення контракту з іранською державною нафтовою компанією на розробку родовища Саут Парс Філд американці пригрозили санкціями головному учаснику проекту – французькій компанії «Тоталь» за недотримання закону Амато, прийнятого Конгресом США у 1996 році, який

передбачав репресії проти фірм, які будуть інвестувати газові і нафтові родовища Ірану та Лівії, які розглядаються США як дві провідні країни, що фінансують міжнародний тероризм. Оскільки 40% у цьому підприємстві належало Газпрому, то у відповідь на претензії американців російський та французький прем'єри В.С.Черномірдин і Л.Жоспен одночасно заявили, що американські закони діють тільки у США. Що стосувалося Франції, то вона готова була підкоритися лише відповідному рішенням РБ ООН. Франція, як і Росія, була у числі тих країн, які домагалися зняття санкцій, ембарго з експорту нафти з Іраку, запровадженого у зв'язку з агресією останнього проти Кувейту і з першою війною в Перській затоці, по мірі того як міжнародні інспекції підтверджують відсутність у нього зброї масового ураження. Мова йшла про контракти у рамках програми «Нафта в обмін на продовольство», яка стала можлива завдяки угоді ООН з Іраком про дозвіл на продаж нафти для оплати гуманітарних поставок. Франція, як і Росія, відразу розпочала активні переговори з Іраком.

Пізніше Франція виявилась єдиною країною ЄС, яка засудила американські бомбардування в Іраку у лютому 1998 року. В Раді Безпеки ООН Франція, яку підтримали Росія і Китай, мотивувала свою позицію тим, що американська акція була лише жестом залякування, жертвою якою стало мирне населення.

Коли після 11 вересня 2001 року чітко окреслився курс США на односторонні силові дії у розв'язанні іракської проблеми, Ж.Ширак заявив на саміті країн Азії і Європи у Копенгагені (24–25 вересня 2002 року): «Я зовсім не впевнений, що атака на Ірак неминуча». Париж вважав, що Багдад повинен без будь-яких умов дозволити інспекторам ООН продовжити перевірки його озброєнь на предмет наявності зброї масового ураження, а якщо він чинитиме перепони, то необхідно прийняти ще одну резолюцію Ради Безпеки, яка легалізує військову операцію. Французький президент закликав США «проявити мудрість», оскільки односторонні військові дії «загрожують поставити під питання солідарність всередині міжнародної антитерористичної коаліції».

Франція отримала підтримку своєї позиції з боку ФРН. На неформальній зустрічі Ж.Ширака і Г.Шрьодера у Парижі 16 жов-

тня 2002 року головною темою була ситуація довкола Іраку. Обидва лідери погодилися з тим, що тільки РБ ООН «належить право визначати умови і порядок інспекцій з роззброєння в Іраку».

Уневдовзі після цієї зустрічі відбулася поїздка Ж.Ширака по країнах Близького Сходу, при цьому обговорення іракської кризи перебувало у центрі переговорів з лідерами арабських країн. В Александрії на спільній прес-конференції з президентом Єгипту Хосні Мубараком Ж.Ширак заявив: «Цей регіон не потребує ще однієї війни, особливо якщо її можна уникнути»; необхідно зробити все для її попередження «в ім'я моралі і тієї уяви про світовий порядок, за якого кожен гідний поваги своїх прав». Заради цього, попередив Ж.Ширак, Франція скористається своїми правами постійного члена РБ ООН – іншими словами, застосує право вето.

Рішуча позиція Франції в іракській кризі пояснюється не тільки пошуками популярності в арабському світі чи зацікавленістю в іракському ринку. Односторонні дії США ставили під сумнів весь французький проект, який базувався на ідеї багатополярного світу, багатостороннього обговорення міжнародних проблем і розв'язання криз шляхом переговорів у рамках міжнародних організацій, серед яких перше місце належить ООН і Раді Безпеки. Президент і уряд були підтримані у цьому громадською думкою країни: відповідно до опитувань, 80% французів виступили проти військової операції в Іраку. У лютому 2003 року 100 тис. осіб вийшли на антивійськову демонстрацію у Парижі.

Аж до завершення терміну американського ультиматуму Багдаду Франція виступала за продовження повноважень інспекцій ООН, які займалися пошуком ЗМУ в Іраку, і наполягала на мирному шляху роззброєння Іраку під егідою ООН.

Хоча Франції, незважаючи на підтримку ФРН і Бельгії, не вдалося відстояти свій проект в ЄС, у Раді Безпеки ООН вона мала підтримку Росії і Китаю, що унеможливило прийняття резолюції про застосування сили проти Іраку. Більше того, у багато чому завдяки протидії Франції США не домоглися прямої участі Туреччини в антиіракській операції: Париж відмовлявся від автоматичної допомоги Анкарі в рамках Північноатлантичного альянсу у випадку, якщо Ірак здійснить ракетну атаку проти турецької території.

Разом з тим, хоча Париж засудив військовий шлях розв'язання іракської кризи, Ширак привітав падіння диктаторського режиму Саддама Хусейна. Вже 24 квітня 2003 року французький представник в ООН Ж.-М. де ля Саблієр запропонував негайно призупинити дію міжнародних санкцій проти Багдада. Таким чином Франція зробила крок назустріч адміністрації США, які заявили про необхідність спільних зусиль щодо відбудови Іраку. У Парижі вважали, що відновлення економічної активності і зовнішньої торгівлі знизить страждання цивільного населення і сприятиме процесу політичної нормалізації в країні.

За таким же сценарієм розвивалася пізніше і криза у зв'язку з наміром Ірану створити повний цикл атомної енергетики, включаючи збагачення урану. США, вбачаючи в цьому рішучість ісламістського режиму Тегерану, який спонсорував через організацію «Хезболлах» тероризм на Близькому Сході і відкрито заявляв про рішучість знищити Ізраїль і створити власну ядерну зброю, зайняли жорстку позицію, яка не виключала застосування сили. Зі свого боку Франція спільно з ФРН і Великобританією виступила за переговори «європейської трійки» з Тегераном, прагнучи віднайти компромісне рішення шляхом певних економічних поступок, а згодом через РБ ООН.

З середини 1990-х років активізувалася французька дипломатія в Південно-Східній Азії. Очікуванням французьких ділових кіл відповідали візити президента до Сінгапура і Тайланду, міністра закордонних справ у Малайзію. У березні 1996 року на саміті Азія – Європа у Бангкоку за ініціативою Ж.Ширака було прийнято рішення про проведення щорічних сесій економічного форуму двох континентів. Мова йшла про міжурядові контакти і про вироблення Євросоюзом постійних механізмів економічної співпраці. Французька дипломатія підтримала вступ країн Індокитаю до Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

Одним з азійських векторів французької політики стала співпраця з Японією, зокрема підтримка її бажання стати постійним членом Ради Безпеки ООН. Проте позиція Франції у діалозі з Токіо значно слабша, аніж США, оскільки в умовах зміцнення Китаєм своєї потуги Японія розширила насамперед військово-стратегічне партнерство зі Штатами, у той час як Франція наголошувала на необхідності у першу чергу діалогу з КНР.

Необхідно наголосити на тому, що відновлення Францією ядерних випробовувань у Тихому океані у вересні 1995 року, у 50-у річницю Хіросіми, не сприяло покращенню її іміджу в цьому регіоні. Щоб нівелювати негативний резонанс, Ж.Ширак оголосив, що ця серія випробовувань буде останньою і що за нею відбудеться закриття французького ядерного полігону на атолі Муруроа в Тихому океані, а також про прагнення Франції до повної заборони ядерних випробувань. Підтверджуючи свої ініціативи, вона підписала, поряд з Великобританією, договір Ратонгги про перетворення Океанії у безядерну зону (25 березня 1996 року), а також Бангкокський договір від 15 грудня 1995 року, який встановлював таку ж зону у Південно-Східній Азії.

Завдання розширення зв'язків Франції з КНР ускладнювалось питанням про наслідки кровопролитного придушення демонстрацій студентів на площі Тяньаньмінь весною 1989 року. Після цього Париж надав політичний притулок дисидентам, а у 1991 році міністр закордонних справ Франції Р.Дюма наполягав під час свого візиту до Пекіна на звільненні заарештованих учасників подій. Між тим китайський ринок ставав все більш привабливим для французів. «Франція повинна стати одним з головних партнерів Китаю», – заявив Ж.Ширак у французькій Торговельній палаті в Пекіні під час свого візиту до КНР у травні 1997 року. Цей візит супроводжувався потужним десантом представників французьких ділових кіл у Китай і завершився підписанням контрактів на загальну суму 2 млрд. дол. Франція уклала також контракти на поставку в КНР 30 пасажирських аеробусів і 2 вантажних літаків А-340 загальною вартістю 1,7 млрд. дол.

Йдеться не тільки про торговельні стосунки. Курс на розширення зв'язків з КНР вписувався у логіку голлістської дипломатії, яка відводила Китаю роль об'єктивного союзника у боротьбі проти гегемонізму спочатку двох наддержав у роки біполярності, а згодом після її руйнації – за багатополярний світ. Нагадаємо, що де Голль визнав КНР де-юре вже у 1964 році, тобто за вісім років до того, як це зробили США. Через 35 років Франція, яка підтримала після Тяньаньміння санкції проти Пекіна, у 1997 році відмовилася голосувати за резолюцію про розгляд питання про права людини у Китаї у відповідній комісії ООН у Женеві, а у 2005 році виступила за відміну ЄС ембарго на продаж йому озб-

роєнь всупереч негативній позиції США. «Одна з головних ставок кінця цього століття, – заявив французький президент, – полягає у тому, щоб вписати Китай у світовий порядок».

Серйозні зрушення відбулися і на африканському напрямку зовнішньої політики Ж.Ширака, особливо щодо франкомовних держав. А.Жюппе оприлюднив принципи «нового франко-африканського партнерства». Підтримання миру – це справа насамперед самих африканців. Центральним завданням дій французької дипломатії повинно стати попередження конфліктів. Франція пообіцяла зробити все можливе, щоб допомогти африканським державам у проведенні власних операцій з підтримки миру за допомоги світової спільноти. Окрім цього, адміністрація Ширака заявила, що у справі франко-африканського спіробітництва вона завжди віддаватиме перевагу державам, які зробили вибір на користь демократії і прав людини. Що стосується економічної допомоги, то Жюппе запропонував обережну і досить розпливчасту формулу: «Опираючись на свій досвід, Франція повинна внести внесок в оновлення концепції економічного розвитку Африки». Водночас П'ята республіка надала міждержавним відносинам з країнами Африканського континенту статус «привілейованої солідарності».

Новою була заява А.Жюппе про відмову від колишнього поділу на франкофонну і англофонну зони в Африці, що інтерпретувалось як розрив з неоколоністською традицією і поворот до прагматизму. Він запропонував мобілізувати допомогу міжнародної спільноти декільком великим регіонам, здатними стати полюсами економічного зростання – густонаселеної і «підприємницької» Нігерії, оточеної франкомовними державами, і Південній Африці, ВВП якої складає третину національного доходу всього континенту і яка має всі можливості стати тую провідною силою.

Насправді стосунки з нефранкофонною Африкою, зокрема з ПАР, склалися не найкращим чином. У липні 1995 року Париж відвідав її президент Нельсон Мандела. Двосторонні переговори стосувалися головним чином інвестицій у південноафриканську економіку і прохання ПАР про приєднання до Ломейських угод, яке було заблоковане Францією. Н.Мандела з жалем констатував, що суперечності з Францією зберігаються, оскільки вона чинить перепони допуску південноафрикансь-

кої сільськогосподарської продукції на європейський ринок. Таким чином, фактично Франція віддавала, незважаючи на за-
яви, перевагу франкофонній зоні. Так само суть взаємин з нею
залишалася тією самою, що раніше: Франція залишалася го-
ловним джерелом економічної допомоги і єдиною країною За-
ходу, яка здійснювала у Тропічній Африці поліційні функції,
особливо після невдалої спроби американського втручання в Со-
малі.

Особливу увагу в планах оптимізації франко-африкансько-
го співробітництва приділялося найбіднішим країнам. Фран-
ція намагалася відігравати вирішальну роль у мобілізації допо-
моги їм з боку ЄС, МВФ і МБРР. Вона прагнула забезпечити
їхній поступовий вступ до Світової організації торгівлі, висту-
паючи посередником у переговорах цих країн з індустріальни-
ми державами.

Африканська політика Франції здійснювалася у контексті
трьох напрямків: сприяння економічному розвитку («со-
лідарність»), франкофонія, яка включала не тільки Африку,
військове сприяння безпеці і стабільності¹.

Ж. Ширак запевнив африканських лідерів, що Франція «не
піддається афропесимізму», запропонувавши трансформувати
борги африканських країн в інвестиції. У вересні 1995 року
відповідне рішення було прийняте стосовно чотирьох країн «зі
середніми доходами» – Камеруну, Того, Берега Слонової Кості,

¹ Франкофонія – термін, запропонований 1880 року французьким геогра-
фом Онезимом Реклю для позначення країн і територій, в яких населення
рмовляє французькою мовою. Франкофонія (з великої букви) – міжнародна
організація, яка об'єднує сьогодні 55 членів і 13 країн-спостерігачів. Новіт-
ня історія Франкофонії починається з 1950 року – дати утворення спілки
франкомовних журналістів. Потім була конференція міністрів освіти країн
Франкофонії, а 1969 року в Ніамеї (столиці Нігеру) відбулася перша між-
урядова конференція. Проте офіційною датою народження організації вва-
жається 1970 рік, коли 20 держав підписали Хартію створення агентства
культурної та технічної кооперації. Це агентство, у свою чергу, 20 березня
1988 року дало початок Агентству Франкофонії і саме цю дату й відзначають
щороку франкофони всього світу. З 1990-го року намітився зсув основних
акцентів діяльності організації зі співробітництва в культурній і технічній
сферах у політико-економічну площину. 1995 року в організації з'явився
генеральний секретар, 1998-го – рада на постійній основі, яка забезпечує
керівництво у період між конференціями глав держав, міністерськими кон-
ференціями, сесіями Парламентської асамблеї.

Габону, яким Париж запропонував інвестувати у проекти розвитку в обмін на еквівалентне списання їхнього зовнішнього боргу. На Брюссельській конференції ЄС щодо відновлення Ломейської конвенції в листопаді 1996 року Франція виступила проти Великобританії, яка домагалася зменшення європейської економічної допомоги, і Німеччини, яка також мала намір утримати розміри економічної допомоги Африці на попередньому рівні, тоді як число членів ЄС зросло з 12 до 15.

У той же час на середину 1990-х років можна говорити про реальне прагнення Парижа внести зміни в умови економічної допомоги Франції африканським країнам. У цій традиційній зоні свого впливу країна прагнула до оптимізації політики допомоги розвитку і реорганізації військово-політичного співробітництва на користь багатосторонніх дій (під егідою ООН і ЄС) і врегулювання конфліктів силами самих африканців. У 1990-х роках і на початку XXI століття імперативи бюджетної економії у контексті переходу до євро привели до прогресуючого зниження французької допомоги державам Африки. Незмінно виступаючи ініціатором скасування боргів найбіднішим країнам, Франція погодилася поставити свою власну допомогу розвитку під контроль МВФ і перенесла центр ваги з одноосібних дій на участь у багатосторонніх програмах.

У результаті частка допомоги розвитку стосовно до ВВП Франції неухильно знижувалася. У 2000–2003 роках вона становила 0,32% і стала збільшуватися лише на початку 2003 року, сягнувши 0,36%. Хоча за часткою допомоги розвитку у ВВП країна обіймає перше місце у Великій сімці, в абсолютному обсягу дані про допомогу розвитку показують, що Франція (4,1 млрд. дол.) поступається Японії (13,51 млрд. дол.), США (9,95 млрд. дол.), Німеччині (5,03 млрд. дол.) і Великобританії (4,5 млрд. дол.). Із міркувань бюджетної економії Франція скоротила у листопаді 1995 року свої добровільні внески в гуманітарні агентства ООН на 60%, зменшивши кредити на боротьбу зі СНІДом. Важливою якісною зміною політики допомоги стала перебудова її структури: власне французька допомога скоротилася з 1995 по 2000 року на 25,8%, у той час як багатостороння допомога ЄС зросла удвічі.

На генеральній асамблеї МВФ у Мадриді у жовтні 1995 року Франція погодилася підпорядкувати державну допомогу країнах Африки вимогам Фонду і Світового банку, де тон задають США. Відтоді африканські партнери Франції не могли розраховувати на односторонню допомогу Парижа: жоден африканський партнер Франції не міг розраховувати на допомогу Парижа без згоди Світового банку і МВФ. США і Канада постійно критикували Францію за її спроби зберегти стабільність у колишніх колоніях, через що допомога сприяла лише зміцненню антидемократичних порядків, йшла на закупівлю зброї і утримання військового і поліцейного апарату диктаторів. Контроль МВФ оголошувався гарантією більш ефективнішої допомоги розвитку, спрямовуючи її на розвиток демократії і встановлення безпеки в Африці.

Хоча Франція залишалася першим торговельним партнером Африки, випереджаючи Німеччину і США, вона поступово втрачала статус «заповідної зони» тільки французького впливу. Цьому сприяла як експансія інших держав, так і зміни у настроях французького політичного класу. На Ж.Ширака велике враження справила розповсюджена у травні 1995 року доповідь ветерана голлізму Ж.Фоккара про невтішні соціально-економічні перспективи франкофонної Африки. Після цього президент заявив, що настав час відвернутися від корумпованих і деспотичних урядів африканських держав. У свою чергу африканські країни покладали більше сподівань на допомогу США, а африканська еліта все частіше віддвала своїх дітей в американські університети.

Разом з тим Франція, як раніше, цінує франкофонію, при цьому не тільки в Африці, і завжди підкреслює важливість поширення свого культурного впливу, зокрема і на країни третього світу.

Поєднання трьох елементів постколоніальної лінії Франції: економічної допомоги, військової присутності і культурно-лінгвістичної спільності – приносило у перші десятиріччя після отримання її колишніми африканськими володіннями незалежності певні політичні дивіденди. У міжнародних організаціях, насамперед в ООН, Париж володів солідним пакетом голосів при обговоренні питань, які становили його інтерес.

У той же час спроби надати франкофонії політичного виміру, щоб компенсувати невдачі у франко-африканському співробітництві, принесли неоднозначні результати. На саміті Франкофонії у Ханой у 1997 року передбачалося заснувати посаду генерального секретаря співтовариства, яким згодом став колишній Генсек ООН Бутрос-Галі. Після цього США заблокували його переобрання. Проте прагнення Франції протягнути політичні резолюції, перетворивши цю організацію у щось на кшталт ООН під своєю егідою, наштовхнулось на протидію інших учасників. Вже на саміті в Котоноу (Бенін) у грудні 1995 року резолюція щодо Алжиру, який не був членом Франкофонії, була відхилена на прохання країн Магрибу, щодо Нігерії – на протест сусідніх з нею країн, а резолюція по Руанді викликала гнів руандійського прем'єра.

Сприяння безпеці і стабільності в Африці має дві сторони: перша пов'язана з пошуками шляхів зниження військових ризиків на континенті і реалізується в ініціативах принципового характеру. Франція пропонує країнам, пов'язаним з нею договорами про військову співпрацю, вдвоє скоротити чисельність їхніх збройних сил і пропонує укладення договору про перетворення Африки у без'ядерну зону. 11 квітня 1996 року в Каїрі був підписаний «договір Пеліндаба», який передбачав проголошення всієї Африки зоною, вільною від ядерної зброї. П'ять ядерних держав (США, Росія, Британія, Франція і Китай) підписали протокол про визнання «договору Пеліндаба» і висловили готовність поважати без'ядерний статус Африки. Проте договір не став чинним, оскільки значна частина з 53 держав, які його підписали, не ратифікували договір.

Інша сторона пов'язана з практикою французького військового втручання і з питанням військової присутності на континенті.

Опоненти втручання у самій Франції вважають його дорогим, неефективним і таким, що сприяє зміцненню антидемократичних режимів. Заява Жюппе про необхідність передати миротворчі операції в руки самих африканців стала реакцією на ці звинувачування. Проте Франції важко утриматися від участі в африканських політичних і міжетнічних конфліктах. Про це свідчить її допомога у розв'язанні конфліктів на Комо-

рах (у вересні 1995 року), і під час серії військових заколотів у Гвінеї, Конго і Центрально-Африканській Республіці (ЦАР), у Нігерії у 1996 року, названих у Франції «епідемією хаки». Наслідки втручання були сумними: французам не вдалося припинити насильство і безпорядки. Аналогічне можна сказати про результати французької інтервенції у міжетнічний конфлікт у районі Великих озер, який зачепив Заїр (Демократична Республік Конго), Руанду і Бурунді. Своєю допомогою диктаторському заїрському режиму Мобуту Франція дискредитувала власні зусилля з відправки інтернаціональної допомоги руандійським біженцям, число яких досягло 1 млн. 200 тис. осіб.

Зменшився авторитет Франції і у традиційному центрі її впливу в Західній Африці – Кот-д'Івуарі, де режим президента Гбагбо зіткнувся з повстанням етнічно і конфесійно інших племен і біженців з інших сусідніх держав, особливо з півночі Буркіна-Фасо. У Кот-д'Івуарі постійно проживало 20 тис. французів і перебував французький військовий контингент (15 тис. осіб). Париж виступив посередником у переговорах уряду зі заколотниками, які оголосили себе борцями з корупцією правлячого режиму, але результати досягнутого під французькою егідою компромісу лише спричинили нові безпорядки.

Разом з тим військова співпраця Франції з африканськими країнами, як і раніше, вважається необхідною умовою стабільного розвитку в регіоні. Якщо раніше французькі частини замінювали у випадку загрози стабільності урядові війська, то нові форми співпраці передбачають навчальні програми і короткотермінові місії, які вимагають меншого числа учасників і менших витрат. У 1994 році витрати Франції на військову співпрацю становили 151,34 млн. євро, а на 2003 рік вони знизилися вже до 93,51 млн.

Уроки африканських криз змусили західні держави виробити нову доктрину їх розв'язання. Не тільки Франція, але і США після невдачі втручання в Сомалі більше не захотіли відправляти свої війська в Африку. За французькою ініціативою був прийнятий принцип забезпечення безпеки в Африці руками самих африканців, що реалізувалось у плані проведення міждержавних маневрів RECAMF за тристоронньої підтримки Франції, Великобританії і США, а згодом у відрядженні РБ

ООН миротворчого контингенту у Дарфур (Судан), де йшла громадянська війна.

Події 11 вересня 2001 року, які висунули на перший план серед проблем безпеки загрозу міжнародного тероризму, вимагали від світової спільноти підвищеної уваги до політично нестабільних і бідних регіонів Африки, які, за висловом Ю.Ведріна, стали притулком для терористів – насамперед, до Сомалі і Демократичної Республіки Конго, які були позбавлені центральної влади і приречені на анархію. Якщо для Клінтона зміцнення зв'язків з африканськими державами важливим було насамперед з точки зору підсилення його передвибірних позицій серед африканців у самих США, то для Буша-молодшого у зв'язку з загостренням близькосхідної та іракської криз особливого значення набули потенційні можливості Гвінейської затоки для постачання ЄША нафтою і весь регіон на південь від Сахари як плацдарму боротьби проти наступу ісламістських фундаменталістів.

У результаті французька дипломатія з початку XXI століття принципово змінила свою концепцію франко-африканських відносин. Період після 1998 року характеризується поворотом на користь багатосторонніх дій країн ЄС на допомогу стабільності і розвитку. Запорукою збереження свого впливу в Африці Франція вважає необхідним нарощування зусиль ЄС на континенті. У той же час країна не відмовилась від переважаючої допомоги своїм колишнім колоніям, особливо найбільш бідним з них. Як заявив Ширак на Всесвітньому саміті зі стабільного розвитку в Йоганнесбурзі 2 вересня 2002 року, пріоритетом цієї політики є викорінення бідності. Міжміністерська рада міжнародного співробітництва і розвитку визначила контури Зони пріоритетної солідарності, до якої включені країни за двома критеріями: їхнього економічного і фінансового становища і політичного значення. Перший критерій вказує на країни з найнижчими доходами, які ж до того не мають доступу на ринок капіталів, другий – враховує історичну солідарність Франції з франкофонними країнами, що розвиваються. До Зони пріоритетної солідарності загалом входять 54 країни, з яких 48 африканських.

Зазнала змін і офіційна риторика, яка супроводжує африканську політику Франції. Її ключові ідеї віднині – боротьба з

бідністю шляхом гуманізації глобалізації. Згідно офіційних заяв, політика співпраці «покликана відігравати провідну роль, вона підкреслюватиме рішучість Франції боротися за більш керовану і гармонійну глобалізацію». Її девіз – «Солідарна глобалізація».

У Північній Африці (тобто Південному Середземномор'ї) Франція покінчила з колоніальним минулим, евакуювавши зі закінченням у 1962 році війни в Алжирі близько мільйона європейців, які склали французьку діаспору. Проте ця країна залишається предметом особливої занепокоєності, оскільки Парижу не вдалося налагодити конструктивний діалог з алжирцями.

Ситуація ускладнилась тим, що після перемоги ісламістів на виборах 1993 року алжирське керівництво відмовилось визнати їхні результати, ув'язнивши лідерів Ісламського фронту порятунку. Результатом цього стала громадянська війна, яка тривала майже ціле десятиріччя і жертвами якої стали понад 100 тис. осіб. Ісламські фундаменталісти звинувачували Францію у підтримці противника – армії, яка вдалася до жорстоких репресій.

Відповідні труднощі для середземноморської політики Франції створюють періодичні конфлікти між Алжиром і Марокко через прикордонні території, багаті корисними копалинами і проблема колишньої Іспанської Сахари, яку марокканська монархія вважає своєю територією. Парижу доводиться маневрувати між Рабатом і Алжиром, уникаючи відкритої підтримки тієї чи тієї сторони, так само як і однозначного підходу до права населення Західної Сахари на самовизначення.

Проблеми Алжиру вписуються французькою дипломатією у більш широкий контекст розвитку країни Магрибу загалом. Франція стурбована питанням дотримання прав людини не тільки в Алжирі, але й у Тунісі чи у Марокко, де становленню правової держави також загрожує небезпека ісламського фундаменталізму. Про це заявив Ю.Ведрін після поїздки по країнах Магрибу влітку 1997 року. Будучи переконаною в тому, що допомога економічному розвитку є не тільки моральним обов'язком ЄС, але й необхідною перепорою розповсюдження ісламського тероризму в Середземномор'ї, Франція спрямовує

у три країни Магрибу 17% всієї державної допомоги у рамках багатосторонніх програм сприяння розвитку. У двосторонніх програмах її частка ще вища – 21%.

З огляду на вище мовлене не дивно, що лише 2000 року вперше за всю історію П'ятої республіки після деколонізації президент Алжиру Абдель-Азіз Бутефліка відвідав Париж з офіційним візитом. Ж.Ширак, у свою чергу, підтримав ідею судового процесу над тими військовиками, які чинили злочини в Алжирі у 1958–1962 роках, хоча і сам воював там у чині лейтенанта. У березні 2003 року після свого повторного обрання на посаду президента Ж.Ширак відвідав Алжир (з 1962 року жоден французький посадовець найвищого рангу не відвідував цю колишню французьку колонію).

Французький президент та уряд активно працюють у сфері завоювання позицій на світових ринках. Лише упродовж 1996 року в результаті візитів Ж.Ширака укладено контрактів на 100 млрд. франків.

Ж.Ширак і косовська криза

Загалом у югославській кризі офіційна політика Парижа до середини 1990-х років здійснювалась у відповідності з рішеннями Ради Безпеки ООН. Позиція Франції стала змінюватись у 1993–1995 роках з приходом до влади правих в парламенті і перемогою на президентських виборах 1995 року Ж.Ширака. Це, щоправда, не означало, що французьке керівництво чинило опір «миру по-американськи». Ж.Ширак заявив у 1995 році, що американці та європейці разом виступили у Боснії та Косово «заради загальних цінностей – прав людини». Незважаючи на заявлену солідарність із США, косовська криза став черговим випробуванням для франко-американської співпраці. Офіційний Париж завжди виступав за посилення ролі Євросоюзу та США у мирному врегулюванні балканських проблем, а присутність НАТО розглядав як інструмент для його реалізації. Разом з тим аж до 1999 року Франція наполягала на необхідності мандата Ради Безпеки ООН для будь-якої військової інтер-

венції НАТО і виступала проти прагнення Вашингтона використувати альянс у якості головного арбітра при розв'язанні міжнародних проблем.

Тому на перший погляд участь Франції у військових операціях НАТО проти Югославії без санкції РБ ООН і під американським командуванням свідчила про очевидний відхід Парижа від голлістської традиції незалежної зовнішньої і оборонної політики. Косовська криза продемонструвала готовність Франції з її обмеженими військовими можливостями до співпраці з США у розв'язанні криз. Вклад Франції у військові операції проти Югославії був значно менший, ніж вклад США, але значно більший, ніж вклад будь-якої європейської країни. У бомбардуванні Сербії у 1999 році брали участь новітні французькі літаки і гелікоптери та супутники стеження «Геліос». У складі миротворчих сил KFOR налічувалося 8000 французьких військовиків. Окрім цього, у складі SFOR у Боснії перебувало 3000 та в Албанії 1000 французів. Загалом Францією було витрачено на військову кампанію у Югославії до кінця 1999 року 2,5 млрд. франків.

Водночас під час цієї операції з'ясувалося, що ніяк, ні за яких умови участі в акціях, керованих Вашингтоном, не влаштували Францію: вона не поділяла американської концепції стримування шляхом превентивної війни і односторонніх дій США. Нагадаємо, що Париж виступив проти зняття ембарго на поставку зброї воюючим сторонам Боснії та Герцеговині. Ще в липні 1995 року США зняли заборону на поставки зброї боснійським мусульманам. Разом з тим французьке керівництво і суспільство виступило за «європеїзацію» балканського конфлікту, що означає контроль європейських сил за його розвитком, а згодом поступове включення балканських країн до ЄС. Франція була і залишається прихильником активної участі Росії у врегулюванні конфлікту на Балканах.

У результаті французька дипломатія не тільки сама здобула з цього конфлікту важливі висновки, але, що ще важливіше, її позиція вперше знайшла підтримку у низки інших членів ЄС, насамперед Німеччини, яка раніше протидіяла всьому, що могло б порушити євроатлантичну злагоду.

По-перше, для французької дипломатії після Косово став лейтмотивом заклик до багатосторонності і до підвищення ролі РБ ООН у розв'язанні міжнародних конфліктів. По-друге, Франція домоглася, хоча і у скоректованому вигляді, визнання необхідності створення інструментарію забезпечення європейської безпеки силами країн ЄС шляхом створення європейських оперативних структур (хоча США зберегли можливість протидіяти створенню військових організацій ЄС, паралельних штабу НАТО).

На перший погляд рішення Франції про повномасштабну участь у військовому конфлікті в Європі під егідою НАТО можна було б розцінити як відмову від фундаментальної зовнішньополітичної ідеї де Голля щодо набуття глобальної ролі завдяки політиці незалежності. Водночас саме це рішення давало Франції моральні і матеріальні підстави для того, щоб зайняти гідне місце у процесі постконфліктного врегулювання в Косово і, у більш ширшій перспективі, у розв'язанні військово-політичних проблем Європи. Поряд з Великобританією, Німеччиною та Італією вона отримала власний сектор у розташуванні багатонаціональних сил у Косово (KFOR). До складу миротворчих сил КFOR було відряджено 8 тис. французьких вояків. Французький представник очолив також Тимчасову адміністрацію ООН у Косово.

Під час ювілейного саміту Ради НАТО у Вашингтоні у зв'язку з 50-річчям альянсу у квітні 1999 року представники Франції наголосили, що косовський сценарій в обхід РБ ООН є не прецедентом на майбутнє, а винятковим випадком, пов'язаним з загрозою гуманітарної катастрофи. При цьому на багатосторонніх переговорах щодо розв'язання конфлікту французькій дипломатії вдалося зберегти власне обличчя, що стало можливим завдяки підтримці європейських союзників. Апеляція до ООН і переконання про необхідність залучення Росії до процесу врегулювання на Балканах характеризували лінію Франції та інших країн ЄС на відміну від позиції США.

Принциповим наслідком косовської кризи було оприлюднене Ж.Шираком восени 1999 року вимоги зробити саме ООН провідним органом нової міжнародної системи. «Франція не може погодитися і не погодиться у майбутньому з тим, щоб будь-

яка регіональна оборонна організація присвоїла собі роль світового жандарма. Ця роль доручена Статутом ООН Раді Безпеки і тільки їй одній». ООН, на думку Ширака, повинна стати «єдиним місцем, де на демократичній основі можна поступово просуватися у справі становлення універсального розуміння і держави, прихильних міжнародному праву».

Разом з тим у Франції віддавали собі звіт у тому, що Косово і мир на Балканах довго ще будуть предметом стурбованості європейців. Напередодні президентських виборів в Югославії, призначених на початок жовтня 2000 року, міністр закордонних справ Франції Ю.Ведрін не приховував своєї підтримки сербської демократичної опозиції, як і своєї стурбованості з приводу можливої фальсифікації результатів виборів прихильниками С.Мілошевича.

Франція прагнула дотично вплинути на вибір сербів. Французькі дипломати підтримували з В.Коштуніцею постійні непрямі контакти, особливо з початку вересня 2000 року, після наради 15-и міністрів закордонних справ країн ЄС, на якому за ініціативою Франції було складено послання сербському народу. В ньому пообіцяли, що, якщо у Белграді переможе демократія, то вся політика ЄС стосовно Югославії буде переглянута: зняті санкції, скасоване ембарго, відкрито шлях до співпраці.

Після перемоги демократів на виборах саме Ж.Ширак направив поздоровчу телеграму В.Коштуніці від імені ЄС. В інтерв'ю телепрограми «Франс-2», наступного дня після перемоги Коштуніци, Ю.Ведрін зробив цікаву заяву, яка дотично засвідчувала про висновки, зроблені Францією з косовської операції. «Серби, – сказав міністр, – абсолютно самостійно вибрались з пастки, до якої їх завела політика Мілошевича». «Ви хочете сказати, без НАТО і без бомбардувань?» – уточнив ведучий. «Без НАТО і без будь-якої допомоги», – підтвердив Ю.Ведрін. Після завершення натовської операції проти Югославії у той момент пройшло більше року, і слова голови французького МЗС свідчили про те, що Париж сумнівався у доцільності повторення аналогічних операцій проти суверенної країни без санкції РБ ООН. У всякому випадку, Франція вирішила не включати до арсеналу своєї дипломатії тактику силового утвердження демократії в Європі, запропоновану Штатами і застосовану у Косово.

На початку грудня 2001 року Ширак перший з лідерів Заходу після натовських бомбардувань ризикнув здійснити турне по колишній Югославії. Місія Ширака повинна була покласти початок залучення нового югославського керівництва до діалогу з ЄС. Французький президент прагнув переконати югославського президента Коштуніцу співпрацювати з трибуналом у видачі військових злочинців і у відкритті архівів. Зразу після виборів 2000 року в Югославії Ж.Ширак заявив, що «Мілошевич повинен відповідати за свої злочини», і наступна видача югославського экс-президента Гаазькому трибуналу мала пряме відношення до переговорів Ширака з Коштуніцею у Белграді. Під час зустрічі з керівником Чорногорії М.Джукановичем Ширак висловився за збереження Югославської федерації. Сенс поїздки Ширака до Югославії полягав у тому, щоб підтвердити традиційні симпатії Франції до Югославії, забезпечивши тим самим своїй країні чільне місце у процесі інтеграції Балканських держав до ЄС, тим більше що Німеччина з початку 1990-х років закріпила свій вплив у Словенії і Хорватії, куди французький президент направився після візиту до Белграда.

III. Зовнішня політика Франції за президенства Н.Саркозі

Президентські вибори, які відбулися у квітні–травні 2007 року, привели на вищий державний пост представника правлячої більшості, лідера правого політичного об'єднання «Союз за народний рух» Ніколя Саркозі. Незважаючи на тривале перебування у вищих ешелонах влади (міністр бюджету, міністр комунікацій, голова МВС), під час виборчої кампанії Н.Саркозі вдалося створити образ політичного діяча нового покоління, який виступав за всебічне реформування як внутрішньої, так і зовнішньої політики країни. Виборці побачили в ньому молодого, енергійного керівника, який приведе країну до нових звершень, перетворить у життя свої ідеї і поверне Франції роль одного зі світових лідерів.

Дебати з зовнішньополітичної стратегії у ході виборної кампанії мали дещо спрощений характер, кандидати обмежу-

валися деклараціями загального плану. Разом з тим новий лідер правих проголошував намір активізувати європейське будівництво: спростити європейську Конституцію і прийняти її під час парламентської сесії, а не нового референдуму. Саркозі поставив під сумнів принцип консенсусу в ЄС, який позбавляє, на його думку, процеси інтеграції необхідної динамічності. Нарешті, він не приховував свого негативного ставлення щодо перспективи вступу Туреччини до Євросоюзу. Співпраця з країнами африканського континенту, традиційним напрямком зовнішньої політики Франції, залишається пріоритетною і для нового керівництва. У ході виборів Саркозі заявив, що є прихильником створення середземноморського співтовариства, яке об'єднає Південну Європу і Північ Африки.

Новий лідер не скривав своїх симпатій до США, з якими відносини під час другої каденції Ширака зайшли у глухий кут. «Проамериканізм» Н.Саркозі в основному базується на високій оцінці американської економічної моделі. Разом з тим він не схвалив останні зовнішньополітичні ініціативи Вашингтона: превентивну війну проти тероризму, політику демократизації на Середньому Сході. Він також визнав, що війна США в Іраку є «історичною помилкою».

Прийшовши до влади, новий президент розпочав реалізацію своїх передвиборних обіцянок. Внутрішні реформи відбуваються доволі болісно, періодично провокуючи протести і багатоденні страйки. З боку політичних опонентів на Н.Саркозі обрушилася лавина критики. На цьому фоні зовнішня політика нового президента все більше привертає увагу, оскільки він часто вдається до ефектних кроків, які покликані продемонструвати оновлену роль Парижа у міжнародних справах.

Зовнішньополітичний курс сучасної Франції будується довкола декількох ключових ідей. Вона традиційно позиціонує себе у якості члена «західної демократичної родини», прихильного ідеалам демократії, захисту прав людини. Поряд з цим, у Парижі вважають, що в умовах постбіполярного світу роль окремих держав зросла, а попередні багатосторонні механізми, які забезпечували узгодження позицій різних країн, стають все менш ефективними. У своєму виступі перед послами 27 серпня 2007 року Н.Саркозі особливо наголосив на тому, що за останні 20

років, які минули після падіння Берлінської стіни, керівники різних держав не змогли створити новий «планетарний порядок» і пристосувати минулий порядок до змінених умов. Все це заставляє Францію шукати свої власні шляхи розв'язання міжнародних проблем, які відповідають її національним інтересам. Він також зазначив, що в «центрі міжнародної системи залишаються держави» і Франція має намір відігравати роль «фактора рівноваги».

Європейська домінанта у зовнішній політиці *Н.Саркозі*

Розвиток європейської інтеграції традиційно є одним з найважливіших напрямків французької зовнішньої політики. Між тим Європейський Союз переживає певні труднощі, в тому числі і через позицію Франції, яка, з точки зору нового керівництва, потребує відповідного корегування.

В останні роки Євросоюз втратив динаміку розвитку і частково – керованість, що стало результатом останньої хвилі «погано продуманного, хоча і неминучого» розширення. Очевидною є реформа організації, яка дозволила б надати нового імпульсу розвитку інтеграційного процесу. Саме це завдання переслідували розробники конституції ЄС, яка, проте, була відхилена французькими і голландськими виборцями на загальнонаціональних референдумах у травні–червні 2005 року. Прийняття інституційних реформ, необхідних для функціонування Європейського Союзу у новому складі, було заблоковано. Після цього Франція більше не могла претендувати на роль локомотиву європейської інтеграції. Чимало прихильників проекту конституції як у Франції, так і за її межами звинуватили французів у заморожуванні процесу євробудівництва.

Коментуючи відмову французьких і голландських виборців проголосувати за прийняття конституції, експерти виокремлюють декілька причин. Зокрема, зазначається, що в ході голосування виявилась гостра проблема, спільна для інтегрованої Європи: як поєднати розвинені соціальні гарантії з динамічним розвитком і необхідністю економічної модернізації. На результа-

ти референдуму у Франції, вважають експерти, вплинули перестороги виборців, пов'язані з можливою заміною моделі розвитку, яка ґрунтується на соціальних гарантіях, на англосаксонську модель, в якій пріоритет віддано свободі підприємництва. На думку середнього французького виборця, прийняття запропонованого проекту загалом привело б до ослаблення соціальних гарантій і до росту безробіття у зв'язку з напливом дешевої робочої сили з нових країн-членів ЄС.

Поряд з цим, чимало французів вважали, що їхні інтереси і повсякденні потреби не хвилюють Єврокомісію. З точки зору середнього французького виборця, прийняття конституції могло сприяти консолідації влади в руках брюссельських чиновників і подальшому відокремленню влади від населення. У результаті зростає небезпека прийняття важливих для Франції рішень без врахування думки виборців. Саме під цим кутом зору сприймалася і проблема можливого членства в ЄС Туреччини, що також мало негативний вплив на результати голосування щодо проекту конституції. Громадяни Франції, понад 70% яких виступали проти її вступу в ЄС, переживали з приводу того, що це надто важливе для країни рішення буде прийнято попри її волю.

Певний вплив на результати референдуму мало і те, що текст конституції виявився складним і громіздким, оскільки він включав всі попередні основоположні документи ЄС з доповненнями і виправленнями. За опитуваннями громадської думки, навіть серед депутатів французького парламенту було мало тих, хто повністю прочитав текст, не говорячи вже про рядових громадян. Нарешті, негативні результати референдуму стали віддзеркаленням більш глибоких проблем всього процесу євробудівництва, який у своєму розвитку підійшов до певної межі і потребував концептуального оновлення. Цілей, поставлених у свій час «батьками-фундаторами», фактично досягнуто, тому необхідно окреслити нові рубежі розвитку і надати їм відповідного теоретичного обґрунтування.

Поєднання ситуації «непереварювання» та інституційної безвиході виявилися найгіршим варіантом розвитку, зазначав впливовий французький політолог, директор Французького інституту міжнародних відносин Т.де Монбріаль. Відмова

Франції і Нідерландів підтримати конституцію загальмували весь процес євробудівництва. Хоча деякі країни, як, наприклад, Люксембург, продовжили ратифікацію, низка держав вирішили її відкласти на невизначений термін, і реалізація інституційної реформи також призупинена.

В результаті, як показали події останніх років, рішення ЄС могли у будь-який момент стати залежними від наміру однієї країни, яка з допомогою права вето може заблокувати ту чи ту ініціативу. На час приходу до влади Н.Саркозі два члени ЄС не підтримали конституційний проект, тоді як успішна ратифікація документа відбулася у 18 з 27 країн Євросоюзу, ще чотири оголосили про те, що скоро її ратифікують, і тільки три не оприлюднили своїх намірів. На кінець 2006 року стало очевидним, що необхідно шукати вихід із глухого кута, і зробити це неможливо без активної участі Франції.

Намагаючись розблокувати ситуацію, яка виникла після травневого 2005 року референдуму, Саркозі запропонував ідею прийняття нового спрощеного документа, який регламентуватиме діяльність ЄС. Так званий міні-договір чи спрощений договір вперше офіційно був запропонований майбутнім французьким президентом під час його візиту до Брюсселя у жовтні 2006 року, ще до початку передвиборчої кампанії. Ймовірно, Саркозі виходив з необхідності «порятунку» найбільш важливих положень відхиленого проекту і для цього відновити їх у новому «спрощеному» документі. У центрі його пропозицій була думка про необхідність проведення інституційної реформи, а саме: зміни системи прийняття рішень і скорочення числа єврокомісарів. На думку Франції, які і низки великих країн ЄС, необхідно змінити систему голосування, прийняту у Німеччині, Франції, Великобританії, Італії – повернути, хоч би у загальному вигляді, втрачені у результаті розширення переваги, консолідувати всі країни Євросоюзу для проведення єдиної зовнішньої і військової політики.

Враховуючи, що черговий провал проекту конституційного договору ЄС мав би для європейського будівництва катастрофічні наслідки, Н.Саркозі спробував зменшити ризики, пов'язані з

можливим новим голосуванням у Франції щодо проекту договору. Ще у січні 2007 року в інтерв'ю газеті Monde Саркозі доповнив свої пропозиції, заявивши, що у разі свого обрання, він буде наполягати на ратифікації нового документа через парламент.

Висуваючи свої європейські ініціативи, Ніколя Саркозі мав намір надати розширеному ЄС керованість і динамізм, закріпивши за Францією роль одного з основних лідерів Євросоюзу. Цікаво, що європейські ідеї Саркозі знайшли жвавий відгук серед певних верств французьких виборців. Опитування засвідчили, що у ході референдуму 2005 року за проект конституції проголосували найбільш забезпечені, освічені і динамічні громадяни, зацікавлені в активній ролі Франції в ЄС. Вони ж віддали свої голоси за Саркозі на президентських виборах у травні 2007 року. Важливу роль відіграла підтримка і з боку великого французького бізнесу, традиційно зацікавленого у євробудівництві, і провідних засобів масової інформації, власників і керівників яких пов'язує особиста дружба з Н.Саркозі.

Після перемоги на президентських виборах Н.Саркозі доклад чимало зусиль для того, щоб ідея «спрощеного конституційного договору» була схвалена ЄС якнайскоріше – спочатку на саміті 21–22 червня 2007 року, а пізніше – на позачерговій зустрічі глав держав та урядів країн Євросоюзу 18–19 жовтня цього ж року, і у завершальному вигляді – на грудневому саміті 2007 року.

Переговори на саміті країн Євросоюзу 21–22 червня 2007 року проходили складно. Якщо з Великобританією вдалось погодити спірні питання, то через позицію Польщі робота саміту опинилася на межі зриву. Польський підхід змінився лише тоді, коли було заявлено про можливість скликання міжурядової конференції без її участі. Також було очевидним, що таку позицію підтримують інші країни Співтовариства. Н.Саркозі, за свідченнями журналістів, прагнув відігравати роль катализатора взаємоприйнятних рішень, об'єднуючи довкола себе лідерів різних європейських країн. Він відчував себе головним автором компромісу, досягнутого на саміті. Результатом червневого саміту ЄС стало рішення глав держав та урядів про скликання міжурядової конференції для підготовки «Договору про функціонування Союзу», який мав доповнити вже діючі основоположні договори ЄС.

18–19 жовтня 2007 року в Лісабоні був проведений неформальний саміт Європейського Союзу. Головним здобутком саміту за активної участі французького президента стало досягнення згоди країн-членів стосовно тексту нового договору ЄС або, як його називають у Європі, «договір реформування», або Лісабонський договір, або «мала Конституція» ЄС. Він вносить зміни в низку попередніх договорів, а саме: в Договір про Європейський Союз 1992 року, Договір про створення Європейського Співтовариства 1957 року, Договір про створення Європейського співтовариства атомної енергії і замінить проект Конституції ЄС (Договір про запровадження Конституції для Європи – ДЗКЄ), ратифікація якої зазнала поразки. Країни-члени ЄС зобов'язалися протягом року ратифікувати цей документ, щоб він набув чинності з 1 січня 2009 року.

Перед країнами-членами ЄС, зокрема Францією як натхницею прийняття цього документа, постала складна дилема: з одного боку, потрібно було забезпечити цілісність конституційного проекту реформування ЄС як результат складного і збалансованого компромісу, а з другого – показати громадській думці, що новий договір є лише черговим переглядом установчих актів ЄС, а не інструментом затвердження завуальованої редакції ДЗКЄ.

Ухвалений у жовтні 2007 року Лісабонський договір досить успішно розв'язує поставлене завдання і зберігає майже всі інноваційні здобутки ДЗКЄ. Як передбачалося у ДЗКЄ, Євросоюз стає суб'єктом права, поглинаючи Європейську спільноту.

«Договір реформування» запроваджує в ЄС посади виборного Президента і Високого представника із закордонної політики і спільної безпеки з адміністративними повноваженнями (фактично МЗС ЄС). Метою цього є єдине представництво і єдність поглядів ЄС на зовнішній арені. Водночас, згідно з процедурою прийняття рішень у сфері зовнішньої політики, кожна країна-член може заблокувати будь-які зовнішньополітичні кроки ЄС. Польща, наприклад, цього року використала право вето, заблокувавши переговорний процес ЄС із Росією через заборону експорту в РФ польського м'яса.

Новацією є також нова система голосування за кваліфікованою більшістю у Раді Міністрів ЄС: нормативний акт вважати-

меться прийнятим, якщо за нього проголосують 55% членів Ради (мінімально – 15 держав), в яких проживає не менше 65% населення Союзу. Нова система буде введена в дію 2014 року, з врахуванням «компромісу Іоанніна», який дозволяє до 2017 року будь-якій групі країн-членів ЄС (не менше чотирьох) вимагати нового обговорення текстів офіційних документів. Нова система голосування буде поширена на 50 додаткових сфер, включаючи поліцейське і юридичне співробітництво, боротьбу проти тероризму, освіту, економічну політику. Президент Європейської Комісії також буде призначатися Європейською Радою на основі кваліфікованої більшості з врахуванням результатів європейських виборів на термін 2,5 роки. Правило абсолютної єдності залишиться для сфер зовнішньої політики, оборонної політики, соціальної безпеки, фінансової сфери і культури.

Приєднання України до Європейської співдружності значно вплинуло б на процес прийняття рішень з її населенням у 46 млн. осіб, що становить майже 9% від існуючої кількості населення Європейського Союзу. Більшість нових країн-членів ЄС є вихідцями з колишнього соціалістичного табору і мають схожі проблеми зі вступом до ЄС, але населення переважно десяти колишніх соціалістичних країн з населенням 102,52 млн. осіб (21,2% чисельності ЄС) представляють 37% загальної кількості країн-членів ЄС. Очевидно, що всі рішення після 2014 року будуть прийматись насправді одноосібно старими членами ЄС, передусім Францією, Італією, Німеччиною, Іспанією, Великобританією, незважаючи на підходи до цих рішень з боку інших, нових країн-членів. Не дивно, що з червневого 2007 року саміту ЄС Польща вимагала перенесення терміну введення в дію системи голосування за кваліфікаційною більшістю. Польщі вдалося скористатись правом вето і перенести її практичну реалізацію на 2017 рік. Таким чином наш західний сусід матиме змогу ще тривалий час бути на рівних із п'ятіркою інших великих держав-членів Союзу і загалом продовжувати відігравати роль впливової держави-члена через впровадження механізму блокуючої меншості.

Третій новаційний фактор полягає у посиленні ролі національних парламентів. Законодавчі пропозиції ЄС («зелені книги», «білі книги», законодавчі програми) будуть направлятися

в національні парламенти для їхнього детального вивчення і тільки після цього виноситись на прийняття в ЄС.

Четвертий чинник, який є новим, стосується кількості депутатів Європейського Парламенту, яка зменшиться від 785 до 750, починаючи з 2009 року, тобто після виборів до Європарламенту, та зменшення числа членів Єврокомісії, у якій зараз по одному комісару від кожної країни. Виконавчий орган ЄС складається нині з 27 комісарів, кожному з яких необхідно виділяти певну сферу відповідальності. Кількість депутатів визначатиметься за коефіцієнтом від кількості населення країн-членів. Україна є п'ятою за населенням після Німеччини (82,54 млн. осіб), Франції (59,9 млн. осіб), Великої Британії (59,33 млн. осіб) та Італії (57,48 млн. осіб). Україна могла б отримати близько 65 місць у Європарламенті, тоді як зараз Польща має 51 місце, а європейські країни-лідери відповідно: 96 – у Німеччини, 74 – у Франції і по 73 у Великої Британії й Італії.

Лісабонський договір зміцнює організацію дипломатичної служби Євросоюзу зі злиттям теперішніх посад Високого представника зі спільної зовнішньої і безпекової політики і комісара з питань зовнішніх зносин.

Відповідно до нового договору створюється Європейська група, яка набуває статусу офіційного органу ЄС, який буде наділений функцією координації економічних політик країн-членів зони євро.

Внесено відповідні зміни у діяльність Європейського Суду: буде створено три додаткові посади генеральних адвокатів. Одну з посад буде займати представник Польщі, що було зроблено за вимогою останньої.

Пропонується також Хартія фундаментальних прав, яка буде чинною в усіх країнах-членах ЄС. Хартія визначає обов'язковість дотримання громадянських, економічних і соціальних прав людини. У руслі традиційної політики відступу від зобов'язань членства Велика Британія домоглася непоширення на неї положень Хартії фундаментальних прав та неучасті у поліцейській і судовій співпраці. Польща також «виторгувала» собі те, що Хартія фундаментальних прав не буде для неї обов'язковою у повному обсязі. Загалом до Хартії додано спеціальний протокол про винятки для цих двох країн.

Пропонуються новації у контролі за імміграцією. У проекті договору вказано, що ЄС розвиває політику, спрямовану на «забезпечення контролю осіб і ефективне спостереження пересікання зовнішніх кордонів». Великобританія та Ірландія домоглися права мати власну візову й імміграційну політику. З врахуванням цього, для ЄС у нинішній ситуації вигідніше мати Україну – сусіда, ніж Україну – члена.

На відміну від ДЗКЄ Лісабонський договір не містить у своїй назві самого поняття «конституція», не згадує про символи Союзу (прапор, гімн, єдину валюту), повертається до чинних нормативно-правових актів ЄС («регламенти» й «директиви» замість «закони» та «рамкові закони» ЄС), відмовляється назвати керівника дипломатичної служби Євросоюзу «міністром закордонних справ», усуває з основного тексту договору Хартію фундаментальних прав ЄС та положення щодо вищості права ЄС над національним правом (зі збереженням їхньої обов'язкової юридичної сили).

Лісабонський договір також уточнює розподіл повноважень між Союзом і державами-членами, визнаючи за Євросоюзом сфери виключної (правила конкуренції, монетарна політика, спільна торговельна політика, митний союз), спільної (переважна більшість галузей, приміром внутрішній ринок, сільське господарство, транспорт) і допоміжної компетенції.

У глобальнішій перспективі укладення Лісабонського договору знаменує собою завершення тривалого періоду становлення Євросоюзу, що розпочався з ухвалення Маастрихтського договору, з подальшим підписанням Амстердамського (1997 р.) і Ніццького (2001 р.) договорів та невдалою спробою ратифікації Конституційного договору ЄС (2005 р.). Під час наступного етапу консолідації Євросоюз зможе зосередитися на вирівнюванні рівня соціально-економічного розвитку його держав-членів, реформі євробюджету та спільній сільськогосподарській політиці. Зосередження на соціально-економічних викликах євробудівництва буде можливе, однак, лише за умови успішної ратифікації Лісабонського договору всіма 27 державами-членами Євросоюзу.

Таким чином, інституційною реформою, спрямованою на забезпечення діяльності ЄС у розширеному вигляді, і новою

процедурою прийняття рішень великі держави – старі члени ЄС – страхують себе від негативних наслідків подальшого розширення Європейського співтовариства. Одночасно зростатимуть і вимоги та більш прискіпливе ставлення ЄС до нових кандидатів, прикладом чого є тривалий переговорний процес із Туреччиною. Французький президент Н.Саркозі підтвердив висловлену ще під час передвиборчої кампанії свою позицію, спрямовану проти повноправного членства Туреччини в ЄС, що повинно було полегшити ратифікацію нового договору у самій Франції (70% французьких виборців негативно ставляться до членства Туреччини в ЄС).

Очевидно, що «турецьке питання» стоїть окремо у комплексі проблем розширення Євросоюзу, і позиція французького президента у цьому контексті характеризується особливою жорсткістю. Незважаючи на те, що переговори з Туреччиною розпочалися ще восени 2005 року, Франція всіляко заважає їхньому проведенню і гальмує весь процес. Н.Саркозі заявляє, що мова може йти лише про надання їй статусу асоційованого члена і тільки після того, як в ЄС буде досягнуто консенсусу з питань реформування. Щоправда, Франція усвідомлює, що відмова від прийняття нових членів може позбавити ЄС можливості здійснювати «м'який» вплив на сусідні держави. Саме цим пояснюється дещо інша тональність у висловлюваннях Н.Саркозі щодо Туреччини, наприклад, його слова, що турецька демократія досягла «високого рівня зрілості».

Франція більш прихильна до можливого вступу до Євросоюзу балканських країн, у першу чергу Хорватії. На момент приходу до влади Н.Саркозі переговори з нею розпочалися, і наприкінці літа 2007 року з деяких питань успішно завершилися. На думку французьких політологів, надання асоційованого членства в ЄС Сербії повинно сприяти розв'язанню «косовського питання».

За Н.Саркозі позиція офіційного Парижа з косовської проблеми не зазнала суттєвих змін. Напередодні проголошення незалежності Косово Франція була однією з найактивніших прихильниць надання цьому краю незалежності, у тому числі помимо РБ ООН.

Франція була солідарною з США і Великобританією у підтримці плану Ахтисаарі. Так само Париж, слідом за Вашинг-

тоном, у числі перших визнав 18 лютого 2008 року незалежність Косово. Н.Саркозі направив прем'єр-міністру Косово Х.Тачі листа, в якому зазначив, що «Франція визнає Косово як суверенну і незалежну державу».

Франція зіграла важливу роль у переговорах про статус Косово і у рамках ЄС домоглася консенсусу з питання розташування європейської місії ЄС Eulex (1900 поліціантів, юристів, митників, 1100 місцевих адміністраторів, управляючих) додатково до 15 тис. солдатів KFOR. На цю місію упродовж двох років покладені завдання захисту національних меншин, боротьби з корупцією, організованою злочинністю, формування поліетнічної поліції і системи правосуддя в Косово, де при чисельності 2 млн. осіб, сербів – 120 тис., а рівень безробіття становить 45%. Eulex, очолювана французьким генералом Івом де Кермабоном, замінила місію ООН у Косово. Сама Франція в рамках цієї місії відрядила до Косово значний контингент поліціантів, юристів, спеціалістів у царині права і карних злочинів, персонал митної служби. Французький контингент КФОР, військової місії НАТО, яка забезпечує безпеку на території краю, очолював до 2008 року французький генерал Ксав'є Б.де Марне. Одночасно з цим Франція продовжила свою роботу у міжнародному комітеті, який контролює реалізацію плану Ахтісаарі.

Реакція офіційного Парижа на можливе прийняття в ЄС України, Грузії, Молдови доволі стримана. Франція поділяє обережний підхід Євросоюзу, який ґрунтується на використанні «м'якої сили»: з одного боку, цим країнам дали зрозуміти, що у найближчій перспективі вони не можуть розраховувати на повноправне членство, а з другого – такий варіант розвитку подій у віддаленій перспективі не виключається. Очікується, що конкретна точка зору з цього питання буде вироблена Комітетом мудреців, який має визначити перспективи розвитку Євросоюзу до 2020–2030 років.

Французьке керівництво високо оцінило прийнятий у Лісабоні документ. Було заявлено, що його подальше просування буде метою французького головування в ЄС у другій половині 2008 року. Окрім цього, у розвиток прийнятих рішень на грудневому саміті 2007 року було прийнято рішення Н.Саркозі про створення Комітету мудреців ЄС з 12 авторитетних європейських політиків, теоретиків і практиків європейської інтеграції

на чолі з колишнім прем'єр-міністром Іспанії Ф.Гонсалесом. Завдання Комітету полягали в оновленні концепції євроінтеграції і підготовка фундаментальної доповіді на тему «Європа у 2020–2030 роках». Питання інституційної реформи, фінансування, реформування єдиної сільськогосподарської політики залишалися поза компетенцією його роботи. Висновки Комітету мудреців повинні бути представлені до виборів в Європарламент у червні 2009 року, що дозволить його новому складу і Єврокомісії за потреби доповнити «Договір про реформу» і оновити політику Євросоюзу.

Станом на червень 2008 року 18 держав-членів ЄС схвалили у своїх парламентах Лісабонську угоду. Окрему процедуру схвалення цієї угоди запропонувала Ірландія, оскільки у 1987 році Верховний суд цієї країни постановив, що всі зміни базових угод про членство Ірландії в ЄС потребують змін у Конституції країни, а для цього кожного разу потрібно проводити референдум. 13 червня 2008 року в Ірландії відбувся референдум стосовно Лісабонської угоди, на якому 53% ірландців проголосували проти нового основного закону ЄС. Значну роль у настроях ірландців відіграла позиція праворадикальної партії «Шинн фейн». Її очільник Джеррі Адамс заявив, що «голосування «проти» дасть ірландському уряду міцний мандат для переговорів про більш вигідні умови в ЄС для Ірландії». Прем'єр-міністр Браян Коен спростував таке твердження, але ірландці більше повірили заяві Адамса. «Ні» ірландців є шоком для Брюсселя, оскільки пішли прахом роки праці, домовленостей і компромісів. Перед Євросоюзом відкрилася прірва кризи. Імовірно, що термін вступу в дію Угоди буде перенесено з 1 січня 2009 року на пізніше і спробують провести в Ірландії ще один референдум. Тим більше, що в ірландців уже є прецедент повторного голосування: 2001 року вони відхилили угоду про вступ до ЄС країн Центрально-Східної Європи, але після відповідної пропагандистської обробки на повторному референдумі сказали «так».

Незважаючи на негативний результат ірландського референдуму, процес ратифікації Лісабонської угоди за рішенням дводенного саміту 27 країн-членів Євросоюзу, що відбувся 19 червня 2008 року у Брюсселі, триватиме в інших семи країнах.

2 жовтня 2009 року під час повторного референдуму ірландці 67-ма процентами голосів підтримали ратифікацію Лісабонської редакції установчих договорів Євросоюзу з урахуванням гарантій, додатково наданих Брюсселем. Нагадаємо, що нейтральний статус та небажання його порушувати був одним з аргументів Ірландії проти Лісабонського договору. Як відомо, Ірландія погодилася провести повторний референдум після того, як лідери ЄС у червні 2009 року надали країні політичні гарантії, що, в разі схвалення Лісабонського договору на повторному референдумі, набрання ним чинності не буде поєднане з виконанням низки умов, зокрема і скасування воєнного нейтралітету, якого дотримується Ірландія.

Разом з тим, частина французького політикуму вважає, що ЄС доведеться відмовитись від ідеї Конституції, єдиної зовнішньої політики, посади президента ЄС і повернутися до свого первісного проекту – суто економічного союзу. Як відомо, таку концепцію відстоює Великобританія.

Політика співпраці з США і НАТО

Під час виборчої кампанії весною 2007 року експерти прогнозували зміцнення американського вектора французької зовнішньої політики у випадку обрання Н.Саркозі президентом. Він не приховував своїх симпатій до США, що певною мірою виділяло його серед представників французької політичної еліти. Ще задовго до обрання президентом за нинішнім господарем Єлисейського палацу закріпилось прізвисько «Саркозі-американець». Проте було б перебільшенням характеризувати політику Парижа за Саркозі як винятково проамериканську, а тим більше порівнювати його з Тоні Блером, який отримав нелицеприйнятне прізвисько «пуделя Буша».

Прийшовши до влади, Саркозі заявив про свій намір «перезавантаження» відносин із США та «перегорнути сторінку» у стосунках з ними з питання американського вторгнення в Ірак весною 2003 року. Н.Саркозі неодноразово наголошував, що Франція, як і США, – члени однієї демократичної родини, при-

хильної ідеалам демократії і захисту прав людини. До того Паризь за Саркозі прагнув підтримати Вашингтон у розв'язанні найбільш чутливих для американців питань. Франція зайняла близьку до американської точки зору позицію щодо іранського ядерного досє. Поряд з цим Н.Саркозі спробував об'єднати партнерів по ЄС для більш активного тиску на Іран з питання ядерної зброї, просуваючи ідею запровадження санкцій Євро-союзу проти Тегерана. Нові акценти з'явилися у політиці Франції щодо Іраку, що, зокрема, було відзначено під час візиту в цю країну міністра закордонних справ Б.Кушнера у серпні 2007 року, який став першим офіційним французьким політиком, який відвідав Ірак після американського вторгнення весною 2003 року. Франція відкрила додаткове консульство в іракському Курдистані, що, за словами Кушнера, засвідчує її «повернення в Ірак».

Були також здійснені кроки щодо зміцнення французького контингенту (1300 осіб) в Афганістані у складі сил НАТО. Для підтримки бойового духу французьких солдатів наприкінці грудня 2007 року Н.Саркозі відвідав Кабул, де виступив перед солдатами з вітальною новорічною промовою.

Найяскравішою демонстрацією франко-американського зближення став офіційний візит до США Н.Саркозі і його виступ 7 листопада 2007 року перед членами Конгресу. Свою п'ятихвилинну промову, яка тричі переривалася аплодисментами, французький президент присвятив дружбі між Францією і США. Він, зокрема, говорив про спільну історію, хвалив «американську мрію», оспівував «велич Америки». Французький президент дякував Сполученим Штатам за «допомогу» у звільненні від тиранії у 1944 році, за план Маршалла, висловив захоплення американськими успіхами у сфері створення ефективною ліберальною економікою, науки і культури. «Сила Америки заключається, насамперед, в її «моральній силі», – заявив він. Загалом, на думку експертів, візит був успішним і завдання, які ставив перед собою новий французький президент, – надати нового імпульсу франко-американській співпраці – досягнуто.

Разом з тим, поряд з проамериканськими акцентами, зовнішній політиці Н.Саркозі притаманні інші, більш звичні для Франції інтонації. «Ми не перебуваємо більше в однополярному світі, який окреслювався між 1991 і 2001 роком, –

підкреслював він, зокрема, виступаючи 18 січня 2008 року перед дипкорпусом.

Варто зауважити, що однозначне рівняння на Вашингтон не відповідає французькій традиції. Париж залишає за собою право критикувати Вашингтон тоді, коли вважатиме за потрібне. Невипадково, говорячи про дружбу і партнерство із США, французький президент робить акцент на тому, що Франція хоче бути «незалежним союзником і вільним партнером», і її підтримка американської політики не буде беззастережною. Французьке керівництво прагне здійснювати свою власну політичну лінію стосовно регіональних конфліктів, яка дещо різниться від американських підходів. Можливо, саме тому Франція чинить опір тиску з боку США, які наполягають на збільшенні чисельності військового контингенту в Афганістані і відряженню їх у найбільш вибуховонебезпечні райони країни. Париж вважав за можливе обмежитись технічною допомогою і звертав увагу на необхідність прискореної підготовки місцевих солдатів і офіцерів, які повинні поступово замінити війська НАТО.

Так само з приходом до влади у Франції Н.Саркозі розпочався завершальний етап її остаточного повернення до НАТО. У своєму виступі 17 червня 2008 року з нагоди оприлюднення Білої книги з оборони і національної безпеки 2008 року Н.Саркозі заявив: «Північноатлантичний альянс – це наш альянс. Він – символ спільності трансатлантичних цінностей і інтересів». Щоправда, між двома країнами існують проблеми, пов'язані з умовами трансатлантичної співпраці у рамках НАТО. На перший погляд саме декларації про намір повернутися до альянсу у якості повноправного члена покликані продемонструвати новий атлантичний тренд французької зовнішньої політики. Але при ближчому розгляді позиція Парижа не виглядає настільки однозначною. Стратегічною метою Франції є не так повернення в НАТО, як розвиток військово-політичної співпраці країн ЄС. Тому новий французький президент запропонував дві попередні умови повернення країни у військову організацію. По-перше, серйозне просування у питаннях реформування «автономної системи оборони ЄС» і відповідне реформування НАТО. По-друге, призначення французького представника на одну із вищих керівних посад у діючій структурі альянсу. При цьому французький президент заспокоює своїх співвітчизників, що принципи, про-

голошені у свій час де Голлем, будуть збережені, а саме: Франція за всіх обставин матиме повну свободу у рішенні відправки своїх сил для участі в операціях НАТО; Франція не передаватиме свій військовий контингент під командування НАТО на постійній основі у мирний час; французькі ядерні сили стримування залишатимуться строго національними силами.

Вірогідно, що Франція невідповідно знову повертається до ідеї реінтеграції в НАТО, обставляючи при цьому її попередніми умовами. Як відомо, розвиток військово-політичної інтеграції країн ЄС на сьогодні погано реалізується поза альянсом, а просте повернення у військову організацію НАТО може привести до втрати особливого статусу, яке дозволяє Франції краще позиціонувати себе у системі західних союзів. Тому Париж домагається серйозної зміни структури альянсу, які б засвідчили зміцнення військово-політичної ролі європейських країн, у тому числі, своєї власної. Коментуючи це питання у доповіді про зовнішню політику Франції в умовах глобалізації, колишній міністр закордонних справ Ю.Ведрін наголошував, що мова повинна йти не про повернення країни до альянсу, а, скоріше, про її вступ у реформоване НАТО.

Враховуючи важливість рішення, французький уряд передбачав поставити питання про повне повернення країни до НАТО на голосування в Національній асамблеї 17 березня 2009 року, але в останню хвилину відмовився від цієї ідеї: не було впевненості про підтримку більшістю в Асамблеї, а також у Сенаті. Тому на ювілейній сесії НАТО з нагоди 60-річчя її створення, яка відбулася 3-4 квітня 2009 року, Франція в урочистій обстановці заявила про повноцінне повернення у військову організацію альянсу. У військові структури НАТО будуть кооптовані 900 французьких офіцерів, Парижу також обіцяно в них дві великі посади.

Уневдовзі французький генерал, Ф.Стольц, був призначений 20 липня 2010 року начальником постійного штабу регіонального командування сил НАТО, дислокованого в Лісабоні, а 29 липня НАТО заявила про призначення чергового французького генерала, С.Абріаля, на посаду Верховного головнокомандувача НАТО з трансформації у Норфолку.

До цих пір Вашингтон болісно ставився до всіх спроб європейців зміцнити свою самостійність у військовій сфері. Плани

щодо зміцнення «незалежної системи оборони Європи» дратували США, навіть незважаючи на те, що їхня реалізація перебувала у зародковому стані. Задекларована позиція американської адміністрації з цього питання у загальному вигляді зводилася до того, що необхідно підтримувати європейську інтеграцію у всіх сферах, проте проблеми безпеки повинні вирішуватися через Північноатлантичний альянс. Очевидно, що надання Парижу особливих повноважень у справі організації «оборони Європи» в обмін на реінтеграцію Франції в НАТО неминуче привело б до повного перегляду рівноваги сил, яка склалася в альянсі. Бачиться, що ні США, ні провідні європейські країни (у першу чергу, головний європейський союзник США – Великобританія) поки що не готові до подібного сценарію. Складно передбачити, що французький президент серйозно розраховує на швидке виконання його умов. Разом з тим ініціативи Н.Саркозі дозволяють знову винести на порядок денний франко-американських відносин чутливі для Парижа питання («автономна оборона Європи») і провадити щодо цього діалог. Чимало в цьому розвитку буде залежати від того, який стиль взаємин зі союзниками обере після президентських виборів Вашингтон і як далеко він готовий буде зайти у питаннях можливого реформування НАТО.

Таким чином, будучи членом «західної родини», Франція у нових умовах має намір більш активно демонструвати атлантичну солідарність. Разом з тим вона не наважується повністю покласти на США, чия відносна слабкість яскраво проявилася у результаті війни в Іраку. Париж по-старому налаштований проводити власну зовнішньополітичну лінію і захищати свої інтереси.

Середземноморський вимір зовнішньої політики Н.Саркозі. Створення Середземноморського союзу

Ідея створення Середземноморського союзу була запропонована Н.Саркозі під час виборчої кампанії. За деякими ознаками, новий французький президент надає його реалізації майже такого ж самого значення, як проекту євробудівництва.

Під час своєї урочистої промови у ході офіційного візиту до Марокко 23 жовтня 2007 року Н.Саркозі вперше оприлюднив

проект у розгорнутому вигляді. Він порівняв Середземноморський союз з проектом європейської інтеграції і спробував вписати його у широкий міжнародний контекст, підкресливши, що він покликаний стати «вирішальним фактором» не тільки регіональної, але й світової рівноваги. Його реалізація повинна сприяти попередженню конфлікту між Північчю і Півднем, між релігіями і цивілізаціями. Хоча Франція традиційно тяжіє до регіону Середземномор'я, прийшовши до влади, Н.Саркозі виявляє прагнення надати співпраці з прибережними державами нового імпульсу. При цьому, за його словами, не йдеться про те, щоб ігнорувати те, що вже досягнуто: Барселонський процес, п'ять плюс п'ять, Середземноморський процес. Йдеться про те, щоб піти далі у співпраці між країнами, які розташовані на берегах нашого спільного моря, розвивати співпрацю в конкретних областях.

У новорічному зверненні до нації серед зовнішньополітичних проектів Саркозі згадав всього два: плани подальшого розвитку європейської інтеграції і Середземноморський союз. Останній французький президент назвав «великою мрією цивілізації», символом «багатоманіття, яке є великою універсальною цінністю ХХІ століття» і своєрідною «лабораторією співрозвитку». Значення, яке Н.Саркозі надає Середземномор'ю, пояснюється, з одного боку, тим, що Франція володіє у регіоні особливими можливостями. Пропонуючи цей проект, вона намагається закріпити за собою особливу роль, опираючись на власні досягнення і розвинені зв'язки з країнами південного і східного Середземномор'я. У багатьох її колишніх колоніях французька мова є офіційною, громадяни цих країн регулярно бувають у Франції на заробітках, чимало з них обзавелися родинами і залишились тут жити. З іншого боку, значення цього регіону у світовій політиці в останні роки неухильно зростає.

Для Парижа, який прагне диверсифікувати енергоресурси, країни Середземномор'я мають інтерес, насамперед, як джерело енергоносіїв, а також як ринок збуту сучасної зброї, високих технологій, у першу чергу, обладнання для атомних електростанцій. Активізація співпраці між прибережними країнами дозволить Франції краще контролювати процеси тру-

дової міграції і створювати додаткові спільні механізми забезпечення безпеки і боротьби з тероризмом.

Реалізуючи ідею Середземноморського союзу, Франція прагне знайти свою власну відповідь на провалений американський проект створення «Великого Близкого Сходу». У Парижі вважають, що грубі силові акції можуть привести до результатів, прямо протилежних тим, на які розраховує Захід, ускладнять існуючі проблеми, потягнуть за собою радикалізацію діючих режимів, зміцнять позиції екстремістів. Французьке керівництво усвідомлює, що проблеми регіону не мають простих і швидких рішень і прагне підтримати помірковані уряди. Створення Середземноморського союзу може стати підґрунтям у справі попередження конфронтації між Заходом і ісламським світом, наголошує у своїх виступах Н.Саркозі.

Нарешті, реалізація проекту повинна зміцнити позиції Франції в Євросоюзі, де, опираючись на активну підтримку з боку Іспанії і Португалії, вона претендує на особливу роль у справі налагоджування співпраці між Середземномор'ям і ЄС. Франція приміряє на себе роль впливового посередника між ЄС і Середземномор'ям, що особливо важливо в умовах, коли «східний напрямок», на якому у минулому вона мала значний вплив, сьогодні все більш сильноше контролюється Німеччиною. Цікаво, що остання неоднозначно сприйняла активізацію Франції в регіоні, побоючись розпилення коштів ЄС на проекти, їй повністю не підконтрольні. Тим більше, що у жовтневому виступі, присвяченому Середземноморському союзу, Н.Саркозі наголосив, що його членами можуть бути прибережні країни. Таким чином, Німеччина, не будучи прибережною країною, опинилася немов би у другому ешелоні, і, за свідченнями ЗМІ, це питання турбує керівництво країни.

З точки зору Франції, організаційна форма союзу не повинна бути надто жорсткою. Як заявив Саркозі, Середземноморський союз буде реалізовуватися у формі окремих проектів співпраці, без створення спеціальних структур. Серед них – проекти очищення води у Середземному морі, розвиток ядерної енергетики, обмін студентами і розвиток «діалогу культур», а також співпраця у сфері забезпечення безпеки. Передбачалося, у тому

числі, створити Середземноморський інвестиційний банк, у завдання якого входило б фінансування спільних проєктів.

Головування Франції в ЄС, яке припало на друге півріччя 2008 року, ознаменувалось створенням у липні цього ж року нової організації – Союз заради Середземномор'я (Union for Mediterranean) (у більшості вітчизняних джерел назва цієї організації подається як Середземноморський союз), ініціативу якого понад рік лобював Н.Саркозі. Він прокоментував цю подію дещо пафосно, але щиро: «Ми мріяли про це, і нині Союз заради Середземномор'я став реальністю... європейська та середземноморська мрії є нерозривними». Нагадаємо, що ще 14 березня 2008 року у Брюсселі було ухвалене рішення про перетворення Барселонського процесу на Союз для Середземномор'я. Рішення від самого початку було покликане об'єднати країни ЄС і держави, що мають вихід до Середземного моря. За даними преси, до складу Середземноморського союзу французький президент передбачав включити Португалію, Іспанію, Францію, Італію, Грецію, Кіпр, Мальту, а також Туреччину, Ліван, Ізраїль, Єгипет, Туніс, Алжир, Марокко. Згодом було дещо відредаговано офіційну назву союзу, яка тепер виглядає так: Барселонський процес: Союз для Середземномор'я.

Таким чином новостворена організація перебирає на себе всю спадщину Барселонського процесу, розпочатого 1995 року, метою якого було сприяти регіональному співробітництву в Середземноморському регіоні, створенню режиму вільної торгівлі, економічним реформам, зростанню інвестицій, подоланню місцевих проблем – таких як бідність та нелегальна міграція.

Середземноморське співробітництво – непроста тема для ЄС. З одного боку, ці країни після відмови Марокко у 1987 році (ця країна подавала офіційну заявку на членство в ЄС, яка була відхилена за «географічним» критерієм) вже не мають наміру і підстав ставити питання про можливість членства в ЄС країн Магрибу навіть у віддаленій перспективі. З другого боку, амбітний Барселонський процес, за визнанням всіх сторін, не привів до очікуваних позитивних результатів: реформи в країнах Магрибу є несистемними й вибірковими, бідності не подолано, зони вільної торгівлі фактично не створено. Зберігається істотний

дефіцит довіри між ЄС та окремими країнами Південного Середземномор'я, особливо Лівією.

Багато хто в регіоні сприймає запропонований союз як нав'язування штучної ідентичності, яка не пов'язана ані з цивілізаційними, ані з геополітичними, ані з соціокультурними чинниками. «Ми не середземноморці, ми араби», – говорять представники Магрибу, тим самим підкреслюючи свою відмінність від європейців і брак ентузіазму втілювати новостворену «середземноморську ідентичність» і грати в «геополітичні ігри» Парижа.

Крім того, розвиток середземноморського діалогу і далі затмарюється невирішеним палестино-ізраїльським конфліктом. В останні роки цей «традиційний» регіональний конфлікт доповнився перманентним гострим протистоянням між Ліваном і Сирією. Щоправда, успіхом своєї близькосхідної політики французькі керівники вважають проведення у Парижі 17 грудня 2007 року конференції донорів для Палестини, під час якої було зібрано 7,4 млрд. дол. для підтримки поміркованого палестинського лідера М.Аббаса.

Африканські партнери переважно говорять про подолання бідності та пряму допомогу найзлиденнішим верствам населення як про обов'язок багатих країн перед бідними, про нерівні умови конкуренції та невирішені питання доступу продукції бідних країн на місткий ринок благополучного Євросоюзу. Представники ЄС, у свою чергу, наголошують на неефективності управління, недбалому використанню, а то й розкраданні міжнародної допомоги, про нездоланну корупцію, про необхідність боротьби з нелегальною міграцією.

Особливе місце в порядку денному Союзу заради Середземномор'я посідає Туреччина, яка отримала в ході франко-німецьких консультацій запевнення, що створення нової організації жодним чином не стосується переговорів про її вступ до ЄС.

Що ж до самого саміту, то його можна вважати досить представницьким: були представлені 43 держави Європи, Північної Африки та Близького Сходу, глави і члени урядів усіх 27 держав ЄС, а також керівництво країн «середземноморської дуги» від північної Африки до Балкан. Лише лідер Лівії Муаммар Каддафі бойкотував саміт.

Сторони домовилися регулярно проводити зустрічі на найвищому рівні «для сприяння миру, безпеці та добробуту в регіоні» та про шість конкретних проектів, зокрема щодо очищення моря, використання сонячної енергії, підтримки студентських (поширення програми Erasmus на середземноморські країни) та наукових обмінів, будівництво автобанів.

Інституційне рішення учасників саміту передбачає, що в організації діятимуть два співголови строком на два роки: один від ЄС і один від інших середземноморських країн. Буде сформовано також секретаріат з двадцяти співробітників. Саміти проводитимуться один раз на два роки. При цьому додаткового фінансування проекту з бюджету ЄС на період до 2013 року не передбачається. Усі заходи здійснюватимуться в рамках вже затвердженого кошторису Євросоюзу на нинішню семирічку, який передбачає на період з 2007 по 2013 рік виділення 16 млрд. євро на співробітництво в басейні Середземномор'я. Втім сторони, як зазначено у підсумковій декларації саміту, сподіваються на приватні інвестиції, внески інших країн та міжнародних фінансових організацій.

Таким чином, проект створення Середземноморського союзу і активність нового французького президента на цьому напрямку свідчить про те, що Париж приділяє розвитку відносин із країнами регіону особливу увагу, а також планує надати цій політиці довготермінового характеру.

Проте у контексті арабських народних революцій зими-весни 2011 року можна стверджувати про системні помилки зовнішньої політики Франції та Італії, провальний характер політики співпраці з державами Північної Африки в рамках Середземноморського союзу, а заодно і всієї громіздкої і, як з'ясувалось, неефективної конструкції середземноморського вектора політики Європейського Союзу. Хоча Франція та ще п'ять південних держав – членів ЄС (Іспанія, Кіпр, Греція, Мальта, Словенія) заявили в лютому 2011 року в листі, адресованому голові європейської дипломатії Кетрін Ештон, про необхідність збільшення обсягів фінансової підтримки країнам Середземномор'я, натомість зменшити допомогу країнам Східної Європи. Підписанти стверджують, що «широкі народні рухи, які закликають до політичних, економічних і соціальних реформ у

Тунісі і Єгипті, засвідчують на користь посилення дій Євросоюзу стосовно його південного сусідства». У доданій до листа аналітичній записці пояснювалось, що з 12 млрд. євро, які були спрямовані на реалізацію Європейської політики сусідства з 2007 по 2013 роки, лише 1,8 євро були витрачені на одну особу в Єгипті і 7 євро – в Тунісі, у порівнянні з 25 євро в Молдові, Таку «асиметрію і диспаритет», на думку підписантів листа, «сьогодні складно виправдати і підтримати». «Ці фінансові пакети повинні бути переглянуті у світлі нинішніх подій» – резюмують ініціатори модернізації політики ЄС. ЄС демонструє здатність приймати швидкі рішення. Франція та її прихильники щодо поживлення європейської політики у середземноморському напрямку будуть підтримувати новий документ під назвою «Партнерство заради демократії та спільного процвітання з Південним Середземномор'ям», підготовлений спеціально до екстренної зустрічі країн-ленів ЄС у Брюсселі. 8 березня 2011 року Європейська комісія схвалила цей документ.

Відносини Франції з Росією у 2007–2010 роках

Під час виборної кампанії деякі експерти прогнозували, що Н.Саркозі, ставши президентом, буде здійснювати більш жорсткий курс стосовно Росії. Разом з тим з часом стало очевидним, що найбільш негативні прогнози щодо франко-російських стосунків, не справдилися. Скоріше навпаки, від на першопочатках критичної риторики щодо деяких аспектів політики Росії новий французький президент поступово пом'якшив свої висловлювання. Франція переходить до більш звичних, традиційних форм спілкування і взаємодії з Росією.

У своїх виступах з питань зовнішньої політики Н.Саркозі, як правило, відносить Росію до так званих країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай). Головна відзнака цієї групи країн заключається у високих темпах економічного зростання. У зв'язку з цим Росія для Франції представляє собою, з одного боку, ризику і непевності, з другого – нові можливості. Ставлення Парижа до Москви формується під впливом факторів, котрі

умовно можуть бути розбиті на дві групи. Перша пов'язана з месіанською роллю Франції, як носія демократичних ідеалів, інша – з її прагненням здійснювати незалежну активну зовнішню політику, відігравати роль впливової світової держави.

Франція позиціонує себе на міжнародній арені як країна, яка поряд зі США активно просуває демократичні цінності. З цієї точки зору, основою для зближення Парижа з Москвою у 1990-і роки став розпад СРСР і заявлений Росією намір влитися у родину «цивілізованих країн», побудувавши у себе вільну економіку і демократичне суспільство. Проте сподівання на швидкі зміни не справдилися і Франція відчувала певне розчарування. Вона гостро реагує на різного роду кроки і заяви, які засвідчують про намір певних політичних кіл у Росії відмежуватися від ліберальних, демократичних цінностей. Декларації про прагнення побудувати «власну, не схожу на західну, цивілізацію» сприймаються багатьма у Франції однозначно як сигнал, що засвідчує про повернення величезної країни до непередбачуваного, недемократичного розвитку, який є небезпечним як для росіян, так і для інших народів.

Росія сприймається французькою громадською думкою як країна, що не перейняла повністю західні цінності, а тому вона не схильна дотримуватися прийнятих на Заході правил поведінки і тому є непередбачуваною. Так само як Індія, Китай і мусульманський світ вона уявляється не зовсім зрозумілою державою. В умовах загострення конкуренції в світі, що глобалізується, інтереси різних країн (у тому числі Франції і Росії) все частіше перехрещуються, і тому політика Росії з її непрозорою економічною і суспільно-політичною системою викликає у Франції занепокоєння. Особливі хвилювання в останній час пов'язують з так званими національними фондами, які призначені для зовнішньоекономічних операцій. За словами експертів, подібні фонди, які також створюються і в інших країнах, що розвиваються, можуть представляти загрозу і для відкритої європейської економіки, і для національної незалежності тієї чи тієї держави. Вважається, що вони можуть використовуватися цими країнами для придбання стратегічних активів на Заході. Викликає побоювання Франції і можливе припинення поставок енергоносіїв в Європу.

У своєму виступі перед послами 27 серпня 2007 року Н.Саркозі критикував Росію, яка, повертаючись на світову арену, «достатньо грубо» використовує «свої нафтові і газові переваги». Цю тему він продовжив у статті, опублікованій у «Российской газете» у жовтні 2007 року, відзначивши, що «коли Росія без попередження припиняє подачу енергії частині Європи, це підриває довіру».

Хоча Франція традиційно проводить політику, спрямовану на диверсифікацію джерел енергії, після приходу до влади Н.Саркозі Париж особливо активізував ці зусилля, що певною мірою не відповідає інтересам Росії, яка розігрує свою «енергетичну карту». Одним з наслідків офіційного візиту Саркозі до Алжиру стало рішення алжирської державної енергетичної компанії «Сонатра» про припинення угоди, підписаної у серпні 2007 року з «Газпромом». Таким чином, газовий ОПЕК, першими кроками на шляху створення якого були ці угоди, не відбувся. Спостерігачі відзначили, що Алжир прагне публічно відхреститися від ідеї газового картелю, несхвально сприйнятого у Європі. Натомість алжирці уклали нову угоду з французькою компанією «Газ де Франс», за якою зобов'язались поставляти цій компанії скраплений газ до 2019 року. Одночасно оголошено, що «Сонатра» побудує два нових газопроводи по дну Середземного моря, які дозволять Алжиру на 50% збільшити обсяги газу, який поставлятиметься в Європу по трубах. Очевидно, що у цьому випадку дії Парижа певною мірою суперечать політиці Москви, яка прагне створити сприятливі умови для просування російських компаній на світовий ринок.

Разом з тим неправильно було б забувати про існування об'єктивної основи для позитивного розвитку співпраці двох країн. Росія для Франції – важливий фактор міжнародної рівноваги сил. За словами Н.Саркозі, найближчі три–чотири десятиріччя будуть періодом «відносної могутності», коли «економічне і політичне піднесення Китаю, Індії, Бразилії, повернення Росії створюють об'єктивні умови для концерту великих держав і багатополюсного світу, в якому Європейський Союз може поступово стати одним з найактивніших полюсів, якщо він тільки цього забажає». Франція використовує зв'язки з Росією як одну з опор для проведення своєї політики з найрізноманітніших

аспектів міжнародного життя. Незважаючи на те, що РФ, на відміну від ЄСРП, не претендує на роль повноцінної противаги США, співпраця з Москвою створює для Парижа додаткові можливості. Очевидно, тому нове французьке керівництво схильне періодично виявляти прагматизм у взаєминах з Росією і прагне уникати в них зайвої ідеологізації.

Важливою віхою на шляху розвитку відносин між двома країнами став офіційний візит президента Франції до Росії у жовтні 2007 року. Насамперед візит запам'ятовується відкриттям льотчиками ескадрильї «Нормандія-Неман» пам'ятника і виступом президента в Університеті ім. М.Е.Баумана.

Разом з тим візит французького президента віддзеркалив двоїстість французького підходу до відносин з Росією. Оцінюючи візит на прес-конференції, Ніколя Саркозі особливо виділив свою зустріч з представниками російських неурядових організацій, що мало засвідчити його зацікавленість у захисті прав людини в РФ. Під час візиту виявилася різниця у підходах Росії і Франції щодо іранського ядерного досє, косовського урегулювання. Прориву у двосторонніх стосунках під час цього візиту не відбулося, і французька преса загалом стримано оцінила результати візиту.

Разом з тим він став певним стимулом для подальшого розвитку відносин. З урахуванням того, що загалом французькі компанії зацікавлені у більш активній участі в освоєнні величезного російського ринку, а також у розробці російських копалин, позитивний імпульс отримали франко-російські економічні зв'язки. Вони отримали розвиток у середині листопада 2007 року під час відвідин Парижа прем'єр-міністром РФ В.Зубковим. За даними преси, французька сторона пообіцяла Росії сприяння на переговорах з ЄС щодо нового договору про партнерство. Натомість Росія запропонувала упродовж двох тижнів укласти низку торговельних і економічних угод. Найважливішим серед них стало підписання документа між «Газпромом» і «Тоталь» про спільну розробку Штокмановського газового родовища. Росія і Франція також планують співпрацювати в реалізації проектів створення вантажних літаків на базі аеробусів А380 і А350. Розглядаються також нові плани запусків ракет-носіїв «Союз» з космодрому «Куру» у Французькій

Гвіані, угода про будівництво заводу «Пежо-Сітроєн» в Росії і домовленість про купівлю французьким концерном «Перно-Рікар» одного з російських горілчаних підприємств. У грудні 2007 року підписаний меморандум з французьким концерном «Рено», за яким до 26 лютого 2008 року йому відійшло 25% (блок-пакет) акцій «Автоваза».

Експерти вважають, що під час жовтневого візиту закладено основи порозуміння на новому рівні між двома керівниками. Воно проявилось після того, як Н.Саркозі перший серед лідерів поздоровив російського президента з успіхом «Єдиної Росії» на парламентських виборах у грудні 2007 року. Цей жест викликав критику як у Франції, так і за її межами. У зв'язку з цим Н.Саркозі назвав у своєму інтерв'ю від 8 січня 2008 року дивною логіку, за якою треба було спочатку образити В.Путіна, назвавши перемогу його партії на виборах нелегітимною, а потім звернутися до нього за допомогою в урегулюванні значних міжнародних проблем, зокрема, іранського ядерного питання. Подібні висловлювання свідчать про те, що нове французьке керівництво прагне відійти від вузькоідеологічного підходу у відносинах з Росією і має намір шукати можливості співпраці з широкого кола проблем, не замикаючись на питаннях демократії і прав людини. Все це, проте, не означає, що Франція повністю і назавжди виключає риторику щодо дотримання прав людини та демократії зі свого зовнішньополітичного лексикону.

Певне потепління у двосторонніх франко-російських стосунках відбулося під час виконання Н.Саркозі миротворчої місії в серпні 2008 року у зв'язку з драматичними подіями в Південній Осетії. Тоді і НАТО, і США опинилися поза переговорним процесом з урегулювання грузино-південноосетинського конфлікту. В цих умовах президент Франції перехопив ініціативу. Роль Н.Саркозі у врегулюванні військового конфлікту на Кавказі важко переоцінити. Будучи главою країни, яка головує в Європейському Союзі, від діяв оперативно, взявши на себе відповідальність за прийняття рішень від імені всього ЄС. Вже 12 серпня між Н.Саркозі і Д.Медведєвим відбулися переговори про припинення вогню і підписано угоду про засади та умови припинення військового конфлікту і подальші дії його суб'єктів.

Президент Н.Саркозі підтримав також ініціативу російського президента Д.Медведєва про створення загальноєвропейської системи безпеки, виголошену ним 5 червня 2008 року у Берліні, і запропонував переговори з цього приводу у межах ОБСЄ.

У 2009–2010 роках взаємини між двома країнами розвивались по висхідній. Особливо необхідно відзначити результативність 14-го франко-російського міжурядового семінару. В листопаді 2009 року було підписано в Рамбуйє 20 угод щодо співпраці у таких важливих і високотехнологічних галузях, як авіація-космос, атомна промисловість, телекомунікації, енергозбереження, транспорт та інші. Подією, яка виходить за економічні межі, стало рішення про участь «Газ де Франс-Союз» і «Електрисіте де Франс» у будівництві газопроводів «Північний потік» і «Південний потік». Про новий рівень у взаєминах обох країн красномовно засвідчує і принципове рішення Парижа про готовність продати Росії гелікоптери «Містраль». Нарешті, упродовж 2010 року заплановано понад 300 різних заходів, включаючи обмін візитами глав держав. Все це, стверджують експерти, дає підстави говорити про те, що Франція та Росія мають намір встановити відносини стратегічного партнерства.

IV. Ядерна стратегія Франції: історія і сучасність. Трансформація національної військової доктрини

Становлення Франції як ядерної держави зазвичай пов'язують з президенством генерала де Голля (1958–1969). Насправді, жоден з політичних лідерів Четвертої і П'ятої республік не був таким палким й послідовним прихильником набуття Францією власного ядерного щита. Щоправда, генерал отримав у цьому контексті гарну спадщину. У 1903 році Анрі Беккерель став лауреатом Нобелівської премії за розкриття природної радіоактивності. У 1911 році П'єр Кюрі і Марія Склодовська-Кюрі відкрили радіоактивні елементи – полоній і радій, так само як радіоактивність торія. У 1935 році Нобелівську премію отримали Ірен Жоліо-Кюрі і Фредерік Жоліо-Кюрі за відкриття штучної радіоактивності. Наприкінці 1930-х років

спочатку італієць Енріко Фермі, а потім і він у тому числі і І.Жоліо-Кюрі, домоглися подіятиючись на отриманих результатах, Ф.Жоліо-Кюрі шших дійшов висновку про можливість, який ступив до проектування ядерного реактора роки Другої світової війни Ф.Жоліо-Кюрі води і технічну документацію до Великого

Після визволення Франції III де Голль відним чинником національної безпеки наявність у неї сучасних засобів стримування, тобто тактичної і ядерної зброї. «Неможливо уявити собі цивільну країну, яка не володіє ядерною зброєю. Тоді вона змушена покладатися на інші держави у питаннях власної безпеки, а отже зложити під інших держав політично».

У 1945 році де Голль, очолюючи Тимчасовий режим, створив Комісаріат з атомної енергетики. Через три роки з допомогою Ф.Жоліо-Кюрі було створено атомний реактор. Але Жоліо-Кюрі був категорично проти створення ядерної зброї. Проте у 1952 році було прийнято закон, який дозволяв розробку плутонія для ядерної зброї.

Водночас у роки Четвертої республіки реалізація ядерної проблеми була загальмована політичною нестабільністю (помінялося понад 10 урядів), хоча з 1955 року у військовий бюджет закладалися кошти на створення ядерної зброї.

У 1958 році напередодні падіння Четвертої республіки прем'єр-міністр Фелікс Гайар прийняв рішення про випробування у 1960 році власної ядерної бомби (Ф.Жоліо-Кюрі помер у 1958 році).

Де Голль, повернувшись до влади у 1958 році, отримав можливість реалізувати свою ідею-фікс – перетворити ядерну зброю у засіб безпеки і незалежності Франції.

13 лютого 1960 року буда підірвана перша французька атомна бомба 60–70 кілотонн потужністю. Цей вибух відбувся у пустелі Сахарі. Так Франція стала четвертою ядерною державою (США у 1945 році, СРСР – у 1949, Великобританія – у 1953 році). З 1961 по 1966 рік Франція здійснила 13 підземних випробувань атомної зброї (до 1962 року – в Алжирі, а після підписання Евіанських угод – на атолі Муруроа і Фангатауфа у південній частині Тихого океану). Загалом, за експертними даними,

Франція станом на 1995 рік здійснила 210 ядерних вибухів, що у чотири рази більше ніж Великобританія та КНР разом узяті (США – 1051, СРСР – 715).

У 1964 році Франція вже мала ядерну авіацію; у 1971 році були поставлені на бойове чергування ракети наземного базування; у 1972 році – перший атомний ракетоносець. Отже, у Франції з'явилась класична ядерна тріада.

У 1972 році був прийнятий перший стратегічний документ, який визначив пріоритети, цілі і засоби національної оборонної політики Франції – «Біла книга з питань оборони». Політика стримування за цим документом базувалася за моделлю «стримування слабким сильного».

До початку 199-х років ядерні сили Франції проіснували без особливих трансформацій. Кардинальні зміни характеру зовнішніх загроз зі завершенням «холодної війни» привели до трансформації французької національної оборони, у першу чергу тісно пов'язаної зі створенням спільної зовнішньої і оборонної політики ЄС.

Вже плани Ф.Міттерана вписувались у класичний голлістський курс на створення колективної європейської потуги, головною військовою силою якої прагнула стати Франція. Прихід до влади Ж.Ширака зміцнив цю традицію.

У 1991–1992 роках французи досягли стелі у 538 ядерних боєголовок. Після цього почалося зменшення кількісних показників французького ядерного потенціалу. Були демонтовані всі ракети «земля-земля», як і 18 стратегічних ракет наземного базування; Франція – єдина серед ядерних держав – закрила центр ядерних досліджень, потужності зі збагачення урану. У 1992 році Франція запровадила мораторій на ядерні випробовування. Водночас до 1991 року Франція не була учасницею Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). У 1991 році Франція приєдналася до ДНЯЗ.

Причини цих кроків видаються зрозумілими: найголовніше не стало СРСР, який сприймався як військова загроза національній безпеці Франції. Разом з тим з'явилися нові виклики: загроза розповсюдження ядерної зброї, міжнародний тероризм, нестихаючий близькосхідний конфлікт тощо.

Це підтовхнуло нового президента Ж.Ширака до припинення мораторію на ядерні випробовування. Першою важливою

міжнародною акцією Ж.Ширака стало відновлення влітку 1995 року французьких підземних ядерних випробовувань на атолі Муруроа в Тихому океані. Незважаючи на протести держав Тихоокеанського регіону і світової спільноти, президент Франції заявив, що його країна повинна завершити серію робіт з модернізації атомної зброї, для цього необхідно провести ще декілька експериментальних вибухів. На початку 1996 року Ширак оголосив про припинення ядерних випробовувань. Зрозуміло, що зроблена після цього Ж.Шираком пропозиція про те, щоб зробити французькі ядерні сили основою автономної європейської оборони була відхилена членами ЄС, громадянам якого будь-яка атомна зброя, застосована у Європі, видавалася більш небезпечною, ніж будь-яка інша загроза.

На той час Франція мала 348 ядерних боеголовок: 288 морського базування (на 2004 рік – три атомні ракетноносці) і 60 – військово-повітряного (80 літаків) – так звана діада замість тріади. Наземні ракети були демонтовані.

Водночас у 1994 році у результаті дискусії довкола проблеми можливості застосування ядерної зброї з'явився другий офіційний доктринальний документ – «Біла книга з питань оборони». Найперше у цьому документі визначалися загрози: 1) оголошувалося, що за всю свою багатовікову історію Франція не має прямої загрози своїм кордонам; 2) також акцентувалася увага на нових ризиках загрозах економічного та соціокультурного характеру (певна дезорієнтація після розпаду СРСР; диференціація суспільств всіх континентів на бідних і багатих; демографічна проблема; регіональна нестабільність); 3) у документі пропонувався термін «невійськові загрози» – організована злочинність, наркотрафік, злочинність та тероризм, релігійний та націоналістичний екстремізм.

«Біла книга з питань оборони» 1994 року визначала також національні інтереси Франції. Вони, відповідно до доктрини, діляться на життєвоважливі, стратегічні і ті, які відповідають статусу країни, яке вона займає у світі. Життєвоважливі – це виживання нації будь-якими засобами і захист нації від будь-яких загроз. До цього типу інтересів відноситься збереження територіальної цілісності і суверенітету країни, включаючи не тільки материкову Францію, але і її заморські департаменти.

До стратегічних інтересів належить підтримка миру та стабільності на території Європи і регіонів, які до неї примикають (країни Середземноморського басейну, Близький Схід); забезпечення у цьому регіоні стабільних темпів розвитку; зниження національної енергетичної залежності Франції від нафто- і газоекспортуючих країн Сходу.

Остання група інтересів включає обов'язки Франції як постійного члена РБ ООН.

Франція цілком справедливо вважає, що її інтереси переважаються з інтересами інших європейських держав, тому важливим елементом оборонної політики Франції є спроба створити загальноєвропейську систему оборони, складовою частиною якої мають бути ядерні сили Франції і Великобританії.

Як засвідчує «Біла книга з питань оборони» 1994 року ядром оборонної, у тому числі ядерної, доктрини Франції є поняття «стримування». Стимування, у найзагальнішому сенсі, визначається як попередження агресії шляхом погрози застосування сили. Нагадаємо, що у першій «Білій книзі» 1972 року до доктрини «стримування» залучалися як звичайні, так і ядерні озброєння для нанесення удару контрвідповіді. У 1994 році визнано, що неядерне стримування не може замінити ядерного. Саме ядерна зброя є ядром сучасної доктрини стримування; звичайній зброї відведено роль ядра оборонної доктрини.

До початку 1990-х років французьке ядерне стримування було спрямоване всередину євразійського континенту (проти СРСР і ОВД). Нині вектор застосування Францією ядерної зброї виходить за межі Європи.

Вище зазначалося про скорочення ядерного потенціалу Франції. Але це вкладається у доктрину ядерного стримування, оскільки одним із провідних принципів цієї доктрини є принцип достатності. Це також означає, що у Франції повинно бути достатньо сил, щоб у відповідь на агресію будь-якого противника завдати неприйнятних для нього втрат.

Сьогодні Франція готова роззброюватися за трьох умов, сформульованих ще Ф.Міттераном: 1) нівелювання кількісних і якісних відмінностей у арсеналах ядерних держав; 2) вирівнювання диспропорцій у звичайних та хімічних озброєннях; 3) повне припинення гонки озброєнь у протиракетній, протичовниковій та інших сферах оборони.

У 1990-х роках у Франції тривало три поетапних дискусії, що стосувалися ядерної зброї та її ролі у системі національної безпеки.

I. У 1993–1995 роках дебатовалося питання технічного вдосконалення ядерної зброї та необхідності відновлення випробувань. Вона завершилася серією із шести (було заплановано 8) нових ядерних випробувань та скасуванням мораторію на ядерні випробування, запровадженого Ф. Міттераном.

II. 1995–1996 роках дискусії точилися довкола концепції «погодженого» стримування, пов'язаної зі зміцненням економічної і політичної єдності ЄС шляхом формування спільної оборонної політики. Одним із пріоритетів концепції «погодженого» стримування є будівництво загальноєвропейської системи безпеки на базі французьких та британських ядерних арсеналів.

III. З 1997 року суперечки в основному розгорталися довкола угод Франції з Німеччиною з питань безпеки в Європі, тобто щодо створення спільних франко-німецьких військових з'єднань.

Разом з тим у Франції загалом склався «національний консенсус» з таких пунктів ядерної стратегії: 1) ядерна зброя необхідна і нічим незамінима; 2) ядерну зброю необхідно вдосконалити або ж підтримувати на відповідному рівні; 3) ядерна зброя повинна стати частиною загальноєвропейської системи безпеки.

Необхідно зазначити, що французька доктрина ядерного стримування не спрямована після завершення «холодної війни» проти жодної конкретної держави. Ж. Ширак наголошував, що Франція не вважає ядерну зброю як зброю ведення війни. 19 січня 2006 року під час відвідин бази атомних ракетноносців він підтвердив, що «ядерне стримування є основою незалежності і безпеки Франції», а ядерна зброя розглядається у якості інструмента впливу. Було запропоновано колишню модель, яка має назву: «модель стримування слабким сильного». Щоправда, науковці іронічно запропонували переназвати цю концепцію в концепцію стримування «слабким божевільного», говорячи про те, що неможливо передбачити, який тип зброї використає нині «божевільний».

Французька доктрина ядерного стримування передбачає шість видів конфліктів і відповідно шість сценаріїв французь-

ких дій, у трьох з яких можливе використання ядерної зброї: 1. Регіональний конфлікт (Європа, країни Середземномор'я, Близький Схід), який не згрожуватиме життєвоважливим інтересам Франції. У цьому випадку застосовуються звичайні збройні сили; 2. Регіональний конфлікт, який може поставити під загрозу життєвоважливі інтереси Франції. Під таким конфліктом розуміється конфлікт, у якому бере участь ядерна держава. У цьому випадку французька ядерна зброя відіграватиме роль політичного стримування; 3. Конфлікт, який загрожує цілісності французької держави. Для відновлення державного суверенітету будуть використані всі доступні засоби; 4. Інтервенція Франції самостійно або ж спільно з іншими державами з метою припинення конфлікту; 5. Операція заради миру і відновлення міжнародного права. Франція діятиме у контексті сценаріїв міжнародних організацій; 6. Протидія масованій загрозі на території Європи з боку високорозвиненого противника, який здатен нанести удар як і ядерними силами, так і високо-технологічними звичайними озброєннями.

Щоправда, у «Білій книзі» 1994 року зазначається, що у чистому вигляді подібні сценарії зустрічаються рідко. Найчастіше всього спрацюють змішані варіанти.

Таким чином, ядерна доктрина Франції заключалася і заключається у стримуванні слабким сильного.

Незаперечний вплив на французьких політиків і військовиків мало нове бачення війни, запропоноване стратегами США. Мова йде про «нове оперативне мистецтво» (NAO – *Nouvel Art Operationnel*). Його основні положення були представлені французькому читачу у книзі Ф.Жере «Завтра війна». Суть сценарію майбутніх воєн – масовані, чітко сплановані і спрямовані ракетно-бомбові удари з метою руйнації «нервових центрів» противника, попередньо виявлених численними засобами розвідки по всій глибині його бойових порядків. «Нове оперативне мистецтво» передбачає щось на кшталт віртуальної, «безконтактної» війни, втрати в якій для сторони, яка наносить удар, зведені до мінімуму – війни, яку громадяни нападаючих країн можуть спостерігати по телебаченню, складаючи собі про неї уяву, заплановану авторами її «сценарію» завдяки правильно «опрацьованій» інформації.

Теоретично нова стратегія дозволяла б Фр
ними силами не замикатися лише на захист
риторії. Відповідно до заяви А. Жюппе, «обор
ли не була замкнена на самій собі... Вона вписує
ку міжнародну перспективу. Чи треба... нагад
ція є одночасно континентальною і морською
рично поверненою до центру і до сходу нашого
також і до Середземномор'я і до Африки?»

На його думку, національні можливості проведення глобаль
ної політики посилюються членством Франції в НАТО і
підкріплені життєвою зацікавленістю у прогресі військово-
політичної співпраці у рамках ЄС. Світова відповідальність
Франції у царині безпеки обумовлена постійним членством у
РБ ООН і рангом ядерної держави, а також її інтересами в Аф
риці і на Близькому Сході. Специфіку стратегічної політики
Франції з часу заснування П'ятої республіки А. Жюппе визнач
чив як «поєднання стратегічної автономності з повагою до тих
відносин солідарності, які вона встановила у світі». Таким чи
ном, Франція прагне, як і раніше, зберегти за собою ранг дер
жави з європейською і світовою відповідальністю, для чого їй
необхідно підсилити свою дипломатичну активність військово
вою ефективністю.

Проект Франції щодо створення автономної європейської обо
рони і провідна роль країни у цьому проекті залежали від успі
ху проголошеної Ж. Шираком у лютому 1996 року військової
реформи. Її охрестили «революцією в обороні», що засвідчувало
про масштаби накреслених змін. Суть реформи заключалася у
формулі створення «більш ефективної, але менш вартісної обо
рони». Ширак остаточно визначився на користь професійної
армії з перенесенням центра ваги оборонних програм на модер
нізацію збройних сил. Окремі міркування бюджетної економії
зміни в оборонних програмах Франції були спричинені геополі
тичними зрушеннями початку 1990-х років, у першу чергу
зникненням «радянської загрози».

«Революція в обороні» зачепила і військово-стратегічну док
трину Франції. Колишня теорія трьох кіл оборони, тобто власне
французької території, атлантичного та світового простору, по
ступилася місцем ситуативному підходу, а попередні пріори

тети – ядерна зброя і численна армія – змінилися новими. Це нарощування сил швидкого розгортання, коаліційні дії (взаємодія зі союзниками), зміцнення ролі розвідки, професіоналізація армії. Нагадаємо, що у 1989 році французькі сухопутні сили нараховували 280 тис солдатів, дві третини яких – призовники. З них 50 тис. перебували на території ФРН. Загальна чисельність збройних сил становила 550 тис. осіб, 7% яких (39 тис. осіб) служили у «третьому колі» – в зоні глобальної відповідальності Франції і склалися з профісоналів.

Зазнала змін і концепція забезпечення національної безпеки. У декларації міністра оборони Ш.Мійона наголошувалось: «Забезпечувати нашу безпеку перед обличчям зовнішньої загрози означає меншою мірою протистояння можливій агресії, ніж боротьбу з вогнищами пожежі, які можуть виникнути довкола нас, а інколи і на віддалі від нас».

Ж.Ширак висловився за поступовий перехід до професійної армії вже під час своєї кампанії перед президентськими виборами 1995 року. Міттеран натомість демонстрував прихильність загальній військовій повинності, яка була для нього віддзеркаленням республіканізму. Відомо, що де Голль з часу військових путчів частини французьких збройних сил в Алжирі мав перестороги щодо професійної армії, за яку ратував ще 1930-х роках, оскільки вона могла легко перетворитися у замкнену касту, відірвану від громадянського суспільства. Якщо упродовж віків французька дипломатія і оборона виходили із загрози необхідність захисту власної території від іноземного вторгнення виглядала повною. Одна зі складових національного суверенітету – населення, яке захищає свою територію зі зброєю у руках, організоване у масову армію на основі всезагальної військової повинності, відтепер втрачало своє колишнє значення.

Розвиток подій на Балканах поставив перед країнами Співтовариства нові завдання у сфері безпеки, закріплені на сесії Ради ЗЕС (червень 1992 року) у Петерберзькій декларації, активною прихильницею якої була Франція. Так звані петерберзькі місії включали гуманітарні і рятувальні операції, підтримання миру, врегулювання криз, миротворчість. Для виконання цих завдань країни ЄС повинні були виділяти сили, організовані відповідно

до принципу багатонаціональності. Французькі збройні сили повинні були перебудуватися для участі в гуманітарних операціях і операціях щодо врегулювання криз поза межами національної території. Оскільки мова у цих випадках йшла про відправку обмеженого, але ефективного контингенту, Франції не потрібна була більше масова армія озброєних громадян.

Перехід до професійної армії передбачав створення корпусу зовнішнього втручання для участі в операціях з підтримки миру і гуманітарних акцій, поступова відмова від обов'язку військової служби, на зміну якій приходять короткотерміновий призов громадян на п'ять днів для тестування фізичних даних, шкільної, технічної і психологічної підготовки, набір добровольців за терміновими контрактами, різке зменшення частин регулярної армії (окрім жандармерії), у завдання яких входить підтримка внутрішнього порядку. Розмірковуючи про майбутнє французької армії, міністр оборони Ш.Мійон говорив про контингент у 50 тис. осіб для розгоратння в рамках НАТО з одночасним набором 30 і 50 тис. для дій одразу на двох різних театрах військових дій терміном на один рік.

Відповідно відходить у минуле модель змішаної армії епохи ядерного стримування (з призовників і професіоналів) – армії, яка будувалася на протистоянні передбачуваної масованої агресії зі сходу. Франція повинна прийти до професійної армії, краще пристосованої до нових, більш різноманітних і безпосередніх викликів національної безпеки (тероризм, наркотрафік, релігійні і етнічні конфлікти, діяльність мафіозних картелів), а сама армія – стати менш чисельною і вартісною.

Усвідомленню нових реалій відповідало і рішення про ліквідацію наземної складової французьких ядерних сил. Уряд Жюппе відмовився від заміни застарілих наземних балістичних ракет на плато Альбйон (заміна ракет SS 135 – S3D ракетами M4 вимагав би інвестицій у розмірі від 10 до 30 млрд. франків). Коментуючи це рішення, міністр оборони Ш.Мійон заявив, що доктрина ядерного стримування генерала де Голля не втратила своєї актуальності. Мова йде про модернізацію французьких ядерних сил: рішення президента Ширака стосується як відмови від наземної, так і модернізації морської (океанської) і повітряної складових стратегічних ядерних сил.

Відтепер оборона базується не на чисельності особового складу, а на високій ефективності розвідки, техніки і персоналу. Окрім цього, традиційний голлістський принцип стратегічної автономії Франції вимагає власної технічної і промислової бази оборони, особливо для створення високотехнологічного військового спорядження і обладнання, зокрема власних супутників, дані яких дозволили б Франції виробляти самостійний аналіз стратегічної обстановки у будь-якій точці планети. Міністр оборони заявив у своїй Декларації 1996 року про успіх французького розвідувального супутника «Геліос-1», який визначив продовження програм створення засобів космічної розвідки: плани створення «Геліоса-2» і радарного супутника «Орус» спільно з Німеччиною і, можливо, з Іспанією та Італією.

На цій основі французькі військовики сподівалися створити «європейський полюс» військової розвідки, відкритий для розширення на всі зацікавлені країни ЗЄС, що стало би важливим кроком до зміцнення європейської оборонної ідентичності. Наприкінці 1990-х років був завершений проект про створення авіаносця «Шарль де Голль» з перспективою будівництва другого авіаносця, а також проект створення літаків «Рафаль». Пріоритетність цих програм підкреслювала глобалістські устремління Франції у сфері безпеки. Мова йде про збереження оперативних можливостей французьких ударних, у тому числі ядерних, сил поза національною територією. Проте можливості французьких засобів космічної розвідки залишались обмеженими – вони жодним чином не могли конкурувати з потугою американської розвідки, що робило неможливою повну французьку і європейську оборонну автономію у цій царині. Американські засоби космічної розвідки абсолютно домінують на європейському театрі військових дій: в ЄС тільки у Франції є єдиний вітчизняний супутник («Геліос-1»), у той час як у США безпосередньо задіяні в операціях з розвідки, координації і наведенню ударів 50 супутників. Ця нерівність у засобах розвідки дозволила США створити непереборну дистанцію між союзниками, оскільки сили європейців, задіяні у конфлікті, не мають доступу до загального бачення театру військових дій, яким володіє американське командування, ні до стратегічного вибору цілей, ні до оцінки результатів ударів.

Вперше нова військова доктрина і сценарій «війн інформаційної ери» були випробувані французами разом зі всією військовою організацією НАТО весною 1999 року у війні проти Югославії, спричиненої косовським конфліктом. Під час цієї операції виявилися суттєві недоліки у матеріально-технічному оснащенні європейських збройних сил, які не дозволяли у найближчому майбутньому говорити про їхню самостійність. Головною перепоною для Франції і для ЄС загалом є технологічний розрив з США, який після терактів 11 вересня 2001 року виріс у зв'язку зі збільшенням американського військового бюджету.

На початку ХХІ століття європейці, як і раніше, не можуть самостійно забезпечити власних потреб у сфері оборони і безпеки. Вони не володіють ні достатніми засобами космічної розвідки, ні транспортною військовою авіацією. Цей дисбаланс не дозволяє їм серйозно зазіхати на гегемонію США, ні говорити про Європу як самостійний світовий центр сили щодо прийняття геостратегічних рішень. Пом'якшення цього дисбалансу у засобах і є метою французького євроатлантичного проекту. Але це вимагає величезних наукових, фінансових і організаційних зусиль, які не вважаються необхідними менш амбіційними союзниками Франції по НАТО і ЄС, і які звикли покладатися на американську військову потугу, тим більше тепер за відсутності безпосередньої військової загрози їхній території.

Так, Німеччина наприкінці 1990-х років відклала на декілька років фінансування спільної програми створення розвідувального супутника. У вересні 2002 року Великобританія відмовилася від спільного з Францією проекту будівництва авіаносців, вибравши для експірування двох майбутніх британських авіаносців літаки вертикального злету. Великобританії, на відміну від Франції, найновіші озброєння потрібні, щоб підтримати високий рівень взаємодії зі силами США. Франція і Німеччина, більш схильні до автономності європейської оборони, виявилися у більш скрутному становищі, аніж британці, оскільки через приналежність до зони євро вони повинні строго контролювати державні витрати. Хоча витрати Франції вищі, ніж Німеччини, розрив між фінансовими можливостями Парижа і Лондона збільшується, незважаючи на заяву уряду Ж.-П. Раф-

фарена (2002–2005) про виділення на військові витрати у 2003 році 2% ВВП (замість раніше передбачених 1,8%) і прийняття програми військового оснащення на 2003–2008 роки. Французький військовий бюджет передбачено збільшити на 13,3 млрд. євро, для того щоб досягти рівня британських витрат. Щоправда, ця цифра включає витрати і на жандармерію, яких нема у британському військовому бюджеті.

Важливою проблемою є також скорочення розриву між вкладеннями європейців в оборону і віддачею від цих зусиль. Робертсон, колишній міністр оборони Великобританії і экс-генсек НАТО, зауважив, що військові витрати всього ЄС рівні двом третинам того, що виділяють на потреби оборони США. Водночас це не означає, що європейці мають 2/3 американських можливостей. Країни ЄС володіють менш однієї третини коштів на закупівлю озброєнь і обладнання, менш 1/5 бюджету досліджень і тільки 10% сил розгортання США.

Франція є прихильницею об'єднання фінансових зусиль країн ЄС у сфері військової модернізації. Виступаючи рушієм становлення європейської оборонної ідентичності, вона не може і не хоче нести тягар військової модернізації наодинці, як це могли дозволити собі США після Другої світової війни. Для фінансування не тільки національних, але і спільних програм військової модернізації із бюджету ЄС, у багато дечому через протидію Великобританії, не були створені відповідні інституційні передумови. Відповідно до рішень Ради ЄС у Ніцці (грудень 2000 року), на цю сферу не поширюється сфера «посиленого співробітництва». До того ж у Ніцці було вирішено, що для створення таких сфер необхідна згода як мінімум восьми країн ЄС, а поки ще жоден спільний оборонний проект не збирав такого числа учасників.

РОЗДІЛ III. ФРН

Міжнародні аспекти об'єднання Німеччини та провідні пріоритети зовнішньополітичної стратегії об'єднаної Німеччини

Більше ніж 40-річна історія «німецького питання» завершилася у 1990 році. Це стало можливим у зв'язку з демократичною революцією в НДР 1989 року, ліквідацією берлінської стіни та іншими демократичними змінами, насамперед в СРСР. Окрім внутрішніх факторів, у процесі об'єднання двох Німеччин значну роль відіграли і міжнародні. Нагадаємо, що відповідно до Окупаційного статуту 1949 року три держави: США, Великобританія та Франція визначали свої стосунки з державними органами майбутньої ФРН. Передбачалось, що названі держави зберігали за собою на невизначений термін права, якими користувались раніше: контроль над зовнішньою політикою ФРН, Руром, над дотриманням Основного закону тощо.

Провідні партії ФРН поділяли ідею відновлення єдності Німеччини. Різниця полягала лише у підходах щодо термінів та темпів об'єднувачого процесу. Інтерес громадскості до об'єднання був набагато нижчим, аніж у політичних колах. Після стихійного падіння берлінської стіни (9 листопада 1989 року) керівництво ФРН отримало шанс отримати все даром, не враховуючи інтереси іншої німецької держави – НДР. Наприкінці листопада 1989 року канцлер ФРН Гельмут Коль виступив з програмою об'єднання обох Німеччин («10 пунктів»). Натомість керівництво НДР вважало нездійсненим об'єднання двох

німецьких держав у найближчі терміни. Е.Хонеккер відводив цьому процесові 50–100 років. Проте подальше існування НДР залежало від стійкості Москви і від того, як вона захищатиме свої інтереси в Європі. До речі, за планом Х.Модрова, голови Ради Міністрів НДР, від 1 лютого 1990 року передбачалось поступове зближення ФРН і НДР: спочатку на засадах конфедерації і згодом на основі двосторонніх домовленостей до федерації. ФРН, у свою чергу, фактично вимагала «аншлюсу» НДР.

Проте радянська дипломатія зайняла позицію поступок. 10 лютого 1990 року під час візиту Г.Коля до Москви, який приїхав з тим, щоб з'ясувати ставлення Москви до плану Модрова, М.С.Горбачов заявив, що німецьке питання є внутрішньою проблемою двох Німеччин і СРСР не втручатиметься у процес об'єднання. Так само Москва погодилася за наполяганням Бонна і Вашингтона на те, щоб переговори про об'єднання відбувалися за формулою «2 плюс 4», спочатку дві німецькі держави узгодять між собою всі претензії, а потім чотири держави, які несли юридичну відповідальність за «Німеччину загалом», підтвердять досягнуті домовленості. Таким чином було відхилено початковий механізм переговорів за формулою «4 плюс 2».

Отже, в лютому 1990 року країни-переможниці в Другій світовій війні домовилися про створення переговорного механізму за формулою 2 плюс 4 (ФРН, НДР плюс США, СРСР, Англія, Франція). Наслідком переговорів стало підписання у вересні 1990 року Договору про об'єднання Німеччини, який набрав чинності 3 жовтня 1990 року. Умови об'єднання були такими: територію майбутньої держави складають ФРН, НДР і Західний Берлін; Німеччина не має жодних територіальних претензій до своїх сусідів; нова держава відмовляється від виробництва, збереження та застосування атомної, біологічної та хімічної зброї; з моменту створення єдиної німецької держави всі права та відповідальність 4-х держав ліквідуються; армія зменшується до 370 тис. осіб; СРСР протягом 3–4-х років виводить свої війська з німецької території. За обопільною згодою ФРН виділяла для виведення радянських військ 12 млрд. марок (7,5 млрд. дол.). У березні–квітні 1991 року всі договори між СРСР та Німеччиною були ратифіковані парламентами обох держав.

Об'єднання Німеччини стало величезною політичною подією кінця ХХ століття, якою була остаточно підведена риска під післявоєнним врегулюванням і завершенням післявоєнної епохи.

Якщо спробувати ранжирувати зовнішньополітичні пріоритети ФРН у роки «холодної війни», то матимемо таку картину: 1) Перше місце обіймала німецька політика, тобто досягнення єдності нації і відновлення єдиної національної держави; 2) Враховуючи біполярний устрій світу, який базувався на стратегічному паритеті СРСР і США, друге місце займала політика у сфері безпеки, складовою частиною якої було членство у НАТО і комплекс відносин з США (німецький історик Г. Шьольген зазначає, що проблеми безпеки були визначальними для ФРН у повоєнному світі, що через своє розташування у центрі Європи його країна, як жодна інша – член Північноатлантичного альянсу, залежала від гарантій з забезпечення її безпеки. З цими гарантіями з самого початку були пов'язані всі умови і зміст міжнародної діяльності Бонна у політичній, економічній і військовій сферах. «Формувались вони, – вказує дослідник, як правило, у Вашингтоні, і кожен федеральний канцлер рано чи пізно питав себе, де, власне, робиться німецька зовнішня політика. Тому зміна курсу чи його коректування, як, наприклад, «східна» і «німецька політика» з 1969 по 1973 роки, постійно здійснювалася в тісному узгодженні і з дозволу західних держав, і у жодному разі не проти США»); 3) Третє місце традиційно займали інтеграційні процеси в рамках Західної Європи, в яких ФРН поряд з Францією – вічним суперником і конкурентом – виступала ініціатором і каталізатором створення ЄЕС; 4) І лише на четвертому місці перебувала східна політика, тобто відносини з європейськими соціалістичними країнами і особливо СРСР – другою опорою біполярного світу.

До початку 1990-х років ФРН перебувала на периферії світової та європейської політики. За висловом американського політолога Ніколаса Спайкмена, «Німеччина, поділена на дві частини, політично не існує».

Найважливішим результатом об'єднання Німеччини стало відновлення її природного геополітичного статусу, втраченого внаслідок двох світових воєн, тобто статусу впливового й силь-

ного полюсу в центрі європейського континенту (за іншим визначенням, Середньої Європи). Таким чином, успішний об'єднаний проект завершив процес просторової і геополітичної легітимізації Німеччини, розпочатої ще Бісмарком (Разом з тим не забудемо, що створення єдиної Німеччини відбулося на базі розвиненої й стабільної демократії шляхом досягнення демократичного консенсусу всередині країни). Після об'єднання (або, як кажуть інколи, після повернення до «нормальності») єдина Німеччина створила геополітичну реальність нового типу і повернулася у число провідних чинників світової і, насамперед, європейської безпекової політики.

Нова ФРН розширила свою географічну і демографічну базу: за територією (357 тис. кв. км) Німеччина займає третє місце у Західній Європі після Франції (552 тис. кв. км) та Іспанії (505 тис. кв. км); за населенням (близько 83 млн. осіб) – перше місце. Вона давно належить до числа провідних промислово розвинених країн світу, беручи зі середини 1970-х років участь у Великій сімці. За обсягом ВВП (понад 2 трлн. дол.) і промислового виробництва ФРН займає перше місце у Західній Європі (значно випередивши Францію і Великобританію) і третє місце серед провідних країн Заходу (після США і Японії). На неї припадає близько 8% світового ВВП і 28% ВВП країн Євросоюзу.

Якщо врахувати чисельність населення у найбільших індустріальних країнах і порівняти обсяги експорту промислових виробів на світові ринки, то стає очевидним, що Німеччина – це один з найбільших експортерів товарів, особливо за часткою експортованої на зовнішні ринки промислової продукції. На експорт йде понад чверть виробів промисловості об'єднаної Німеччини. Жодна інша промислова країна у світі не вивозить таку значиму частку вироблюваних товарів – ні Японія, ні США – найбільші індустріальні країни планети. У середині 1990-х років Німеччина займала друге місце у світі за експортом та імпортом товарів після США і третє місце у світовому промисловому виробництві після США і Японії. Обсяг експорту США у 1995 році становив близько 584 млрд. дол., а імпорт – понад 770 млрд. дол. Тоді ж експорт Німеччини перевищив 506 млрд. дол., а імпорт – 442 млрд. дол. Аналогічні показники для Японії становили відповідно 443 млрд. і 335 млрд. дол.

Об'єднання ФРН та НДР, саморуйнація СРСР й соціалістичного табору і початок формування нового світопорядку, стрижнем якого стали США, принципово вплинули на зовнішньополітичні пріоритети єдиної Німеччини. Саме поняття «німецька політика» зникло з зовнішньополітичного лексикону. Ця політика стала складовою частиною внутріполітичного та внутрішньоекономічного життя. Зі зникненням соціалістичного табору відійшла у минуле «східна політика», а термін замінений на новий: «відносини з країнами Центральної та Східної Європи». Іншого звучання чи конфігурації з завершенням «холодної війни» набрало питання безпеки, оскільки її сусідами є лише дружні країни. Проте з появою і розгортанням нових збройних конфліктів та криз питання безпеки знову актуалізувалися у двох провідних вимірах: європейському та трансатлантичному.

Окрім цього, нове геополітичне становище Німеччини дає підстави вимагати посилення впливу країни у світових міжнародних справах, зокрема, отримання місця у складі постійних членів ради Безпеки ООН. Тим більше, що цей аспект пов'язаний з загальною проблемою реформування цієї світової організації.

Дослідники зазначають, що з часу створення єдиної ФРН у її зовнішній політиці сформувався цілий спектр аксіом, тобто політика цієї країни є прогнозованою і вона відповідає її державним інтересам: орієнтація на Захід, європейська інтеграція, особливі франко-німецькі відносини, стабілізація демократичних режимів у східноєвропейських країнах, збереження і зміцнення відкритої світової економічної системи.

Особливі відносини сучасної ФРН з Росією поставлені в один ряд з відносинами з США, Францією, політикою європейської інтеграції, і вони є стрижнем німецької зовнішньої політики на Сході. Інколи виділяють такі зовнішньополітичні константи єдиної Німеччини: США, Європа після Маастрихту, Росія та країни, що розвиваються.

Ще одна новація була привнесена у зовнішню політику ФРН, але вже урядом СДПН – «зелених». Вона полягала у пріоритетності ставлення до країн, що розвивалися, в яких федеральний уряд вбачав небезпечний потенціал криз і конфліктів,

здатних зачепити інтереси безпеки своєї країни як експортно зорієнтованої торговельної держави.

Особливості «адаптаційної фази» зовнішньополітичної діяльності Г.Коля (1991–1998 роки)

Зовнішня політика об'єднаної ФРН за урядування канцлера Г.Коля отримала назву «адаптаційної фази», яка розтягнулася на всі вісім років з 1991 по 1998 рік, коли блок ХДС/ХСС програв парламентські вибори. Річ у тім, що республіка, займаючи периферійне місце у міжнародному житті у роки «холодної війни», уневодзі після розв'язання німецького питання, ставши провідною європейською державою і вимушена діяти з позицій суверенної держави, виглядала безпорадною і невпевненою. Суперечливість зовнішньополітичної діяльності ФРН пояснюється тим, що німці усвідомлювали негативне ставлення своїх сусідів до зрислої могутності їхньої держави (найближчі союзники ФРН по НАТО Великобританія та Франція висловлювали застереження, що у найближчому майбутньому керівництво об'єднаної Німеччини може поставити перед собою мету створення Четвертого рейху). Не дивно, що часто-густо німецькі урядовці уникали говорити про національні чи державні інтереси своєї країни, переводячи розмову здебільшого на колективні інтереси, колективну відповідальність у рамках міжнародних організацій, чи то ООН, НАТО, чи ЄС. Г.Коль щоразу наголошував на спадковості з зовнішньополітичним курсом Боннської республіки, що зовнішня політика ФРН є складовою частиною політики безпеки ЄС і країн Заходу загалом. Ці заяви підтверджувались відмовою від мілітаризації «нові ФРН», скороченням наприкінці 1990-х років чисельності бундесверу до 330 тис. осіб.

Разом з тим на початку 1990-х років у міжнародному житті сталося три важливі події, які заставили об'єднаних німців переосмислити роль і місце своєї держави в європейській та світовій політиці. Це: війна у Перській затоці, спроба путчу у колишньому СРСР, громадянська війна на теренах колишньої Югославії (пізніше до цього переліку додалися події в Сомалі).

Насамперед уряд Коля-Геншера висловився за нову глобальну відповідальність єдиної Німеччини. Це стосувалося пере-

довсім ролі Німеччини в ООН при врегулюванні міжнародних криз та збройних конфліктів. Вже у вересні 1991 року, виступаючи на 46-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, міністр закордонних справ Генріх-Дітер Геншер заявив, що «Німеччина візьме на себе всі права і обов'язки, що «витікають зі Статуту ООН, включаючи заходи колективної безпеки, в тому числі з допомогою наших збройних сил. Для цього ми маємо намір змінити нашу Конституцію».

Через рік новий міністр закордонних справ ФРН Клаус Кінкель на цьому ж самому форумі підтвердив вислів свого попередника і намір «надавати наші збройні сили у розпорядження ООН для проведення операцій з підтримки і відновлення миру». Дев'ять місяців потому німецький уряд наголосив на готовності ФРН взяти на себе обов'язки постійного члена Ради Безпеки ООН. П'ять постійних членів РБ підтримали претензії Німеччини і цим підкреслювали, що вона повинна брати участь у забезпеченні глобальної безпеки. Щоправда, всередині країни точилися дебати щодо залучення німецьких збройних сил у конфліктах за межами країни.

У цьому зв'язку варто нагадати, що об'єднана Німеччина є третьою за величиною – після США і Японії – державою-донором ООН. Наприкінці 1998 року її частка до бюджету ООН становила 9,6%. (До речі, на початку 1990-х років німецька частка у бюджеті НАТО становила 22,8%, у бюджеті ЗЕС – 28,5%).

Проте німецькі урядовці, будучи переконаними, що у світовій політиці все більша роль повинна належати авторитетним міжнародним організаціям, ООН у тому числі, мають у співпраці з нею проблемний аспект. Як відомо, Статут ООН розроблявся у 1945 році, коли Німеччина та її союзники зазнали цілковитої поразки в війні. У статті 53-ій і 107-ій Статуту щодо країн, які програли війну, є вислів «колишні ворожі держави». Німці за час свого членства в ООН (18 вересня 1973 року ФРН і НДР були прийняті в якості 133-ї і 134-ї держави-члена ООН) неодноразово порушували питання про вилучення зі Статуту цих статей. До того ж Німеччина в ООН володіє всім набором прав, як і будь-яка інша держава-член ООН (вона була тричі непостійним членом РБ – 1977/78, 1987/88, 1995/96 років, також одну сесію представник ФРН був обраний головою ГА ООН).

Врешті-решт, 11 грудня 1995 року ГА ООН прийняла резолюцію: за №50/52 («за» – 155, «утрималися» – 3), в якій постановила вилучити зі Статуту в рамках загального реформування Організації обумовки стосовно «колишніх ворожих держав». Однак вилучення обумовок Статуту потребує зміни самого Статуту. Це здійснюється з допомогою відповідних процедур: необхідно схвалення двох третин голосів від загальної кількості членів ООН, потім ратифікація цього рішення національними парламентами (2/3) і аж тоді зміни у Статуті ООН стають чинними. Через складність процедури більшість членів ООН пропонують відкласти вилучення обумовок щодо Німеччини та інших країн до завершення реформування всієї системи Організації, коли ФРН, як відомо, сподівається також отримати місце постійного члена Ради Безпеки ООН.

Питання ролі ООН і участі в ній ФРН тісно пов'язане з іншою проблемою: включення німецьких збройних сил до миротворчих місій ООН. Щоправда, існує правова суперечливість такої участі ФРН. Так, стаття 24-а Основного закону Німеччини дозволяє «з метою забезпечення миру входити до системи обопільної колективної безпеки»; інша стаття, а саме, 87-а, проголошує, що збройні сили країни розбудовуються «для оборони країни». У 1982 році Федеральна рада безпеки ФРН підтвердила, що Конституція забороняє використовувати (західно) німецькі збройні сили поза зоною відповідальності НАТО.

Щоправда, ще задовго до об'єднання ФРН залучалася до оонівських місій з підтримки миру: у 1973–1974 роках військовики ФРН виконували за дорученням ООН авіаційні перевезення медичної техніки до Єгипту, Сирії, Ізраїлю; у 1978 році бундесвер забезпечував перевезення автотранспорту і запчастин для сил ООН у Лівані; у 1988–1989 роках – такі ж завдання західні німці виконували у Намібії; у 1989 році транспортна авіація бундесверу перевозила продовольство голодуючим жителям Судану.

Проте з початком ірако-кувейтської війни та збирання США антиіракської коаліції Німеччина не виявила своєї зацікавленості у цих подіях. Якраз тоді по країні прокотилися пацифістські демонстрації і, можливо, Г.Коль не захотів висловлювати свою чітку позицію. Але близькі і далекі сусіди ФРН мали всі підстави вважати, що своїм мовчанням Г.Коль не підтри-

мує антиіракську коаліцію. 25 лютого 1991 року (тобто після початку наземної операції антиіракською коаліцією по звільненню Кувейту) канцлер ФРН заявив, що ФРН твердо і непохитно підтримує союзників. Після цього Німеччина, керуючись «дипломатією чекової книжки», «відкупилася» від прямої участі у військових діях сумою в 17 млрд. марок.

Окрім цього, в 1991 році німецькі вояки на прохання ООН і США брали участь у розмінуванні Перської затоки (було задіяно 7 німецьких кораблів); у жовтні 1991 року німецькі дипломати, експерти від міністерства оборони і 50 вояків були учасниками спеціальної комісії ООН з роззброєння Іраку (ЮНСКОМ); весною 1991 року ФРН поставляла продукти і облаштувала тимчасові військові шпиталі для курдських біженців.

З самого початку громадянського конфлікту в Югославії керівництво ФРН зайняло антисербські, прохорватські симпатії. Бонн звинувачував виключно Белград у розпалюванні конфлікту між республіками; виступив ініціатором міжнародно-правового визнання Словенії і Хорватії і першою з країн ЄС 19 грудня 1991 року визнала ці республіки незалежними і самостійними державами. Міністр закордонних справ ФРН Г.-Д.Геншер за підтримки канцлера Г.Коля переконав ЄС у необхідності одностороннього визнання Словенії і Хорватії як незалежних держав, з чого, власне, і розпочався розпад СФРЮ, який спровокував у подальшому Косовську кризу і військові дії НАТО на Балканах.

Разом з тим на першому етапі югославського конфлікту в Бонні були проти участі сухопутних військ ФРН в операціях міжнародних миротворчих місій в Югославії, але готові були надавати військові кораблі і кораблі підтримки, медчастини. І, насправді, німецькі військові не були учасниками місії ООН з підтримки миру у колишній Югославії (ЮНПРОФОР). Зате ФРН брала участь у допоміжних акціях в Югославії: спостерігачем за дотриманням умов торговельного ембарго щодо СРЮ (Сербія і Чорногорія); була учасником організації повітряного моста в Сараєво (липень 1992 року), в Сребреницю (березень 1993 року).

Тоді ж, у квітні 1992 року, враховуючи відповідне прохання Генсека ООН, Г.Коль вирішив відрядити до Сомалі, де точилася запекла громадянська війна, військовий контингент у

складі 1640 осіб для транспортних, постачальних та інженерних робіт, пов'язаних з місією ООН. Проте лише у липні 1993 року ФРН відрядила до Сомалі інженерно-саперний підрозділ з дислокацією в тих місцях, в яких запанував мир і не велися військові дії. Це було зроблено з запізненням і виявилось мало-ефективним. Все це засвідчувало, що питання про нову глобальну відповідальність ФРН у постбіполярному світі не отримало всередині країни одностайної підтримки. Уряд Г.Коля обрав, як бачимо, «стратегію поступовості». Всі ці місії трактувалися як гуманітарні, тобто як не військові.

12 липня 1994 року Федеральний конституційний суд виніс постанову, яка дозволяла використання бундесверу за межами оперативної зони НАТО в рамках участі ФРН у міжнародній системі колективної безпеки ООН. Тепер німецький уряд міг приймати рішення про участь німецьких збройних сил у військових операціях у відповідності з мандатом РВ ООН, заручившись схваленням цього рішення більшістю членів бундестагу.

Нарешті, 6 грудня 1995 року бундестаг схвалив пропозицію уряду про розміщення 4 тис. вояків бундесверу в рамках НАТО (багатонаціональні сили – ІФОР) в Боснії і Герцеговині. Через рік, 13 грудня 1996 року, бундестаг підтримав рішення уряду про відрядження 3 тис. вояків терміном на 1,5 року у цей же регіон (багатонаціональні сили – СФОР). Ніхто на Заході не тлумачив ці дії ФРН як великодержавні. Навпаки, вони були оцінені як відмова ФРН від політики «поїздки на підніжці».

16 жовтня 1998 року (вже після парламентських виборів і програшу ХДС/ХСС, але ще до інаугурації нового парламенту) Г.Коль і «старий» бундестаг схалили інтервенцію бундесверу в Косово. Так було відкрито шлях до першого після Другої світової війни бойового використання в рамках операції НАТО частин німецької армії.

Константи та перемінні у німецько-американських відносинах

Г.Коль – канцлер об'єднаної Німеччини опирався у німецько-американських відносинах на серйозну базу двосторонніх

стосунків, ним же створену. Головним фактором взаємин між Бонном та Вашингтоном стала однозначна підтримка американським керівництвом об'єднавчого процесу двох Німеччин. Під час візиту до ФРН у травні 1989 року Дж.Буш-старший підкреслив нову роль ФРН у взаєминах з США як «партнера з лідерства». Об'єднана Німеччина вважала, що з допомогою США їм вдасться утвердитись у статусі лідера на європейському континенті, у подоланні синдрому «провини за минуле» у міждержавних відносинах, в утвердженні у статусі впливової військово-політичної та економічної сили у світових справах. США, у свою чергу, були зацікавлені у подальшому поглибленні стратегічного партнерства з ФРН – так званого «партнера з лідерства».

Окрім цього, особливості німецько-американських відносин у 1990-х роках визначались також тим, що на Німеччину припадає 25% загальноєвропейського ВВП, що це найчисельніша країна Європи (83 млн. осіб); вона головний локомотив європейської інтеграції, провідний європейський торговельний партнер США (30 млрд. дол. в рік американського експорту). Німеччина володіє привабливим інвестиційним кліматом для американських інвесторів, вартість їхніх інвестицій становить на початок ХХІ століття 104 млрд. дол. Немаловажним фактором у двосторонніх німецько-американських відносинах є те, що на німецькій території дислокується найчисельніше угруповання збройних сил США за кордоном (80 тис.). Так само ФРН провідний партнер США у сфері охорони довкілля, космонавтики, співпраці у боротьбі з організованою злочинністю, у миротворчих програмах, інших пріоритетних напрямках американської зовнішньої політики.

Упродовж 1990-х років у Німеччині зареєстровано близько 1700 фірм за участю американського капіталу і близько 2500 німецьких фірм у США. Підтвердженням тісної співпраці ФРН і США стало злиття у 1998 році двох фірм Даймлер-Бенц і Крайслер. Це найбільше об'єднання за всю історію автомобільної промисловості.

Разом з тим суттєва проблема постала між обома країнами, яка стосувалася ролі і місця НАТО у постбіполярному світі. США передбачали появу у майбутньому головних викликів за межами Європи і тому розглядали Альянс головним чином як

інструмент своєї глобальної стратегії. Натомість Німеччина орієнтувалась по-старому у військово-політичних і стратегічних питаннях на Європу. Водночас, як і у випадку з Євросоюзом, Бонн став активним провідником ідеї розширення зони військової безпеки за рахунок підключення до Північноатлантичного союзу нових країн.

Міністр оборони ФРН Ф.Рюе був одним із перших західних політиків, який порушив тему розширення альянсу на засіданні Ради НАТО ще у грудні 1992 року. Він виступив за те, щоб відкрити двері союзу для тих центрально- і східноєвропейських країн, які успішно справлялись з політичними реформами. Включення цих країн у західні структури, на думку правлячих кіл ФРН, не тільки б сприяло стабілізації їх міжнародного становища, але й звільнило б Німеччину від обтяжливої геополітичної ролі форпосту в Європі, яку ФРН вимушена була виконувати в умовах біполярного світопорядку. Саме США і ФРН наполягли на тому, щоб у першу чергу вступу до НАТО були включені Польща, Чехія та Угорщина. Загалом подвійна стратегія Північноатлантичного союзу, яка була спрямована на розширення і зміцнення безпеки, реалізовувалась значною мірою завдяки активним зусиллям уряду ФРН і його принципів підтримці політики Сполучених Штатів.

Загалом німецько-американські відносини за Г.Коля характеризувались з німецького боку прихильністю традиції і почуттям вдячності за американську допомогу і підтримку у процесі об'єднання. Вони доповнювались дружніми почуттями, які існували між Г.Колем та Дж.Бушем-старшим. Водночас необхідно наголосити на тому, що німецькій політиці об'єктивно необхіден був час, щоб звикнути до нової міжнародної ситуації. Звідси певна стриманість у стосунках із США. Інша причина такої стриманої поведінки Бонна за Г.Коля полягала у тому, що німецькі урядовці віддавали перевагу стратегічному партнерству не між Америкою і Німеччиною, а більшою мірою між Америкою і Європою, тоді як США віддавали перевагу двостороннім стосункам.

З приходом до влади у 1998 році «червоно-зелених» на чолі з Г.Шрьодером та Йошкою Фішером констатуємо у німецько-американських відносинах певні зміни: 1) Після розвалу СРСР, розпуску ОВД та прогресивним поступом європейської інтег-

рації роль США як гаранта безпеки для ФРН знизилася. Відносини з Вашингтоном відтепер стали другим за значенням пріоритетом у зовнішній політиці ФРН, а першим – ЄС; 2) Центральною організацією, на якій лежить відповідальність за мир й безпеку, для Берліна є у нових умовах ООН; 3) Основою розвитку відносин США і ФРН є багатостороння співпраця в межах НАТО; 4) Розвиток двосторонніх відносин базується не на обопільних інтересах, а на «загальних цінностях та інтересах».

На зміни у німецько-американських відносинах вплинули такі фактори: низька підтримка німцями (38%) процесу зближення з США (інколи говорять про наступ у Німеччині нового антиамериканізму). Такий низький рейтинг США серед німців пов'язують з неприйняттям ними військового втручання НАТО у югославську громадянську війну та силових дій в Іраку, так само як і початком нового якісного етапу у процесі європейської інтеграції (запровадження євро, головування Німеччини в ЄС тощо).

Водночас у 1990-і роки Німеччина вперше за весь післявоєнний період стала використовувати свої збройні сили поза межами національних кордонів, а згодом і поза сферою відповідальності НАТО, спочатку за мандатом ООН, а згодом і без нього. Уряд Шрөдера-Фішера заявив: «Участь збройних сил Німеччини у заходах по дотриманню миру і міжнародної безпеки повністю відповідає нормам міжнародного права і конституційного права ФРН».

Йдучи на вибори 1998 року, Шрөдер обіцяв своїм виборцям, що ФРН буде надійним оплотом миру в Європі. Але вже через півроку свого урядування, його уряд взяв участь в агресії проти Югославії. За твердженням федерального канцлера, ФРН не мала іншого вибору, щоб припинити вбивства у Косово. Саме позиція ФРН поряд із США визначила рішення НАТО щодо військового вторгнення в СРЮ. Взявши участь у військовій операції НАТО на Балканах, ФРН, напевно, вперше, повною мірою продемонструвала союзницьку солідарність і готовність брати на себе відповідальність, яка, до речі, була неоднозначно оцінена у світі.

Прихід у 1998 році до влади «червоно-зелених» пов'язаний з новим завданням, а саме, оновленням трансатлантичного партнерства. Загальний інтерес німців та американців полягав у

тому, щоб спільними зусиллями забезпечити у майбутньому безпеку і стабільність в Європі і суміжних з нею державах.

Вже восени 1998 року міністр закордонних справ ФРН Й.Фішер, говорячи про відносини його країни з НАТО, висловився за відмову Альянсом від концепції превентивного ядерного удару. І хоча ФРН не змогла добитися прийняття рішення про відмову про застосування першими ядерної зброї, проте ця проблема стала темою дебатів всередині цього військово-політичного союзу. Так само вперше в офіційних урядових документах Німеччини поставлено питання про «роззброєння» в тому числі і у ядерній сфері. Раніше ж німецькі керівники говорили лише про «контроль над озброєнням».

У квітні 1999 року у Вашингтоні відбулася ювілейна зустріч глав держав та урядів країн НАТО, присвячена 50-річчю її утворення. Серед іншого обговорювалася нова стратегічна концепція, яка мала замінити діючу до цих пір, прийняту 1991 року. Від попередньої стратегії незмінними залишалися завдання: забезпечення безпеки, трансатлантична єдність і колективна оборона. Уточненню чи реформуванню підлягали такі питання: функції НАТО (чи тільки оборонна, чи і участь у врегулюванні криз), географічні межі діяльності організації, міжнародно-правова легітимність дій НАТО (мандат РБ ООН чи надання мандату на дії сама собі).

Позиція Німеччини була чіткою: НАТО не повинна перетворюватися в інтервенціоністський союз і не перебирати на себе глобальну відповідальність, має діяти лише в євроатлантичному регіоні, необхідно знизити значення ядерного фактору як засобу ведення військових дій і відмовитись від концепції першого ядерного удару («first use»), застосування збройних сил НАТО має відбуватися лише за санкцією РБ ООН.

Події 11 вересня 2001 року внесли помітні корективи у зовнішню політику Німеччини. Уряд ФРН заявив про свою «необмежену солідарність» з Америкою і підтримав зусилля США по формуванню антитерористичної коаліції і навіть направив своїх військовиків на боротьбу з афганськими талібами, що мало не обернулося для уряду гострою політичною кризою. Під час офіційного візиту Шрьодера до США у лютому 2002 року німецька сторона ще раз висловила свою повну згоду з амери-

канською політикою, а президент Дж. Буш-молодший висловив канцлеру вдячність за великий вклад Німеччини у боротьбі з міжнародним тероризмом.

Після того як американці заявили про розгром талібів, уряд ФРН оголосив, що буде боротися з тероризмом в Афганістані не стільки військовими засобами, скільки шляхом надання економічної і гуманітарної допомоги. Однак поряд з цим був підготовлений військовий контингент чисельністю 3900 осіб, зміцнений технікою хімзахисту, який був відряджений у Кувейт для спільних тренувань з американськими військами.

У лютому 2002 року на мисі Горн в Африці була обладнана військово-морська база, на якій дислокувалось з'єднання кораблів з метою забезпечення безпеки судноплавства у регіоні. У Джибуті також була обладнана військово-морська база підтримки. Додатково з березня 2002 року із Момбаси (Кенія) були задіяні три літаки-розвідники для патрулювання морських шляхів. Нарешті, понад 100 солдатів спецназу бундесвера взяли участь у військовій операції в Афганістані і 250 військовиків – у забезпеченні роботи систем АВАКС НАТО над територією США. Загалом у 2002 році німецький уряд виділив понад 1,25 млрд. євро на покриття витрат участі бундесвера в операціях за кордоном. У зв'язку з цим виявилось, що до початку XXI століття Німеччина стала однією із найбільших держав після США, яка представляла свої військові контингенти для забезпечення миротворчих операцій у світовому масштабі.

Проте подальші події привели до виникнення серйозних протиріч між ФРН і США і до небувалого похолодання двосторонніх відносин. Каменем спотикання стали плани адміністрації Буша здійснити військове вторгнення в Ірак і домогтися без відповідної санкції Ради Безпеки ООН насильницької ліквідації диктаторського режиму Саддама Хусейна. Канцлер Г. Шрьодер був розчарований тим, що президент США не визнав його рівноцінним партнером і рішуче виступив (у тандемі з Францією та Росією) проти ескалації військових дій на Близькому Сході і засудив спроби силового вирішення іракської проблеми.

Навіть після виступу президента США в ООН 12 вересня 2002 року і його звернення до лідерів провідних держав з проханням підтримати збройне вторгнення в Ірак канцлер Г. Шрьодер

дер висловив сумніви щодо участі ФРН у цій акції. Він був обурений тим, що Вашингтон віддає перевагу тому, що не інформує своїх союзників про плани військового вторгнення і при цьому вимагає беззастережного підпорядкування Пентагону. По суті, німецький канцлер звинуватив США у провокуванні іракської кризи і у принциповій відмові використати весь арсенал політичних й дипломатичних засобів для тиску на Ірак. При цьому він дав зрозуміти, що малоімовірно, щоб ФРН підтримала цю американську акцію, навіть якщо США отримають мандат РБ ООН.

Ще більш різку критику на свою адресу довелося вислухати адміністрації Буша під час виборчої кампанії у ФРН у вересні 2002 року. На думку Вашингтона, відносини між ФРН і США були остаточно «отруєні» безвідповідальними заявами провідних політиків ФРН, які в погоні за голосами виборців допускали одверто ворожі випади на адресу союзника по НАТО і найближчого торговельного партнера. При цьому найбільш безтактним, на думку американської сторони, став виступ міністра юстиції ФРН Х.Доблін-Гмелін, яка у політичному запалі порівняла американського президента з фюрером Третього рейху, за що поплатилася згодом своєю посадою. Тоді ж Й.Фішер заявив щодо американської політики в Іраку: «Ми не дозволимо поводитися з нами як із сателітами».

Уневдовзі після виборів і формування нового уряду ФРН канцлер Г.Шрьодер відрядив до Вашингтона міністра закордонних справ Й.Фішера з тим, щоб той розрядив ситуацію і спробував «розморозити» відносини між двома країнами. Під час переговорів з держсекретарем США К.Пауеллом Й.Фішер підкреслив незмінність «необмеженої солідарності» Німеччини з Америкою, проте при цьому продовжував наполягати на принциповому несприйнятті урядом ФРН планів військового вторгнення в Ірак навіть за наявності санкції ООН.

Таким чином, незважаючи на формально дружні запевнення обох сторін, відносини між ФРН і США залишалися натягнутими, а їх остаточна нормалізація залежала у багато чому від позиції США щодо іракського питання. Білий дім відхилив прохання канцлера Шрьодера про зустріч з президентом США Бушем під час саміту НАТО у Празі (21–22 листопада 2002 року),

що заперечило твердження німецьких дипломатів про повне відновлення дружніх відносин між двома країнами.

Проте у відповідності з рішеннями Північноатлантичного союзу 11 серпня 2003 року міжнародний контингент по забезпеченню безпеки (ІСАФ) в Кабулі був переданий під командування НАТО на чолі з німецьким генералом Г.Глімеротом. І це не випадково, оскільки бундесвер становив більше половини військовиків ІСАФ, який нараховував 4200 солдатів і офіцерів із 29 країн. До речі, побажання більш активної ролі Німеччини в афганських справах йшло з Вашингтона. На першопочатках ФРН виступала проти розширення «зони дій» бундесвера в Афганістані, посилаючись на важкопрогнозовані ризики, а також недостатнє технічне оснащення німецького контингенту. Пороте гору взяли політичні міркування, пов'язані у тому числі з надією зняти напругу у стосунках із США після війни в Іраку.

Зрозуміло, що суперечки між Берліном та Вашингтоном щодо Іраку не могли привести до повного розриву відносин між двома країнами, які зцементовані численними багатосторонніми та двосторонніми договорами. У вересні 2003 року на зустрічі у Нью-Йорку американський президент Дж.Буш і федеральний канцлер Німеччини знайшли спільну мову стосовно найважливіших міжнародних проблем і владнали розходження між собою. «Суперечки відкинуті, – заявив Г.Шрьодер, – ми хочемо дивитися у майбутнє разом». Водночас канцлер ФРН закликав світову спільноту розширити склад Ради Безпеки ООН і висловив готовність взяти на себе більш відповідальні рішення за долю миру.

Наступна проблема німецько-американських взаємин у рамках НАТО стосується виведення з території ФРН американської ядерної зброї та американських збройних сил (за роки холодної війни 16 млн. американців відбули військову службу на території ФРН і Західного Берліна). Думки німецької спільноти щодо цього розділилися. Проте більшість німців вважають, що колективний оборонний союз із США має бути збережений. До того ж війна у Югославії підтвердила, що НАТО здатна повністю виконувати свої функції за умови керівництва з боку США. Саме цим пояснюється домовленість про зміцнен-

ня військового трансатлантичного партнерста між трьома провідними гравцями НАТО: США, Франція і ФРН. Ще у січні 1993 року їхні вищі військові посадовці домовилися («в разі існування стану оборони») про повний перехід Єврокорпусу, включно з французькою складовою, під керівництво Альянсу та про його підпорядкування натівським структурам для використання в рамках операцій за мандатом ООН і ОБСЄ. Таким чином, першопочаткова франко-(західно)німецька військова кооперація, доповнена у червні 1993 року бельгійською, в листопаді цього ж року іспанською і у травні 1994 року люксембурзькою участю, міцно інтегрувалася у євроатлантичну систему безпеки.

Цікаво, що частка внеску ФРН до бюджету НАТО зменшується. Якщо у 1985 році вона склала 13,3% від усіх оборонних витрат організації (35,9% від витрат всіх європейських країн), то у 1990 – вона трішки збільшилася і становила 13,6% (36,7%), але у 1995 році цей відсоток вже становив 12,3 (31,8%).

Разом з тим, свідченням того, що об'єднана Німеччина перебрала на себе міжнародну відповідальність, є те, що вона займає друге місце після США за загальним обсягом наданих людських і фінансових ресурсів для миротворчих заходів. Загалом з 1998 по 2003 роки ФРН збільшила щорічну суму на миротворчі акції у 10 разів – з 200 млн. до 2 млрд. євро. За цей же період понад 100 тис. вояків бундесверу брали участь у миротворчих операціях у різних куточках планети. І близько 10 тис. німецьких солдатів та офіцерів постійно перебувають у кризових точках за кордоном. Станом на 20 червня 2000 року ФРН була задіяна в 5 з 19 діючих на той момент оонівських місій: місія ООН за спостереженням у Грузії, ірано-іракська місія ООН для спостереження, місія ООН у справах тимчасової адміністрації в Косово, місія ООН у Боснії і Герцеговині, тимчасова адміністрація ООН у Східному Тиморі.

У березні 1999 року, з самого початку операції НАТО на Балканах, особлива роль ФРН у цьому не заперечувалася: вона брала участь у плануванні і реалізації натовських акцій. Війна на Балканах, а також загроза міжнародного тероризму після такої визначної інституції, як ЄС, ОБСЄ. Навіть НАТО виявилась безпорадною. Найголовніше полягало у тому, що не був

відпрацьований механізм співпраці і координації дій між ними. Останнє слово залишалось все ж за американцями.

Таким чином, аж до кінця урядування кабінету Г. Шрьодера залишалась низка тем, на прикладі яких віддзеркалювались німецько-американські розбіжності у підходах до визначення зовнішньополітичної стратегії: політика США що до ООН, насамперед у питаннях вироблення єдиної міжнародної позиції в Раді Безпеки і адекватних колективних дій за мандатом Організації. Очевидно, що в останні роки все чіткіше окреслюється тенденція небажання США підкорятися міжнародному порядку, коли його рамки загрожують обмежити свободу дій Вашингтона. У цьому зв'язку неузгоджені з європейськими союзниками дії, які ведуть до створення Вашингтоном коаліцій *ad hoc*, чи *coalitions of the willing*, продовжують викликати серйозну критику з боку ФРН; відхилення американським сенатом Договору про всезагальну заборону ядерних випробувань. Для Німеччини як неядерної держави реалізація цього договору продовжує залишатися головною метою; рішення Сполучених Штатів про вихід із Договору ПРО і про розгортання національної системи протиракетної оборони, що ставило під питання майбутнє міжнародно-правового контролю над озброєннями; обструкціоністська позиція США щодо діяльності Міжнародного суду, у компетенції якого повинні входити злочини проти людства і військові злочини. Як відомо, рішення про фундацію такого суду було прийнято у 1998 році, і Німеччина взяла найактивнішу участь у його інституціоналізації, що не в останню чергу було пов'язане з моральними зобов'язаннями стосовно злочинів нацистського режиму під час Другої світової війни. 1 липня 2002 року Статут Міжнародного карного суду набрав чинності, схвалений 76 державами. Офіційна позиція США залишається старою і передбачає невідачу цьому суду американських громадян і непритягнення їх до відповідальності; Конвенція про заборону застосування, нагромадження запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін і про їхнє знищення; питання про виробництво продуктів харчування з використанням генної інженерії, яке німці на відміну від американців розглядають здебільшого як етичну проблему; вільне поводження американців з Конвенцією ООН про зміну клімату і Кіотським прото-

колом від 1997 року, які передбачають скорочення провідними індустріальними державами викидів в атмосферу шкідливих газів до 2012 року на 5,2% від рівня 1990 року. Адміністрація Дж.Буша відмовилась ратифікувати Кіотський протокол і відкликала підпис США під цим документом, мотивуючи це тим, що угоду не підписали чимало країн, що розвиваються, і це може завдати шкоди американській економіці. ФРН, натомість, добровільно взяла на себе в листопаді 2000 року зобов'язання зменшити викиди в атмосферу шкідливих газів (це було зафіксовано у Кіотському протоколі) до 2012 року на 35% у порівнянні з 1990 роком (на перших початках ця цифра становила 21%); питання про витрати на оборону. Якщо США на військові цілі витрачає в середньому понад 3% ВВП, то Німеччина – 1,5% (і прагне вийти на рівень 1,1%). Відповідно до рішень федерального уряду військовий бюджет країни скоротився з 45 млрд. марок (плюс 2 млрд. на проведення операцій бундесвера в Косово) в 1998 році до 43,5 млрд. марок у 2002 році. Як відомо, у Вашингтоні досить скептично ставляться до здійснюваної у низці європейських країн військової реформи. Особливо це стосується Німеччини, яка, окрім зниження військових витрат (у 2009 році вони відносно менші, ніж у будь-якій іншій країні НАТО, крім Люксембурга), поступово відмовляється від великої армії, яка формується на базі закону про військову повинність, на користь більш малочисельної, більш професійної і мобільної (про це свідчать, зокрема, «Основні напрямки у сфері оборонної політики», затверджені міністерством оборони ФРН 21 травня 2003 року).

У вересні 2005 року в результаті парламентських виборів була сформована правляча «велика коаліція» (ХДС/ХСС плюс СДПН). Канцлером була обрана лідер ХДС/ХСС Ангела Меркель, вперше в історії Німеччини цю посаду зайняла жінка. У цьому ж році було обрано нового президента ФРН. Ним став Крістіан Вульф. 2009 року відбулися чергові парламентські вибори, на яких вже ХДС\ХСС разом з ВлДП завоювали більшість і сформували новий уряд.

Очоливши німецький уряд, канцлер А.Меркель здійснила свої перші візити до Парижа, Варшави, Брюсселя, Відня. Після цього відвідала Вашингтон, а згодом – Москву. Такий маршрут

свідчить про те, що параметри зовнішньої політики Німеччини дещо змінились. Щоправда, новий канцлер прагне якнайшвидшого зближення з США, оновлення трансатлантичного союзу і збереження на чолі цього союзу Америки. По ту сторону океану також пов'язували з А.Меркель покращення двосторонніх відносин.

Однозначно можна сказати, що «чорно-червоний уряд» не буде протиставляти європейську інтеграцію атлантичному партнерству, а розглядатиме їх як два боки однієї медалі. Саме про це йдеться в коаліційній угоді ХДС/ХСС та СДПН: «...Необхідні тісні довірчі відносини між США і самостійною Європою, яка сприймає себе не як противагу, а як партнера».

Впродовж 2006 року відбулося два візити Меркель до Вашингтона, і візит Дж.Буша-молодшого до Берліна. Жестом, наповненого глибоким історичним символізмом, стала участь німецького лідера у 2006 році в церемонії відкриття нової вашигтонської штаб-квартири «Німецького фонду Маршалла». У свою чергу, президент Дж.Буш у липні цього ж року здійснив поїздку до Німеччини напередодні саміту «Групи восьми» (G-8) у Санкт-Петербурзі. 2006 року довірчі відносини, що встановилися між керівниками обох держав, сприяли пошуку конструктивних шляхів розв'язання проблем, що нагромадилися у попередній період за канцлерства Г.Шрьодера.

Найменш проблемною у німецько-американських стосунках залишаються економічні відносини. ЄС і США залишаються найбільшими торговельними партнерами. Згідно даних, сукупний обсяг трансатлантичних відносин оцінюється в 2,5 трлн. дол. і забезпечує 14 млн. робочих місць по обидва боки Атлантики. Заступивши з січня 2007 року на головування в ЄС, А.Меркель ініціювала підписання між Брюсселем і Вашингтоном «Рамкової програми поглиблення трансатлантичної економічної інтеграції між ЄС і США». Розробляється концепція створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі між Європейським Союзом і Північною Америкою.

Знову ж таки стратегічні стосунки ФРН з США насамперед зав'язані на НАТО. В цих умовах нове керівництво ФРН спробувало на перших порах відводити, як і раніше, особливу роль цій організації. Між тим чітко нині простежується така тен-

денція: НАТО втрачає значення центрального інституційного елементу трансатлантичних відносин. Уряд Меркель є прихильником того, щоб підвищити роль і значення НАТО, щоб у рамках цієї організації відбувалися рівноправні консультації і здійснювалася координація зі стратегічних питань.

Разом з тим німецькі експерти зазначають, що відбувається зміщення геостратегічних інтересів американської зовнішньої політики – у напрямку Близького і Середнього Сходу і у перспективі – у напрямку Азійсько-Тихоокеанського регіону. У цьому регіоні НАТО може мати, на думку американців, обмежене значення. Щоправда, пропонується досить провокаційний план трансформації Північноатлантичного альянсу шляхом залучення до нього таких країн, як Японія, Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія, тобто створення всесвітнього «союзу демократій».

В експертній спільноті Європи, і зокрема ФРН, все більш скептично ставляться до можливості трансформації НАТО від принципу «старшого партнера» і декількох «молодших партнерів» до форуму рівноправних партнерів. Річ у тім, що нині розв'язання тих чи тих проблем відбувається в рамках неформальних груп: врегулювання на Балканах відбулося в межах контактної групи з США, Франції, Великобританії, Німеччини і Росії. Існує так званий «близькосхідний квартет» з США, Росії, ЄС і ООН. Політика щодо Ірану погоджується в групі за участі «трійки ЄС» (Великобританія, Франція, Німеччина) і США (трансформувалась у групу «5 плюс 1» – п'ять постійних членів ООН та Німеччина). На цьому фоні у ФРН ведеться дискусія щодо «оживлення» НАТО шляхом утворення якогось неформального «ядра» з невеликого числа держав.

Так само на сьогодні існує все та ж низка проблемних питань, які не покращують німецько-американські відносини. Так, ФРН гостро реагують на зверхнє ставлення США до ООН, відхилення американським Сенатом Договору про всезагальну заборону ядерних випробувань, вихід Вашингтона із ПРО від 1972 року і реалізація ними національної системи протиракетної оборони, не підписання США Кіотського протоколу тощо.

Водночас розвивати двосторонні союзницькі відносини без партнерських відносин на Заході не вдасться. Німцям у цьому

зв'язку прийдеться розлучитися з старою уявою про змішаний варіант партнерства/співробітництва, шукати і інституційно оформляти нове партнерство, а також більш активно діяти на боці Америки. Нейтральна позиція ФРН у довготерміновій перспективі неможлива. Країна отримує близько 45% ВВП за рахунок експорту, у першу чергу, у розвинені країни світу.

Відмова колишнього федерального канцлера Г.Шрöderа від участі у війні в Іраку привела лиш до того, що німці вимушені були збільшити свій військовий контингент в Афганістані і оплачувати відбудову Іраку, а також зіпсували відносини із США, які довелось реанімувати А.Меркель.

Важливо зрозуміти, що де-факто Німеччина бере участь не тільки у миротворчих операціях, але, і у війні в Афганістані. Поки це заперечується, тому що німці не готові воювати: у грудні 2009 року були оприлюднені результати громадського опитування, проведеного за дорученням першого телевізійного каналу: 69% громадян вимагали, щоб бундесвер, якнайскоріше, був виведений з Афганістану. У порівнянні із жовтнем 2009 року, кількість громадян Німеччини, які виступають за виведення військ, збільшилась на 12%.

Невідомо, від кого повинна виходити ініціатива якісної зміни американо-німецьких відносин – від американської чи німецької сторони. Попередній міф ефективного партнерства не може діяти. Оскільки відсутня небезпека зі Сходу, а новий зміст партнерських відносин неформульований. Американо-німецькі контакти в останній час на різному рівні не дозволяють говорити, що вони зійшли у безвихідь. Керівництву ФРН доведеться докласти зусиль для того, щоб змінити ставлення своїх громадян до миротворчих місій і підготувати їх до більших жертв.

Німеччина за А.Меркель не прагне брати ініціативу у свої руки, перетворюючись у глобального гравця. Проте з урахуванням економічної потуги країни і експортного характеру економіки вибір прийдеться робити. 27 березня 2009 року в бундестазі А.Меркель виступила проти розширення НАТО. Нова реальність потребує, на її думку, і нового розуміння безпеки. Альянс повинен співпрацювати з ООН, ОБСЄ, ЄС і неурядовими організаціями. Щоправда, така «мережева безпека» має один суттєвий недолік: вона неефективна у випадку необхідності швидкого реагування на кризові ситуації. Аргументація канц-

лера зрозуміла: Меркель визнала, що Німеччині потрібен час, щоб узгодити механізм співпраці в рамках старої, а не глобальної НАТО. У 2010 році частка ФРН у бюджеті НАТО становила 16% – це другий за величиною після США внесок. Тільки на Афганістан Німеччина витрачає щороку у середньому близько 1,3 млрд. євро.

У листопаді 2009 року, виступаючи у конгресі США під час свого візиту до цієї країни, А.Меркель звернула увагу на спільний ціннісний фундамент США і Європи, висловила в слід за Обамою за те, щоб не споруджувати нових стін, за поєднання регіонального і національного мислення, за те, щоб Європа стала сильним партнером Америки, а також за «спільний економічний порядок» у світі «в інтересах Європи і Америки».

Незважаючи на розбіжності, партнерство ФРН з НАТО і США по-старому залишається провідним елементом зовнішньої політики федерального уряду.

ФРН – Європейський Союз

ФРН стала одним з ініціаторів процесу західноєвропейської інтеграції після Другої світової війни з декількох причин. По-перше, в основу зовнішньої політики ФРН було покладено принцип забезпечення безпеки через самообмеження у рамках великої спільноти. По-друге, ідея об'єднаної Європи передбачала для ФРН можливість позбутися статусу переможеної держави і налагодити стосунки зі своїми сусідами, у першу чергу, припинивши франко-німецьке протистояння. По-третє, інтеграція у європейські економічні структури повинна була компенсувати втрати, викликані розколом країни, зменшенням населення і відчасти матеріальних ресурсів, втрати економічного потенціалу східних областей. По-четверте, європейська інтеграція дозволяла розширити можливості розвитку економіки через використання додаткових ринків як сировинних ресурсів, так і збуту готової продукції, особливо використовуючи колишні колонії Франції і Бельгії. По-п'яте, включення ФРН в інтеграційний процес відповідало інтересам інших західних держав.

Також можна однозначно говорити, що німці були чи не єдиною нацією, яка з ентузіазмом зустріла ідею єдиної Європи і з нею пов'язувала своє майбутнє, оскільки досягнення повного суверенітету в політичному плані здавалось можливим лише в єдиній Європі. Замість дискредитованої німецької ідентичності повинна була зайняти європейська. Німці, як інколи жартують спостерігачі, прагнуть в Європу, щоб перестати бути німцями. Г.Коль підкреслив: «Для Німеччини нема альтернативи європейському об'єднанню». Звідси і провідне завдання зовнішньої політики нової Німеччини за Г.Коля – сприяння поступові європейської інтеграції. Не забудемо, що після об'єднання Німеччини її роль у Євросоюзі суттєво зростає: на неї припадало майже третина всіх виробничих потужностей Співтовариства, її частка у його бюджеті становила 26% (з 15 держав-членів Союзу), 60% німецького експорту припадало на ринки країн-членів ЄС. Не дивно, що поява об'єднаної Німеччини викликала неоднозначні оцінки її сусідів. Британські ЗМІ писали про появу «четвертого рейху». Франція мала пересторогу з того, що буде відтиснена єдиною Німеччиною на периферію континенту і маргіналізацією своєї ролі у європейських справах. Проте німецькі керівники переконували, що їхня мета полягає не в онімечуванні Європи, а у європеїзації Німеччини. Так само об'єднання Німеччини започаткувало маастрихтський процес.

До здобутків уряду Г.Коля у царині європейської інтеграції віднесемо наступне. Незважаючи на те, що німецька марка була однією з найстабільніших у світі після долара – другою за значенням резервною валютою у світі, Німеччина підписала Маастрихтський договір (7 лютого 1992 року підписаний, а став чинним 1 листопада 1993 року). До того ж був реалізований німецький варіант назви нової європейської валюти «євро» (французи пропонували назвати «екю»). Більше того, Європейський центральний банк обрав своєю резиденцією Франкфурт-на-Майні. Щоправда, Німеччина вважала, що стабільність нової валюти повинна підтримуватися жорсткою бюджетною дисципліною, санкціями та контролем з боку незалежної інституції – Європейського центрального банку.

Значення Маастрихтського договору для ФРН полягало у тому, що в ньому закладено новий принцип інституціонально-

го будівництва, який до цього не використовувався у жодній міжнародній організації, а саме: наддержавність. Для Бонна-Берліна запровадження цього принципу означало важливий крок на шляху створення європейської федерації.

Заслугою німецьких політиків стало розширення функцій Комісії європейських співтовариств (КЕС), тобто уряду ЄС.

ФРН також рішуче виступила за розширення ЄС, запропонувала модель поетапного вступу нових членів та ідею створення федеративної Європи з 12 до 20 держав.

Роль канцлера ФРН Г.Коля у зміцненні ЄС була гідно оцінена і у жовтні 1998 року на спеціальному саміті Європейської Ради йому присвоїли титул «почесного громадянина Європи». В історії ЄС такий титул присвоювався лише одній людині – Жану Моне.

Перемігши на виборах 1998 року, «червоно-зелена коаліція» успадкувала у своїй європейській політиці курс попередниці – ХДС/ХСС. Німеччина залишалася «локомотивом» і ядром інтеграції в Європі і мала за мету: розширення ЄС, реформування аграрного та фінансового секторів як і інституцій ЄС, зміцнення його зовнішньополітичної ефективності, що передбачало розробку спільної зовнішньої політики і політики безпеки і, таким чином, поступове перетворення ЄС у самостійний суб'єкт міжнародної політики.

Новий нюанс європейської політики, привнесений урядом Г.Шрьодера-Й.Фішера, полягав у їхньому намірі «покласти край «дипломатії чекової книжки», тоді як Г.Коль заради поглиблення інтеграції ніколи не виносив на порядок денний ЄС фінансову проблему. Й.Фішер навіть заявив, що час, «коли Європа процвітала за рахунок Німеччини, минув». Наприклад, у 1995 році ФРН внесла до каси ЄС 41 млрд. марок (15 млрд. з них повернулися до ФРН, виділених ЄС на розвиток Східної Німеччини); у 1998 році бруто-платежі Німеччини до ЄС становили 27,4% його бюджету, а у 1999 році – 26,45%, а нетто-платежі склали близько 22 млрд. марок. Загалом 60 відсотків сукупних нетто-платежів в ЄС припадає на Німеччину. Г.Шрьодер домігся лише незначного зменшення німецької квоти: упродовж семи років вона повинна знизитися до 17 млрд. марок. Тоді як внесок Франції до бюджету ЄС становив 17%.

Інша новація, враховуючи наявність коаліції СДПН з «зеленими» полягала у тому, Г.Шрьодер ініціював розгляд екологічних аспектів європейської інтеграції.

Проте з об'єднанням Німеччина набула нової якості – стала справжньою національною державою зі новими національними інтересами. Це стало підставою появи серйозної критики європейської політики, здійснюваної спочатку Г.Колем, а згодом Г.Шрьодером. Іншими словами, у середовищі німецької спільноти формуються настрої «євроскепсису»

Разом з тим, низка пріоритетів у «євро-політиці» федеральних урядів Німеччини залишається незмінними. Один і них стосується розширення ЄС на Схід. З цим процесом пов'язані прямі геополітичні інтереси нової Німеччини: 1) З розширенням ЄС вона «повертається» до статусу центральноєвропейської держави і набирає більшої міжнародної ваги; 2) Так само завдяки цьому процесу Німеччина відсуває від себе «кордон бідності», тобто зменшить приплив біженців і віддалить від неї регіони нестабільності.

Загалом можна вести бесіду про позитивні та негативні сторони розширення ЄС для Німеччини. Найперший вагомий позитивний фактор полягає у тому, що ФРН, як і вся європейська спільнота, збільшить свій економічний потенціал завдяки зростанню торговельних потоків у східноєвропейський регіон. Так само для німецької держави відкривається перспектива розширення гарантованих ринків для експорту товарів і капіталів, а також використання відносно дешевої робочої сили (експорт Німеччини у країни ЦСЄ зріс з 1993 по 2000 рік з 40 млрд. до 113 млрд марок, тобто майже у три рази).

Проте, з іншого боку, саме на ФРН припадають найбільші витрати, необхідні для інтеграції країн ЦСЄ в Євросоюз. Адже на допомогу з бюджету Союзу додатково розраховували 95 млн. осіб (з приєднанням у 2004 році до ЄС 10 східноєвропейських країн його чисельність зросла з 185 млн. до 290 млн. осіб). Відомо, що частка ФРН до бюджету ЄС є найвищою з усіх провідних країн-членів Союзу (вона сумарно дорівнює частці Великобританії та Франції). Передбачається, що витрати лише на єдину аграрну політику у нових країнах складатимуть 8–14 млрд. євро (головна форма допомоги з боку ЄС – субсидії виробникам аг-

рарної продукції і половину вказаної суми повинна отримати Польща).

Існує ще одна проблема для ФРН, пов'язана з розширенням ЄС. Це міграція робочої сили з країн ЦСЄ, а німецький кордон з цими країнами сягає 1256 км. Наприкінці 2000 року Г. Шрьодер запропонував запровадити семирічний мораторій на переміщення робочої сили після вступу до ЄС нових країн. Проте його пропозиція була підтримана лише Австрією, заперечили німецьку новацію Іспанія, Португалія, Італія і, звичайно, країни-неофіти. Нагадаємо, що приплив нових робочих рук ускладнює для Німеччини ситуацію у східнонімецьких землях, у яких безробіття складає 20%. Загалом станом на початок 2004 року федеральний уряд вже вклав в економіку колишньої НДР 1,5 трлн. дол., а у 2004 році – 110 млрд. дол. Разом з тим, ФРН є привабливою для іммігрантів країною, оскільки тут найвища серед країн ЄС зарплата: за 1 годину роботи одержують у середньому 24 дол., тоді як у Португалії – 4 дол. 10 центів, у Чехії – менше 4-х дол. Не дивно, що у ФРН осідає найбільше іммігрантів. Так, якщо у 1998 році у 15 країнах ЄС проживало 11 млн. іноземців-іммігрантів, то на Німеччину припадало 5 млн., Францію – 2 млн., Великобританію – 1 млн. Разом з тим, через нестачу спеціалістів у сфері інформаційних та комунікаційних технологій у ФРН запроваджена квота на іммігрантів такого профілю (у 2004 році вона становила 75 тис. осіб).

Наступна серйозна проблема у рамках ЄС – це темпи інтеграції, її глибина, тобто якою кількістю національного суверенітету повинні поступитися члени Союзу, щоб він перетворився у дієздатного суб'єкта міжнародної політики. Іншими словами, проблема полягає у тому, якою буде завершальна структура Європейського Союзу.

На початку 1990-х років ХДС виступала за «федеративну державу» Європи – «Європу націй і регіонів», виступаючи таким чином проти брюссельського проекту, а саме, створення єдиної європейської супердержави. Німецькі хадеесники заперечують концепцію «європейської конституції», боячись створення «європейської держави», і пропонують «європейську Хартію», яка розподілить компетенції між Союзом, державами і регіонами.

Політика СДПН щодо ЄС близька до політики ХДС/ХСС. Водночас німецькі соціал-демократи запропонували прийняття загальноєвропейського Пакту зайнятості, створення загальноєвропейського Соціального союзу, здійснення екологізації ЄС і заходів щодо рівноправності жінок і покращення їхніх шансів на ринку праці. У першій половині 1999 року Німеччина голоувала 6 місяців в ЄС. За її урядування було прийнято документ під назвою «Порядок денний 2000», який передбачав такі напрямки роботи Союзу: розширення на Схід, встановлення нових фінансових рамок Союзу на 2000–2006 роки та реформування аграрної й структурної політики. Щоправда, 15 головних країн Союзу демонструють з цього приводу різні підходи.

У січні 2001 року канцлер ФРН Г.Шрöder виступив з радикальним планом об'єднання Європи, який можна звести до чотирьох провідних позицій: 1) Вища виконавча структура ЄС – Європейська комісія – повинна отримати більш ширші повноваження і практично перетворитися у загальноєвропейський уряд; 2) Голова Європейської комісії повинен обиратися на загальних виборах; 3) Головні представницькій структурі ЄС – Європейському парламенту – надати верховні повноваження у формуванні єдиного бюджету; 4) Раду міністрів ЄС, яка складається з голів та членів національних урядів, перетворити у другу палату Європарламенту (на зразок загальноєвропейського аналогу німецького бундесрату).

Найвищі німецькі урядовці вважають, що керувати ЄС, який складається з 27 країн з населенням 500 млн. осіб, можна лише тоді, коли організація буде жорстко структурована політично. Інакше, на їхню думку, розширений Союз потоне у міжурядових погодженнях, чварах тощо. Безперечним є те, що Німеччина у такому оптимально структурованому Союзі сподівається зайняти місце лідера. Такому її статусу сприятиме ще одна обставина. На саміті Німці ФРН домоглася того, що матиме найбільшу квоту депутатів у Європарламенті – 99 осіб проти 72 у Франції, Великобританії та Італії (населення Німеччини – 83 млн., у Франції і Британії по 60 млн. осіб). Прийнято також рішення про кваліфіковану більшість при голосуванні основних рішень Євросоюзу (вона становить 62% від загальної кількості громадян країн ЄС). Берлін зберіг також право вето з головних євросоюзівських проблем.

Відстоюють німецькі урядовці власну позицію і щодо ще одного важливого пріоритету діяльності ЄС – створення спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ). Югославські події довели безпорадність європейських держав, якщо на допомогу не прийдуть США. Міністр закордонних справ «червоно-зеленого» уряду Йошка Фішер наголошує на тому, що компетенції Західноєвропейського союзу повинні бути делеговані ЄС. Щоправда, він вказує, що мова не йде мілітаризацію Союзу, а лише про його перетворення в силу, здатну до дієвої політики у царині забезпечення миру та врегулювання конфліктів. Варто зазначити, що з приводу розширення ЄС і запровадження СЗППБ у Німеччині існує міжпартійний консенсус.

У контексті спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) у 1999 році на саміті ЄС у Гельсинкі було прийнято рішення про створення силами країн-членів ЄС до 2003 року сухопутного контингенту сил швидкого реагування чисельністю 50–60 тис. осіб, а також додатково підрозділи ВМС і ВПС, які упродовж 60 днів повинні бути приведені до бойової готовності і перебувати у зоні оперативних дій по врегулюванню конфлікту протягом одного року. В листопаді 2000 року члени ЄС заявили про свою готовність надати для врегулювання криз 100 тис. вояків, 400 транспортних літаків і 100 кораблів. Німеччина пообіцяла 30 тис. вояків, з яких лише 18 тис. можуть брати участь в операціях, здійснюваних Євросоюзом.

Європейська політика нової «великої коаліції» на чолі з А.Меркель, яка після перемоги у вересні 2005 році на парламентських виборах сформувала уряд «великої коаліції» у союзі з СДПН, не передбачає суттєвих змін від політики її попередників, хоча передбачається внесення деяких нових нюансів. Свій перший візит у якості канцлера здійснив до Парижа, що засвідчило першочерове значення ЄС для ФРН. Успішний дебют нового німецького канцлера-жінки відбувся у грудні 2005 року на саміті ЄС у Брюсселі. Саме А.Меркель належить головна роль у досягненні компромісу щодо спірних «британських пілг», що дозволило досягти згоди про бюджет ЄС на 2007–2013 роки, хоча згодом Європарламент відхилив його.

Новому уряду належить загалом розв'язати три проблеми європейської політики: 1) визначитися щодо нових кандидатів

у члени ЄС; 2) підготуватися до головування ФРН у Євросоюзі у першій половині 2007 року; 3) розробити стратегічний план імплементації Конституції ЄС.

Щодо першого пункту, то в грудні 2006 року бундестаг і бундесрат проголосували за прийняття до ЄС Румунії та Болгарії з 1 січня 2007 року, залишивши поза Євросоюзом Туреччину, Хорватію та інші балканські держави.

Щодо вступу Туреччини до Євросоюзу існують різні підходи між ХДС/ХСС і СДПН. Хадеесники виступають лише за «привілейовані стосунки» з цією країною в рамках ЄС, тоді як соціал-демократи вважають, що Туреччині треба дати конкретну перспективу щодо її вступу до організації. Відомо, що переговори представників ЄС і Стамбула розпочалися у жовтні 2005 року і за всіма прогнозами триватимуть щонайменше 4 роки. Цей термін припадає якраз на каденцію «великої коаліції» і суперечки між коаліціантами з «турецького питання» будуть мінімальними.

З 1 січня 2007 року Німеччина заступила на головування у Євросоюзі. Глава німецького МЗС Франк-Вальтер Штайнмайер оголосив, що головними завданнями під час головування його країни будуть: удосконалення політики сусідства, поглиблення співпраці з Росією й іншими сусідами Союзу на Сході, енергетична безпека ЄС та відновлення діалогу щодо Конституції Європейського Союзу. У фінансовій сфері Німеччина ставить собі за мету зменшити свої витрати і віддавати до загальної каси Євросоюзу не більше 1% свого ВВП (чистий внесок ФРН до бюджету ЄС у 2008 році становив 19,7%, чи 24 млрд. євро).

Як ХДС/ХСС, так і СДПН, вважають своїм обов'язком розвинути конституційний процес в Євросоюзі і докладають зусиль для того, щоб врятувати зміст Конституції ЄС, прийняття якої було зірвано у результаті референдумів у Франції і Нідерландах. Нагадаємо, що упродовж першої половини 2005 року проєкт Конституції ЄС був ратифікований практично всіма країнами-членами ЄС, окрім Франції та Голландії. У жовтні 2007 року було схвалено перероблений текст «малої Конституції», або Лісабонського договору (в тексті його відсутнє поняття «конституція», нема згадки про прапор, гімн, єдину валюту). У країнах-членх ЄС відбувся новий тур ратифікації вже Лісабонського

договору. Але в Ірландії 53% ірландців відхилили новий основний закон.

2 жовтня 2009 року на повторному референдумі 67% ірландців підтримали Лісабонський договір (Брюссель дав гарантії Ірландії про збереження нею свого військового нейтралітету).

У коаліційному договорі ХДС/ХСС і СДПН записано, що Німеччина прагне у перспективі домогтися для ЄЄ місця постійного члена у РБ ООН.

Експерти вважають, що центральним пунктом зовнішньої політики «великої коаліції» може стати повернення Німеччини до традиційної ролі посередника між Великобританією і Францією, а також між Вашингтоном та Парижем. Окрім цього, А.Меркель вважає важливим, щоб державам Центральної і Східної Європи і надалі відводилась значна роль в європейській політиці Німеччини. ХДС/ХСС неодноразово дорікав «червоно-зеленим» у тому, що їхні тісні стосунки з Францією і Росією розвивалися за рахунок малих держав, захисником інтересів яких традиційно вважала себе ФРН. Берлін розробив «політику сусідства» з країнами ЦПСЄ. Це, незважаючи на те, що ФРН має серйозні претензії щодо вигнаних з польської території після Другої світової війни німців. При цьому канцлер, які і раніше, розраховує на німецько-французьку дружбу і конструктивні контакти з Росією.

ФРН і країни третього світу

У 1990-і роки німецька «допомога розвитку», тобто політика щодо країн, що розвиваються, реалізована у біполярний період, поступово стала піддаватися все більшій критиці. Громадськість ФРН більше цікавилася економічною, соціальною і політичною оцінкою власного об'єднання. Тому політика Федеративної Республіки у третьому світі зіштовхнулася з об'єктивними суттєвими обмеженнями. Інтерес до проблем «чужих» та «інших» став знижуватися.

Виступаючи 10 жовтня 1991 року у бундестазі, міністр з економічної співпраці Карл-Дітер Шпрангер виділив п'ять кри-

теріїв (умов), які федеральний уряд поклав в основу надання допомоги країнам, що розвиваються: 1. Дотримання прав людини, у тому числі при затриманні окремих осіб, захист прав національних меншин і заборона катувань, заборона покарань без судового розбирання; 2. Участь населення в прийнятті політичних рішень (наприклад, через демократичні вибори, через діяльність політичних партій і профспілки), свобода висловлювань і ЗМІ; 3. Правові гарантії для населення через діяльність незалежної юстиції, рівні права для всіх, правова державність тощо; 4. Ринкова орієнтація економіки, в тому числі захист власності і гарантії конкурентної боротьби; 5. Орієнтація держави на соціальні потреби найбільшого населення замість надлишкових витрат на озброєння, охорона довкілля тощо.

Ці критерії і стали визначати нову стратегію Федеративної Республіки стосовно країн третього світу по завершенні холодної війни. Зокрема, Німеччина була першою державою серед членів ЄС, яка переглянула свою політику в Азії. Результатом цього стала розробка нової «азійської» стратегії ФРН, яка була опублікована у жовтні 1993 року. У документі, зокрема, підкреслювалось: «Активна політика в Азії і Тихоокеанському регіоні служить нашим актуальним політичним і економічним інтересам. Вона є також гарантією забезпечення майбутнього для Німеччини. Вона є незамінною складовою частиною глобальної політики забезпечення миру».

Іншим регіоном, який демонстрував більшу культурну близькість до Європи, була Латинська Америка. Це також єдиний ареал серед країн третього світу, який повністю перебував під впливом християнства. Крім того, у ФРН у цьому регіоні існує інтерес до збереження і розширення свого національно-культурного впливу. Як відомо, у латиноамериканських країнах проживає 5 млн. етнічних німців, насамперед у Чилі, Бразилії, Аргентині і Гватемалі. Латинська Америка традиційно займала провідне місце у списку географічних пріоритетів «культурної політики» ФРН. У сфері зовнішньої торгівлі значення Латинської Америки для Німеччини у другій половині ХХ століття помітно впало. Якщо частка Латинської Америки в експорті ФРН у 1954 році становила 12%, у середині 1960-х років – 6%, то на початку 1970-х років вона скоротилась до 3%.

У першій половині 1990-х років вона склала вже всього 2%. При цьому зовнішньоекономічна активність ФРН концентрувалась на декількох великих і середніх латиноамериканських державах: Бразилії, Мексиці, Аргентині, Чилі, Колумбії, Венесуелі. З майже 80% інвестицій припадало на Бразилію (1991 рік – 48%), Мексику (1991 рік – 20%) і Аргентину (1991 рік – 11%).

Загалом упродовж першої половини 1990-х років результати політики ФРН у третьому світі після німецького об'єднання виглядали не дуже вражаюче. Реальна допомога країнам, що розвивалися, постійно знижувалася. У 1992 році вона становила 11,8 млрд. марок, у 1993 році – 11,5, у 1994-му – 11,1, у 1995 році – 10,7 млрд. марок. Таким чином ФРН все більше віддалялась від поставленої ООН мети, щоб індустриально розвинені країни виділяли 0,7% свого ВВП на допомогу розвитку. В 1990 році її «допомога» становила 0,4% від ВВП, в 1992-му – 0,3%, а у 1995 році – всього 0,31%.

З приходом у 1998 році до влади уряду Шрьодера-Фішера співпраця з країнами третього світу була визначена одним із пріоритетних напрямків в їхній зовнішній політиці. Ключовим поняттям стало слово «усталеність». «Червоно-зелена коаліція» відводила ООН та її спеціалізованим організаціям особливу роль в облаштуванні своєї політики щодо країн третього світу. При цьому нею були розставлені нові акценти в реалізації цієї політики. Уряд Шрьодера-Фішера тісно пов'язав між собою такі проблеми, як економічний прогрес, охорона довкілля у глобальному масштабі і боротьба з бідністю. Саме з цієї точки зору німецька політика «допомоги розвитку» стала з 1998 року частиною «глобальної структурної політики» світу, здійснюваною ООН. Невипадково в МЗС ФРН у 1998 році був заснований «робочий штаб з глобальних питань» (відділ глобальних питань). А з 1999 року розпочав свою діяльність «Форум глобальних питань» МЗС ФРН, який був відповідальним за діалог уряду у цій сфері із суспільством, економікою і наукою.

Разом з тим уряд Шрьодера-Фішера оголосив основним напрямком німецької «допомоги розвитку» проблему попередження криз у країнах третього світу. Про роль цієї політики свідчить і той факт, що федеральний міністр з економічної співпраці і розвитку був введений до складу Федеральної ради безпеки.

28 червня 2000 року Федеральна рада безпеки Німеччини схвалила концепцію «Попередження криз і врегулювання конфліктів», в якій федеральний уряд взяв на себе зобов'язання розробляти разом із відповідними міністерствами і відомствами у кожному конкретному випадку стратегію реагування. Щоправда, механізми такої взаємодії фактично не були конкретизовані. Загалом у сфері попередження криз і конфліктів у третьому світі можливості для німецької, навіть гуманітарної, інтервенції залишаються вкрай обмеженими. Найбільш ймовірно, що ФРН буде концентрувати свої зусилля на цьому напрямку у рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

У 2001 році лише 4,3% всіх зарубіжних інвестицій ФРН припадало на Азію. Загалом торговельний оборот Німеччини із країнами Азії і Тихоокеанського регіону становив у цьому ж році 11,5% загального обсягу зовнішньої торгівлі. Лівова частка цієї торгівлі припадала на Японію. Наступне місце обіймає Китай. З переходом КНР у розряд глобальних гравців «китайська тематика» стала одним із ключових моментів у зовнішньополітичній діяльності «великої коаліції», яка прийшла до влади у результаті дострокових парламентських виборів у 2005 році.

До того ж Берлін і Пекін помітно активізували свою міжнародну діяльність на багатосторонньому рівні. Обидва входять до «шістки» з врегулювання іранської проблеми, обидва також відрядили свої військові контингенти в рамках місії UNIFIL в Лівані, обидва активно діють на африканському континенті у пошуках диверсифікації отримання сировинних і енергетичних джерел. Саме Німеччина під час свого головування у «Групі восьми» в 2007 році стала ініціатором «підтягування» КНР та інших країн третього світу до роботи у «вісімці», що отримало назву «хайлігендаммський процес» (ХП).

У 2007 році Пекін відвідали тодішній президент ФРН Х.Келлер, канцлер А.Меркель, міністр оборони Ф.Й.Юнг та інші. Проте інтенсивний діалог між Берліном і Пекіном був призупинений китайським керівництвом, коли у вересні цього ж року канцлер А.Меркель прийняла у своїй офіційній резиденції духовного лідера тибетців Далай-ламу, якого в Пекіні розглядають як відкритого сепаратиста. Жоден із попередніх канцлерів

не наважувався на подібний крок, побоючись таким чином підірвати двосторонні відносини. Китай розцінив зустріч А.Меркель і Далай-лами як «грубе втручання» у внутрішні справи своєї країни. Пекін фактично заморозив на деякий час зв'язки з Німеччиною, як на двосторонньому так і на багатосторонньому рівнях. Лише після неодноразових заяв А.Меркель і міністра закордонних справ Ф.-В.Штайнмайера про підтримку формули «єдиного Китаю» вдалося до січня 2008 року дещо нормалізувати німецько-китайські стосунки.

Візит А.Меркель у жовтні 2008 року до Пекіна для участі у 7-му форумі Азія-Європа (АСЕМ) оцінили як завершення «льодовикового періоду» у взаєминах Німеччини з КНР. Канцлер зустрічалася тоді з найвищим китайським керівництвом. Голову німецького уряду супроводжували високопоставлені представники німецького бізнесу, серед яких представники керівництва таких концернів, як «Тіссен-Крупп», «Сіменс» і «Даймлер», які давно і плідно співпрацювали з Китаєм. У цьому ж році взаємний товарообіг цих країн досяг 93,5 млрд. євро (після США Китай – другий за значенням ринок збуту німецьких товарів за межами Європи). Але і у списку торговельних партнерів ФРН Китай далеко не на останньому місці: по імпорту на четвертому, а по експорту на одинадцятому місці. При цьому німці зіткнулися з неприємною для себе тенденцією: торговельний баланс складався не на користь Берліна.

Німеччина була одним із ініціаторів списання боргів з низки країн третього світу. 23 червня 2000 року між 71 країною Африки, Карибського регіону, Тихоокеанського басейну і ЄС терміном на 20 років був підписаний «Договір про партнерство», яким замінив 4-у Ломейську угоду, термін якої завершився у лютому 2000 року. Євросоюз надав «пакет допомоги» розміром у 13,5 млрд. євро.

Разом з тим, витрати на співпрацю з країнами, що розвиваються, за уряду Шрьодера-Фішера скоротились у 2003 році до приблизно 0,21% від ВВП (рекомендовано ООН, щоб ці суми становили 0,7% ВВП). Паралельно ФРН скорочує число країн, з якими вона має коопераційні зв'язки. Їх число скоротилось в останні роки з 118 до 70. Мета – підвищення ефективності економічної допомоги.

У списку зовнішньополітичних пріоритетів «великої коаліції», яка прийшла до влади наприкінці 2005 року, «політика розвитку» опинилася на останньому, сьомому місці, хоча питання безпеки у контексті взаємин Північ-Південь залишаються важливими для нового уряду. Також нові коаліціанти зробили акцент на участь у «політиці розвитку» у складі міжнародних організацій, тобто на багатосторонньому рівні. У 2008 році економічна допомога на двосторонньому рівні була надана 57 країнам, тоді як у 1998 році – 119. Головне при цьому відводиться ефективності допомоги.

Особливий інтерес для ФРН становлять так звані «порогові» країни, які вийшли з розряду країн, що розвиваються, але ще не зараховані до кола промислово розвинених чи постіндустріальних держав. Це – Китай, Індія, Бразилія, Мексика, Південна Африка.

1 січня 2007 року ФРН зайнявши місце головуючого у «вісімці», висунула гасло: «Розвиток і відповідальність». Головне у цій програмі відводилось країнам третього світу, зокрема Африці. При цьому А.Меркель розглядає стратегію розвитку відносин країн «вісімки» з Африкою як свого роду «партнерство у проведенні реформ». Африканські країни повинні розвивати структури, які полегшать притік приватних інвестицій, розширяють демократичні інститути, боротимуться з корупцією, продемонструють більший суверенітет над природними ресурсами.

Партнери по «великій коаліції» пообіцяли поетапно підвищувати витрати на підтримку країн, що розвиваються, до 0,51% ВВП у 2010 році і довести у 2015 році до необхідних 0,7% ВВП, визначених ООН.

Німецько-російські відносини

Всі уряди в історії ФРН прагнули зберегти і підтримувати конструктивні стосунки з Москвою. Як підкреслюється в офіційних заявах МЗС ФРН, «без Росії неможливо забезпечити на тривалу перспективу безпеку і зовнішньополітичну стабільність у Європі. Тому німецька політика щодо Росії розуміється як європейська стабілізаційна політика».

Розвиток взаємин між ФРН і Російською Федерацією на початку 1990-х років за канцлерства Г.Коля та президентства Б.Єльцина мали невизначений характер, оскільки обидві держави пристосовувалися до нових обставин, тобто до свого нового статусу суб'єктів міжнародних відносин. Загалом 1990-і роки у німецько-російських відносинах можна схарактеризувати як період адаптаційного чи стагнаційно-інерційного розвитку. Цьому є пояснення. З боку РФ: нестабільність російської політичної системи; відповідно невизначеність зовнішньополітичних векторів, ускладнених рецидивами імперського мислення; орієнтація російської правлячої еліти на американську економічну модель та ігнорування західноєвропейської моделі, в тому числі і німецького досвіду. З боку ФРН: зайнятість внутрішньою проблемою – приєднанням НДР і підтягуванням її до соціально-економічного рівня ФРН; зайнятість проблемами ЄС у контексті формування економічного і валютного союзу та ризиків розширення ЄС; орієнтація на співпрацю з країнами ЦСЄ, більш стабільними і прогнозованими; негативне ставлення ФРН до інтеграційних процесів на теренах СНД та декларації російського керівництва про право на інтервенцію, якщо у країнах СНД не дотримуватимуться прав людини (йшлося про 25 млн. росіян, які проживали за межами РФ, зокрема, в Україні – 10–12 млн. осіб.); заява Росії про те, що СНД є винятково її сферою впливу і інтересів (проте і США, і ФРН, і Китай, і ЄС також виявляли інтерес до Прикаспійського регіону, Закавказзя, Казахстану, Середньої Азії).

21 листопада 1991 року у спільній заяві Єльцина і Коля російський президент пообіцяв вивести радянські війська з німецької території достроково – до кінця 1994 року і дотримався своєї обіцянки. Під час жовтневих подій 1993 року (боротьба Б.Єльцина з Верховною Радою) ФРН підтримала російського президента. Г.Коль виступив неодноразово посередником між Єльцином і своїми партнерами по НАТО. Таку ж роль федеральний канцлер ФРН взяв на себе і на міжнародній економічній арені, зокрема, у «великій сімці». Вперше у її засіданні російський президент Б.Єльцин взяв участь як рівноправний партнер у липні 1994 року у Неаполі. З точки зору Москви це був крок на шляху інтеграції Росії у світову економіку.

В останні роки канцлерства Г.Коля і президентства Б.Єльцина окреслилася тенденція перегляду принципів стосунків між Німеччиною і Росією. Цьому сприяла так звана «банна дипломатія», «дипломатія без краваток» та чоловіча (особиста) дружба, яка зав'язалася між обома лідерами. Росія, пердовсім, була зацікавлена в німецьких кредитах. За канцлерства Коля Німеччина виділила Росії під реформи 120 млрд. марок.

У червні 1996 року фактично хворий Б.Єльцин виграв з допомогою свого оточення президентські вибори. У вересні 1997 року відбувся візит президента ФРН Романа Герцога до Росії. Але влада вже перебувала у руках єльцинських сподвижників: з 1992 по 1997 роки 50 млрд. дол., в тому число і кредити МВФ, були переведені на сумнівні рахунки. Б.Єльцин оголосив про свою відставку 31 грудня 1999 року і призначив своїм спадкоємцем В.Путіна.

Прихід до влади «червоно-зеленої» коаліції на чолі з Г.Шрьодером і Й.Фішером (листопад 1998 року), дострокова відставка Б.Єльцина і обрання 2000 року президентом Росії В.Путіна закріпили тенденцію стриманого прагматизму у двосторонніх німецько-російських відносинах. Загалом за уряду «червоно-зелених» двосторонні відносини розвивались позитивно.

Необхідно зазначити також, що за «червоно-зеленої» коаліції сформувалася нова парадигма зовнішньополітичної діяльності ФРН, у німецько-російських відносинах у тому числі, а саме, запровадження «мультилатералізму» (багатостороння, багатшарова дипломатія) як віддзеркалення глобалізації, або глибока включеність країни в систему міжнародних відносин через міжнародні організації і діяльність методами багатосторонньої дипломатії на відміну від «унілатералізму» (іншими словами, вільного самостійного, одиночного плавання). Виходячи з цього, у відносинах ФРН з Росією було відхилено білатералізм (зосередження виключно на двосторонніх відносинах) і запропоновано мультилатералізм, тобто розвиток двосторонніх відносин винятково в міжнародному, багатосторонньому контексті співпраці з ЄС, НАТО тощо.

Нове німецьке керівництво віддавало на перших порах перевагу західноєвропейським проблемам: Г.Шрьодер відвідав

після свого обрання канцлером Париж, Вашингтон, Лондон, Гаагу, Варшаву і т. д. До речі, коментуючи вибори 1998 року у ФРН, Б.Єльцин мав необережність заявити, що хотів би бачити переможцем на виборах свого «друга Гельмута». Ускладнювала німецько-російські відносини і друга чеченська війна. Перший візит Г.Шрьодера до Москви не супроводжувався підписанням договорів.

Соціал-демократичний канцлер ФРН визначив пріоритети німецько-російських відносин: 1) припинення «дипломатії чекової книжки»; 2) підтримка російських демократичних реформ. Безперечно, для російських керівників більш приємно характеризувати відносини з ФРН як відносини «стратегічного партнерства». Проте для Німеччини відносини такого рівня асоціюються з «феноменом» Рапалло і пактом Молотова-Ріббентропа.

Разом з тим, у Росії і Німеччині існує чимало точок дотику з різних міжнародних проблем: безпека ядерних реакторів, боротьба з міжнародним тероризмом, наркоторгівлею, цивілізоване розв'язання міграційних проблем, підтримка екологічних проблем тощо.

15–16 червня 2000 року російський президент В.Путін відвідав з офіційним візитом Німеччину. Нагадаємо, що він прекрасно володіє німецькою мовою, добре знає німецьку історію і тривалий час перебував на території НДР як розвідник. Німецький та російський лідери домовилися про новий етап будівництва відносин «на ґрунті спільних інтересів». Під час цієї зустрічі було підготовлено декілька проектів у сфері енергетики на суму 3,5 млрд. марок, домовлено про реструктуризацію російського боргу (Росія отримала у спадок від СРСР 170 млрд. дол. зовнішнього боргу, що становило майже 62% ВВП Росії). Водночас ФРН відмовилась закупляти російсько-український транспортний літа АН-70 і віддала перевагу аеробусу західноєвропейського виробництва.

Щоправда, міністр закордонних справ Йошка Фішер висловив своє бачення німецько-російських відносин, розвиток яких, на його думку, має залежати від того, як у Росії будуть дотримуватися прав людини.

«Спільні інтереси» з Німеччиною для Росії полягали в тому, що без ФРН розв'язання важливих для Росії регіональних і континентальних проблем практично є неможливим. Для ФРН «спільні інтереси» з Росією будувалися на визнанні того, що без Росії неможливо досягти євразійської стабільності та безпеки.

Червнева зустріч В.Путіна і Г.Шрьодера, вказує відомий німецький кремленолог М.Момзен, стала прологом встановлення особистої дружби між лідерами обох держав і доброзичливого ставлення провідних німецьких політиків до інтересів Росії, адвокатом якої вони активно стали виступати на різних міжнародних форумах.

Після чергової перемоги на парламентських виборах 2002 року канцлер ФРН виділив стосовно Росії дві програмні цілі: 1) Залучення Росії до системи європейської безпеки; 2) Розвиток двосторонніх політичних, економічних і громадських відносин.

Трагедія 11 вересня 2001 року надала німецько-російським відносинам нові імпульси. Наприкінці вересня цього ж року відбувся візит російського президента до ФРН, який посприяв формуванню нової архітектури світової безпеки, спрямованої на комплексний спротив цивілізованого світового співтовариства міжнародному тероризму. У цьому ж контексті необхідно розглядати візит Г.Шрьодера до Росії, який відбувся 8–9 жовтня 2003 року, і підписання угоди про транзит авіації бундесверу через територію Росії до Афганістану і регулярні консультації, обмін думками з насущних проблем міжнародного життя. Тоді ж було досягнуто домовленості про спрощений візовий режим для деяких категорій росіян для в'їзду до Німеччини і підписано 15 контрактів у сфері економіки.

Потужно розвиваються німецько-російські торговельно-економічні відносини. ФРН залишається найбільшим з усіх західноєвропейських країн торговельним партнером Росії: у 1998 році обопільний товарообіг цих країн склав 24 млрд. німецьких марок, у 1999 – 27 млрд. марок, у 2003 – 24,5 млрд. євро, у 2004 році – понад 31 млрд. євро. Щоправда, 50% російських поставок до Німеччини становить сировина, енергоносії, кольорові метали. Так само ФРН обіймає перше місце за обсягом інвестицій у російську економіку: з 1991 по 2001 рік вони

склали 6 млрд. дол. У Росії зареєстровано 2300 фірм за участю німецького капіталу. Росія, у свою чергу, інвестувала в німецьку економіку 1,3 млрд. дол. У ФРН діє понад 500 російських фірм. 1800 керівників російських підприємств стажувалися у ФРН. 2000 року створена російсько-німецька Робоча група високого рівня зі стратегічних питань економічної і фінансової співпраці.

Існує у російсько-німецьких відносинах одна дражлива тема, яка стосується зовнішнього боргу Росії, отриманого нею у спадок від СРСР, 40% якого припадає на ФРН. Попри дружбу Г.Шрьодера з В.Путіним Німеччина не готова до жодних поступок щодо російської заборгованості, вважаючи, що Росія має значні ресурси для того, щоб самостійно справитися зі своїми фінансовими зобов'язаннями.

Весною 2002 року врегульовано питання про радянський борг НДР. Німецьке керівництво зменшило суму цього боргу в 14 разів – до 500 млн. євро, з яких 350 млн. Росія виплатила в серпні 2002 року.

8 вересня 2005 року, якраз напередодні парламентських виборів у ФРН, на яких «червоно-зелена» коаліція зазнала поразки, було підписано у Берліні у присутності президента Росії В.Путіна і федерального канцлера Г.Шрьодера угоду про «газопровід століття». Головна мета Північно-Європейського проекту («Північний потік» – Nord strim) – прямі поставки російського газу до Німеччини в обхід Східної Європи шляхом будівництва через акваторію Балтійського моря газопроводу. Довжина морської ділянки газопроводу від Виборга до Грайфсвальда складає 1189 км. Продуктивність газопроводу, за різними оцінками, становитиме від 19 до 30 млрд. куб. м в рік. За повної потужності газопровід пропускатиме 55 млрд. куб. м. блакитного палива (Україна щорічно транспортує через свою територію близько 120–130 млрд. кубометрів газу, з них 30 млрд. наша країна отримує як оплату за транзит, вартість якого становить 1,5 млрд. дол. або 40% дохідної частини українського бюджету.

Загальний обсяг інвестицій у будівництво морської ділянки Північно-Європейського газопроводу (ПЕГ) оцінюється в 2 млрд. дол. Загальна вартість ПЕГ становить приблизно 5,7 млрд. дол. Восени 2006 року «Газпром» розпочав у Росії будівництво першої лінії цього газопроводу.

Початок поставок газу по ПЕГ було заплановано на 2010 рік. Комісія ЄС схвалила російсько-німецьку угоду. Передбачається, що Росія зменшить кубатуру газу, яка пропускається українським газопроводом, десь на 55 млрд. кубометрів (у 2005 році через Україну було пропущено 128 млрд. куб. м російського газу) і перекине їх на ПЕГ і тільки на одній Україні Росія зекономить щорічно понад 1 млрд дол. (необхідно врахувати ще газопроводи, які прокладені через Польщу, Білорусь, Балтійські держави). Москва не приховує того факту, що саме через Польщу і Білорусь зменшить транзит свого газу. Російський аналітик Михайло Корчемкін розповідає про цю ситуацію так: «В теорії газ для «Північного потоку» мав би надходити з нового родовища Штокман та через трубопровід Грязовець-Виборг. Однак ні одного ні другого немає і швидше за все не буде. І це зрозуміло, оскільки після будівництва «Північного потоку» загальна кількість російського газу, який експортується на Захід, не збільшиться. Газ просто заберемо з труб, які йдуть через Польщу та Білорусь».

Планується, що новий маршрут, який проходитиме і по морю, і по суші, дозволить підключити до «газопроводу» Великобританію, Нідерланди, Данію. Є домовленість про участь Голландії в ПЕГ. Італійська фірма «ENI» також висловила бажання стати учасником проекту. При цьому частка російської участі у ПЕГ повинна залишитися на рівні 51% акцій.

Північно-Європейський газопровод має не тільки економічну доцільність, але й політичну. Нагадаємо, що 22 грудня 2005 року В.Путін заявив на засіданні Ради безпеки, що Росія повинна на середньотермінову перспективу претендувати на світове лідерство в енергетичній сфері. Так, газопровід в обхід Польщі та країн Балтії ослабить їхню енергетичну безпеку, таким чином новий газопровід перетвориться у фактор російського тиску на ці країни. Литва, Латвія та Естонія взагалі розглядають ПЕГ як новий, газовий, варіант пакту Молотова-Ріббентропа.

На шляху будівництва ПЕГ існує низка інших перешкод. Скандинави привертають увагу до численних екологічних ризиків. Балтійське море належить до найбільш чутливих морських екосистем світу, тож такий великий трубопровідний проект, якщо його неправильно реалізувати, може завдати невідновлюваної шкоди екосистемі Балтики. Невирішеним зали-

шаєть і таке, як міни, затоплені кораблі з небезпечним вантажем, токсичні речовини в донних відкладеннях. Не дивно, що Скандинавські країни (Фінляндія, Швеція, Данія) відмовилися на першопочатках підтримати новий газопровід. Проте вже 20 жовтня 2009 року офіційну згоду на будівництво «Північного потоку» в своїй виключній економічній зоні дала Данія, в середині листопада цього ж року подібний крок зробили Швеція та Фінляндія.

Як передбачає керівництво Nord strim, будівництво морської частини трубопроводу розпочнеться 1 квітня 2010 року. Зокрема, німці побудували вже кількадесят кілометрів газопроводу ОПАЛ, який пролягатиме вздовж східного кордону та поставлятиме газ з балтійської труби німецьким і чеським клієнтам, а, можливо, також і Польщі. У шведському та фінському портах Карлскруна та Котка побудувати склади труб, триває інтенсивна модернізація німецького порту Засніц, який має відігравати в цьому проекті ключову роль. Росіяни почали ліквідувати міни у фінських територіальних водах та економічній зоні цієї держави. Загалом на підготовку до будівництва трубопроводу витратили вже 2 млрд. дол., і після згоди Данії, Фінляндії та Швеції проект «Північний потік», швидше за все, відбудеться.

Згідно з актуальними планами, будівництво принаймні першої черги має завершитися в 2012 році. Однак безліч технічних перешкод, застережень низки балтійських держав та дипломатичні інтриги можуть, на думку експертів, загальмувати цей процес до 2014-го чи навіть 2015 року. Попри все, перша гілка трубопроводу відкрита у листопаді 2011 року.

Шкода, що Україна не скористалася шансом долучитися до процесу консультацій щодо «Північного потоку» та інших балтійських проектів.

Утворення в 2005 році уряду «великої коаліції» з ХДС/ХСС і СДПН на чолі з А.Меркель не призвело до кардинальних змін у стосунках з Росією. Відбулося вже декілька зустрічей А.Меркель з президентом Росії Д.Медведевим і прем'єром В.Путіним, на яких панувала доброзичлива атмосфера. ФРН, як і раніше, переконана, що добрі стосунки з Росією є однією із засад зміцнення глобальної стабільності в трансатлантичних рамках,

які включають США, Євросоюз і Росію. Пропозиції російського президента про створення загальноєвропейської системи безпеки доброзичливо зустрінуті в Берліні.

Разом з тим політика «великої коаліції», тобто уряду А.Меркель, щодо Росії найбільш вірогідно буде мало різнитися від політики «червоно-зелених». Щоправда, канцлер А.Меркель, з одного боку, пообіцяла, що відносини з Москвою залишатимуться стратегічними, а, з другого, що вони вже не будуть, як зазначається у програмі ХДС/ХСС, будуватися «через голови сусідів», а також що більше не буде замовчуватися «проблематичний внутрішньополітичний розвиток подій у Росії». Більш всього, А.Меркель та її уряд не будуть з олімпійським спокоєм ставитися до специфіки «президентської демократії» В.Путіна, як це було за Г.Шрьодера.

У 2006 році відбувся у Томську форум бізнесових кіл ФРН та Росії за участю федерального канцлера Німеччини та російського президента, на якому були визначені сфери співпраці: енергетика, авіація, космос. Сторони погоджувались щодо необхідності переходу до нових форм співпраці та масштабної операції, так було підписано 8 угод.

У сфері двосторонніх економічних взаємин обсяг торгівлі між Німеччиною і Росією зберігається на рекордному рівні – близько 53 млрд. дол. у 2007 році. І це не межа, оскільки потенціал зростання німецько-російської торгівлі існує.

Активною є культурна співпраця ФРН і Росії. Найскладнішим у цій царині є питання реституцій. Ще за радянських часів Німеччині Росією було повернено понад 1,5 млн. одиниць зберігання. 1994 року Росія передала німецькій стороні три томи матеріалів про культурні цінності, втрачені нею під час війни. Російський список складається з 40 тис. предметів. Німеччина вручила Росії зустрічний список з 200 тис. предметів.

5 лютого 1997 року Державна дума Росії прийняла Закон про культурні цінності, який забороняв передавати і вивозити « Росії будь-які пам'ятки. Але Конституційний суд РФ вніс деякі поправки до цього Закону і переговори між ФРН і Росією продовжуються.

Культурна співпраця відбувається не тільки на державно-му рівні, але й на неофіційному. З 1998 року діє культурний

форум «Потсдамські зустрічі». З 2001 року функціонує «Петербурзький діалог» – дискусійний форум громадськості. У його рамках відбулися три зустрічі: у 2001 році у Санкт-Петербурзі, у 2002 році – у Веймарі, 2003 – у Санкт-Петербурзі. Засновано молодіжний форум під назвою «Разом у ХХІ сторіччя», в рамках якого відбуваються мовні змагання.

Розвиток німецько-українських відносин

Порівнюючи з іншими західними державами, Німеччина почала приділяти Україні значно більше уваги ще тоді, коли на офіційному рівні про її державну незалежність навіть не йшлося. Бонн був першою столицею Заходу, яка відкрила Генеральне консульство своєї держави у Києві 1 серпня 1989 року. Після проголошення незалежності України ФРН у числі перших держав світу визнала Україну 26 грудня 1991 року. Дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 17 січня 1992 року. Послом у нашій країні був призначений відомий дипломат граф Хеннеке фон Бассевітц, перший в Україні посол іноземної держави. Його наступником на цій посаді пізніше став А.Арно, а у березні 1996 року послом ФРН у нашій країні був призначений Е.Гайкен, а сьогодні – це Райнгард Шеферс.

У квітні 1991 року відбувся офіційний візит Голови Верховної Ради України Л.М.Кравчука до ФРН, у ході якого відбулися зустрічі з Федеральним канцлером Г.Колем та членами бундестагу. У грудні цього ж року ФРН відвідав міністр закордонних справ України А.Зленко. Ці перші контакти дали змогу з'ясувати вихідні моменти співпраці й намітити її перспективи.

Проте період 1991–1992 років не приніс бажаних результатів у сфері формування договірної бази двосторонніх стосунків. У лютому 1992 року відбувся перший закордонний візит новообраного Президента України Л.Кравчука. Він був саме до ФРН. У ході цього візиту були лише визначені можливі напрямки співпраці на майбутнє. Річ у тім, що тоді Німеччина, як і інші країни Заходу, розглядали відносини з Україною та іншими країнами СНД через призму відносин з Москвою. Україні також як новому суб'єкту міжнародних відносин необхідний

був час для визначення тенденцій у процесі державотворення та напрацювання зовнішньополітичних пріоритетів.

Наприкінці 1992 року урядові кола Німеччини остаточно визначилися у помилковості щодо орієнтації виключно на Росію і підсумували, що відносини з Україною необхідно розглядати як окремих і самостійний напрям німецької зовнішньої політики. У Бонні розуміли, що без суверенної України неможливо зберегти той стан речей, який склався в Європі після об'єднання Німеччини, розпаду Організації Варшавського Договору, а потім СРСР. Враховуючи нові геополітичні реалії, керівництво обох держав дійшло розуміння щодо необхідності позитивних зрушень у формуванні політико-правових засад двосторонніх відносин.

У цьому сенсі 1993 рік став переломним для України. Провідні країни світу відмовилися від силового тиску на Україну стосовно необхідності її відмови від ядерної зброї, почали враховувати її політичні і навіть економічні інтереси, пропонувати певну фінансову компенсацію і підтримувати Україну у відносинах з Росією. Україна почала визнаватися іншими державами як суб'єкт міжнародної політики.

Упродовж 1993–1995 років відбулися візити Федерального канцлера Німеччини Г.Коля до Києва (1993 р.) та Президента України Л.Кучми до Німеччини (1995 р.), під час яких підписано Спільну декларацію «Про основи взаємовідносин між Україною та ФРН» і Угоду про уникнення подвійного оподаткування.

2–4 вересня 1996 року відбувся другий офіційний візит на найвищому рівні Федерального канцлера Німеччини Г.Коля до України. Крім Києва, німецька делегація побувала в Одесі, де відбулася зустріч з мером міста Е.Гурвіцем та підприємцями Одеси. Разом із Г.Колем Україну відвідала група представників бізнесових кіл ФРН. Під час переговорів Федерального канцлера з Президентом України Л.Кучмою, прем'єр-міністром та головою Верховної Ради йшлося про архітектуру європейської безпеки, економічні реформи, інвестиційну політику, про облаштування німців, виселених з України за часів тоталітаризму. У результаті цих переговорів були підписані такі документи: договір про співпрацю у справах осіб німецького походження, які мешкають в Україні; спільну заяву урядів України та

ФРН про посилення співпраці для підтримання реформ в Україні; угоду про співпрацю між Держтелерадіо України та другим каналом Німецького телебачення (ЦДФ); протокол про обмін ратифікаційними грамотами щодо угоди про уникнення подвійного оподаткування.

«Важливим етапом як у двосторонніх, так і в загальному контексті відносин з європейськими державами», – назвав президент України Л.Кучма другу консультативну зустріч, що відбулася 8–9 липня 1999 року у столиці нашої країни. Участь у консультаціях узяв новий федеральний канцлер ФРН Г.Шрьодер, обраний на цю посаду у вересні 1998 року. Він заявив: «Політика Німеччини щодо України не зміниться. Я буду продовжувати курс відносин, накреслений попереднім урядом на чолі з Г.Колем». У центрі розмов між представниками урядів були економічні відносини, енергополітика в нашій країні, миротворча місія в Косово, наближення України до Європейського Союзу. З цього приводу Г.Шрьодер зазначив: «Стратегія наближення України до ЄС буде розроблена до кінця 1999 року».

На нинішній день між ФРН та Україною укладено понад 60 різнопрофільних угод, реалізується чимало спільних проєктів, діє 840 німецьких фірм і спільних українсько-німецьких підприємств. Німеччина посідає одне з провідних місць серед іноземних інвесторів України.

РОЗДІЛ IV. ІТАЛІЯ

Зовнішньополітичні пріоритети Італії у 1990-х – 2011 роках

У постбіполярний період в офіційних документах Італія все частіше заперечує традиційну пасивність своєї зовнішньої політики і декларує «власний внесок у світову політику», активність і самостійність у цій царині і вихід з фарватеру політики НАТО та ЄС. Фігурують у документах та виступах державних посадовців такі нові ідеологеми, як «універсалізм італійського зразка», «глобальне бачення» Італії, яка проголошує себе «активним учасником процесів глобального виміру».

Поворотним моментом для цих змін в офіційній ідеології Італії вважається завершення «холодної війни», яке поставило країну «перед лицем одночасно нової і важкої відповідальності». У червні 2000 року італійський міністр закордонних справ Ламберто Діні визначив під час свого виступу у сенаті базові положення нової офіційної зовнішньополітичної концепції, суть якої полягає у тому, що «біполярний світ змінився світом протагоністів, членом якого є і сама Італія», викресливши себе із списку «середніх держав».

У межах «світу протагоністів», який формується, Італія офіційно окреслює свої власні зовнішньополітичні пріоритети. Серед найважливіших сегментів італійської «глобальної відповідальності» вважається врегулювання балканської кризи, розширення ЄС, забезпечення середземноморської безпеки, боротьба з тероризмом і незаконною міграцією. Італія позиціонує себе глобальним арбітром на світовій арені. У контексті цієї позиції экс-президент К. Чампі визначив приналежність своєї

країни до «вузького кола великих держав». На його думку, італійська зовнішня політика повинна спрямовуватися на те, щоб ХХІ століття перетворилося у століття миру, громадянського та економічного поступу.

Новим обов'язком для Італії є привнесення у світову політику моральних цінностей, фундаментальних цінностей демократичного світу і навіть за межами зони італійської відповідальності. Ідеологема миру займає в італійській зовнішньополітичній риторичі пріоритетне значення. Проте показово, що найчастіше італійські офіційні особи, говорячи про мир, оперують терміном «європейський мир» (під яким необхідно розуміти сучасний стан розвитку Євросоюзу).

Італія та югославська криза

Враховуючи складні відносини Італії з соціалістичною Югославією щодо повоєнного територіального розподілу, вона приділяла велику увагу процесам, які відбувалися на теренах СФРЮ по завершенні холодної війни. У 1991 році італійський уряд на першопочатках, як і всі країни ЄС і США, підтримував єдність Югославії. Проте, як відомо, з початком військових дій у Словенії деякі держави, у першу чергу Німеччина, підтримана Австрією, Данією і Угорщиною, стали виступати за визнання незалежності Словенії і Хорватії. В італійській спільноті можна було простежити дві тенденції з цього приводу. Одна була спрямована на єдність Югославії і звідси підтримка, хоча не завжди послідовна, дій Сербії. Цієї позиції притримувався у перші місяці югославського конфлікту італійський міністр закордонних справ Де Мікеліс, який став одним із «протагоністів» Бріонської декларації СФРЮ, Хорватії і Словенії від 7 липня 1991 року, яка встановлювала тримісячний мораторій на відокремлення двох республік і визначала мирний шлях врегулювання конфлікту. Згодом позиція Де Мікеліса набрала одверто проюгославського, антихорватського характеру. Він заявив, що «Італія віддає перевагу об'єднаній Югославії у формі конфедерації». Інша, прохорватато-словенська тенденція, поширювалася під впливом Ватикану і охоплювала католицькі верстви краї-

ни. Рупором цих настроїв став колишній посол Італії в СРСР Серджо Романо. Прихильники розпаду Югославії плекали надію на перегляд Озимської угоди 1975 року, яка закріплювала непорушність італо-югославського кордону, який склався після Другої світової війни у результаті підписаних договорів, регулювала культурну автономію меншин і визначала напрямки економічної співпраці між обома країнами.

Кардинальна зміна офіційної позиції Італії щодо югославської кризи сталася після так званого трієстського скандалу на початку жовтня 1991 року. Суть його полягала у тому, що виникла ідея відправки додому через італійський порт Трієст частини Югославської народної армії (ЮНА), які були блоковані у Словенії після припинення там військових дій – всього близько 2,5 тис. осіб і 80 танків. Де Мікеліс прийняв це рішення практично одноосібно. Йому опонував президент Італії Франческо Коссіга, парламент, який висловив протест щодо дій міністра закордонних справ, жителі Трієста розпочали маніфестації.

Після цього скандалу Італія змінює своє ставлення до Хорватії та Словенії і сам Де Мікеліс запропонував у грудні 1991 року своїм колегам по ЄС визнати ці дві югославські республіки до кінця року. Як відомо, Хорватія і Словенія були визнані Євросоюзом 15 січня 1992 року.

Водночас змінилася офіційна позиція і ставлення Італії до Сербії. Вона погодилася на економічні санкції тільки щодо Сербії і Чорногорії, а президент Ф.Коссіга заявив, що «Сербія і ЮНА здійснюють геноцид».

Так само Італія стала перейматися проблемою захисту італійської меншини у цих двох республіках. 15 січня 1992 року, у день визнання двох республік, Італія підписала з Хорватією Меморандум про захист італійської меншини в Хорватії і Словенії. Словенія не підписала цей документ, але заявила, що дотримуватиметься його положень. Окрім цього, 23 грудня 1991 року в Італії було прийнято закон, який полегшував в'їзд та проживання на італійській території італійців з Югославії.

З розвитком кризи югославська політика Італії у 1992–1993 роках виглядає надто пасивною, оскільки вона була зайнята своїми внутрішніми проблемами (операція «Чисті руки»). Країна лише надавала свої авіабази для літаків НАТО (США, Франції,

Великобританії, Нідерландів), які з квітня 1993 року патрулювали повітряний простір Боснії і Герцеговіни (БіГ). Італія також брала участь у міжнародних конвоях у Боснію.

Водночас необхідно констатувати значне погіршення відносин з новими югославськими республіками – Хорватією та Словенією. Причин цього декілька: дискримінація італійської меншини (заборона іноземцям, у тому числі італійцям, володіти нерухомістю у Словенії), небажання керівництва обох республік повертати майно італійських біженців, втрачене ними після війни, та розв'язати прикордонні проблеми тощо.

Італія не була запрошена Євросоюзом стати учасником контактної групи з БіГ, що викликало невдоволення нового уряду на чолі з С.Берлусконі і його уряд взяв курс на самостійну політику в югославському питанні та на співпрацю з іншими організаціями: «вісімкою», Центрально-Європейською ініціативою (ЦЕІ) та Росією.

Італія в особі свого міністра закордонних справ А.Мартіно закликала якнайскоріше скасувати санкції проти СРЮ. Під час Трієстської зустрічі ЦЕІ (липень 1994 року) під впливом Італії була прийнята заява про участь представників СРЮ у врегулюванні кризи. Щодо війни у БіГ Італія виступала за укладення миру, а не локалізацію конфлікту і також не підтримала пропозицію скасувати ембарго на поставки зброї у БіГ. Це пояснюється тим, що італійські урядовці прагнули уникнути як сербського, так і ісламського (не тільки боснійського) тероризму біля своїх кордонів. Зате відносини з Хорватією та Словенією залишалися напруженими. Головним залишалось становище італійської общини. Більше того міністри, які представляли в уряді С.Берлусконі Національний альянс, відкрито закликали до перегляду східних кордонів.

Італія заблокувала у листопаді 1994 року прохання Словенії щодо вступу до ЄС.

Перехідний уряд Ламберто Діні, який був сформований у січні 1995 року, налагодив стосунки з ЄС і відповідним чином скорегував югославську політику з загальноєвропейським підходом до неї. Тоді ж Італія була запрошена до участі у контактній групі з БіГ. Загалом, 1995 рік характерний прагненням Італії до інтенсивної міжнародної координації своїх дій

щодо Югославії. Але все ж Італія не брала участі у мирних переговорах у Дейтоні, які відбулися наприкінці 1995 року і результатом яких стало врегулювання боснійської кризи. Результатом цих переговорів стала Паризька мирна угода, підписана президентами СРЮ, Хорватії і БіГ під егідою Росії і провідних держав Заходу, але без Італії.

У стосунках зі Словенією було досягнуто прогресу: 13 червня 1995 року словенський уряд запропонував своєму парламенту змінити статтю 68 республіканської конституції, яка забороняла іноземним громадянам володіти нерухомістю на території Словенії. Це стало підставою підтримки Італією наміру Словенії інтегруватися до ЄС, ЗЕС і НАТО. Зате політичні відносини з Хорватією у 1995 році залишалися напруженими, оскільки Конституційний суд Хорватії вніс поправки до 18 статей статуту регіону Істрія, які позбавили тамтешню італійську меншину білінгвізму і фіскальної автономії.

Натовське бомбардування Сербії в березні 1999 року без санкції Ради Безпеки ООН італійське керівництво загалом підтримало, але, остерігаючись сербської відповіді, підкреслено заявляла, що не бере участі в нанесенні авіаударів. Італійські літаки займалися лише супроводом натовських бомбардувальників, радіолокаційною розвідкою та іншими допоміжними завданнями. Проте з 14 квітня Італія безпосередній учасник бомбардування Югославії. Всього в операції НАТО в Югославії брали участь 42 італійські літаки (США – на початку операції 240 літаків, Франція – 40, Німеччина – 16, Голландія – 16, Бельгія – 10, Великобританія – 9, Норвегія – 8, Канада – 6, Туреччина, Іспанія і Данія – по 4, Португалія – 3. Згодом кількість американських літаків збільшилась до 480, британських – до 28, французьких – до 81).

У той же час Італія проводила активні акції щодо розподілу гуманітарної допомоги косовським біженцям в Албанії. Активну позицію зайняв уряд країни і у червні 1999 року, коли обговорювалися шляхи післякризового урегулювання в Косово. У результаті всього цього, як відомо, Італія отримала свій власний сектор відповідальності в Косово і тим самим символічно виявилась прирівненою до провідних держав НАТО (чого вона не змогла добитися у ході Дейтонського процесу).

Італія – Євросоюз

Після приходу до влади у 1994 році нового уряду на чолі зі С.Берлусконі Італія відмовилася від традиційного зовнішньополітичного курсу. Новий кабінет міністрів став провідником політики так званого «євроскептицизму». Його суть заключається у критиці положень Маастрихтського договору, який встановив чотири фінансово-економічні критерії для країн-учасниць з метою досягнення єдиної грошової системи в Європі. Італія не попала до числа так званого «твердого ядра» (Німеччина, Франція, Бенілюкс).

Після відставки у грудні 1994 року уряду С.Берлусконі було сформовано у січні наступного року перехідний уряд Ламберто Діні. Першим кроком нового уряду стало «повернення до Європи» і він запевнив, що виконуватиме Маастрихтський договір, у тому числі фінансово-економічні критерії.

З 1 липня 2003 року Італія перебрала піврічне керівництво в ЄС. Тому С.Берлусконі і Ф.Фраттіні виступили з ідеєю про відродження так званого «духу засновників» Євросоюзу. Мова йшла про те, щоб шість країн, які стояли біля витоків європейської інтеграції, виробили би спільні пропозиції з нової реформи ЄС напередодні його розширення. Зокрема, італійці запропонували створити офіційну посаду міністра закордонних справ ЄС, який би об'єднав існуючі тоді посади комісара з зовнішніх справ і високого представника з СЗППБ. Інша ідея зводилася до створення «зони єврооборони», з тим, щоб країни ЄС оформили свої території як єдиний військовий простір, тобто прийняли би на себе зобов'язання з колективної оборони за аналогією зі статтею 5-ою статуту НАТО і ЗЄС. Наступна італійська пропозиція зводилася до розробки чіткого механізму субсидіарності і підпорядкування між усіма національними парламентами ЄС і Європарламентом.

Середземноморська політика італійських урядів

Проблеми Середземноморського регіону завжди займали одне з найважливіших місць у зовнішній політиці Італії. Ще у часи колоніальної імперії Італії і муссолінієвського періоду в країні утвердилась давньоримська ідеологема «mare nostrum» («наше море»).

Особливу специфіку для Італії розвиток Середземномор'я набрав після завершення холодної війни. Річ у тім, що з розпадом СРСР, розпуском ОВД Середземноморський регіон втратив для Заходу значення першочергового стратегічного об'єкта. Проте італійські експерти у зовнішньополітичній сфері сформулювали нові загрози для безпеки Італії у постбіполярний період: претензії Туреччини на роль лідера в регіоні; фрагментація Середземномор'я на субрегіони; своєрідне змагання між Середземномор'ям і Центральною і Східною Європою за отримання масштабної західної допомоги і підтримки для свого розвитку; збільшення внутрішньої конфронтації і нестабільності у низці ісламських країн регіону у результаті припинення радянської економічної та військової допомоги тощо.

Звідси активізація уваги Італії до середземноморських проблем. Насамперед італійці наголошують на важливості Середземномор'я як південного кордону для всього Європейського союзу. Італійське керівництво закликає до того, щоб всі члени ЄС, а не лише його південні країни, допомагали народам Середземномор'я з метою, «щоб вони йшли разом з нами по дорозі миру». Результатом стало формулювання нової ідеологеми: «Середземномор'ю, яке зміцниться у найближчі десять років, буде потрібно більше Європі; Європі у новому тисячолітті буде потрібно більше Середземномор'я».

Інша середземноморська тема, якою переймався італійський уряд весною–літом 2002 року – це нелегальна імміграція з арабських країн до Італії. С.Берлусконі ініціював зустріч з послами найбільш «проблемних» африканських країн, на якій жорстко зажадав від них зміцнити прикордонний та поліційний контроль за незаконною міграцією. Все це, щоправда,

загалом дещо контрастувало з поміркованим підходом стосовно міграції президента К.Чампі, який він проголосив у рамках свого «міжкультурного діалогу» в Середземномор'ї. Результатом цього стало те, що найбільш активним прихильником співпраці і інтеграції в Середземномор'ї наприкінці 2001 – першій половині 2002 року став не уряд, а президент Італії, який виступив з концепцією «міжкультурного діалогу» між Заходом та ісламом у регіоні.

Певну дипломатичну активність в останні роки Італія стала виявляти ще в одному регіоні, який є сусідом Середземномор'я, – це Африканський Ріг. Італійські представники активно втручалися у спроби налагодити мирний діалог між воюючими Ефіопією і Еритреєю, а замісник міністра закордонних справ Італії Серрі став офіційним посланником ЄС на переговорах між цими двома країнами. Укладення у середині червня 2000 року в Алжирі угоди між Ефіопією та Еритреєю про припинення вогню і введення миротворчих сил ООН і Організації африканської єдності на лінію розмежування сторін було розцінено на Апеннінах як вагомий дипломатичний успіх Італії і реальне свідчення її можливості відігравати активну роль у світовій політиці.

Ще одна особливість характеризує італійську зовнішню політику кінця 1990-х років, а саме: готовність до неформального і навіть офіційного діалогу з так званими «країнами-паріями» (Іран, Лівія, КНДР та інші) і тим самим Італія демонструє свою позицію як «світового протагоніста».

Італія та політика США щодо Іраку

На початку 2003 року міністром закордонних справ Італії було призначено Франко Фраттіні, колишнього куратора розвідслужби в уряді країни. Саме Фраттіні став ідеальним кандидатом для того, щоб реалізовувати відкрито проамериканський курс уряду Берлусконі напередодні війни в Іраку. У результаті заяви італійських урядовців мали вкрай жорсткий характер. 21 січня Ф.Фраттіні мав першу зустріч з держсекретарем США К.Пауеллом, після якої заявив, що Італія була і залишається вірним союзником США у боротьбі з тероризмом. Щоправда,

Йому вдалося уникнути відповіді на запитання журналіста, чи готова Італія підтримати операцію в Іраку без санкції РБ ООН. Але наголосив на тому, що у разі війни Італія буде на боці США.

19 березня 2003 року, буквально напередодні війни, в італійському парламенті відбулися масштабні дебати щодо ситуації довкола Іраку. Уряд країни у кінцевому підсумку прийняв рішення не відряджати свої війська в зону конфлікту і обмежитися політичною підтримкою США. Юридичною підставою для цього стала стаття 11 Конституції Італії, яка дозволяє уряду розпочинати військові дії тільки у випадку, якщо сама Італія або її союзники піддані атаці.

Головною проблемою, яка дебатовалася урядом і опозицією, стало питання про надання італійських баз у розпорядження американських військ для військових дій в Іраку. Уряд запросив згоди у парламенту на дозвіл США користуватися базами і повітряним простором країни, посиляючись на існуючі двосторонні договори. Незважаючи на протести опозиції, проурядова більшість перемогла і дала дозвіл уряду на надання військових баз і повітряного простору для американців (304 депутати проголосували «за», 246 – «проти»). Таким чином Італія офіційно стала членом антиіракської коаліції.

Італо-російські відносини

У 1990-і роки Італія прагнула підтримувати конструктивні зв'язки з Росією і демонструвала постійну готовність надати їм нового імпульсу. Італійські урядовці усвідомлювали взаємовигоду від комплексного розвитку відносин з Російською Федерацією. В обох країнах сформувався загальнонаціональний консенсус щодо поглиблення цих стосунків.

Ключовим елементом російсько-італійських відносин стало регулярне проведення міждержавних консультацій. На цих консультаціях, а також на двосторонніх зустрічах на вищому рівні розробляється стратегія двосторонніх зв'язків на перспективу. Багато з успішно діючих спільних проєктів в економічній і культурній сферах були започатковані на цих зустрічах. Достатньо назвати проривні домовленості в газовій сфері між «Газ-

промом» та італійським концерном ЕНІ, які охоплюють у часовому вимірі майже всю половину ХХІ століття. Одним із найбільших проєктів на перспективу повинно стати будівництво 400-кілометрового газопроводу, так званого «Південного потоку», який не обмежується тільки Росією та Італією, оскільки в його реалізації братимуть часті інші країни Європи. Проєктна потужність цього трубопроводу становить близько 30 млрд. куб. м.

Домовленість щодо будівництва цього газопроводу була досягнута під час візиту до Росії у 1999 року прем'єр-міністра Массімо Д'Алема з групою найбільших промисловців і банкірів.

Важливою віхою італо-російських відносин став офіційний візит президента В.Путіна до Італії в червні 2000 року. У перший же день його зустрічі з керівництвом Італії російський президент запропонував всім європейським лідерам створити спільну систему протиракетної оборони силами Росії, НАТО і ЄС, а прем'єр-міністра Італії Дж.Амато попросив виступити посередником і провести відповідні переговори з іншими членами ЄС і НАТО.

У листопаді цього ж року президент Італії К.Чампі відвідав Москву, де провів досить результативні переговори з російським керівництвом. Цей візит відкрив нові можливості для подальшої торговельно-економічної співпраці обох країн. Обидві сторони підкреслили, що зростання економічних зв'язків між Італією та Росією становить 70% щорічно. Особлива увага під час цього візиту була приділена вже згадуваному проєкту транспортування російського газу по дну Чорного моря, а також двом іншим проєктам – створенню спільного підприємства «ВАЗ-ФІАТ» по випуску легкових автомобілів у Нижньому Новгороді і спільного виробництва унікального навчально-тренувального літака Як-130, на якому можна фахово навчати льотчиків як військової, так і цивільної авіації.

Аналогічні процеси відбуваються і у сфері електроенергетики, де крок за кроком вибудовується співпраця між РАО «ЄЕС Росії» і концерном ЕНЕЛ, який успішно працює на російському ринку. Купівля великого пакету акцій ОГК-5 – однієї з основних російських генеруючих компаній – виводить цю італійську групу на місце стратегічного партнера всієї російської

енергетики. До речі, чимало домовленостей з ЕНІ і ЕНЕЛ не мають аналогів і є першими у такому сенсі.

Новий етап співпраці між двома країнами був окреслений під час візиту прем'єр-міністра Італії до Москви у лютому 2003 року і візиту-відповіді президента Росії В.Путіна в Італію в серпні цього ж року. Лідери обох країн обговорили актуальні питання міжнародного життя, зокрема іракську проблему, яка, на їхню думку, повинна бути врегульована мирними засобами за участю РБ ООН. Вони також накреслили нові шляхи взаємовигідної торговельно-економічної співпраці.

У листопаді 2003 року відбувся державний візит президента Росії В.Путіна до Італії, під час якого було підписано 12 важливих угод у сфері торговельно-економічної та науково-технічної співпраці, включаючи, зокрема, створення з урахуванням досвіду Італії промислових округів у Росії, що дозволяє якісно покращити умови для діяльності та створення малих і середніх підприємств. При реалізації цього досвіду враховувалися російські реалії. Формуючись довкола потужного головного «ядра», малий й середній бізнес у тісній кооперації з своїм зарубіжним партнером активно залучається до виробництва комплектуючих і супутніх матеріалів й послуг для «материнського» виробництва, надаючи тим самим могутній імпульс розвитку всієї прилеглої зони. Першим таким округ став функціонувати на базі допоміжних виробництв для заводів холодильників і пральних машин фірми «Індезит» у Липецькій області. Сьогодні заводи у Липецьку виробляють щорічно 1,5 млн. холодильників і майже 1 млн. пральних машин. Існують нові проекти – створюється виробництво витяжок для кухонь проектною потужністю до 1 млн. штук і будується завод електроплит. Особливо важливо те, що своїм позитивним прикладом «Індезит» відчинив шлях на російський ринок значному числу італійських малих і середніх підприємств, чи то меблевих, чи то взуттєвих, чи будь-яких інших. Більше того, досвід Липецька активно впроваджується в Татарстані, Московській області, Чувашії, Свердловській і Пермській областях, де практично вже створені аналоги цих структур. Існує спеціальна російсько-італійська робоча група, яка, налізуючи досягнуті результати, пропонує

російським та італійським партнерам апробовані схеми можливої взаємодії.

Активно розвивається у рамках двосторонніх взаємин регіональне співробітництво. До нього залучені такі великі регіони Росії, як Москва, Санкт-Петербург, Московська область, Свердловська та Ульяновська області, які породичалися відповідно з Римом, Міланом, Лаціо, Лігурією і Сицилією. Це співробітництво скріплене угодами, число яких перевищує 40.

Успішно просувається і співпраця у фінансово-інвестиційній сфері. За оцінками керівництва італійського банку «Унікредит», його інвестиції в Росії сягли 4 млрд. євро, а сам він перетворився у серйозного гравця на російському фінансовому ринку, контролюючи, зокрема, Московський міжнародний банк і компанію «АТОН». Декілька років у Росії діє банк ЗАО «Інтеза», який належить одній з найпотужніших італійських фінансових груп «Інтеза-Сан-Пауло».

Абсолютно новим явищем, характерним для останніх років, став прихід на італійський ринок великих російських компаній. Вперше це зробили металурги. Так, ЗАТ «Северсталь» купило одну з найстаріших італійських сталеливарних компаній «Луккіні». Загалом товарообіг між Італією та Росією становив у 2006 році 31 млрд. дол.

У 2003 році розпочав свою роботу російсько-італійський Форум діалогу по лінії громадянських товариств. Багатоаспектною є співпраця Італії та Росії у культурній царині: угода між Большим театром і «Ла Скала», вже традиційний Російський вечір у Мілані, бал Петра Великого у Венеції, серії концертів і кінофестивалів, які проводяться під егідою Російського фонду культури, обмін художніми виставками, відкриття у м. Феррара наукового і культурного центру «Ермітаж – Італія» тощо.

РОЗДІЛ V. ІСПАНІЯ

Зовнішньополітична спадщина франкізму

Наприкінці Другої світової війни іспанський генералісимум Франсиско Франко зробив далекоглядне і навіть можна сказати геніальне передбачення стосовно особливостей світового розвитку. В листі іспанському послу в Лондоні герцогу Альбі він писав: «Якщо Німеччину буде знищено і Росія зміцнить своє панування в Європі та Азії, а Сполучені Штати таким чином пануватимуть на Атлантичному й Тихому океанах як наймогутніша держава світу, то європейські країни, які вціліють на спустілому континенті, зіткнуться з найсерйознішою і найнебезпечнішою кризою у своїй історії». Інакше кажучи, каудильйо передбачив «холодну війну» між колишніми союзниками. Між іншим прогноз Франко щодо майбутнього Європи цілком збігся з думками відомого інтелектуала, англійського прем'єра У. Черчілля.

Отже, міжнародна спільнота не оцінила належним чином зустрічні кроки Ф. Франко, його прагнення до співпраці. Конференція країн-фундаторів ООН у Сан-Франциско прийняла 19 червня 1945 року резолюцію, внесену мексиканською делегацією, що була підготовлена за участю іспанських республіканських емігрантів. Йшлося в ній про відмову приймати в ООН ті країни, політичні режими яких засновані за допомогою сил, що боролися проти Об'єднаних Націй. Резолюцію було застосовано лише проти Іспанії.

Щоправда, союзники не були однастайними у ставленні до іспанського режиму. Великобританія в особі У. Черчілля висловлювалася за розуміння іспанських проблем. Англійський прем'єр підкреслював навіть можливість створення за участю

Іспанії антикомуністичного альянсу. Натомість президент США Ф.Рузвельт, даючи у березні 1945 року настанови новому американському послу в Іспанії А.Армюру, наголосив, що в «Об'єднаних Націях немає місця для уряду, який утворено на фашистських засадах». Та раптова смерть Ф.Рузвельта у квітні 1945 року і прихід до влади Гаррі Трумена внесли суттєві корективи в американську позицію щодо іспанського каудильйо та його режиму.

На Потсдамській конференції розгляд питання про режим в Іспанії і заходи проти нього розпочався з ініціативи Сталіна. Поразка іспанських комуністів у громадянській війні була ще надто свіжою в пам'яті вусатого вождя, а спокуса компенсувати провал московської авантюри в Іспанії – великою, особливо після перемоги над гітлерівською Німеччиною. «Ми, росіяни, вважаємо, – заявив кремлівський небожитель, – що нинішній режим Франко в Іспанії нав'язаний іспанському народові Німеччиною та Італією. Він становить небезпеку для волелюбних З'єднаних Націй. Ми вважаємо, що було б добре створити умови, за яких іспанський народ встановив би режим, який йому до вподоби».

Проте сталінські заклики розірвати будь-які стосунки з режимом та допомогти «іспанським демократичним силам» усунути Франко, що означало ні що інше, як пряме втручання у справи на півострові, союзники не підтримали. У Черчілль, у свою чергу, заявив: «Але перед нами країна, яка не брала участі у війні, і тому я проти втручання в її внутрішні справи». Гаррі Трумен запевнив учасників конференції, що не симпатизує режимові Франко, але «не хоче брати участі в іспанській громадянській війні». «Для мене, – додав він, – достатньо війни в Європі. Ми були б раді визнати інший уряд в Іспанії замість уряду Франко, але я думаю, що це таке питання, яке повинна вирішувати сама Іспанія». Врешті-решт зійшлися на антиіспанській резолюції, яка унеможливлювала вступ Іспанії в ООН.

Низка країн вдалися до дій, адекватних рішенням трьох держав у Потсдамі. Так, 1 березня 1946 року французький уряд заклав франко-іспанський кордон. У квітні цього ж року східноєвропейські країни, що опинилися у сфері беззастережного контролю СРСР, розірвали в односторонньому порядку дип-

ломатичні стосунки з Іспанією. США, Великобританія і Франція опублікували заяву, в якій висловлювали сподівання, що іспанці мирно усунуть режим Франко і утворять Тимчасовий уряд, який проведе в країні вільні вибори.

Розгляд «іспанського питання» завершився 12 грудня 1946 року прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН резолюції, в якій франкістський режим було визнано фашистським та причетним до розпалювання Другої світової війни. Країнам-членам ООН пропонувалося згорнути зв'язки з Іспанією, відкликати своїх послів. Іспанію позбавили також права на членство в ООН та вступ до міжнародних організацій, що діяли під її егідою. Найсуттєвішим у резолюції був пункт, запропонований Радою Безпеки ООН, про необхідність розглянути засоби для зміни даної ситуації в Іспанії, якщо впродовж розумного часу не буде створено уряд, який узаконить свободу слова, релігії, зборів, проведе демократичні вибори. При голосуванні 29 країн висловилися «за», 8 – «проти», 11 – «утрималися». Проти останнього пункту резолюції виступили США, Великобританія, до них приєдналися Аргентина, Перу, Коста Ріка, Домініканська республіка, Сальвадор, Еквадор.

Один за одним від'їжджали з Мадрида послы. Залишилися лише повноважні представники Португалії, Ірландії, Аргентини та Ватикану.

Так почалася політика міжнародного ostracizmu для іспанського режиму, що призвела до майже повного згортання зовнішньополітичних відносин Іспанії та ускладнення її внутрішнього становища, особливо на продовольчому ринку. На допомогу прийшла пероністська Аргентина, яка не пристала до оонівської резолюції. За аргентино-іспанською угодою, підписаною 30 жовтня 1946 року, франкістський уряд одержав кредит – 350 млн. песо – для закупівлі на аргентинському ринку 400 тис. тонн пшениці, 120 тис. тонн кукурудзи, 20 тис. тонн мороженого мяса, 5 тис. тонн солонини, 10 тис. тонн чечевиці, 50 тис. ящиків яєць, понад 8 тис. тонн масла, посівне зерно та інші товари. Впродовж 1947–1948 років Іспанія та Аргентина продовжували співпрацю, уклавши ще низку торговельних угод. Договір від 9 квітня 1948 року, що дістав назву протоколу Франко-Перона, передбачав пролонгацію аж до 1951 року по-

ставок пшениці в рахунок аргентинських кредитів. Натомість Іспанія оголосила низку своїх портів та міст, наприклад, Кадіс та Барселону, порто-франко для торгівлі з Аргентиною.

Повноцінні відносини з Мадридом підтримувала Португалія. Ще 1939 року обидві країни підписали «Іберійський пакт» про співпрацю, пролонгований у вересні 1948 року на чергові 10 років.

Вирішальну роль у прориві міжнародної ізоляції зіграло іспано-американське зближення, що почалося 1947 року. США проігнорували недемократичність іспанського режиму, гору взяли геополітичні та ідеологічні інтереси. Цей рік можна вважати роком конкретизації стану «холодної війни»: впродовж 1947–1948 років у країнах Східної Європи, що потрапили за рішенням Ялтинської конференції (лютий 1945 року) під контроль СРСР, відбулися так звані «соціалістичні революції», були відкинуті всі інші варіанти політичного та економічного розвитку цих країн, окрім радянського; у червні 1948 року почалася перша берлінська криза, яка завершилася поділом єдиної Німеччини на дві держави з діаметрально протилежними системами; у вересні 1949 року СРСР випробував власну атомну зброю і США втратили тут монополію; у вересні цього ж року створено НАТО, а в жовтні – проголошено КНР; упродовж 1950–1953 років палахкотіла корейська війна, яка завершилася появою «двох корейських держав»; у США на хвилі маккартизму страчено на електричному стільці подружжя Юліуса та Етель Розенбергів за передачу секретів атомної зброї Радянському Союзові.

Іспанський каудильйо мав подвійне задоволення: по-перше, підтвердилися його прогнози щодо конфронтаційного характеру повоєнного розвитку світу; по-друге, західні демократії повернулися обличчям до Іспанії, ще так недавно затаврованої та ізольованої. Він робив ставку на антикомунізм, на вигідне стратегічне та географічне розташування півострова і католицизм.

Вже у 1947 році з візитами у Мадриді побувало ряд відомих американських конгресменів, у наступному році сюди завітав командувач Середземноморського флоту США адмірал Шерман. Він мав конкретну мету – з'ясувати можливість укладення дво-

сторонньої угоди, яка б дозволила розташувати на іспанській території військові бази в обмін на американську військову та економічну допомогу. Керівник Іспанії мав зустрічі з деякими візитами, під час яких заявив: «Іспанія є атлантичною державою. Ми не можемо змінити закони географії. Перешкоди, які, можливо, виникнуть на шляху до взаєморозуміння, йтимуть не від нас. Але ми не можемо не поставити першу умову нашої співпраці: збереження за нами права управляти своєю країною так, як ми цього хочемо». Щоправда, Іспанія залишалася за межами плану Маршалла, оскільки генералісимус відхилив вимогу американського президента Гаррі Трумена про надання рівних прав усім релігійним конфесіям в Іспанії. У листі до Г.Трумена іспанський каудильйо підкреслив релігійну єдність іспанської нації на відміну від релігійного плюралізму, що існує у США.

Приклад США наслідували інші країни. У лютому 1948 року французький уряд відкрив кордон з Іспанією, який було закрито ще 1946 року. 15 вересня цього ж року 15 латиноамериканських країн порушили питання про прийняття Іспанії в ООН, але до голосування за цю пропозицію не дійшло. Через рік Генеральна Асамблея за ініціативою Бразилії, Болівії, Колумбії та Перу поставила на голосування пропозицію про надання свободи дій членам ООН стосовно іспанського режиму. Пропозиція не отримала необхідних двох третин голосів. У вересні цього ж року до Мадрида з офіційним візитом прибув король Йорданії Абдалла. Його приймав сам Франко. Це був перший, починаючи з 1936 року, візит в Іспанію державного діяча такого рангу. На початку 1950 року почали повертатися до Іспанії послы, першими з'явилися представники Колумбії та Коста Ріки. Згодом каудильйо прийняв агремани від американського посла С.Гріффіса, англійського – Дж.Бальфура, французького – Б.Хардіона. У розмові з С.Гріффісом каудильйо підтвердив, що Іспанія готова укласти зі США угоду, яка передбачатиме зобов'язання, аналогічні тим, які включені у договір про створення НАТО, але за умови, що Сполучені Штати нададуть Іспанії достатню допомогу.

4 листопада 1950 року Генеральна Асамблея ООН на подання семи латиноамериканських держав схвалила резолюцію,

якою скасовувала своє рішення від 1946 року про санкції щодо Іспанії. Це дало підставу Франко заявити: «Війна закінчилась», а міністру закордонних справ М.Артахо сказати: «Іспанія була там, де завжди була, а світ повернувся туди, де мав бути». Тоді ж Іспанія стала членом ФАО, 1951 року – Міжнародної організації з цивільної авіації, а 1952 року – ЮНЕСКО. Франко в інтерв'ю американському кореспонденту з задоволенням сказав, що помилки, допущені у минулому щодо Іспанії, виправлені. В очах іспанців та всього світу він набирав нового статусу: адже був протечею, оскільки раніше за всіх високо підніс прапор антикомунізму. У 1950 році Іспанія за рішенням американського конгресу одержала перший кредит у 72,5 млн. доларів.

З обранням 1952 року президентом США Д. Ейзенхауера вага іспанського режиму та його глави зростає, оскільки новий господар Білого дому як військовий у минулому по-справжньому оцінив стратегічне розташування Піренейського півострова. Переговори прискорилися. 24 березня 1953 року Д. Ейзенхауер, інструктуючи нового американського посла в Іспанії Д. Дана, зауважив: «Нині дуже важливо швидко укласти договори з нашими іспанськими друзями. Мені незрозуміло, чому уряд Іспанії не бачить, що запропоновані домовленості між нашими країнами матимуть виняткову важливість для самої Іспанії. Я впевнений, що після ваших роз'яснень іспанський уряд зрозуміє: в даний момент американський уряд не може дозволити собі надати іншу допомогу, котра і якісно, і кількісно перевищує вже дані нами гарантії». До речі, на найближчі чотири роки США передбачали виділити Іспанії 465 млн. доларів, більша частина яких мала йти на модернізацію іспанських збройних сил.

Нарешті 26 вересня 1953 року було підписано іспано-американську широкомасштабну угоду «Про взаємодопомогу у сфері оборони». За умовами договору, укладеного терміном на десять років з двома автоматичними пролонгуваннями на п'ять років кожен, а також за секретними додатками США отримали право побудувати й використовувати на теренах Іспанії вісім аеродромів і дві військово-морські бази. Санкціонувалося також спорудження військових складів та нафтопроводу. США у відповідності з угодою орендували в Іспанії три військово-повітряні бази (Торрехон, Сарагоса, Маррон) і військово-морську базу Рота. Так само Вашингтон отримував право у випадку «можли-

вої комуністичної агресії, яка б загрожувала безпеці Заходу» використовувати іспанські бази за винятково власним розумінням, що для Іспанії означало автоматичне включення у військовий конфлікт. У той же час не обумовлювались дії США за ситуації, коли Іспанія могла б стати жертвою агресії.

Домовленість про економічну допомогу була аналогічною угодам, укладеним Вашингтоном з іншими країнами. Як уже вказувалося, сума допомоги складала 465 млн. доларів, але на кінець першого десятиріччя вона зросла до 1 млрд. доларів, за іншими даними – до 1 млрд. 183 млн. Загалом співпраця США з Іспанією обійшлася їм за 1954–1975 роки в 7 млрд. дол., витрачених на економічну і військову допомогу франкістському режиму, а також на утримання і розширення вказаних вище об'єктів. Мадрид зобов'язувався також надати ряд привілеїв іноземному капіталові, знизити мита, встановити пільгову для американців систему платежів та розрахунків, полегшити Сполученим Штатам закупівлю в Іспанії матеріалів, девальвувати песету відповідно до долара. Таким чином, 1953 року Іспанія отримала статус стратегічного союзника США і вона була підключена, не будучи членом НАТО, до північноатлантичної оборонної структури.

Не будучи формально членом військово-політичних блоків, Іспанія стала важливою з'єднувальною ланкою між США та їхніми партнерами по НАТО в Західній Європі. Саме через Іспанію, а також їхні Канарські острови проходив основний повітряний вантажопотік військового призначення з Америки до Старого світу. На авіабазах розташовувались стратегічні бомбардувальники з ядерною зброєю, а Рота слугувала передовим пунктом базування 16-ї ескадри ядерних ракетних субмарин системи «Поларис».

При сприянні США були значно модернізовані іспанські підприємства з виробництва озброєнь і військової техніки. Деякі з них традиційно забезпечувалися стабільними замовленнями з боку американських збройних сил. Тільки за 1954–1972 роки на авіапідприємствах країни було відремонтовано і технічно обслужено 5300 літаків і гелікоптерів американських ВПС.

У посланні кортесам напередодні ратифікації іспано-американського договору каудильйо підкреслював: «Я хочу з'ясувати причини, що спонукали підписання договору, який мати-

ме великий вплив на майбутнє нашої Вітчизни. Зовнішня політика режиму і в роки громадянської війни, і у Другій світовій війні була відкритою і чіткою, вона підносила гідність, велич і прогрес нації, автентично трактуючи волю й прагнення до відродження нашого народу. Нині Європа поділена на переможців та переможених і виведена з рівноваги через зростаючу могутність і ненаситні амбіції СРСР. Цей фактор зумовив нашу лінію поведінки щодо стосунків у Європі. Якщо іспанська нація, яка відстоює власні інтереси та інтереси оборони Заходу, ініціює через договір зі США співпрацю, то вона це робить, не порушуючи наші ідеологічні принципи, і в межах нашого непорушного суверенітету започатковуючи стабільну дружбу між обома народами, забезпечує мир на півострові».

Американці давали собі звіт у тому, що угода зміцнить становище Франко. У документі Ради національної безпеки від 10 червня 1954 року вказувалося: «Іспанія, яка номінально є монархією, але яка не має короля, – держава авторитарна, з сильним режимом, який зберігає стабільність, завдяки домінуючій ролі генерала Франко... Організована нелегальна комуністична опозиція, вже ослаблена акціями поліції, була збентежена діями США, країни, на яку покладала надії, пов'язані зі здійсненням своїх політичних задумів. Таким чином, позиція генерала Франко зараз, очевидно, сильніша, аніж за весь період, починаючи з 1940 року».

Кульмінацією визнання франкістської Іспанії, а каудильйо – рівноправним партнером у міжнародному діалозі стало рішення Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1955 року, за яким Іспанія разом з іншими 16 країнами стала повноправним членом цієї міжнародної організації. Голова кортесів Естебан Більбао зауважив, що це справедливий акт, хоча й запізнілий і додав: «Ми йдемо в ООН з чистим сумлінням і відкритим серцем, без жодних прагнень, окрім прагнення справедливості й миру». 1956 року Іспанія повернулася до Міжнародної організації праці (МОП) та вступила до Міжнародного валютного фонду.

Іспано-американські стосунки розвивалися успішно. 1956 і 1957 років Іспанію відвідав держсекретар США Дж. Ф. Даллес, який мав тут зустрічі на найвищому рівні. Нарешті у грудні 1959 року сталася видатна подія у стосунках Іспанії і США:

іспанський каудильйо вперше в історії приймав офіційно американського президента Д.Ейзенхауера. Цілком закономірно, що генералісимум почував себе гордим, адже це був перший керівник демократичної держави світу, до того ж найбільшої і наймогутнішої. Фотографія, на якій зафіксовано Ейзенхауера і Франко в обіймах один одного, обійшла весь світ. На урочистостях з нагоди візиту Франко сказав: «Іспанія з усією гостинністю відчиняє перед вами двері свого дому і пропонує увійти в них, наче вони ваші». У свою чергу, американський президент відповів: «Нарешті я здійснив свою мрію побувати в Іспанії і побачити її народ. Під час візиту я звертаюсь до іспанців – давайте працювати разом, щоб на власні очі побачити просування світу, вільного від агресії, від голоду й хвороб, від воєн та загрози війн. Давайте пообіцяємо нашим дітям, що людство досягне миру, справедливості, дружби й свободи. Я хочу запевнити вас, що США будуть наполегливо працювати для досягнення цієї мети та взаєморозуміння між США та Іспанією».

Іншим підмурком, на якому вибудовувалося міжнародне визнання режиму, став конкордат з Ватиканом, підписаний 27 серпня 1953 року. Ця угода була логічним й закономірним наслідком давніх зв'язків франкістської держави й церкви, яка свого часу освятила повстання військових і назвала його «хрестовим походом» за Бога та Іспанію, а режим кваліфікувала як «католицьку державу», соціальну політику якої надихало вчення католицької церкви.

Завдяки договорам зі США Мадрид зумів віднайти прийнятний модус вівенді у відносинах зі Заходом. До того ж і програма соціально-економічної стабілізації, розроблена у 1959 році з допомогою МВФ, визначила політичний вибір франкістського режиму – інтеграцію до європейського Спільного ринку. Незважаючи на антифранкістські упередження європейців, Мадрид цілеспрямовано й послідовно підлаштовувався під стандарти, встановлені 1957 року Римським договором. Міністр закордонних справ Ф.М.Кастіелья, «дизайнер» зовнішньої політики Іспанії упродовж 13 років, визначив як найважливішу мету підключення держави до інтеграційних процесів в Європі. Вибудовувана ним лінія була зорієнтована на «придбання статусу повноцінної європейської країни середнього потен-

ціалу з допомогою відкритою прагматичної дипломатії без відмови від традиційних відносин з Латинською Америкою і арабськими країнами».

Зовнішня політика франкістської Іспанії у 1960-х – 1970-х роках зосереджувалася на політичному і торговельно-економічному зближенні з країнами Європейського економічного співтовариства (ЄЕС); розвитку партнерських стосунків зі США; нарощуванні зв'язків з країнами Латинської Америки і Магрибу; поверненні британського анклава Гібралтар під іспанський суверенітет.

Заради виправлення іміджу Мадрида Ф.М.Кастіелья здійснював численні візити до країн-учасниць атлантичного альянсу. Його наполеглива «особистісна» дипломатія, зусилля по налагодженню зв'язків з Парижем і Бонном сприяли поступовому виходу країни з ізоляції у рамках Європи. Особливе значення мала підтримка збалансованих відносин з Францією під час президенства Ш.де Голля. Вона не чинила опору намірам Іспанії набути членство у НАТО, оскільки шукала союзників у своїх претензіях на європейське лідерство. У свою чергу Мадрид неодноразово сприяв Парижу у розв'язанні алжирської проблеми.

1962 року Іспанія надіслала у штаб-квартиру ЄЕС прохання про початок офіційних переговорів з метою вступу в цю організацію. Прохання Мадрида підтримали Франція і ФРН, тоді як інші західноєвропейські країни уникали однозначної оцінки цього кроку франкістського уряду. Проте у 1970 році у Люксембурзі після багаторічних переговорів було підписано лише протокол про надання Іспанії режиму найбільшого сприяння у торгівлі з країнами-членами ЄЕС, а у членстві у «Спільному ринку» відмовлено.

Іспано-американські відносини у 1960-х роках були затьмарені інцидентом, який стався 17 травня 1966 року. Цього дня у районі невеликого неселеного пункту Паломарес зіткнулися бомбардувальник В-52 зі літаком-заправщиком КС-135, який злетів з бази у Мороні. Всередині бомбових відсіків знаходилося чотири плутонієво-уранових-235 водневі бомби, кожна руйнівної сили у півтори мегатонни. Три бомби впали на землю, при цьому дві з них розкололися і радіоактивний плутоній роз-

сіявся, а четверта впала у море, пошуки якої тривали майже три місяці. Приховати факт катастрофи не вдалося і це спровокувало негативне ставлення до інциденту як іспанців, так і світової громадської думки.

У результаті франкістський уряд заборонив польоти американської стратегічної авіації з ядерною зброєю на борту над територією своєї країни, а, отже, було заборонено і дозправку паливом американських літаків над нею. Мадрид успішно скористався хвилею антивоєнних і антиамериканських настроїв, здійснюючи тиск на США щодо спільного використання баз.

Франкістська Іспанія також певною мірою скористалася цими настроями під час арабо-ізраїльських воєн 1967 і 1973 років. Посилаючись на те, що загострення ситуації у Середземномор'ї серйозно відбивається на безпеці країни, іспанське керівництво оголосило про заборону використання баз «подвійного призначення» для потреб третьої країни. При цьому йшлося про заборону посадки авіації на бази в Іспанії, яка перевозила зброю Ізраїлю. Більше того, після виходу Франції з війських структур НАТО Франко навіть заговорив у 1968 року про нейтралітет як альтернативу зовнішньополітичного курсу Іспанії.

У 1970 році був підписаний Договір про дружбу і співпрацю між Іспанією та США, який розглядався як якісно новий етап у розвитку партнерських відносин між двома країнами.

Уряд Франко цілком усвідомлював особливе значення Латинської Америки для Іспанії. Тодішня іспанська дипломатія прагнула використати фактори об'єктивної спорідненості – спільну мову, культури, історії, релігії і традицій. На цій основі була побудована символіко-ідеологічна формула – так звана «іспанідад» (*la hispanidad*). Це слово у перекладі означає «іспанська спільнота», «іспанський світ», «іспанська єдність». Уперше поняття «іспанідад» запропонував на рубежі XIX–XX століть письменник-публіцист Р. де Маесту, характеризуючи його як домінуючий фактор іспанської історії, провідну ознаку ідентичності католицької спільності народів. Чимало ідейних положень Р. де Маесту були використані франкістськими ідеологами для доказу того, що іспанідад є концентрованим втіленням духовної сили іспанського народу, його історичної величі і етнокультурної своєрідності. У роки франкізму вона була підня-

та до категорії містичного духу особливої раси, котру нібито не можна було пояснити матеріальними інтересами. 1940 року за сприяння Франко було створено «Раду іспанідад», що мала на меті «відродження унітарної свідомості іспанського світу». Окрім цього, нестабільність Латинської Америки в період «холодної війни» змушувала путчистів і диктаторів різного роду і масті (наприклад, Р.Л.Трухільйо, М.М.Переса Хіменеса, Ф.Батисту) шукали розуміння й підтримку в Іспанії як у період свого правління, так і у випадку вимушеної відставки чи усунення. У постфранкістській Іспанії термін «іспанідад» втратив привнесені Р.де Маесту і його послідовниками націонал-релігійні відтінки і став асоціюватися з демократичною єдністю всіх іспанців. День іспанідад (Dia de la Hispanidad), чи день іспанської нації є національним святом, яке щорічно відзначається в Іспанії 12 жовтня, у річницю відкриття Америки Х.Колумбом. Окрім цього, іспанський капітал активно проникав у Латинську Америку. За період 1963–1973 років на Латинську Америку припадало 28,4% від загальної суми зарубіжних прямих інвестицій Іспанії у 247 млн. дол. У 1974–1979 роках частка регіону зросла до 50%.

Проблема Гібралтару (територія на півдні Піренейського півострова, площею у 5,9 кв. км, населення 27 тис. осіб – англійці та іспанці (1990-і роки); кордон з Іспанією – 1 км 240 м; між Європою і Африканським континентом у найвужчому місці Гібралтарської протоки – 14 км) у іспано-британських відносинах має давню історію. Нагадаємо, що Гібралтар був відвоюваний іспанською королевою Ізабеллою Кастильською у маврів у 1462 року. «Скеля» (так інколи називають Гібралтар) відійшла до Великобританії за умовами Утрехтського договору від 13 липня 1713 року, яким завершилася війна за іспанську спадщину. Договір передбачав, що Іспанія поступається Великобританії Гібралтаром та островом Міноркою; Лондон позбавлявся права передавати чи продавати Гібралтар іншій державі; у випадку, якщо Великобританія відмовиться від Гібралтару, він автоматично повертається Іспанії. З 1830 року Гібралтар – колонія Великобританії.

У роки Другої світової війни А.Гітлер, прагнучи втягнути Іспанію у війну на своєму боці, заохочував Ф.Франко розпочати спільну операцію з відвоювання Гібралтару. Існують супереч-

ливі дані, чому керівник Іспанії не пристав до пропозиції німецького фюрера. Одна із них полягає у тому, що У.Черчілль пригрозив Ф.Франко у разі операції разом з Німеччиною за завоювання Скелі захопити Канари.

Друга спроба Іспанії повернути Гібралтар належить до 1956 року (рік перед цим Іспанія стала членом ООН), коли іспанський міністр закордонних справ Альберто Мартін Артахо звернувся до Комітету ООН з деколонізації з проханням повернути Скелю.

У 1964 році розпочалися переговори офіційних представників франкістської Іспанії і Великобританії про деколонізацію Гібралтару, хоча успіху не було досягнуто.

Тоді Великобританія надає Гібралтару статус домініону та ініціює у 1967 році референдум серед його населення: з 19 тис. гібралтарців, що брали участь у референдумі, лише 44 особи висловилися за приєднання до Іспанії. За референдумом Гібралтар вийшов зі складу Іспанії. 1969 року на Гібралтарі була прийнята Конституція, за якою Великобританію на Скелі представляє губернатор, у віданні якого перебуває зовнішня політика, оборона і внутрішня безпека. Створено також парламент – Палата зборів – її 15 членів обираються у результаті прямого і таємного голосування. Виконавчу владу представляє Рада міністрів.

Реакція Мадрида була гострою. 1969 року Ф.Франко оголосив блокаду Скелі, заборонив польоти британських літаків над іспанською територією та користування портом Альхесірас, заклав іспано-гібралтарський кордон, що спричинило нестачу продуктів на Гібралтарі, які надходили з Іспанії. Блокада продовжувалася 15 років.

Антична назва Середземного моря «Mare Nostrum» цілком підходить до окреслення одного з традиційних напрямків іспанської дипломатії, що конкретно простежується у подіях франкіської епохи. Режим був об'єктивно зацікавлений у стабільності і торговельно-економічній співпраці у цьому «ближньому зарубіжжі» Іспанії, зокрема, в його магрибському секторі, враховуючи насамперед складність взаємин з Марокко.

У 1968 році Іспанія визнала незалежність своєї африканської колонії Екваторіальної Гвінеї і тоді ж погодилася на передачу Марокко свого колоніального володіння Іфні.

Проблема Західної Сахари – іспанської «африканської провінції», на яку висували свої претензії держави Північної Африки, стала нагальною ще наприкінці 1974 року. «Провінція» була вузькою смужкою пустелі на узбережжі Атлантичного океану з населенням у 150 тисяч осіб, в основному кочівників-скотарів. Інтерес до Західної Сахари з боку Іспанії та її африканських сусідів був викликаний передовсім тим, що в її надрах було виявлено величезні поклади фосфатів. Марокко і Мавританія претендували на протекторат над Західною Сахарою, Алжир виступав за надання їй права на самовизначення. Комітет ООН з деколонізації висловився за проведення на даній території референдуму з тим, щоб місцеве населення самостійно вирішило свою долю. Згодом Іспанія за рішенням кортесів 1975 року передала Західну Сахару Марокко, сподіваючись зменшити його претензії на свої африканські анклави – Сеуту та Мелілью. При цьому Мадрид отримав також низку преференцій, зокрема, на видобуток фосфатів. Новий постфранкістський уряд продовжив у цьому питанні лінію франкізму.

На Близькому Сході франкістська дипломатія займала переважно проарабську позицію, поділяючи їхні вимоги про виведення ізраїльських військ з окупованих територій і визнання прав палестинців на самовизначення. Ф. Франко ніколи не визнавав державу Ізраїль. Проте головна причина відмови від зближення з Ізраїлем була пов'язана з небажанням Мадрида погіршувати свої стосунки з арабським світом. Іспанія підтримала арабську сторону у 1973 році, чим викликала невдоволення Сполучених Штатів, а також солідаризувалася з арабами на засіданні Генеральної Асамблеї ООН. Необхідно врахувати, що 50% імпортованої Іспанією нафти припадало на Саудівську Аравію і Іран, і під час нафтової кризи 1973 року, арабські нафтодобувні країни надали Іспанії режим преференцій.

Що стосується відносин франкістської Іспанії з Радянським Союзом, то вони по завершенні іспанської громадянської війни припинилися. Як відомо, СРСР був активним, якщо не сказати прямим, учасником громадянського протистояння в Іспанії 1936–1939 років на боці республіканського уряду. Так само радянське керівництво було ініціатором політики міжнародної ізоляції щодо франкістської Іспанії та неприйняття її до міжнародних організацій, зокрема ООН.

Лише початок 1950-х років ознаменувався неофіційними контактами з питань репатріації іспанських громадян з Радянського Союзу, культурного і спортивного обміну, а також торгівлі. У цей період іспанська сторона неодноразово з'ясувала по різних каналах можливість надання офіційного характеру зв'язкам в економічній сфері. Першим офіційним актом у цій сфері стало відкриття у Мадриді у травні 1966 року представництва Морфлоту СРСР. Так було знято 30-річну заборону на заходження радянських кораблів в іспанські порти.

Поворотними у розвитку відносин між двома країнами можна вважати 1969–1970 роки. У грудні 1969 року відбулася зустріч офіційного представника МЗС СРСР з міністром закордонних справ Іспанії Л.Браво. А з 1970 року стають регулярними контакти міністрів закордонних справ обох країн під час сесій Генеральної Асамблеї ООН. У цьому ж році у столицях обох держав були відкриті представництва судноплавних компаній, а також корпункти телеграфних агентств (ТАРС – у Мадриді, ЕФЕ – у Москві). За цим відбулося створення у 1971 році змішаного радянсько-іспанського акціонерного товариства «Со-віспан» зі штаб-квартирою в Лас-Пальмасі, яке успішно справлялося зі завданням обслуговування морських і рибпромислових суден, що заходили на Канарські острови, – природне перехрестя Атлантики.

15 вересня 1972 року у Парижі були підписані торговельні угоди між урядами СРСР і Іспанії, а також протокол про заснування торговельних представництв. Симптоматично, що обидві сторони прагнули до того, щоб максимально приблизити статуси торгпредставництв до статусу дипломатичних місій.

Неофіційні політичні контакти почастишали у період підготовки Загальноєвропейської наради з безпеки і співпраці в Європі і підписання Заключного акта в Гельсінкі. Статті Заключного акта у багато дечому сприяли переборенню ідеологічних упереджень з одного та другого боку. «Крига скресла» після смерті Ф.Франко наприкінці 1975 року. Ще до формального встановлення дипломатичних відносин був заснований спільний комітет з розвитку торгівлі, підписано міжурядову угоду про повітряне сполучення, почала діяти програма культурного і наукового обміну, розширилися спортивні контакти.

Франкістська Іспанія не мала дипломатичних відносин з соціалістичними країнами. Позиції сторін довгий час характеризувалася відкритою ворожістю. Іспанці навіть не мали права відвідувати ці країни. Лише на початку 1970-х років, коли очевидними стали еволюційні процеси як в Іспанії, так і у соціалістичному таборі, режим став більш толерантним до контактів та поїздок своїх громадян у ці країни.

Таким чином, незважаючи на встановлення в Іспанії авторитарного франкістського режиму, у зовнішній політиці не відбулося кардинальних змін у визначенні національних пріоритетів, зберігалася спадковість та традиційність.

Зовнішня політика Іспанії в роки мирного переходу до демократії (1975–1982 роки)

Зі смертю Ф.Франко в Іспанії розпочався новий історичний етап: мирний демонтаж авторитарного режиму і перехід до повноцінної демократичної політичної системи. Цей перехід завершився у жовтні 1982 року, коли у результаті вільних, демократичних виборів до влади прийшов уряд соціалістів на чолі з Ф.Гонсалесом.

Перехід до демократії не потягнув за собою жодних різких, волюнтаристських поворотів у зовнішній політиці. У цій царині домінували спадковість і традиційність національних інтересів. Разом з тим змінилися, по-перше, філософія зовнішньополітичної діяльності, що означало оновлений зміст і розширення проєкції на все більш глобалізаційні зв'язки, по-друге, форми і способи реалізації зовнішньої політики, що, у свою чергу, зробило її більш дієвою і реалістичною. У новій інтерпретації міжнародної ролі країни брали участь демократичні уряди А.Суареса (1976–1981), Л.Кальво Сотело (листопад 1981–липень 1982), які поперемінно змінили один одного.

Кабінет А.Суареса (1976–1981) не здійснював «тотальної ревізії» дипломатичних пріоритетів франкізму, проте трансформація політичної системи у бік демократії загалом характеризувалася зміцненням у зовнішній політиці Іспанії елементів

демократичності, самостійності і реалізму. Саме у ці роки поступово формується практика консенсусу між урядом та провідними опозиційними силами з найважливіших зовнішньополітичних напрямків – свого роду «зовнішньополітичні пакти Монклоа».

Конституція закріпила троїсту систему реалізації іспанської зовнішньої політики: король, уряд і Генеральні кортеси. За Конституцією, «король здійснює вище представництво Іспанії у міжнародних відносинах, особливо з націями, з якими вона пов'язана історично». Таким чином, у сфері зовнішньої політики монархія як інституція наділялася особливими представницькими повноваженнями.

Уряд за Конституцією «керує внутрішньою і зовнішньою політикою», тобто виконавча влада відповідала за ініціативу, розробку і виконання зовнішньополітичних дій. Прерогативою кортесів (парламенту) є політичний контроль за діяльністю уряду, а також дозвіл чи, навпаки, заборона здійснювати особливо важливі юридичні дії у сфері міжнародних відносин. Таким чином, нова Конституція країни розмежувала компетенцію гілок влади, заклала юридичну основу для здійснення скоординованих дій у царині міжнародних стосунків.

Одне з найважливіших завдань зовнішньої політики періоду А. Суареса полягало у створенні сприятливих зовнішньополітичних умов для еволюційного переходу до демократичних форм правління.

Невідкладними напрямками були урегулювання стосунків з Ватиканом і США, а також проблеми Західної Сахари, яка особливо загострилася у результаті фактичної анексії цієї території Рабатом, що дотично зачіпало юридичний статус іспанських Канарських островів (ще у 1964 році в Алжирі виник сепаратний рух за незалежність і самовизначення Канар, щоправда, він надто слабкий).

У лютому 1976 року Департамент дипломатичної інформації МЗС оприлюднив офіційну заяву про те, що Іспанія не вважає себе зв'язаною будь-якими зобов'язаннями щодо Західної Сахари, а пізніше урядовим декретом Р. Вальдес Іглесіас був відкликаний з посади голови Тимчасової адміністрації Сахари.

У постфранкістський період загальна стратегія США щодо Мадрида по суті не змінилася. Проте особливості внутрішньополітичної ситуації США на початку 1970-х років, «післяв'єтнамський синдром» і прагнення Вашингтона зміцнити стосунки зі союзниками, занепокоєність можливою зміною зовнішньополітичної орієнтації Іспанії після смерті Ф. Франко обумовили необхідність деякого корегування двосторонніх відносин. У Вашингтоні усвідомлювали, що перемини в Іспанії є неминучими, водночас побоювались того, що вони можуть прийняти радикальний характер, як це відбулося у Португалії.

24 січня 1976 року Іспанія і США уклали двосторонній Договір про дружбу і співпрацю терміном на п'ять років. Для іспанців було важливим, що угода була укладена саме на рівні договору, оскільки, по-перше, це повинно було показати Вашингтону ту рішучість, з якою Іспанія готова була включитися в оборону Заходу, а по-друге, «це повинно було продемонструвати як на світовому рівні, так і всередині країни, що молода іспанська монархія змогла домогтися від США такого рівня співпраці, на який режиму Франко так і не вдалося вийти».

Загалом Договір про дружбу і співпрацю зберіг провідні риси попередніх іспано-американських угод, спрямованих на забезпечення військової присутності США у Західній Європі. У тексті не було юридичних зобов'язань Штатів прийти на допомогу Іспанії у випадку військового конфлікту, але у той же час було досягнуто згоди щодо координації планів і діяльності збройних сил, підкреслювалось, що спільні органи прикликані «розвиватися у напрямку досягнення необхідної координації з НАТО». Таким чином, США, зміцнивши свою військову співпрацю з Іспанією, уникли надання формальних союзних зобов'язань цій країні, продовжуючи підштовхувати Мадрид до НАТО.

За цим договором на території Іспанії зерігалися три американські військово-повітряні бази (Торрехон, Сарагоса, Маррон) і одна військово-морська база (м. Рота). США надали Іспанії військову і технічну допомогу у вигляді кредитів і різного роду субсидій на суму 1,25 млрд. дол.

Як успіх іспанської дипломатії необхідно розглядати згоду Вашингтона на виведення з Іспанії літаків-заправщиків KC-135, а з 1 липня 1979 року планувався вивід бази атомних підвод-

них човнів у Роті, що розумілося як перетворення півострова у без'ядерну зону.

21 вересня 1976 року іспано-американський договір став чинним.

У контексті демократичних перетворень у країні дав про себе знати новий концептуальний напрямок у зовнішньополітичній доктрині Мадрида – дотримання прав людини. Його окреслив М.Ореха, наступник Х.М.Арейльси, на посаді міністра закордонних справ, виступаючи 27 вересня 1976 року у Нью-Йорку на XXXI сесії Генеральної Асамблеї ООН. Він оголосив про приєднання Іспанії до Пакту про громадянські і політичні права і до Пакту про економічні, соціальні і культурні права. Наполегливі з силля іспанської дипломатії були успішними: 24 листопада 1977 року Іспанія стає членом Ради Європи, яка опікується дотриманням прав людини.

1977 року став для Іспанії знаковим у плані широкого міжнародного визнання. Цього року були встановлені або відновлені дипломатичні відносини з СРСР, Румунією, Югославією, Болгарією, Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною, НДР, Мексикою, Кампучією, В'єтнамом, Монголією і Анголою.

Візит М.Орехи до Сенегалу у квітні 1977 року продемонстрував бажання Мадрида не обмежувати свої зовнішньополітичні інтереси традиційними для Іспанії зв'язками з країнами Латинської Америки і Магриба. Мадрид шукав шляхи проникнення (не тільки політичного, але й торговельно-економічного) в інші регіони – на Близький і Середній Схід, у Центральну Африку, в країни Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Після перемоги Союзу демократичного центру (СДЦ) на парламентських виборах 15 червня 1977 року уряд, очолюваний А.Суаресом, отримав політичну легітимність і приступив до розробки зовнішньополітичної програми. Основи положення, оприлюдненої 11 липня, зафіксовані у 12 пунктах: 1) прагнення до нормалізації відносин зі всіма країнами світу; 2) сприяти зміцненню миру й безпеки шляхом розрядки міжнародної напруги, роззброєння, захисту прав людини, формування справедливого і збалансованого економічного світопорядку; 3) розширяти відносини з європейськими державами на основі Гельсінського Заключного акта НБСЄ; 4) виступити з пропозицією

про початок переговорів щодо вступу Іспанії до ЄЕС; 5) здійснювати політику дружби з Португалією; 6) зміцнювати відносини співпраці зі усіма іберо-американськими народами; 7) сприяти зміцненню оборонної системи західних країн шляхом розширення договірно-правової бази з США; 8) вважати доцільним започаткування занальнонаціональної дискусії щодо можливо-го приєднання Іспанії до НАТО; 9) продовжити пошуки шляхів зміцнення безпеки у Середземномор'ї через налагодження взаємопорозуміння з країнами регіону і створення загальнорегіональної системи співпраці; 10) надавати підтримку справедливій боротьбі арабських держав; 11) внести зміни до Конкордату з Ватиканом; 12) надавати допомогу і захист іспанським громадянам за межами країни.

Таким чином, окрім ствердження традиційних пріоритетів (Західна Європа, США, Середземноморський регіон, арабський світ, Латинська Америка), уряд А.Суареса «переоцінив» спадок Ф.Франко на основі більш диверсифікованого тлумачення зовнішньополітичних орієнтирів.

У концептуальному плані Мадрид виходив з того, що Іспанія офіційно розглядалася як «середня за значущістю держава», здатна разом з тим відігравати суттєву роль у світовій і, зокрема, в європейській політиці. На цьому фоні майбутнє Іспанії трактувалося у нерозривному зв'язку з європейськими державами. Так само у контексті приналежності Іспанії до західної цивілізації все більш наполегливими ставали заяви щодо вступу до НАТО.

Окрім європейського вектора, іспанці намагалися прагматично будувати свої стосунки зі Сполученими Штатами, які розглядалися іспанською політичною елітою як еталон для демократичного облаштування і як можливий взірць для наслідування.

Свої контакти з колишніми заокеанськими колоніями Іспанія традиційно вибудовувала на основі етнокультурної і історичної спільності. На цьому фоні особливо виділялися тісні взаємини Куби та Іспанії, котрі були позбавлені гострого суперництва, який був притаманний взаєминам Захід-Схід періоду «холодної війни».

На 2-му з'їзді СДЦ (6–8 лютого 1981 року) акценти у зовнішній політиці були розставлені у такому порядку: 1) здійс-

нення демократичної політики, зорієнтованої на західні, у першу чергу європейські, країни; 2) вступ до ЄЕС; 3) приєднання до НАТО; 4) зміцнення відносин з США; 5) нарощування всебічних відносин з державами Лаинської Америки; 6) розв'язання проблеми Гібралтару.

Певні зміни в пріоритетах країни були спричинені приходом до влади Р. Рейгана і дійснюваним ним курсом американського неогегемонізму. Урядування Л. Кальво Сотело характерне зниженням інтересу до «глобалістських завдань» (привілейована роль Іспанії у взаєминах Північ-Південь чи Латинська Америка-Європа, претензії на посередництво у регіональних конфліктах, у тому числі у Центральній Америці). У цей період зовнішньополітична діяльність іспанського уряду розвивалася переважно у двох ключових напрямках: приєднання до НАТО і інтеграція в Європейське економічне співтовариство (ЄЕС).

Вступ Іспанії до НАТО давав країні такі переваги: прискорення процесу преговорів про членство в ЄЕС і розв'язання проблеми Гібралтару. Що стосується внутрішньої процедури з цього питання, тут кабінет Л. Кальво Сотело вважав можливим обмежитися затвердженням відповідного урядового рішення простою більшістю голосів обох палат Генеральних кортесів.

Уневдовзі на цьому шляху виявилось немало «підводних рифів». Зокрема, США, підтримуючи кандидатуру Іспанії у вступі в організацію, одночасно скористалися можливістю довести уряду Л. Кальво Сотело свою стурбованість стосовно збереження американських військових баз на території цієї країни. Під час візиту до Мадрида 9 квітня 1981 року держсекретар США А. Хейг говорив про необхідність оновлення двосторонньої угоди щодо військових баз.

Кандидатура Іспанії не користувалася беззастережною підтримкою інших країн-членів альянсу. Певні заперечення висловлювали Голландія, Греція і Франція. До того ж уряд Л. Кальво Сотело не мав чіткої уяви про форми участі Іспанії у натовських структурах, вважаючи, що це є предметом наступних переговорів.

Питання про входження Іспанії до НАТО викликало всередині країни внутрішньополітичні дискусії і міжпартійні суперечки. Керівництво Іспанської соціалістичної робітничої партії

(ІСРП) звинувачувало СДЦ у відмові від консенсусу від настільки значимого для Іспанії питання. Належної уваги, на думку соціалістів, не було приділено питанням Гібралтару і розповсюдження географічної зони «прикриття» іспанських анклавів у Північній Африці – міст Сеута і Мелілья. Незважаючи на протидію фракцій ІСРП і КПІ в парламенті, уряд Л. Кальво Сотело 30 травня 1981 року вручив у Вашингтоні офіційний документ про приєднання Іспанії до НАТО. Історичний парадокс полягав у тому, що саме кабінет Л. Кальво Сотело, найслабший з усіх постфранкістських урядів з 1975 року, зробив вирішальний крок щодо вступу Іспанії у Північноатлантичний альянс. 10 грудня 1981 року міністри НАТО схвалили вступ Іспанії до альянсу. Після схвалення парламентами 15 країн-членів НАТО Іспанія стала з 1982 року 16-им членом цієї військово-політичної організації.

2 липня 1982 року було поновлено договір про дружбу і співпрацю зі США, але у формі «угоди». Це дещо понизило рівень нового документа. Вже у преамбулі Угоди була зафіксована чітка прив'язка двосторонніх іспано-американських відносин до зобов'язань, які витікали з приналежності обох держав до НАТО.

Продовжував діяти іспано-американський договір, який був важливим інструментом двосторонньої політичної взаємодії. Підтверджувалось право Сполучених Штатів використовувати бази і об'єкти на іспанській території. У додатковій угоді було передбачено, що «складування і установка на іспанській території ядерної зброї чи нетрадиційних озброєнь та їхніх компонентів будуть залежати від згоди іспанського Уряду». Проте конкретного механізму реалізації цього положення не було зроблено, що суттєво девальвувало принцип як такий. Іспанська влада не отримала реальної можливості інспектувати американські об'єкти і споруди на своїй території.

У Додатку 2 до основної Угоди містився перелік всіх баз і об'єктів, які «були власністю Іспанії» і на яких розташовувалися «допоміжні споруди», призначені для використання американськими збройними силами. Це: військово-повітряні бази в Марроні, Торрехоні де Ардос і Сарагосі, військово-морська база в Роті; склади боєприпасів і сховища палива у Картахені, станції

зв'язку в Умосі, Інохесі, Соллері, на Менорці, в Естака де Барес, метеостанція в Сонсеці тощо.

США, зі свого боку, зобов'язувалися сприяти «зміцненню іспанських збройних сил шляхом поставки Іспанії...обладнання для оборони, надання послуг і підготовки особового складу».

Підписавши зі США новий пакет військово-політичних документів, уряд центристів прагнув приглушити «явочним порядком» дискусію про те, чи взагалі потрібні окремі угоди з Вашингтоном у військовій сфері у випадку вступу Іспанії до НАТО.

Після приходу до влади уряду соціалістів восени 1982 року відбулося подальше корегування іспано-американських відносин у військово-політичній царині.

Дипломатія демократичної держави продовжувала лінію на нарощування співпраці з країнами латиноамериканського регіону. Фактично початок реформування зовнішньої політики у цьому напрямку було покладено відновленням дипломатичних відносин з Мексикою, які були розірвані франкістським режимом одразу по завершенні громадянської війни. Показовою стала позиція стосовно конфлікту між Аргентиною і Великобританією щодо приналежності Фолклендських (Мальвінських) островів. Діючи з оглядкою на ситуацію довкола Гібралтару, Мадрид підтримав вимогу Аргентини стосовно «деколонізації островів» і у той же час закликав ворогуючі сторони відмовитися від застосування сили. Під час голосування в Раді безпеки ООН з проекту британської резолюції іспанський представник утримався, продемонструвавши тим самим незгоду зі жорсткими формулюваннями Лондона на адресу аргентинського керівництва. У 1970–1980-і роки спостерігалось значне збільшення товарообігу Іспанії з латиноамериканськими країнами, суттєво зросли прямі капіталовкладення в їхню економіку. Підтримка торговельно-економічної і інвестиційної експансії все більше перетворювалась на важливий компонент глобальної стратегії Іспанії.

У стосунках з арабськими країнами Близького Сходу політика урядів СДЦ характеризувалася чи не найбільшою спадковістю. Мадрид прагнув підтримувати традиційно збалансовані зв'язки з арабськими країнами цього регіону. Візити керівників

уряду доповнювалися активною дипломатією іспанської корони у близькосхідних справах. Так, Хуан Карлос I відвідав 1977 року Йорданію, Єгипет і Саудівську Аравію, в 1978 році – Ірак, у 1980 році – Кувейт і Катар, у 1981 році – Об'єднані Арабські Емірати. Основною темою переговорів, окрім питань двостороннього співробітництва, була проблематика арабо-ізраїльського конфлікту і перспективи встановлення в регіоні справедливого і міцного миру. Мадрид все більшою мірою вважав себе здатним відігравати важливу посередницьку роль у близькосхідних справах.

У Мадриді усвідомлювали, що відсутність дипломатичних відносин з Ізраїлем є анахронізмом і що це не дозволяє провадити продуктивний діалог з усіма сторонами близькосхідного конфлікту. На початку 1980-х років Мадрид здійснив кроки на зближення з Тель-Авівом. Проте встановленню повномасштабних дипломатичних відносин завадило міжконфесійне зіткнення у таборах палестинських біженців Сабра і Шатіла у 1982 році, яке відбулося за потурання ізраїльської влади.

Після тривалого періоду налагодження контактів і зв'язків де-факто між Іспанією та Радянським Союзом 9 лютого 1977 року відбулося де-юре встановлення дипломатичних відносин між обома країнами. У комюніке з цього приводу йшлося: «Обидві країни висловлюють впевненість, що відновлення дипломатичних відносин між СРСР і Іспанією буде сприяти подальшому розвитку співпраці у політичній, торговельно-економічній, культурній та інших сферах на благо радянського та іспанського народів, в інтересах миру і безпеки в Європі і у всьому світі».

До хроніки тих років в іспано-радянських відносинах необхідно віднести візит до СРСР міністра закордонних справ Іспанії М.Орехи Агірре (січень 1979 року), та візит до Іспанії міністра закордонних справ СРСР А.Громико (листопад 1979 року). Значно розширилася договірно-правова база взаємин завдяки підписанню цілої низки угод про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво (1979 рік).

Тимчасове охолодження відносин відбулося, коли в Іспанії вирішувалося питання про вступ до НАТО. Тоді радянський уряд висловлював стурбованість цієї обставиною, направивши у вересні 1981 року в іспанський МЗС пам'ятку записку, в якій заз-

началося, що підключення Іспанії до військово-політичного блоку, спрямованого проти СРСР і його союзників, суперечить курсу на оздоровлення міжнародної ситуації в Європі і у всьому світі. В офіційних колах Мадрида демарш Радянського Союзу був зустрінутий з роздратуванням. В іспанських ЗМІ правої і центристської орієнтації з'явилися коментарі, в яких пам'ятна записка кваліфікувалася як втручання у внутрішні справи.

З часом гострота цього питання спала, і розвиток політичних відносин нормалізувався. Разом з тим спостерігалася диспропорція між успішно здійснюваними політичними контактами та відносно низьким рівнем торговельно-економічної співпраці. Це пояснювалося наявністю низки нерозв'язаних проблем у стосунках двох країн, витоки яких сягали ще у 1936–1939 роки, та поширеною уявою про Іспанію як країну з недостатньо розвиненою економікою і економічними труднощами в СРСР.

Зовнішня політика Іспанії за урядування соціалістичного уряду Ф.Гонсалеса (1982–1996 роки)

Іспанська соціалістична робітничка партія, керована Ф.Гонсалесом, прийшла до влади з новими, прогресивними ідеями, але, перебуваючи за франкізму у підпіллі, а після його падіння в опозиції, не мала серйозного міжнародного досвіду. Тому у 1982 році зовнішньополітичний розділ передвиборної програми ІСРП містив 7 основних пунктів: 1) вступ до ЄЕС, покращення відносин зі сусідніми країнами: Португалією, Францією, Марокко, Алжиром; 2) Зміцнення ролі й авторитету Іспанії у Середземномор'ї; 3) Досягнення більшої незалежності від США при збереженні союзницьких відносин; 4) Уточнення відносин з НАТО, прагнення до пом'якшення конфронтації по вісі Схід-Захід, встановлення солідарних відносин між Північчю і Півднем; 5) Зміцнення єдності іберо-американських країн; 6) Підтримка дружніх відносин з арабськими і африканськими країнами; 7) Повернення Гібралтару під суверенітет Іспанії.

Що стосується членства в НАТО, то соціалісти не зобов'язувалися у випадку перемоги на парламентських виборах вивести

Іспанію з альянсу. Керівництво ІСРП лишень обіцяло розв'язати це питання шляхом проведення референдуму.

Ставши прем'єр-міністром, Ф. Гонсалес і його сподвижники прийшли до усвідомлення того, що їхні зовнішньополітичні орієнтири не враховували чимало нюансів у системі сформованих міжнародних зв'язків і зобов'язань Іспанії. Звідси соціалісти вимушені були «на ходу» корегувати свою програму у зовнішній сфері. Оновлений зовнішній курс, який отримав назву «декалог Гонсалеса» (за числом 10 пунктів програми), був оприлюднений головою уряду 23 жовтня 1984 року у Конгресі депутатів (нижній палаті парламенту). Положення «декалогу Гонсалеса» такі: 1) Іспанії не слід виходити з НАТО; 2) Іспанія не потребує приєднання до інтегрованої військової структури НАТО; 3) Необхідно скоротити американську військову присутність на іспанській території; 4) Іспанія зберігає свій без'ядерний статус; 5) Іспанія підписала Договір про заборону ядерних випробувань, і цього поки що достатньо. Що стосується Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, то приєднання до нього може бути предметом майбутніх дискусій; 6) Участь Іспанії в Західноєвропейському союзі (ЗЕС) є бажаною; 7) Необхідно шукати шляхи остаточного розв'язання проблеми Гібралтару і його переходу під іспанський суверенітет; 8) Іспанія активно працює в Конференції з роззброєння, висунула свою кандидатуру в Комітет з роззброєння ООН. Ця лінія повинна продовжитися і зміцнюватися; 9) Необхідно розвивати співпрацю з західноєвропейськими державами у царині оборони шляхом укладення двосторонніх угод; 10) З метою досягнення національного консенсусу у сфері оборонної політики необхідно розробити спільний стратегічний план.

«Декалог Гонсалеса» підсумував дворічний період пошуку іспанськими соціалістами «нового обличчя» у міжнародних справах.

Прагматизм і наполегливість дозволили соціалістичному уряду продемонструвати прихильність західноєвропейським політичним ідеалам і домогтися значних успіхів у міжнародній політиці.

Іспанський уряд заявив про свою принципову прихильність всезагальному і повному роззброєнню під строгим міжнарод-

ним контролем. Мадрид притримувався спільної для Заходу позиції, але з урахуванням того, що на території країни нема ні ядерної, ні хімічної зброї, Іспанія ратифікувала Конвенцію про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї, вітала підписання у липні 1991 року радянсько-американського договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО), підписала Договір про відкрите небо (березень 1992 року), а у 1995 році підтримала пропозицію про беззастережну і безстрокову пролонгацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Нарада з безпеки і співпраці в Європі (НБСЕ, у подальшому – ОБСЄ) розглядалась іспанським керівництвом як універсальний форум, необхідність у якому в умовах кардинальних змін в Європі суттєво зростала. У поєднанні з іншими провідними організаціями на континенті (НАТО, Євросоюз, ЗЄС, Рада Європи) нарада, на думку Мадрида, повинна сформувати основу нової системи євроатлантичної безпеки.

Бачення загальноєвропейського процесу у загальному плані зводилось до наступного: НБСЕ стає центральним форумом політичних консультацій з акцентом на урегулювання різних, у тому числі міжнаціональних, конфліктів, а також інструментом сприяння функціонуванню демократичних інститутів. Питання прав людини могли б розглядатися в рамках Ради Європи, питання безпеки – в рамках НАТО і (меншою мірою) ЗЄС.

Щодо проблеми Гібралтару іспанське керівництво виступало з достатньо жорстких позицій, наполегливо пропонуючи британському уряду шукати шляхи повернення анклага під іспанський суверенітет. Як і у попередні десятиріччя, Мадрид висував різні ініціативи. Проте британська сторона відхиляла всі пропозиції, посилаючись на негативне ставлення самих жителів анклага. Між тим у 1984 році була підписана так звана Брюссельська декларація, згідно якою було вирішено розпочати обговорення питання про суверенітет над Гібралтаром паралельно зі зобов'язанням Іспанії відкрити кордон з цією територією. У 1985 році завершилися переговори з Великобританією щодо Гібралтару. Сторони домовилися про рівність прав іспанців у Гібралтарі та гібралтарців в Іспанії; вільне пересування населення, транспорту і товарів між Гібралтаром та Іспанією. Іспа-

нія забезпечує, за угодою, безпеку повітряного простору над Скелею. Великобританія та Іспанія погодилися провадити подальші переговори. Разом з тим країни розходилися у підходах до розв'язання проблеми. Великобританія розглядала Скелю винятково з військово-стратегічної точки зору, а Іспанія – з політичної.

Точками відліку процесу вступу Іспанії до ЄЕС стала смерть 20 листопада 1975 року Ф.Франко – фундатора іспанського авторитарного режиму, який проіснував майже 40 років.

В Іспанії фактично встановився після смерті Ф.Франко консенсус щодо вступу країни до Співтовариства. Це певною мірою пояснюється тим, що ще у 1962 році Ф.Франко звернувся зі заявою до ЄЕС про асоційоване членство. Іспанці не вагалися і вважали вступ до Співтовариства каталізатором внутрішніх економічних і політичних реформ. Напередодні вступу до ЄЕС половина іспанського експорту (60% у сільському господарстві) і третина імпорту (30% – сільське господарство) припадало на ЄЕС.

Суперечності переговорного процесу з приводу розширення Європейського співтовариства за рахунок Іспанії полягали у наступному: 1) Сільське господарство цієї країни продукувало у ЄЕС низку проблем. Перша і найголовніша полягала у тому, скільки коштів Співтовариства необхідно буде виділити для трансформації її аграрного сектору. Річ у тім, що на 1980 рік 60% сільськогосподарської продукції ЄС становила продукція тваринництва, а в Іспанії – лише 42%. Тоді як виробництво овочів та фруктів в Іспанії складало 58%, а у ЄЕС – 40%. Так само висока конкурентна спроможність іспанського експорту фруктів та овочів, який через природні умови потрапляв на європейські ринки на 2–3 тижні скоріше, ніж французький. Це викликало невдоволення фермерів Франції та Італії; 2) Викликала занепокоєння і перспектива еміграції іспанської робочої сили у країни ЄЕС після зняття обмежень та її вільне переміщення; 3) З іншого боку, виникало питання, скільки голосів матимуть Португалія та Іспанія в Комісії ЄЕС, щоб зберегти існуючий баланс між великими і малими державами. Було вирішено надати Португалії 5 голосів, Іспанії – 8 і таким чином зберігався попередній баланс сил.

Активним прихильником розширення ЄЕС на південь виступала Франція, яка в цьому вбачала можливість відновлення своїх позицій у Співтоваристві, порушених у результаті прийому Великобританії. Водночас Париж наполягав на тому, щоб всі проблеми у країн-аплікантів були розв'язані до їхнього остаточного вступу.

Ситуація в Іспанії ускладнилась невдалою спробою державного перевороту 23 лютого 1981 року. Проте з приходом до влади в Іспанії у 1982 року соціалістів на чолі з Ф. Гонсалесом активізувалась дипломатична діяльність щодо переговорного процесу. Якраз у цьому ж році соціалісти прийшли до влади і у Франції, що значно полегшило переговори.

У результаті Європейська рада прийняла у жовтні 1983 року рішення про доступ іспанських та португальських товарів до Спільного ринку. ЄЕС запропонувала встановити 10-річний перехідний період, розрахований на два етапи. Проте іспанський уряд відхилив цю пропозицію і запропонував максимальний термін перехідного періоду у 7 років.

Протягом другої половини 1984 року на саміті ЄЕС у Дубліні було досягнуто консенсусу по одному з ключових питань переговорів в аграрній сфері – контролю над національним сільськогосподарським виробництвом.

У червні 1985 року були підписані Угоди про повний вступ Іспанії і Португалії до ЄЕС. 1 січня 1986 року Іспанія та Португалія стали повноправними членами ЄЕС.

Участь у європейській інтеграції (окрім багатьох переваг іншого характеру) принесла Мадриду і прями фінансово-економічні вигоди, зокрема, у формі великих виплат з так званих комунітарних фондів, метою яких було сприяння зростанню іспанської економіки і підтягування країни до рівня більш розвинених держав континенту. Починаючи з 1987 року, Іспанія щорічно отримувала кошти, які значно перевищували її внески до бюджету Співтовариства (за період 1987–2005 роки сумарна різниця становила понад 78 млрд. євро). Ці додаткові фінансові вливання дозволили щорічно створювати 300 тис. нових робочих місць і фінансувати цілу низку масштабних народногосподарських проектів, насамперед, – у сфері інфраструктури. Достатньо сказати, що чотири з десяти кілометрів сучасних

– європейського класу – автомобільних доріг на іспанській території побудовані на кошти ЄЕС. Інші, не менш красномовні показники: держави Європейської спільноти забезпечили близько 90% всіх іноземних капіталовкладень в економіку Іспанії, і на початку нинішнього століття на їхню частку припадало 66% іспанського імпорту і 75% – експорту. Одним із найважливіших результатів приєднання до об'єднаної Європи став відчутній ріст доходів на душу населення в Іспанії – з 68% середнього по країнах-членах ЄЕС рівня 1986 року до 90% в 2005 році.

Членство Іспанії у Співтоваристві, а потім в Євросоюзі мало великий вплив на курс Мадрида у світових справах, перетворивши європейський напрямок у головний вектор торговельно-економічних і політичних відносин іспанської держави. Більше того, саме широке і різноманітне співробітництво з партнерами у Європі значною мірою детермінувало формування всіх основних напрямків міжнародної діяльності Іспанії. До того ж взаємодія іспанської дипломатії з європейськими колегами поширювалася не тільки на інститути ЄС, але й на інші міжнародні організації, наприклад, НАТО чи НБСЄ (згодом ОБСЄ).

Переломною подією для Іспанії стало підписання нею у лютому 1992 року Маастрихтського договору про Європейський Союз (став чинним 1 листопада 1993 року), який, з одного боку, затвердив план Економічного і валютного союзу – так звану першу опору Євросоюзу, а з другого – включив в архітектуру інтеграційних процесів «Спільну зовнішню політику і політику у сфері безпеки» (СЗПБ), яка стала другою опорою ЄС. З цього моменту був визначений вектор подальшого розвитку іспанської зовнішньої політики у напрямку до нових, ще більш тісних форм кооперації з європейськими країнами. У певному сенсі, створення Євросоюзу не тільки розширило спектр дипломатичних функцій, але й помітно змінило природу зовнішньополітичного курсу Мадрида.

З інституалізацією ЄС іспанська дипломатія виявилася активно включеною в реалізацію політики створення нової якості загальноєвропейського економічного середовища, яке б дозволило в оптимальному режимі функціонувати все більш взаємопов'язаним національним господарствам європейських держав.

У цьому контексті першочергове значення мала участь Іспанії у переході на єдину європейську валюту (євро), приєднання до Шенгенської угоди, помітна, а інколи і ініціативна, роль у регіональній, соціальній, транспортній, енергетичній, сільськогосподарській і риболовній політиці ЄС. Всі ці сфери мали значну наднаціональну складову і тому вимагали особливої уваги зовнішньополітичних відомств та інших державних органів, які працювали у царині міжнародних зв'язків.

Є необхідність нагадати, що вже з кінця 1980-х років у Західній Європі створювались двосторонні військові з'єднання, на базі яких з іспанською участю був утворений так званий Єврокорпус чисельністю понад 50 тис. осіб. У 1994 році Іспанія, Італія, Португалія і Франція сформували ще два багатонаціональних з'єднання – Єврофор і Євромафор, у завдання яких входило проведення операцій з підтримки миру і здійснення гуманітарних і рятувальних місій. При цьому стратегічна лінія Мадрида на закріплення і поглиблення відносин з європейськими країнами у сфері оборони і зовнішньої політики не обмежувалася рамками ЄС, ОБСЄ і НАТО. Свідченням є приєднання Іспанії у 1990 році до Західноєвропейського союзу (ЗЄС), який на певному етапі став розглядатися як важливий елемент майбутньої інтегрованої системи європейської безпеки.

Що стосується перебування Іспанії у НАТО, то всередині країни точилися гострі дебати. Натомість США не припиняли своїх зусиль з тим, щоб Іспанія набула повне членство в НАТО. Проте ні візит у травні 1985 року до Мадрида президента США Р. Рейгана, ні бесіди з Ф. Гонсалесом у ході його вересневого візиту до США не похитнули позиції Мадрида щодо особливого статусу в альянсі.

Це заставило соціалістів до проведення 12 березня 1986 року загальнонаціонального референдуму (вперше в історії альянсу), на який було винесено такі умови участі Іспанії в цій організації: відмова від вступу в інтегровану військову структуру НАТО; невходження іспанських збройних сил в єдину систему військового командування (рішення військового командування НАТО не стосується іспанських збройних сил); заборона розміщення, складування чи ввозу ядерної зброї на іспанську територію; поступове скорочення військової присутності США в Іспанії.

Нагадаємо, що на час вступу Іспанії до НАТО, тобто у 1982 році, на її території перебувало 12 тис. американських вояків на 4-х американських базах.

Референдум 1986 року підтвердив умови і відповідний статус Іспанії в альянсі (52,5 % іспанців висловилися за НАТО, 39,8 % – проти).

Отримавши підтримку своїх громадян щодо членства країни у НАТО, уряд Ф.Гонсалеса зменшив термін військової служби у збройних силах з 15 до 12 місяців, перерозподілив військовий бюджет: 40% коштів відтепер виділялося на ВПС, 32% – на сухопутні війська, 28% – ВМС (до цього кошти військового бюджету розподілялися таким чином: 60% на сухопутні сили, 19% – на флот, 21% – на авіацію).

Ще у жовтні 1985 року розпочалися іспано-американські переговори з вивчення спільного внеску в оборону Європи і Заходу загалом. Позиція Іспанії на цих переговорах суттєво різнилася від попередньої. У минулому для Мадрида ключовою проблемою було отримання гарантій допомоги США у випадку нападу на Іспанію і збільшення обсягів економічної і військової допомоги. США відмовлялися давати такі гарантії у сфері безпеки на тій підставі, що американський конгрес виступав проти того, щоб їхня країна брала на себе такі зобов'язання щодо європейських країн, які не входили до НАТО.

На другу половину 1980-х років ситуація кардинально змінилася: Іспанія стала членом Північноатлантичного альянсу, що розв'язувало проблему гарантій безпеки країни, і Іспанія була готова відмовитися від економічної і військової допомоги США в межах обговорюваної угоди. Таким чином, на перше місце вийшла проблема скорочення американської військової присутності в країні.

У 1987 році чисельність персоналу США в Іспанії, задіяного на військових об'єктах, становила трохи більше 10 тис. осіб на чотирьох вже згадуваних вище базах.

На цих переговорах з Вашингтоном Мадриду, окрім скорочення американської військової присутності в країні, належало вирішити і більш складне завдання – забезпечити максимально високий рівень «сумісності» військової присутності США на іспанській території з без'ядерним статусом країни і

особливою формою її участі в НАТО. США чинили опір іспанським претензіям. У результаті Мадрид у листопаді 1987 року офіційно повідомив Вашингтон про свою відмову від автоматичної пролонгації двосторонньої угоди про дружбу, оборону і співпрацю, термін дії якого збігав 14 травня 1988 року. У цій ситуації на початку 1988 року американці дали згоду на виведення з іспанської території упродовж трьох років 72 винищувачів-бомбардувальників («F-16») 401-го тактичного підрозділу американських ВПС. Також було досягнуто домовленості, що США скоротять число літаків-заправщиків (з 20 до 15) і на 35,9% зменшиться чисельність американського військового персоналу. Вашингтон зобов'язувався поважати без'ядерний статус Іспанії. Щоправда, це зобов'язання девальвувалось додатковою домовленістю про те, що Мадрид не наполягатиме на наданні іспанській владі інформації про наявність ядерної зброї на борту кораблів ВМС США, які заходять у порти країни. Новацією було те, що припинялася щорічна американська військова допомога Мадриду, тобто США припиняли кредитувати іспанські закупівлі військового обладнання, що спричинило появу додаткових статей витрат в іспанському бюджеті.

Нарешті 1 грудня 1988 року угода у сфері оборони між Іспанією та США була підписана. Проте питання культурної, технічної і економічної співпраці мали регулюватися окремо.

Ця іспано-американська оборонна угода загалом достатньо об'єктивно віддзеркалювала досягнутий наприкінці 1980-х років рівень двосторонньої співпраці, коли на зміну відносинам за формулою «страший – молодший» все активніше реалізовувався принцип рівноправного партнерства.

У лютому 1988 року було завершено процес затвердження низки документів, які визначали місце і рівень участі Іспанії в НАТО. Іспанія ввійшла в Комітет планування НАТО, стала членом Групи ядерного планування, взяла участь в організації ППО НАТО, а також у формуванні військово-морських сил НАТО у Східній Атлантиці, взяла на себе зобов'язання щодо матеріально-технічного постачання військових підрозділів НАТО, з захисту Гібралтарської протоки.

14 листопада 1988 року Іспанія підписала разом з Португалією у Лондоні Протокол приєднання до Західноєвропейського

союзу. Офіційно Іспанія і Португалі стали членами ЗЄС 27 березня 1990 року. Загалом цей крок відповідав орієнтації ІСРП на зміцнення ролі європейських країн у спільній системі безпеки Заходу. Весною 1990 року Іспанія вперше брала участь у засіданні Ради міністрів ЗЄС на повноправній основі і заявила, що ЗЄС має «перехідний характер» і існуватиме «до тих пір, поки ЄС не перебере на себе функції узгодження єдиної політики у сфері європейської безпеки». Одночасно Ф.Фернандес Ордоньєс акцентував, що нова система безпеки передбачає зміцнення політичної ролі НАТО.

У 1989 році Іспанія вперше головувала в Євросоюзі і міністр закордонних справ Ф.Фернандес Ордоньєс заявив у своєму виступі з нагоди презентації головування своєї країни, що «ЄЕС повинно включити у коло своїх повноважень також і питання оборони».

Гнучкий підхід до теми «європеїзм – атлантизм» став одним з фундаментальних елементів зовнішньої політики Іспанії на новому етапі розвитку міжнародних відносин, тобто на початку 1990-х років. Звідси розпочалася трансформація концепції національної оборони у новій Директиві національної оборони 1992 року, в якій вказувалася, що «різні кризи за межами Європи показали, що безпека Іспанії залежить не тільки від безпеки її територій, але і від того, що відбувається в інших частинах світу». «Безпека повинна розумітися на колективному рівні; у такому взаємозалежному світі жодна країна не в змозі наодинці протистояти новим ризикам і загрозам», – сказав іспанський міністр закордонних справ Х.Піке, і можна сказати, що ці слова стали одним із гасел зовнішньої політики Іспанії у 1990-х роках.

Реалізація цього гасла відбилася у перегляді ставлення Іспанії до участі у миротворчих операціях під егідою ООН. Так, Іспанія була учасником операцій ООН в Африці і Центральній Америці.

У першій половині 1990-х років перевіркою на міцність і ефективність стосунків Іспанії з США та іншими союзниками по НАТО і ЗЄС стала криза у Перській затоці, пов'язана з нападом Іраку на Кувейт 2 серпня 1990 року, який Багдад вважав своєю територією.

Вже 5 серпня США звернулися до Іспанії з закликом про надання тилової підтримки. Оскільки зона конфлікту знаходилася поза зоною відповідальності НАТО, США, у відповідності з діючою з 1989 року двосторонньою угодою, направили до Мадрида запит про використання бази у Мороні для посадок бомбардувальників «В-52». Іспанський уряд дав позитивну відповідь і запропонував іспанські винищувачі «F-18» у якості ескорту.

У період Перської кризи іспанський уряд дотримувався чотирьох стратегічних цілей: сприяти згуртованості і ефективності дій антиіракської коаліції; уважно стежити за настроями у суспільстві, яке не мало достатнього історичного досвіду в таких ситуаціях; зміцнювати європейську оборонну ідентичність; уникати негативного впливу Перської кризи на двосторонні стосунки з країнами Магрибу. Тактика іспанців зводилася до надання тилової підтримки антиіракській коаліції, участі у військово-морській операції ЗЕС і неучасть у безпосередніх бойових діях.

У своєму виступі в Конгресі депутатів 5 березня 1991 року голова уряду Ф.Гонсалес навів узагальнені дані, які стосувалися тилової підтримки, наданою Іспанією багатонаціональній коаліції у війні у Перській затоці. Іспанія дала дозвіл на здійснення близько 20 тис. польотів туди і назад, у результаті було перевезено 205 тис. тонн вантажів і 105 тис. осіб. З іспанської території стратегічні бомбардувальники ВПС США «В-52» здійснили 294 бойові операції (2,5% від загальної кількості). Через Іспанію пройшло загалом 35% повітряних вантажопотоків, пов'язаного з американським розгортанням у зоні конфлікту; у вирішальні моменти кризи цей вантажопотік зростав до 60%. Кількість американських літаків-заправщиків на базах Іспанії зросла у період конфлікту з 14 до 40. Разом з тим тільки 5% літаків, які здійснювали посадку в Іспанії, були бойовими машинами. Активно була задіяна і власне іспанська авіація, яка перевозила боєприпаси, обладнання та інші вантажі зі складів і сховищ на бази, де приземлялись бойові і транспортні літаки американських ВПС. Крім цього, літаки іспанської військово-транспортної авіації доставляли в Туреччину особливий склад і обладнання 401-го авіакрила ВПС США, дислокова-

ного на базі в Торрехоні де Ардос, сприяли у доставці у зону конфлікту техніки та інших вантажів, які належали британським частинам. За час кризи у портах Іспанії пришвартувалося 237 американських кораблів. Інтенсивність перекачки палива, яка надавалась Іспанією безоплатно, зросла у 4 рази.

Іспанія була учасником операції «Провайд комфорт» у квітні 1991 року в іракському Курдистані, яку вважала «винятково гуманітарною». У цій акції було задіяно близько 17 тис. вояків США, Великобританії, Франції, Італії, Нідерландів, ФРН і Іспанії, при цьому американці виділяли 8 тис. осіб, а іспанці – 500–600. Ця операція давала Мадриду можливість ще раз продемонструвати лояльність союзникам, а також компенсувати неучасть у сухопутній фазі війни у Перській затоці.

На рубежі 1980–1990-х років спостерігалось зростання взаємної політичної зацікавленості Мадрида і Вашингтона у розв'язанні різних проблем. Це стосується як підтримки військових акцій США, так і співпраці у врегулюванні центральноамериканського і близькосхідного конфліктів. Так, у 1986 році уряд ІСРП встановив дипломатичні відносини з Ізраїлем, а у 1991 році у Мадриді розпочала роботу конференція з близькосхідного врегулювання, що загалом сприяло зростанню авторитету Іспанії на Близькому Сході.

Після розпуску Організації Варшавського договору США і керована ними НАТО практично взяли на себе функцію «світового поліцейського». У травні 1992 року було висунуто пропозицію про надання структур НАТО для участі в операціях НБСЄ з підтримки миру (ОПМ), у тому числі за межами «зони відповідальності» Альянсу. Деякі експерти висловлювали у цьому контексті думку, що за формулою ОПМ НБСЄ завуальовувався намір НАТО значно розширити сферу своєї реальної відповідальності. Полею для перевірки установок Альянсу стала ситуація в Боснії і Герцеговині (БіГ). На середину 1992 року становище там загострилося. Серби, які населяли БіГ, відмовилися весною 1992 року брати участь у референдумі, в результаті якого більшість проголосувало за створення незалежної держави на всій території Боснії і Герцеговини. Натомість серби проголосили створення своєї держави – Республіки Сербської, тісно пов'язаної з Белградом, керованим С.Мілошевичем.

Позиція Мадрида в особі уряду соціалістів на першопочатку громадянської війни в Югославії була більш послідовною, ніж інших держав, він виступав за збереження територіальної цілісності югославської держави, насамперед оглядаючись на ситуацію у власних національних автономіях. У той же час, будучи прихильницею консенсусу у межах Євросоюзу, Іспанія 15 січня 1992 року визнала незалежність Словенії і Хорватії.

У січні 1993 року Рада НАТО затвердила план використання сил Альянсу для забезпечення так званої «безпілотної зони» в БіГ, заснованої раніше рішенням РБ ООН. В Іспанії поставилися до будь-яких силових варіантів у БіГ з традиційною обережністю. У серпні 1993 року представники 16-и країн-членів Альянсу схвалили «план повітряних дій» у Боснії, який передбачав нанесення повітряних ударів на об'єкти, заздалегідь визначені. Початок цієї операції залежав тільки від рішення ООН.

24 лютого 1994 року авіація НАТО збила над БіГ чотири літаки боснійських сербів, а у квітні натовська авіація нанесла перший удар по позиціях боснійських сербів у районі Гораджі.

Рішення НАТО про застосування сили в БіГ не викликало заперечень серед членів Альянсу, включаючи Іспанію, хоча Ф.Гонсалес підтвердив необхідність пошуку мирного врегулювання боснійського конфлікту.

Участь Іспанії у миротворчих операціях у 1990-х роках знаменувало якісний перехід Мадрида від «риторичної» участі у міжнародних справах до реальних дій. Це було ще більш знайомим, оскільки іспанські вояки упродовж франкістської доби і довгий час і після падіння фракізму не брали участі у конфліктах за межами території країни. У цьому сенсі ще війна у Перській затоці означала поворот у зовнішній політиці Іспанії.

Участь Мадрида у миротворчій операції у Боснії віддзеркалила його прагнення стати активним партнером, а не простим спостерігачем у міжнародних військово-політичних структурах, що було зафіксовано в Директиві національної оборони, схваленої у 1992 році.

Після завершення холодної війни і руйнації біполярної структури світооблаштування Іспанія брала активну участь у дискусіях про майбутню європейську безпеку, шляхи реформування НАТО.

Іспанське бачення ролі та місця Альянсу у новій міжнародній ситуації зводилось на початку 1990-х років до наступного: 1) Перетворення блоку в організацію більш «європейську», зорієнтовану на підтримку миру; 2) Рівень збройних сил союзу повинен детермінуватися винятково принципами стримування; 3) Відмова від використання ядерної зброї першими; 4) Поступове скорочення чисельності збройних сил Альянсу; 5) Виведення у далекому майбутньому американських військ з європейської території; 6) Поширення на інші країни-члени НАТО «іспанської моделі» членства у союзі; 7) Першочергову роль у створенні майбутньої системи європейської безпеки повинна відігравати НБСЕ; 8) У цьому зв'язку НАТО у майбутньому повинна перетворитися у військову структуру НБСЕ, а функції Альянсу будуть передані НБСЕ і ООН.

Разом з тим Іспанія на початку 1990-х років не входила у військову організацію Альянсу, таким чином, збройні сили країни не були зв'язані з рішеннями командування НАТО. Проте це не завадило Іспанії ввійти наприкінці 1980-х років до низки комітетів НАТО, які займалися військовими питаннями, взяти участь в організації протиповітряної оборони НАТО, а також у формуванні військово-морських сил НАТО у Східній Атлантиці. У 1989 році Мадрид прийняв рішення про підключення з 1 січня 1990 року до військового бюджету НАТО, а участь іспанських вояків у навчаннях Альянсу стало додатковим стимулом для прискореної адаптації збройних сил країни до стандартів блоку.

Підвищенню боєздатності іспанських збройних сил, «підтягування» їх до загальнозахідних стандартів була прикликана військова реформа, розпочата соціалістами після їхнього приходу до влади. В результаті її реалізації чисельність сухопутних сил Іспанії скоротилася з 270 тис. у 1982 році до 175 тис. осіб у 1990 році. Уряд прагнув зробити армію високомобільною, легко керованою; громіздка ж структура відходила у минуле. Все це вписувалося у рамки курсу на поетапне зближення Іспанії до військової структури НАТО.

У 1980-х роках відбулося повномасштабне розгортання двосторонніх відносин між Іспанією та СРСР, а з 1991 року Російською Федерацією. Упродовж 1983–1986 років були підписані

угоди про промислово-економічне співробітництво та угоди про морські та сухопутні перевезення.

Знакові події тієї епохи – офіційний візит до СРСР короля Іспанії Хуана Карлоса I (травень 1984 року) і відвідини Іспанії з візитом-відповіддю президентом СРСР М.Горбачовим (жовтень 1990 року). До цього ж періоду відносяться візити до СРСР голови уряду Іспанії Ф.Гонсалеса (травень 1986 року), міністра закордонних справ Фернандо Морани (травень–червень 1983 року), а також візити до Іспанії міністрів закордонних справ СРСР А.Громико (березень 1985 року) і Е.Шеварнадзе (січень 1988 року). З 1984 року розпочався регулярний обмін парламентськими делегаціями.

Зміни, пов'язані з демократичним оновленням у Радянському Союзі, були зустрінуті іспанською стороною з доброзичливим інтерсом та схваленням. Проте іспанські лідери підкреслювали необхідність зваженої і обережної оцінки цих перемін. З особливою стурбованістю в Іспанії – державі 17 автономних спільнот з нерозв'язаністю багатьох національно-регіональних проблем сприймалися повідомлення про загострення міжетнічних суперечностей і сепаратистських тенденцій в СРСР. Іспанське керівництво до останніх днів розраховувало на збереження Радянського Союзу як єдиної держави, а після його розпаду неодноразово висловлювалось за якнайскоріше підписання договору, який міг би відродити центробіжні тенденції.

Завершення холодної війни створило умови для активізації договірних відносин. У жовтні 1990 року був підписаний протокол про затвердження планів співпраці і контактів між збройними силами обох держав, який символізував переборення бар'єрів періоду біполярного протистояння. Дещо пізніше, в липні 1991 року, Іспанія і СРСР підписали Договір про дружбу і співробітництво, який не був зреалізований через розпад Радянського Союзу.

Характерно, що Іспанія офіційно визнала факт розпаду СРСР, а про визнання Росії як держави-спадкоємиці Радянського Союзу Мадрид офіційно заявив 27 грудня 1991 року, тобто після підписанн Алма-Атинських год. Лише тоді президенту РФ Б.Єльцину було направлено відповідне послання, в якому висловлювалось задоволення тією обставиною, що Росія пере-

брала на себе міжнародні зобов'язання колишнього Радянського Союзу.

Активно стартувавши на початку 1990-х років, розвиток відносин між Іспанією і Росією відбувався по висхідній.

Офіційний візит замісника голови уряду Росії Є.Гайдара у лютому 1992 року засвідчив ту увагу, яку обидві сторони приділяли налагодженню співпраці. Під час візиту до Москви іспанського міністра закордонних справ Фернандо Ордоньеса у квітні цього ж року був підписаний протокол про міжурядові консультації, на основі якого відбувся діалог з широкого кола міжнародних проблем і двосторонніх зв'язків.

У жовтні 1992 року відбувся офіційний візит до Мадрида делегації міністерства оборони Росії на чолі з П.Грачовим, під час якого був підписаний протокол про співпрацю між збройними силами обох країн. А у січні 1993 року у Мадриді відбулися перші іспано-російські консультації з питань роззброєння на рівні замісників керівників зовнішньополітичних відомств. У липні цього ж року Москву відвідав міністр оборони Іспанії Х.Гарсія Варгас.

У 1990-і роки значно розширилися двосторонні зв'язки по парламентській лінії, контакти спеціалізованих комісій і комітетів, Генеральних кортесів і Федеральних зборів РФ. Відбувся обмін делегаціями на чолі з керівниками верхніх палат національних парламентів.

Політико-дипломатичні відносини між обома країнами досягли високого державного рівня після візиту президента Росії Б.Єльцина до Іспанії, який відбувся у квітні 1994 року. Під час візиту відбулися його переговори з королем Хуаном Карлосом I, з керівником іспанського уряду Ф.Гонсалесом, зустрічі з парламентаріями, журналістами, бізнесменами, представниками іспанської громадськості. Особливе значення мало укладення Договору про дружбу і співробітництво, розрахованого на десятирічний термін з автоматичним пролонгуванням на черговий п'ятирічний період. Договір визначив загальні принципи взаємодії обох країн. Обидві сторони задекларували прихильність цінностям демократії і політичного плюралізму, принципам правової держави і дотримання прав людини.

Договір про дружбу і співробітництво був доповнений Угодою про економічну і промислову співпрацю, яка стала право-

вою базою економічної взаємодії, угодами про соціальне забезпечення, про співпрацю у сфері культури і освіти, у соціально-трудовій сфері, у сфері охорони довкілля і низкою інших офіційних документів. Важливу роль у регулюванні двосторонніх відносин відіграють угоди про взаємне інвестування (1990, 2000), і про уникнення подвійного оподаткування (2000). З 1995 року функціонує міжкурядова комісія з економічного і промислового співробітництва. Більш тісними стали контакти між торговельно-промисловими палатами Іспанії і Росії, результатом чого було формування спільного Комітету ділової співпраці.

У 1994–1995 роках контакти продовжували активно розвиватися. У листопаді 1994 року і у березні 1995 року Москву з офіційним візитом відвідав міністр закордонних справ Іспанії Хав'єр Солана. У 1995 році у Росії двічі побував голова іспанського уряду Ф.Гонсалес (у травні у зв'язку з урочистостями з нагоди 50-річчя перемоги над гітлерівською Німеччиною; у вересні з офіційним візитом як головуючий у Євросоюзі і як прем'єр-міністр Іспанії).

Уряд Ф.Гонсалеса розглядав проблеми Середземномор'я головним чином через призму відносин «Північ-Південь» і європейсько-арабського діалогу. Враховуючи перетворення Середземномор'я у зону підвищеної напруги, Мадрид виступив з ініціативою скликання міжнародної організації з безпеки і співпраці у цьому регіоні. У листопаді 1995 року під час свого другого головування в Євросоюзі Іспанія ініціювала скликання у Барселоні Першої Євросередземноморської конференції за участю 15 делегацій країн-членів ЄС і 12 держав Північної Африки і Близького Сходу. Тим самим було дано старт процесу, який отримав назву Барселонського – південний вимір політики Європейського Союзу, і який був покликаний сприяти налагодженню довіри в цьому регіоні і його соціально-економічному розвитку. Барселонську декларацію підписали Алжир, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мальта, Ліван, Марокко, Палестинська автономія, Сирія, Туніс, Туреччина, з одного боку, і держави ЄС, з другого.

Уряд ІСРП продовжував послідовно виступати за всезагальне урегулювання на Близькому Сході на основі резолюцій 242 і 338 Ради Безпеки ООН у відповідності з принципом «мир в

обмін на території». Визнанням конструктивної і неупередженої позиції Іспанії на користь близькосхідного урегулювання стала згода всіх учасників цього процесу на проведення у Мадриді у жовтні 1991 року міжнародної мирної конференції з близькосхідного урегулювання. Її учасниками стали Ізраїль, арабські країни та делегація палестинців (фактично Організація визволення Палестини – ОВП). СРСР і США були співголовами процесу. Учасники конференції змогли домовитися про прийняття принципу «земля в обмін на мир» як бази мирного урегулювання. Так само було домовлено про подальші 10 раундів переговорів між Ізраїлем та ОВП в Осло (Норвегія). Ізраїль відмовився від жорсткої, нереалістичної позиції стосовно ОВП.

Іспанська дипломатія зі стурбованістю стежила за небезпечним розвитком ситуації в Магрибі і проводила активну роботу з активізації зусиль Євросоюзу і Заходу загалом, спрямованих на на пом'якшення кризових тенденцій у цьому регіоні. Особливу увагу Мадрид приділяв ситуації в Алжирі, де зберігав значні інтереси, пов'язані з поставками паливних ресурсів.

У питанні західносахарського урегулювання кабінет соціалістів, як і раніше, притримувався обережної лінії, старанно уникаючи політичної залученості у конфлікт і прагнучи зберегти рівновагу у своїх стосунках з Марокко і Алжиром. Разом з тим іспанці вважали, що справжнє урегулювання у Західній Сахарі можливе лише на шляху діалогу і компромісів між Рабатом і Фронтом ПОЛІСАРІО. Уряд Іспанії надавав фінансову і технічну підтримку зусиллям генерального секретаря ООН з метою створення необхідних умов для проведення референдуму про статус Західної Сахари.

Надаючи великого значення розвитку тісного політичного і економічного співробітництва з провідними країнами Латинської Америки і їх інтеграційними об'єднаннями, уряд соціалістів прагнув створити міцну договірно-правову базу двосторонніх і багатосторонніх відносин. При цьому Мадрид мав на меті підтримку процесів демократизації у країнах регіону, забезпечення взаємодії транснаціональним викликам, у першу чергу тероризму, організованій злочинності і наркобізнесу. Одночасно ставилось завдання підтримки «другого освоєння Америки», що означало суттєве зміцнення торговельно-

економічних позицій Іспанії у регіоні. Про великі зрушення у цьому сенсі красномовно засвідчують такі дані. Так, на 1981 рік прямі капіталовкладення Іспанії (приватні і державні) в Латинську Америку склали 700 млн. дол. У першій половині 1980-х років (1980–1984 роки) середньорічні показники притоку прямих інвестицій у регіон сягнули 188 млн. дол., що майже не змінилися у другій половині десятиріччя (1985–1989 роки) – 177 млн. дол.

При цьому у 1980-і роки через ненадійну кон'юнктуру у регіоні значення Латинської Америки як сфери прикладення іспанського капіталу скоротилося до мінімального показника – 12% за 1987–1990 роки. Зокрема, у 1983-1988 роках частка латиноамериканських і карибських держав у зарубіжних активах іспанських банків впала з 32,7% до 18,2%. Це у першу чергу пояснюється тим, що їхні традиційні партнери у Латинській Америці були охоплені затяжною депресією, яка розпочалася з боргової кризи 1982 року.

Після виходу латиноамериканських країн з кризи було зареєстровано суттєве зростання прямих іспанських інвестицій: їхній середньорічний притік у 1990–1994 роках зріс до 597 млн. дол. У результаті на той час Іспанія перетворилася у другого після Великобританії європейського інвестора в регіоні (27% всіх прямих інвестицій з Європи). У подальшому висхідна тенденція лише зміцнювалася, так що докінця 1997 року тільки шістка найбільших іспанських компаній і банків («Телефоніка», «Сантандер», «Ендеса», ББВ, «Репсол» і Центральний іспаноамериканський банк), за даними авторів монографії «Іспанія: траєкторія модернізації наприкінці двадцятого століття» (М., 2006), інвестувала в регіон понад 12 млрд. дол.

У ці роки іспанська дипломатія енергійно розробляла і реалізовувала концепцію «Співтовариства ібероамериканських націй», прикликаного сприяти зміцненню демократії, урегулювання внутрішніх конфліктів, консолідації ібероамериканської етнокультурної спільноти. Активною була роль Іспанії в урегулюванні конфліктів у центральноамериканському субрегіоні, у першу чергу у Сальвадорі і Гватемалі.

Іспано-кубинське партнерство довгі роки розвивалося відносно благополучно навіть на фоні традиційно близьких

зв'язків з латиноамериканськими країнами у контексті з ворожістю, яка характеризувала позицію Вашингтона стосовно Гавани. Це у багато дечому визначалося взаємовигідністю іспансько-кубинських економічних зв'язків. Іспанські інтереси на острові серйозні. Особливо зросла участь іспанського капіталу в кубинську економіку після фактичного паралічу кубино-російських відносин у 1992 році. Ділові кола Іспанії виявили готовність до заповнення вакууму, що виник після розпаду СРСР і поспішного самоусунення Росії від співпраці з Кубою. Чи найбільша активність іспанського капіталу на Кубі простежується у сфері туризму. Вже 1988 році Кубою та Іспанією було створено перше спільне підприємство, яке зайнялося будівництвом трьох фешенебельних готелів при загальному обсязі інвестицій близько 200 млн. дол. У другій половині 1990-х років на іспанські фірми припадало 60% потужностей у кубинському туристичному бізнесі, який обслуговувався іноземним капіталом, або 25% всього туристичного потенціалу острова.

Зважаючи на такий розмах співпраці, представники ділових кіл Іспанії висловили своє негативне ставлення до намірів завадити розвитку співпраці з Кубою запровадженням у 1996 році дискримінаційного закону Хелмса-Бертон, який запроваджував санкції щодо економічних партнерів острова Свободи.

Таким чином, десь з 1988 року і до завершення урядування соціалістів відбулося утвердження стабільної зовнішньополітичної лінії Королівства Іспанії на ґрунті трьох складових: європеїзму, атлантизму і регіональних пріоритетів у Латинській Америці і Середземномор'ї. Так само за роки правління ІСРП зовнішня політика стала значно більш збалансованою у контексті співвідношення «атлантизм» і «європеїзм», національних інтересів і міжнародних (у тому числі «загальноєвропейських») зобов'язань, а також економічного, військово-політичного і гуманітарного співробітництва з різними державами.

Свідченням підвищення міжнародного авторитету країни, її зовнішньої політики після переходу до демократії стало те, що міжнародна спільнота, різні міжнародні організації та інститути, включаючи ООН, НАТО, Європейський Союз, ЮНЕСКО, МОК пропонували відповідальні посади представникам Іспанії. Можна згадати, зокрема, обрання Х.А.Самаранча (1984 рік) головою Міжнародного олімпійського комітету, Ф.Майора Сара-

госи генеральним директором ЮНЕСКО. Іспанський міністр закордонних справ у 1992–1995 роках Х.Солана обійняв у 1995 році посаду генерального секретаря НАТО, а згодом, у 1999 році, – верховного представника (фактично координатора діяльності) ЄС з питань зовнішньої політики і безпеки. Хосе Марія Хіль-Роблес очолював Європарламент, відомий правозахисник Альваро Хіль-Роблес став європейським комісаром з прав людини. У 1996 році іспанський экс-міністр закордонних справ М.А.Моратінос був призначений спеціальним представником ЄС з близькосхідного урегулювання. У складі Європейської комісії кінця 1990-х років Іспанію представляв колишній міністр економіки в уряді соціалістів П.Сольбес і колишній міністр сільського господарства у першому кабінеті Аснара Л.де Паласіо. У 2004 році після зміни уряду соратник Аснара Х.М.Аснара Родріго Рато став директором-розпорядником МВФ. Одночасно соціаліст Жозеп Боррель був обраний головою Європарламенту. Іспанці висувались на керівні посади в міжнародних неурядових організаціях. Так, Х.М.Мендалусе став президентом «Грінпіс Інтернешнл». Ф.Гонсалес після завершення повноважень прем'єра був задіяний у різного роду авторитетних міжнародних місіях.

Зовнішня політика Іспанії у 1996–2004 роках

У роки перебування при владі уряд Х.М.Аснара загалом продовжував лінію соціалістів на активізацію участі Іспанії в ЄС, НАТО, ООН та інших міжнародних організаціях, підключення країни до миротворчих зусиль і консолідації політичних та економічних позицій у Магрибі і Латинській Америці. Разом з тим з низки важливих міжнародних питань курс кабінету Х.М.Аснара різнився від політики соціалістів. Це насамперед стосувалось прагнення народнопартійного кабінету «підняти» на рівень беззастережного зовнішньополітичного пріоритету євроатлантичні зв'язки, і у цьому контексті – іспано-американські відносини.

Друга половина 1990-х років стала часом суттєвого зміцнення іспано-американських відносин. Уряд Аснара, який прий-

шов до влади у 1996 році зайняв позицію підтримки політич-
ний акцій США. Це було пов'язано як з оцінкою стану міжна-
родних стосунків, так із баченням консерваторами перспектив
розвитку Іспанії.

У квітні 1997 року, в роки президентства Б.Клінтона,
Х.М.Аснар здійснив свій перший візит до США. Іспанський
прем'єр-міністр зустрівся з американським президентом і чле-
нами його кабінету. У липні цього ж року Б.Клінтон, прибув-
ши до Мадрида на саміт НАТО, мав зустрічі з головою іспансь-
кого кабінету міністрів та королем Хуаном Карлосом I, на яких
були визначені принципи подальшої співпраці Іспанії з США
у політичній, економічній та культурній сферах.

У 1998 році Х.М.Аснар підтримав рішення США і Велико-
британії про бомбардування Іраку, у 1999-му – військову опера-
цію у колишній Югославії. Іспанські винищувачі брали участь
в авіанальотах на Белград, а іспанські підрозділи були включені
міжнародну миротворчу армію в Косово і Боснії.

Одним з пріоритетних зовнішньополітичних завдань нового
уряду Х.М.Аснара у контексті іспано-американських відносин
стала проблема реформування «іспанської моделі» членства в
НАТО, тобто приєднання країни до військових структур Аль-
янсу. Офіційний Мадрид при цьому претендував на те, щоб очо-
лити натовське командвання, яке б включало Гібралтарську
протоку і всю територію країни. Окрім цього, в Іспанії розрахо-
вували на отримання важливих посад в інших командуваннях
Альянсу в Європі і Атлантичному регіоні. Водночас Іспанія
підтверджувала у мабутньому свій без'ядерний статус.

Додатковими аргументами на користь підключення Мад-
рида до інтегрованої військової структури було обрання у 1995
році Х.Солани генеральним секретарем НАТО та проведення у
липні 1997 року у Мадриді саміту Північноатлантичної ради,
яка серед іншого прийняла рішення про розширення НАТО за
рахунок Польщі, Угорщини і Чехії.

Разом з тим Великобританія негативно зреагувала на си-
туації довкола Гібралтару і заявила, що заблокує підключення
Іспанії до військової організації НАТО, якщо не будуть зняті
обмеження, запроваджені іспанцями, стосовно британських
військових літаків, які здійснювали посадку на території Склі.

Щоправда, на саміті не було прийнято офіційного рішення про приєднання Іспанії до військової організації НАТО, оскільки не було досягнуто згоди з проблеми Канарських островів. Іспанія наполягала на включення островів у зону своєї відповідальності і так званого морського коридору, який проходив через Канарські острови, Лісабон та іспанський порт Кадіс. Португалія, захищаючи свої інтереси, виступила проти іспанських домагань. Натомість Х.М.Аснар погрожував загальмувати процес повної інтеграції в НАТО, якщо Іспанія не матиме військового контролю над Канарами.

Останні перепони на шляху Мадрида до повноправного членства в НАТО щезли у грудні 1997 року: 2 грудня цього ж року Великобританія несподівано зняла свої претензії до Іспанії щодо Гібралтару, погодившись на подальше обговорення цієї проблеми у двосторонньому форматі (експерти стверджують, що тут не обійшлося без участі Вашингтона). Це дозволило міністрам оборони країн НАТО вже наступного дня затвердити нову структуру командувань Альянсу. В результаті загальна кількість натовських командувань була скорочена з 65 до 20. Спеціально для Іспанії створювалось південно-західне субрегіональне командування, у зону якого попадала вся територія країни (материкова Іспанія, Канарські і Балеарські острови, а також зона Гібралтарської протоки), за виключенням Сеути і Мелілі, які знаходилися поза сферою відповідальності НАТО. Акваторія між Канарськими островами і континентальною Іспанією залишалася, як і раніше, у віданні Верховного командування НАТО в Атлантиці.

Таким чином, у грудні 1997 року Іспанія остаточно відмовилася від свого «особливого статусу» в Північноатлантичному союзі, фактично ставши його повноправним членом. Формально це сталося 1 січня 1999 року (Іспанія член Альянсу з 1982 року, а у 1988 році була підписана угода про умови участі Іспанії в НАТО без входження до військових структур). Весною 1999 року іспанський уряд прийняв пропозицію США щодо розширення американської військово-морської бази в Роті (остаточне рішення з цього питання так і не було прийняте). 30 вересня 1999 року неподалік Мадрида у містечку Ратамарес відбулося відкриття. Об'єданого штабу південно-західного регіонально-

го командування НАТО, який очолив іспанський генерал-лейтенант Х. Нарро.

Наприкінці 1990-х років США стали просувати ідею, суть якої зводилася до того, щоб забезпечити НАТО чи міжнародним коаліціям, сформованим провідними натовськими країнами, максимальну свободу рук при проведенні військово-силових акцій, несанкціонованих Радою Безпеки ООН. Діяв на боці США генсек НАТО Х. Солана. Передовсім силові наміри Вашингтона стосувалися Іраку. Після доповіді голови спецкомісії ООН з роззброєння Іраку, в якій йшлося про неможливість виконання своїх функцій у повному обсязі, на зборах Ради національної безпеки США було прийнято рішення про нанесення по території Іраку ракетно-бомбових ударів без санкції РБ ООН. 6 жовтня 1998 року американський конгрес прийняв закон «про звільнення Іраку» і розпочалася підготовка до військової операції. У перших числах грудня 1998 року англо-американська авіація почала наносити ракетно-бомбові удари по Іраку.

Під час іракської кризи 1998 року Хосе Марія Аснар беззастережно підтримав США, незважаючи на відсутність санкції РБ ООН, дав згоду на використання Штатами бази у Мороні. Іспанський прем'єр запропонував також американському президенту Б. Клінтону технічну допомогу Іспанії для контролю над роззброєнням Іраку. 20 грудня 1998 року військова операція в Іраку припинилася, уряди США і Великобританії оголосили про припинення ракетно-бомбових ударів по Іраку. Причиною стало те, що на передній план міжнародних відносин висувалася проблема Косово.

Серйозною перевіркою для Іспанії вже як повноправного члена НАТО стали події в Югославії, пов'язані з подіями у Косово. Восени 1998 року керівники натовських країн почали говорити про «гуманітарну катастрофу» в Косово. У жовтні цього ж року США закликали до нанесення ударів по Югославії, не маючи формальної доручення чи згоди РБ ООН. Проте до березня 1999 року це викликало протест більшості європейських членів блоку.

6 лютого 1999 року у містечку Рамбуїє під Парижем розпочалися переговори між югославською делегацією та представниками косовських албанців. Албанці-косовари погодилися на

всі постанови, Белград відхилив військову частину пакету документів. Таким чином, було дано світло для дій Альянсу.

Агресія НАТО проти Союзної Республіки Югославії (СРЮ) розпочалася 24 березня 1999 року (без санкції РБ ООН). Іспанія була серед тих європейських країн-членів НАТО, яка енергійно підтримала акцію проти СРЮ. У створеній НАТО багатонаціональній повітряній армаді з понад 200 бойових літаків були задіяні іспанські винищувачі-бомбардувальники Ф-18 (10 літаків, до яких планувалося долучити ще 8 одиниць). Таким чином, іспанська авіація брала участь у бомбардуванні Югославії (на відміну від того, що було під час кризи у Перській затоці, коли іспанські кораблі виконували лише поліційні функції, не бравши участі у прямих бойових діях). Уряд Аснара офіційно висловив готовність брати участь у морській блокаді Сербії. Іспанія відрядила свої кораблі до складу флоту НАТО в Адріатичному морі.

У квітні 1999 року до Іспанії стали прибувати біженці з Косово, а 400 іспанських вояків були відряджені до Албанії для будівництва табору, здатного прийняти декілька тисяч біженців-косоварів. Участь в операціях НАТО виявилось, за оцінками іспанських військових експертів, «помірною», але зовсім не малозначущою. Щоправда, підвищена активність у діяльності НАТО обмежувалася прозаїчною обставиною – розміром іспанської квоти у витратах Альянсу. На перших порах участь Іспанії у війні проти Югославії вимагала близько 800 млн. песет у місяць. Відрядження 400 вояків до Албанії означало збільшення витрат приблизно на 1 млрд. песет щомісячно. Ще 8 млрд. песет Аснар пообіцяв виділити на потреби біженців-косоварів і для надання іншої гуманітарної допомоги. Загалом частка Іспанії у витратах на операцію НАТО на Балканах склала 3,5%. Цього було достатньо, щоб викликати критичну реакцію в країні.

На початку червня 1999 року уряд СРЮ прийняв всі умови Альянсу і підписав військово-технічну угоду, яка, зокрема, передбачала розташування у Косово Багатонаціональних сил безпеки під командуванням НАТО (KFOR). 10 червня Рада Безпеки ООН прийняла резолюції 1244, яка повертала KFOR у правне русло. Прагнучи компенсувати відносно скромний рівень

безпосередньої участі Іспанії у війні на Балканах, уряд Х.М. Аснара дав згоду у червні 1999 року на участь іспанського контингенту в 1200 осіб у KFOR. Вагомим для престижу Іспанії був той факт, що 18 квітня 2000 року командувачем KFOR було призначено іспанського генерала Хуана Ортуньо.

У квітні 1999 року, у розпал військових дій проти СРЮ, у Вашингтоні відкрився ювілейний саміт НАТО, присвячений 50-річчю організації. Було прийнято нову Стратегічну концепцію Альянсу, яка підтверджувала, що Північноатлантичний союз на порозі ХХІ сторіччя взяв курс на утвердження натоцентристської моделі у сучасних міжнародних відносинах. Іспанський прем'єр-міністр Х.М.Аснар заявив про підтримку його урядом рішень саміту і насамперед Стратегічної концепції Альянсу і «політики відкритих дверей», яка передбачала прийом нових членів організації. Не забув Аснар і про національні інтереси Іспанії, виступивши за необхідність встановлення постійного діалогу між НАТО і країнами Середземномор'я, у першу чергу Марокко, Мавританією, Тунісом, Ізраїлем, Йорданією і Єгиптом, до яких можуть долучитися Лівія і Алжир.

6 жовтня 1999 року Х.Солана завершив свою діяльність на посаді генсека НАТО. Його замінив экс-міністр оборони Великобританії Дж.Робертсон. Але іспанський політик не залишився осторонь європейської політики. 18 жовтня 1999 року він зайняв посаду Верховного представника ЄС зі спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

Іспанія активно підтримала рішення Гельсінського саміту Євросоюзу (10–11 грудня 1999 року) про створення до 2003 року мобільного угруповання військ чисельністю 50–60 тис. осіб, здатного до розгортання у двомісячний термін і призначеного для проведення широкого спектру операцій у рамках «петерберзьких місій» (операції з підтримання і відновлення миру, евакуаційні і рятувальні місії тощо) упродовж як мінімум одного року. У листопаді 2000 року Іспанія оголосила про своє рішення брати участь у формуванні європейських сил швидкого реагування і надати для реалізації цієї мети 6 тис. вояків (10% від загальної кількості). Окрім цього, близько 10 000–12 000 іспанських вояків будуть складовою частиною резерву, чисельність якого становитиме понад 100 000 осіб.

У 1990-х роках США стали одним з найбільших торговельно-економічних партнерів Іспанії. На них припадало 7,6% іспанського експорту. США продовжували відігравати провідну роль в іспанському імпорті військової продукції. Одним з найбільших проектів 1985–1995 років у цій царині стало будівництво шести ракетних фрегатів «Санта Марія» водотонажністю 4,5 тис. тонн з відповідними поставками систем озброєння і комплектуючих зі США.

У другій половині 1990-х років імпорт з США до Іспанії неухильно зростає: якщо у 1998 році він становив 6,9 млрд. євро, у 2000 році – 8,7 млрд. євро. Спостерігалось також зростання експорту з Іспанії до США, хоча і не таке динамічне: у 1998 році він рівнявся 4,1 млрд. євро, а у 2000 – 5,9 млрд. євро. Що стосується відносних показників, то частка Іспанії в експорті та імпорті США становить менше одного відсотка, в той же час як на Німеччину, наприклад, у 2000 році припало 4,1% американського експорту і 5,2% імпорту. Наприкінці 1990-х років різко зросли обсяги прямих інвестицій США в іспанську економіку: якщо у 1998 році вони становили 8,8% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, то у 2000 році – вже 41,8%. Таким чином, при аналізі іспано-американських відносин необхідно враховувати взаємну економічну зацікавленість, і особливо той факт, що США є для Іспанії одним з найбільших іноземців.

Вигравши повторно у 2000 році парламентські вибори, Народна партія на чолі з Х.М.Аснаром схвалила Стратегічний план зовнішньої політики Іспанії, одним із напрямків якого став «пошук шляхів більшого зближення і співпраці зі Сполученими Штатами Америки», точніше встановлення «преференційного партнерства» між обома країнами, а також прагнення Іспанії стати «країною-лідером» європейської інтеграції. Мадрид розраховував на підтримку Вашингтона у тому, щоб у 2003–2004 роках стати непостійним членом Ради Безпеки ООН. Це йому вдалося.

Зближення обох країн особливо зміцнилися з приходом до влади у США у січні 2001 року Дж.Буша-молодшого. 11 січня 2001 року міністр закордонних справ Іспанії Хосе Піке і керівник держдепартаменту США Мадлен Олбрайт підписали

спільну декларацію про співпрацю у різних областях. Особливий інтерес мають другий і шостий розділи цього документа. У другому розділі – «Співпраця в області оборони» – наголошувалося: Іспанія і Сполучені Штати базують свої зобов'язання на укладеному у 1988 році Договорі про співпрацю в області оборони і його базових принципах. Обидві сторони у найближчий час розпочинають переговори з метою його технічного перегляду у світлі двосторонніх відносин, які розвиваються; у якості консультативного органу з питань співпраці у сфері оборони Іспанія і Сполучені Штати засновують спільний Комітет оборони з розлогими повноваженнями, який буде збиратися регулярно; сторони мають намір тісно співпрацювати з метою забезпечення модернізації військових частин, у тому числі на базах у Роті і Мороні.

У шостому розділі визначалась проблема боротьби «проти нових викликів і загроз безпеки». «Обидві сторони, – підкреслювалось у цій частині документа, – сповнені рішучості на найвищому рівні продовжити діалог про спільну антитерористичну боротьбу, включаючи взаємний обмін інформацією». Висловлювалась також пропозиція про подальшу розробку практичних заходів, спрямованих проти фінансування тероризму: «Діючи спільно, сторони будуть прагнути не допустити, щоб міжнародна терористична мережа отримувала можливість переховуватися і мала матеріальну допомогу».

У червні 2001 року Дж. Буш вже як новий президент США прибув з офіційним візитом в Європу. Під час відвідин Іспанії американський президент та іспанський прем'єр-міністр спільну декларацію про активізацію двосторонньої співпраці у рамках НАТО, у якій, зокрема, вказувалося, що обидві сторони «визнають необхідність вироблення стратегії безпеки глобального рівня, яка включатиме створення системи стримування як наступального, так і оборонного характеру». Таким чином, на думку експертів, Іспанія підтримала ініціативу США щодо виходу в односторонньому порядку з російсько-американського Договору про ПРО (грудень 2001 року) і щодо створення національної системи протиракетної оборони (НПРО), висловила повну солідарність з новою доктриною безпеки США, а у квітні 2002 року уклала двосторонню угоду, яка розширювала можли-

вості Пентагона використовувати військові об'єкти на іспанській території, надала право американським спецслужбам здійснювати антитерористичні операції в Іспанії.

Характер і спрямованість прийнятих рішень, атмосфера спілкування у дні візиту американського президента дали йому підставу заявити: «Іспанія – один із найвірніших союзників Сполучених Штатів».

Серед факторів, які визначили орієнтацію Х.М.Аснара на тісну співпрацю зі США, вкажемо такі: прагнення перетворити Іспанію на провідну світову країну та перебороти «ізоляціоністський комплекс», який його країна отримала у спадщину від минулого; зближення з США стимулювалося відносинами Іспанії з латиноамериканськими державами.

Щоправда, іспано-американські відносини могли дещо затьмаритися застосуванням закону Хелмса-Бертона або «Про свободу Куби і демократичну солідарність», прийнятого американським конгресом 1996 року, і який запроваджував політичні і економічні санкції проти Куби з метою посилення економічного тиску на режим Ф.Кастро. Проте, незважаючи на те, що уряд Аснара зайняв жорстку позицію у стосунках з Кубою, він все ж ніколи не визнавав дію цього закону, оскільки керувався насамперед власними економічними інтересами на Кубі, де іспанці займають провідні позиції серед іноземних інвесторів у царині туризму.

Новий стимул іспано-американське співробітництво отримало після трагічних подій 11 вересня 2001 року. Іспанський прем'єр-міністр одразу заявив про солідарність зі США і спільну боротьбу з міжнародним тероризмом. Далі Іспанія підтримала операцію Штатів в Афганістані, дозволивши їм користуватися всіма елементами власної військової інфраструктури. Іспанський уряд висловив також готовність відрядити до Афганістану 2000 своїх вояків. Це була рекордна кількість іспанців за всю історію їхньої участі у міжнародних військових акціях. У грудні 2001 року перші з'єднання іспанських військ були введені на афганську територію.

Іспанські правоохоронці провели на території своєї країни низку операцій проти активістів «Аль-Каїди». У свою чергу, Дж.Буш пообіцяв підтримати Іспанію у боротьбі з терористами

ЕТА і уневдовзі ця організація була включена до списку терористичних організацій і на міжнародному рівні оголошена поза законом, а бойовики ЕТА оголошені у міжнародному розшуку. У травні 2003 року уряд США вніс партію баскських націоналістів («Батасуна») до списку терористичних груп, на котрі поширюються економічні санкції. Нагадаємо, що санкції, передбачені проти таких груп, як «Батасуна», забороняють здійснювати будь-які грошові прекази, включаючи пожертвування, на рахунки цих організацій, а активісти цих угруповань позбавлялись віз на в'їзд до Сполучених Штатів.

Ще у квітні 2002 року був підписаний додатковий протокол до угоди від 1988 року між Іспанією та США про співпрацю у сфері оборони. У протоколі обумовлювалось питання про модернізацію баз у Роті та Мороні. Чисельність американського військового та цивільного персоналу, який обслуговував бази, залишалась незмінною – 8110 осіб. Проте у протоколі містилося положення про участь в операціях на території Іспанії разом з іспанськими колегами поліційних частин США.

Зі свого боку, Вашингтон в особі держсекретаря К. Пауелла виступив посередником у врегулюванні питання про статус іспанського острова Перехіль (марокканці називають його «Лейла», він розташований на відстані 200 км від узбережжя Марокко). Цей клаптик кам'янистої землі, діаметром менше 1 км, належить Іспанії. Острів безлюдний і тут буяє дика петрушка (по-іспанськи – перехіль), яка і дала назву острову. 12 липня 2002 року цей острів, розташований у Середземному морі поблизу входження у Гібралтарську протоку, зайняли марокканські військовики, підняли над островом прапор своєї країни і залишили на ньому невеличкий гарнізон (6 осіб). Це був своєрідний подарунок їхньому королю Мохаммеду VI на честь його шлюбу. Євросоюз, незважаючи на звернення Іспанії, залишився осторонь конфлікту. Після 5-денних пошуків виходу з кризи шляхом дипломатії іспанський уряд відрядив на маври до марокканського узбережжя свій королівський військово-морський флот. Так маленький острів «Перехіль» реанімував старі рани в іспано-марокканських взаєминах. Влада Марокко квалфікувала дії Іспанії як оголошення війни, хоча не вдалася до адекватної відповіді. Так до військового зіткнення не дійшло і обійшлося без жерв.

Врешті-решт іспанський десант вигнав з острова марокканців і підняв на ним іспанський прапор. Рабат, у свою чергу, поскаржився на Іспанію в ООН, мотивуючи захоплення «Перехіль» бажанням привернути увагу світової спільноти на існуючу несправедливість. Адже Іспанія володіє і іншими островами, наприклад, Альборн, не говрячи вже про іспанські анклави на території Марокко. Врегулювати кризу в іспано-марокканських відносинах в інтересах Іспанії вдалося з допомогою американського держсекретаря К.Пауелла. Міністри закордонних справ Марокко та Іспанії Мохамед Бенасса і Ана Паласіо підписали у столиці Марокко Рабаті угоду про виведення з острова всіх військ.

У грудні 2002 року під час свого візиту до Вашингтона Х.М.Аснар заявив про повну підтримку позиції США у питанні про кризову ситуацію Іраку. Одночасно він висловив занепокоєння з приводу погіршення відносин ЄС та США. 22 січня 2003 року президент Франції Жак Ширак і німецький канцлер Герхард Шрьодер на конференції у Парижі заявили, що їхні країни займають єдину позицію в іракській кризі: «Ніщо не виправдує нападу».

Тоді ж іспанський прем'єр виступив ініціатором підготовки листа за підписом семи європейських держав – Великобританії, Португалії, Італії, Данії, Угорщини, Польщі та Чехії на підтримку дій США в питанні Іраку, вбачаючи в цьому «гарантію свободи європейців». Фактично Європа виявилася розколотою на дві групи.

Необхідно зазначити, що ідея збройного втручання Іспанії в іракську кризу не отримала у січні 2003 року однозначної підтримки ні в уряді, ні у Народній партії. Асару опонували другий віце-прем'єр Родріго Рато та генеральний секретар НП Хав'єр Аренас. До того ж головна опозиційна партія ІСРП послідовно і безкомпромісно виступала проти військового втручання своєї країни в іракські події.

15 лютого 2003 року сотні тисяч громадян – противників війни в Іраку – взяли участь у демонстраціях, які відбулися у столицях всіх провінцій і у всіх муніципальних центрах. Близько мільйона осіб мітингували у Мадриді, стільки ж – у Барселоні.

24 лютого на розгляд РБ ООН було подано проект спільної резолюції США, Великобританії та Іспанії, в якому було заявлено, що Ірак зустрінеться зі серйозними наслідками, передбаченими резолюцією 1441, якщо він не роззброїться (нагадаємо, що 8 листопада 2002 року була прийнята РБ ООН резолюція 1441, яка вимагала роззброєння Іраку, і містилося положення, якщо Ірак цього не зробить, то це відбудеться у силовий спосіб). Рада Безпеки відхилила цей проект. Проте США, підтримані Великобританією та Іспанією, яка до того ж у 2003–2004 роках була непостійним членом РБ ООН, вже пред'явили Іраку ультиматум – повністю роззброїтися до 17 березня 2003 року. 16 березня лідери вказаних цих трьох країн зустрілися на Азорських островах, де було ухвалено рішення про початок війни в Іраку. 20 березня Дж.Буш оголосив про початок війни (без санкції на те РБ ООН).

Сполучені Штати віддячили Іспанії за підтримку в іракському питанні: представникам іспанських компаній було оголошено, що Іспанія буде третьою країною після США і Великобританії, які братимуть участь у відбудові Іраку.

Таким чином, взявши курс на підтримку силових методів США, Мадрид пішов до кінця і взяв пряму участь в іракській війні: у район бойових дій було відправлено загін бойових кораблів, включаючи десантний корабель «Галісія», фрегат охорони і танкер з паливом. Згодом іспанський контингент в Іраку нараховував 1300 вояків у складі іберо-американської бригади «Плюс ультра», спільно з військовослужбовцями низки центральноамериканських країн і Домініканської Республіки (ще додатково 1100 осіб). Іспанські військові частини були розташовані в іракських провінціях Аль-Кадісія і Ан-Найяр (центр і південь Іраку). За час участі Іспанії в військовій операції в Іраку (серпень 2003 – квітень 2004 року) в цьому регіоні пройшли службу 2600 солдатів, з яких 11 загинули. Невипадково американський президент США Дж.Буш-молодший назвав Іспанію «одним із найвірніших союзників Сполучених Штатів».

Проамериканська політика уряду Аснара, яка тривалий час була домінантою, певною мірою була пов'язана з тим, як насамперед складалися справи в іспанського керівництва в Європі. Визначаючи і уточнюючи свої національні інтереси і роль у за-

гальноєвропейських політичних процесах, Мадрид порівняно швидко вибудував відносини взаємопорозуміння й співробітництва з провідними континентальними державами – ініціаторами європейської інтеграції: Німеччиною, Францією, Італією. Саме «особливі зв'язки» з правлячими колами цих держав дозволили Іспанії органічно «вписатися» в інститути й структури ЄС. У результаті сферою повсякденної роботи мадридської дипломатії стали всі основні проблеми порядку денного Євросоюзу. У тому числі стабільний господарський розвиток країн об'єднаної Європи через поглиблення економічної і фінансової інтеграції, заохочення вільної конкуренції і створення єдиного європейського ринку.

Мадрид став динамічним учасником процесу будівництва нового типу міжнародних відносин на європейському геоekonomічному і геополітичному просторі. Приклад цього – доктрина спільної зовнішньої і оборонної політики ЄС, яка ось вже понад півтора десятиріччя пробиває собі дорогу в Старому Світі. Ця дипломатична ініціатива з самого початку була підтримана іспанським керівництвом, зацікавленим у формуванні на основі європейської ідентичності узгодженого зовнішньополітичного курсу у сфері безпеки й оборони. Мадридська дипломатія брала активну участь у концептуальній розробці питань СЗПБ під час підготовки Амстердамського договору (набрав чинності 1 травня 1999 року), положення якого створили базові правові умови для наповнення ідеї європейської ідентичності в оборонній сфері конкретним змістом і розширили горизонти континентальної військово-політичної інтеграції.

Таким чином, Мадрид підтримує активізацію зусиль Євросоюзу у царині створення спільної зовнішньої політики і політики безпеки. При цьому від наголошує, що нова безпекова система у жодному разі не стане конкурентом НАТО і що мова йде не про створення «європейської армії», а про багатofункціональні структури на кшталт Єврокорпусу або лише про використання національних підрозділів. Це означає, що країни-члени ЄС у разі необхідності упродовж 60 днів відмобілізувати військовий контингент чисельністю 50–60 тис. вояків, оснащений найновішими засобами для врегулювання конфліктів на континенті. Іспанія є також прихильником ідеї вироблення єдиного

стратегічного курсу країнами Євросоюзу, формування нової політичної культури у сфері політики безпеки, реформування збройних сил тощо.

У другій половині 1990-х років появились сприятливі умови для підвищення ролі ЗЄС у зв'язку зі скороченням американської присутності в Європі і зростанням об'єктивних передумов інтенсифікації європейської співпраці у сфері оборони. Наприкінці березня 1997 року Іспанія спільно з Бельгією, Італією, Люксембургом, Францією і ФРН репрезентувала у Євросоюзі так званий Проект шести, який передбачав поетапну інтеграцію ЗЄС і ЄС. Проте через протиріччя між «євроцентристами» під керівництвом Франції і Німеччини, з одного боку, і «атлантистами» на чолі з Великобританією – з другого, потенціал ЗЄС не був повною мірою реалізований.

Необхідно визнати, що відчутний удар по політиці формування СЗПБ був нанесений і самим іспанським керівництвом «народників». Х.М.Аснар явно дистанціювався від «привілейованих партнерів» Іспанії – Німеччини і Франції, зробивши акцент на зближенні зі США та їхнім головним союзником в Європі – Великобританією. У лютому 2003 року Мадрид і Лондон виступили зі спільною ініціативою під час підготовки європейської Конституції, яке суперечило вже сформованій позиції Іспанії щодо зміцнення ролі наднаціональних структур і механізмів в Євросоюзі. Лише повернення у 2004 році до влади соціалістів дозволило повернутися іспанській зовнішній політиці на звичні рейки «євроцентризму».

Серед проблем, якими переймався Євросоюз у роки правління Народної партії, були питання його розширення, запровадження єдиної валюти тощо. Маючи перестороги щодо сум, які виділялися Іспанії з фондів розвитку Європейського Союзу, Аснар одверто виступав проти «поспішності» у розширенні ЄС за рахунок країн «першої черги» – Польщі, Чехії, Угорщини, Естонії, Кіпру.

Найважливіша проблема кінця 1990-х років – забезпечення іспанського членства у першій групі країн, які планували перейти (з 1 січня 1999 року) на єдину розрахункову валюту. 11 з 12 країн ЄС, які першими забажали вступити в Економічний і валютний союз (ЕВС), врешті-решт виявилися готовими до цьо-

го кроку і у травні 1998 року офіційно оформили це, в їхньому числі була і Іспанія.

Вступ до ЄВС, подальше поглиблення інтеграції з партнерами по ЄС не означали, що проблем Іспанії в її стосунках з країнами «єдиної Європи» зменшилося. Окрім стурбованості окремих членів ЄС, які і Іспанії, стосовно збереження «національної ідентичності» у процесі інтеграції і ролі «кастельяно» як рівноправного суб'єкта міжєвропейських комунікацій, для Мадрида особливо значущим виявилось питання про субсидії з фондів розвитку ЄС. І справа не тільки у претензіях на них майбутніх «новобранців». Низка партнерів у «єдиній Європі», у тому числі Франція і Німеччина (остання, як відомо, є основним донором фондів «солідарності» і «розвитку»), поставили питання про ліквідацію субсидій для країн, які запровадили євро. В Іспанії, яка тільки з 1990 по 1998 роки отримала з фондів ЄС понад 12 трлн. песет – суму, яка серйозно вплинула на стан справ у багатьох сферах, починаючи з будівельної справи і завершуючи університетами, – серйозно побоювалася, що без субсидування країна виявиться у складному становищі. В економічному план вона поки-що не була готова жити на рівних не тільки з Німеччиною, але і з тією ж Францією, ВВП якої вдвічі переважав іспанський.

Головуючи в ЄС у першій половині 2002 року, Іспанія вміло поєднала європоцентристські та національні інтереси. Виділимо пріоритетні напрямки, які розвивала Іспанія у ЄС під час свого головування: забезпечення переходу держав-членів до зони євро; продовження діалогу з країнами-кандидатами щодо входження до Союзу; досягнення більшої динаміки у стосунках з США, Латинською Америкою і країнами Середземноморського регіону, які не входять до ЄС; у контексті боротьби з тероризмом Іспанія неодноразово порушувала питання боротьби з нелегальною імміграцією. Так само за прямої участі Іспанії були розроблені три важливих напрямки у сфері оборонної політики та безпеки ЄС: перевірка функціонування раніше створених структур для оперативного реагування у кризових ситуаціях; реалізація конкретних заходів та чітке визначення військових зобов'язань держав-членів для того, щоб у 2003 році Союз мав у своєму розпорядженні весь цивільний та військовий інструмен-

тарій, необхідний під час криз; розробка заходів з координації взаємодії ЄС з НАТО у сфері колективної оборони; просування та реалізація плану поліцейних операцій, який був розроблений у листопаді 2001 року і який передбачав у разі необхідності розгортання підрозділу з 5 тис. поліціантів, які б виконували міжнародні поліцейні функції (такий підрозділ був задіяний у Боснії і Герцеговині у січні 2003 року).

З огляду на власну внутрішню ситуацію, Іспанія підтримує всі заходи, пов'язані з протидією міжнародному тероризму, і відстоює ідею антитерористичної діяльності ЄС як одного із його пріоритетних напрямків.

У традиції головування в ЄС існує практика проведення значної кількості зустрічей на різних рівнях на території країни-голови. Іспанія не стала винятком: 15–16 березня 2002 року – засідання Європейської Ради у Барселоні; 22–23 квітня цього ж року – засідання Міжміністерської комісії по Середземномор'ю у Валенсії; 17–18 травня 2002 року – найвидатніша подія – саміт ЄС і держав МЕРКОСУР, яка чітко віддзеркалила зовнішньополітичні інтереси Іспанії. Ще у січні 2002 року, тільки заступивши на головування в ЄС, Мадрид заявив від імені Союзу, що «потужний МЕРКОСУР є ключем до успішного розвитку всього регіону». Нагадаємо, що інвестиції ЄС у Латинській Америці становлять 50% від загальної кількості його інвестицій.

Іспанія взяла активну участь у розробці плану створення зони вільної торгівлі, тобто вільного обміну товарами і послугами між ЄС і МЕРКОСУРом. У травні 2002 року відбувся у Мадриді саміт ЄС-Мексика. До речі, саме Мексика була першою країною Латинської Америки, яка підписала у 1997 році Угоду про економічну асоціацію, політичну координацію та співпрацю з ЄС. На мадридській зустрічі Євросоюз виділив Мексиці субсидію у розмірі 56 млн. євро на період з 2002 по 2006 роки для розвитку економіки та правової держави. Так само було досягнуто домовленості про те, у 2003 році ЄС лібералізує торгівлю товарами і послугами для Мексики, а Мексика, у свою чергу, зобов'язалася зробити аналогічне у 2007 році. Усі ці домовленості необхідно занести до політичного активу Іспанії, адже це сталося за її головування в Євросоюзі.

Що стосується традиційних відносин з латиноамериканськими країнами, то загалом вони продовжували активно розвиватися (не торкаючись Куби), особливо в економічній царині. Менше ніж з два перших роки свого правління Аснар здійснив у супроводі чисельних груп представників ділових кіл шість офіційних візитів у Латинську Америку. Іспанський капітал все більше зміцнював свої позиції в латиноамериканських країнах. Нинішнє економічне проникнення іспанців у Латинську Америку і їхня присутність там деякі спостерігачі характеризують як дії «нових конкістадорів». На їхню думку, іспанські підприємці і банкіри, які створюють «нові ТНК», діють досить напористо, у багато дечому агресивно, конкуруючи у цьому з північноамериканськими корпораціями.

Турбуючись також про гарантії і перспективи іспанських інвесторів, Аснар у той же час виступав на підтримку зміцнення демократії, розширення і поглиблення економічної інтеграції країн регіону. Але при цьому у складних і неоднозначних ситуаціях у відносинах з низкою країн, які мали ключове значення для іспанських інтересів, Аснару доводилося маневрувати і застосовувати «подвійні стандарти». Прикладом можуть слугувати відносини з Перу у часи жорсткого авторитарного правління А.Фухімери.

Співпраці з Мексикою в Іспанії традиційно надають особливого значення. Достатньо сказати, що Мексика забезпечує чверть потреб Іспанії в нафті і нафтопродуктах. Розвивається і політична співпраця. Як відомо, під час візиту до Мексики Аснар просив підтримки у боротьбі з ЕТА. У Мексиці у той час перебувало близько двохсот басків зі «сумнівною репутацією». І мексиканський уряд готовий був видати тих з них, які підозрювалися у причетності до тероризму. Щоправда, через бюрократичну тяганину цього не сталося, проте політичне рішення було прийнято. У той же час засудження в іспанському парламенті репресій у штаті Чьяпас створило серйозні ускладнення в іспано-мексиканських стосунках.

Існували проблеми і у стосунках з Аргентиною. Ця латиноамериканська країна – один з найбільших рецепторів іспанського капіталу, до того ж у стратегічних галузях. Але напруга виникла у результаті позовів щодо злочинів часів військової

диктатури в Аргентині у 1970–1980-х роках. Іспанська прокуратура відправила до Аргентини документи, які передбачали відновлення процесів над військовими і цивільними особами, пов'язаних зі серйозним недотриманням прав людини. Відносини з цього питання покращилися після приходу до влади в Аргентині президента Нестора Кіршнера, який зайняв більш жорстку позицію у підході до покарання за злочини часів військової диктатури. Необхідно нагадати, що між Аргентиною і ЄС підписаний широкомасштабний договір про риболовлю, за яким біля аргентинського узбережжя ведуть промисел сотні риболовних суден, власниками яких є країни-члени ЄС. Найбільше представлені у цьому регіоні іспанські риболовецькі промисловики. Аргентина, як і інші держави, що володіють значними рибними ресурсами, в останні роки все більш неохоче допускають у свої води високопродуктивні риболовецькі комплекси з інших країн. Відповідно через труднощі у переговорах щодо проблем риболовства ускладнюються і міждержавні відносини.

Що стосується стосунків Іспанії з Чилі, то вони тривалий час були затьмарені «справою Піночета». Восени 1998 року іспанський суддя Бальтасар Гарсон звернувся до британської влади з проханням екстрадиції колишнього чилійського диктатора (затриманого на території Британії у жовтні 1998 року англійською поліцією). Упродовж всієї 503-денної епопеї зі «справою Піночета» іспанському міністру закордонних справ доводилося вдаватися до складних маневрів. На першопочатках він висловився за повагу самостійності, незалежності судової влади і пов'язаних з нею рішень. Згодом іспанський уряд в особі міністра закордонних справ відмовився підтримувати власну судову владу у її позові до колишнього диктатора Чилі. Відчасти це пояснювалося розбіжностями у позиціях у самому іспанському суспільстві і його політичній еліті. Ситуація була розв'язана на тристоронній нараді (Англія, Іспанія, Чилі) у березні 2000 року, після якого Піночет був звільнений з-під домашнього арешту і депортований у Чилі для розгляду справи на «місці злочину».

У відносинах з Кубою уряд Х.М.Аснара підтримав адміністрацію США і закон Хелмса-Бертоне. Паралельно він обрав також шлях ідеологізації відносин з островом під приводом за-

хисту прав людини і демократичних цінностей. Аснар посприяв тому, щоб ускладнити політику «єдиної Європи» стосовно Куби. Під загрозою опинились не тільки іспано-кубинське співробітництво, але і його обсяги і перспективи.

Твердження іспанських офіційних осіб про те, що антикубинські дії уряду продиктовані насамперед його прагненням забезпечити на острові захист прав людини і змусити кубинське керівництво до демократизації існуючого режиму, викликали в Іспанії немалий скепсис. Спостерігачі зазначали, що систематичні порушення прав людини і відсутність демократії у Марокко і Екваторіальній Гвінеї не завадили Аснару підтримувати дружні і навіть «прекрасні» відносини з марокканським королем Хассаном II і гвінейським диктатором Т.Обьянго. Визначаючи свою політику стосовно Екваторіальної Гвінеї, уряд Аснара очевидно віддавав перевагу гвінейській нафті перед правами людини. Ідеологія у цьому випадку поступалася перед прагматизмом.

У результаті тиску на уряд громадськості і підприємств, які працювали на кубинському ринку, а також у результаті деякого переосмислення плодів ідеологізації зовнішньої політики Аснар і його кабінет з плином часу вдалися до більш поміркованого курсу щодо Куби. Далося взнаки і те, що іспанських підприємців підтримала опозиція. Показово, що у 1997 році керівник уряду Країни Басків Х.А.Арданса прийняв рішення відвідати Кубу під час поїздки в Латинську Америку. Одним із мотивів його рішення був намір підтримати діючі на острові баскські фірми. Упродовж 1998 року на Кубі побували керівник ІСРП Х.Альмунія, лідер Демократичного союзу Каталонії Ж.А.Дуран Ллейда, інші відомі іспанські лідери.

З наближенням парламентських виборів кабінет Аснара схилився все більше до певної нормалізації стосунків з Кубою. На листопад 1998 року планувався візит Хуана Карлоса I на Кубу. Тоді ж урядові політичні сили розв'язали дискусію про межі політичної самостійності іспанського монарха у зовнішній політиці. Врешті-решт візит іспанського короля було відкладено. Натомість у листопаді 1998 року до Гавани відбув міністр міжкордонних справ М.Матутес. Напередодні свого візиту міністр заявив, що відносини між обома країнами вже «повністю нор-

малізувалися». Його тодішній кубинський колега Р.Робайна також схарактеризував відносини Куби та Іспанії «гарними». Через рік у Гавані відбувся ІХ ібероамериканський саміт. У ці ж дні на Кубі побував з візитом король Іспанії. Контакти і зустрічі під час цього форуму сприяли відновленню певної рівноваги в іспано-кубинських відносинах.

Виграшним моментом зовнішньополітичної активності Іспанії необхідно вважати «Барселонський процес». У цьому випадку Мадрид продемонстрував здатність до великих міжнародних ініціатив, які відповідають стратегічним інтересам самої Іспанії, Євросоюзу і життєвим інтересам неєвропейських держав середземноморського басейну. Прийнявши у цьому випадку естафету від уряду соціалістів, кабінет Аснара активно сприяв просуванню «барселонського процесу», його наповненню конкретним змістом.

Проект «зони процвітання» у Середземномор'ї підтримали 27 держав, розташованих у цьому басейні. Серед них фігурували 15 «старих» членів ЄС і 8 арабських країн (Марокко, Алжир, Туніс, Єгипет, Сирія, Ліван, Йорданія, Палестинська автономія), а також Кіпр, Мальта, Ізраїль і Туреччина. Проект передбачає співпрацю у забезпеченні регіональної безпеки і економічного прогресу. Найважливіша мета – поетапне формування до 2010 року зони вільної торгівлі Середземномор'я, асоційованої з Євросоюзом. У 1995–1999 роках за активної участі Іспанії в рамках «барселонського процесу» була реалізована Програма середземноморського співробітництва МЕДА I, прямі витрати якої склали 4,6 млрд. євро. Наступна програма (МЕДА II), розрахована на 2000–2006 роки, передбачає фінансування в обсязі 5,3 млрд. євро. Окрім цього, міждержавні банківські інститути ЄС зобов'язалися виділити на програми «барселонського процесу» кредитні ресурси у розмірі 7,4 млрд. євро.

За третього головування Іспанії відбулася у квітні 2002 року п'ята Євросередземноморська конференція у Валенсії, найвагомішим результатом якої стало створення Євросередземноморського інвестиційного фонду у рамках Європейського інвестиційного банку. Так Барселонський процес розпочав своє інституційне оформлення.

В Іспанії, чи то «народники», чи соціалісти, добре усвідомлюють, що Середземноморський регіон становить для країни

безпосереднє середовище проживання. Життєво важливо для Іспанії, для її майбутнього домогтися того, щоб це середовище було цілком сприятливим і доброзичливим, щоб воно гарантувало забезпечення національної економіки ресурсами, які є недостатніми (насамперед енергетичними), розширило її ринковий простір, дозволило на основі міжнародного співробітництва і політичного взаємопорозуміння запроваджувати міграційні потоки у цивілізоване річище.

Очевидно, що у будь-якому випадку середземноморський вектор зовнішньої політики Іспанії презентує для неї відповідну константу – фактор, який об'єктивно приречений не тільки на збереження, але й на зростання свого значення.

У рамках середземноморського сегменту зовнішньої політики природно виділяється арабський напрямок. Історичні корені, географічна близькість і геополітичні зіткнення, економічна взаємозалежність з Магрибом – все це обумовлює ще одну константу міжнародної діяльності іспанської держави.

У стосунках з Арабським Сходом Іспанія, як і раніше, надає найбільшого значення країнам Магрибу. Це пов'язано з багатьма обставинами: з проблемами іспанських анклавів Сеута і Мелілья, з легальною і нелегальною міграцією робочої сили, з інвестиціями, конкуренцією і квотами на ринках ЄС продукції сільського господарства і рибальства. У цьому контексті особливо важливими для Іспанії є відносини з Марокко, які в роки правління Х.М.Аснара та його Народної партії характеризували як «нестабільні».

Іспанія займала одне із перших місць у світі за виловом риби і морепродуктів. Але в останні десятиріччя іспанські територіальні води суттєво збідніли. Дві третини рибопродуктів виловлюється у водах інших країн. Значна частина вилову припадає на іспанських рибаків, які промишляють біля узбережжя Марокко. Відповідні домовленості з марокканською стороною у Мадриді розглядають як один з провідних показників стану іспано-марокканських відносин загалом.

Договори про умови промислу у марокканських водах в останні роки обходяться ЄС та Іспанії все більш дорожче. Так, договір, термін дії якого збіг у грудні 1999 року, обернувся в 20 млрд. песет. Окрім цього, замість 650 суден, які раніше допуска-

лися у марокканські води, Іспанія могла розраховувати на допуск не більше 407 суден. Оскільки близько 90% суден з країн ЄС, які ведуть промисел у цій зоні, належать іспанцям, то стає зрозумілим, чому саме іспанському міністру закордонних справ довелося відіграти головну роль в укладенні нового договору між ЄС і Марокко. Переговори Матутеса у січні 2000 року повинні були розв'язати проблеми, пов'язані зі завершенням терміну дії попереднього договору, підписаного 1995 року. Загалом новий договір дозволив чотирьом сотням іспанських суден продовжити промисел біля марокканських берегів.

Натомість уряд Аснара пішов на деякі політичні послаблення. Це, зокрема, зачепило режим імміграції. У 1999 році була досягнута домовленість, яка дозволила марокканцям отримати статус тимчасових працівників. Вона дала можливість більш ефективно контролювати ситуацію з нелегальною еміграцією.

Мадриду доводиться враховувати підходи Рабата до проблеми Західної Сахари. Стосунки Іспанії та Марокко у контексті ставлення до проблеми Західної Сахари мають свою історію. У Західній Сахарі проживає нині, за приблизними даними, 233 тис. осіб (корінне населення сахраві (сахарці) і марокканці). Її площа – 266 тис. кв. км, кордони цієї території чітко не визначені: на півночі з Марокко, на північному сході – з Алжиром, на півдні і сході – з Мавританією. На заході ця територія омивається водами Атлантичного океану. Адміністративний центр Західної Сахари Ель-Аюн.

З 1884 по 1962 рік Західна Сахара під назвою Ріо-де-Оро була колонією Іспанією (так звана Іспанська Сахара). Незважаючи на те, що більшість населення Західної Сахари виступало за незалежність, Марокко, яке стало незалежним у 1956 році, і Мавританія, яка отримала незалежність у 1960 році, заявили про свої права на цю територію.

Ситуація ускладнилася тим, що у 1963 році на півночі Іспанської Сахари розвідали величезні запаси фосфатів.

У 1973 році сахарійські студенти, що навчалися у Марокко, створили воєнізовану організацію Народний фронт за звільнення Сегіет-ель-Хамра і Ріо-де-Оро (Фронт Полісаріо). 1975 року король Марокко Хасан II очолив так званий «зелений

марш» 350 тис. марокканців на територію Західної Сахари (зелений колір – колір ісламу). У лютому 1976 року Іспанія прийняла рішення про виведення своїх військ з території Західної Сахари і передачу її Марокко і Мавританії. До Марокко відійшло 2/3 Західної Сахари, а до Мавританії – 1/3. Разом з тим Іспанія зберегла свою частку у розробці покладів фосфатів, а також отримала право риболовлі біля узбережжя Західної Сахари і контроль над північними анклавомі Сеута і Мелілья.

На введення марокканських і мавританських військ на територію Західної Сахари Фронт Полісаріо відреагував проголошенням 27 лютого 1976 року незалежної Сахарської Арабської Демократичної Республіки (САДР). Алжир, головний суперник Марокко у боротьбі за вплив у Північній Африці, надав Фронту Полісаріо зброю і бази на своїй території. 75 держав визнали станом на 1994 році уряд САДР у екзилі.

«Народний» уряд Х.М.Аснара зайняв у західносахарському питанні позицію «строного нейтралітету», що викликало невдоволення з боку Марокко.

У роки урядування «народників» підходи до проблеми близькосхідного урегулювання стали більш нейтральними. Це, щоправда, не послабило зацікавленість учасників близькосхідного конфлікту у залученні іспанської дипломатії до пошуків для його розв'язання. Так, у лютому 1998 року Я.Арафат, повертаючись з США після переговорів з Клінтоном, відвідав Іспанію, де мав зустрічі з королем Хуаном Карлосом I, Аснаром і Матутесом, а також з лідерами найбільших політичних партій, у тому числі з Ф.Гонсалесом. Під час переговорів Я.Арафат шукав підтримки у переговорах з Ізраїлем, які через непоступливість ізраїльського прем'єра Б.Нетаньяху опинилися на грані провалу. У березні цього ж року Іспанію відвідав ізраїльський прем'єр. Опрацьовувалась можливість використати зустріч у Мадриді між ізраїльським і палестинським керівництвом для швидкого виведення близькосхідної ситуації із чергової безвихідної ситуації. Таким чином, побічно визнавалася роль Іспанії як регіональної держави, позиція і активність якої мають свою вагу на світовій арені.

Наприкінці 1990-х років і на початку нового століття іспанська дипломатія активізувала свою діяльність на далекосхідному напрямку, який тривалий час залишався «білою плямою». Здійснювалися заходи до зміцнення політичних і ділових контактів з Японією. Так, у лютому–березні 1998 року тут відбувся «місяць Іспанії». В його рамках була проведена виставка іспанських споживчих товарів. Так само відбувся візит до Японії представницької іспанської делегації, до складу якої входив принц Філіпп, віце-прем'єр Р. Рато, який був куратором економічної політики, нобелівський лауреат з літератури Каміло Хосе Села, а також інші впливові постаті іспанських ділових кіл. Іспанська сторона прагнула стимулювати двосторонні стосунки і зв'язки у торговельній, фінансово-економічній і культурній сферах, а також зміцнення контактів між монаршими родинами.

Активізація азійського напрямку підтверджується і станом іспано-індонезійських відносин. Значущість цих відносин для Іспанії відчасти пов'язана з тим, що в останні роки мав місце прихований експорт іспанських озброєнь в Індонезію, який іспанський уряд характеризував як обмежені поставки «подвійного призначення». Особлива делікатність цього питання пояснювалась його взаємозв'язком з проблемою Східного Тимору, у розв'язанні якої особливо була зацікавлена Португалія. Окрім цього, уряду Аснара доводилось рахуватися з вимогами неурядових організацій, які наполягали на припиненні постачання цей регіон зброєю і військовим спорядженням.

Іспано-російські відносини. У 1996 році в іспано-російському діалозі окреслилася деяка пауза. Це пояснювалося насамперед внутрішньополітичними подіями в обох країнах: зміною біля керма влади в Мадриді у результаті електоральної перемоги Народної партії над ІСРП і труднощами, які супроводжували переобрання Б.Єльцина як глави російської держави. Між тим новий уряд Іспанії унездовзі задекларував спадковість курсу у взаєминах з Росією. І це підтвердилось на практиці. У 1997 році і у Росії, і в Іспанії широко відзначали 20-річчя відновлення дипломатичних відносин. У зв'язку з цією датою міністри закордонних справ обмінялися посланнями. Керівник МЗС Росії Є.Примаков зазначав, зокрема, що «підписаний у 1994 році

Договір про дружбу і співпрацю відкриває реальні і прогресивні перспективи для виведення російсько-іспанських відносин на якісно новий партнерський рівень». Його іспанський візаві Абель Матутес констатував успішний розвиток іспано-російських відносин і висловив «прагнення до того, щоб спільними зусиллями надати зв'язкам нового імпульсу, в ім'я спільної мети покращити співпрацю у всіх сферах, де це можливо».

Створенню сприятливого клімату у взаєминах між двома країнами сприяв державний візит до Росії короля Іспанії Хуана Карлоса I і королеви Софії, який відбувся у травні 1997 року. Під час візиту обговорювалось широке коло питань як політичного, так і економічного характеру. Але, мабуть, головною метою була активізація торговельно-економічного і фінансового співробітництва, результатами якого не були задоволені обидві сторони. Хуана Карлоса I супроводжувала група іспанських підприємців і фінансистів, які провели серію ділових зустрічей з представниками російського бізнесу.

Кінець 1990-х років виявився досить результативним для розвитку політичного діалогу і контактів на вищому державному рівні. Хроніка 1998 року включає поїздку до Іспаню 28–30 січня міністра закордонних справ РФ Є.Примакова, після цього 16–17 грудня візит І.Іванова, який змінив Є.Примакова на посаді керівника дипломатичного відомства. У жовтні відбулася поїздка до Мадрида голови Ради Федерації Є.Строева, під час якої було підписано Угоду про співпрацю між Сенатом Іспанії і Радою Федерації Росії. З іспанського боку РФ у 1998 році відвідали міністр громадської адміністрації Маріано Рахой, міністр освіти, науки і культури Есперанса Агірре.

Ці та інші контакти підготували ґрунт для першого офіційного візиту в РФ голови уряду Іспанії Хосе Марія Аснара (16 травня 1999 року), під час якої відбулася бесіда іспанського прем'єра з президентом Росії Б.Єльциним. Іспанська делегація провела зустрічі з першими особами російської політики. Головними темами переговорів у Москві були двосторонні відносини і балканська проблема, у підходах до якої окреслилися суттєві відмінності. Можна сказати, що результатами цього візиту залишилися незадоволеними ні одна, ні інша сторона.

Разом з тим довірчі стосунки зав'язалися між іспанською королівською родиною та родиною наступного російського президента В.Путіна. На атмосфері цих взаємин позначилось те, що дружина президента Росії філолог за фахом і прекрасно володіє іспанською мовою. Дружні стосунки існували між Х.М.Аснаром та В.Путіним, який після свого обрання президентом у 2000 році свій перший закордонний візит здійснив до Мадрида. Тоді були підписані міжурядові угоди про співпрацю у митній сфері, у сфері попередження стихійних катастроф і ліквідації їхніх наслідків, у сфері туризму, а також низку міжвідомчих документів.

У центрі міжнародного порядку денного перебували питання зміцнення спільної стратегічної і європейської стабільності, формування адекватної новим викликам моделі безпеки в Європі без розподільчих ліній, підвищення ефективності ООН, побудови конструктивних відносин РФ з НАТО. Було відзначено високий рівень політичного діалогу між Росією і Іспанією з багатьох міжнародних проблем як глобального, так і регіонального рівня. У підсумку сторони домовилися про проведення щорічних російсько-іспанських зустрічей на вищому рівні.

Хроніка основних політичних контактів на початку нового століття включає офіційний візит до Москви міністра закордонних справ Іспанії Хосепа Піке (жовтень 2000 року), другий офіційний візит до РФ голови уряду Іспанії Хосе Марія Аснара (травень 2001 року), керівника сенату Генеральних кортесів Есперанси Агірре (липень 2001 року), приватний візит до Москви короля Іспанії Хуана Карлоса I (вересень 2001 року), робочий візит до РФ Хосепа Піке (жовтень 2001 року), офіційний візит до Іспанії керівника уряду РФ М.Касьянова (листопад 2001 року).

Ці та інші контакти продемонстрували принципову близькість чи співпадіння підходів Росії та Іспанії з найбільш гострих міжнародних і європейських проблем. Проведені переговори дозволили детально обговорити стан і перспективи торговельно-економічних зв'язків, які розглядаються як пріоритетні. Сторони були одностайні в тому, що майбутнє іспано-російської співпраці – у переході від традиційних товарно-сиро-

винних обмінів до інвестиційної і промислово-технологічної кооперації.

У 2002 році обидві країни відзначали 25-річчя встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Іспанією. В Росії побували іспанське королівське подружжя, спадкоємець іспанського престолу принц Астурійський Феліпе де Бурбон і Гресія, який був присутній на відкритті іспанського культурного центру – московського відділу Інституту Сервантеса, прем'єр-міністр Х.М.Аснар.

2003 рік ознаменувався високим рівнем активності як у політичному діалозі, так і в контактах в економічній і культурній сферах. Але, мабуть, принципово новим моментом стало помітне зміцнення регіональної складової відносин обох країн. У квітні 2003 року у Мадриді з успіхом відбулася презентація Південного федерального округу Росії, в якій брали участь представники російського і іспанського бізнесу. Повноважний представник президента в окрузі В.Казанцев, який очолював російську делегацію, мав зустріч з принцем Феліпе – спадкоємцем іспанського престолу.

Суттєво активізувались контакти по парламентській лінії, в тому числі на рівні комітетів і комісій законодавчих органів РФ та Іспанії. Мадрид з офіційним візитом відвідав голова Ради Федерації С.Миронов, а у Москві побувала голова Конгресу депутатів Іспанії Луїса Фернанда Руді.

У рамках заходів, присвячених святкуванню 300-річчя Санк-Петербурга, Росію знову відвідав спадковий принц Феліпе, який був прийнятий президентом Росії В.Путіним. Відбулося два візити до Мадрида міністра закордонних справ І.Іванова, під час яких були «звірені годинники» з широкого кола двосторонніх і міжнародних питань. У 2003 році Росія і Іспанія активно взаємодіяли у розв'язанні ключових світових і регіональних проблем, у тому числі у протидії новим загрозам і викликам. З обранням Іспанії непостійним членом РВ ООН на 2003-2004 роки у іспано-російських відносинах відкрилися додаткові можливості для координації кроків у рамках цієї організації. Узгоджені зусилля чинилися у сфері роззброєння, врегулювання регіональних конфліктів. По висхідній розвивалося

співробітництво в рамках ЄС і НАТО. Навіть різні підходи Мадрида і Москви до подій в Іраку не відбилися негативним чином на розвитку їхньої співпраці загалом. Більше того, відносини Росії та Іспанії були випробувані на міцність цим фактом, продемонстрували свою зрілість і цивілізований характер, що стало можливим завдяки напрацьованому за минулі роки вагомому позитивному запасу у двосторонніх зв'язках і атмосфері взаємопорозуміння.

Підсумовуючи аналіз зовнішньополітичної діяльності «народників» на чолі з Х.М.Аснаром, відзначимо таку константу, суть якої полягала у тому, що їхня зовнішня політика втрачала загальнонаціональний консенсусний характер, який домінував в Іспанії упродовж чверті століття, і переміщалася у сферу міжпартійної (часто-густо безкомпромісної) боротьби. Тому необхідно було привести дипломатичну практику у відповідність з істинними інтересами іспанської нації і напрацьованим алгоритмом формування зовнішньополітичного курсу.

Зовнішньополітичні пріоритети та діяльність уряду соціалістів на чолі з Х.Л. Родрігесом Сапатеро

У березні 2004 року ІСРП на чолі з Хосе Луїсом Родрігесом Сапатеро перемогла на парламентських виборах. Соціалісти проголосили «новий курс», який найбільш виразно простежується у зовнішньополітичній царині. Не випадково у програмних документах ІСРП першим пунктом зазначалось: «Ми відновимо консенсус з питань зовнішньої політики, зруйнований урядом НП». Голова конгресу депутатів Мануель Марін писав, що з перемогою соціалістів склалися сприятливі можливості для повернення до «зовнішньополітичної моделі, яка мала тверду підтримку більшості політичних сил, що особливо важливо, іспанської громадської думки». Увагу було вирішено сконцентрувати на трьох моментах: організації виведення іспанських військ з Іраку; вироблення політики, яка дозволить «замортизувати» небажані для Іспанії наслідки розширення

Євросоюзу на схід (насамперед у плані скорочення виплат Мадриду з комунітарних фондів ЄС); проведення корекції двосторонніх відносин з США з тим, щоб віднайти найбільш прийнятний для обох сторін баланс інтересів.

У концептуальному плані уряд ІСРП взяв на озброєння принципи багатополярності і примату міжнародного права, і в цьому, на думку аналітиків, також було свідчення повернення до базового доктринального змісту зовнішньополітичного курсу Іспанії. Мета курсу соціалістів полягала у тому, щоб вивести країну з дипломатичної ізоляції, запропонувати суспільству інше бачення міжнародних відносин, які більшою мірою відповідали національним інтересам, і на цій основі домогтися широкого консенсусу.

Переміни в іспанській дипломатії, за замислом соціалістів, повинні відбуватися у руслі зростаючого і міцніючого загальноєвропейського прагнення до зовнішньополітичної самоідентифікації і проведення узгодженого у рамках Євросоюзу курсу на світовій арені.

Разом з тим оновлена іспанська зовнішньополітична модель (її квінтесенція – «доктрина Сапатеро») стала фактом і вимагала розширення і модернізації дипломатичного інструментарію Мадрида, більш рішучого включення до нього відповідних духу епохи ефективних і не тривіальних важелів впливу, просування і захист національних інтересів у глобальному масштабі. Уряд здійснив низку конкретних кроків щодо зміцнення матеріальної бази і кадрового складу Міністерства закордонних справ, надав йому додаткові функції, зокрема, у контексті розвитку міждержавної взаємодії в економічній та інших областях, що віддзеркалилося у новій назві дипломатичного відомства – Міністерство закордонних справ і співпраці.

Вже 25 червня 2004 року, тобто через трохи більше ніж два місяці після приходу ІСРП до влади, Рада міністрів заснувала спеціальну міжвідомчу комісію з вироблення проекту Інтегральної реформи дипломатичної служби. «Кінцевою метою реформи, – підкреслювалося в урядових документах, – ставилась модернізація роботи зовнішньополітичного відомства з урахуванням змін у системі міжнародних відносин і зрісших потреб

у зовнішніх зв'язках іспанських підприємств і суспільства загальною». Через рік комісія представила доповідь, яка охоплювала практично всі сторони дипломатичної діяльності і яка містила цілісну програму її реформування.

Уряд спеціальним рішенням схвалив висновки і рекомендації міжвідомчої комісії і поклав їх в основу практичної роботи по реформуванню національної дипломатичної служби. Керівництво країни розпорядилось підготувати спеціальний закон, прикликаний регулювати міжнародні зв'язки Іспанії і діяльність зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних державних інституцій. За перші два роки свого урядування соціалісти відкрили шість нових посольств, а офіційні іспанські делегації, очолювані міністром закордонних справ, вперше відвідали 15 країн світу, тим самим розширивши географію зовнішніх зв'язків і контактів на високому політичному рівні.

Одночасно адміністрація ІСРП продовжила і розвила лінію на створення привабливого міжнародного іміджу Іспанії, широко задіявши засоби і методи так званої політики «м'якої сили», а саме: активного використання культурних, пропагандистських та інших «несилових» (у звичайному розумінні слова) інструментів зовнішньополітичного позиціонування іспанської держави як відкритої світу, демократичної країни, яка динамічно розвивається і яка володіє величезною історико-культурною спадщиною і унікальним туристичним потенціалом. Щоправда, цілеспрямована політика «м'якої сили» почала формуватися ще на початку 1990-х років.

У результаті народилися такі популярні пропагандистські слогани, як «Spain is different» і «Spain the friend in Europe», які були сприйняті позитивно мільйонами людей. Прикладом інструменту політики «м'якої сили» може слугувати і робота Інституту Сервантеса, який займається поширенням мови й культури Іспанії у десятках країн планети.

Щодо США, то соціалісти проголосили курс на побудову збалансованих союзницьких взаємин на рівноправній, прагматичній і взаємовигідній основі. Мадрид практично відмовився від підходів до основних міжнародних проблем у дусі атлантизму, переорієнтувавшись на позиції, близькі до тих, які зай-

няли Париж та Берлін, зміцнивши критику гегемоністських дій США на світовій арені. Характерно, що навіть у царині антитерористичної боротьби, де в іспанців і американців традиційно багато точок дотику, у Мадриді заявляли про контрпродуктивність виключно силових методів протидії терористам. Можна вказати ще на один момент. Нове іспанське керівництво було незадоволене не тільки характером, але й рівнем двосторонніх взаємин з США. Лідери соціалістів, вибудовуючи нову модель відносин з Вашингтоном, прагнули паралельно розв'язати дві важливі для себе проблеми: зміцнити автономність і самостійність своїх дій на міжнародній арені і підвищити рівень іспано-американського діалогу, розширити міждержавні контакти у сферах, які мали пріоритетний інтерес для обох сторін. Завдання ставилися непрості, враховуючи крайнє роздратування Білого дому рішенням уряду ІСРП вивести іспанські війська з Іраку, а також прагненням Мадрида підтримувати нормальні стосунки з Венесуелою і Кубою.

Загалом можна констатувати, що зовнішньополітичні пріоритети іспанських соціалістів суттєво різняться від зовнішньої політики Народної партії.

Найперше йдеться про методи і форми боротьби з міжнародним тероризмом. Нагадаємо, що 11 березня 2004 року (а на 14 березня, в неділю, було призначено в Іспанії другий тур парламентських виборів) у Мадриді стався найбільший за всю історію країни терористичний акт: 10 бомб практично одночасно були підірвані у трьох приміських електропотягах. Загинуло 192 особи і близько 1500 – поранено. Х.М.Аснар, чинний прем'єр-міністр, не чекаючи результатів розслідування, оголосив винними у теракті бойовиків ЕТА. Таке ж заявляли і інші високопосадовці: міністр внутрішніх справ, міністр закордонних справ.

Наступного дня ЕТА заявили про непричетність до вибухів. Подальше розслідування виявило причетність Аль-Каїди до трагедії.

12–13 березня на вулиці іспанських міст вийшло близько 8 млн. осіб. Протест стосувався того, що підтримка народнопартійним урядом американської військової операції в Іраку привела до такої страшної і трагічної помсти з боку Аль-Каїди. До

того ж Х.М.Аснар і його партійці обманювали націю щодо виватців вибухів.

Ці події визначили результат парламентських виборів. ІСРП отримала 42,6% або 11 млн. голосів виборців і 168 місць з 350 у конгресі депутатів проти 148 у Народної партії. 43-річний Х.Л.Родрігес Сапатеро сформував однопартійний уряд.

Перша зовнішньополітична акція соціалістичного уряду стосувалась виведення іспанських військ з Іраку, як і було обіцяно у передвиборчій програмі ІСРП. Нагадаємо, що Іспанія, приєднавшись до антитерористичної коаліції, відрядила до Іраку своїх вояків, які входили до бригади «Плюс ультра» разом з вояками Гондурасу, Сальвадору та Нікарагуа та Домініканської республіки. Загалом участь Іспанії у війні в Іраку коштувала 370 млн. євро. Щоправда, уряд Сапатеро заявив, що виконання своєї обіцянки щодо виведення іспанського контингенту відбудеться лише за умови, якщо ООН не перебере до 30 червня 2004 року контроль над ситуацією в Іраку. Проте вже 13 травня цього ж року іспанський парламент (185 голосів – «за») прийняв рішення про виведення іспанських вояків з іракської території. Цей крок ІСРП розцінили в деяких західних столицях як капітуляцію перед Аль-Каїдою, а міжнародні терористичні організації – як перемогу над західними демократіями. Упродовж наступних 15 днів іспанські вояки покинули Ірак. До речі, 67 відсотків іспанців підтримали, за даними газети «Ель Мундо», рішення соціалістів. Слідом за Іспанією вивели свої контингенти інші учасники бригади «Плюс ультра»: Гондурас, Сальвадор і Нікарагуа.

Акція соціалістів значно затьмарила іспано-американські відносини. Намагаючись підтримати досягнуте у відносинах з США і розуміючи їхню важливість, соціалістичний уряд натомість відрядив військовий контингент чисельністю в 1040 осіб до Афганістану з метою сприяння у проведенні перших демократичних виборів і надання гуманітарної допомоги. Так само було схвалене рішення про відрядження 110 іспанських цивільних гвардійців на Гаїті. Принципова відмінність цих акцій від попередньої, пов'язаної з Іраком, полягає у тому, що останні дві відбулись у межах міжнародно-правових норм.

В інтересах нормалізації загальної атмосфери в іспано-американських стосунках декларувалася лінія Мадрида щодо зміцнення трансатлантичних зв'язків, були задіяні канали впливу іспаномовної діаспори у Штатах. Сприятливим фоном для розвитку взаємин між Вашингтоном та Мадридом стала активізація торговельно-економічних зв'язків, які за 2004 рік зросли приблизно на 10% у порівнянні з 2003 роком (тоді товарообіг становив майже 12,5 млрд. євро). Під час візиту до США у жовтні 2004 року принца Іспанії Феліпе Астурийського було окреслено низку проектів щодо популяризації у Штатах іспанської мови та культури.

Однак ініціативи Мадрида не знаходили відгуку у Вашингтоні. Уряду соціалістів не вдалося остаточно нормалізувати діалог з Білим домом. Незважаючи на зусилля іспанської дипломатії, Дж.Буш уникав контактів з головою іспанського уряду. Лише коротка неформальна бесіда двох лідерів відбулася перед відкриттям саміту НАТО, який проходив у Стамбулі 29 червня 2004 року.

Загальна атмосфера у двосторонніх стосунках упродовж всього 2004 року залишалася непростою. Зокрема, американський посол був відсутній на військовому параді у Мадриді з нагоди національного свята Іспанії 12 жовтня 2004 року. Також відомі критичні вислови начальника генштабу збройних сил Іспанії Ф.Санса про те, що військова співпраця Мадрида з Вашингтоном далека від бажаного.

Після президентських виборів 2004 року, не бажаючи подальшого загострення відносин з адміністрацією Буша, Мадрид намагався використовувати солідарну позицію з ЄС, критикуючи Вашингтон з таких питань, як Кіотський протокол, скасування смертної кари, ситуація з бойовиками «Талібан» на базі Гуантанамо.

Поворот до нормалізації у відносинах Іспанії з США намітився у листопаді 2004 року, коли США відвідав король Іспанії Хуан Карлос I. Президент Буш приймав його на своєму ранчо у Техасі, що зазвичай трактується як вияв особливого ставлення до гостя. Під час зустрічі з Хуаном Карлосом I Дж.Буш заявив: «Іспанія – велика країна і гарний союзник». Після цього почалося відповідне потепління у взаєминах обох країн.

У першій половині 2005 року до Вашингтона прибули один за одним четверо міністрів з уряду Сапатеро. Першим з триденним візитом США відвідав керівник МЗС Іспанії Мігель Анхель Моратінос. Відбулися його переговори з держсекретарем Кондолізою Райс. Моратіносу довелося пояснювати свою особливу позицію щодо стосунків Іспанії з Кубою та Венесуелою. Іспанський міністр підкреслив, що ці відносини базуються на давніх традиційних зв'язках, спільній історії, мові та культурі, що вони не спрямовані проти США. Так, на думку керівника іспанського МЗС, військові кораблі та літаки, які Іспанія продає Венесуелі, призначені для боротьби з наркоторгівлею на кордоні з Колумбією. Що стосується розвитку відносин з Кубою, то, як сказав М.А.Моратінос, мета Іспанії – сприяти демократизації цієї країни. Коментуючи підсумки зустрічі з держсекретарем США, він констатував, що між обома країнами відсутні суперечності, а є лишень непорозуміння з окремих питань. Тому, на його думку, усунені «всі перепони для зустрічі між головою уряду Іспанії Сапатеро і президентом Дж.Бушем».

Зауважимо, що іспанська сторона давно домагалася такої зустрічі, проте Білі дім під різними приводами ухилився від неї.

Слідом за керівником МЗС США 18–19 квітня 2005 року відвідав керівник іспанського МВС Антоніо Алонсо, який обговорив з американськими колегами питання зміцнення взаємодії у боротьбі з міжнародним тероризмом. Згодом, 2–5 травня цього ж року, міністр оборони Іспанії Хосе Боно зустрівся у США з Д.Рамфельдом – у той час ще керівником Пентагону. І нарешті 4–5 травня до США прибув міністр юстиції Іспанії Хуан Фернандо Лопес Агілар, який також провів переговори зі своїми американськими колегами.

Між тим деякі акції Іспанії на міжнародній арені, здійснені нею у 2006 році, засвідчили можливість нової хвилі похолодання у відносинах з Вашингтоном. Так, наприкінці серпня 2006 року Мадрид оголосив про зміни у своїй позиції щодо Ірану і висловився за надання цій країні права розвивати свою ядерну програму. Незалежно від Євросоюзу і США позицію зайняла Іспанія також і з питання лівано-ізраїльського конфлікту, піддавши Ізраїль різкій критиці і повністю підтримавши уряд Лівану.

Очевидним симптомом охолодження їхніх відносин став і той факт, що державний секретар Кондоліза Райс упродовж півроку тричі скасовувала свій візит до Мадрида (восени 2006 року, в січні і березні 2007 року).

Таким чином, розходження у позиціях між Іспанією і США, які виникли з приходом до влади соціалістів на чолі з Х.Л.Родрігесом Сапатеро, мають достатньо глибинний характер. По-перше, вони обумовлені різними позиціями стосовно Іраку; по-друге, ставленням до тих перемін, що відбуваються у деяких країнах Латинської Америки в останні роки; по-третє, тим, що Іспанія продовжує у зовнішній політиці лінію більшої незалежності від США, що характерно для політики ІСПП загалом. Цей курс зберігався принаймні до 2008 року, коли в Іспанії відбувалися нові парламентські вибори, а у США – президентські.

Європейський напрямок у зовнішній політиці Іспанії за урядування другого соціалістичного уряду на чолі з Х. Л.Родрігесом Сапатеро

Пріоритетним вектором у зовнішній політиці другого соціалістичного уряду на чолі з Х.Л.Родрігесом Сапатеро було оголошено європейський. Таким чином соціалісти повернулися до традиційного проєвропейського курсу, зазначаючи при цьому важливість союзницьких відносин і співпраці з заокеанським партнером – США. Х.Л.Родрігес Сапатеро закликав насамперед покінчити з поділом Європи на «стару» й «нову», якнайскоріше прийняти європейську конституцію і перетворити Європейський Союз на стрижень світової зовнішньої політики.

В цьому контексті відбулась переорієнтація у двосторонніх стосунках з членами ЄС. Якщо Х.М.Аснар вважав, що політика ФРН і Франції суперечить іспанським національним інтересам і навіть перешкоджає зміцненню ролі Іспанії в Європі та світі і звідси провадив курс на співпрацю з іншими європейськими країнами та США, то Х.Л.Родрігес Сапатеро притримується зворотньої точки зору. Про це засвідчили перші закордонні візити соціалістичного прем'єра, здійсненні у квітні 2004 року

до ФРН та Франції. Більше того, президент Франції Жак Ширак, приймаючи іспанського голову уряду, оголосив про створення вісі Берлін-Париж-Мадрид. Це слугує свідченням того, що Німеччина і Франція зацікавлені у включенні Іспанії до центрального ядра ЄС. Натомість іспанський прем'єр-міністр дав згоду на реалізацію принципу «подвійної більшості» (це категорично заперечував Х.М.Аснар), суть якого полягає в тому, що у новій Європі після прийняття Конституції рішення будуть прийматись більшістю країн, в яких проживає не менше 60 відсотків населення Союзу.

Ж.Ширак та Г. Шрьодер підтримали призначення іспанця Хав'єра Солани на посаду Високого представника з питань зовнішньої політики і безпеки ЄС.

20 лютого 2005 року в Іспанії відбувся референдум з конституції ЄС. Правляча і провідна опозиційна партії (ІСРП і НП) виступили на підтримку цієї конституції. При цьому НП спробували шантажувати уряд, загрожуючи зірвати референдум, якщо уряд країни не виконає низку вимог консерваторів (припинити «нападки» на праву партію і «гоніння» на католицьку церкву). Прийшли на виборчі дільниці лише 42 відсотки іспанців, але 77 відсотків з них висловились за конституцію. Позитивним був результат і у Каталонії і Країні Басків, які, як відомо, вимагають великих автономних прав або ж навіть самовизначення у межах Іспанії. Проти конституції висловилась значна частина консервативних католицьких організацій країни (гасло – «Ні безбожній Європі»), а також Об'єднана ліва.

Іспанія як член Євросоюзу (з 1 січня 1986 року) після вступу в зону єдиної європейської валюти (1999 рік) і запровадження євро (з 1 січня 2002 року) закріпила своє місце у передовій групі організації. На держави-члени ЄС припадає понад 70% обсягу зовнішньої торгівлі Іспанії.

Одним з найважливіших результатів приєднання до об'єднаної Європи стало відчутне зростання доходу на душу населення Іспанії – з 68% середнього по країнах-членах ЄС рівня 1986 року до 90% у 2005 році. Очевидний економічний і соціальний прогрес Іспанії змусив євровичовників у Брюсселі з пліном часу заговорити про припинення чи суттєве скорочення

виплат країні з комунітарних фондів. Це стало особливо актуальним після вступу до Євросоюзу 1 травня 2004 року 10 нових держав, у більшості своїй – середньорозвинених країн Центральної і Східної Європи. У цьому контексті навіть називалася дата припинення виплат Іспанії – 2010 рік, але мадридській дипломатії вдалося продовжити терміни отримання фінансової підтримки до 2013 року, що було сприйнято і у країні, і за кордоном як беззастережний успіх іспанського зовнішньополітичного відомства.

Зовнішня політика Іспанії за урядування соціалістів на європейському напрямку спрямована на розв'язання низки стратегічних завдань, які мають для Мадрида пріоритетне значення: 1) розробка у межах ЄС загальноєвропейської імміграційної політики, яка надійно перекрила б канали нелегальної і неконтрольованої міграції, але у той же час забезпечила постійний притік в іспанську економіку (у потрібних межах) свіжих трудових ресурсів; 2) прийняття погодженої програми енергетичної безпеки, спрямованої на скорочення надмірної залежності Іспанії і більшості інших європейських держав від імпорту вуглецю і підвищення питомої ваги відновлювальних енергоресурсів; 3) завершення створення єдиного внутрішнього ринку ЄС і Економічного і валютного союзу з урахуванням розширення Євросоюзу з 1 січня 2007 року до 27 країн-членів; у цьому зв'язку – визначення меж можливого (і бажаного) у подальшому розширенні Європейського Союзу; 4) виконання прийнятої у 2000 році Лісабонської програми розвитку «нової економіки» і вирішення кардинальної проблеми модернізації господарських структур Євросоюзу на основі широкого використання новітніх технологій, підвищення темпів зростання і конкурентноспроможності; 5) забезпечення необхідного прогресу в економічному і соціальному зближенні «старих» і «нових» членів ЄС, включаючи інтеграцію останніх в єдиний внутрішній ринок і європейську валютну систему; 6) реанімація і доведення до благополучного розв'язання процесу ратифікації європейської Конституції, а також такої реформи інститутів Євросоюзу, яка здатна підвищити їхній політичний статус і функціональну ефективність; 7) пролонгація лінії на

формування і наступне впровадження у життя «Спільної зовнішньої політики і політики у сфері безпеки», що у практичному сенсі означає захист об'єднаною Європою своїх погоджених інтересів на міжнародній арені.

Виконання такої масштабної програми природно передбачає, по-перше, послідовну активізацію діяльності Мадрида в органах Євросоюзу, по-друге, розширення кола європейських країн – дієвих дипломатичних партнерів Іспанії, і, по-третє, свого роду «зовнішньополітичну спеціалізацію» – включення тих чи тих політичних і економічних питань як пріоритетних до порядку денного двосторонніх контактів і переговорів.

Іспанська дипломатія, як правило, вимушена була працювати у контексті всіх вище зазначених напрямків, акцентуючи увагу час від часу на найбільш актуальних в той чи той момент. Наприклад, Мадрид не змірився з тим, що з першої спроби не вдалося прийняти європейську Конституцію. Прагнучи вивести конституційний процес з патового становища, правлячі кола Іспанії стали шукати способи «розморозити» проект Основного закону об'єднаної Європи і не допустити подальшої ерозії континентальної інституціональної єдності. Наприкінці січня 2007 року в іспанській столиці відбулася зустріч представників 18 європейських країн, які підтримали європейську Конституцію. Аргументуючи свою позицію, учасники форуму («єврооптимісти») підкреслили імперативний характер збереження і зміцнення політичної і організаційної єдності європейських держав перед загрозою нових міжнародних викликів. «У цьому світі, щоразу все більше глобалізованому і взаємозалежному, як ніколи раніше необхідна єдина і дієздатна Європа», – підкреслювалося в документах мадридської зустрічі. Прихильники Конституції, дебатуючи з «європесимістами», сформулювали чотири тези, які віддзеркалювали «оптимістичний» погляд на майбутнє Старого Світу і програму дії стратегічного характеру.

Перше. Європа не може залишатися лише одним спільним ринком, а повинна відігравати зростаючу політичну роль у сучасному світі і бути у змозі самостійно захищати свої інтереси. Друге. В основа європейської ідентичності лежать принципи і

цінності, які поділяються переважною більшістю жителів континенту і які мають загальносвітове значення: повага прав людини і її гідності, свобода, демократія, плюралізм, права і соціально орієнтована держава, толерантність і відсутність дискримінації. Трете. Європа громадян. Пропонується завдання більш енергійно і цілеспрямовано наближати політику до насутих потреб пересічних жителів європейських держав. Четверте. Підвищення ефективності європейських інститутів. Зокрема, йдеться про відхід від принципу дотримання консенсусу (який часто-густо заважав прийняттю назрілих рішень, як це сталося з європейською Конституцією) і запровадження правила «кваліфікованої більшості», яке, на думку іспанської дипломатії, здатне зрушити з мертвої точки «заморожені» питання європейського політичного розвитку.

Під час неформального саміту Євросоюзу в Лахті (Фінляндія, жовтень 2006 року) Х.Л.Родрігес Сапатеро зробив акцент на ще одній болісній для Мадрида темі – боротьбі з нелегальною імміграцією. Він визнав, що в останній час Євросоюз здійснив певні зусилля у цьому напрямку, але необхідні більш енергійні і скоординовані заходи у царині регулювання міграційних потоків. Ці заходи повинні включати запровадження строгого прикордонного контролю, припинення діяльності мафіозних організацій, які займаються «торгівлею людьми», а також достовірне інформування потенційних мігрантів про реальні потреби у трудових ресурсах у тих чи тих європейських країнах.

Наполегливість іспанської дипломатії привела до того, що у квітні 2007 року на засіданні міністрів внутрішніх справ і юстиції ЄС у Люксембурзі в міграційну політику Євросоюзу були внесені зміни, які, по суті, перенесли лінію Мадрида в цьому питанні на континентальний рівень. Більше того, Німеччина і Нідерланди звернулись до іспанської влади з проханням дати відповідні рекомендації щодо застосування розроблених заходів. Прагнучи реалізувати поставлені зовнішньополітичні завдання і взявши курс на інтенсифікацію відносин з європейськими партнерами, уряд соціалістів активізував консультації зі всіма стратегічними гравцями. Зокрема, у квітні і вересні 2006

року відбулися дві зустрічі лідерів Іспанії і Німеччини, на яких іспанська сторона розвинула ідею підготовки і підписання в рамках ЄС оновленої базової політичної угоди.

Особливу значущість іспано-німецька взаємодія набула у 2007 році у зв'язку з головуванням Берліна у Євросоюзі, Мадрида – в ОБСЄ і 50-річчям Римського договору, який заснував ЄЕС і поклав початок європейській інтеграції. Судячи з усього, у палаці Монклоа прийняли рішення всебічно сприяти тим силам в ЄС (зокрема, офіційним колам ФРН), які у ювілейному році збиралися надати імпульсу інтеграційним процесам в Європі і виробити свого роду «дорожню карту» підготовки нового варіанту європейської Конституції. У практичній площині іспано-німецька взаємодія допомогла відбити атаки «європесимістів» і «євроскептиків» і у прийнятій 25 березня 2007 року Берлінській декларації закріпити намір країн-членів Євросоюзу «адаптувати політичні структури ЄС у відповідності з вимогами часу» і до 2009 року (дати чергових виборів до Європейського парламенту) створити оновлену спільну правову основу цього інтеграційного об'єднання. Факти засвідчують: іспанська дипломатія зберегла прихильність «європейській ідеї» і відстоювала свою позицію як на багатосторонньому, так і на двосторонньому рівні.

Виключно ексклюзивного формату набули іспано-французькі відносини. Франція – традиційно найбільший господарський партнер Іспанії (взаємний товарообіг у 2006 році становив майже 65 млрд. євро, чи 15% спільного обсягу іспанської зовнішньої торгівлі). Французькі спецслужби надали іспанським колегам суттєву допомогу у боротьбі з терористами ЕТА. Мадрид і Париж одночасно тісно співпрацюють і гостро конкурують у районах світу, де вони переслідують власні стратегічні інтереси: Північна Африка, Середземномор'є. Звідси – інтенсивність політичного діалогу, включаючи регулярні зустрічі на найвищому рівні.

XVIII-й (2005 рік) і XIX-й (2006 рік) іспано-французькі саміти ще більше розширили діапазон двосторонньої взаємодії. Зокрема, були створені Іспано-французька рада безпеки і оборони і Форум громадського діалогу, прийняті спільні програми в

енергетичній сфері, у питаннях науки і освіти, розроблялись узгоджені підходи до розв'язання міграційних проблем. Багаторічні партійно-політичні зв'язки існують між соціалістами обох країн.

Загалом Іспанія суттєво підвищила свій статус всередині ЄС, ставши одним з ключових дипломатичних гравців на просторах об'єднаної Європи.

З 1 січня 2010 року Іспанія стала країною-першопрохідцем у ЄС, узявши на себе обов'язки головування в абсолютно нових інституційно-правових координатах, визначених Лісабонським договором. Це головування корінним чином відрізнялось від останнього іспанського лідерства в ЄС у першій половині 2002 року, коли тільки-но розпочинав роботу Конвент з вироблення Конституційного договору ЄС.

Президентство Іспанського Королівства було одним із найскладніших у сучасній історії ЄС, і ця складність характеризується такими основними викликами: 1) Фактично, соціально-економічна ситуація в ЄС є депресивно-посткризовою. При цьому саме Іспанія стала одним із «лідерів» негативного економічного розвитку. Відкрито заявляється, що країна може припинити свою діяльність у зоні євро; 2) ЄС надзвичайно потребує вироблення нової стратегії економічного й соціального розвитку. Лісабонська стратегія, прийнята у 2000 році з метою зробити європейську економіку такою, що найшвидше розвивається та є найбільш конкурентоспроможною у світі, зазнала поразки; 3) Лісабонський договір ЄС, який набрав чинності 1 грудня 2009 року, визначив безпрецеденту передачу національних повноважень інститутам Європейського Союзу й істотно вплинув на саму природу головування. По суті, іспанське президентство – істотно урізане, порівняно з «долісабонськими» головуваннями, особливо у виробленні та реалізації основних напрямів функціонування ЄС у сфері зовнішніх відносин й безпеки та позиціонування ЄС на міжнародній арені; 4) Можливість серйозних політичних конфліктів як між новоствореними інститутами ЄС (президент Європейської ради ЄС, високий представник з міжнародних справ і політики безпеки, генеральний секретар Ради міністрів ЄС, Європейська зовнішньополітична служба,

що формується), так і між ними й національним (у даному разі – іспанським) головуванням. Передбачаючи можливість таких конфліктів, вище політичне керівництво піренейської держави заявило, що іспанське головування намагатиметься «бути тінню» нових інститутів і персон вищої ієрархії ЄС; 5) Надзвичайно амбітний план зовнішньополітичної діяльності, ключовими подіями якого стануть саміти ЄС-США, ЄС-Латинська Америка, ЄС-Росія. Проте можливість згадуваних інституційних, а також особистісних конфліктів може серйозно позначитися як на іміджі Іспанії, так і на реальності досягнення необхідних практичних результатів.

■ **Пріоритети іспанського уряду для ротаційного президентства в ЄС** Іспанія відкриває каденцію головування нової трійки країн-членів ЄС: 1 липня 2010 року вона передала естафету Бельгії, а та, у свою чергу, – Угорщині. Відповідно до схеми формування таких державно-політичних трійок, спільну програму дій складають також терміном на 1,5 року. І все ж кожна держава окремо складає і подає свою власну програму президентства як більш деталізований варіант спільної програми.

Основним завданням на найближчих півтора року всі учасники трійки визначили поглиблення інтеграції та згуртованості в межах Союзу, чому сприяє Лісабонський договір. Імплементация положень цього документа, створення інституційного фундаменту для спільної зовнішньої політики, перетворення ЄС на самостійного актора на міжнародній арені, реформування у сферах економічного й фінансового управління – ось опорні точки іспанського президентства, на які було особливо наголошено прем'єр-міністром Іспанії Хосе Луїсом Сапатеро під час урочистої церемонії в Мадриді 8 січня, що ознаменувало старт головування.

Іспанський уряд визначив такі сфери, робота в рамках яких була найбільш активною впродовж перших шести місяців 2010 року: спільне управління у сфері економіки; спільна зовнішня політика і політика безпеки; соціальна політика; правосуддя і внутрішня політика.

Спільне управління у сфері економіки

■ На думку членів уряду Іспанії, наявність спільного ринку та спільної валюти передбачає створення системи спільного

економічного управління на наднаціональному рівні з наданням їй інститутам можливості в умовах економічних ризиків впливати на національну економічну політику та заходи, які вживаються в її рамках.

У зв'язку з цим передбачається створення на національному рівні двох нових контрольних органів у фінансовій сфері: Європейської ради з питань ризиків, а також Європейської системи фінансового контролю. Причиною створення цих інституцій іспанський прем'єр, зокрема, називає необхідність запобігти повторенню кризи кінця 2008 року, оскільки, на думку політика, саме недостатній контроль на національному рівні за розвитком процесів у національних економіках лише погіршив кризовий стан.

Понад те, до пріоритетів іспанського президентства належить прискорення структурного оформлення ще трьох інституцій, відповідно до пропозицій Європейської комісії, компетенція яких поширюватиметься на регулювання банківського сектора, системи страхування і безпеки фінансових операцій. Система Європейських органів контролю, за словами французького міністра фінансів Крістін Лагард, стане справжнім загальноєвропейським контролером, оскільки буде наділена низкою більших, ніж у національних органів, повноважень.

Таким чином, вектор економічної інтеграції, який і так найбільш розвинений і найінтенсивніший у системі зв'язків між членами ЄС, отримує новий поштовх до ще більшого поглиблення.

Спільна зовнішня політика та політика безпеки

Іспанське президенство ознаменоване і глибокими перетвореннями в сфері формування спільної для країн-членів зовнішньої політики та політики безпеки. Зокрема, іспанський уряд планує активно сприяти формуванню Європейської зовнішньополітичної служби, яка, фактично, виконуватиме роль апарату високого представника з міжнародної справи та політики безпеки. Крайнім терміном подання бюджету для інституту, що формується, визначення його штату, уточнення структури та основних норм функціонування визначено початок квітня 2010 року. Але іспанська сторона обіцяла завер-

шити підготовчу роботу раніше. Великою мірою такий поспіх пов'язаний із бажанням вищого керівництва ЄС устигнути закінчити ці процеси до загальних виборів у Великобританії. Майже гарантована перемога консерваторів обіцяла різко ускладнити імплементацію Лісабонського договору і, більше того, повністю переглянути принципи перебування британської держави в ЄС.

Важливо, що ця служба розглядається саме як самостійний інститут у наднаціональній системі, а також є надією прибічників федералістського підходу до розвитку інтеграції. Зокрема, прем'єр-міністр Іспанії Сапатеро недавно заявив, що в перспективі можна розраховувати на заснування посольств ЄС, дипломатів ЄС, формування єдиної позиції в рамках НАТО для тих членів ЄС, які входять до цієї організації. І хоча на даний момент такі прогнози багатьом здаються утопічними, все-таки недооцінювати явного, хай повільного й поступального, руху у бік федералізації наднаціонального рівня не варто.

Соціальна політика

Основними пріоритетами в соціальній сфері для Іспанії, яка головує в ЄС, є розвиток «європейського громадянства», а також законодавче вирішення низки соціальних проблем.

До першого належить всебічне забезпечення дотримання основних прав та свобод відповідно до Хартії фундаментальних прав і свобод, яка є доповненням до Лісабонського договору.

До другого – перегляд директив ЄС, які стосуються захисту прав споживачів, порядку проведення консультацій із найманими робітниками, тривалості робочого тижня тощо. Таким чином, Іспанія планує наділити ЄС повноваженнями із забезпечення соціального захисту. Крім того, особлива увага прикута до проблем гендерної рівності не тільки на ринку праці, а й у сфері надання різноманітних послуг. У планах іспанського президентства – прийняття Директиви із заборони дискримінації, а також реалізація норм Європейського молодіжного пакту, Європейського пакту з питань сім'ї.

Правосуддя і внутрішня політика

Основним завданням Іспанії в цій сфері стала реалізація Стокгольмської програми з міграції, перша оцінка якої зробле-

на вже у червні 2010 року. Іспанський прем'єр вважає цей напрям перспективним із погляду заснування європейської міграційної політики. У світлі набрання чинності Лісабонським договором під час президенства Іспанії планується заснування постійного Комітету оперативного співробітництва при Європейській раді, яку деякі західні аналітики вже тепер називають прототипом міністерства внутрішніх справ через схожість сфер компетенції.

Крім представлених чотирьох ключових напрямів, іспанський уряд, безумовно, приділятиме значну увагу й низці інших, не менш важливих питань, зокрема регулюванню економічного й монетарного союзу і початку підготовки бюджету ЄС на наступний семирічний термін.

Більше того, іспанський уряд планує провести небувалу кількість зустрічей у рамках ротаційного президенства. За шість місяців орієнтовано буде організовано 14 самітів та 300 зустрічей різнобічного характеру, у тому числі низка двосторонніх зустрічей важливого міжнародного значення: з Російською Федерацією, Пакистаном, Мексикою, Канадою, США, Марокко, країнами Латинської Америки. На більш ніж 50 сторінках програми іспанського головування Україна згадується всього двічі.

Проблема Гібралтару у іспано-британських відносинах за урядування соціалістів

Нині зі Гібралтаром («Скелею») пов'язано декілька проблем: по-перше, це єдине колоніальне володіння у Старому світі, яке належить Великобританії – члену НАТО, а розташоване на території іншого члена НАТО – Іспанії; по-друге, Гібралтар – найбільший європейський пункт наркотрафіку, контрабанди та відмивання «брудних грошей» (популярний іспанський письменник Артуро Перес Реверте «Королева півдня»). Іспанія через це не дораховується у своєму бюджеті десятки мільйонів євро; по-третє, тут існують мінімальні податки на фінансові операції і на зареєстровані компанії. Так, на Гібралтарі проживає 27 тис. осіб, а зареєстровано 32 тис. різних компаній (за

іншими даними, 50 тис.), організацій, асоціацій, які займаються фінансовими операціями. Іспанія щорічно втрачає 8 млн. дол. від того, що не отримує податків від вітчизняних фірм, зареєстрованих на Гібралтарі; по-четверте, Гібралтар важлива військова база Великобританії і НАТО. Тут зосереджується система протиповітряної оборони, оснащена ракетами класу «земля-повітря»; двокілометрова злітно-посадочна смуга; один з найважливіших на півдні Європи вузлів зв'язку НАТО; автономна електростанція; подекують, що у підземних сховищах знаходиться ядерна зброя і радіоактивні відходи з атомних підводних човнів, які заходять у Гібралтар.

У 1996 році Іспанія запропонувала Британії угоду про спільне управління «Склею» на період від 50 до 100 років. Згодом іншу пропозицію: застосувати до Гібралтару модель Гонконгу, який перейшов до КНР у 1999 році: одна країна – дві системи. Лондон апелює до того, що питання про статус Гібралтару вирішують самі гібралтарці, які висловили свою волю на референдумі 1967 року, на якому лише 44 особи висловились за приєднання до Іспанії, а 19 тис. – за союз з Великобританією.

У 2002 році розпочався новий раунд іспано-британських переговорів про можливість спільного управління Гібралтаром, тоді «Склея» втратила б статус британської території і підвищилась би роль Іспанії у справах Гібралтару. Проте згоди сторони не дійшли.

За повторного правління соціалістів спостерігаються деякі позитивні зміни у цьому дражливному для Іспанії питанні – проблемі суверенітету над Гібралтаром. Одразу після перемоги на виборах ІСРП відбувся візит міністра закордонних справ Великобританії Джека Стро до Мадрида і обговорення проблем Гібралтару з міністром закордонних справ Моратіносом. По завершенню переговорів було оголошено, що у майбутньому вперше за довгі роки двосторонніх взаємин правляча партія Гібралтару братиме участь у переговорах, а думка гібралтарців братиметься до уваги при прийнятті рішень. Одночасно іспанський уряд пообіцяв «відкласти» свої вимоги і сконцентрувати свої зусилля на створенні атмосфери довіри з гібралтарцями.

Джек Стро обговорив результати зустрічі з губернатором Гібралтару Петером Каруаною, який зазначив, що така позиція Іспанії припиняє дію Брюссельського процесу (у Брюссельській декларації 1984 року було зафіксовано згоду Великобританії обговорювати з Іспанією «проблеми суверенітету», що, однак, не привело до конкретних результатів) і розпочинають-ся переговори, на яких Гібралтар матиме право голосу.

У грудні 2006 року, розвиваючи позитивні зрушення в іспано-британських відносинах щодо Гібралтару, було досягнуто домовленості між Мадридом і Лондоном про відновлення авіарейсів між столицею Іспанії та «Скелею»; про спільне використання гібралтарського аеропорту; спрощення процедури перетину кордону; про виплату пенсій іспанцям, які працювали на території колонії; про модернізацію гібралтарського телефонного зв'язку.

Середземноморський і латиноамериканський напрямки зовнішньої політики Іспанії певною мірою постраждали від беззастеречної підтримки Аснаром політики США. У роки правління Х.М.Аснара та його Народної партії відносини Іспанії та Марокко характеризувалися як «нестабільні». Разом з тим, Середземноморський регіон і Латинська Америка єдині два регіони, крім Європи, які через історичні, культурні, мовні чинники можуть бути для Іспанії тими територіями, де вона може проводити активну зовнішньополітичну діяльність, яка відповідає національним інтересам і зміцнює її роль у світовому масштабі.

Соціалістичний уряд задекларував намір відновити відносно автономну середземноморську і ібероамериканську політику, європеїзувати її і ліквідувати певною мірою автоматичне підпорядкування інтересам США. При цьому Іспанія має намір відігравати роль моста між Європою, Середземномор'ям і Латинською Америкою.

Щодо Марокко соціалістичний прем'єр-міністр проголосив розвиток «привілейованих стосунків» з Марокко, регулювання потоку іммігрантів і забезпечення політики їхньої соціальної інтеграції, стосовно Магрибу – перехід від політики конфронтації до глобальної і збалансованої політики (за незмінності

статусу Суети і Мелільї). Сапатеро закликав до активних пошуків розв'язання західносахарської проблеми.

Свій перший візит в якості прем'єра Сапатеро здійснив до Марокко, де заявив, що ця країна залишається «пріоритетним і стратегічним ринком» для Іспанії. Він також зазначив, що 34% африканського експорту Іспанії припадає на Марокко. Найбільш помітні успіхи відзначені у туристичній сфері. У 2004 році Марокко відвідали 300 тис. іспанських туристів, що на 40% більше у порівнянні з 2003 роком. Марокко зайняв також друге місце за обсягом іспанських зарубіжних інвестицій.

У січні 2005 року відбувся візит іспанського короля Хуана Карлоса I до Рабата (перший за останні 25 років). Цей візит активізував роботу іспано-марокканської культурно-просвітницької та економічної комісії (комісія Ібн Рашд), створена ще 1996 року, але яка не працювала через напругу між Рабатом і Мадридом у період урядування правих. У 2006 році в Іспанії запланували проведення «року Марокко», який було зреалізовано.

В липні 2005 року «Об'єднана соціалістична партія Каталонії» передала до парламенту проект закону про визнання як трагедії застосування під час війни Іспанії з Ріфською республіки хімічної зброї. Непроста ініціатива загалом у європейському контексті, оскільки французький парламент схвалив ініціативу правих партій, яка возвеличує добу французького колоніалізму в історичних долях африканських колоній. Натомість король Марокко Мухаммад VI наголосив на необхідності зміцнення привілейованого партнерства між Францією та Марокко «шляхом забуття колоніального минулого».

Монархи обох держав обговорили питання, не реалізація яких могла становити загрозу обом державам. Серед таких загроз – це неконтрольована нелегальна африканська міграція через Гібралтарську протоку (її ширина у найвужчому місці – 14 км); необхідність створення в ареалі арабського Магриба (Марокко, Лівія, Туніс, Алжир, Мавританія) та Іспанії системи колективної безпеки та оборони. Мова йде про інтеграцію цих країн у цій сфері, координацію дій збройних сил, яка дозволить розв'язати конфліктні питання. У перспективі така регіональна безпекова система налагодить співпрацю з НАТО.

Гострим є питання контролю над міграцією з Африки до Іспанії. Цей феномен має давню історію. Але сьогодні він набрав загрозливого характеру. За даними Організації економічної співпраці та розвитку, у 1999 році чисельність іммігрантів до Іспанії склала 610 тис. осіб, з яких 110 тис. марокканці. Частка марокканців у загальній іспанській імміграції становить 40%. У цих умовах Іспанія зацікавлена в домовленостях щодо депортації нелегальних іммігрантів через Марокко до інших африканських держав. У лютому 2004 року було ратифіковано іспано-марокканську угоду терміном на 12 років про те, що Марокко прийматиме депортованих з Іспанії нелегальних мігрантів (фактично мова йшла про реадмісію). У вересні 2005 року іспанський уряд розмістив на кордоні між іспанськими анклавом Сеутою і Мелільєю і марокканською територією 480 солдатів, яким було дозволено використовувати гумові кулі, наручники, палиці проти нелегалів. У жовтні Мадрид і Рабат прийняли «робочий план» протистояння нелегальній міграції з Африки, який складається з трьох позицій: 1) створити механізми попередження проникненню мігрантів на територію Сеути і Мелільї; 2) співпраця у випадках смертей нелегальних мігрантів; 3) створення таборів для мігрантів біля міст Уджди і Танжера з наступною депортацією їх в африканські країни.

Щоправда, права опозиція (найбільше Народна партія) закликала до жорсткого діалогу з Рабатом, взаємодіяти у стосунках з Марокко з позицій сили та стримування. Екс-міністр оборони Федеріко Тріо вважав, що діяльність Аснара в період кризи довкола острова Лейла віддзеркалювала «захист честі Вітчизни». Він звинуватив Сапатеро у м'якотілості щодо Марокко.

Ще одна проблема в іспано-марокканських відносинах, яку отримав соціалістичний уряд Сапатеро від свого попередника, стосувалася Західної Сахари. Підходи соціалістів були дещо іншими: 1) уряд Сапатеро не підтримує на відміну від уряду Аснара прагнення Фронту Полісаріо до відокремлення; 2) діалог з Марокко повинен будуватися на взаємоприйнятній основі; 3) розв'язання сахарської проблеми має відбутися в рамках ООН; 4) Іспанія загалом погодилася на марокканську ініціативу щодо Західної Сахари: запровадити спочатк перехідну форму само-

управління і у подальшому проведення референдуму щодо самовизначення сахарського народу.

Іспанська опозиція в особі Народної партії під час дебатів у парламенті про шляхи розв'язання сахарської проблеми запропонувала підтримати вимогу Фронту Полісаріо про відокремлення Західної Сахари від Марокко.

Іспанія підтримала також місію спеціального посланника ООН голландського дипломата Пітера Ван Валсума, який повинен підготувати доповідь про шляхи вирішення проблеми Західної Сахари. Існував також і інший план щодо цієї проблеми. Це «план Бейкера» (екс-держсекретаря США), який підтримали Алжир і Фронт Полісаріо. Його суть полягала у наданні Західній Сахарі автономії терміном на 5 років з наступним проведенням референдуму щодо самовизначення сахарців.

Іспанія підтримала пролонгацію місії МІНУРСО, створеної 1991 року, яка контролює припинення військових дій між Фронтом Полісаріо і Марокко.

Нові аспекти з'явилися у розв'язанні проблеми морського риболовства в зоні між Канарськими островами і західним узбережжям Марокко, співпраці в царині охорони довкілля, проведення спільних рятувальних операцій.

Інтереси Іспанії, Марокко та Канарських островів тісно переплелися. Передовсім недавно з'явилася інформація про наявність нафтових покладів у зоні між Канарами і Марокко, тому уряд Іспанії прагне визначити морський кордон з Марокко. Це перше. Інше полягає в тому, щоб визначити зони вилову морської риби. У 2005 році Рабат і Брюссель підписали чотирирічну угоду, за якою канарці мають право ловити рибу у марокканських водах. Таким чином європейський риболовецький флот, який в основному складається з іспанських суден, повертається в акваторію Марокко. Найбільшу вигоду отримують рибаки з Андалузії та Галісії (у Галісії риболовецька галузь є найрозвиненішою у межах Європи, а не тільки Іспанії).

Фронт Полісаріо вимагає скасування угоди про риболовлю, оскільки Марокко не може розпоряджатися сахарською територією і ратифікувати угоду з Європою про вилов морської риби. У серпні 2005 року представник Іспанії підтримав необхідність

ратифікації ЄС угоди з Марокко про риболовлю біля узбережжя Західної Сахари. Що стосується іспано-марокканських торговельно-економічних проблем, то вони стосуються того, що Іспанія і Португалія суттєво потіснили Рабат в експорті до Європи цитрусових, томатів, оливки і масла з них, вина. В останні місяці 2008 року марокканська влада заборонила імпорт іспанського фаянсу та кераміки (під приводом захисту вітчизняного товаровиробника), вірніше, запровадила спеціальне мито. Мадрид пропонував скасувати запроваджене мито або ж відкласти його реалізацію.

Попри існуючі проблеми співпраця між Іспанією та Марокко розвивається поступально. У січні 2005 року Мадрид і Рабат домовилися про будівництво міжконтинентального тунелю через Гібралтар від Танжера до Альхесіраса (на кшталт тунелю під Ла-Маншем). Ця ідея обговорювалася ще у роки правління Ф.Франко. Реалізація проекту розпочалася за другого соціалістичного уряду. У 2006 році держави провели попередні роботи щодо прокладки тунелю, витративши на це 12 млн. дол. Передбачається, що лівову частку витрат щодо реалізації проекту візьме на себе Євросоюз.

Помітно зросла активність нового соціалістичного уряду на латиноамериканському напрямку. За перший рік правління прем'єр-міністр Сапатеро чотири рази побував у Латинській Америці. Намір іспанського прем'єра провадити більш змістовний діалог з латиноамериканськими партнерами був окреслений ним на саміті ЄС-Латинська Америка, який відбувся в Гвадалахарі (Мексика) влітку 2004 року. Тоді він дав зрозуміти, що готовий відігравати більш ініціативну і конструктивну роль у зближенні двох регіонів, зокрема, у тому, що стосується наведення «мостів» вільної торгівлі між ЄС і інтеграційними блоками Латинської Америки (МЕРКОСУР, Андським співтовариством і Центральноамериканським спільним ринком).

Дипломатія уряду ІСРП упродовж 2004 і 2005 років здійснила низку кроків для нормалізації відносин ЄС з Гаваною, зруйнованих полемікою «народників» щодо недотримання прав людини на Кубі. Це, безперечно, не означало, що Мадрид за правління соціалістів відмовився від претензій до кубинського

режиму у цій сфері. Висловлювалося лише прагнення врегулювати розбіжності у режимі діалогу і «м'якого тиску», сподіваючись на поступову політичну розрядку і підготовку еволюційної трансформації у результаті зміни поколінь біля керма влади в Гавані.

Офіційний візит іспанського прем'єра до Бразилії (січень 2005 року) також продемонстрував зміну акцентів. Раніше очевидний пріоритет у латиноамериканській політиці віддавався іспаномовним державам – Мексиці і Аргентині. Під час бразильського візиту фактично пролунало визнання ключової ролі в регіоні Бразилії, її нової якості як нового домінанта з явною перспективою зміцнення її впливу на глобальному рівні. Безперечно, в іспано-бразильському зближенні зіграла свою роль і політична спорідненість двох лідерів двох правлячих партій – Партії трудящих президента Л.І.Лули да Сільва і ІСПП Хосе Сапатеро.

Уряд Іспанії солідаризувався з ініціативою бразильського президента Л.І.Лули да Сільва, підтриманої також Францією. Йдеться про так званий «Альянс проти голоду», метою якого є до 2015 року вдвічі скоротити чисельність жителів планети, які живуть за межею бідності. До речі, це завдання було визначене як пріоритетне для світової спільноти у Декларації тисячоліття, прийнятій 2000 року главами держав та урядів практично всіх держав-членів ООН.

Кабінет Сапатеро виступає за інституційне зміцнення і модернізацію Організації Об'єднаних Націй, за підвищення її ролі у міжнародних справах і у тому числі у протидії терористичній загрозі. З цією метою іспанський прем'єр запропонував створити при ООН два фонди. Перший – для допомоги найбільш бідним державам, які не можуть виконувати належним чином свої обов'язки у царині антитерористичної боротьби. Другий – для економічної підтримки тих, хто став жертвою терористів.

Іспано-російські відносини

Політичні взаємини між обома країнами продовжували бути активними на початку ХХІ століття. Голова соціалістичного уря-

ду Х.Л.Родрігес Сапатеро двічі відвідав Москву у 2004 і у 2005 роках. Іспанський прем'єр ще раз підтвердив волю нового уряду Іспанії «розвивати інтенсивні і глибокі відносини з Росією». У свою чергу, президент Російської Федерації В.Путін зазначив, що «відносини між Росією та Іспанією в останні роки складаються найкращим чином» і висловив сподівання на спадковість в їхньому розвитку. Під час переговорів обговорювались проблеми і перспективи двостороннього економічного співробітництва, боротьби з тероризмом, взаємодії обох країн з міжнародної тематики, у тому числі у рамках ООН. У контексті результатів Гаазького саміту Росія–ЄС В.Путін і Х.Л.Родрігес Сапатеро особливо увагу приділили обговоренню стратегічного партнерства Росії і Євросоюзу, у першу чергу через призму формування чотирьох спільних просторів: економічного; свободи; безпеки і правосуддя; зовнішньої безпеки; освіти, культури і науки.

Важливими віхами іспано-російського діалогу у 2004 році стали візит до Російської Федерації нового міністра закордонних справ Іспанії Мігеля Анхеля Моратіноса (липень), міністра оборони Іспанії Хосе Боно (листопад), переговори керівників МЗС Росії та Іспанії – С.Лаврова і М.А.Моратіноса у Нью-Йорку (вересень).

Політичний діалог між Іспанією і РФ ґрунтується на обопільному баченні сучасного міжнародного порядку як багатопольярного і який повинен регулюватися відповідно до положень Статуту ООН. У цьому контексті відбувається зближення позицій з багатьох проблем: Іраку, Близького Сходу, Сахари, з роззброєння, боротьби з міжнародним тероризмом.

Багато спільного пов'язує Іспанію і Росію у боротьбі з тероризмом, оскільки обидві країни потерпають від цього лиха. Так, Іспанія і Росія пропонують спільне визначення тероризму, яке б доповнило міжнародну конвенцію боротьби з тероризмом. Росія підтримала ініціативу іспанського прем'єр-міністра Родрігеса Сапатеро про «Союз цивілізацій», внесена у 2004 року на ГА ООН. З підготовки цієї ініціативи створена у 2005 році Кофі Аннаном група з 18 осіб. Її мета – протидія всім видам тероризму і екстремізму. Іспанія вважає, що зіткнення цивілізацій, прогнозоване С.Гантінгтоном, є деструктивною ідеєю, яка пов-

ністю суперечить тій методології, яку повинна прийняти світова система. Щоправда, Мадрид притримується свого погляду, як і ЄС, на демократію у Росії, так само як і щодо конфлікту у Грузії та Молдові.

Значущою подією в іспано-російському політичному ділозі став візит короля Іспанії Хуана Карлоса I до Росії у червні 2005 року.

Восени 2005 року Іспанія запросила Росію до участі в Євро-Середземноморській конференції у Барселоні, оскільки вважає, що Росія є важливим фактором безпеки у цьому регіоні. Москва брала участь у військово-морських навчаннях по боротьбі з тероризмом («Ендевор»).

Існують певні розходження між Іспанією та Росією у питанні реформування Організації з безпеки і співпраці у Європі (ОБСЄ). Мова йде про так звані «три корзини» справ у ОБСЄ: 1) економічні питання; 2) безпека; 3) права людини. Якраз у царині прав людини позиції Іспанії та Росії розходяться. У 2007 році Іспанія головувала в ОБСЄ і намагалася досягти порозуміння щодо «третьої корзини» з Росією та іншими країнами.

Іспано-російські торговельно-економічні відносини загалом відповідають загальній картині зовнішньоекономічних зв'язків Російської Федерації з країнами Євросоюзу. Проте необхідно відзначити, що, у порівнянні з деяким іншими західноєвропейськими державами, Іспанія обіймає досить скромне місце у зовнішній торгівлі Росії. Так, у 2005 році торговельний обіг Росії з Німеччиною становив близько 33 млрд. дол., з Італією – близько 24 млрд. дол., а з Іспанією – менше 3 млрд. дол. Іспанія також не входить у «десятку» найбільших зовнішньоекономічних партнерів Росії – її частка у російському зовнішньоторговельному обігу, які і раніше, менше 1%.

Основу російського експорту до Іспанії упродовж останніх трьох десятиріч становлять нафта і нафтопродукти. При цьому частка цієї статті за минуле тридцятиріччя практично не змінилася – близько 70% експорту, а частка машин, обладнання і транспортних засобів навіть скоротилася – менше 1% загального обсягу експорту.

Позитивною тенденцією у розвитку російського експорту до Іспанії необхідно вважати деяке розширення його номенк-

латури. Якщо у 1975 році, окрім нафти і нафтопродуктів, машин, обладнання і транспортних засобів, до його складу входили тільки три-чотири позиції, то у 2005 році асортимент експортованих товарів був значно ширшим. Збільшилася частка чорних і кольорових металів і виробів з них – з 4 до 18,9%, розширилися поставки готової продукції, у тому числі споживчих товарів. Нині російський експорт становить приблизно з півтора десятка статей, частка кожної з яких, окрім нафти і чорних металів, хитається від 0,1 до 2,2% (хімічна і фармацевтична продукція).

Структура російського імпорту з Іспанії за минуле тридцятиріччя зазнала суттєвих змін. У 1975 році основними його статтями був прокат чорних металів, виноградні вина, шкіра для пошиття верху взуття, оливкова олія, шкіряне взуття. І ще дві-три позиції, частка яких у загальній вартості імпорту не перевищувала 1%. В останні роки його структура характеризується більшим розмаїттям і складається з більше ніж двох десятків великих позицій, приблизно 1/3 припадає на сільськогосподарські і продовольчі товари. Висока частка машин, обладнання, транспортних засобів (32,5%) і хімічної і фармацевтичної продукції (17,8%). Частка інших статей імпорту (наприклад, керамічних виробів) хитається у межах 0,1–7,6%. Разом з тим, частка Росії у загальному обсязі іспанського експорту до цих пір не перевищує 0,4–0,6%.

Водночас у царині економічних зв'язків існує значний потенціал для їхнього розвитку. Іспанський експорт до Росії становив у 2004 році 904 млн. євро, тоді як російський експорт до Іспанії – всього 3,6–4,5 млн. євро. Іспанія експортувала передовсім техніку і обладнання (40%), сільськогосподарську продукцію та продукти харчування (25%), споживчі товари (головним чином одягу і меблі – 25%). Росія ж в основному поставляла до Іспанії нафту (73%). Російський газ Іспанія не закуповує, оскільки він не витримує конкуренції з алжирським та лінійським газом.

Іспанський капітал міцно утвердився на російському ринку і демонструє суттєві темпи зростання – 67% щорічно. У 2005 році іспанська компанія «Табакалера» (разом з французами) ку-

пила за 100 млн. євро російську тютюнову фірму «Балкан» – головного постачальника тютюнових виробів у Росії. Інша іспанська компанія «Рока» буде у Санкт-Петербурзі завод з виробництва банно-прального обладнання. Компанія «Ураліта» буде у Ленінградській області фабрику з виробництва ізоляційних матеріалів. Кожен з цих проектів оцінюється в 20 млн. дол. «Іспанський союз з виробництва вибухових речовин» («Union Espanola de Explosivos») має три заводи у Росії (один із них у Самарі) і виробляє динаміт та інші вибухові речовини.

Існують великі можливості інвестицій у російську транспортну інфраструктуру (залізниці, аеропорти, морські порти), яка залишається фактично не зачепленою з часу СРСР. Іспанія має досвід у цій царині і буде швидкісні платні магістралі в Латинській Америці, Канаді, Європі. Але у Росії відсутнє законодавство, яке б регулювало таке будівництво. Мадрид (компанія «Тальго») висловив зацікавленість у будівництві швидкісної залізниці, яка б з'єднала Санкт-Петербург і Москву, Санкт-Петербург і Польщу. Іспанська сторона погодилася на стовідсоткову оплату дослідження технічної безпеки цього проекту, ціна якого оцінюється в 1,2 млн. євро. Реалізація цих планів більшою мірою залежить від Росії.

Присутність Іспанії у російській економіці може бути ширшою, коли Росія інтегрується у міжнародні економічні організації: Світову організацію торгівлі (СОТ), Організацію економічної співпраці і розвитку (ОЕСР). Нові можливості відкрилися б для Іспанії, якби Росія підписала більш конкретні угоди з ЄС. Між РФ та ЄС нині діє Угода про партнерство та співпрацю, але вона не базується на принципах «чотирьох свобод» (капіталів, товарів, робочої сили і послуг).

Нині загальний обсяг іспанських інвестицій у Росії становить близько 120 млн. дол. (приблизно 1% від усіх зарубіжних інвестицій, нагромаджених у РФ на початок 2004 року). Хоча Іспанія і займає скромне місце серед великих зарубіжних інвесторів Росії (за оцінками – 15-е місце), її інвестиції можуть мати велике перспективне значення для російської економіки. Притік капіталу основних зарубіжних інвесторів у Росію (в першу чергу Німеччини і США) більшою мірою відбувається не у найбільш активній і корисній для національної економіки

формі – у вигляді різних кредитів, включаючи короткотермінові, та інших фінансових ресурсів, які надавалися на умовах повернення. Натомість переважна частина іспанська капіталу (близько 80%) – прямі вкладення у виробничу сферу. Сьогодні у Держвний реєстр РФ внесено понад 300 підприємств і організацій за участю іспанського бізнесу.

Загалом в економічній співпраці між обома країнами можна виділити сім основних областей: агропромисловий комплекс, паливно-енергетичний комплекс, фінансова сфера, будівництво і транспортна інфраструктура, хімічна фармацевтична промисловість, машинобудування і туризм.

Різноманітною є культурна співпраця обох держав. У рамках відкритого у 2002 році Інституту Сервантеса у Москві реалізуються різні культурні програми, відбувається вивчення іспанської мови. Регулярними є виставки іспанських промислових товарів у Москві (меблів, кераміки, освітлювальної техніки).

РОЗДІЛ VI. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

Зовнішньополітичні доктрини Сполучених Штатів з часу проголошення державності і до початку 1990-х років: ретроспективний аналіз

Концептування, розвиток і еволюція зовнішньополітичних доктрин й стратегій США відбувалися відповідно до їхнього територіального розширення, зростання економічного і військового потенціалу та поширення впливу Вашингтона на країни та території, які tworили й творять оборонний вал їхніх стратегічних, політичних і торговельно-економічних інтересів.

Головний лейтмотив еволюції американської зовнішньої політики в історичній ретроспективі полягає у переході від регіонального до глобального виміру. Ця трансформація відбулася в історично короткі терміни.

Специфічний американський підхід до міжнародних відносин проявився не відразу. З часу проголошення незалежності і принаймні до кінця XIX століття цілі американської зовнішньої політики зводилися до головного національного інтересу – захисту власної незалежності. Перша система міжнародних відносин (і взагалі перша в історії міжнародних відносин), з якою зіткнулися Сполучені Штати, виходячи на світову арену, була Вестфальська, започаткована одноіменним миром, укладеним після завершення Тридцятирічної війни у 1648 році. Вестфальський мирний договір санкціонував розпад Священної Римської імперії німецької нації на самостійні держави. Тоді ж остаточно оформилися централізовані держави: Іспанія, Португалія, Франція, Великобританія, Польща, Росія, Австрія

(у кордонах спадкових земель Габсбургів), Туреччина, Данія, Швеція, Норвегія (лише Німеччина та Італія залишались політично роздрібленими). З цього часу провідною формою політичної організації світового співтовариства стає національна держава (за західною термінологією, держава-нація). Домінуючим принципом у міжнародній політиці стає принцип національного (державного) суверенітету (державного інтересу), тобто невтручання у внутрішні справи сусідніх держав і таким чином розмежування зовнішньої та внутрішньої політики.

Відбувається правове оформлення національно-державного суверенітету, тобто міжнародне право. Перша модель міжнародних відносин базувалась на принципі політичної рівноваги чи балансу сил, який був підтверджений Віденським конгресом 1815 року. Рівновага сил функціонує найкраще тоді, коли учасники міжнародних відносин домовляються про дотримання цінностей, загальних для всіх. Найголовнішим засобом підтримання рівноваги сил є створення певного типу коаліції. Колективна сила (коаліція) виступає як інструмент підтримання стабільного міжнародного порядку. Ідея рівноваги сил як принцип міжнародних відносин і міжнародного права перетворилась в універсальний метод, який діє тією чи тією мірою і сьогодні.

Оскільки жодна з європейських країн не становила для США загрози, то політичні керівники Америки виказували абсолютну готовність використовувати і дотримуватись системи балансу сил у міжнародних відносинах. Томас Джефферсон сформулював американський варіант теорії рівноваги сил таким чином: «У першу чергу ми повинні молитися за те, щоб європейські держави, протистоячи одна одній, з метою збереження власної безпеки розміщували всі свої збройні сили на власній території і щоб у результаті цього решта світу перебувала у стабільному мирі». Упродовж всього XIX століття США з надзвичайною майстерністю маневрували між Францією та Великобританією не тільки з метою невтручання у європейську боротьбу за владу і збереження своєї незалежності, але й з метою власного територіального розширення. Відомо, що Сполучені Штати у роки Великої Французької революції і наполеонівських воєн оголосили нейтралітет, оскільки не бажали, щоб

якась зі сторін отримала абсолютну перемогу. Томас Джефферсон охарактеризував наполеонівські війни як суперництво між двома тиранами: між Англією та Францією. Застосувавши політику неприєднання, Америка відкрила для себе всі переваги нейтралітету як інструменту своєї участі у міжнародних справах, який часто застосовуватиме.

Разом з цим Сполучені Штати абсолютно не цуралися використовувати всі методи Старого світу, зокрема і територіальну експансію. Прирощення США відбувалося, як відомо, і у результаті війни за незалежність, і шляхом прямих військових загарбань, і купівлі. 1803 року уряд США домігся майже подвійного прирощення своєї території. За помірну плату – 15 млн. дол. – Франція в особі імператора Наполеона Бонапарта, не маючи можливості захищати свої колонії в Америці і маючи гостру потребу у грошах, продала Штатам свої володіння у Північній Америці під загальною назвою Луїзіана (1800 року Наполеон Бонапарт відібрав її в Іспанії). Це величезна територія близько 1 млн. кв. миль, яка охоплювала басейн річки Міссісіпі з портом Новий Орлеан. Французький імператор так пояснив цю угоду: «Ця територіальна поступка назавжди закріплює могутність Сполучених Штатів і цим я тільки що надав Англії супротивника на морях, який рано чи пізно вгамує її гординю». Луїзіана стала для США плацдармом висування претензій на іспанські території: Флориду та Техас. Зі слабкою Іспанією США вже не церемонились і упродовж 1810–1818 років окупували Флориду. 1819 року Іспанія без будь-якого викупу поступилася Штатам Флоридою.

Загалом до 1820 року Сполучені Штати виробили свої підходи у зовнішній політиці, які полягали: по-перше, у відмові від угод і зобов'язань з європейськими країнами; по-друге, у засудженні того, що відбувалося у Старому світі, тобто результатів політики балансу сил; по-третє, розглядали власну експансію на теренах Північної Америки як «доленосну місію».

Ці підходи, які вже діяли на практиці, були узагальнені у заяві п'ятого президента США Джеймса Монро у 1823 році. Вони і склали відому нам «доктрину Монро», яка проголошувала концепцію неучасті США у європейських справах; невтручання Європи у латиноамериканські події і у справі Американського

континенту загалом; порушення Європою цього принципу розглядалось Штатами як загроза мирові та американській безпеці тобто, іншими словами, як *casus belli*. Разом з тим «доктрина Монро» виправдовувала американське втручання у справи інших американських держав у разі наявності реальної загрози для самих себе, яка могла досить розлого трактуватись американськими політиками.

Так розпочалась ера американського ізоляціонізму і водночас глобалізму. Доктрину Монро необхідно вважати першою офіційною доктриною США, яка була спрямована на встановлення гегемонії у Західній півкулі. Реалізація панамериканських настанов цієї доктрини дозволила США збільшити наприкінці 1860-х років свою територію майже вдвоє. За результатами американо-мексиканської війни 1846–1848 років Сполученими Штатами було анексовано майже половину території Мексики (Техас, Каліфорнія, Вайомінг). 1867 року США купили у Росії Аляску за 7 млн. 200 тис. дол., тобто росіяни віддали 1 га своєї території за 4 дол. За результатами іспано-американської війни 1898 року США відвоювали Філіппіни, Пуерто-Ріко, Гуам, Кубу перетворили у свою колонію. А далі будівництво Панамського каналу, який дав Штатам ключ до домінування як в Атлантичному, так і Тихому океанах. Проте у той же час Штати не обмежились своїм континентом. Вони облаштували низку об'єктів в Азійському регіоні. Так, 1844 року вони уклали договір з Китаєм, який гарантував американському флоту право входження до визначених у ньому китайських портів і спеціальні права та привілеї для американських торговців. 1853 року США примусили Японію підписати договір, який відкрив цю країну для американської торгівлі.

Поступово Сполучені Штати Америки перетворилися у одну з наймогутніших світових держав. На 1885 рік США випередили Великобританію, «майстерню світу» за обсягом виробленої продукції. На кінець сторіччя вони споживали електроенергії більше ніж Німеччина, Франція, Австро-Угорщина, Росія, Японія та Італія разом узяті. Завдяки імміграції чисельність населення країни подвоїлась і демографічна динаміка зберігала позитивну тенденцію. Але практично до початку Першої світової війни американські збройні сили за своєю по-

тугою і боєздатністю займали 14–17 місце у світовій таблиці про ранги, хоча наприкінці 80-х років XIX століття Вашингтон розпочав розбудову власного наступального, ударного флоту. США також не брали участі у міжнародних конференціях і трактувались провідними світовими акторами як другорядна держава.

Разом з тим, в умовах позірною ізоляціонізму державні мужі США розробляли дві ідеї, які на перший погляд суперечили одна одній: американські цінності та інститути оголошувались універсальними; 2) їх поширення у світі вважалось би успішним, якби Америка спочатку вдосконалила б їх у себе вдома. Американські ідеологи настільки твердо вірили у неухильний рух до процвітання, свободи й справедливості, що письменник Джон Луїс О'Салліван сформулював на основі цієї віри доктрину передбачуваності.

До початку XX століття віра у глобальну місію США трансформувалась у тверде переконання, що ключем до міжнародного благополуччя повинно стати поширення на решта світу американських досягнень та цінностей. Так сформувалось два підходи у зовнішній політиці Штатів: ізоляціоністський та місіонерський.

1904 року президент Теодор Рузвельт запропонував інтервенціоністські принципи, відомі як «доповнення Рузвельта» до доктрини Монро. Їхній зміст: Америка має право на втручання – інтервенцію – (у внутрішні справи країн) Західної півкулі – і не тільки з метою попередження впливу зовні, як це передбачалося доктриною Монро, але також і, можливо, передовсім – з метою захисту національних інтересів Сполучених Штатів. Щоправда, тоді ж американський уряд проголосив генеральне право на інтервенцію будь-якої іншої цивілізованої нації. У Західній півкулі це право належало лише Штатам. Т. Рузвельт був першим американським президентом, який наполягав на тому, що обов'язок Америки – поширювати свій вплив на весь світ і будувати свої стосунки зі світом на основі концепції національних інтересів. І якщо інтереси його країни зіштовхуються з інтересами інших країн, то вона зобов'язана власною потугою переломати ситуацію на свою користь.

Практичні дії Рузвельта випереджали теорію: 1902 року інтервенція на Гаїті; інспірували переворот у Колумбії, у ре-

зультаті якого від Колумбії відокремилась Панама, що, у свою чергу, дозволило завершити будівництво Панамського каналу; 1905 року встановили фінансовий протекторат над Домініканською республікою; 1906 року американські війська окупували Кубу. Тоді ж Рузвельт почав активно втручатись у світову політику, спрямовану на досягнення світової рівноваги. Так під час російсько-японської війни США, не бажаючи домінування Японії чи цілковитого ослаблення Росії, виступили посередником між цими обома країнами, у результаті чого було укладено Портсмутський мир (штат Нью-Йорк). Так в Азії було досягнуто відповідного балансу сил, за якого Японія при підтримці Великобританії, з якою уклала 1902 року військовий договір, стала противагою імперській Росії. США поводитись у регіоні на зразок того, як це робила Великобританія у Європі.

Наприкінці XIX століття розробляється концепція «сфер впливу», за якої вплив у великих регіонах належав конкретним великим державам. Наприклад, Сполученим Штатам – у Західній півкулі. Виходячи з цієї концепції, у 1908 році США погодились з окупацією Кореї Японією.

З початком Першої світової війни США проголосили нейтралітет, який мав зберігатись до тієї пори, доки Америка не отримає можливість виступити у ролі арбітра у цьому світовому зіткненні. Новий президент В.Вільсон вже не переймався, як його попередники, проблемами збереження європейської рівноваги і не боявся, що зміна балансу сил в Європі загрожуватиме американській безпеці. 1915 року він запропонував доктрину, згідно якої призначення Америки полягало в тому, щоб протистояти агресії будь-де. Звідси витікало, що Америка нічим не обмежена у виконанні своєї місії за кордоном. Ця позиція робила вступ США у Першу світову війну неминучим.

Участь у війні і досягнення перемоги в ній разом з Великобританією, Францією та іншими країнами визначив необхідність трансформації американських зовнішньополітичних принципів, зміну ролі й статусу США у світі. Нагадаємо, що на США припадало на час війни третина світового валового продукту. Вони втратили у роки війни 116 тис. осіб, з них 50 відсотків померла від пандемії грипу. Це друге місце з кінця у списку

воюючих країн. США перетворились у світового економічного лідера. На їхню долю припадало 85 відсотків світового виробництва автомобілів, 2/3 нафти, 50 відсотків вугілля. США посіли перше місце за експортом товарів і капіталів, перетворилися з боржника у світового кредитора. Лише європейські країни заборгували їм 11 млрд. дол. Ці економічні здобутки стали підставою американських намагань забезпечити собі політичну гегемонію у світі, що суперечило інтересам і планам Великої Британії та Франції.

1914 р. Вільсон говорив: «США не мають честі бути господарями світу, але їм належить честь нести планеті світло свободи, справедливості». У 1917 році зміст його риторики був прямо протилежним: «Перед нами постало завдання фінансувати весь світ, а той, хто дає гроші, повинен навчатися управляти світом»; «Існують американські принципи і американські політики, ми стоїмо тільки за них. Вони є принципами всього людства і повинні восторжествувати».

Програма миру, яку запропонував В. Вільсон, дістала назву «14-и пунктів». Окрім статей, що віддзеркалювали особливі пріоритети США, а саме: свободу судноплавства, усунення економічних бар'єрів у торгівлі, інші пропонували демократичний варіант післявоєнного мирного врегулювання, навіть нову систему міжнародних відносин. «14 пунктів» проголошували скорочення національних озброєнь, звільнення російських територій та право Росії на власний вибір політичного розвитку, повернення Франції Ельзасу та Лотарінгії, виправлення за національною ознакою кордонів Італії, автономію народам Австро-Угорщини, суверенітет турецьких територій, створення польської держави та Ліги Націй.

Американську програму миру не можна вважати однозначною та стандартною. Американські історики і тоді, і зараз, характеризують її як один з провідних документів американської історії, як документ альтруїзму, миролюбства, що США не мали загарбницьких планів, що лише вони прагнули встановити новий світовий порядок на принципах свободи, демократії та справедливості.

В радянській історіографії «14 пунктів» Вільсона трактувалися як чистісінька демагогія, яка посиљна була завуалювали агресивні плани США. Насправді ж, США переслідували

свою мету – встановлювати новий світовий порядок, в якому Сполучені Штати відіграли б провідну роль, тому вони не прагнули перерозподілу території, колоній. Їм потрібна була світова гегемонія (ліквідація таємних договорів, в укладенні яких вони не брали участі; ліквідація митних бар'єрів; принцип «відкритих дверей», та «рівних можливостей – особливо щодо Китаю» і створення Ліги Націй під своєю орудою). США фактично оголосили «хрестовий похід» заради поширення американських ідей і цінностей.

Щоправда, В.Вільсон розумів необхідність змін, адже, на його думку, «стабільний мир і кращий порядок необхідні для боротьби проти більшовизму». Мені здається, що «14 пунктів» має двоїтий характер, поєднуючи в собі, з одного боку, принцип американського глобалізму, а з другого лібералізму, тобто гегемонії Америки і ліберальної альтернативи як протиположності соціалізму. Безперечно, 14 пунктів В.Вільсона надавали новій системі міжнародних відносин більш цивілізованого характеру і були більш раціональною (адекватною) відповіддю на виклики часу.

Але повоєнне американське лідерство виявилось короткотривалим. Гору в консервативних політичних колах взяв знову ізоляціонізм. Щоправда, США втрутилися у міжнародні економічні питання 20-х років ХХ століття (плани Дауеса та Юнга), оскільки прагнули повернути собі борги.

Отже, після Першої світової війни США взяли старт до світового лідерства, а фінішували після 1945 року. Ф.Д.Рузвельт заявив ще у січні 1941 року, що метою американської політики є «чотири свободи – свобода слова, свобода релігії, свобода від бідності і свобода від страху» – і при цьому у всьому світі. Така собі доктрина месіанського глобалізму.

Разом з тим Рузвельт, як і кожен з переможців, мав своє бачення повоєнного міжнародного порядку. На його думку, мир і стабільність у світі мали забезпечуватись чотирма великими державами: США, СРСР, Великобританією та Китаєм. Ця точка зору Рузвельта відома в історії як концепція «чотирьох поліцейських», яка нагадувала Священний союз. Обидві системи презентували собою спробу зберегти мир за допомогою коаліції переможців-одномисльців. Він заперечував тезу про те, що тоталь-

на поразка Німеччини створить вакуум, який, можливо, по-старатється заповнити переможний Радянський Союз. Виходячи з цього, відмовлявся застосовувати контрзаходи проти можливо-го суперництва між переможцями. Завойований мир, на його думку, необхідно було захищати шляхом системи колективної безпеки, як це відбулося у роки війни через дію антигітлерівської коаліції, такого своєрідного «концерту». Передбачалось, що кожна країна демонструватиме добру волю, але водночас всі країни будуть пильними. Звідси Рузвельт не мав жодного наміру тримати американські збройні сили в Європі, тим більше у якості противаги Радам. Американський президент навіть мав намір, щоб лише «чотири поліцейські» володіли ядерною зброєю. Нарешті, він також був сповнений рішучості припинити існування британської та французької колоніальних імперій.

Але його партнери у Другій світовій війні мали свої плани. Черчілль, у свою чергу, прагнув відновити традиційну рівновагу сил в Європі. Це означало перебудову Великобританії, Франції і навіть переможеної Німеччини таким чином, щоб вони разом з США могли протистояти радянському колосу на сході. Сталін же прагнув отримати готівкою за отриману перемогу і втрати: поширити радянський вплив на Центральну Європу.

Таким чином, рузвельтівська концепція не могла бути зреалізована, оскільки після війни 1939–1945 років не існувало жодної рівноваги сил.

Найбільш радикальні зміни після Другої світової війни стосувались двох країн: США та СРСР.

Вражаючим виглядав геополітичний, економічний та військовий потенціал Сполучених Штатів. Їхня територія абсолютно не постраждала. Людські втрати не перевищували, за всіма оцінками, 400 тис. осіб. Разом з тими, хто пропав безвісти, 415 тис. Водночас населення країни зросло за роки війни з 131 млн. до 140 млн. осіб, а обсяг валового національного продукту з 90,5 млрд. дол. до 211,9 млрд. дол., тобто більше ніж у два рази. Ще у 1943 році військове виробництво США зрівнялося за своїми масштабами з аналогічним виробництвом Німеччини, Великобританії та Радянського Союзу, разом узятих. У перші повоєнні роки Штати зосередили у своїх руках 70–75 відсотків світового золотого запасу. Не дивно, що за рішенням Бреттон-Вудської

міжнародної конференції 1944 року долар було оголошено світовою резервною валютою. У 1947 році на США припадало 54,6 відсотка світової промислової продукції (без СРСР); вони контролювали 59 відсотків світових запасів нафти, 50 – машинного парку, 41 – виробництва товарів та послуг. Тоді ж, а вірніше у 1949 році, дохід на душу населення у США становив 1453 дол. (у Великобританії – 773 дол., Франції – 482, у ФРН – 320).

Збройні сили США нараховували на 1945 рік 12 млн. осіб (у 1936 році всього 176 тис.), вони обладнали у різних куточках планети 2300 військових баз. Їм належав найпотужніший флот. Разом зі своїми союзниками займали у травні 1945 року Францію, Італію, країни Бенілюксу, Західну Німеччину. І, нарешті, монополюючи володіли зброєю надпотужної сили – атомною бомбою, яку випробували у Японії 6 і 9 серпня 1945 року.

Ці результати участі США у Другій світовій війні стали підставою для кардинальних змін у їхніх повоєнних зовнішньополітичних пріоритетах. Якщо вдатись до короткого формулювання, то відбувся докорінний поворот від досі декларованого ізоляціонізму до інтервенціонізму, тобто переходу до політики активної участі у глобальному повоєнному облаштуванні. Глобалізація зовнішньополітичних пріоритетів США означали відмову під заповіту першого президента Дж. Вашингтона не брати участі у політиці поза американським континентом, від настанов «доктрини Монро», за якої світ ділився на «американську» та «європейську» сфери, невтручання США у справи європейських держав та відповідну відмову останніх від прагнення «поширити свою систему» на Північну та Південну Америку.

Після Другої світової війни Сполучені Штати дивились на «стару Європу» дещо зневажливо, яка нічого, крім вселенського клопоту, їм не приносить. Тоді як свою країну американські керівники вважали центром співдружності майбутніх прогресивних держав, яка замінить «старий світ», що переживав часи занепаду. Курс на встановлення у світі американської гегемонії дістав назву «Pax Americana» (з лат. – «світ по-американськи»). Отже, сценарій був чітким та одвертим: перебудова світу за американським проектом й зразком.

СРСР, як і США, володіли величезною територією, населеним, багатючими природними ресурсами та економічними

можливостями. Незважаючи на великі руйнування та людські втрати, Радянський Союз у ході війни також отримав серйозне підґрунтя претендувати на статус світового лідера. Передовсім перемоги Червоної армії – від Сталінграда, Курська і Орла до Берліна і наступні операції у Східній Європі узаконили претензії СРСР на роль великої держави. Якби не ці перемоги, то його прагнення були б марними. Радянські збройні сили зіграли вирішальну роль у розгромі німецької армії, найпотужнішої у світі, хоча і втратили, за американськими даними, 7 млн. вбитими і 5,5 млн. полоненими.

Найголовніше полягало в тому, що з розгромом та окупацією Німеччини та Японії СРСР позбувся своїх військових суперників у Європі та Азії. На травень 1945 року СРСР контролював всю Східну, Центральну Європу й Східну Німеччину. Участь Радянського Союзу у розгромі Японії лише підсилив радянські претензії на статус наддержави.

Щоправда, економічні паралелі між СРСР та США за результатами війни є асиметричними. СРСР в економічному плані виглядав справжнім карликом у порівнянні з США. Якщо американський ВВП за роки війни зріс на 70 відсотків, у СРСР він скоротився на 20 відсотків. Чисельність радянської країни скоротилася з 194 млн. у 1940 році до 170 млн. у 1945. Було знищено 30 тис. фабрик і заводів, зруйновано 1710 міст та 70 тис. сіл, 25 млн. осіб залишились без даху над головою.

Нарешті, у 1949 році СРСР випробував власну атомну зброю і таким чином ліквідував американську монополію. Хоча у вересневій заяві ТАРС 1949 року про успішне випробування радянської ядерної бомби йшлося також і про те, що вже у 1947 році в СРСР не існувало секрету щодо цієї зброї. Не дивно, що саме у вересні 1947 року відбулася реанімація Комінтерну у вигляді Комуністичного Інформаційного бюро, яке отримало чітке завдання – поширення радянського досвіду соціалістичного будівництва у Східній Європі і Східній Німеччині у тому числі.

На ґрунті вище перерахованих фактів СРСР формував свій погляд на повоєнне облаштування світу – утвердження соціалістичної системи шляхом перемоги пролетарської революції у світовому масштабі. Лише один приклад. Підписавши на Ялтинській конференції «Декларацію про звільнену Європу», в

якій Сталін зобов'язувався провести у Східній Європі вільні вибори і встановити демократичні уряди, він зразу ж порушив обіцянку. Радянський вождь не дотримав слова, даного в Ялті, у тому сенсі, як його розуміли американські керівники і американська громадськість.

Між двома головними переможцями існувала непоборима ідеологічна прірва. Врешті-решт, розпочалася «холодна війна» та біполярна система міжнародних відносин під назвою Ялтинсько-Потсдамська. Життя Ф.Д.Рузвельта обірвалось 12 квітня 1945 року.

Хоча союзники загалом розв'язували нагальні повоєнні проблеми, проте над усім панував дух «холодної війни». «Холодна війна» – це планетарна двостороння конфронтація СРСР і США та їх союзників на конкретній ідеологічній основі, яка характеризується боротьбою за сфери впливу і кризами, що ставили світ на грань глобальної війни з застосуванням ядерної зброї. Холодна війна стала третьою і останньою у ХХ столітті світовою війною. Як особлива форма прояву міжнародних відносин, вона була унікальним політичним феноменом, який не має аналогів у світовій історії.

«Холодна війна» була незвичною, нетрадиційною, але тотальною, оскільки охоплювала всі сфери суспільного життя: ідеологічну, політичну, економічну, військову, психологічну. Вона також характеризувалась глобальним характером, тому що охоплювала всі регіони світу, накладала той чи той відбиток на всі події міжнародного життя, які так чи так зачіпали всі країни та держави. Вона провадилася з допомогою безпрецедентно жорстких невоєнних і нетрадиційних засобів, використання яких, у кінцевому результаті, і визначили характер, форми і масштаби «холодного протистояння», які жодним чином не вписувались у рамки звичайної збройної боротьби. До речі, дослідження цього феномену є нині актуальним, оскільки сучасні світові події розгортаються так, що не виключається нова холодна війна – друга холодна війна, але вже у ХХІ столітті.

Холодній війні, як світовій війні, були притаманні всі загальні риси, якими характеризуються інші світові війни:

1) теоретичним підґрунтям її виникнення були геополітичні доктрини двох наддержав – СРСР і США;

2) війна розпочалася в Європі, де розташувався головний театр силових дій, як і Перша і Друга світові війни;

3) основним політичним змістом холодної війни було протистояння країн-лідерів, які очолювали військово-політичні блоки (США – НАТО; СРСР – ОВД);

4) боротьба точилася за право формувати зону геополітичного впливу;

5) війна мала глобальний характер;

Фултонська промова У. Черчілля та опублікована в липні 1947 року в бюлетені американського держдепартаменту «Форін афферс» стаття «Витоки поведінки Рад» під псевдонімом «Містер Ікс» стали теоретичною базою нової американської стратегії стримування. У статті, автором якої був той самий Дж. Кеннан, стверджувалося, що Росія, хоча й прагне уникнути війни, але готова на експансію всіма іншими засобами, що Америка та її союзники повинні відповісти «тривалим, терплячим, але твердим і пильним стримуванням російських експансіоністських тенденцій», не виключаючи можливості «прямого застосування контрсили».

Метою американської політики стримування мала стати гарантія того, що вплив Москви обмежиться теренами, які вона вже контролювала. Разом з тим було б помилковим приписувати американській зовнішній політиці часів Г. Трумена струнку логіку і глобальну послідовність, адже жодного геополітичного плану не існувало. Дії президента слід розглядати радше як послідовні, але імпровізовані заходи з метою реагування на світові події. Незважаючи на загальну риторику, 33-й президент США не мав ні наміру, ні достатніх військових сил, щоб перетворити свою країну на «світового жандарма». Політика труменівської адміністрації до 1949 року зводилася лише до економічного стримування дійсних чи уявних радянських експансіоністських планів шляхом двосторонньої економічної допомоги країнам, санкцій, лібералізації торгівлі і валютної політики, економічної стабілізації своїх партнерів. Геополітична філософія «стримування» була спрямована в першу чергу на забезпечення оборонних позицій США у Західній Європі і далі – на Близькому Сході, в Азії та інших частинах світу, де Москва намагалася поширити свій вплив. Виходячи з цього, Вашинг-

тон здійснив низку зовнішньополітичних та військових заходів, таких як розгортання мережі військових баз, утворення оборонних альянсів тощо. При цьому ні Пентагон, ні держдепартамент, ні секретні служби, ні сам президент не передбачали прямої воєнної конфронтації з СРСР, економічна могутність якого була підірвана війною і для відновлення якої потрібні були роки. Суттєвим виявився той факт, що радянська політика могла б справити психологічний вплив на населення ослаблених західних демократій. До речі, така роль США як стримувача московської агресії була б неможлива, якби вона не знайшла у західноєвропейських країнах, особливо у Великобританії, Бельгії, Голландії та недавно створеній ФРН підтримки й розуміння того, що присутність американців у Європі є умовою їхнього національного виживання. Навіть важко переоцінити вплив, який справив американський президент на подальшу долю західних країн.

Загалом у контексті згаданих обставин американська зовнішня політика часів Г. Трумена зазнала глибокої еволюції – від рузвельтівської концепції партнерства та обопільного контролю за дотриманням миру й стабільності в світі до повної її перорієнтації та переходу до політики «стримування», внутрішнього послаблення і конфронтації з СРСР.

Найбільшій критиці піддається єдина акція труменівської адміністрації – атомне бомбардування японських міст Хіросіми та Нагасакі. У своєму потсдамському щоденнику Г. Трумен писав: «Ми розробили найстрашнішу в історії людства зброю. Цю зброю буде застосовано проти Японії так, щоб військовими цілями стали воєнні об'єкти, солдати і моряки, а не жінки і діти. Навіть якщо японці – дикі, безжалісні, жорстокі і фанатичні, то ми як керівники світу навіть в ім'я загального блага не можемо скинути цю жахливу бомбу ні на стару, ні на нову столицю». До речі, після атомного нападу на японські міста дослідники та політики висували різну аргументацію. Можливо, було б доцільніше попередити японців, здійснивши пробне бомбардування, чи, в крайньому разі не поспішати зі скиненням другої бомби. Проте ці аргументи не враховують того факту, що американці мали у своєму розпорядженні лише дві атомні боеголовки, випробування яких могло зазнати невдачі, а бомба створю-

валася тільки для того, щоб її використати. Пишуть, що Г. Трумен перебував під враженням японських методів ведення війни: раптовий напад на Перл-Харбор, розправи над полоненими. Сам він вважав, що атомне бомбардування врятувало життя сотням тисяч американців та японців, які загинули б при вторгненні на острови. Проте «атомний синдром» вже ніколи не залишав 33-го президента США. Він не піддався тиску застосувати атомну зброю під час першої Берлінської кризи та в Кореї проти Китаю, відхилив ці пропозиції з моральних, стратегічних та дипломатичних причин. Г. Трумен вбачав в атомній бомбі на-самперед політичну зброю, яку можна буде застосувати тільки під час прямої конфронтації з Радянським Союзом, в разі якщо виникне загроза існуванню США.

«Доктрина Трумена». Промова, виголошена 12 березня 1947 року 33-м американським президентом у конгресі і названа згодом «доктриною Трумена» була відповіддю та реакцією на конкретну ситуацію. 23 лютого того ж року англійський прем'єр К. Еттли повідомив США, що через економічну і особливо фінансову кризу, яку переживала його країна, Великобританія припиняє виконання своїх обов'язків щодо Греції та Туреччини і виводить свій 40-тисячний військовий контингент. Нагадаємо, що це відбувалося в умовах посиленого тиску Кремля на Туреччину, від якої вимагали низку територій та переорієнтації її зовнішньої політики, а також спроб СРСР закріпитися у Греції з допомогою грецьких партизанів, керованих комуністами. В цій критичній ситуації Гаррі Трумен закликав конгрес надати Греції і Туреччині військову та фінансову допомогу і тим самим врятувати ці країни від комуністичної небезпеки. Американський парламент підтримав заклик президента: Греції і Туреччині було виділено по 200 млн. дол. і таким чином відновлено в цих країнах довоєнні політичні структури.

Економічним механізмом політики стримування комунізму став план Маршалла, або інакше – Програма європейської відбудови. Теоретичною основою цього плану стала промова, виголошена держсекретарем США Дж. Маршаллом у червні 1947 року перед студентами Гарвардського університету. Програма економічної відбудови європейських країн передбачала попередження економічного застою та хаосу, які могли стати

ґрунтом для поширення комуністичної ідеології. Водночас план Маршалла замінив неефективну систему двосторонньої допомоги європейським країнам. Його завдання полягало в тому, щоб відбудувати народне господарство країн Західної Європи, забезпечити їхній стабільний розвиток, що мало привести до загального добробуту і нормального життєвого рівня населення.

Створення 1949 року Організації Північноатлантичного договору (НАТО) слід розглядати як політичне та оборонне доповнення політики економічного стримування, до того ж «подвійного стримування», спрямованого як проти СРСР, так і проти Німеччини. Висхідним моментом появи НАТО стали вимоги Великобританії та Франції до США про військову допомогу. Щоправда, у договорі НАТО були відсутні постанови, які передбачали б автоматичні зобов'язання захисту Європи з боку Сполучених Штатів. Такі дії міг санкціонувати лише американський конгрес, який ще 1947 року прийняв резолюцію Вандерберга, яка означала офіційну відмову Вашингтона від практики неприєднання до військово-політичних об'єднань за межами Західної півкулі в мирний час і дозволяла входження Штатів у військові союзи для захисту вільного світу. Ця резолюція стала юридичною підставою у діяльності американського уряду. Тільки 1951 року американські військові підрозділи були включені до складу армії НАТО. До того ж ні військові, ні Трумен не зв'язували створення Північно-атлантичного блоку з постійною присутністю США в Європі. Ця тенденція не змінилася навіть після успішного випробування радянської атомної бомби. Зміни відбулися після північнокорейського нападу у червні 1950 року на Південну Корею, підтриманого СРСР та Китаєм. Воєнні дії Кім Ір Сена були оцінені в Америці як початок глобальної радянсько-китайської воєнної агресії, як «друга Греція».

Політика стримування передбачала чіткі географічні межі для поширення радянського впливу. В Європі вони були вже достатньо окреслені. В Азії їх необхідно було визначити. Американське керівництво вважало, що азіатський континент буде форпостом їхнього впливу і що їхнім інтересам тут нічого не загрожує. Це переконання зумовило невтручання американських наземних військових сил у китайський громадянський конфлікт між націоналістами та комуністами. США надавали

фінансову допомогу китайським націоналістам для закупівлі зброї та допомогли Чан Кайші 1949 року перебратися з більшістю свого уряду та армії на острів Тайвань. Тут було проголошено Республіку Тайвань (під контролем Чан Кайші опинилися Пескадорський архіпелаг та ще декілька невеликих островів), яку Штати визнали.

Сполучені Штати не надали також належної уваги зверненням та попередженням керівництва Південної Кореї про вірогідність агресії з боку північнокорейського лідера, підтриманого комуністичним Китаєм та Радянським Союзом. Після нападу 25 червня 1950 року Кім Ір Сена на Південну Корею і початку громадянської війни на Корейському півострові США діяли під егідою ООН. Рада Безпеки ООН за американською ініціативою прийняла рішення про організацію та відрядження спільних оонівських сил на допомогу південним корейцям. Керівництво ними було доручено Сполученим Штатам. На допомогу Кім Ір Сену поспішили Китай та СРСР. Корейська війна набирала позиційного характеру.

Своєрідною компенсацією за втрату Китаю, контролю над усією Кореєю стало для США підписання ними 30 серпня 1951 року угоди про гарантії Філіпінам та укладення 1 вересня цього ж року Тихоокеанського пакту (АНЗЮС) у складі США, Австралії та Нової Зеландії. Нарешті, після тривалої і складної підготовки 8 вересня 1951 року у Сан-Франциско було підписано мирний договір з Японією. Його підписантами стали 48 держав. Представники СРСР, Польщі та Чехословаччини, які брали участь у розробці договору, відмовилися поставити свої підписи під ним. Цього ж дня США та Японія уклали договір про безпеку, за яким Штати отримали право на дислокацію своїх збройних сил на японській території.

Труменівський курс на «стримування» комунізму республіканці гостро критикували в період передвиборної кампанії 1952 року. Цю доктрину вони вважали недієвою, аморфною, пасивною, боягузливою.

У боротьбі за крісло у Білому домі Дуайт Ейзенхауер використав нову зовнішньополітичну доктрину, замінивши політику «стримування» політикою «відкидання», «звільнення» від комунізму. Її теоретиком був Дж.Фостер Даллес (1888–1959) –

держсекретар США у 1953–1959 роках, який політику «стримування» розглядав як оборонну і таку, що не може бути ефективною проти агресії, і запропонував альтернативу – боротися за «звільнення» Східної Європи методами, «близькими до справжньої війни», – війною політичною, психологічною і пропагандистською. В інших регіонах США забезпечували свій вплив шляхом створення військово-політичних пактів та економічної допомоги. Після корейської війни у Вашингтоні дійшли висновку про необхідність силової відповіді на будь-які прояви комуністичної загрози. Дії комуністичних повстанців в Індонезії, Бірмі, Таїланді розглядалися як скоординований наступ світового комунізму і підтверджували теорію про можливість дії принципу «доміно». США висунули на перший план завдання боротьби з комунізмом у будь-якому куточку планети. Це згодом привело їх до В'єтнаму.

На рубежі 1950–1960-х років у зв'язку з появою ракетної техніки (у 1957 році СРСР вивів у космос перший штучний супутник землі), всупереч антагоністичним економічним та військово-політичним блокам, усе виразніше формувалося усвідомлення глобальної взаємозалежності світу, необхідності дієвого контролю над гонкою озброєнь. Серед американської політичної еліти у цьому контексті можна виділити три підходи: 1) представники першого пропонували враховувати тодішні світові реалії і пристосуватися до них, обмеживши американське втручання у світові проблеми; 2) інші виступали за широке використання економічних, політичних та ідеологічних важелів; а в крайньому випадку і «малих воєн» для захисту американських інтересів; 3) третій, найбільш небезпечний підхід, представники якого – передовсім військово-промислового комплексу – наполягали на можливості застосування «превентивної ядерної війни».

У цих світових умовах зовнішня політика 35-го президента США Дж.Кеннеді мала досить своєрідний характер. Вона характеризується переплетінням двох тенденцій: з одного боку, нагнітанням військової противаги, прикладом чого може слугувати співучасть в інтервенції проти Куби на Плайя-Хірон у квітні 1961 року; з другого, поверненням до реалістичної лінії, спрямованої на відповідне послаблення міжнародної напруги,

а саме: заміною попередніх зовнішньополітичних принципів новою стратегічною доктинною «гнучкого реагування» на зміни у світі, визнанням необхідності (щоправда, далеко не всіма американськими політиками) мирного розв'язання міжнародних проблем, зрушень радянсько-американських відносинах. У 1955 році СРСР випробував рекордну 50-мегатонну водневу бомбу, вибуховий гриб якої піднявся на 67 км вгору, а радіоактивна хмара фактично накрила всю планету. Радянський Союз мав тоді вже і 100-мегатонну водневу бомбу. Цей факт був однією з причин підписання 1963 року Договору про заборону атомних випробувань у трьох середовищах.

Доктрина «гнучкого реагування», взята офіційним Вашингтоном на озброєння на початку 1960-х років, діяла і у роки президентства Л.Джонсона. Він продовжив політику нормалізації відносин з СРСР: всупереч позиції конгресу надав московському уряду кредити на закупівлю хліба в американських фермерів; 1964 року оголосив доктрину «наведення мостів» (розвиток торговельних і гуманітарних зв'язків із деякими соціалістичними країнами), 1968 року підписав Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, а під завісу свого урядування готувався до переговорів щодо обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-1).

Діючи в дусі кеннедівського «Союзу заради прогресу», Л.Джонсон все ж 1965 року проголосив нову доктрину, названу його ім'ям, яка передбачала право США на військові дії на латиноамериканському континенті з метою захисту своїх громадян». Куди б не прямували американські громадяни, разом з ними йде цей прапор (йдеться про американський прапор – О.І.), щоб захистити їх», – заявив президент. У зв'язку з цим у травні 1965 року американський військовий контингент було введено на територію Домініканської Республіки, яка переживала серйозну політичну кризу.

У близькосхідному конфлікті, зокрема, під час шестиденної війни Ізраїлю з арабськими країнами (5–10 червня 1967 року), американські збройні сили стали на бік Тель-Авіву і таким чином було знехтувано політику нейтралітету у близькосхідному конфлікті, започатковану ще Д.Ейзенхауером.

Фатальною для Джонсона і взагалі для американців стала в'єтнамська війна. Ліндон Джонсон пояснював втручання США

у в'єтнамську війну винятково моральними імперативами, а не національними інтересами, оскільки, запевняв він альтруїзм є основою всієї американської політики. Проте невдачі Штатів у В'єтнамі розладнали суспільний консенсус.

Президентство Р.Ніксона та Дж.Форда припало на своєрідний період у міжнародній політиці, який отримав назву розрядки. Це була перша половина 1970-х років. Серед причин, які обумовили розрядку, слід згадати: переорієнтацію зовнішньої політики США, що сталася у зв'язку зі зміною можливостей та союзницькими зобов'язаннями у Західній Європі. Відіграли свою роль досягнення військово-стратегічного паритету між США та СРСР; необхідність урівноваження їхніх позицій щодо регіональних впливів (США зазнали поразки у В'єтнамі, а Радянський Союз зіткнувся із серйозними проблемами у стосунках з Китаєм), розпад колоніальної системи тощо.

Найсуттєвішою проблемою для адміністрації Ніксона була війна у В'єтнамі, в якій щомісяця гинуло 500 американських вояків, і яка поглинала величезні кошти, роз'єднувала націю і підривала міжнародний авторитет США.

Зайнявши Білий дім, 37-й американський президент уже в липні 1969 року проголосив нову стратегію США у в'єтнамській війні, яка отримала назву «доктрини Ніксона». Суть її полягала передусім у «в'єтнамізації» війни (азіати воюють проти азіатів), тобто заміні американських збройних сил південнов'єтнамськими, а також у тому, щоб і надалі надавати військову та матеріальну допомогу Сайгонові; провадити зовнішню політику, адекватну можливостям Сполучених Штатів, рівномірно розподіляти відповідальність на союзників у всіх конфліктних ситуаціях.

Вже в червні 1969 року почалася евакуація півмільйонного американського контингенту з Південного В'єтнаму. На травень 1972 року тут залишалось 69 тисяч американців. Але, при цьому відновилося бомбардування північнов'єтнамських територій. Саме це, на думку деяких істориків, змусило Ханой підписати у Парижі 27 січня 1973 року угоду про «припинення військових дій та відновлення миру у В'єтнамі». Упродовж наступних 60 днів були виведені всі американські сили, здійснено обмін військовополоненими. Процес евакуації американсь-

ких вояків з В'єтнаму завершився у березні 1973 року. А 1975 року Сайгон упав і весь В'єтнам опинився під контролем комуністів. У цій війні загинуло 58 тисяч американців і 2 млн. в'єтнамців. 120 тисяч учасників бойових дій після повернення на батьківщину надзвичайно важко проходили адаптацію до мирного життя. «В'єтнамський синдром», страх бути втягнутими у нові кровопролитні військові конфлікти надовго запанував серед американців. Не дивно, що конгрес 1973 року всупереч вето президента прийняв закон, який зобов'язував главу держави про кожне застосування сили повідомляти упродовж 48 годин і, якщо конгрес за цей час не оголосить війни, припинити військові дії через два місяці.

Услід за «доктриною Ніксона» та замиренням у В'єтнамі відбулося корегування військово-політичної стратегії США: на зміну «гнучкому реагуванню» прийшло «реалістичне стримування». Тодішній міністр оборони США пояснив: «Чотири головних фактори реальної дійсності викликали нову стратегію: стратегічна реальність, фінансова реальність, реальне становище з людськими ресурсами і політична реальність».

У відповідності з новою доктриною Р.Ніксон підняв на новий щабель відносини з СРСР (було укладено за першу половину 1970-х років майже 200 американсько-радянських угод і найголовніше у 1972 році підписано Договір про ПРО); було дано старт процесу арабсько-ізраїльських переговорів. 1970-го року підписана чотиристороння угода по Західному Берліну.

Після відставки Р.Ніксона відбудеться реанімація ідеї про поширення американських цінностей у глобальному масштабі. Неоконсервативній політиці, представником яких стане Р.Рейган, вважали політику Ніксона щодо СРСР задачею позицій.

Про зовнішню політику Джіммі Картера (1976–1980) не доведеться багато говорити: вона була фактично провальною. Водночас Картер також сповідував вільсоніанські принципи. Він наголошував: «Нам необхідно бути маяком для тих держав, які бажають миру, бажають незалежності, бажають особистої свободи, бажають дотримуватись основних прав людини». У нього був задум використати нейтронну бомбу (нейтронні арсенали були дислоковані у Європі, які знищують живу силу, вся інфраструктура залишається неушкодженою). Через протести

як у США, так і у Європі, відмовився від цього фантастичного задуму.

Отже, Р. Рейган сформулював глобалістські принципи лаконічно і одверто, об'єднавши у своїй зовнішньополітичній стратегії три постулати: 1) теорію про винятковість Америки; 2) «хрестовий похід» проти «імперії зла», тобто СРСР; 3) відстоювання національних інтересів. США за Рейгана запропонували доктрину досягнення перемоги у ядерному конфлікті, далі – Стратегічну оборонну ініціативу (доктрина так званих «зоряних війн» тощо).

Наступник Рейгана Дж. Буш-старший був обраний президентом США у період складної міжнародної ситуації, а саме, руйнації Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. США не мали заздалегідь розроблених сценаріїв на випадок розпаду СРСР, тому вдавалися до певних експромтів у зовнішньополітичній сфері. Вашингтон, продовжуючи сповідувати глобалістські концепції, не хотів мати стосунки з низкою строкастих, недосвідчених, неплатежеспроможних контрагентів в особі пострадянських державних, часто-густо квазідержавних утворень, не володіючи для цього необхідними механізмами та інструментами. Штати віддавали перевагу двостороннім відносинам з ослабленою Москвою, як виразницею колективних інтересів та відповідачкою за дії республік экс-Союзу. У планах американського керівництва передбачалось, що одна Росія залишиться ядерною державою, яка до того ж зможе сплатити всі борги Радянського Союзу. Не дивно, що перебуваючи в Україні, Дж. Буш переконував у Верховній Раді українське керівництво і народ не боротись за незалежність і не відокремлюватись від Росії.

Разом з тим в американських політичних та урядових колах існувало декілька теоретичних концепцій політики США щодо экс-СРСР:

1) концепція поміркованого глобалізму, яка передбачала орієнтацію всіх пострадянських республік на Росію, надаючи Україні другорядного значення. Ця концепція панувала під час президенства Дж. Буша-старшого і у перші місяці перебування у Вілому домі Б. Клінтона;

2) радикального глобалізму, спрямованого на подальше ослаблення Росії і відведення Україні, Грузії роль основних інструментів протидії відродженню російського імперіалізму;

3) концепція регіоналізму, прибічники якої розглядали Україну як частину центрально-східної європейської спільноти, виступали за утворення за участі України у регіональних організаціях, які протидіятимуть Росії. Палким прихильником цієї концепції є Зб.Бжезинський;

4) концепція диференційованого підходу передбачала широкий спектр рекомендацій щодо ролі й статусу України: від форпосту у стримуванні російської загрози до надання Україні ядерного статусу.

Завершення холодної війни, становлення нового міжнародного порядку та пріоритети американської зовнішньополітичної стратегії за президентів Б.Клінтона та Дж.Буша-молодшого

Холодна війна стала третьою і останньою у ХХ столітті світовою війною. Як особлива форма прояву міжнародних відносин, вона була унікальним політичним феноменом, який не мав аналогів у світовій історії. З одного боку, їй притаманні ознаки справжньої війни, яка завершилась насильницьким переділом світу на користь переможців і повним фіаско (аж до розпаду) держав, які її програли. З другого, вона є незвичною, нетрадиційною, але тотальною, оскільки охоплювала всі сфери суспільного життя: ідеологічну, політичну, економічну, військову, психологічну. Вона також характеризувалась глобальним характером, тому що охоплювала всі регіони світу, накладала той чи той відбиток на всі події міжнародного життя, які так чи так зачіпали всі країни та держави. Вона провадилася з допомогою безпрецедентно жорстких невоєнних і нетрадиційних засобів, використання яких, у кінцевому результаті, і визначили характер, форми і масштаби «холодного протистояння», які жодним чином не вписувались у рамки звичайної збройної боротьби. До речі, дослідження цього феномену є нині актуальним, оскільки сучасні світові події розгортаються так, що не виключається нова холодна війна – друга холодна війна, але вже у ХХІ столітті.

Разом з тим «холодна війна» мала свої характерні риси, які суттєво різнять її від «звичайної» світової війни:

Вперше країна, яка розпочала світову війну, виграла її (можна заперечувати цю тезу, оскільки в односторонньому порядку початок «холодної війни» приписується США);

Геополітичне протистояння мало яскраво виражений ідеологічний характер, проте припинення протистояння не призвело до усунення протиборства геополітичного;

Наявність ядерної зброї і усвідомлення небезпеки обопільного знищення у світовій ядерній війні не дозволили застосування військових засобів у глобальному масштабі;

Військові засоби використовувались тільки у регіональному (локальному) масштабі, при цьому найтриваліші і крупномасштабні війни провадили великі держави (у В'єтнамі, Афганістані);

Холодне протистояння, яке тривало майже 45 років, здійснювалось на фоні науково-технічної революції, пріоритетного розвитку комп'ютерних та інших інформаційних технологій і велось навіть у космосі (СОІ);

Після закінчення «холодної війни» залишилась одна наддержава – США;

Результати війни не були юридично оформлені рішенням міжнародної конференції держав-переможниць як це відбулось після двох попередніх світових воєн;

Результати «холодної війни»: розпад однієї з наддержав – СРСР і ліквідація його потенціалу; розпад світової соціалістичної системи та її військово-політичної (ОВД) та економічної (РЕВ) організацій; утворення у східноєвропейському просторі та на території экс-СРСР нових незалежних держав – нових суб'єктів міжнародних відносин; жодна із пострадянських держав не володіє потенціалом колишнього СРСР; утворення у центральноєвропейському регіоні великої держави – об'єднаної Німеччини, яка за всіма характеристиками може претендувати на статус регіонального лідера; перерозподіл всіх радянських зон геополітичного впливу на користь США і НАТО.

Головний результат завершення «холодної війни» у царині міжнародних відносин полягає у припиненні дії біполярної

Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. Вкажемо на низку специфічних обставин цього по суті тектонічного процесу: в історії не було такого механізму зміни однієї моделі міжнародних відносин іншою; тотальний характер розвалу біполярної системи і відсутність будь-яких хоча б формально-юридичних документів розмиває характер базових параметрів нової моделі міжнародних відносин, становлення якої відбувається; перші вище мовлені ознаки детермінують затяжний тривалий характер формування нової системи міжнародних відносин; ніколи раніше зміна однієї моделі міжнародних відносин іншою не супроводжувалась такою кількістю регіональних криз та конфліктів, у ході яких поступово відпрацьовується модус взаємин між основними центрами сили, формуються нова структура міжнародних відносин.

Характеризуючи сучасну структуру міжнародної системи, С.Гантінгтон погоджується, що зараз існує єдина наддержава – США. В той же час це, на його погляд, аж ніяк не означає, що світ став однополюсним. Однополюсна система могла б існувати за наявності однієї наддержави, багатьох слабких держав та відсутності впливових великих держав. Жодна комбінація слабких держав не здатна була б завадити їй у цьому. До такої моделі протягом кількох століть наближався класичний світ римської доби. Біполярна система (на зразок періоду холодної війни) складається з двох наддержав, відносини між якими були визначальними для міжнародної політики. Кожна наддержава домінує в коаліції союзних держав і змагається з іншою за вплив серед несоюзних країн. Багатопольсна система складається з кількох великих, приблизно рівних за силою держав, що співпрацюють і конкурують одна з одною, утворюючи різні альянси («європейський концерт націй»). У кожній з названих систем наймогутніші її учасники зацікавлені у збереженні системи.

Сучасна міжнародна система не відповідає жодній з названих моделей. Тому С.Гантінгтон характеризує її як «дивний гібрид» одно-багатопольсною системи з однією наддержавою та кількома великими державами», яка є водночас однополярною і багатопольною. Для розв'язання міжнародних проблем сьогодні потрібні зусилля як однієї супердержави, так і кількох

інших провідних держав; і єдина наддержава може прямо вплинути на події через інтереси інших держав. На першому рівні знаходяться Сполучені Штати – єдина наддержава, що має беззаперечну перевагу в усіх складниках впливу (економічному, військовому, дипломатичному, ідеологічному, технологічному та культурному). На другому рівні знаходяться великі держави, що переважають своїх сусідів з регіону, але неспроможні посилити свій вплив у глобальному масштабі – німецько-французький кондомініум в Європі, Росія в Євразії, Китай та Японія (потенційно) у Східній Азії, Індія в Південній Азії, Іран у Південно-Західній Азії, Бразилія в Латинській Америці, ПАР та Нігерія в Африці. На третьому рівні знаходяться другорядні регіональні держави, чий інтереси часто суперечать великим державам. До них належать Велика Британія (щодо німецько-французької комбінації), Україна (щодо Росії), Японія (щодо Китаю), Південна Корея (щодо Японії), Пакистан (щодо Індії), Саудівська Аравія (щодо Ірану) та Аргентина (щодо Бразилії).

У названій системі майже кожен з її учасників зацікавлений у її зміні. США віддали б перевагу однополярній системі, великі держави обрали б багатопольярну. Наддержава чи гегемон однополюсної системи, не маючи конкурентів в особі великих держав, зазвичай, здатна досить довго домінувати над малими державами, доки її не знекровляють внутрішні проблеми або певні сили з-поза даної міжнародної системи. Така доля спіткала Рим у V ст. та Китай у XIX. У багатопольюсній системі кожна з держав може спробувати створити однополюсну систему довкола самої себе, але в цьому їй заважатимуть інші великі держави. Так часто відбувалось у європейській політиці XIX століття. У добу холодної війни обидві світові держави цілком відкрито віддавали перевагу однополюсній системі. Однак реальна динаміка, конкуренція та вчасне обопільне усвідомлення небезпеки однополюсності, опертої на військову силу, привели до створення біполярної системи, яка проіснувала понад чотири десятиліття, аж доки одна з наддержав не витримала протистояння. Сполучені Штати, очевидно, віддали б перевагу однополюсній системі, де б вони були гегемоном. США і зараз часто діють так, ніби ця система вже існує, свідченням чого є

війна в Іраку, яку вони розпочали у 2003 р. Великі держави, з іншого боку, обрали б багатополюсну систему, яка дозволила б їм обстоювати власні інтереси як одноосібно, так і колективно, уникаючи обмежень, примусу чи тиску з боку могутнішої наддержави. Вони відчують загрозу в тому, що США прагне до світової гегемонії. Намагання США створити однополярну систему приводять до того, що великі держави докладають ще більших зусиль, рухаючись у бік багатополлярності. Якщо говорити про інтереси наддержави в такій одно-багатополлярній системі, то вона зацікавлена в поверненні до однополярної системи, щоб самотійно приймати рішення. Провідні ж країни світу зацікавлені в багатополлярній системі. Тому стабільність існуючої системи значною мірою залежить від рівноваги між цими головними конфліктуючими групами. Така рівновага за своєю природою нестабільною, і марно сподіватись, що її можна буде втримати. Спостерігається значне протистояння гегемонії США з боку провідних регіональних держав. Тому можна сказати, що США і другорядні регіональні держави мають спільні інтереси, таким чином позбавляючи провідні регіональні держави впливу у регіонах.

Гантінгтон робить висновок, що «світова політика відійшла від біполярної системи доби холодної війни, пройшла через однополюсний момент (кульмінацією його стала війна у Перській затоці) і тепер рухається від одно-багатополюсного періоду до по-справжньому через 10–20 років багатополюсного ХХІ ст. У багатополюсному світі великі держави неминуче конкуруватимуть, конфліктуватимуть та створюватимуть коаліції у різноманітних поєднаннях. Проте у такому світі не буде наруги та конфліктів між наддержавою та великими регіональними державами, що було визначальною характеристикою одно-багатополлярного світу.

Інкولی зустрічаються твердження, що США на першопочатках після холодної війни не мали чіткої лінії щодо власної стратегічної мети у зв'язку з припиненням конфронтації і зникнення головного ворога. Проте російські науковці-американісти (зокрема, Б.А.Ширяєв) здебільшого опонують цьому міркуванню. На їхню думку, аналіз зовнішньої політики Сполуче-

них Штатів Америки у 1990-і роки дозволяє стверджувати, що Штати не втрачали зовнішньополітичних орієнтирів. Завершення холодної війни було сприйнято як величезна перемога, яка давала США унікальний історичний шанс у прагненні до світового лідерства, а, отже, у реалізації головної місії, «передбаченою долею».

У США одразу усвідомили ті переваги і можливості, які відкривались перед єдиною наддержавою. І практично не сумнівались у тому, що світ після холодної війни став однополярним. У перші роки по завершенню холодної війни Сполучені Штати Америки прагнули дотримуватись стратегії «м'якої, демократичної гегемонії», в основі якої були покладені традиційні, «інтернаціоналістські» інтереси, які, як правило, сповідували демократичні держави. Ця стратегія передбачала активне втручання США в усіх випадках, де виникала загроза світовій стабільності і безпеці. Вона також передбачала широку участь союзників США, інших держав і міжнародних організацій.

В умовах сплеску етнічних і релігійних конфліктів однією з головних цілей політики США було прагнення не допустити гуманітарних катастроф. На деякий час, це стосується адміністрації Б.Клінтона. Гуманітарні інтервенції стають офіційною політикою США. В адміністрації існувала впевненість у тому, що Сполучені Штати Америки повинні втручатися заради збереження глобальної і регіональної стабільності з тим, щоб не дозволити деструктивним процесам перерости у некеровані катастрофи. Доктрина гуманітарної інтервенції підтримувалася концепціями керованих конфліктів, конфліктів середньої інтенсивності тощо.

Першу гуманітарну інтервенцію США здійснили в Сомалі у 1993 році. Ця інтервенція насправді базувалася на винятково гуманітарних принципах, оскільки у США не було жодних інтересів у цьому Африканському регіоні. Згодом була здійснена інтервенція в Гаїті з метою відновлення демократичного урядування. Наступною була Боснія (1995 рік), і, нарешті, військова акція Косово (1999 рік), яка супроводжувалася широкомасштабним використанням збройних сил США.

Практично всі регіональні конфлікти після холодної війни демонстрували одну негативну рису нової епохи – падіння ефективності міжнародних організацій і, насамперед, ООН. Хоча США і притримувалися принципу «інтернаціоналізму», вони все частіше при здійсненні гуманітарних інтервенцій віддавали перевагу діям без санкцій ООН, посилаючись на її неефективність. Так, США використовували військову силу в Косово без згоди Ради Безпеки ООН. США все частіше наполягали на своєму праві застосовувати гуманітарні інтервенції в односторонньому порядку без згоди і сприяння міжнародних організацій.

Прихід до влади у 1993 році нової демократичної адміністрації на чолі з Б.Клінтоном (1993–2000) ознаменувався іншим напрямком реалізації «м'якої гегемонії» – новою зовнішньополітичною концепцією «розширення демократії», суть якої полягала у збільшенні уваги до постсоціалістичних країн, які перебували у стадії «демократичного транзиту», тобто переходу від авторитаризму до демократії. Сполучені Штати мали на меті спрямувати насамперед зміни у східноєвропейському регіоні у бажаному для них руслі і залучити країни регіону до світових політичних та економічних процесів, в яких самі і домінували. Окрім цього, важливим було ліквідувати потенціал відновлення воєнної небезпеки з боку Росії шляхом позбавлення її впливу у регіоні. Передбачалось, що США допоможуть східноєвропейським молодим державам у розбудові демократії і зроблять їх своїми партнерами у світовій політиці. Якщо іншими словами, то мова йшла про поширення американського впливу на обширний регіон, раніше недоступний для них.

Принципи і основні парадигми нової концепції «розширення демократії» були викладені 21 вересня 1993 року помічником президента США з національної безпеки Ентоні Лейком у виступі перед студентами. Згодом ідеї, викладені Лейком, стали базою документа Ради національної безпеки США «Стратегія національної безпеки шляхом залучення і розширення». Першим пріоритетом американської зовнішньої політики за Б.Клінтона проголошувалась демократизація колишніх соціалістичних держав Євразії; другим – допомога щодо «розширення демократії» передбачала включення нових країн, коли вони

досягнуть відповідного демократичного рівня, до військово-політичних і економічних структур Заходу. Цей сценарій, як відомо, вже реалізовано.

Прийняття у 1997 році адміністрацією Клінтона «Стратегії національної безпеки для нового століття» можна вважати ще одним кроком у формуванні нової глобальної стратегії США.

Доктрина розширення демократії і стратегії «м'якої гегемонії» викликали жорстку критику з боку республіканської партії, особливо її консервативного крила. Адміністрацію Клінтона звинувачували у тому, що вона проводить неефективну зовнішню політику, не має орієнтирів і уяви про стратегічні інтереси США.

Значна частина американської еліти стала одверто заявляти про право США на беззастережне світове лідерство. Так під час виборчої кампанії 2000 року Дж.Буш-молодший заявив: «Метою Америки є побудова світу, сформованого американською могутністю, мужністю і мудрістю».

Перемога на президентських виборах 2000 року республіканців і початок президентства Дж.Буша-молодшого започаткував формування нової зовнішньополітичної стратегії, яка складається з шести-семи найважливіших елементів. Загалом суть «нової стратегії» США полягає у тому, що відповідно до неї Штати все менше будуть рахуватись з інтересами інших; з універсальними правилами та глобальними інституціями; будуть пригнути до одноособової і випереджаючої ролі у боротьбі з загрозою тероризму і країнами «вісі зла» (Лівія, Ірак, Іран, Північна Корея, Куба), які мають засоби масового ураження. США будуть використовувати свою неперевершену військову силу для встановлення глобального порядку.

Перший елемент «нової стратегії» полягає в тому, що США беруть на себе фундаментальне зобов'язання «зберегти однополюсний світ, в якому вони не матимуть конкурентів. Жодній коаліції великих держав без США не буде дозволено досягти гегемонії. Америка повинна залишатись настільки могутньою, що інші великі держави врешті-решт перестануть бути стратегічними суперниками і конкуренція у сфері безпеки між великими державами також зникне».

Другий елемент – це необхідність аналізу глобальних небезпек з боку терористичних груп і визначення шляхів їх подолання. Нова реальність у тому, що ці невеликі терористичні групи, підтримувані країнами «вісі зла», можливо, унездовзі куплять чи вже володіють ядерною, хімічною чи біологічною зброєю. Ці групи мають бути ліквідовані.

Третій елемент американської стратегії постулює, що концепція «ядерного стримування» зжила себе у зв'язку із завершенням «холодної війни». Тріада: ядерне стримування, національний суверенітет, баланс сил – не діє. Оскільки існує загроза не з боку великих суверенних держав, а з боку транснаціональної терористичної мережі, яка немає території, кордонів тощо.

Четвертий елемент тісно пов'язаний з третім, тобто з довільним тлумаченням національного суверенітету. Оскільки терористичні угруповання не пов'язані з конкретною територією і кордонами, то США мають бути готові до втручання у будь-який час, будь-де, тобто знехтувати національним суверенітетом будь-якої держави. Ця теза досить суперечлива, бо Буш-молодший наголошує на важливій ролі територіальної безпеки своєї держави-нації, а іншим державам відмовляє у цьому.

Шостий елемент зовнішньополітичної лінії Вашингтона полягає у тому, що будуть ігноруватись міжнародні правила, договори, взагалі співпраця у сфері безпеки. Після подій 11 вересня 2001 року США відмовились підписати Кіотський протокол (1997 року в Кіото було підписано протокол боротьби з глобальним потеплінням. Його учасниками сьогодні є понад 140 держав. Україна приєдналась до протоколу 4 лютого 2004 року. З великих держав лише США не підписали Кіотський протокол (Російська Федерація підписала Кіотський протокол у 2004 році), Конвенцію про заборону біологічної зброї, відмовились від договору про ПРО від 1972 року.

Сьомий елемент – США не надаватимуть значення зміцненню міжнародної стабільності, не будуть дотримуватись домовленостей про контроль над озброєнням, як це було під час «холодної війни». Світ, на думку США, повинен виробити радикально новий підхід до проблеми стабільності і поступово пристосуватись до американського гегемонізму.

Восьмий елемент проголошував стратегію превентивних дій. Таким чином, адміністрація Дж.Буша – молодшого відкинула «м'який» демократичний варіант встановлення американської гегемонії у світі і озброїлась варіантом одвертої і жорсткої гегемонії.

Зб.Бжезинський у своїй новій книзі «Вибір: глобальне панування чи глобальне лідерство» кваліфікує дії Дж.Буша-молодшого як екстремістські, якими він наносить великої шкоди довготривалим інтересам США і спонукає до формування антиамериканізму глобального характеру.

Що очікує світ за умови реалізації цієї стратегії? На нашу думку, нас очікує формування конфліктної міжнародної системи, в якій самій Америці буде важко відстоювати свої інтереси. Можна запропонувати інший вихід – різні форми колективної співпраці, дотримання балансу сил, національного суверенітету, тобто принципів вестфальської моделі міжнародного порядку.

Трансформація ядерної стратегії США: причини та особливості

З часу появи ядерної зброї ініціюються різного роду пропозиції щодо ядерного роззброєння та контролю над ядерною зброєю. Так, 1946 та 1959 року СРСР запропонував відповідно прийняти: Конвенцію про заборону виробництва й застосування ядерної зброї; про загальне та повне роззброєння. У 1946 році США у свою чергу ініціювали в ООН «план Баруха», у якому йшлося про мирне використання ядерної енергії.

У 1959 році у рамках ООН було створено під головуванням США і СРСР Комітет з роззброєння, до якого спочатку входило 10 держав. 1961 року Комітет поповнився ще 8-ма державами, яким членами Комітету стали багато інших держав.

У 1963 році було підписано Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї у трьох середовищах (атмосфері, космосі і під водою). Дозволялись ядерні випробування лише глибоко під землею. Цей договір є чинним і сьогодні.

1968 року США, СРСР і Великобританія підписали Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), зміст якого зводився до наступного:

А) не передавати ядерну зброю та ядерні компоненти іншим державам;

Б) не надавати допомогу державам у придбанні ядерної зброї;

В) неядерні держави зобов'язувалися не набувати ядерну зброю і довіритись гарантіям з боку МАГАТЕ.

На початку 1990-х років майже 40 держав приєдналися до цього договору, в тому числі КНР, Франція. Шість держав відмовились від власних ядерних програм і навіть від раніше отриманої ядерної зброї: Південно-Африканська Республіка, Бразилія, Аргентина, Україна, Білорусь, Казахстан.

1972 року було підписано США і СРСР безстроковий Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір щодо ПРО). 1974 року він був доповнений. Дві наддержави дійшли на той час висновку, що спроба захистити свою країну за допомогою ПРО – руйнівна і безперспективна, оскільки вона тільки стимулює гонку як оборонних, так і наступальних озброєнь. Тому США і СРСР вирішили відкрити максимально свої території для завдання можливого удару балістичними ракетами з ядерними боеголовками, щоб переконати один одного у неминучості відплати, тобто гарантованого взаємного знищення.

Договір щодо ПРО передбачав: 1) Сторони зобов'язувалися не розгортати системи протиракетної оборони по всій своїй території, не створювати основу для такої оборони та не розгортати системи ПРО окремих районів (фактично договірні сторони відкривали свої території для можливих ударів); 2) Винятком були: а) район радіусом 150 км довкола Москви СРСР, тут Радянський Союз міг розташувати не більше ніж 100 протиракет на стартових позиціях та 6 комплексів радіолокаційних станцій (РЛС) ПРО; б) район радіусом 150 км у Північній Дакоті у (Скелястих горах) Гранд Форкс (США), де дозволялось розгорнути не більше ніж 100 протиракет на стартових позиціях і дві великі РЛС ПРО. У спадок від СРСР Україна отримала дві РЛС як елементи системи ПРО, які розташовані поблизу Мукачева і

Севастополя. Вони функціонують у єдиній російській системі попередження про ракетний напад і контролю космічного простору і захисту держав СНД.

Сторони також зобов'язувались: не створювати, не випробувати та не розгортати системи або компоненти морського, повітряного, космічного та мобільно-наземного базування ПРО; не надавати ракетам, пусковим установкам та РЛС, які входять до складу стратегічної системи ПРО, спроможності вирішувати завдання боротьби зі стратегічними балістичними ракетами по всій території; не передавати іншим державам та не розгортати поза межами своєї національної території системи ПРО або їхні компоненти, які обмежуються Договором.

Також у цьому ж 1972 році США і СРСР підписали Тимчасову угоду про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1). Сторони відповідно домовились не збільшувати кількісно і якісно носії ядерної зброї, тобто ракети упродовж 5-и років. Стратегічної авіації договір не торкався.

1979 року підписано цими ж країнами СНО-2. Вперше в історії ядерної зброї сторони домовились про встановлення рівної кількості носіїв стратегічних ядерних озброєнь усіх типів: спочатку по 2400 одиниць, а з 1981 року – 2250 одиниць. СНО-2 не був ратифікований у США через введення Радянським Союзом своїх військ до Афганістану.

1987 рік – Договір між СРСР і США про ліквідацію ракет середньої і малої дії (Договір про РСМД). Цей договір передбачав ліквідацію упродовж трьох років усіх ракет наземного базування, що мали дальність дії у діапазоні від 500 до 5500 км, їхніх пускових установок і допоміжного устаткування. Таким чином, йшлося про ліквідацію двох класів ядерно-ракетної зброї. Положення Договору про СТАРТ-1 стосувались тільки держав, які його підписали (СРСР і США). Тобто такі держави ядерного клубу, як Великобританія, Франція, Китай, також Індія і Пакистан, його не дотримувались.

Радянські РСМД були розташовані на 117 об'єктах: у Білорусії – 28, Казахстані – 5, Росії – 14, Україні – 25, Узбекистані – 1, Туркменії – 1, Литві – 3, Латвії – 2, Естонії – 1, ЧСРСР – 1, ПДР – 6. СРСР мав знищити 1846 РСМД, а США – 846.

На території України на 25 об'єктах було розміщено 377 ракет середньої і малої дії. Всі вони були знищені і утилізовані, причому символічну останню ракету знищили методом підризу 14 квітня 1990 року на полігоні у Капустяному Яру.

Американські РСМД розташовувались на 32 об'єктах, включаючи 23 об'єкти на території США і 9 об'єктів на територіях: ФРН (1), Великобританії (2), Італії (1), Бельгії (1), Голландії (1).

31 липня 1991 року США і СРСР підписали у Москві Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (йшлося про ракети далекої дії – до 10 тис. км) – СНО-1 (СТАРТ-1). Термін дії цього Договору – 15 років. Після цього сторони домовились про подальші переговори. Основним положенням Договору СТАРТ -1 було встановлення через 7 років після вступу у дію Договору, тобто до 5 грудня 2001 року, однакового для Росії і США числа носіїв – по 1600 одиниць і ядерних боезарядів – до 6000 одиниць.

23 травня 1992 року на підставі Лісабонського протоколу державами- правонаступницями колишнього СРСР за договором СТАРТ-1 стали Білорусь, Казахстан, Україна та Росія. Для Білорусі, Казахстану і України реалізація Договору означала повну ліквідацію всіх стратегічних наступальних озброєнь, які розташовані на їхніх національних територіях. Усі держави-учасниці виконали взяті зобов'язання у визначені терміни.

У червні 1992 року підписано Договір СНО-2 (СТАРТ-2) між РФ і США: з 2007 року сторони зобов'язались скоротити чисельність ядерних боезарядів до 3000–3500 одиниць. США ратифікували СТАРТ-2 1996 року, Державна Дума Росії – 2000 року. Термін дії СТАРТ-2 – також 15 років.

Нарешті, у березні 1997 року підписано між РФ і США безстроковий Договір СНО-3 (СТАРТ-3), за яким сторони зобов'язались скоротити кількість ядерних боеголовок до 2000–2500 одиниць.

На початку 1990-х років само по собі ядерне стримування ускладнилось тим, що змінився характер загроз: нові країни поповнюють «ядерний клуб» – Індія, Пакистан, Ізраїль; США розпочали війну проти Іраку під приводом того, що Саддам Хусейн володіє зброєю масового ураження; пакистанський дослідник Хан повідомив у лютому 2004 року, що передав технологію

ядерної зброї Лівії; цілком вірогідною є можливість купити на чорному ринку ядерні матеріали, секрети чи компоненти ядерної бомби. Отже, контролювати нині поширення ядерної зброї неможливо, як і важко стверджувати, що політика ядерного стримування буде ефективною.

Тому на міжнародній арені з розпадом СРСР взяв гору інший підхід до проблеми ядерного роззброєння. Першочерговим стає питання нерозповсюдження ядерної зброї та інших видів ЗМУ. Росія і США, інші великі держави, на відміну від попередніх років, фактично заперечують ідею ядерного роззброєння як умови (хоч і не близької) загальної безпеки. Вони порушують попередні домовленості.

Вашингтон переглянув основні положення своєї військово-політичної стратегії, якою він користувався понад 40 років. Дж. Буш-старший у доповіді «Стратегія США у сфері національної оборони» заявив: «Ми вступаємо у нову еру. Оборонна стратегія і військова структура повинні змінитися, пріоритети переглянуті... Завдання в тому, щоб пристосувати наші оборонні можливості до нинішніх стратегічних умов... Існують нові джерела нестабільності, тому потенціал стратегічного стримування має бути збережений». Президент запропонував концепцію «відновлення американських ядерних сил» у випадку змін у міжнародній ситуації.

Ще у 1989 році міністр оборони США Д.Чейні повідомив про перегляд системи ядерних планувань. Головний напрям цих змін – зникнення страху перед можливою реальною загрозою.

Водночас Пентагон санкціонував у 1991 році скорочення кількості об'єктів нападу на території СРСР до 10 000 (у 1986 році їх було 16 000), на які були націлені американські ракети; у Східній Європі взагалі були скасовані будь-які об'єкти для ракетного нападу. У липні 1992 року після підписання договору СТАРТ-1 кількість цілей на території экс-СРСР було скорочено до 4 000.

Але ж куди дівати ядерний арсенал, що вивільнився? США почали з'ясовувати нові загрози, зокрема, у країнах «третього світу». Ці країни були розділені на дві групи: 1) країни-парії: Ірак, Іран, КНДР, які ворожі до США; 2) країни, не агресивні до США: Пакистан, Індія, Ізраїль. Таким чином, роль ЯЗ не

тільки не знизилась, а, навпаки, можливість її використання зросла на регіональних театрах дій, хоча можливість переростання локальної ядерної війни у загальну не виключалась.

Провідні тенденції та результати ядерної політики президента Б.Клінтона:

1) 1992 року США оголосили мораторій на проведення ядерних випробовувань;

2) Вашингтон ініціював Договір про всезагальну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). 51 сесія Генеральної Асамблеї ООН схвалила проект. 24 вересня 1994 року Б.Клінтон поставив свій підпис під цим договором. Щоправда, щоб домогтися ратифікації цього Договору сенатом, у якому було більше республіканців, адміністрація Клінтона здійснила низку попереджувальних і заспокійливих заходів: прийняла 10-річну програму збереження і обслуговування ядерного арсеналу вартістю 40 млрд. дол. (нові технологічні заміри без ядерних випробовувань фіксували старіння та стан компонентів ЯЗ і їхню безпеку у процесі збереження). Незважаючи на ці заходи, сенат провалив у 1999 році ратифікацію Договору (ДВЗЯВ) і таким чином пролобіював інтереси ВПК. Іще у травні 1998 році Індія і Пакистан випробовували ЯЗ.

Ще одна причина провалу ДВЗЯВ полягала у механізмі набрання ним чинності, тобто його мали підписати всі 44 держави, які є власниками тієї чи тієї ядерної інфраструктури (мають енергетичні чи дослідницькі реактори). Щоправда, чи був ДВЗЯВ чи його немає, значної ролі не відіграє з точки зору нерозповсюдження ЯЗ. Ефективність цього процесу полягає у тому, щоб попередити купівлю державами ядерних матеріалів – плутонія-239 чи урану-235. Нині ці компоненти (плутоній і уран), за різними свідченнями, цілком можна дістати і виробити ЯЗ найпростішого типу без випробовування. Ядерне випробовування лише є свідченням того, що держава, яка його здійснила, набирає статусу ядерної держави;

2) Нова ядерна стратегія Б.Клінтона отримала назву «протидія розповсюдженню або контррозповсюдженню». Її новизна у тому, що передбачались односторонні силові методи для знищення програм ЗМУ, її запасів, засобів доставки – нанесенням високоточних ракетних ударів по об'єктах. У 1994 році були

розроблені варіанти нанесення ударів стратегічною авіацією і крилатими ракетами морського базування по об'єктах на території 30-и країн. На території Росії у 1993 році також визначалось до 1000 об'єктів;

3) Водночас зберігалось положення стратегії Р. Рейгана про готовність ЗС США до тривалої ядерної війни, про застосування США першими ядерної зброї у випадку конфліктів. Правда, згодом адміністрація Клінтона внесла зміни у ці постулати: нанесення ядерного удару не першими, а у відповідь. Також відмовились від тези про перемогу у ядерній війні тощо;

4) Пріоритет у стратегії ведення локальних воєн надавався високоточної зброї, яка набирала все більшої досконалості;

5) 1994 року конгрес прийняв рішення про заборону фінансування науково-дослідних робіт з виробництва зброї з ядерним компонентом вагою до 5 кілотонн;

6) З 11-и підприємств, які були зайняті виробництвом компонентів для ЯЗ і її зборкою, на 2000 рік закрили 7; з 5-и лабораторій закрито 2.

З приходом до влади Дж. Буша-молодшого розпочався період так званого ядерного «ренесансу». Група експертів оцінила ядерну спадщину Б. Клінтона таким чином:

1) Виробничий комплекс ЯЗ потребує негайного відновлення, тому необхідно прийняти 10-річну програму відновлення виробничих потужностей для заміни компонентів ЯЗ. Щорічно вкладати у цю програму від 300 до 500 млн. дол.

2) Три ядерні лабораторії перебувають у стані морального знепаду у зв'язку з відсутністю перспектив на майбутнє. Отже, необхідно ініціювати інтенсивну роботу лабораторій і розробити таку методологію оцінки ЯЗ з тим, щоб зберігти найбільш кваліфіковані кадри.

3) конгрес повинен підтримувати реалістичні бюджети, а міністерства оборони і енергетики повинні бути партнерами у підготовці «оглядів ядерної політики».

4) Міністерство оборони повинно стати головним в оцінці стану ЯЗ.

5) Хоча ядерні випробування не є неминучими, але необхідно підготувати полігон у Неваді до можливих ядерних випробувань.

6). Загальний висновок групи експертів: стан ядерного оборонного комплексу США поганий (нагадаю, що ядерний арсенал США є наймогутнішим на планеті – 6000–7000 боєзарядів, 65 відсотків якого морського базування).

Що нового запропонувала адміністрація Дж.Буша-молодшого у сфері ЯЗ? Нагадаю, що після 11 вересня 2001 року республіканці запропонували «доктрину превентивного удару», тобто експорт демократії шляхом застосування військової сили на регіональних рівнях. Маємо підтвердження цього: американські акції в Афганістані та Іраку. Якщо не вдаватись у міжнародно-правові аспекти Іракської війни, то вона увійде в історію як перша війна ХХІ століття, під час якої максимально використовувалась високоточна зброя. Так, якщо під час Першої іракської війни («Буря у пустелі») у 1991 році використовували 40 відсотків високоточної зброї, то під час Другої («Шок і жах») – у 2003 році – вже 95 відсотків. Друга іракська війна зайняла вдвічі менший термін у порівнянні з «Бурею у пустелі», втрати також удвічі менші і це при тому, що масштаби і цілі останньої Іракської війни неспівставимі з попередньою. Високоточна зброя показала свою цілковиту ефективність у цьому великому регіональному конфлікті.

Новий «ядерний огляд» 2001 року, який подається конгресові міністерством оборони кожні 4 роки, засвідчує такі підходи: 1) пріоритет в оборонній стратегії все-таки відводиться ЯЗ; 2) Використання високоточної тактичної ЯЗ (5 кілотонн у тротиловому еквіваленті); 3) Вдосконалення засобів, які здатні знищити зброю масового ураження (ЗМУ) до того, як її буде використано; 4) Анулювати заборону на дослідження, які стосуються ЯЗ малої потужності. У травні 2003 року конгрес скасував цю заборону, яка була запроваджена 1994 року; 5) Інвестувати технології, які дозволяють руйнувати запаси ЗМУ у країнах, дії яких суперечать американським інтересам; 6) Покращити програми ядерного нерозповсюдження, посилити контроль разом з союзниками над ядерними матеріалами та їхньою розробкою; 7) Підтримати модернізацію лабораторій.

Найголовніше, виходячи із «доктрини превентивних дій» республіканської адміністрації Дж.Буша-молодшого, полягало у розробці ядерних боєприпасів нового покоління: міні-нюки (ЯЗ надмалої потужності для регіональних операцій); бун-

кер-бастери – це бомби вагою 2200 кг, які призначені для знищення підземних цілей, зокрема, бункерів з товщиною залізо-бетонних стін до двох метрів, в яких зберігаються ЗМУ; нейтронні боеприпаси для знищення наземних сховищ хімічної і біологічної зброї.

Так само Дж.Буш-молодший оголосив 13 грудня 2001 року про вихід із Договору про ПРО від 1972 року. США офіційно розпочали створення національної протиракетної парасольки, яка має накрити всю територію США і країн-союзниць. Система Національної протиракетної оборони (скорочений варіант СОІ) повинна складатись з двох бойових ешелонів: орбітального і наземного. На орбіті буде 58 бойових космічних станцій, які будуть оснащені самонавідними ракетами і апаратурою, яка фіксуватиме факели старту ворожих міжконтинентальних балістичних ракет (МБР). Бойові космічні станції будуть збивати ворожі МБР ще до виходу їх у відкритий космос.

Наземний ешелон буде знищувати вцілілі боеголовки противника, коли вони підлітатимуть до цілей. Наземний ешелон НПРО має також прикривати американські війська на театрі військових дій.

Адміністрація США щороку збільшує оборонні витрати. 2005 року вони склали 400 млрд. дол., або 4% від ВВП Америки. Це майже у 8 разів більше, ніж весь ВВП України за 2003 рік. До цієї суми не входять витрати на Ірак і Афганістан, які виділяються окремими статтями. Зараз США виділяють 1 млрд. дол. щонеділі на відбудову Іраку і 1 млрд. дол. щомісячно – на Афганістан. 2005 року 138 млрд. дол. було витрачено на купівлю зброї і обладнання і на наукові дослідження, 114 млрд. дол. – на утримання військ і техніки. 2006 року військовий бюджет становив 529 млрд. дол. Тенденція збільшення військового бюджету зберігається.

«Доктрина Буша», її зміст та суть

При наближенні завершення президентства Дж.Буша-молодшого робляться спроби узагальнити нововведення та особливості зовнішньополітичної парадигми США у ХХІ столітті.

У політичний лексикон ввійшов такий термін, як «доктрина Буша», яка представляє собою цілісну стратегію щодо забезпечення безпеки національних інтересів США і пошуків розв'язання нових викликів і загроз національній та міжнародній безпеці, зокрема тероризму. Її перші ідеї були обнародовані у виступі Буша перед випускниками Військово-повітряної академії у Вест-Пойнті 1 червня 2002 року, розвинені в «Стратегії національної безпеки США» (2002 рік), «Національній стратегії боротьби з тероризмом».

«Доктрину Буша» можна умовно розділити на декілька структурних ланок.

Перша частина доктрини – найбільш масштабна і деталізована – програма щодо поширення базових американських цінностей і демократизації Великого Близького Сходу;

Друга складова – акцент на превентивні дії у забезпеченні національної безпеки;

Третя ланка – модель односторонніх дій (так званий унілатералізм), опора на власні сили у зовнішній політиці США і свобода від зобов'язань на міжнародній арені;

Четвертий, об'єднуючий всю концепцію елемент – домінування США у світовій політиці, важливою частиною якого є ставка на абсолютну першість у військово-технічній сфері.

Пропонуємо короткий аналіз цих чотирьох складових «доктрини Буша».

Адміністрація Буша визначила пріоритетний регіон, який насамперед підлягає демократизації – Близький Схід, демократизацію якого Буш назвав «викликом епохи».

Демократизація країн цього регіону розглядається кабінетом Буша не тільки в аспекті національної безпеки, але як історичний шанс вивести американський вплив у регіоні на новий рівень, який виходить за межі арабо-ізраїльського конфлікту.

Обґрунтовуючи безпосередній зв'язок між терористичною загрозою, яка існує з боку держав Близького Сходу, і її усунення шляхом утвердження демократичної форми правління, США апелюють до такої тези: демократія як форма організації суспільно-політичного життя знижує терористичну активність, надаючи більше можливостей для самореалізації і діалогу між владою і суспільством, створюючи механізм «приглушення» екстремістських настроїв.

Конкретним зовнішньополітичним продуктом адміністрації Буша у цьому контексті став план перетворення близькосхідного регіону, запропонований у червні 2004 року для обговорення «великої вісімки» в Сі-Айленді під назвою «Партнерство заради прогресу і спільного майбутнього з регіоном Великого Близького Сходу і Північної Африки».

Свобода дій США у світі за адміністрації Буша є єдино можливою лінією поведінки у заданій системі координат (превентивні дії, недотримання принципу державного суверенітету тощо).

Коопераційний метод у зовнішній політиці США став відходити на задній план одразу після приходу до Білого дому Дж. Буша: упродовж перших місяців його президентства Сполучені Штати виступили проти або вийшли з декількох міжнародних угод, які стосувалися обмеження озброєнь, екології і міжнародної карної відповідальності.

Ставка на односторонні дії при прийнятті рішень з найбільш ключових питань зовнішньої політики викликала немало дебатів як всередині самої адміністрації, так і у відносинах з союзниками. Революційно налаштовані члени республіканської адміністрації запропонували, по суті, новий порядок справ: модель прямих і неузгоджених дій, котрі пояснювались інтересами безпеки і привілейованого становища США на вершині світової ієрархії великих держав. Врешті-решт, президент Буш прийняв сторону апологетів односторонніх дій, що спричинило погіршення відносин зі союзниками.

У «Стратегії національної безпеки США» 2002 року йдеться про право США у превентивному порядку застосовувати силу (у тому числі військово) проти терористів і держав-спонсорів тероризму. «Виходячи з логіки здорового глузду і міркувань самооборони, Америка буде здійснювати дії проти подібних виникаючих загроз перш, ніж вони повністю сформулюються» – говорить у документі. Превентивне застосування сили перед обличчям неминучої загрози, стверджують автори Стратегії, вважається виправданим і підкріплене «міжнародним правом і традицією справедливого ведення війни».

Превентивні дії слугували обґрунтуванням війни проти Іраку, вони також розглядаються стратегами Вашингтона як

одна із опцій сучасного зовнішньополітичного арсеналу. Головною ознакою превентивності як моделі дій у порівнянні з попередньою практикою є те, що вона заперечує фундаментальну основу попереднього етапу забезпечення національної безпеки – політику стримування.

Ставка на домінування на світовій арені є складовою частиною нової зовнішньополітичної парадигми США (унілатералізм, превентивні дії, військові інтервенції, оперативність і свобода рук при прийнятті рішень, глобальний масштаб контртерористичної кампанії).

У «Стратегії національної безпеки» 2002 року стверджується, що Штати не мають рівних собі у світі за військовим потенціалом і стратегія зовнішньої політики США повинна включати в себе елемент максимально тривалого збереження домінуючого становища США у світі. Президент Буш заявив у Вест-Пойнті у червні 2002 року, що Америка не має ні імперських амбіцій, ні утопії, яку необхідно нав'язувати. Єдине, що ми хочемо для інших – теж саме, що і хочемо для самих себе, а саме: свободи від насильства, дарів свобод і надії на краще життя». У цій промові Буш зробив важливу заяву, яка віддзеркалює його погляд на роль американського військового потенціалу у недалекому майбутньому: «Америка володіє і має намір зберегти недосяжну військову могутність, позбавляючи таким чином гонку озброєнь сенсу».

У 2008 році США мають 725 військових баз за межами своєї території. Американські сили спеціального призначення перебувають у стані бойової готовності у 125 країнах світу, а світ поділений між п'ятьма регіональними командуваннями.

За даними 2007 року Стокгольмського міжнародного інституту вивчення проблем миру (СІПРІ), США в останні роки витрачали на військові потреби стільки ж, скільки решта країн разом узяті. Військові витрати США вийшли у постійних цінах на рівень часів «холодної війни» і склали у 2005 році 505 млрд. дол., у 2006 – 529 млрд. (зростання на 4,7% при середньосвітовому зростанні на 3,2%). З 2001 по 2005 рік витрати на оборону і безпеку у реальних цінах вирости у США на душу населення на 48%.

Загалом є очевидним, що ідейну основу «доктрини Буша» становить фактично програма пребудови світової політики за американським сценарієм. Події 11 вересня 2001 року були, з одного

боку, каталізатором ідейного оформлення нової доктрини у сфері зовнішньої політики і безпеки, а, з другого – відправною точкою активно-екстравертної зовнішньополітичної діяльності США.

США і ЄС: стан та перспективи стратегічної трансатлантичної співпраці у ХХІ столітті

За своєю значимістю для світової політики і економіки, за своїми масштабами і обсягом відносини між США і ЄС, безперечно, утримують перше місце у світі.

За останні 15 років виник цілий пласт літератури на тему глобального лідерства ЄС. Причина цього явища криється у тому, що досягнутий рівень інтеграційного зближення європейських країн дозволяє розглядати його не як «пересічне» об'єднання суверенних держав Західної і почасти Східної Європи, а як «протодержаву», якій властиві риси звичайної держави. Такому тлумаченню відповідає написання офіційної назви «Європейський Союз», тобто обидва слова великими буквами.

ЄС незмінно фігурує у всіх аналітичних схемах, спрямованих на виявлення тенденцій розвитку світових міжлідерських відносин. Якщо не зважати на деякі перебільшення, оцінки потенціалу ЄС як глобального гравця загалом високі і правильні. Його насправді необхідно розглядати в контексті проблем глобального лідерства навіть сьогодні, коли «інтегрована суб'єктивність» Європейського Союзу як міжнародно-політичного гравця сформувалась не повною мірою.

Керівники ЄС притримуються глобальної трактовки своїх повнішньополітичних інтересів. Вони наголошують на тому, що в епоху транснаціоналізації географічно віддалені загрози викликають не менше занепокоєння, ніж ті, що надходять з сусідніх регіонів. Можна навести великий список міжнародних проблем, в яких ЄС як єдиний суб'єкт бере безпосередню участь – ядерні проблеми Північної Кореї і Південної Азії, безпека на Близькому Сході, ситуація в Афганістані, Екваторіальній Африці, демократизація балканських та східноєвропейських країн.

І за напрямками своєї зовнішньої політики, і в оцінках глобальних небезпек ЄС близький до США. Проте особливості політичної природи Євросоюзу, його унікальна геополітична специфіка і специфіка економічних прагнень визначають суттєву різницю міжнародних стратегій Брюсселя і Вашингтона. Європейський Союз виробляє власний стиль лідерства у світовій політиці – більш стриманий і ненав'язливий, але у перспективі, можливо, він не поступиться за ефективністю американському.

Якою мірою сьогодні можна вважати Євросоюз глобальним лідером? Пошук відповіді на питання варто розпочати з аналізу лідерського потенціалу ЄС.

Перший вимір лідерського потенціалу ЄС – територіально-демографічний та економічний. За територією, чисельністю населення і величиною ВВП ЄС повною мірою можна зараховувати до кола глобальний гравців: 27 держав з населенням понад 500 млн. осіб., які виробляють четверту частину світового валового продукту. Станом на 2004 рік маємо: 300 млн. американців з ВВП понад 12 трлн. дол. і 400 млн. західноєвропейців з ВВП понад 14 трлн. дол. За величиною ВВП Євросоюз вдвічі переважає ВВП Японії та Китаю. Щоправда, за показником річного ВВП на душу населення ЄС (21 тис. дол.) поступається США (37 тис. дол.) і Японії (33 тис. дол.), але в шість з половиною разів переважає КНР (3 тис. дол.).

За темпами економічного зростання ЄС випереджає Японію, але суттєво поступається США і Китаєві. У 1990–2003 роках ВВП Японії у середньому зростав на 0,3% в рік, ЄС – 1,6%, а США – 2,8%. Китай вибивається з загального ряду, за оцінками західних експертів, щорічний ріст його економіки за останнє десятиріччя становив 9% (вірність ЄС імперативам економічного і валютного союзу привело до більш високих показників безробіття на початок 2004 року у порівнянні з США і Японією: 8% проти 5,7% і 5% відповідно). При цих розрахунках треба мати на увазі, що відносно невисокі показники економічного зростання ЄС обумовлені політикою самого Союзу, оскільки він готувався до запровадження єдиної валюти і свідомо «пригальмовував» економічне зростання, віддаючи перевагу зниженню інфляції, скороченню державного боргу і дефіциту державного бюджету.

Візьмемо такий показник – як величина золотого запасу. За даними Всесвітньої ради з золота, світовий золотий запас станом на 2007 рік становить 27 тис. тонн. Перше місце належить США, в їхніх золотовалютних резервах зберігається станом на 2007 рік трохи більше 8 тис. тонн золота. Європі належить друге місце: Німеччина – майже 3,5 тис. тонн (2-е місце у світі), далі Франція – 2700 тонн та Італія – 2450 тонн (МВФ займає третє місце – 3200 тонн). Росія обіймає 14-е місце – 386,5 тонн. Україна – 53-є місце з поміж 105 країн – 17,2 тонни. З країн СНД найбільший золотий запас має Казахстан – 59,8 тонни – 40-е місце у світі.

ЄС – один з найбільших гравців на полі міжнародної торгівлі. Частка ЄС і США у світовій торгівлі станом на 2002 рік становила 18,5% і 18,7% відповідно. Китай значно відстає з 680 млрд. дол., його частка у світовій торгівлі становила 6,1%. На Японію припадало 7,4%, тобто вона у два з половиною рази поступається ЄС.

Запровадження ЄС євро стало фактором глобального економічного впливу, оскільки у Союзу з'явилися додаткові можливості здійснювати незалежну від США економічну й валютну політику. Євро серйозно конкурує з долларом: країни переходять на розрахунки у євро, відмовляючись від долара.

Другий вимір лідерського потенціалу ЄС – культурно-політичний вплив. Поряд з потужним економічним фундаментом важливим елементом лідерського потенціалу Євросоюзу є його культурно-політичний вплив («європейські цінності»), масштаби якого фактично зберігають загальносвітовий характер. «Європейські цінності» асоціюються з уявою розв'язувати спори мирним переговорним шляхом, дотримання громадянських і політичних прав і свобод людини та етнічних меншин, забезпечення економічної й політичної стабільності на основі суспільної солідарності і підвищення добробуту європейців, підтримання безпечного і дружнього зовнішнього оточення. Ці цінності впливали і продовжують впливати на політичну культуру багатьох неєвропейських країн та регіонів – від Східної Азії до Африки і Латинської Америки.

Одним з «найбільш європейських» за своїм духом та ідеологією документів другої половини минулого століття став Зак-

лючний акт Наради з безпеки у співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 рік). Так звана третя «корзина» акта (права людини і співпраця у гуманітарній сфері) і частково перша (воєнні аспекти європейської безпеки) стали по суті «моральним кодексом» постсоціалістичних перетворень у Східній Європі, Росії та інших країнах СНД. Загалом цей документ відіграв колосальну правову, політичну і дипломатичну роль у гігантській трансформації світової політики на початку 1990-х років. Горбачовська перебудова базувалась на «європейських цінностях»: він визнав право союзників СРСР вибирати альянси на свій розсуд і визнав примат міжнародного права над внутрішнім.

Рада Європи представляє собою елемент як організаційно-ресурсу ЄС, так і потенціалу його морально-політичного впливу. Формально Рада Європи вважається європейською організацією, проте вона формує загальносвітовий канон правозахисних норм, прагнучи поширити їх на світове співтовариство. Не дивно, що правозахисники всього світу апелюють до європейської оцінки ситуацій.

Визнанням високого авторитету саме європейської традиції моралі і боротьби за справедливість є факт розташування у Європі міжнародних судових органів та трибуналів – Міжнародного суду ООН, Міжнародного трибуналу ООН з колишньої Югославії, Міжнародного кримінального суду Європейського суду з прав людини тощо. У квітні 2004 року у Міжнародному суді ООН відновилось судочинство за позовом Сербії та Чорногорії проти США у зв'язку з актами воєнного вторгнення держав НАТО на територію Югославії і шкоди, нанесеної їм.

Європейська модель інтеграції слугує взірцем для інших регіонів, хоча жодне з інших об'єднань не обрало європейського «наднаціонального» шляху.

Військово-політичний вимір лідерського потенціалу ЄС. Цей вимір має складну структуру, оскільки умовна «Європа» існує у трьох іпостасях: національні держави, власне ЄС і блок НАТО. Великобританія і Франція володіють хоча і обмеженим, але дієвим потенціалом ядерного стримування. Німеччина поряд з Великобританією, Францією, а також Італією і Іспанією мають ефективні звичайні збройні сили. Низка середніх і ма-

лих держав ЄС мають небагато численні, але добре оснащені армії, здатні забезпечити оборону національної території і за необхідності ввійти до складу міжнародних миротворчих контингентів. Разом з тим національний потенціал жодної з європейських країн не дозволяє претендувати на глобальне лідерство. Дієздатність національних збройних сил країн ЄС обмежена відносно низькими у порівнянні з їхніми ВВП військовими витратами. У 2005 році військові бюджети: США – 573 млрд дол., КНР – 81 млрд., Франція – 45 млрд., Японія – 44 млрд. Великобританія – 43 млрд., Німеччина – 36 млрд., Італія – 28 млрд., Південна Корея – 21 млрд., Росія – 21 млрд. дол. (Армія КНР – 2,225 млн., США – 1,6 млн., Індія – 1,325 млн., Північна Корея – 1,1 млн., Росія – 960 тис. Південна Корея – 685 тис., Пакистан – 620 тис., Іран – 540 тис., Туреччина – 515 тис., М'янма (Бірма) – 490 тис. осіб).

Єдиним значним кроком у реалізації воєнного потенціалу ЄС є проєкт створення Європейських сил швидкого реагування (ЄСПР), розпочатий 1999 року. Передбачалось сформувати контингент у складі 60–100 тис. осіб, який буде здатним до швидкої передислокації у зони конфліктів і ведення миротворчої діяльності терміном до одного року. Термін реалізації проєкту – 2003 рік. Цього не сталося через труднощі з фінансуванням та політичні суперечки між учасниками. Перенесено реалізацію проєкту на 2007 рік, а остаточно на 2010 рік.

Найбільший військово-політичний вплив у світі ЄС міг би мати шляхом скоординованих дій своїх членів у НАТО. З 26 країн-членів НАТО 24 – це європейські держави. У цьому сенсі мало здобутків. У березні 2003 року підписана домовленість «Берлін плюс», яка теоретично передбачає ситуацію, що ЄС може використовувати (за дозволом США, коли вони не розділяють пріоритети європейців) ресурси НАТО, оперативні розробки, військову техніку і інфраструктуру. Війни у Перській затоці, югославська криза наочно довели безпорадність європейського військового потенціалу. Всі основні бойові операції проводились американськими збройними силами.

У 1992 році у Маастріхті була заснована Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС, але вона була виведена за межі наднаціональних органів ЄС і залишилась прерогативою

міждержавних стосунків. Але ж тепер ЄС необхідно створити власні інструменти військово-політичної співпраці, які відсутні. ЄС натомість вирішив використати ЗЄС: у Маастрихтському договорі на ЗЄС покладена відповідальність за здійснення майбутньої єдиної європейської політики у сфері оборони й безпеки. Це був перший концептуальний крок до об'єднання ЄС і ЗЄС.

Історія ЗЄС: 1947 року було підписано Дюнкернський договір між ВВ і Францією про взаємні гарантії безпеки; у березні 1948 року вже п'ять держав, окрім ВВ і Франції, Бельгія, Люксембург і Нідерланди підписали Брюссельський пакт терміном на 50 років, який проголошував створення Західного союзу як багатостороннього економічного і політико-воєнного союзу західноєвропейських країн, які воювали проти Німеччини. 1955 року до Західного союзу ввійшли ФРН та Італія і він став називатись Західноєвропейським союзом. З того часу ЗЄС залишався у «замороженому» стані. Особливої потреби у ньому не було, оскільки військово-політична співпраця відбувалась у межах НАТО. Проте юридично ЗЄС продовжував існувати.

На початку 1990-х років ЗЄС розширився: 1990 року до нього офіційно приєдналися Іспанія і Португалія; 1995 року – Греція і Данія отримали статус спостерігачів, згодом такий же статус отримали Ірландія, Австрія, Фінляндія, Швеція. Ще у 1994 році були внесені зміни до статуту ЗЄС: визнано статус асоційованого члена. Такими стали Ісландія, Туреччина, Норвегія. Потім ще одна зміна у статуті ЗЄС: визначено статус асоційованого партнера: Болгарія, Угорщина, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія. Асоційовані члени і партнери не мали права вирішального голосу.

У травні 1992 року було створено перше військово-з'єднання – Єврокорпус (Німеччина та Франція). 1993 року до Єврокорпусу приєдналися Бельгія та Іспанія. Єврокорпус (6 тис. осіб) у складі НАТО брав участь у миротворчій місії у Боснії.

Організаційний ресурс лідерського потенціалу ЄС. Він визначається участю Євросоюзу у численних багатосторонніх загальносвітових і регіональних організаціях, діалогах, форумах тощо. Вступ у січні 2007 року Болгарії та Румунії до ЄС забезпечив Брюсселю право заявити про свою особисту участь у чорно-

морському співробітництві. Як відомо, Чорноморський регіон розташований на одному з ключових глобальних перехресть. Тут перетинаються найважливіші міжнародні шляхи з Європи в Азію, з Центральної і Північної Європи (по системі водних шляхів річки Дунай і каналу Рейн-Майн-Дунай) на Близький Схід і далі в Південно-Східну Азію, з держав СНД у країни Середземномор'я.

На стамбульському саміті глав держав – ОЧЕС (Організація чорноморського економічного співробітництва) у червні 2007 року Єврокомісія отримала статус спостерігача у цій організації. Це спричинило різні оцінки російських ЗМІ. Деякі з них зазначають, що у своєму чорноморському пасьянсі Кремль отримав потужного конкурента, якого не мав з часів Османської імперії.

Ще у квітні 2007 року Єврокомісія виступила з новою спеціальною ініціативою щодо співробітництва з Чорноморським регіоном у рамках політики сусідства, опублікувавши документ під назвою «Чорноморська синергія – нова ініціатива регіонального співробітництва» (від грец. *synergos* – спільно діючий). Прогнозують, що з Чорноморським регіоном пов'язане майбутнє об'єднаної Європи. Можна з цим погодитись, оскільки чорноморське перехрестя має геостратегічну природу. Тут перетинаються інтереси Туреччини, Росії, України, Східних Балкан, держав Кавказу. У цьому регіоні сконцентровані також і проблеми, які загрожують безпеці Європи – від нелегальної міграції до екологічної деградації, від безпеки енергопостачання до наркотрафіку, торгівлі зброєю й «заморожених» конфліктів. Не менш важливим є те, що Чорне море є водночас і цивілізаційним перехрестям, на якому перетинаються вплив православ'я, ісламу, а також посилюється вплив західної політичної культури.

Сектор, у якому стратегічне значення Чорноморського регіону для ЄС найбільш помітне – це енергетика. Євросоюз виявляється залежний від нафти й газу з Росії, Близького Сходу та Північної Африки, які до 2030 року поставлятимуть до 70% споживаних ним енергоресурсів. Необхідно нагадати, що і США сприймають цей регіон як «стратегічний коридор», що відкриває шлях до охоплених важкою кризою районів Близького й Середнього Сходу.

ЄС, прийнявши до свого складу Болгарію та Румунію, поширив політику «нового європейського сусідства» на всі країни Південного Кавказу і Балкан. Врахуємо також, що нинішнє геополітичне становище Причорномор'я залишається невизначеним, що дає змогу розглядати цей регіон ззовні як «нічийну смугу», як «прикордоння».

Інша сфера інтересу ЄС у Чорноморському регіоні - транспортні шляхи. Прикладом може слугувати один з найперспективніших - Євро-Азійський транспортний коридор, ключовою ланкою якого є паромна переправа Іллічівськ-Поті. Розвиток цього коридору фінансується ЄС у рамках програми TRASECA і передбачає надання технічної допомоги. Перспективними видаються й транспортні коридори Одеса-Гданськ і радіальний навколо Чорного моря в рамках ОЧЕС.

Але зазначимо, що Чорноморський регіон ще не став регіоном інтенсивної інтеграції. Саме тут з усією чіткістю виявляється принцип: «Політика є концентрована економіка». Тут існує декілька претендентів на лідерство: Росія, Україна, Туреччина, Румунія. Роль лідера у регіоні дає значні економічні переваги, насамперед у транспортних комунікаціях і у сфері транзиту енергоносіїв. Від того, яким країнам вдасться домогтись цієї переваги, залежатиме їхнє майбутнє.

Криза відносин між США і ЄС, приводом до якої стало неприйняття частиною Європи американської політики в Іраку, викликала дебати і навіть прогнози щодо розриву відносин між Брюсселем та Вашингтоном.

У роки «холодної війни» американська політика щодо Західної Європи базувалась на трьох принципах: культивувати трансатлантичні зв'язки; підтримувати процес європейської інтеграції; здійснювати стратегічне лідерство в Європі. Як тільки СРСР перестав бути спільним противником, американці поступово стали відходити від двох перших принципів, залишивши чинним третій: домінування в Європейському регіоні.

Проте ситуація в Європі сьогодні інша. Тут з'явився новий елемент у геостратегічному балансі XXI століття - Європейський Союз, свого роду протосупердержава. Чи достатньо сил у США, щоб домінувати на просторах ЄС? І взагалі, яка Європа потрібна Америці?

Це питання розділило політико-академічну еліту США на три провідні течії: «традиціоналістів», «розкольників» та «прагматиків-дуалістів». «Традиціоналісти», до яких належить більша частина демократів, виступають за тісне стратегічне співробітництво з ЄС і будівництво трансатлантичних зв'язків на основі рівності сторін. Вони закликають адміністрацію Буша підтвердити про підтримку США європейської інтеграції. На їхню думку, в найближчі 10–20 років з'явиться реальний конкурент США, але це буде скоріше Китай, аніж Європа.

Інша частина американського політикуму, так звані «розкольники», розглядають об'єднану Європу передовсім як політичного конкурента США у світових справах. Вони вбачають у зміцненні ЄС загрозу появи противаги американському впливу і заперечують ідею рівного партнерства. Деякі розкольники звинувачують Європу у небажанні допомогти політично і військово Сполученим Штатам у боротьбі з «ісламським тероризмом джихаду». Вони вважають, що політично сильна і структурно цілісна Європа не відповідає американським національним інтересам. Представники цієї течії далекі від думки, що Європа може стати воєнним суперником Америки, але у несиловій конкуренції Європа може успішно змагатись з США. Тоді, за їхньою логікою, для чого підтримувати гасло єдиної Європи, якщо об'єднання європейців відбувається не на принципах солідарності з Америкою.

Вони пропонують «стратегію вибіркового партнерства» як стратегії селективної протидії європейській інтеграції, спрямованої проти централізації, зміцнення влади наднаціональних структур і політичного об'єднання ЄС, проти створення європейського бойового потенціалу поза рамками НАТО, оскільки все це не відповідає національним інтересам США. Тобто пропонується розвиток двостороннього партнерства лише з лояльними союзниками, які відомі своїм євроскептицизмом (Великобританія, Данія, Польща). США, на думку «розкольників», повинні надавати цим державам дипломатичну, фінансову допомогу, щоб вони могли вистояти під тиском ЄС; надати східноєвропейським країнам, що вступили до НАТО, економічну допомогу на більш вигідних умовах, ніж ЄС; перевести частину американських військових баз з Німеччини на територію цих

держав, що забезпечить їм 6 млрд. дол. щорічного прибутку. Як запасний варіант вони висувають ідею «нового НАТО» – з меншою кількістю учасників шляхом укладення стратегічних угод США з окремими державами на двосторонній чи багатосторонній основі.

Щоправда, традиціоналістами і розкольникими не вичерпується плюралізм думок стосовно ролі ЄС у зовнішньополітичній стратегії США. Існує ще третій напрямок, так званий «дуалістичний», стратегію якого визначають як «селекційну співпрацю» (представники неореалістичної школи). Прихильники «селекційної співпраці» відкидають дві перші стратегії. «Селекційна стратегія» передбачає, що США у стосунках з Європою повинні поєднувати прагматичну співпрацю зі стратегією стримування, яка спрямована на приборкання негативних тенденцій у розвитку ЄС і його зовнішній політиці. Прихильники цього напрямку переконані, що європейська інтеграція буде продовжуватись у тій чи тій формі, а Європа прагнутиме все більшої незалежності від Штатів, тому мета США полягає у тому, щоб забезпечити збереження в Європі плюралістичного порядку, відкритого для впливу Америки і збільшення вірогідності того, що незалежний ЄС не матиме ні стимулів, ні засобів, щоб приєднатись чи очолити глобальну коаліцію, спрямовану на стримування американської сили.

Ознаки побудови такої коаліції США вбачають у спільних виступах Росії, Китаю та Індії на підтримку багатополярного світу. Не допустити змички ЄС і цієї трійці – стратегічне завдання для США, хоча такий союз виглядає досить гіпотетично.

Варто нагадати, що трансатлантичні відносини не були безхмарними навіть у роки «холодної війни». Західна Європа і Сполучені Штати пережили немало криз: з приводу Суецької кризи 1956 року, виходу Франції з військових структур НАТО, «стратегічної оборонної ініціативи» Р.Рейгана, розміщення в Європі «Першингів-2», деколонізації і, нарешті, війни проти режиму Саддама Хусейна.

За макропоказниками у США і ЄС чимало подібного. Станом на 2004 рік: 300 млн. американців з ВВП 12280 млрд. дол. і 400 млн. західноєвропейців з ВВП 13700 млрд. дол. США займають перше місце серед торговельних партнерів ЄС. З точки

зору торговельної ЄС є більшою величиною: загальний експорт Союзу рівний 2450 млрд. дол., а США – 694 млрд. дол.; імпорт відповідно 2447 млрд. дол. і 1202 млрд. дол. Поступаються США Європейському Союзу і в обсягах двосторонньої торгівлі: імпорт США з ЄС становить 232 млрд.дол., а імпорт ЄС з США – 158 млрд. дол., а експорт США до ЄС – 144 млрд. дол., експорт ЄС до США 234 млрд. дол. Разом з тим на США і ЄС припадає 50% світових інвестицій. Окремо на Європу припадає 75% всіх іноземних інвестицій США.

У торговельній сфері також нагромадилось чимало непорозумінь. Наприклад, питання про оподаткування американських компаній, які мають іноземні філіали. Ще на початку 1980-х років американські компанії (близько 3600, включаючи «Боїнг», «Майкрософт», «Дженерал Моторс») отримали у відповідності з податковим кодексом право засновувати іноземні філіали і отримувати пільги в Америці при оподаткуванні. Це дає можливість таким компаніям економити в рік до 4 млрд. дол. ЄС поскаржився у СОТ, адже це є порушенням правил торгівлі, оскільки повинно бути рівне оподаткування як товарів, які йдуть на експорт, так і тих, що продаються на внутрішньому ринку. 1999 року СОТ прийняла рішення, що така практика є скритою формою субсидування експорту. США програли апеляцію і СОТ дозволила ЄС підвищити ввізні мита на 1600 видів товарів, якщо США не будуть виконувати рішення СОТ.

Інший приклад. США протестують проти прийнятих в ЄС субсидій для виробників сільськогосподарської продукції. В Америці вважають, що надлишкове виробництво с/г продукції в ЄС призводить до скорочення експорту цієї продукції з США до Європи.

В ЄС діють більш жорсткі закони щодо захисту споживачів. З 1998 року ЄС фактично заборонив ввіз генетично модифікованої продукції сільського господарства, а США посилаються на те, що не доведено, що такі продукти шкодять здоров'ю людини.

Ще 1989 році ЄС прийняв рішення про квотування імпорту американських фільмів. 2002 року адміністрація Буша запровадила ввізні тарифи на імпорт сталі з Європи. СОТ винесла рішення про порушення Вашингтоном правил торгівлі. США не відреагували, тоді СОТ дозволив ЄС запровадити ввізні мита на американський імпорт на суму у 95 млн. дол.

Проблемою, яка перебуває на гребні економіки та безпеки, залишається конфлікт між США і ЄС щодо зняття ембарго на експорт зброї до Китаю, яке було запроваджено у 1989 році після розстрілу студентів на площі Тяньаньмень. Європейці з захопленням очікують можливості продавати зброю КНР і отримувати прибуток, за підрахунками спеціалістів, до 10 млрд. дол. Китай розглядає ембарго як рудимент «холодної війни» і вимагає його відміни. У Європі наполягають на цьому Франція та Німеччина. США виступає категорично проти і погрожує у разі зняття ембарго обмежити передачу військових технологій в Європу.

Якраз у сфері виробництва високих технологій, передовсім у сфері військових технологій, ЄС суттєво поступається Сполученим Штатам. Так, на наукові дослідження у цій царині США витрачають 10 млрд. дол., а Західна Європа – 2,3 млрд. дол.; на розвиток найновіших систем озброєння США витрачають 38 млрд. дол., а Західна Європа – 10 млрд. дол. Загалом на США припадає 36% світових витрат на виробництво нових технологій. Щодо прямих військових витрат, то, як відомо, військовий бюджет Штатів рівний військовим бюджетам 15-и великих європейських країн.

Водночас в обох регіонах розвиваються інтеграційні процеси, які значно різняться. На американському континенті адміністрація Буша поставила собі за мету охопити інтеграцією всю Західну півкулю – від Аляски на півночі до мису Горн на півдні. Щоправда, тут інтеграційний процес має чітко визначений центр – США, його статус ніхто не заперечує; решта периферія, для якої широчезний північноамериканський ринок є дуже привабливим. Створюється найбільша у світі зона вільної торгівлі, яка охоплює 800 млн. осіб.

В Європі інтеграційний процес охопив понад півмільйона осіб, але він розвивається своїм унікальним способом: єдина валюта, спільний бюджет, єдиний парламент, Європейська комісія, спроби створити спільну армію. На відміну від Західної півкулі в Європі нема центральної країни. На таку роль може претендувати Німеччина з її ВВП у майже 3 трлн. дол., але тут є альтернативи в особі Франції та Британії.

Перше, що ми повинні заперечити, так це те, що США і ЄС однаково дивляться на світ і на його проблеми. Американська

точка зору. Під час підготовки операції проти Іраку інтенсивність міжатлантичного протистояння перевершила всі попередні приклади. Може не здивувати у цьому випадку антиамериканська позиція Франції, яка включає як правих, так і лівих, враховуючи голлістську традицію самоствердження країни. Але найбільш неприємним стала позиція Німеччини, де США тримають найбільший військовий контингент в Європі і від якої очікували вічної подяки за об'єднання. Іншою поразкою американської дипломатії в Європі стала поведінка Туреччини. Меджліс 1 березня 2003 року заборонив американському контингенту вийти до іракського кордону з турецької сторони. Турки забули про «доктрину Трумена», та дозвіл єдиній мусульманській державі вступити до НАТО. Так антиіракський фронт Заходу провалився.

У США поширилось нове явище – «франкогерманофобія». Гору взяли неоконсерватори («неокони»). Їхнє кредо – відкриття проголошення першості США у міжнародних справах, зниження ролі міжнародних організацій, превентивні удари по потенційних противниках, будь-які дії, які попередять розповсюдження ЗМУ, повалення «вісі зла» (Іраку, Ірану, Північної Кореї, Сирії). Мантра «неоконів» – найбільшою небезпекою для Америки є створення однією з «агресивних країн» ядерної зброї і продаж її диверсійній групі, яка прагне застосувати її у США. Звідси адміністрація Буша вбачає, що найефективнішим засобом подальшої співпраці з Європою є коаліція з країнами, які завідомо готові слухатись Вашингтона (*ad hoc coalition of the willing*).

Існує ще один подразник у відносинах США і ЄС. Це стосується того, що Штати витратили у 2004 році на випробування і створення нової ПРО фантастичну суму в 10 млрд. дол. Французький сенат, оцінюючи цей факт, дійшов висновку, що розгортання американської НПРО негативно впливає на їхню «доктрину стримування». Що залишиться у Франції від «доктрини стримування» у разі повного розгортання НПРО?

Підсумуємо американську точку зору:

- вірогідно ослаблення впливу США у Європейському регіоні, який вдвоє більший американського, має тверду валюту, більш ощадливий і створює проекти конкуренції США;

– трансатлантичні зв'язки вже не будуть такими, як у минулому. Білий дім вбачає можливість уникнути подальшого відчуження Європи тільки за рахунок зміцнення зв'язків з Британією, котра явно віддає перевагу своїй обранності;

– американська доброзичливість щодо європейської інтеграції минає і це стає все більш очевиднішою, чим скоріше європейці створять свої сили швидкого реагування;

– Вашингтон готовиться опертись на послужних Польщу і Румунію як заміну непослушних Франції і Німеччини.

Європейська точка зору. З точки зору європейців світ після падіння комунізму втратив попередній баланс. І тепер Європа не погоджується з тим, що Америка прагне вирішувати світові проблеми з допомогою сили, робити це самостійно, ігноруючи суверенітет країн, більше того, навіть привід до війни фальсифікує. Свідченням цього є вторгнення американо-британських військ в Ірак: могутня меншість, тобто США, вже не просить санкції світової спільноти на військову операцію. Європейці переконані, що ні нині, ні в недалекій перспективі неможливо створити коаліцію, яка б урівноважила колосальну потужність США. Вони вважають, що відтепер вивчення і аналіз терміну «американська імперія» буде головним заняттям політологів. При цьому береться до уваги американська «стратегія національної безпеки», прийнята 2002 року, основна ідея якої зводиться до права США на «превентивний удар» проти будь-якої країни, яка загрожуватиме національним інтересам США.

Європа дає собі звіт у тому, що усвідомлення Штатами своєї феноменальної і необмеженої переваги відбулося не зразу, на другий день, після розвалу СРСР. Пройшло років 10, перш ніж США відчули такий свій статус. За цей час США здійснили низку дій, на які не було конкретної реакції світу. Москва та Пекін були бездіяльними. Тим часом США вдалися до бомбардування Югославії, продемонстрували якісну військову перевагу у Боснії, Косово, Афганістані; вийшли з ПРО 1972 року; США відкинули Договір про повну заборону біологічної зброї, не ратифікували Договір про повну заборону ядерних випробувань, відмовились підписати Кіотський протокол про охорону навколишнього середовища.

Ріст негативного ставлення європейців до політики США замішаний ще на особистісному моменті. Роздратування викликає

моралізаторство Дж.Буша-молодшого, його постійні звернення до Бога, його спроби відігравати роль місіонера від демократії.

На рівні масової свідомості для європейців американці – це родичі, які давно покинули домівку, які розбагатіли, але від цього не стали більш культурними і вихованими. Європейців дратує засилля американської масової культури і невідповідно Макдональдси стають першими жертвами молодих європейських бунтарів.

Існують значні розходження між Європою і Сполученими Штатами на рівні прийняття моделей соціально-економічного розвитку. З певною часткою умовності можна сказати, що якщо в Америці капіталізм існує в його найбільш класичній формі, то європейці все більше схилиються до соціал-демократичних моделей управління економікою і суспільством. У Європі роль держави у регулюванні економіки набагато вища, аніж у США. Європейці працюють менше, ніж американці, мають триваліші відпустки, раніше йдуть на пенсію. Більше відпочивають, краще захищені соціально. Допомога по безробіттю в ЄС більша, ніж у США, і видається вона на триваліший термін. Щоправда, платують за це є нижчі темпи розвитку в Європі.

Нарешті, Європа зорієнтована після завершення «холодної війни» на багатополлярний світ, а США – на однополлярний. Для ЄС оптимальним був би такий сучасний світопорядок, за якого США врівноважувались регіональними великими державами – країнами Європи, Японією, Індією і Китаєм. Претензії ЄС на рівне партнерство з Америкою є нічим іншим як запереченням однополярного світопорядку. У «Європейській стратегії безпеки», схваленій у грудні 2003 року, США стоять на першому місці у переліку з шести держав, з якими ЄС готовий формувати стратегічне партнерство (інші п'ять – Росія, Японія, Китай, Канада, Індія).

У цьому контексті найгострішим у стосунках США і ЄС є підходи до проблеми безпеки. Два підходи: якщо США у розв'язанні проблем безпеки у першу чергу опираються на військову силу, то для ЄС на першому місці залишаються економічні та дипломатичні важелі.

Ми підійшли до НАТО, його ролі у сучасному світі. І європейці і американці свідомі того, що НАТО потребує реформу-

вання. «Фрондерська Європа» явно незадоволена консервативністю політичного устрою НАТО, який базується на формальній рівності його членів, але за негласного домінування США. НАТО, його структура і рамки, не відповідають нинішнім реаліям – тобто не враховують появу нової політичної реальності в особі ЄС. Європейські держави-фундатори НАТО вважають, що НАТО, з одного боку, повинен перетворитись на форум для обговорення питань стратегії Європи і США, а з другого – не претендувати на роль єдиного або ж основного механізму ведення трансатлантичного політичного діалогу. На думку Франції і Німеччини, відтепер ЄС, а не НАТО, має стати форумом для узгодження стратегії Європи і США. Американські заперечення щодо таких планів зрозумілі, адже право вето вони мають в НАТО, а не ЄС. Знову ж таки «стара Європа» прагне, щоб НАТО мав більше політичних функцій і не обмежувався виключно військовими питаннями. США, у свою чергу, виступають проти політизації Альянсу, завдання якого, на їхню думку, ефективно використовувати військову силу, а не вести політичні дебати.

США вказує також на те, що ЄС не зміг виконати поставлене у рамках НАТО завдання: довести військові витрати до 3% ВВП. (витрати США на збройні сили у 2003 році становили 3,7% ВВП). І хоча можливості ЄС обмежені, все за рівнем військових витрат (175 млрд. дол.) він переважає Росію, Китай і Японію разом взятих. Прогнозують, що через 10 років Євросоюз буде здатен довести кількість своїх вояків в операціях за кордоном до 200 тис. осіб, що вчетверо більше ніж сьогодні.

Проблеми безпеки з точки зору США і ЄС різняться і географічними масштабами. Якщо для США характерний глобалістський підхід у питаннях безпеки, то ЄС обмежується європейським континентом: Сходом Європи та Середземномор'ям.

Європа вважає, що міжнародні організації є сьогодні єдиним інструментом врегулювання міжнародних конфліктів, США – що це лишень одна із можливостей.

З точки зору європейців, Євросоюз – ідеальна форма організації міжнародних відносин. Вони вважають, що у майбутньому головним джерелом впливу держави буде її приналежність до того чи того регіонального об'єднання. На їхню думку, до

кінця ХХІ століття світопорядок будуть визначати не окремі держави, а регіональні структури і світопорядок буде базуватися не на США чи ООН, а на спільноті взаємозалежних регіональних об'єднань.

США можуть лише дещо пригальмувати, але не зупинити процес регіональної інтеграції. Занадто оптимістичні євроцентристи висловлюють навіть таку думку, що з часом двосторонні відносини ЄС-США могли би замінити собою старі договори, такі як договір про створення НАТО. Зрозуміло, що цей підхід кардинально розходиться з американською уявою про майбутню модель міжнародних відносин.

Очевидно, що конфлікт між ЄС і США спричинений відмінностями в їхній політиці, у баченні сучасного світу і свого місця в ньому. Водночас не варто перебільшувати цю конфліктність. Видається, що ЄС і США більше мають спільного, аніж відмінного. І Європа, і США сповідують принципи демократії та ринкової економіки, їх об'єднує спільна історична та культурна спадщина, довгі роки союзу проти комунізму під час «холодної війни», спільна військова структура в рамках НАТО, прагнення зберегти високий рівень життя, тісне переплетення економічних структур і, нарешті, спільний страх перед тероризмом, розповсюдженням ЗМУ, демографічними проблемами, злочинністю, наркотиками, скороченням впливу християнства.

Список взаємних претензій, який викликали кризу у відносинах, значний, але не настільки фундаментальний, як перелік факторів, які цементують єдність Європи і Америки.

Щодо перспектив трансатлантичних відносин зазначимо наступне: 1) не тільки США, але й чимало країн Європи не готові до радикального перегляду традиційних поглядів на місце і роль Європи у трансатлантичних відносинах; 2) НАТО залишиться ключовим інституційним механізмом проектування політичного впливу США в Європі; 3) для більшості європейських країн саме НАТО, а не ЄС, є гарантом оборони і безпеки, в тому числі і в Європі; 4) необхідність співпраці у боротьбі з міжнародним тероризмом є одним з найефективніших факторів, який пом'якшує трансатлантичні розбіжності.

США – Росія: стан та перспективи стратегічного співробітництва

Стрімкі події 1991 року на теренах СРСР відкривали нову епоху у стосунках між США та Росією. Розпад СРСР, парад суверенітетів колишніх радянських республік перебували у центрі громадської думки, політичних, академічних і ділових кіл США. Сформувалася унікальна однотайність в оцінці подій: у Росії відбувається найбільша революція ХХ століття, яка здатна докорінно змінити всю міжнародну систему і характер американо-російських відносин. Лейтомотивом численних дискусій і обговорень, які відбувалися у США наприкінці 1991 – початку 1992 років стала теза «не пропустити історичний шанс» у створенні нового міжнародного порядку.

Разом з тим уряди США були стурбованими можливими катастрофічними наслідками подій 1991 року. Адміністрація Дж.Буша-старшого виступала проти розпаду СРСР, побоючись, що це призведе до глобальних потрясінь небаченого масштабу. Не дивно, що американська адміністрація Дж.Буша-старшого підтримувала до останнього дня центральну радянську владу. Аж до серпневого лутчу уряд США у найрішучій формі наголошував, що республіки не отримають жодної підтримки Вашингтона у своїх прагненнях до незалежності (виняток робився тільки щодо країн Балтії, входження яких до складу СРСР Штати ніколи не визнавали). У виступі Дж.Буша у Києві 1 серпня 1991 року ця позиція була висловлена особливо різко: «Американці не будуть підтримувати тих, хто прагне до незалежності заради того, щоб замінити тиранію центра на місцевий деспотизм. Вони не будуть допомагати тим, хто проповідує убивчий націоналізм, що базується на етнічній ненависті».

І після серпня 1991 року США продовжували підтримувати М.Горбачова у його безуспішних спробах стримати розпад СРСР. Навіть у питанні про країни Балтії Дж.Буш спробував підтримати репутацію Москви, переконуючи М.Горбачова надати цим республікам незалежність, не очікуючи їхнього неминучого виходу. Вашингтон визнав незалежність балтійських республік тільки після того, як Верховна Рада СРСР відмовилася надати їм незалежність, і зробив це тижнем пізніше, ніж члени Європейського Союзу.

Ставлення до проблеми цілісності СРСР була висловлена держсекретарем Дж.Бейкером на великій прес-конференції на початку вересня 1991 року. Адміністрація США знову висловила за збереження єдиного Радянського Союзу, з яким можна було б вирішувати військові і дипломатичні питання. «Адміністрація не збирається визнавати незалежність жодної республіки, за виключенням Естонії, Латвії і Литви, – заявив державний секретар. – Ми надамо допомогу радянському народу на його шляху до політичної і економічної свободи».

Адміністрація Дж.Буша продовжувала лінію підтримки єдиного СРСР до найостаннішого моменту, коли вже стало очевидним, що процес його розпаду є незворотним. На американського президента здійснювався сильний тиск щодо визнання вимог республік. Так, 26 листопада 1991 року його відвідала делегація українських американців з вимогою, щоб Сполучені Штати висловились на користь незалежної України. Президент відповів, що Вашингтон визнає незалежність України тільки за результатами референдуму, проведення якого було оголошено на 1 грудня.

Напередодні українського референдуму державний департамент заявив, що будь-які зміни у складі СРСР будуть визнані США лише після того, як вони будуть визнані центральним урядом. Москві було повідомлено, що США визнають незалежність України у тому випадку, якщо це зробить Росія.

Очікуючи глобального хаосу при розпаді СРСР, США найбільше турбувались про долю ядерного арсеналу СРСР. Адміністрація США чітко висловлювалась за те, щоб ядерна зброя залишилася під єдиним командуванням і була б передана Росії. Прийняття такого статусу було висунуто як найважливіша умова визнання Вашингтоном незалежності України.

Водночас США вітали появу «вільної демократичної Росії». Уряд США одразу визнав Росію спадкоємницею СРСР і не приховував, що розглядає Росію партнером номер один серед інших членів Співдружності незалежних держав (СНД).

З проголошенням незалежної Російської Федерації створилися принципово нові умови розвитку американо-російських відносин: 1) припинився непримиримий ідеологічний конфлікт – джерело тривалого протистояння СРСР і США; 2) завер-

шилося багатоаспектне радянсько-американське суперництво в регіональних конфліктах по всій планеті; 3) виникла величезна асиметрія між Російською Федерацією і США – величезний відрив Америки від Росії за основними параметрами могутності (за виключенням ядерної сфери); 4) США перемістилися з категорії «однієї з наддержав» до категорії «єдиної наддержави»; 5) Російська Федерація перетворилася у самостійного суб'єкта міжнародних відносин, але за геополітичними характеристиками поступалася Радянському Союзу; 6) обидві держави (США і РФ) опинилися перед дилемою усвідомлення та оформлення своєї нової ідентичності, визначення стратегії на міжнародній арені та моделі двосторонніх відносин; 7) для РФ необхідно було визначити коло партнерів і союзників, обрати собі нішу в глобальній економіці; 8) керівники РФ усвідомлювали важливість відносин з США, зважаючи на їхню роль у світі; 9) незважаючи на те, що погляди на світ у США і Росії різнилися, між ними не існувало незборимих ідеологічних і геополітичних суперечностей. Більше того, між ними були спільні інтереси у сфері міжнародної безпеки і глобальної економіки, наприклад, контроль над озброєнням і ліквідація надмірних арсеналів засобів масового ураження (ЗМУ); 10) отже, створилися умови для нормалізації американо-російських відносин, для переходу від конфронтації до співпраці на основі балансу інтересів обох країн. На початку 1990-х років виникла надія, що США і РФ перейдуть навіть до принципово нової – партнерської – моделі двосторонніх взаємин.

У перші роки становлення Російської Федерації як вільної, суверенної, демократичної, ринково зорієнтованої держави, якою вона себе проголосила у грудні 1991 року, очікування росіян стосовно Заходу і його лідера – США були дещо завищеними. 70% росіян (опитування громадської думки у 1991–1993 роках) вважали, що Європа і Америка стануть щирими друзями, порадиниками, помічниками для нової Росії, тобто допомогатимуть не тільки політично, морально, але найголовніше матеріально. Очікування такого ставлення диктувалося передусім тим, що Росія готова була вчитися у Заходу (на початку 1990-х років Росію відвідувала величезна кількість західних експертів, які досить потужно впливали на формування її внутрішньої й

зовнішньої політики). У своїй першій заяві міністр закордонних справ Росії Андрій Козирев наголосив, що демократична Росія розпочинає виключно нову політику, орієнтовану на «необмежене партнерство і інтеграцію з Заходом». З іншого боку, Вашингтон, Париж, Берлін та інші держави відчували страх перед можливою реставрацією комунізму на теренах екс-СРСР і, зокрема, Росії. Ці побоювання зроблять Захід поміркованим у ставленні до РФ.

Виходячи з цих міркувань, Кремль вибудовував модель стосунків зі Заходом: 1) Відносини з США будуть мати пріоритетний характер для Росії, а з європейськими країнами – вони будуть перебувати на другому за значущістю місці після їхніх відносин зі Штатами. Росії буде надано режим найбільшого сприяння у торгівлі; 2) Захід буде по-старому визнавати Росію як велику державу не тільки де-юре, але й де-факто і сприяти зміцненню її міжнародних позицій; 3) Європа й Америка будуть надавати Росії широкомасштабну допомогу – щедру і безкорисливу, відчасти навіть безкоштовну, спрямовану на відновлення її народного господарства, науки й культури.

Ці романтичні очікування виявилися ілюзорними. Російська еліта не врахувала, що зовнішня політика Європи і США егоїстична і прагматична, що вона формується за законами ринкової конкуренції, зорієнтованими на отримання максимального прибутку. Захід не захотів ділитися плодами перемоги, отриманої у протистоянні з соціалізмом. Росіяни виявилися гірко розчарованими у контексті всіх своїх сценаріїв, моделей і очікувань щодо США та їхнього прихильного ставлення до російських прагнень.

Натомість США по-іншому оцінювали роль і статус Росії і свої відносини з нею: 1. Росія як спадкоємиця СРСР програла «холодну війну» і їй прийдеться, визнавши поразку, поводитися у дихотомії США-Росія як країна, що є переможеною; 2. Росія не тільки перестала бути наддержавою, але надовго, якщо не назавжди, вибула з числа великих світових держав; 3. Росія виснажена і без допомоги США їй не вибратися з-під цих загалів і Америка має отримати свій «законний дивіденд»; 4. Росія та її лідери повинні йти в науку до США, які цим скористаються і будуть навчати її тому, що відповідає національним інте-

ресам США; 5. Ставши врешті-решт єдиною супердержавою, Америка отримала шанс побудувати довгоочікуваний Рах Амерісана і частиною цього миру має стати і Росія, ключі від цієї нової Росії вже у кишені США.

Отже, США не мали наміру створювати з Росії другу Америку. Вони лише хотіли створити світ безпечним і комфортним для себе. Звідси США вбачали у Росії державу, здатну тримати під контролем отриману від СРСР у спадщину ядерну зброю і ЗМУ і не допустити їхнього неконтрольованого поширення як всередині радянського простору, так і за його межами; здатну розв'язувати політичні і соціальні проблеми і конфлікти і тримати під контролем ситуацію у себе вдома; достатньо сильну у військово-економічному і політичному сенсі, щоб успішно вирішувати названі вище проблеми, але не настільки сильною, щоб кинути виклик США; позбавлену імперських амбіцій; яка має досить розвинену ринкову економіку, але не таку могутню, щоб скласти реальну конкуренцію економіці США; яка має стабільну демократичну політичну систему, яка не допустить ні реставрації комунізму, ні встановленн авторитарної системи; яка визнає (нехай і мовчки) пріоритет США як єдиної наддержави і слідувати-ме за її порадами та рекомендаціями.

Такий з точки зору Вашингтона мав би бути оптимальний варіант партнерства з Росією, в якому головна роль беззастережно належатиме Сполученим Штатам Америки.

Нагадаємо, що 1990-і роки були роками безпрецедентного успішного соціально-економічного розвитку США за президенства Б.Клінтона, а для Росії – роками болісної кризи через відсутність реалізації продуманої стратегії політичних і економічних реформ. З іншого боку, для стратегічного партнерства США і Росії не вистачало співпадіння принципових інтересів, які зазвичай виникають у держав за наявності спільного ворога. У цих умовах Америка взяла на себе роль ментора щодо Росії. При цьому вона не хотіла рахуватися з інтересами Росії при розв'язанні міжнародних проблем, не прагнула визнати її рівноправним партнером не на словах, а на ділі. Крім того, Вашингтон зробив ставку на розширення НАТО за рахунок колишніх союзників СРСР, ігноруючи російські інтереси у підходах до регіональних конфліктів, взявши курс на перегляд військово-політичного балансу на свою користь.

На тлі таких сценаріїв, моделей і очікувань розвивалися американо-російські відносини.

Перший візит після розпаду СРСР президент Росії Б.Єльцин здійснив до США, Канади, Великобританії і Франції, ясно демонструючи головний напрямок своєї зовнішньої політики. Російське керівництво не розглядало Росію переможеною у холодній війні. Виступаючи у Раді Безпеки ООН 31 січня 1992 року, російський президент заявив, що нова Росія «розглядає США та інші західні країни не тільки як партнерів, але й союзників».

Триденний візит президента Росії Б.Єльцина до США наприкінці січня–початку лютого 1992 року став головною політичною подією для всього світу. Російський президент одразу дав зрозуміти, що він репрезентує нову країну, яка не має нічого спільного з комуністичним Радянським Союзом і яка хоче бути союзником США. Ідея тісних союзницьких відносин – стратегічного партнерства – була покладена в основу переговорів двох президентів.

Намір будувати стратегічне партнерство знайшов своє віддзеркалення у Кемп-Девідській декларації 1 лютого 1992 року – головному підсумковому документі. «Росія і Сполучені Штати, – мовилося у декларації, – не розглядають більше один одного як потенційних противників. Віднині їхні відносини будуть будуватися як відносини дружби і партнерства, базовані на взаємній довірі і повазі, і на взаємній прихильності демократії і економічній свободі. Сполучені Штати і Росія сьогодні розпочали нову еру у своїх відносинах». Таким чином, декларація була по суті формальним оголошенням про завершення холодної війни.

США і Росія також заявили про готовність обопільної співпраці в утвердженні «загальних демократичних цінностей». Це було кроком вперед у порівнянні з 1970-ми роками, коли основою відносин між СРСР і США проголошувалося мирне співіснування.

При обговоренні проекту декларації Б.Єльцин запропонував включити положення про те, що відносини між обома країнами стали не тільки дружніми, але і союзницькими. Дж.Буш відхилив цю пропозицію. Разом з тим сторони висловили

прагнення створити «новий союз партнерів», тобто це означало, що Москва і Вашингтон переходять від ситуативної співпраці з обмеженого кола питань до союзницького типу відносин, які означали наявність обширної сфери спільних інтересів, стабільну орієнтацію на співпрацю і взаємну терпимість.

У Декларації говорилося, що Росії і США загрожують однакові «загальні небезпеки». Це передбачало довірчий і довготривалий характер відносин.

Під час переговорів Б.Єльцин оголосив про готовність Росії брати участь у створенні нової, загальноєвропейської системи безпеки, яка б завершила з поділом Європи часів холодної війни. Російський президент запропонував заходи щодо радикального скорочення арсеналу зброї масового знищення, запропонувавши у першу чергу скоротити кількість ядерних боєголовок у обох країнах на 50%. Він також запропонував Сполученим Штатам створити спільний фонд підтримки російських спеціалістів у сфері ядерної енергії з тим, щоб їх не могли використати країни, які таємно провадили розробки власної ядерної зброї.

Сам Б.Єльцин та його тодішній міністр закордонних справ А.Козирєв (до січня 1996 року) прагнули вивести Росію з ізоляції, інтегрувати її у спільноту демократичних держав і відродити Росію як велику державу. Москва пішла на феноменальне скорочення своїх звичайних озброєнь в Європі (вважається, що завершення холодної війни через розпад СРСР зберегло Заходу, за оцінками західних експертів, понад 3 трлн. дол.). Російське керівництво сподівалося, що обіцянка Заходу, дана у Паризькій хартії (листопад 1990 року) щодо безблоковості Європи, буде виконана. Разом з Паризькою хартією була підписана «Декларація 22-х» – спільна заява країн НАТО і ОВД, в якій йшлося про те, що держави обох військових блоків не розглядають один одного як гіпотетичних противників. Організацію Варшавського Договору було розпущено 1 липня 1991 року. НАТО ж існує, більше того, розширюється.

Тоді ж в Росії тривала боротьба між прихильниками та противниками дій Б.Єльцина. Російські ліві, зокрема, вважали політику першого російського президента такою, що не відповідала інтересам держави.

У листопаді 1992 року республіканська партія зазнала поразки на президентських виборах і президентом США було обрано демократа Б.Клінтона. Стара республіканська адміністрація продовжувала «квазі-союзницькі» відносини з Росією. 3 січня 1993 року, ще до вступу на посаду Б.Клінтона, Дж.Буш відвідав Москву, де було підписано Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2 або СТАРТ-2). Планувалося, що договір набуде чинності після того, як Україна, Білорусь і Казахстан ратифікують договір СНО-1 (СТАРТ -1) і приєднаються до ДНЯЗ як неядерні держави. Договір СНО-2 передбачав до січня 2003 року скоротити кількість ядерних боєголовок у Росії і США до 3 500 одиниць.

США ратифікували Договір СНО-2 в січні 1996 року. Росія затягувала ратифікацію до 1997 року, мотивуючи відсутністю бюджетних коштів на його реалізацію. Насправді, це було пов'язане зі загостренням російсько-американських відносин через втручання країн НАТО у боснійську кризу і розширення НАТО на схід. Москва вбачала в цих діях США загрозу для своїх інтересів.

Варто наголосити на тому, що всі спостерігачі і аналітики того часу, як американські, так і європейські, зазначали, що загальні декларації адміністрації Дж.Буша щодо співпраці з Росією не підкріплювалися практичними кроками. У своїх основних підходах до нової ситуації у зв'язку з розпадом СРСР політика США обмежувалася проблемами потенціалу колишньої наддержави. Найголовніша проблема початкового періоду існування нової Росії – проблема економічної допомоги – залишалася загалом предметом декларацій і намірів американського керівництва.

Обережна політика Дж.буша стосовно Росії була піддана різкій критиці з боку низки політичних діячів США. Загроза реставрації тоталітаризму чи розпаду Росії з її ядерним арсеналом стимулювала навіть скептично налаштованих політиків виступити на користь підтримки Б.Єльцина. Б.Доул, лідер республіканців у конгресі, один із лідерів консервативного крила, наполягав на негайній допомозі Б.Єльцину, який, на його думку, дає США «останній шанс» на стабільний мир.

Найбільш різко з критикою адміністрації Дж.Буша виступав Р.Ніксон, колишній президент США. Ще восени 1991 року він розпочав активну кампанію в ЗМІ з закликом підтримати демократію в Росії. Лейтмотивом його виступу була теза про те, що з падінням демократії у Росії розвиток на планеті зазнає регресу і світ заповнить хвиля диктатур.

Особливо широкий резонанс викликала стаття Р.Ніксона, оприлюднена 10 березня 1992 року в газеті «Нью-Йорк Таймс». Різко критикуючи позицію адміністрацію Дж.Буша, Р.Ніксон попереджав, що якщо уряд Б.Єльцина впаде в Росії, то «розміри катастрофи важко буде передбачити». Р.Ніксон застерегів проти небезпечної помилки, яка поширюється в США – переконаності у перемозі в холодній війні: «Комунізм програв холодну війну, але захід її ще не виграв. Перемога у холодній війні буде отримана тоді, коли реформи Єльцина завершаться створенням вільної ринкової економіки».

Р.Ніксон запропонував план екстренної, широкомасштабної і цілком реальної допомоги Росії, який складався з шести пунктів: 1) надання Росії негайної гуманітарної допомоги продовольством і медикаментами на початковому, найбільш критичному етапі реформ; 2) створення корпусу «вільних підприємців» з тим, щоб направити в Росію тисячі західних підприємців-менеджерів, які б надавали практичну допомогу при запровадженні ринкової економіки; 3) надання Росії відстрочки на виплату боргів, які вона успадкувала від СРСР; 4) відкриття міжнародних ринків для російського експорту; 5) створення міжнародного фонду з десятків мільярдів доларів для стабілізації російського карбованця; 6) створення єдиного механізму з координації як державної, так і міжнародної допомоги Росії – за такою ж моделлю, яка була створена після Другої світової війни для відбудови Європи.

Під тиском критики адміністрація Дж.Буша здійснила низку кроків. 1 квітня 1992 року президент Дж.Буш виступив з пропозицією прийняти «Закон на підтримку свободи». Закон надавав адміністрації право збільшувати внесок США до МВФ на 12 млрд. дол., надати допомогу країнам СНД у розмірі 410 млн. дол.

Цього ж дня федеральний канцлер Німеччини Г.Коль у Бонні оголосив про намір Великої сімки надати Росії кредит у 24 млрд. дол., який складатиметься з внесків країн Сімки, МВФ і Світового банку. У 1992 році Росія стала членом МВФ і Світового банку.

З середини 1990-х років у Росії чітко окреслилися анти-західні, особливо антиамериканські, настрої. Апогей цих настроїв припав на весну і літо 1999 року, коли США та їхні союзники стали бомбити Югославію. Нагадаємо, що Росія традиційно симпатизує Сербії. Вона також почувала себе ображеною, що було відхилено її план врегулювання в Югославії. Нарешті, бомбова атака на Сербію розцінювалася як репетиція такої ж агресії щодо Росії.

Щоправда, росіяни не заперечували того, що Європа і США є країнами високого достатку і прогресивного економічного і науково-технічного розвитку, в яких є багато повчального для них. Разом з тим типовими стали висловлювання росіян щодо зовнішньої політик США як «агресивної», «експансіоністської», що вони «скрізь лізуть», «Америка пхає свого носа у всі справи».

Новий президент США Б.Клінтон, використовуючи ізоляціоністські настрої, які поширилися в американському суспільстві після завершення холодної війни, зосередив свою увагу переважно на внутрішніх проблемах. Цікаво, що він як кандидат у президенти присвятив зовнішній політиці лише один виступ. Він не мав ні своєї зовнішньополітичної стратегії, ні власних оцінок глобальних перемін у світі. Новий президент підходив до питань зовнішньої політики обережно, проявляючи стриманість, і робив наголос на традиційних пріоритетах.

У своєму виступі перед дипломатичним корпусом у січні 1993 року Клінтон змалював у загальних рисах зовнішньополітичну стратегію нової адміністрації. «Зовнішня політика моєї адміністрації буде опиратися на три головних принципи, – заявив президент. – Перший – ми будемо розглядати економічну безпеку нашої країни як найважливішу мету нашої зовнішньої політики; другий – ми будемо проводити реконструкцію наших збройних сил з тим, щоб протидіяти старим і новим загрозам

нашої безпеки і міжнародному миру; третій – зовнішня політика моєї адміністрації буде опиратися на демократичні принципи та інститути, які об'єднують нашу країну і до яких прагнуть чимало народів... Де це можливо, ми будемо підтримувати тих, хто поділяють наші цінності, оскільки це відповідає інтересам світу і Америки».

Хоча Клінтон не мав чітко окресленої концепції, від розглядав відносини з Росією одним з найважливіших пріоритетів американської зовнішньої політики. За його ініціативою у складі держдепартаменту було створено спеціальне бюро у справах нових держав-членів СНД. Його очолив у ранзі замісника держсекретаря Строб Телбот, динамічний і здібний, близький друг президента ще з років їхнього спільного навчання в Оксфордському університеті. У свій час Телбот очолював московське бюро журналу «Тайм» і вважався одним з найкращих експертів у радянських справах. Він також був відомий своїми статтями про СРСР і тим, що переклав мемуари Хрущова.

Чимало людей в Америці вважали, що Клінтон буде найбільш проросійським президентом за всю історію США. Він визначив стратегію відносин з Росією: «Сполучені Штати переслідують три цілі у співпраці з Росією: перша – зробити світ безпечним, зменшити загрозу розповсюдження ядерної зброї і ядерної війни; друга – підтримати розвиток свободи і демократії у великій країні – Росії; третя – підтримати створення в ній ринкової економіки. З цього часу і доступного для огляду майбутнього Сполучені Штати будуть керуватися цими цілями, незалежно від того, чи буде при владі Єльцин чи ні».

Б.Клінтон надавав особливого значення зустрічі з Єльциним, яка була призначена на 3–4 квітня 1993 року у Ванкувері. Запланований саміт розглядався обома сторонами як значний крок у розвитку стратегічного партнерства. Ця зустріч одночасно повинна була продемонструвати беззастережну підтримку Єльцину, якого очікувало важке випробування на референдумі 25 квітня. По суті референдум повинен був стати всенародним голосуванням щодо довіри російському президенту і курсу його реформ.

Під час квітневого візиту 1993 року Б.Єльцина до американської столиці була підписана Хартія американо-російсько-

го партнерства (Вашингтонська хартія), у якій вже не згадувалось про «новий союз партнерства». Зате у Хартії проголошувалася «неподільність безпеки Північної Америки і Європи: Безпека неподільна від Ванкувера до Владивостока». Звідси виходить, що Росія вперше офіційно пов'язала свою національну безпеку з національною безпекою країн НАТО. Щоправда, це не означало, що Москва зробила заяву щодо приєднання до НАТО. Але засвідчувало те, що свою безпеку Росія розглядала в контексті співпраці з НАТО.

Вперше в російській історії в Хартії обумовлювалися принципи, яких зобов'язувалося дотримуватися російське керівництво у внутрішньому житті, – демократія, свобода, захист прав людини, повага до прав меншин, у тому числі національних. З цього приводу у російській літературі з'явився вислів, що Росія отримала своєрідне «домашнє завдання» від Сполучених Штатів.

Президент Б.Клінтон здійснив певні кроки щодо створення механізму американо-російського співробітництва. У квітні 1993 року, одразу після візиту Б.Єльцина, була створена двостороння комісія для розвитку техніко-економічного розвитку між США і Росією. Це відома комісія Гор-Чорномирдін, оскільки її очолили віце-президент США і голова уряду Росії.

На зустрічі у Ванкувері Клінтон оголосив про надання Росії нового кредиту у розмірі 1,6 млрд. дол. Напередодні зустрічі Паризький клуб кредиторів, не без сприяння США, погодився відтермінувати строки виплати російських боргів. На пропозицію адміністрації Клінтона конгрес затвердив допомогу для СНД на 1994 рік у розмірі 2,5 млрд. дол., з яких майже дві третини призначалися Росії. Всього за всіма видами допомоги адміністрація Клінтона у перші місяці перебування при владі надала Росії допомогу у розмірі 4,5 млрд. дол. Це була найбільша допомога, надана Росії зі останній десятирічній період.

Загалом 1991–1993 роки ввійшли в історію відносин США і Росії як «медовий місяць». Це були роки романтичних завичених очікувань з обох боків.

Незважаючи на візуально партнерські і навіть дружні відносини двох лідерів, ідеї і дух партнерства у США були фактично вже розвіяні у 1993 році.

Сильно вплинули на громадську думку США події жовтня 1993 року і грудневі вибори до Державної думи Росії. Відносний успіх ультранационалістів на виборах до Державної думи отримав дещо перебільшену оцінку у США і в Європі. Вже пізніше розібралися в тому, що Жириновський і його гнівні декларації є ніщо інше, як політична клоунада, але пересічний житель Заходу був серйозно наляканий.

Західні політологи та експерти підняли на щит тему неоперської політики Росії. Приводом для реанімації цієї теми стала надмірна увага Росії до становища 25 млн. росіян у близькому зарубіжжі і проголошення інтеграції СНД одним з найважливіших пріоритетів зовнішньої політики Росії.

Наприкінці 1993 року чітко окреслилися нові підходи адміністрації Клінтона стосовно Росії: прискорення процесів консолідації Європи, розширення і зміцнення НАТО, тобто розширення зони демократії і стабільності без участі Росії; зміцнення незалежності країн СНД, прагнення створити певну противагу Росії з низки колишніх радянських республік, таких як Україна, Узбекистан, Азербайджан; прагнення не допустити інтеграції СНД у будь-якій формі, тим більше відновлення колишнього СРСР як єдиної країни; прагнення посягти у керівних елітах колишніх радянських республік страх і недовіру до Росії; певне дистанціювання від Росії, відкрите прагнення показати, що Росія не є ні головним пріоритетом політики США, ні стратегічним партнером; прагнення слідувати тезі, яка декларувала, що Росія і США завжди будуть суперниками, незалежно від форми правління в Росії; прагнення підтримувати у певних межах реформаторський курс уряду Росії з тим, щоб не допустити словзання країни до хаосу.

Таким чином, Росія, поставлена у жорсткі геополітичні рамки, за дозованої підтримки Заходу, надовго буде зайнята проблемами виживання і самозбереження, що виключатиме її активну участь у світових справах.

Все ж після підписання Вашингтонської хартії та Договору СНО-2 Росія продовжувала дії у дусі співпраці з США: визнала незалежність держав СНД і розпочала виведення своїх військ з Прибалтики і Кавказу, підтримувала на першопочатках американську політику в Іраку та Югославії. Щоправда, у

1992 році і частково у 1993 році Москва діяла і автономно, незважаючи на загалом прозахідну політику: лобювала підвищення ролі ОБСЄ як альтернативи розширенню НАТО; уклала колективну угоду з країнами СНД; здійснила заходи щодо нормалізації відносин з Китаєм, Індією. 1994 року Росія вивела свої війська з Німеччини, через рік підписала з НАТО угоду «Партнерство заради миру». Натомість Захід відповів просуванням на Схід. У 1995 році США офіційно оголосили про своє рішення відчинити двері для нових членів НАТО – колишніх учасників радянського блоку.

Відставка А.Козирєва у січні 1996 року і призначення Є.Примакова міністром закордонних справ започаткувала новий період у зовнішній політиці Росії, спрямованої, на думку російських експертів, на забезпечення російських національних інтересів. Її головні напрямки зводилися до наступного: главенство Росії на просторі СНД у питаннях безпеки; підвищення ролі ОБСЄ і РВ ООН у розв'язанні конфліктів; відміна економічних санкцій ООН проти Іраку і Югославії; Росія висловилася на початку Косовської кризи за право Югославії застосовувати для свого захисту і територіальної цілісності будь-які заходи. Коли у липні 1997 року у Мадриді було прийнято рішення про розширення НАТО (Чехія, Польща і Угорщина), Москва організувала широкомасштабну кампанію і погрожувала розпочати нову «холодну війну».

Проте врешті-решт Росія погодилася на прийом до НАТО Вишеградської групи, а 27 травня 1997 року підписала угоду з Альянсом про створення Ради «Росія-НАТО». Сполучені Штати все ж не звернулися до цієї Ради, коли було прийняте рішення вперше за історію НАТО про силову акцію за межами зони традиційної відповідальності НАТО – бомбардування Югославії, яке тривало з 24 березня по 10 червня 1999 року.

На початку операції проти Югославії держсекретар М.Олбрайт оголосила, що белградський уряд капітулює на четвертий день. Але цього не сталося. На 78-й день бомбардувань Югославії Кремль допоміг Заходу, який перед тим не погодив свої дії з Росією. Прем'єр-міністр Росії В.Чорномірдин, відряджений до Белграда, буквально заставив президента Милошевича підписати капітуляцію. НАТО окупувало Косово і практично повністю

ізолювали невеликий російський військовий контингент (3 тис. осіб). Захід також повністю проігнорував єдине прохання Росії утворити спеціальні анклави довкола історичних православних монастирів і Косового поля, щоб 100–200 тис. місцевих косовських сербів змогли знайти притулок і уникнути насильства з боку Армії визволення Косова.

Таким чином, американо-російські відносини 1993–1999 років названі «роками краху ілюзій». Вони досягли найнижчої точки свого розвитку і знову у світі заговорили про можливість відновлення «холодної війни», але тепер вже між США та Російською Федерацією.

2000 рік приніс зміни у вищому керівництві як Росії, так і Сполучених Штатів. В.Путін виконував з 1 січня 2000 року функції президента Росії, а весною цього ж року переміг на російських президентських виборах. На президентських виборах США перемогу отримав представник республіканської партії Дж.Буш-молодший, який під час виборчої кампанії зробив чимало жорстких заяв щодо Росії. Він та його команда критикували Клінтона за помилки і упущення в російській політиці і одверто говорили про наміри змінити курс щодо Росії.

Тим часом президент Росії В.Путін здійснив низку кроків з метою усунення суперечностей з Заходом: вивів російський ВМФ з бази у Камрані (В'єтнам), припинив діяльність російської станції стеження у Лурдесі (Куба). З російського благословення американські збройні сили змогли використати військові бази в Узбекистані, Таджикистані і Киргизії, побудовані, до речі, радянськими вояками під час війни з моджахедами в Афганістані.

Новий, третій, період у американо-російських відносинах розпочався, на думку експертів, після подій 11 вересня 2001 року у США. Росія без коливань, негайно підтримала США, які зазнали нападу з боку міжнародного тероризму. Тим самим була закладена основа для поживлення відносин між обома країнами і їх переходу на більш вищий рівень.

Восени 2001 року відбулася у Техасі перша зустріч лідерів двох країн. В.Путін та Дж.Буш-молодший пішли один одному на поступки: Росія погодилася на розширення НАТО на схід аж до країн Балтії та навіть на перегляд Договору про ПРО від

1972 року. Росія активно включилася у створювану США анти-терористичну коаліцію, підтримала дії США проти режиму талібів, зокрема, американським спецслужбам була передана значна частина інформації по Афганістану. Натомість США змінили тональність своїх заяв щодо дій російської армії у Чеченській республіці. Вони частково погодилися на наявність зв'язку між чеченськими сепаратистами і міжнародними терористами. Вашингтон також пообіцяв своє сприяння при вступі Росії до Світової організації торгівлі.

Російські експерти писали у ці дні, що вперше у своїй історії після монголо-татарського іґа Росія опинилася в ролі молодшого партнера в коаліції, у даному випадку у антитерористичному союзі, керованому Штатами.

У США тоді наголошували принаймні на чотири обставини, які підвищують значущість відносин з Росією у порівнянні з найближчими західноєвропейськими союзниками: Росія володіє значним впливом на азійські держави; вона має боєздатні війська та транспортну авіацію; Москва реально зацікавлена у боротьбі проти ісламського фундаменталізму.

Весною 2002 року відбулася нова зустріч керівників Росії та держав-членів НАТО у Римі. Головний результат цієї зустрічі полягав у підписанні нового формату співпраці – Рада «Росія-НАТО».

У подальшому Вашингтон декларував намір скасувати поправку Джексона-Веніка щодо Росії, надання їй статусу країни з ринковою економікою і, нарешті, намір реалізувати ідею-план британського прем'єра Т.Блера щодо трансформації взаємин Росії і НАТО із системи «19+1» у систему «20». За блерівським планом Росія мала б долучитися до Вашингтонського договору (можливо, без параграфу 5). Таким чином, Росія входила б до НАТО не як величина, яку тільки консультують, а як інтегральна частина нової безпеки в Європі з глобальними функціями. Проте 7 грудня 2001 року союзники по НАТО відхилили ідею «20», через декілька днів цього ж року США заявили про свій вихід із Договору про ПРО від 1972 року, у листопаді 2002 року Альянс оголосив про своє розширення у східному напрямку. До того ж віце-президент Р.Чейні, міністр оборони Д.Рамсфельд і радник президента з національної безпеки

К. Райз були одвертими скептиками новоз'явленого союзу з Росією. Натомість держдепартамент на чолі з К. Пауеллом і міністр торгівлі Д. Еванс були прихильниками тісного союзу з Москвою.

Так само США скористалися війною з міжнародним тероризмом для розширення свого впливу у серці Євразії – в Афганістані, Узбекистані, Таджикистані, Киргизії. Так, Вашингтон отримав в оренду авіабази Ханабад (на 25 років) і Какайду в Узбекистані. У березні 2002 року Штати оголосили про збільшення втричі допомоги Ташкенту. Також була підписана угода про надання кредиту у 55 млн. дол. для розвитку малого узбецького бізнесу. США відкрили декілька училищ для підготовки сержантського складу узбецької армії. Проводилися спільні військові навчання американських та узбецьких підрозділів.

На території Киргизії американці взяли в оренду авіабазу Манас, реконструювавши одноіменний аеропорт, що дозволило їм дислокувати тут понад 3 тис. американських вояків та техніку. Завдяки цьому авіація США отримала можливість контролювати простір не тільки Афганістану, але й інший конфліктний регіон – індо-пакистанський кордон. У зоні досяженості американської авіації опинилися західні райони Китаю, Узбекистану, Таджикистану і найбільші міста Казахстану.

У Таджикистані американці отримали бази у Душанбе і Кулябі. Необхідно мати на увазі, що оренда давала цим країнам суттєве поповнення бюджетів, якщо врахувати, що США – дисциплінований платник орендних зобов'язань.

Вперше в історії американські збройні сили висадилися у Закавказзі: в Грузії та Азербайджані.

Не справдилися також російські очікування щодо фінансової допомоги з боку США, які списали або реструктурували борги низки країн: Польщі, Югославії, Йорданії, Пакистану. Більше того, у березні 2002 року США запровадили нові тарифи (до 30%) на російську сталь. У відповідь Москва запровадила заборону на імпорт американської курятини, яка поставлялася 38 американськими штатами і оцінювалася у 600 млн. дол.

Росія намагалася діяти адекватно: здійснювала продаж зброї Індії, поставки ядерних мирних технологій та зброї Ірану, країнам «третього світу». Військовий бюджет Росії на 2005 рік було збільшено на 90 млрд. крб. (на 27,6%). Президент РФ Путін

заявив, що у разі потреби, буде «відрізано» шмат від соціальної сфери на користь військової.

9 листопада 2004 року В.Путін підписав закон «Про ратифікацію Кіотського протоколу», який таким чином набрав чинності в Росії, приєднання якої до цього протоколу дозволило протоколу набрати чинності загалом. Нагадаємо, що Кіотський протокол був підписаний 1997 року на саміті ООН. Учасники зустрічі зобов'язалися скоротити на 2012 рік викиди парникових газів в атмосферу на 5,2%, виходячи із обсягів 1990 року. Щоб протокол був зреалізований, необхідно було його ратифікувати країнами, частка викидів парникових газів яких становить 55%. США не приєдналися до Кіотського протоколу.

Нова зустріч В.Путіна і Дж.Буша-молодшого під час 60-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (14–17 жовтня 2005 року) дозволяє констатувати, що їхні висловлювання були зроблені у партнерському дусі. Дж.Буш висловив свою надію, посилаючись на запевнення російського президента, що демократія у Росії розвиватиметься у поступальному русі.

Проте наступні події засвідчували про суттєве «похолодання» американо-російських відносин. У відповідь на рішення США накрити Польщу та Чехію протиракетним щитом російський президент заявив, що його країна звільняється від зобов'язань дотримуватися положень Договору про ліквідацію ракет середньої дії. Так само В.Путін оголосив про вихід Росії з Договору про обмеження звичайних збройних сил в Європі (ДОВСЕ), підписаного 19 жовтня 1990 року у Парижі представниками 22-х країн НАТО і ОВД. Росія відновила також польоти стратегічних бомбардувальників.

Загалом на Заході сформувався консенсус з двох питань: Росія повертається до неоімперської політики; Росія дрейфує у бік авторитарного режиму. Ці тенденції, на думку американських аналітиків, перешкоджають налагодженню співпраці між двома країнами.

В економічному співробітництві з США Росія зацікавлена насамперед у розвитку торгівлі, залученні капіталу, розширенні науково-технічної співпраці, залученні американських інвестицій, технологій, ноу-хау, які б сприяли модернізації російської економіки. Науково-промисловий потенціал Росії у

поєднанні з природними ресурсами і кваліфікованою робочою силою відкриває потенційні можливості для кооперації з американськими фірмами.

У червні 1992 року стала чинною домовленість про надання одне одному режиму найбільшого сприяння. Це, щоправда, не означало, що США скасували поправку Джексона-Веніка, яка продовжувала діяти. Але американська адміністрація домоглася згоди конгресу надати Росії режим найбільшого сприяння на 1 рік. З цього часу цей режим надавався Росії щорічно.

Проте рівень американо-російських торговельно-економічних відносин досить невисокий. Це пояснюється низкою причин.

Найперше – впливом наслідків холодної війни і збереження різного роду обмежень, запроваджених у свій час Вашингтоном для економічного виснаження СРСР. Після прийняття американським конгресом у 1993 році закону «Про дружбу з Росією та іншими незалежними державами» у США були переглянуті понад 70 дискримінаційних законодавчих актів. На РФ була поширена Генеральна система торговельних преференцій, що сприяло тому, що частина російських товарів ввозилась на американський ринок без мита.

По-друге, США не надали Росії режиму найбільшого сприяння у торгівлі, хоча у 1994 році було призупинено дію щодо Росії поправки Джексона-Веніка, яка була внесена ще 1974 року до Закону про торгівлю. Кожен рік дія цієї поправки призупиняється, але режим найбільшого сприяння у торгівлі США з Росією не має постійного і безумовного характеру. Формально ця поправка до цих пір не скасована.

По-третє, зберігається також дискримінаційна система поділу країн-імпортерів американської обчислювальної техніки на різні категорії за «рівнем ризику» у плані розповсюдження ЗМУ і засобів її доставки. Характерно, що Росія віднесена до передостанньої – третьої – категорії за рівнем благонадійності.

По-четверте, надто велика різниця між економічними рівнями двох країн. У 2001 році ВВП США становив 10,1 трлн. дол., а ВВП Росії – 310 млрд. дол. У 1990-і роки ВВП США щорічно збільшувався майже на 3%, а російський – скорочувався приблизно на 6%. У глобальному масштабі на частку США припадає приблизно 4,5% населення, але понад 30% ВВП і приблизно по-

ловина капіталізації світового ринку, а на частку Росії – близько 2% населення, 1% ВВП і менше 0,1% капіталізації ринку. Це означає, що економічно Росія не може конкурувати з США.

Російський економічний потенціал зможе запрацювати на повну силу тільки у тому випадку, якщо вдасться розв'язати з Вашингтоном у рамках двосторонніх і багатосторонніх домовленостей такі питання, як списання радянських і довгострокова реструктуризація російських зовнішніх боргів; зняття обмежень на експорт російської продукції на американський ринок; надання державних гарантій США приватним інвестиціям у Росію; узгодження пільгових умов для вітчизняної промисловості і фінансового сектора при вступі до СОТ; досягнення домовленостей, які дозволять повернути до Росії нелегально вивезені капітали.

Частка Росії в американській зовнішній торгівлі – менше 1%, а частка США в російській значно вища – приблизно 10%. Близько 80% експорту РФ до США – сировина і напівфабрикати. Його основні статті – дорогоцінне каміння і метали, алюміній, продукція чорної металургії і хімічної промисловості. Питома вага експорту російських машин та обладнання у 2001 році становила менше 6%. У той же час більша половина американського експорту до Росії становить продукція машинобудування. Ще одна важлива стаття поставок з США до Росії – продукти.

Американські компанії є лідерами серед зарубіжних фірм за обсягом інвестицій у російську економіку. За даними Держкомстату РФ, на початку 2002 року США обіймали перше місце за обсягом інвестицій у Росії – понад 4 млрд. дол. Американські капіталовкладення поступають переважно у паливно-енергетичний комплекс (приблизно 60%), а також у харчову промисловість, торгівлю і громадське харчування, кольорову металургію і металообробку.

Разом з тим, було б помилкою недооцінювати значення економічної взаємодії Росії і США. Відомо, що у глобальній економіці США займають провідну роль. Вашингтон відіграє провідну роль у МВФ, Світовому банку, СОТ тощо. Тому від США залежить значною мірою умови, на яких Росія інтегрується у ці організації.

Упродовж десятиріччя після розпаду СРСР США і ЄС відмовлялись визнати Росію країною з ринковою економікою. В червні 2002 року Міністерство торгівлі США прийняло рішення про визнання ринкового статусу Росії за американським торговельним законодавством, що дає російським експортерам можливість доводити обґрунтованість продажної ціни при антидемпінгових розслідуваннях.

Під час московського саміту у травні 2002 року (зустріч Дж. Буша-молодшого і В.Путіна) було заявлено про розвиток російсько-американських економічних зв'язків. США зобов'язувались сприяти прийняттю Росії до СОТ на недискримінаційних умовах. Прийнято рішення про початок двостороннього діалогу у сфері енергетики з метою забезпечення стабільності цього світового ринку. Перед поїздкою американського президента до Росії у травні 2002 року йому була підготовлена справа, у якій вказувалось, що РФ займає друге місце після Саудівської Аравії за видобутком (близько 7 млн. барелів щоденно) і експортом (близько 5 млн. барелів щоденно) нафти, а енергетика (головним чином нафта і природний газ) забезпечують 40% російського експорту і 13% ВВП. Щоправда, більша частина нафтового експорту припадає на Європу.

Незважаючи на те, що поставки російської нафти до США вигідні лише у період високих цін, адміністрація США за рахунок політичного ресурсу цілком може зробити так, щоб ці поставки здійснювались регулярно. Зі свого боку американці повинні будуть реконструювати свої нафтопереробні заводи, які розраховані на арабську нафту, а не російську марки Urals.

Контури енергетичної співпраці між Росією і США вже окреслились. У 2002 році перші поставки в Америку розпочала компанія «ЮКОС», які відправила три танкери з нафтою до США. Реально спеціалісти вважають найбільш перспективними три шляхи доставки російської нафти до США: через Мурманськ, або Хорватію, або через Сахалін. Але для цього необхідна велика робота. За найбільш оптимістичними прогнозами, російські поставки будуть сприяти зниженню залежності США від близькосхідної нафти, оскільки РФ може задовольнити до 10% їхнього імпорту сирої нафти.

Особливе значення має така форма російсько-американської економічної співпраці, як безоплатна допомога у знищенні російських ЗМУ. У 1990-і роки конгрес асигнував на це 2,7 млрд. дол. Американська допомога значно перевищує витрати федерального уряду Росії.

На частку США припадає близько 5% зовнішнього боргу Росії. Загальна сума державного зовнішнього боргу Росії (з урахуванням радянських боргів) становить 160–170 млрд дол. На його виплату Росія щорічно витрачає 25–30% доходів федерального бюджету.

Розв'язання цього питання пов'язане з прийняттям американським конгресом закону, який би передбачав списання російських зовнішніх боргів у тому разі, якщо Росія буде використовувати вивільнені гроші на реалізацію програми з ліквідації ЗМУ. Відповідний «Закон про скорочення російського зовнішнього боргу в обмін на нерозповсюдження» був прийнятий обома палатами американського конгресу 30 вересня 2002 року і підписаний президентом. Отже, президент отримав право повністю або частково списати борги Росії перед США (у тому числі і успадкований від СРСР), у тому числі 480 млн. дол. по ленд-лізу і 2250 млн. дол. сільськогосподарських кредитів.

Росія складає конкуренцію США у сфері звичайних озброєнь і ядерних технологій невійськового призначення. Але західні ринки для таких видів російської продукції практично закриті. Тому російський ВПК реалізує майже половину цієї продукції в Азії. Це викликає жорсткий спротив з боку США, які незадоволені співпрацею Росії з «країнами-ізгоями». Найбільш серйозні американо-російські протиріччя у цьому сенсі існують у зв'язку з будівництвом атомної електростанції в Ірані. США застосували санкції до низки російських організацій та інститутів.

Політичні міркування продовжують негативно позначатись на економічній співпраці, низький рівень якої сповільнює формування американо-російського стратегічного партнерства.

Розвиток американо-українських відносин: проблеми та перспективи

За документальними даними, напередодні Паризької конференції 1919 року делегація США мала щодо «українського питання» таку позицію: 1) Треба підтримати Українську самостійну державу, тому що український народ дуже розвинений і заслуговує на підтримку; 2) Рекомендується..., щоб Східна Галичина була об'єднана з Україною; 3) Рекомендується, щоб Кримський півострів належав Україні, як до свого природного материка.

Проте вже на самій Паризькій конференції цю реалістичну пропозицію було переглянуто. Коли Україна боролася за свою незалежність упродовж 1917–1920 рр., Захід просто споглядав, як її було включено до складу СРСР. Якби тодішня точка зору В.Вільсона щодо України отримала підтримку на міжнародній конференції, то новітня історія не тільки України, але й Європи була б іншою.

Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 року, в якій Україна проголосила свою нейтральність, позаблокованість у майбутньому і дотримання трьох неядерних принципів, українське керівництво сподівалось, що американська адміністрація підтримає гасло незалежності України і надасть їй конкретну допомогу. Але США визнали Україну як незалежну державу 26 грудня 1991 року, а дипломатичні відносини встановили 2 січня 1992 року. Першим послом США в Україні був український емігрант Роман Попадюк.

31 серпня 1991 року президент США Дж.Буш-старший відвідав Київ (після відвідин Москви) і застеріг радянські республіки і Україну зокрема від «самовбивчого націоналізму». «Протизаконний розрив з Москвою, – говорив він, виступаючи з трибуни Верховної Ради України, – може призвести до небезпеки «безнадійної ізоляції». Безпрецедентним було і те, що текст своєї промови Буш показав Горбачову. Тональність промови американського президента у Києві була великою несподіванкою для України. Така американська політика щодо України дістала назву «курячої сліпоти», або «котлети по-київськи». США не бачили необхідності у тому, щоб Україна стала незалежною. США

значною мірою остерігались радикального українського націоналізму. Історія повторилась. Чому так сталося?

Річ у тім, що швидкість, з якою на політичній мапі світу з'явилося замість радянської імперії 15 суверенних держав, була також найбільшою несподіванкою для творців зовнішньої політики США. На час розвалу СРСР мозкові центри США не виробили чітких концепцій відносин з новими країнами.

Попри це, неважко простежити один важливий чинник вибору США в умовах розвалу СРСР: Вашингтон, сповідуючи глобалістський підхід, віддавав перевагу двостороннім відносинам лише з ослабленою Москвою, як виразницею колективних інтересів та відповідачкою за дії республік экс-СРСР. США не хотіли мати стосунки з низкою строкатих, недосвідчених, неплатежездатних контрагентів в особі пострадянських держав, а, можливо, квазідержавних утворень, не маючи для цього необхідних механізмів та інструментарію. Краще спілкуватись з одним партнером, потенційно багатим, тобто Росією.

Разом з тим, в американських політичних та урядових колах побутувало декілька теоретичних концепцій політики щодо України:

1. Поміркованого глобалізму, який передбачав орієнтацію з усіх пострадянських республік на Росію, надаючи Україні другорядного значення. Ця концепція панувала під час президентства Дж.Буша-старшого і у перші місяці перебування у Білому домі Б.Клінтона;

2. Радикального глобалізму, спрямованого на подальше ослаблення Росії і відведення Україні роль основного інструмента противаги відродженню російського імперіалізму;

3. Концепція регіоналізму, причіпники якої розглядали Україну як частину європейської центрально-східної спільноти, виступали за утворення за участю України регіональних організацій, які запобігатимуть відродженню диктату Росії, і сприятимуть залученню України на Захід. Прихильником такого підходу був Зб.Бжезинський, який появу незалежної України виокремлює як одну із найбільш значущих подій ХХ століття.

4. Концепція диференційованого підходу передбачала широкий спектр рекомендацій щодо України: від форпосту у стримуванні російської загрози до фінансової і оборонної допомоги та до підтримки ядерного статусу України.

Розвиток співробітництва зі США є одним із зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави, що закладено у базовому документі «Основні напрямки зовнішньої політики України», ухваленому Верховною Радою України 2 липня 1993 року.

Міжнародно-правова база американо-українських відносин

Так, між обома країнами було укладено Угоду про гуманітарне та техніко-економічне кооперування від 7.05.1992 р.; Договір про співробітництво Президії Верховної Ради України та Дослідницької служби Конгресу від 15.03.1993 р.; Міжурядову угоду про науково-технологічне кооперування від 4.03.1994 р.; Спільну американо-українську заяву, підписану у березні 1994 р.; Договір між Україною і США про заохочення та взаємний захист інвестицій від 21.10.1994 р.; Хартію українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, підписану лідерами обох держав у листопаді 1994 року, яка відкрила шлях до повномасштабного співробітництва у політичній, економічній, науково-технічній, гуманітарній та інших галузях.

В історії американо-українських відносин варто виділити в окремий період 1991–1994 роки, під час якого відносини між Україною і США були нестабільними. Тоді для США головним було, щоб Україна позбавилась ядерної зброї. У травні 1992 року президент України Л.Кравчук побував з офіційним візитом у США. Серед питань, які розглядались на двосторонній зустрічі: питання інвестицій; ядерне роззброєння; діяльність Корпусу миру в Україні. Підсумовуючи результат зустрічі, Дж.Буш заявив: «США і Україна повинні бути не просто друзями, а й партнерами». Проте у цьому ж році Вашингтон приймав Б.Сльцина на значно вищому рівні, ніж українського президента. Тоді ж США і Росія підписали «Хартію американо-російського партнерства і дружби». З Україною мови про аналогічний документ під час зустрічі Л.Кравчука і Дж.Буша у 1992 році не було. Такий документ з Україною буде підписано у 1994 році. В липні 1996 року Україна передала ядерну зброю Росії. Ще у січні цього ж року Росія, США і Великобританія підписали спільний меморандум про надання Україні гарантій безпеки. Згодом до цього меморандуму приєдналися Франція і Китай.

З середини 1990-х років американо-українські відносини набрали більш активного характеру. Влітку 1994 року під час візиту Л.Кравчука до США було парафоровано Хартію про українсько-американське партнерство, дружбу і співробітництво», а у листопаді цього ж року під час візиту Л.Кучми до Вашингтона ця «Хартія» було підписано. Але необхідно пам'ятати, що хартія – це не є договір, вона не передбачає взаємних зобов'язань. Під час цих двох візитів українських президентів були підписані угоди про пільги у торгівлі, про захист інвестицій, про співпрацю між військовими міністерствами і оборонними структурами; в аерокосмічній галузі розроблено проект «Морський старт».

У травні 1995 року відбувся візит Б.Клінтона до України. Тоді США виділили 250 млн. дол. на розвиток охорони здоров'я, агропромислового комплексу; визнали Україну як країну з перехідною економікою. Так само США ініціювали антидемпінгові розслідування в Україні у сфері сталеливарної галузі, в якій Україна конкурує з США.

У 1997 році на Мадридському саміті НАТО Україна підписала за підтримки США Хартію про особливе партнерство з НАТО. Україна також була першою країною серед СНД, яка взяла участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру». Від США Україна отримала 10 млн. дол. для побудови нового укрита над ЧАЕС.

У 1998 році відбулося певне похолодання американо-українських взаємин через те, що Україна підписала контракт з Іраном на поставку турбін. США вимагали від України відмови від цього контракту. Українське керівництво піддалося тискові і втратило значні кошти від розриву угоди з Іраном. Зате США оголосили про стратегічне партнерство з Україною. Підтвердженням стала і співпраця у 1999 році у Косово, куди був відряджений український контингент за кошти США (2,2 млрд. дол.). У 2001 році Україна відкрила свій повітряний простір для американських літаків, які направлялись до Афганістану.

Починаючи з 2001 року, у взаєминах США і України нагромадилася низка проблем: касетний скандал, вбивство Г.Гонгадзе, продаж кольчуг. Все це створювало авторитарний і недемократичний імідж нашої держави. До того ж, Україна змінювала свої зовнішньополітичні орієнтири: так у 2001 році оголосила перехід від багатовекторності у зовнішній політиці до од-

новекторності, тобто курс на Захід, який щосили критикував Україну. Одночасно Україна продовжувала співпрацю з Росією і СНД, заявила про участь у будівництві Єдиного економічного простору. До 2003 року президент Кучма не здійснив жодного візиту до країн «великої сімки», лідери яких не хотіли спілкуватись з українським президентом, а країну вважали недемократичною.

Україна використала у 2003 році підготовку США до війни з Іраком і спромоглася вийти з ізоляції. У лютому 2003 року США звернулись до України з пропозицією надати окремий батальйон радіаційного, хімічного і бактеріологічного захисту. Україна офіційно не підтримала акцію США проти Іраку, але, відправивши батальйон, вона потрапила до списку 48 країн-союзниць США по антиіракській коаліції.

Що можна очікувати у майбутньому у розвитку американо-українських відносин? Пропонується три варіанти: 1) «негативно-активний», який передбачає, що США, критикуючи Україну, перейдуть водночас до активних дій у співпраці з нею; 2) «негативно-пасивний», який передбачає заморожування відносин і очікування реальних змін в Україні; 3) «збалансованого втручання», який передбачає поділ політики щодо України на два рівні: перший – це стосунки з українською владою, які можуть бути заморожені, а другий рівень – це робота з демократично налаштованими політичними партіями, вихід на громадянське суспільство, його структури, зміцнення основ і цінностей громадянського суспільства, підтримка вільної преси, наукової і інтелектуальної еліти.

Економічні стосунки США і України. Влітку 1992 року було підписано американо-українська торговельна угода, а з січня 1994 року діє Державна корпорація іноземних інвестицій США (ОПІК) в Україні, яка страхує американські проекти від політичних ризиків. Щоправда, у 2005 році операції ОПІК в Україні призупинені через те, що були експропрійовані застраховані корпорацією вкладення. Експортно-імпорتنний банк США підписав у 1999 році з урядом України угоду про заохочення взаємних торговельних проектів.

Сполучені Штати на першопочатках підтримували Київ у його прагненні вступити до СОТ; американський технічний радник постійно працював з українським урядом у контексті

надання йому консультативної допомоги з питань вступу до цієї організації. Планувалось, що Україна стане членом СОТ наприкінці 2004 року.

Разом з тим, Україна на практиці не користувалась статусом рівноправного партнера у взаєминах з США: до 2006 року не була знята поправка Джексона-Веніка. Американці також висловлювали незадоволення тим, як в Україні дотримуються прав на інтелектуальну власність. У 2004 році була досягнута домовленість на вищому рівні щодо розробки і реалізації спільного плану у цій сфері. Україна, за визнанням американців, повністю виконала свої зобов'язання, прийнявши низку законів і рішень у цьому плані. Проте на практиці закони та інші акти порушуються і на Україну щорічно накладаються штрафи у вигляді підвищених мит на деякі товари із США на суму до 75 млн. дол. Вашингтон в останні роки регулярно висловлює незадоволення умовами ввозу в Україну продукції американського птахівництва. Україна запроваджує заборону на імпорт м'яса, при виробництві якого використовуються певні біостимулятори.

Частка американської торгівлі з Україною порівняно невелика: її обсяг в 2004 році становив майже 1,1 млрд. дол., або 0,02% сукупного зовнішнього товарообігу США. Це означає, що Україна займає 83-є місце серед торгових партнерів США.

США зводять торгівлю з Україною з постійним дефіцитом і залишаються для неї другорядним торговельним партнером. Головні поставщики українського ринку – Росія (32%), Німеччина (12%), Туркменія (7%), Польща (6%), Італія (4%). Основні покупці українських товарів – Росія (19%), Італія (7%), Туреччина (6%), Німеччина (4%), Китай (4%). Питома вага США в імпорті і експорті України дорівнює 2%.

Американці продають українцям переважно енергетичне обладнання (парові турбіни, електрогенератори), літаки і авіаційне і телекомунікаційне обладнання, контрольно-вимірювальні і аналітичні прилади, комп'ютери, оптичне, медичне і хірургічне обладнання, вантажні і легкові машини, тютюн. Україна експортує до США головним чином чавун, порошок і напівфабрикати з чорних металів, хімікати, рідкоземельні метали, алюміній, сірку, цемент, а також верхній одяг.

У 2004 році експорт США в Україну склав 388 млн. дол., а імпорт з України до США склав 706 млн. дол.

Сполучені Штати займають перше місце щодо інвестицій в українську економіку. На початок 2004 року на американські інвестиції припало 18% від усіх іноземних інвестицій, вкладених в Україну; на другому місці знаходився Кіпр (10%), на третьому – Великобританія ((9,5%), далі – Німеччина і Нідерланди – по 7%, Росія – 6%.

Найбільш перспективними галузями народного господарства України для експорту американських товарів і послуг, а також капіталовкладень є інформаційні технології і телекомунікації, енергетика, виробництво сільськогосподарських машин, модернізація аеропортів, харчова промисловість, виробництво медичної техніки тощо.

У жовтні 2007 року Україна підписала угоду з американською корпорацією «Венко» про розподіл нафти і газу, які будуть видобуватись на континентальному шельфі Чорного моря. «Венко» виграла у 2006 році відкритий конкурс серед 17 компаній з 7 країн світу. Угода підписана на наступні 30 років і передбачає вкладення в українську економіку 15 млрд. дол. інвестицій. Першим кроком у виконанні угоди буде геологічна розвідка запасів енергоносіїв на шельфі поблизу Керчі. За попередніми оцінками, вони становлять 10,8 трлн. кубічних метрів газу, яких нинішніх темпах споживання повинно вистачити на 140 років. Окрім газу, планується видобуток нафти близько 200 млн. тонн (цього вистачить на 16 років). Безпосередньо видобуток газу і нафти планувалось розпочати 2010 року. Президент «Венко» заявив, що Чорне море у плані видобутку нафти і газу залишається нині єдиним майже неосвоєним регіоном у світі. Щоправда, видобуток тут ускладнюється тим, що середня глибина моря становить 2000 метрів. Вітчизняне виробництво бурового обладнання недостатнє; сучасні технології відсутні. Викачувати нафту з глибини 1800 м українці не можуть, а чимало покладів розташовані на глибини 3–4,5 тис. м.

Таким чином, потенціал американо-української економічної співпраці є досить потужним.

Азійський вектор зовнішньої політики США. Фактори впливу на формування американської політики в Азії

Головним фактором, який визначає напрямки політики США в різних регіонах Азії на рубежі ХХ – початку ХХІ століття, є відчуття незаперечної могутності та відсутність конкурента. Традиційний суперник часів «холодної війни» (СРСР) зник, Європейський Союз не має амбіцій, ні сил для активної політики в Азії. Натомість США мобілізувались й активізувались після терактів 11 вересня 2001 року: домоглись легкої перемоги у війні у Перській затоці на початку 1990-х років, бомбардування Сербії також не зустріло серйозної протидії у світі, до того ж під час операції на Балканах США не втратили жодної людини. Економіка країни наприкінці 1990-х років стрімко зростала, біржеві індекси били всі рекорди. США досягли апогею своєї могутності.

Іншим формуючим фактором політики США як у світі, так і Азії, стало усвідомлення ними своєї вразливості. Провідну роль у цьому зіграли терористичні атаки на американські міста у 2001 році. Технологічна революція у поширенні інформації і у комунікаціях, а також глобальна тенденція приватизації цих сфер перерозподілила ролі у світовій політиці – від великих до більш менших країн і від держави до приватних осіб. Цей перерозподіл можливостей впливу на міжнародну політику торкнувся у першу чергу невеликих держав, неурядових організацій (НУО), а інколи і приватних осіб наносити шкоду великим державам і всій системі міжнародної безпеки. У світовій політиці розвивається явище, яке можна назвати «приватизацією права на застосування сили», або, за висловом Дж.Наая, «приватизація війни».

Третім фактором стало відчуття американцями своєї винятковості і, як це не парадоксально, самотності у світі. ООН є все менш ефективною організацією і є затісною для єдиної наддержави. Союзники в Європі і Азії мало що можуть запропонувати у якості допомоги військово-політичній машині США. До того ж їхнє бачення сучасного світопорядку розходиться з американським. Нові регіональні держави поки що не виглядають в очах США рівними та гідними партнерами.

Четвертим фактором, який впливає на формування зовнішньополітичної діяльності США в Азії, є інтенсивна ідеологізація їхньої зовнішньої політики. Йдеться про американський месіанізм, який фактично з'явився з часу появи США на міжнародній арені, він мав місце під час «холодної війни» і особливо набрав сили з початком 1990-х років. З приходом до влади Б.Клінтона американці остаточно утвердились у тому, що розповсюдження ідеалів свободи і демократії у світі – найкраща гарантія захисту різноаспектних американських інтересів, у тому числі і інтересів національної безпеки.

Необхідно виділити ще один фактор, який дав адміністрації Буша більшу свободу у визначенні американської зовнішньої політики. Йдеться про втрату пересічними американцями наприкінці 1990-х років інтересу до зовнішньополітичної проблематики. Про це свідчать опитування громадської думки. Прикладом цього твердження може слугувати і те, що упродовж 1990–2000 років провідні американські телекомпанії на дві третини скоротили свою кореспондентську мережу за кордоном. Інша тенденція, яка окреслилась в американському суспільстві, стосується його зростаючої зверхності. Все більше американців мають непохитну впевненість у всемогутності і невразливості своєї країни і тому, з їхньої точки зору, співпраця з іншими країнами не є вкрай важливою.

Світоглядні основи і пріоритети політики США в Азії. Американське бачення сучасного світу значною мірою базується на теоретичних концепціях світової конфліктності (так звані алармістські концепції), яка наступила після завершення «холодної війни», висунутими американськими експертами, політологами і соціологами. Найбільш впливові моделі конфліктності були розроблені такими відомими вченими, як Ф.Фукуяма, С.Гантінгтон, Т.Фрідмен, П.Кеннеді, Р.Каплан та іншими.

Ф.Фукуяма у своїй теорії «кінця історії» вважає, що з розпадом СРСР завершився один період історії, для якого було характерним існування тоталітарних держав, і розпочався новий, політичною вершиною якого є перехід держав до ліберально-демократичного устрою, характерного для країн сучасного Заходу. Джерелом конфліктності у нову епоху, за Фукуямою, буде протистояння «історичних» країн (ті, які ще йдуть по шляху істо-

ричного розвитку) і «постісторичних» (ліберальних демократій). Американський вчений вважає, що з переходом всіх країн до ліберальних демократій припиниться конфліктність у світі.

В основі концепції «зіткнення цивілізацій», запропонованої С.Гантінгтоном, лежить визнання того, що сучасний світ не є єдиним і універсальним, а, навпаки, складається з декількох чітко окреслених цивілізацій. Лінії, які розділяють ці цивілізації, є, за С.Гантінгтоном, основними лініями конфліктів.

За Т.Фрідменом, основне джерело конфліктності у сучасному світі полягає у зіткненні інтересів тих країн, які скористались плодами глобалізації, і тими, які залишились на узбіччі сучасного технологічного розвитку. Він вважає, що конфлікти будуть відбуватись між «швидким» (постіндустріальним) світом і «повільним» світом.

П.Кеннеді і Р.Каплан запропонували теорію анархії, яка незабаром, на їхню думку, може охопити чимало країн Півдня, де існують неефективні державні моделі і відсутні умови для економічного розвитку. На їхню думку, основна лінія розколу сучасного світу проходить між бідним Півднем, який до того ж втрачає керованість, і багатою і самовдоволеною Північчю («золотим мільярдом»).

США, виходячи з цих теорій, вважають, що конфліктний потенціал Азії зростатиме і їм необхідно бути готовими до розв'язання найрізноманітніших проблем, незважаючи на те, що Азійський континент віддалений від американського.

Взагалі американці сповідують манихейське розуміння природи формування міжнародних відносин, тобто як результату протистояння двох абсолютів – сил зла і добра (Р.Рейган – СРСР – «імперія зла»; Дж.Буш-молодший – «вісь зла» (Ірак, Іран, Північна Корея). Так само протягом десятиріч у США існує дві школи вивчення міжнародних відносин. Одна із них ліберальна, яка постулює систему міжнародних відносин як похідну від внутрішнього устрою держави. Яскравим прикладом цього підходу може слугувати вислів Б.Клінтона про те, що «демократії не ноюють одна з одною» і звідси концепція його зовнішньополітичної діяльності «розширення і залучення до демократії».

Інша школа – реалістична, яка джерело міжнародної стабільності вбачає насамперед у балансі сил і легітимності гравців

на міжнародній арені (прикладом може слугувати зовнішня політика Ніксона-Кіссінджера).

На ставленні США до азійських країн типу Ірану позначається неприйняття ними «нецивілізованої», як вважають американці, поведінки таких країн, які не дотримуються загальноприйнятих правил гри. Головне, що викликає відторгнення з боку США, це девіантна поведінка країн, які попали до категорії «проблемних». В одному випадку це може бути побудова ісламської держави в Ірані, в іншому – спроби Іраку змінити нафтовий статус-кво у Перській затоці. Типова реакція США на такі випадки зводилась до того, що поведінка таких держав повинна бути змінена і повернена у русло «загальноприйнятої», тобто прийнятної для США, практики.

У списку зовнішньополітичних пріоритетів США Азія займає друге місце після Європи, випередивши таким чином і Латинську Америку і Африку. Щоправда, термін «Азія» американці тлумачать по-своєму, їхнє бачення різниться від класичного географічного поділу. Під «Азією» американські політики розуміють насамперед Північно-Східну Азію, в центрі якої лежить американо-японський союз, американо-китайські відносини і конфлікт довкола Тайваню. До Близького Сходу США залучають не тільки власне Близький Схід, але й частину Середнього Сходу (Іран, Афганістан), частину Південної Азії (Пакистан) і частину Африки (Магриб, Судан). Центральна Азія, на їхню думку, включає не тільки колишню радянську Середню Азію, але і Монголію. Скажімо Перську затоку американці, як правило, виділяють в окремий геополітичний регіон зі своєю проблематикою. Південна Азія традиційно володіє порівняно нижчим пріоритетом в американській політиці на азійському напрямку. Але сьогодні цей регіон привертає більш активну увагу США з трьох причин: через протистояння Індії та Пакистану і наявність у ньому ядерного фактору; через використання Пакистану як союзника у боротьбі проти талібів в Афганістані і пошуку Усама бен Ладена; через активізацію співпраці з Індією як одного із важливих союзників.

Регіональні пріоритети американської зовнішньої політики в Азії час від часу змінюються. Так, у 1990-х роках найважливішою для США була тайванська проблема; після ядерних

випробувань в Індії і Пакистані у 1998 році цей регіон на деякий час став головним для США. Інший приклад. Після початку війни проти Іраку у 2003 році, розгортання партизанської війни та критики Білого дому проблема ядерної програми КНДР відійшла на другий план.

Проте всі напрямки американської політики в Азії необхідно розглядати комплексно, оскільки Штати застосовують єдину стратегію. У період діяльності першої адміністрації Буша ця стратегія називалась як «стримування проблемних країн», пізніше вона була розширена і поглиблена і стала базуватись на ідеях розповсюдження в Азії свободи і демократії.

«Проблемні країни» – термін, запроваджений адміністрацією Буша у 2001–2002 роках для визначення країн «третього світу», які своїми діями або бездіяльністю створюють загрозу безпеці глобальним інтересам США. До «проблемних» відносяться як країни з репресивними режимами, які проводять антиамериканську політику і прагнуть отримати доступ до зброї масового знищення, насамперед ядерної, так і «країни-банкроти», які втратили керованість через розвал державного апарату чи громадянських війн, у деяких випадках і нові ядерні держави, особливо ті, що втягнуті в регіональні конфлікти і де існує можливість застосування ядерної зброї. Саме така ситуація неодноразово виникала в Південній Азії між новими регіональними державами.

Відносини США – КНР: боротьба за лідерство

Обговорення китайського фактору і проблеми інтеграції КНР у планетарну систему відносин як гравця глобального чи регіонального масштабу – важлива складова світової сучасної дискусії щодо лідерства. Наукова спільнота розділилася на прихильників однополярного світу і багатополярного (мається на увазі, якщо не зараз світ багатополярний, то у майбутньому він таким стане). Мало хто сьогодні заперечує домінуючу роль США, як і їхній наддержавний статус. Враховуючи наявність нині єдиної наддержави, є всі підстави стверджувати, що на даному етапі існує якась перехідна система міжнародних відно-

син, яку можна умовно назвати «несиметричною багатополарністю», «плюралістичною монополарністю». Рано чи пізно повинно відбутися «вирівнювання» системи з урахуванням бурхливого, передовсім економічного, розвитку АТР і нового етапу розвитку Європи.

Китай не вписується в ієрархію монополарності сучасних міжнародних відносин і навряд чи погодиться на роль другого плану, додатка чи, тим більше, сателіта групи найрозвиненіших країн світу. Китай має всі параметри, які характерні для лідера: територія, населення, вигідне географічне розташування, ядерний статус, обсяг ВВП у 2004 році становив 7,2 трлн. дол., що відповідало приблизно 5600 дол. на душу населення (для порівняння: США – 11,7 трлн. дол. і 40600 дол. відповідно). За доходами на душу населення Китай перебуває приблизно на 100 місці. Його вплив на світову фінансову і валютну систему залишається відносно обмеженим.

Нинішні відносини США і КНР, тобто на початку XXI століття, все більше сприймаються як головні системоутворюючі елементи перехідної системи м/в і як такі, які мають найпотужніший вплив на динаміку міжнародних відносин. Це стосується практично всіх вимірів цих відносин – геостратегічного, військово-силового, політичного, економічного, культурно-цивілізаційного, ресурсно-екологічного тощо.

Варто нагадати пріоритети зовнішньої політики КНР, які зводяться до наступного: мир і розвиток, відмова від використання сили у розв'язанні міжнародних конфліктів, не втручання у внутрішні справи інших держав, оборонний характер китайської військової стратегії, зобов'язання першими не застосовувати ядерну зброю, підтримання статусу зон, вільних від ядерної зброї, відмова від розміщення своїх збройних сил на іноземній території. Разом з тим, необхідно враховувати амбіційний характер китайської програми розвитку і модернізації, а також підхід Китаю до використання сили, спрямований скоріше на превентивний удар, аніж на пасивну оборону.

Корені сучасних американо-китайських відносин відносять до давніх часів: перший двосторонній договір було підписано у 1844 році. Точкою відліку сучасних відносин можна вважати 1972 рік – втаємничений візит Р.Ніксона до Пекіна («шок

Ніксона»). З того часу і до 1979 року підтримувались міждержавні відносини без формального дипломатичного визнання. У 1979 році ці відносини стали і дипломатичними. Період з 1979 по 1989 роки прийнято називати «золотим десятиріччям» чи «медовим періодом» у відносинах США і КНР. Нагадаю, що Китай був тоді найбільше стурбований небезпекою з боку СРСР, і не заперечував жодних позицій США у регіоні. Це було закріплено у Шанхайському комюніке, підписаному Мао Цзедунем і Ніксоном у лютому 1972 року. Китай запевнив тоді, що не вдаватиметься до дій, які дестабілізують ситуацію в Індокитаї, фактично погодився з присутністю американських військ у регіоні. Так само США і КНР домовились «спільно протидіяти спробам будь-якої держави встановити світове панування». Скоріше всього «медовий період» у стосунках США і КНР – це міф. Прикладом може стати одномісячна китайсько-в'єтнамська війна (17 лютого – 17 березня 1979 року). США не підтримали Китай і навіть зажадали виведення в'єтнамських військ з Камбоджі, а китайських з В'єтнаму. Треба пригадати реакцію США на події у квітні 1989 року на головній площі китайської столиці Тяньаньмень (розстріл студентів, які вимагали лібералізації політичної системи): Штати призупинили політичний діалог і виплату кредиту на суму в 1,3 млрд. дол.

Загалом для американо-китайських відносин другої половини XX століття характерна «рвана» динаміка розвитку двосторонніх відносин переважно за схемою «від максимум до мінімуму» чи «вперед – назад».

Після завершення холодної війни і руйнації тристоронньої конфігурації СРСР-США-КНР Сполученим Штатам довелося проаналізувати свою стратегію в цьому регіоні. Тодішні американські адміністрації не могли дати однозначної відповіді на питання: «Що представляє собою сучасний Китай і що очікувати від його бурхливого розвитку?» Звідси відсутність єдиної лінії поведінки щодо Китаю. У різних джерелах КНР називали країною «дружньою для США», «вірогідним стратегічним партнером США», «потенційним противником», «можливим стратегічним суперником».

У 1992 році Пентагоном було підготовлено для слухання у конгресі чотири доповіді, одна з яких «Стратегічні орієнтири

для Азійсько-Тихоокеанського регіону». В ній зазначалось, що уже упродовж двох століть інтереси США в Азії залишаються незмінними: економічний доступ до регіону, свобода мореплавства, недопущення появи в Азії держави-гегемона чи коаліції таких держав. Загалом можна констатувати, що за урядування демократичного уряду Б.Клінтона американські стратегічні настанови в АТР на початку 1990-х років суттєво не змінилися. США зберігали в АТР свою військову структуру і військові союзи з п'ятьма державами (Японія, Республіка Корея, Австралія, Філіппіни і Таїланд), як, за висловом пентагонівських очільників, є становим хребтом американської регіональної стратегії безпеки і головним елементом стабільності в АТР.

Нагадаю, що Тихоокеанське командування є одним з найбільших у США. Зона його відповідальності тягнеться від американського західного узбережжя до східного узбережжя Африки площею понад 1699 млн. кв. км. У розпорядженні цього командування перебуває 300 тис. вояків, з яких 100 тис. – війська передової присутності, чотири повітряні армії, два оперативних флоти, одна сухопутна армія, понад 800 бойових літаків, 320 гармат і мінометів, до 150 танків, 100 бойових кораблів, включаючи 6 авіаносців.

З приходом до влади республіканців на чолі з Дж.Бушем-молодшим окреслились нові підходи до військової стратегії в АТР. Головна причина і водночас звідси головна тенденція – зростання значення китайського фактору у військово-політичній стратегії США в регіоні. Але під час першої каденції Дж.Буша-молодшого прихильники силових варіантів щодо КНР залишались у тіні. Причини цього: 1) на перше місце висунулась боротьба проти міжнародного тероризму, яку очолив Вашингтон і який потребував підтримки Пекіна у цій боротьбі; 2) Китай став третім за обсягом торговельним партнером США, відтіснивши з цього місця Японію; 3) побутувала думка про значне відставання Китаю від США як у військовому, так і економічному плані. Експерти переконували, що китайські збройні сили відстають від штатівських принаймні на 20 років. Водночас ще на початку 2001 року на засіданні Об'єднаного комітету начальників штабів ЗС США Китай вперше був офіційно віднесений до категорії «вірогідних противників».

Проте з початком другої каденції Дж.Буша посилюється антикитайська риторика у виступах цивільних та військових чільників США. 16 лютого 2005 року директор ЦРУ П.Гровс заявив, що «зростаючі військові можливості Китаю представляють загрозу американським ЗС в регіоні». Цього ж року поставили під сумнів тезу про значне військове відставання Китаю від США. Почали говорити про недоліки і промахи американської розвідки, яка «прогавила» низку моментів щодо КНР: 1) розробку Китаєм нової крилатої ракети великої дальності; 2) спуск з трапів нових бойових кораблів; 3) будівництво нового підводного човна; 4) розробку нової високоточної зброї, включаючи ракети класу «повітря-земля» з вдосконаленою боеголовкою; 5) що Китай врахував досвід останніх бойових кампаній на Балканах і у Ірані і усвідомив, як багато важить від розвитку ВМС, тобто від здатності авіаносної групи морського базування вийти на ударну позицію (як у Іраку) і випустити ракети по цілях у глибині країни; 6) що Китай попереджає про можливість ним застосування ядерної зброї проти США, якщо вони втрутяться в їхній внутрішній конфлікт з Тайванем; 7) за свідченням експертів Пентагону, у військових колах Китаю різко негативно поставились до агресії США в Іраку, яка продемонструвала беззастережну перевагу Америки у військово-технологічному плані. Ефективні безконтактні бойові дії США під час операції «Буря у пустелі», які можна назвати «революцією у военній сфері», стимулювали внутрішні дебати в Народно-визвольній армії Китаю про наслідки «революції у военній справі» (нинішня китайська армія за структурою, технічною оснащеністю і доктринальними принципами нагадує розгромлену саддамівську армію). Керівництвом КНР визначено заходи: необхідність якісного підвищення управління, контролю, комунікації, комп'ютеризації, отримання надійних розвідданих, розвиток засобів і можливостей ведення інформаційної війни, вдосконалення засобів ПРО, високоточної зброї і воєнної логістики. Не дивно, що витрати на армію у КНР зросли майже у шість разів за період 2000 по 2006 рік – з 14 млрд. до 81 млрд. дол.

Так само необхідно наголосити, що США не налаштовані пріоріорі на конфронтацію з Китаєм. Багато залежатиме, на думку американців, від самих китайців, якщо вони прозоро пояс-

нюватимуть необхідність нарощування своєї військової потуги, витрати, доктрини, мету військових навчань тощо.

Разом з тим, американське керівництво поводитьсь досить обережно стосовно Китаю, не допускаючи прямого чи побічно-го зіткнення інтересів. І США, і Китай прекрасно розуміють ціну військового конфлікту між ними. Серед причин цього можна назвати наявність у Китаю ядерної зброї, значної сухопутної армії (понад 1 млн. осіб). Рівень політичного впливу Китаю на світовій арені надто малий, щоб він спеціально загострював стосунки з такою державою, як США.

Але найважливіше у такій поведінці США щодо КНР полягає насамперед в економічних інтересах. США не можуть пожертвувати таким економічним партнером заради збереження всіх своїх політичних інтересів. У 2001 році товарообіг між обома країнами становив 116 млрд. дол., прями американські інвестиції в Китай на цей же рік дорівнюють 26 млрд. дол.; на початок 1990-х років Китай стабільно займає 4-е місце серед експортерів товарів у США. Імпорт США з КНР у 1999 році становив 75 млрд. дол., а експорт з США в Китай – 15 млрд. дол., тобто США мав дефіцит у торгівлі з КНР у 60 млрд. дол. На Китай припадає 7,8% американського імпорту і понад 2% експорту. Незважаючи на ці цифри, все ж Китай є одним з найбільших експортних ринків США, який до того ж має тенденцію до розширення. Безперечно, у сфері торгівлі у США і КНР існують проблеми. Так, американське керівництво звинувачує Китай у демпінговій політиці. Штати втрачають робочі місця для американців у результаті напливу дешевого китайського імпорту. Незважаючи на це, у 2000 році в США після тривалих суперечок був все-таки прийнятий закон про надання Китаю режиму нормальних торговельних відносин.

У 2010 році прогнозували повномасштабну торговельну війну США і КНР. Америка звинувачує Піднебесну, що та штучно занижує вартість своєї національної валюти – юаня, щоб таким нехитрим способом сприяти власним експортерам (лише у червні 2007 року американський торговельний дефіцит з Китаєм становив майже 27 млрд. дол.). Китай не залишається у боргу і погрожує Вашингтону: якщо він запровадить санкції, щоб Пекін підняв вартість юаня, то Китай почне розпродажу американсь-

ких державних боргових зобов'язань. Погрози Пекіна китайські ЗМІ вже охрестили «китайським ядерним варіантом», а Вашингтоні – «борговим тероризмом». Річ у тому, що станом на березень 2010 р. Китай володіє валютними резервами у розмірі понад 2 трлн. дол. США і майже 1 трлн. дол. – у вигляді американських державних боргових зобов'язань (нагадаємо, що загальні боргові зобов'язання американської економіки з урахуванням корпоративних боргів становить 31 трлн. дол. або 230% ВВП; державний борг США станом на березень 2009 року дорівнював 11 трлн. дол. або 77% ВВП).

Якщо китайці реалізують свою погрозу і швидко розпродадуть фінансові зобов'язання Америки, то долар, який і нині перебуває на спаді, перетвориться на зовсім безвартісну валюту. Щоправда, подібні дії Китаю маловірогідні, оскільки наслідки будуть несприятливими для нього: 1) економічна криза у США загальмує продаж китайських товарів на американському ринку; 2) падіння долара зменшить вартість американських зобов'язань, якими володіють китайці.

Сподівання, що фінансово-економічна криза 2008–2009 років сповільнить темпи розвитку КНР не справдилися. Більше того, ця криза дала Пекіну новий шанс. Річ у тім, що під час кризи країни світу продемонстрували неспроможність діяти спільно у подоланні спільних загроз, котрі, як у випадку з фінансовою кризою, позначилися на чималій частині всього людства. Китай, де проживає його шоста частина, вирішив діяти самостійно, вважаючи, що чекати, коли за ним підтягнуться інші, означає загибель для країни. У міру поглиблення кризи, китайська влада чіткіше почала усвідомлювати площини, у яких містяться національні інтереси країни, і напрями, з яких виходять або потенційно можуть виходити загрози. Так, орієнтований на експорт китайський виробничий сектор виявився найбільш незахищеним перед кризовими явищами через падіння світового споживання, насамперед у США. В цих умовах китайці за короткий термін переорієнтували частину свого експорту на нові ринки, а надлишки товару, що не пішов за кордон, спрямували на внутрішній ринок. Цим розв'язали проблему стимулювання внутрішнього споживання з метою збереження високих темпів економічного зростання.

Водночас значні фінансові стимули з підтримання економіки в умовах кризи були реалізовані у Китаї через конкретні проекти підтримки й розвитку реального сектору економіки, великі проекти в інфраструктурному будівництві, тоді як, наприклад, в Європі і США набагато більші суми витрачали на позички фінансовому сектору. У 2010 році КНР продовжив політику стимулювання і навіть розширив за рахунок соціальних програм, інвестицій в науку та інновації.

КНР також відмовилася під час кризи від зовнішніх запозичень, як це робить решта світу. Більше того, беручи участь у 2009 році в засіданні «великої двадцятки», китайське керівництво погодився допомогти світовій економіці вийти з кризи. Китай був готовий надати МВФ 100 млрд. дол. взамін на підвищення своєї ролі та інших країн, що розвиваються, в ухваленні рішень щодо глобальних економічних питань. Ця пропозиція не була прийнята. У результаті суму внеску в антикризовий резерв МВФ було зменшено Пекіном удвічі.

Китай у другій половині 2009 року застосував нову тактику та особливо активізував проникнення свого капіталу на ринки Європи, Америки, країн Азії й Африки, скуповуючи стратегічно важливі або перспективні для розвитку для самого Китаю підприємства – гірничодобувні і високотехнологічні.

Стисло результат першого року боротьби з кризою в Китаї можна охарактеризувати такими фактами. Зростання ВВП – 8,7% у 2009 році. За розмірами номінального ВВП Китай вийшов на друге місце у світі після США. Випередивши Німеччину, він став найбільшим у світі експортером своїх товарів.

Водночас Китай хотів би також конвертувати ці свої реальні економічні успіхи в інші сфери – це і військова могутність, науковий потенціал, політичні дивіденди і міжнародний престиж. До того ж всередині країни формується громадська думка, щоб їхня країна перестала позиціонувати себе слабкою і показала світу свою реальну силу та міць. 80% опитаних китайців прагнуть, щоб Китай став супердержавою із сильною армією. Виразниками цих ідей стали, серед іншого, військові. Прикладом може слугувати одна з робіт під емкою назвою «Китайська мрія», написана полковником Лю Мінфу. «Стати глобальним лідером – це одвічна мрія Китаю. Щоб цього домогтися, по-

трібно мати найпотужнішу економіку у світі, доповнену відповідною військовою міццю», – пише він. На думку цього китайського полковника, потрібно буде 90 років, щоб Китай став безперечним світовим лідером, випередивши США за ВВП у найближчі 30 років, за військовою міццю – за 60, за середньодушовим доходом – до кінця століття: «У ХХІ столітті настала черга для Китаю стати світовим лідером».

Перед Сполученими Штатами постало питання, наскільки така тісна інтеграція з Китаєм відповідає інтересам і національній безпеці країни. Своім візитом до Пекіна восени 2009 року Барак Обама прагнув продемонструвати певні успіхи його нової китайської політики. До того ж, Обама став першим американським лідером, який відвідав Китай у перший рік свого президенства. За підсумками візиту офіційні ЗМІ КНР писали: «Однополярний світ, яким США насолоджувалися після закінчення холодної війни, добіг кінця, а нова ера, коли Китаю і США доведеться дивитися в обличчя глобальним викликам разом, тільки починається».

У 2010 році Вашингтон вирішив перейти від оборони до наступу щодо Китаю. Барак Обама оголосив про бажання виконати стару обіцянку свого попередника: продати Тайваню американських озброєнь на 6,4 млрд. дол. Так само американський президент зустрівся з тибетським духовним лідером у вигнанні Далай-ламою 14-м. Одночасно Вашингтон відновив масовану критику Пекіна за недотримання прав людини та утиски свободи слова. У конгресі США більш як сотня законодавців зажадали від адміністрації Барака апровадити санкції проти Пекіна та китайських товарів (передбачається 25% мито на весь імпорт). На думку американських експертів та політиків, курс китайського юаня до долара має бути як мінімум на 40% вищий, щоб у торгівлі зі США не накопичувалося від'ємне сальдо.

У цьому зв'язку несподіваною для США була тональність відповіді КНР, а саме, погроза заморозити військові контакти та запровадити санкції проти тих американських компаній, які братимуть участь у реалізації поставок зброї на Тайвань. Стало очевидним, що Китай не буде миритися з діями США, які суперечать китайським національним інтересам. У Вашингтоні очікували 15 квітня 2010 року: цього дня американський мінфін

мав оприлюднити доповідь, у якій Китай може бути оголошений «валютним маніпулятором». Ця заява може стати підставою для запровадження всіх перелічених вище санкцій.

Нова зустріч китайського та американського вищого керівництва відбулася якраз 15 квітня 2010 року у Вашингтоні на міжнародному саміті з ядерної безпеки.

Заходи Китаю. Насамперед нагадаємо, що географічне становище Китаю справді є унікальним. Китай – це трансазійська величина, яка розташована у двох частинах Азії – Східній і Центральній. Водночас країна має вихід до океану і глибоко «занурена» у континентальну Євразію. Китай ніби нависає над півостровом Індостан і Південно-Східною Азією. КНР має на суходолі кордон з 11 азійськими країнами, з Афганістаном (Середній Схід) і межує з євразійською Росією. Треба не забувати морське сусідство з Японією, Південною Кореєю, Тайванем, які є відомими економічними потугами Східної Азії та враховувати переважачі військові й економічні позиції США в АТР, які, з одного боку, перешкоджають, а, з другого, – стимулюють зростання зовнішньополітичного та економічного впливу КНР у цьому регіоні. Отже, цей напрям можна вважати пріоритетним у зовнішній політиці сучасного Китаю. Більше того, можна стверджувати, що Китай прагне утвердитись у ролі гегемона на регіональному рівні, як, до речі, і глобальному.

Це підтверджується аналізом великих успіхів у напрямку посилення своїх позицій в АТР, яких КНР досягла від початку масштабних реформ. 1) Передовсім активний розвиток саме приморських провінцій КНР, які оголошені «вільними зонами», що без сумніву сприяє активізації зовнішньої політики Китаю на азійсько-тихоокеанському напрямку; 2) Країні вдалося мирним шляхом повернути до свого складу колишні європейські колонії: Макао і Гонконг; 3) Вихід на новий рівень відносин з Японією, які передбачають тісну економічну співпрацю, яка розвивається попри наявні політичні складнощі у відносинах і наявність територіальних суперечок навколо островів Сенкаку; 4) Китай увійшов до числа тих країн, які беруть активну участь у розв'язанні північнокорейської ядерної проблеми і займає активну позицію у ході шестисторонніх міжнародних переговорів з цього приводу (окремі раунди переговорів відбува-

ються між представниками КНДР, Республіки Корея, США, КНР, Японія, Росія); 5) Китай розвиває активно відносини з країнами Південно-Східної Азії: у листопаді 2001 року Китай і країни АСЕАН підписали договір про створення станом на 2010 рік (без Японії) зони вільної торгівлі, яка буде найбільшою у світі зоною вільної торгівлі, у якій проживатиме 1,7 млрд. осіб; 6) Китай продовжує модернізувати свої збройні сили і за визначенням американських експертів здатен щороку виробляти 10–12 нових міжконтинентальних балістичних ракет (ICBMS – Intercontinental missiles) і тисячі нових ракет переважно малого радіусу дії протягом найближчого десятиріччя; 7) Нарешті, у Китаї вже упродовж двох десятиріч спостерігається бурхливе економічне зростання: щорічно ВВП збільшується на 8–10% (у 2001 році цей показник склав понад 12%). На основі цих показників можна зробити висновок про те, що за збереження нинішніх темпів економічного росту, вже через 10–15 років ВВП Китаю може перевершити ВВП США.

Безперечно, заходи Китаю у протистоянні з США в АТР не є нині такими масштабними і комплексними, але мають висхідну тенденцію. Китайське керівництво розуміє також значення Малаккської протоки і морських комунікацій у Південно-Східній Азії для забезпечення своєї енергетичної і військової безпеки. Що для цього робиться з боку КНР? Передовсім можна простежити два напрямки у цьому контексті. Перший – це будівництво альтернативних транскордонних шляхів. Так за технічної й фінансової допомоги КНР будується глибоководний порт Гвадар у Пакистані зі спеціальним причалом, який прийматиме нафтоналивні танкери з Близького Сходу. Прибуття вантажів до порту передбачається високогірним Каракумським шосе. Інший шлях – передбачає зміцнення стосунків з країнами регіону у військовій сфері. Зокрема, КНР планує створити «нитку перлів», тобто мережу баз і взаємин з державами, розташованими на шляху доставки нафти з Близького Сходу до КНР. У контексті цієї стратегії зроблено: 1) будівництво бази у Гвадарі для обслуговування своїх ВМС; 2) встановлено засоби електронної розвідки для спостереження за Ормузькою протокою і Аравійським морем; 3) налагоджено тісні військові зв'язки з М'янмою і будівництво тут військово-морської бази; 4) в

листопаді 2003 року підписано угоду про військову співпрацю з Камбоджею: КНР поставлятиме зброю і надасть допомогу у військовому вишколі їхніх вояків.

У якості доказу прагнення утвердження Китаєм глобального впливу, як і пошуків альтернативних шляхів енергоносіїв, є його інтерес до прикаспійського регіону, який називають «геополітичним магнітом XXI століття». Китайці вдаються у цьому плані до образних визначень, говорячи, що хвіст китайського дракона дотягнувся вже до Каспійського моря, а його голова занурена у води Тихого океану і повернута у бік США. Значення Каспію визначається насамперед покладами нафти, які за своїм значенням займають друге місце після Перської затоки. Китайська провінція Сіньцзян (або Східний Туркестан) є своєрідною сполучною ланкою між Китаєм і Західним Туркестаном або прикаспійським регіоном. При цьому показово, що ці території ще за імператорського Китаю розглядалися як важлива сфера міжнародних інтересів Піднебесної. Землі нинішнього Сіньцзяну і Тибету китайці називали «ближнім західним краєм», а нинішній Казахстан і суміжні країни аж до Каспію – «дальнім західним краєм».

Російський дослідник О.Зотов вважає, що КНР, будучи зацікавленою у зміцненні своїх континентальних позицій уже «зарезервувала» Семиріччя (регіон Казахстану на схід від о.Балхаш) як сферу своїх безпосередніх життєво важливих інтересів. Насправді КНР доклала значних зусиль аби за короткий час за умов зростаючих зовнішньополітичних загроз у цьому регіоні з боку, насамперед, Афганістану, вивести свої відносини з Казахстаном, Киргизією, Таджикистаном на принципово новий рівень. За участю Китаю та Росії було сформовано так звану Шанхайську п'ятірку, а згодом, після приєднання Узбекистану, і Шанхайський форум. Мета цих організацій – співпраця з проблем регіональної безпеки.

Політична присутність Китаю у колишній радянській частині центрально азійського регіону створює сприятливі умови для розв'язання питання безпосереднього доступу до енергоносіїв Прикаспію. Друга половина 1990-х років була позначена першими відповідними кроками. У 1997 році Китай викупив у Казахстану за 4,3 млрд. дол. 60% актюбінських родовищ і

стільки ж нафтових полів Узена за 1,3 млрд. дол. Вважається, що резерв актиубінських нафтових родовищ становить 140 млн. тонн, а узенських – 200 млн. тонн. З 1997 року Китай почав інвестувати кошти на будівництво низки нафтопроводів: з Каспійського узбережжя через Казахстан довжиною 3 тис. км та вартістю проекту у 3,5 млрд. дол.; з Каспійського узбережжя через Іран довжиною 1000 км – вартість проекту 2 млрд. дол.; спільно з японською фірмою «Мітсубісі» розпочато реалізацію проекту прокладки нафтового і газового трубопроводу з району Каспію довжиною 6130 км і вартістю 34 млрд. дол.

Беручи до уваги велику зацікавленість Китаю у забезпеченні власної енергетичної безпеки, а також зростання китайської еміграції до центральноазійських країн можемо стверджувати, що зовнішньополітичні зусилля КНР у цьому регіоні будуть зростати.

Не забудемо, що безприкладний людський потенціал Китаю лише посилює його стратегічний потенціал. Людський потенціал Китаю є тим елементом «опорної міці», який навіть за умов порівняної зовнішньополітичної пасивності країни, являє собою серйозний виклик національній безпеці інших країн світу. Зважаючи на понад мільярдне населення (1,3 млрд. осіб), на комплекс геополітичного потенціалу та високий рівень самоідентифікації китайців, можна говорити про те, що «опорна міць» Китаю не має аналогів і будь-яка із сучасних великих країн поступається йому в якісних характеристиках тих чи тих складових цього потенціалу, у тому числі і США. За даними Вашингтонського інституту народонаселення, чисельність населення Землі, яке на початку XX століття становило 1,6 млрд. осіб, сьогодні наближається до 7 млрд. Відповідно, сучасне населення Китаю є співставним з населенням людства на початку століття. Якщо Китай уже нині не зможе втримати режим дітонародження в умовах «одна родина – одна дитина», то цілком реальним може бути варіант, що до 2100 року більшість населення земної кулі будуть становити китайці. Наслідки цього сценарію можна передбачити вже зараз, коли китайська діаспора набуває все більшого впливу у низці країн Азії та Американського континенту.

Отже, Китай володіє такими різноаспектними потугами, які дають йому підстави і вагому мотивацію для визначення саме глобальних зовнішньополітичних орієнтирів. Ця мотивація має радше цивілізаційне, аніж модерне ідеологічне підґрунтя. Навіть за умов поступового стирання характерних рис комуністичної ідеології подаровані історією геополітичні переваги та своєрідний архетип величі країни у свідомості китайців відіграватимуть роль вічного двигуна глобальних зовнішньополітичних устремлінь.

Конфліктно-проблемні питання у стосунках США і КНР: історія і сучасність

До переліку таких зон віднесемо у першу чергу Тайванську проблему. Возз'єднання двох частин Китаю, представлених нині Китайською Народною Республікою (КНР) і Китайською Республікою (КР) на Тайвані є одним з найскладніших і найгостріших регіональних питань. Відомо, що Китайська Республіка була проголошена на материковому Китаї ще 1911 року під час Синхайської революції. У 1949 році у ході тривалої громадянської війни і при підтримці СРСР комуністи завдали поразки правлячій партії Гоміндан (Націоналістична партія) і проголосили створення КНР, а колишній центральний уряд Китайської Республіки на чолі з лідером Гоміндану Чан Кайші перебрався з допомогою американців на острів Тайвань, який відокремлений від материкової частини Китаю 160-кілометровою Тайванською протокою. Площа острова 36 182 кв. км. Адміністративний центр – Тайбей. Португальська назва острова – Формоза. Загалом перебазувалось на острів 2 млн. націоналістів. Чан Кайші перевіз також на Тайвань весь золотий запас тодішнього Китаю – це 250 млн. дол. На Тайвані встановився однопартійний авторитарний режим. Так розпочалося протистояння двох китайських урядів, розділених водами Тайванської протоки. Кожен з них претендував на всекитайську легітимність і вважав себе єдиним законним загальнокитайським органом.

Ситуація ускладнилась тим, що СРСР одразу визнав уряд КНР, а США – ні. До 1972 року весь Китай, і материковий і острів-

ний, в ООН представляв уряд Китайської Республіки, тобто Чан Кайші. Ситуація змінилась з початком погіршення і розривом радянсько-китайських відносин. У лютому 1972 року мала місце подія, яка отримала назву «шок Ніксона», тобто візит американського президента Р. Ніксона до КНР. Щоправда, дипломатичні відносини США і КНР були встановлені 1 січня 1979 року. 1972 року КНР перебрала з допомогою США представництво Китаю в ООН і згодом посіла місце постійного члена Ради Безпеки ООН. 1979 року Сполучені Штати визнали КНР де-юре і формально розірвали свої дипломатичні відносини з КР на Тайвані. Але неофіційні дипломатичні відносини Штати продовжували підтримувати з Тайванем. Більше того 1979 року американський конгрес прийняв Закон про відносини США з Тайванем, за яким уряду Чан Кайші надано неофіційні гарантії у випадку надзвичайної ситуації у зоні дотику з КНР. Одна зі статей Закону передбачала продаж Тайваню американської зброї виключно оборонного характеру та підтримання належної боєздатності армії США в регіоні на випадок можливого використання сили проти Тайваню. Якраз 1979 року були встановлені дипломатичні відносини США і КНР. Китайське керівництво дало гарантії, що не має наміру силою приєднати Тайвань. На сьогодні з Тайванем підтримують дипломатичні відносини 29 держав. КР на Тайвані, нарівні з КНР, є членом СОР. В ООН вона не поновлена, хоча неодноразово подавала заявки.

Після смерті у 1975 році Чан Кайші ситуація на Тайвані ускладнилась, оскільки його спадкоємці сини Лі Дінго і (після його смерті) Лі Денхуей вдалися до демократизації країни. Найголовніше полягало у створенні багатопартійної системи. Чимало членів нових партій відмовились від концепції єдності з материковим Китаєм, тоді як чимало людей у Гоміндані виступали за об'єднання з Китаєм, але демократичним Китаєм.

Нині на Тайвані проживає 23 млн. осіб. ВВП (1996) становив 290 млрд. дол.; ВВП на душу населення становить 13 500 дол. Тайвань – один із «чотирьох дракончиків», тобто нових індустріальних держав. ЗС Китайської Республіки на Тайвані нараховують 376 000 осіб. Витрати на армію станом на 1996 рік становлять 3,5% ВВП.

Після розпаду СРСР і припинення існування колись могутнього радянського Тихоокеанського флоту США почали пе-

реглядати свої союзницькі відносини з КНР. Для американців КНР втратив своє стратегічне значення, оскільки відпала потреба стримування апетитів СРСР в Азії. Вкрай негативно прийняли американці події на площі Тянаньмін 4 червня 1989 року, тобто розстріл демонстрації студентів, і пересічні громадяни США вважають КНР ворожою країною. Правляча американська еліта справедливо вбачає у КНР, який динамічно розвивається, свого головного суперника в АТР. Звідси, оскільки Тайвань був і залишається ахіллесовою п'ятою КНР, США роблять ставку на Тайвань, точніше, заграють з ним. Б. Клінтон оголосив, що американські державні службовці можуть подорожувати на Тайвань, і відповідно з Тайваню, окрім найвищих посадових осіб. Щоправда, Клінтон для заспокоєння КНР заявив, що США не підтримають членства Тайваню у будь-якій міжнародній організації.

1995 року президент Тайваню Лі вперше в історії острова прибув з приватним візитом до США і виступив з лекцією у Корнуельському університеті.

1996 року на Тайвані відбувалися президентські вибори, на яких за владу змагались: 1) прибічники повної незалежності острова; 2) консерватори з партії Гоміндан, які виступали за еволюційний шлях об'єднання обох Китаїв. КНР вдалася до проведення широкомасштабних військово-морських навчань з застосуванням балістичних ракет. Мета – налякати прихильників незалежності Тайваню. США, у свою чергу, дотримуючись формально угоди з КНР на Тайвані від 1979 року, підтягнули до берегів Тайваню сили свого 7-го флоту. Окрім цього, поставили на Тайвань високотехнологічну зброю: 150 винищувачів F-16, есмінці, оснащені електронною системою стеження, протикорабельними ракетами та системами ППО «Патріот-2». У технологічному сенсі ЗС Тайваню випереджали КНР. Великі кошти, які отримує Тайвань від експорту високотехнологічної продукції, дають йому можливість щорічно збільшувати обсяги імпорту американської зброї. Так, з 1991 по 1999 рік Тайвань імпортував зброї на колосальну суму у 20 млрд. дол., тобто зайняв за цим показником друге місце у світі (після Саудівської Аравії) серед партнерів США.

1999 року сталася низка подій, яка загострила стосунки США і КНР: 1) начебто помилкове влучення американської ра-

кети під час операції НАТО проти СРЮ у дипломатичне представництво КНР у Белграді; критика Конгресом політики КНР щодо Тибету; звинувачення Китаю у викраденні новітніх технологій з американських військово-технічних установ. На такому фоні конгрес США прийняв у 1999 році Закон про покращення обороноздатності Тайваню, яким передбачалось включення острова до системи американської протиракетної оборони в Азії разом з Японією і Південною Кореєю. За американськими даними, сьогодні на Тайвань націлено від 150 до 200 китайських ракет середньої дії, за китайськими даними, – понад 700 ракет.

Оборонна доктрина Тайваню побудована на двох засадах: по-перше, переконати КНР у тому, що атака на острів буде занадто дорого коштувати; по-друге, протримати до того часу, поки головний союзник – США – зможе прийти на допомогу.

Тайвань важливий для Китаю з двох точок зору: стратегічної, оскільки він знаходиться зовсім поруч з материком, тягнеться паралельно до розвинених прибережних провінцій. У 1930-х роках острів використала Японія для нападу на Китай; та економічної – за деякими підрахунками, входження Тайваню до Китаю збільшило б ВВП країни щонайменше на 300 млрд. дол.

Необхідно наголосити на тому, що економічні та культурні стосунки КНР і Тайваню нині можна назвати сталими: 1997 року встановлено пряме морське сполучення, здійснюються регулярні авіарейси, обмін туристами (зустрічі членів роз'єднаних у 1949 році родин). Обопільний товарообіг становив у 1990-х роках у середньому щорічно 26 млрд. дол. Тайвань потужно вкладає інвестиції у материкову економіку. Цьому слугують сприятливі фактори: спільна історія, мова, дешева земля, невичерпна і фактично безкоштовна робоча сила. Тайвань входить до 5-и найбільших інвесторів в економіку КНР – 100 млрд. дол. прямих інвестицій у п'ять прибережних провінцій КНР. Тайвань має у КНР 46 тис. об'єктів господарювання. Це друге місце. В КНР постійно працює до 1 млн. тайванців. До речі, Тайвань вкладає капітали у високотехнологічні підприємства.

Політична еліта Тайваню має щодо інвестицій у КНР перестороги: 1) що Китай може перехопити технології Тайваню (мікросхеми, комп'ютерні чіпи і комплектуючі) і сам виробляти їх; 2) може націоналізувати всі підприємства з тайванським

капіталом; 3) з 1996 року на Тайвані запроваджено процедуру обов'язкового отримання дозволу на інвестиції у КНР, які перевищують 50 млн. дол.

Китай пропонує формули об'єднання з Тайванем: «одна держава – дві політичні системи». КНР підтримує концепцію, що Тайвань є лише їхньою сепаратистською провінцією, а не самостійною державою. Якщо щодо сусідніх держав КНР дотримується принципу не застосування сили, то до своєї провінції це цілком можливо. Китай сформулював «три причини», за яких вони можуть використати військову силу при розв'язанні тайванської проблеми: 1) офіційне оголошення Тайванем незалежності; 2) якщо він відкладе переговори щодо свого статусу на невизначений термін; 3) якщо якась держава зробить спробу захопити Тайвань. 2005 року КНР прийняв закон «Про протидію розколу держави» (інший переклад цього закону «Про попередження відокремлення Тайваню»), який передбачає силові варіанти у таких випадках. Остання новація КНР щодо механізму об'єднання з Тайванем: «одна держава – три системи», тобто вперше запропоновано принцип конфедеративного об'єднання. Найбільш ймовірно, що китайці, вірні своїй політичній традиції і відповідно до власних ресурсів діятимуть за формулою «переходити ріку вброд, намагаючи ногою каміння», тобто тайванську проблему розв'язуватимуть скоріше «вброд», аніж за допомогою плавзасобів морського десанту.

Китай активно використовує відсутність єдності серед тайванської еліти з проблеми об'єднання з материком. Він провадить дипломатичну гру з опозиціонерами – прихильниками «єдиного Китаю». У першій половині 2005 року Китай навіть запросив тайванських опозиціонерів до Пекіна і їм було влаштовано пишний прийом.

Офіційна модель об'єднання з боку Тайваню: «один Китай, один Тайвань». Новостворена Демократична прогресивна партія Тайваню виступає за повну незалежність Китайської Республіки на Тайвані.

США та КНР у глобальному суперництві за домінування на Африканському континенті. 1. Оцінки місця і ролі Африки у світовій політиці достатньо суперечливі. З одного боку, нині країни континенту – це одна третина світового співтовариства.

Отже, їм повинен належати вагомий голос у розв'язанні світових проблем. З другого, органічне включення африканських країн у процес формування постбіполярного світу гальмується різними чинниками: а) очевидним відставанням за рівнем економічного розвитку. Сьогодні на долю континенту з понад 11% населення Землі (близько 700 млн. осіб) припадає 4–5% світового виробництва. З загальної кількості 53 африканських держав 33 належать до групи найвідсталіших держав. Якщо у 1960 році Африка забезпечувала себе продовольством, то з 1980 року третина африканців виживає тільки за рахунок міжнародної допомоги. До того ж висхідний демографічний показник в Африці вищий, ніж в інших країнах, які належать до групи країн, що розвиваються. При збереженні нинішніх темпів народжуваності в 2025 році кожна 5-а особа на планеті буде африканцем.

2. На початок нового третього тисячоліття за Африкою затвердилась репутація як нестабільної у політичному сенсі частини планети, де відсутні елементарні умови для економічного зростання. Щорічна економічна допомога Африці становить 15–20 млрд. дол. Але при цьому ВВП на душу населення все одно знижується. Сьогодні, за оцінками ООН, майже половина населення регіону існує на один долар в день.

Останнім часом багато пишеться про те, що допомога Африці (під егідою ООН і Світового банку) надто сконцентрована на економічних реаліях і не враховується місцева соціокультурна специфіка, ментальність. У самій же Африці привикли списувати біди на колоніальне минуле, на егоїзм ТНК, але мало говорять про першопричину багатьох сучасних проблем регіону: некомпетентне керівництво, повальна корупція, авторитарність влади, недотримання прав людини, відсутність чітко вивірених соціально-економічних орієнтирів, взаємні територіальні претензії тощо.

У країнах південніше Сахари зовнішнє фінансування держбюджетів здійснювалось наприкінці ХХ століття приблизно у розмірі 11% їхнього ВВП, у той час як у країнах Північної Африки і Близького Сходу цей показник становив 1,2%, в Азії – 0,7%, в ЛА – 0,4%. Не випадково на рубежі століть загальний зовнішній борг країн, розташованих на південь від Сахари, до-

сяг 350 млрд. дол., що тотожно їхньому сукупному ВВП. Так нагромаджується безпрецедентний матеріал для експорту тероризму.

3. Загрозу для африканського континенту становлять і інші серйозні фактори. Серед них проблема ВІЧ: в Африці перебуває половина від загальної кількості тих у світі, хто захворів на ВІЧ.

4. Проблема голоду, яка має характер гуманіарної катастрофи. Це країни – Ефіопія, Сомалі, Судан, Ангола, Руанда, Заір, Сєрра-Леоне.

5. Проблема біженців – на Африку припадає 50% від загальної кількості (понад 7 млн. осіб) і 60% переміщених осіб (20 млн.).

6. «Втеча мізків» – близько 23 тис. випускників африканських вузів щороку залишають регіон. Це третина спеціалістів. Натомість доводиться вербувати спеціалістів-професіоналів з Заходу. Сьогодні в Африці працює 100 тис. громадян з промислово розвинених країн, послуги яких вартують 4 млрд. дол. в рік, або 35% офіційної іноземної допомоги на потреби розвитку континенту.

7. Проблема конфліктності – з 1960-х років на континенті було зафіксовано 35 великих збройних конфліктів, в яких загинуло 10 млн. осіб. У 1990-і роки збройні дії відбувались на територіях 15 африканських держав. Тільки за останні 5 років ХХ століття лише в країнах Тропічної Африки відбулося 15 військових переворотів. Тому як в Африці, так і за її межами, поширюється песимістичні настрої, або ж «афропесимізм» стосовно не тільки найближчих, але й віддалених перспектив стабільності та економічного росту регіону. Існують навіть сценарії апокаліптичної спрямованості щодо перспектив розвитку континенту у ХХІ сторіччі.

8. Ситуація латентної конфронтації тісно пов'язана з гонкою озброєнь на континенті. Серед країн Африки наймогутнішими у військовому плані наприкінці 1990-х років вважаються Єгипет, Лівія, Алжир, Марокко, Ефіопія, Ангола і Нігерія. У цих країнах зосереджена основна частина бронетанкових сил, більша частина військової авіації і флоту. Вагається, що ці країни можуть вести військові дії за межами регіону. Ще 9 країн – серед них: Сомалі, Кенія, Судан, Туніс, Танзанія, Мозамбік, Замбія, Зімбabwe – військовий потенціал досягає субрегіональ-

ного рівня, який дозволяє провадити військові дії за межами своїх національних кордонів. За різними оцінками, деякі країни Африки розглядаються як потенційні власники ЗМУ. Алжир, Єгипет (у 2007 році поширюються дані про існування у Єгипті власної ядерної програми), Лівія мають балістичні ракети, до того ж Єгипет і Лівія, за прогнозами, налагодили власне виробництво балістичних ракет.

Незважаючи на економічні труднощі, за оцінками експертів, у 2002–2003 роках країни Африки виділили понад 1,5 млрд. дол. на закупівлю зброї та військової техніки.

Поряд з тим на початок нового тисячоліття, незважаючи на серйозність загроз регіонального й глобального масштабів, у більшості країн африканського континенту окреслились позитивні зміни: 1) у всіх країнах спостерігається 3–4-процентний ріст ВВП, що додає трохи оптимізму; 2) на середину 1990-х років відбулося певне замирення в зоні конфліктів. Знаковою є подія, яка відбулася в листопаді 2002 року, коли уряд Анголи та УНІТИ офіційно заявили про остаточне припинення внутрішньоангольського збройного конфлікту – одного з найтриваліших і руйнівних на африканському континенті; 3) підписання у 1996 році Договору про створення в Африці без'ядерної зони; 4) якщо раніше головним механізмом врегулювання внутрішніх конфліктів виступала Рада Безпеки ООН, то сьогодні поряд з цим простежується активне прагнення місцевих країн брати участь у врегулюванні конфліктів: а) в середині 1990-х років 12 держав Півдня Африки створили міжурядову консультативну Раду з політики, оборони і безпеки; б) держави Центральної Африки підписали Пакт про ненапад; в) міжнаціональні військові підрозділи Економічного співтовариства Західної Африки (ЕКОВАС) перебували упродовж декількох років у Ліберії.

Найочевиднішим є факт глобального змагання за Африканський континент між США та КНР. Щодо цих двох держав та їхніх глобальних перспектив у майбутньому цілком можна застосувати добре відомий у політології закон про нерівномірність економічного та політичного розвитку окремих країн світу. За даними Національної розвідки США від 2004 року, ВВП КНР у 2020 році перевищить сукупний ВВП всіх економічно розвинених країн, виключаючи США. На цей же час ки-

тайська економіка практично зрівняється з американською. Передбачається також, що у 2020 році КНР перевершить Росію за військовою потугою і зрівняється з США. Журнал «Ньюсуик» прогнозує, що ХХІ сторіччя стане «китайським» на кшталт того, як ХХ сторіччя ми називаємо «американським».

Але, напевно, важливіше те, що економіки, які швидко розвиваються, потребуватимуть все більше енергетичних ресурсів. За прогнозами американських експертів, у 2020 році США і КНР зрівняються в обсягах споживаних нафти та газу. Китай вже нині зайняв друге місце після США за імпортом вуглеводнів. У загальносвітовому щорічному прирості споживання нафти і газу частка Китаю становить 31 відсоток. Отже, Китай зайняв місце провідного гравця на економічній арені і таким чином репрезентує значну загрозу США, які також все більшою мірою залежать від імпорту тієї ж сировини, що КНР. При цьому обидві країни плекають великі сподівання на регіональну диверсифікацію свого енергетичного імпорту і роблять у цьому контексті великі ставки на Африку.

Доречно буде зазначити, що провідною тенденцією сучасного світу є об'єднавчі чи інтеграційні процеси, або ж іншим словом глобалізація. Сьогодні склалось дві моделі глобалізацій чи інтеграції: американська та європейська. Інші країни світу, за виключенням КНР, займають проміжне місце між цими двома провідними моделями. Якщо торкатись суті американської моделі глобалізації, то очевидно, що її кінцева мета – це створення «якоїсь імперії». Про це вказує Зб.Бжезинський: «Америка стоїть у центрі взаємозалежної планети, такої, в якій Влада здійснюється шляхом постійного маневрування, діалогу, дифузії і прагнення до формального консенсусу, хоча ця влада виходить врешті-решт з одного джерела: Вашингтон, штат Колумбія» «Велика шахматна дошка», М., 1999, с. 40).

Провідним мотивом прагнень США до світового панування у формі «імперії» є володіння або ж контроль над світовими енергетичними ресурсами. Ще у 1981 році американський політолог К.Солберг писав: «Зробивши саме ставку на нафту, західні демократії змогли продовжити свій індустріальний розвиток на основі вільного підприємництва. Сьогодні нам видається очевидним, що демократія цілком залежить від нафти».

Якщо виходити із логіки цих міркувань про взаємозв'язок нафти і демократії, то американська теза про «розширення демократії у всьому світі», яку проголосив ще Б.Клінтон, і продовжив Дж.Буш-молодший у посланні конгрессу від 31 січня 2006 року «Про становище країни» – є контролем над світовими джерелами нафти і газу. При цьому адміністрація Дж.Буша визнає зростаючу роль Африки як провідного постачальника енергоресурсів.

Відомо, що нині США отримують нафту в основному з Саудівської Аравії, Канади і Венесуели. Разом з тим, на початку XXI сторіччя спостерігається ріст інтересу Америки до імпорту енергетичної сировини з Африки. Можна назвати нині принаймні декілька причин цього інтересу: 1) його диктує сучасний стан з енергоносіями у вибуховонебезпечних регіонах і прагнення Вашингтона отримати доступ до африканської нафти, розташованої ближче до берегів Америки, ніж близькосхідна, що знизить і транспортні витрати; 2) самі африканські держави зацікавлені у залученні американських інвестицій у нафтовий бізнес на континенті; 3) Африка становить для США і політичний інтерес, оскільки стан справ на африканському континенті безпосередньо позначається на внутрішньополітичній ситуації у самих Штатах. Це пов'язано з наявністю багатомільйонного африкано-американського населення; 4) США мають військово-політичний інтерес до африканських країн і не тільки через прагнення створити необхідну військову інфраструктуру і систему відносин для гарантованого доступу до джерел сировини континенту, але через прагнення перетворити низку країн континенту, особливо у його східній частині, в тилову базу Центрального командування США (СЕНТКОМ), яке опікується американською силовою політикою стосовно Афганістану, Іраку, Ірану та інших держав. Адміністрація Буша, як вказується у документі Білого дому під назвою «Африканська політика», має намір створювати «коаліції бажаючих» з такими африканськими країнами, як ПАР, Нігерія, Кенія, Ефіопія для спільних дій у «боротьбі з міжнародним тероризмом». Передбачають, що військові підрозділи цих країн (12 тис. осіб) складуть кістяк майбутніх формувань у рамках Африканського Союзу чи на іншій колективній основі, які будуть здійснювати антитерористичні операції на Африканському континенті.

США зміцнили свій вплив на африканському континенті шляхом приєднання у 2000 році Алжиру до «Середземноморської ініціативи НАТО». Ця міжнародна структура існує з 1994 року і координує відносини НАТО у військово-політичній сфері з такими країнами, як Єгипет, Алжир, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко і Туніс. Покращились стосунки з Нігерією, з однією з найчисельніших за населенням африканською країною: у ході візиту нігерійського керівника Обасанджо до Вашингтона у 2001 році були зняті американською стороною звинувачування у недотриманні прав людини у Нігерії, домовлено про збільшення поставок нігерійської нафти до США.

Піонером у прийнятті нової африканської стратегії виступили США: 1) ще у першій половині 1990-х років вони згорнули допомогу низці диктаторських режимів (Ліберії, Судану, Заїру) і підтримали процеси національного примирення в Анголі, ПАР, Мозамбіку; 2) взяли курс домінування економічних інтересів та розширення присутності корпорацій в африканському векторі зовнішньої політики; 3) у розв'язанні проблем країн континенту стали більшою мірою враховувати специфіку кожної із них.

Щоправда, нині африканський напрямок у стратегічних пріоритетах США займає важливе місце, але не першочергове.

У 2005 році 18% спожитої у США нафти було імпортовано з країн Африки, це більше, ніж Штати закупили у близькосхідних країнах і країнах Перської затоки. Нафта становить 87% всього американського імпорту з Нігерії, Анголи і Габона. Очікується, що Нігерія збільшить видобуток нафти до 3 млн. барелів у день у порівнянні з 2 млн. у 2006 році, Ангола – з 1 до 2 млн. барелів, Чад – до 225 тис., Екваторіальна Гвінея – до 350 тис. барелів щоденно.

Таким чином, у 2010 році нафта із Західної Африки забезпечила 25% американських потреб у нафті.

Свідченням американського інтересу до Африки є стабільний ріст торговельного обігу між США та країнами Африки: якщо у 1997 році їхній товарообіг становив 23 млрд. дол., то у 2000 році – 294 млрд. Маємо зростання за три-чотири роки більше, ніж у десять разів. Загальна сума прямих і побічних американських приватних інвестицій в Африці нині наближається до 14–15 млрд. дол.

Що стосується програм «допомоги розвитку» країнам Африки, то США в середньому виділяють для цього приблизно 0,1% свого ВВП. Наприклад, ЄС – 0,3%.

У січні 2006 року у Пекіні було опубліковано доповідь про африканську політику КНР, в якій можна виділити такі моменти: 1) основою взаємин КНР з країнами Африки буде вивіз сировини та інших товарів до Китаю; 2) китайський уряд бере на себе всі ризики, пов'язані з розвитком китайсько-африканських торговельно-економічних відносин; 3) КНР зобов'язується надавати африканським країнам економічну допомогу без будь-яких попередніх політичних умов (на відміну від США); 4) КНР розвиватиме військову і військово-технічну співпрацю з країнами континенту: йдеться про навчання африканського військового персоналу і поставки сучасної зброї до Африки.

Таким чином, така активна політика Китаю в Африці не може не викликати протидію зі боку США, Великобританії, Франції та інших держав.

Розглянемо методи діяльності Китаю на Африканському континенті.

1. Передовсім КНР використовує своє постійне членство у РБ ООН з тим, щоб захистити деякі африканські режими, які піддані міжнародним санкціям. Серед таких країн – Судан, Зімбабве. Так щодо Зімбабве Китай заявляє про повну довіру до режиму Р. Мугабе і вважає, що президент Мугабе має всі можливості для самостійного врегулювання своїх проблем без втручання ззовні. Результатом такої китайської політики стало рішення зімбабвійського керівництва про надання КНР режиму «найбільшого сприяння» на внутрішньому ринку. Це дозволило Китаю без жодної конкуренції розробляти надра країни і видобувати рідкоземельні мінерали: хром, платину, феррохром тощо.

Наголосимо на тому, що країни Африки мають більше довіри до Китаю, аніж до США та його імперіалістичної політики. Вони вважають Китай «одним зі своїх».

2. На відміну від американської китайська політика у сфері економічної та технічної допомоги не передбачає жодних політичних чи економічних умов її надання. Зокрема, Ангола і Зімбабве, яким США, а вслід за ними МВФ і Світовий банк відмовляють у наданні допомоги, отримують кошти від китайсь-

ких донорів. За рахунок цих капіталів нині фінансується будівництво автомобільних та залізничних доріг у цих країнах.

3. За даними на січень 2006 року, китайська торгівля з країнами Африки зросла на 39% у порівнянні з початком 2005 року і склала 32 млрд. дол. Прогнозується, що у наступні п'ять років китайсько-африканський торговельний обіг складе понад 100 млрд. дол.

4. Темпи зростання китайських інвестицій є вищими, аніж американських. Лише за перші десять місяців 2005 року вони становили 175 млн. дол.

5. Китайська національна нафтовидобувна корпорація (CNOC) є нині одним з найбільших інвесторів у нафтову промисловість Судану і володіє 40% акцій однієї з найбільших суданських компаній, яка має ліцензію на видобуток 300 тис. барелів у день. На початку 2006 року сума китайських капіталовкладень в економіку Судану становила 8 млрд. дол. Китай побудував нафтопровід вартістю в 1,6 млрд. дол. довжиною в 1600 км для транспортування сирої нафти з південної частини Судану до нафтового терміналу у Красному морі, неподалік від Порт-Судану. У 2005 році КНР купила 60% видобуваної сирої нафти Судану. 5% своїх потреб у нафті нині Китай задовольняє за рахунок Судану.

6. Велике занепокоєння у Вашингтоні викликає так зване «китайське текстильне цунамі» в Африці. Китай заповонив деякі африканські країни своїм дешевим текстилем, що призвело до закриття місцевих текстильних підприємств, зокрема в Кенії, Лесото, Свазиленді. До того ж Світова організація торгівлі зняла обмеження на експорт китайського текстилю і виробів з нього, що привело до зростання ввозу цієї продукції до Африки на 180%. Це підриває американську політику, яка здійснюється у рамках АГОА – Закону від 2000 року «Про економічний ріст і торговельні можливості для країн Африки». Відповідно до цього закону США відкрили свої внутрішні ринки для ввозу африканських текстильних виробів в обмін на надання привілейних умов американським компаніям, які діють в африканських країнах.

7. Китайські компанії беруть участь у розробці інших видів сировини. Наприклад, 60% цінних порід деревини Габону поста-

часться до Китаю. КНР є одним з найбільших покупців замбійської міді, кобальту, міді з Конго. В Гані китайці будують електростанції, в Сьєрра-Леоне – готелі, у Кенії реконструюють дороги.

8. Для координації торговельно-економічної політики стосовно країн Африки у 2000 році створено Китайсько-африканський форум для співпраці. Через чотири роки створено китайсько-африканську ділову раду.

9. У царині військової співпраці такі країни, як Судан, Ефіопія, Зімбабве озброєні переважно китайською зброєю (простою і недорогою, тобто такою, яку шукають африканці). У Судані Китай побудував три військові заводи, в тому числі цехи для зборки танків Т-55.

10. Вашингтон нервує через те, що КНР налагоджує співпрацю з її африканськими стратегічними партнерами. Йдеться про ПАР – найрозвиненішу африканську державу. У 2006 році китайський прем'єр підписав під час свого офіційного візиту до цієї країни угоду про поглиблення стратегічного партнерства між обома державами. Нині ПАР є другою за значенням серед країн Африки на південь від Сахари імпортером китайської продукції і займає восьме місце серед провідних світових експортерів на ринок КНР.

11. Суперниками США та КНР щодо зміцнення впливу в Африці виступають Європейський Союз (Франція, 20% зовнішньої торгівлі якої зорієнтовано на Африку і вона розмістила на Африканському континенті 12 млрд. дол. прямих інвестицій), та Великобританія, Індія, Японія, Росія та інші країни.

Американо-японські відносини

Відносини між Вашингтоном і Токіо називають одним з найкращих досягнень американської дипломатії. Насправді, запеклі вороги у Другій світовій війні стали близькими союзниками, чиї стосунки стають з кожним роком дедалі тіснішими, хоча і не безхмарними. Так само з часу завершення війни 1939–1945 років і до сьогоднішнього дня союз з США є визначальним фактором формування японської зовнішньої політики. При цьому необхідно відзначити, що якщо в період окупації

з вересня 1945 по квітень 1952 року і у перші роки незалежності переважаючий американський вплив на дипломатію Токіо був неминучим через нерівність потенціалів, то у подальшому така підпорядкованість диктувалася міркуваннями вигідності такого вибору. Союзницькі відносини між Японією і США зберігають свою асиметрію, основи якої були закладені після капітуляції Японії, коли США прагнули обмежити відродження військового потенціалу свого недавнього ворога, а Японія мала можливість зосередити свої зусилля на розвитку економічного потенціалу. Сьогодні союз між Токіо і Вашингтоном будується на міцному економічному фундаменті і на американських зобов'язаннях з оборони й захисту Японії.

Коротко про історію американо-японського союзу. Відомо, що принципи повоєнної політики щодо Японії були сформовані в рішеннях Ялтинської конференції у лютому 1945 року і у Потсдамській декларації, підписаній 26 липня 1945 року представниками США, Великобританії і Китаю. СРСР приєднався до цього документа 8 серпня цього ж року, а 9 серпня вступив у війну з Японією відповідно до зобов'язання, даного союзникам в Ялті, оголосити війну Японії через три місяці після капітуляції Німеччини. У Потсдамській декларації підтверджувалась необхідність виконання умов прийнятої США, Великобританією і Китаєм у грудні 1943 року Каїрської декларації, у якій, окрім іншого, говорилось, що суверенітет Японії повинен обмежуватися островами Хонсю, Хоккайдо, Кюсю і Сікоку і тими меншими островами, які союзники вкажуть. Разом з тим у першій повоєнній директиві Ради національної безпеки США Японія виявилась на периферії американських інтересів. Своїм основним союзником на Далекому Сході США до 1949 року бачили Китай. Саме тому у перших варіантах мирного договору було записано, що Тайвань відходить до Китаю, Курильські острови – до СРСР, острови Такесіма (Токто) – до Кореї.

Результати війни виявилися важкими для Японії. Її територія була окупована американськими військами, вона втратила суверенітет над островами Рюкю (з головним островом Окінава), окупованими армією США, і Курильськими островами, а також південною частиною острова Сахалін, над яким був встановлений контроль Радянського Союзу. Японія також була позбавлена права на здійснення самостійної зовнішньої політики.

Американська окупація японських островів тривала до квітня 1952 року. Верховна влада здійснювалася Штабом окупаційних військ (ШОВ), репрезентованих переважно військовими силами США на чолі з генералом Д.Макартуром, який став фактичним «господарем» Японії. І це, незважаючи на те, що союзники створили міжнародні структури для реалізації рішень Потсдамської декларації. У Вашингтоні була створена Далекосхідна комісія з представників 11 держав, які брали участь у війні проти Японії, і у Токіо – Союзна рада для Японії з представників США, СРСР, Великобританії і Китаю.

Підготовка мирного договору з Японією розпочалася тоді, коли США і Радянський Союз ще пов'язували союзницькі відносини. Не дивно, що у першому проекті договору країни-отримувачі тих територій, які Японія повинна була повернути, були чітко названі. Так само у період підготовки мирного договору США наполягали на тому, щоб Японія, яка мала отримати незалежність, залишалася в орбіті їхнього політичного, економічного та військового контролю. Передбачалося, що американські війська і військові бази США будуть збережені в Японії, а країна почне здійснювати широку програму переозброєння і доведе чисельність своїх збройних сил до 350 тис. осіб.

Влітку 1950 року, після того як значна частина американських військ була передислокована на Кореїський півострів, було прийнято рішення про створення 75-тисячного Резервного поліційного корпусу, який згодом став ядром японських Сил самооборони, створених у лютому 1954 року. Суперечність між 9-ю статтею Конституції, за якою «японський народ на вічно відмовляється від війни як суверенного права нації, а також від погрози чи застосування збройної сили як засобу розв'язання міжнародних спорів» і створенням збройних сил пояснювалося тим, що «відмова від війни» не суперечить можливості мати збройні сили для потреб самооборони.

Уряд Японії, очолюваний прем'єр-міністром Йосіда Сігеру, посилаючись на японську Конституцію 1947 року, відмовився від американського плану створення великої армії, запропонувавши поступове нарощування чийльності збройних сил.

«Холодна війна» внесла свої корективи у процес підготовки мирного договору з Японією. У січні 1950 року держсекре-

тар США Дін Ачесон заявив, що необхідно «відновити Японію як один із основних бар'єрів проти комунізму в Азії» (так звана «лінія Ачесона»). Таким чином мирний договір з Японією був фактично одноосібно підготований Сполученими Штатами.

Підписання у вересні 1951 року одночасно з Сан-Франциським мирним договором американо-японського Договору безпеки і Адміністративної угоди на довгі роки визначило, а у багато дечому визначає і нині, політичний, економічний і військовий розвиток Японії. Та політична структура, яка склалася на основі цих документів, отримала назву Сан-Франциська міжнародна система, включивши в себе такі проблеми зовнішньої політики Японії, як її відносини з СРСР і Китаєм.

З політичної точки зору ці договори стали також основою японо-американського союзу, і саме на їхньому ґрунті сформувавалось те, що прийнято називати «доктриною Йосіда» – за іменем прем'єр-міністра Японії Сігеру Йосіда, який представляв Токіо при створенні цих документів. Якщо коротко схарактеризувати цю доктрину, то її суть зводиться до такого: опора на тісний союз з США і відмова від деяких атрибутів суверенності. США забезпечували оборону Японії, яка формально не мала можливості для самостійного ведення військових дій, а також проведення спільних бойових операцій навіть разом з дислокованими на її території військами Сполучених Штатів. Так японська зовнішня політика попала під пряму залежність від Вашингтона. Разом з тим, ці обмеження дозволили японським урядам економити на військових витратах, які до сьогодні майже ніколи не виходили за межі 1% ВВП. У результаті в країні з'явилася можливість зосередити головні зусилля на розвитку економіки, а США отримали надійного політичного союзника і військові бази неподалік кордонів Китаю, СРСР і Північної Кореї.

У липні 1952 року Японія і США підписали Угоду про об'єкти і бази, згідно з яким японський уряд надавав США на період дії Договору безпеки понад 600 об'єктів на території країни. Останнім документом, який визначав відносини між Японією і США, була підписана у березні 1954 року Угода про допомогу у забезпеченні взаємної безпеки.

У другій половині 1950-х років японський уряд під тиском громадського руху заявив про необхідність перегляду японо-

американських угод, укладення нового договору, який би базувався на Статуті ООН і який би передбачав проведення двосторонніх консультацій з питань розміщення і застосування американських збройних сил, дислокованих в Японії.

США відмовились задовольнити японські вимоги, проте, дещо поступаючись, розпочали виведення частини своїх військ з Японії, що у першу чергу диктувалося стратегічними міркуваннями. Наприкінці 1958 року чисельність американських військ в Японії скоротилася з 210 тис. до 65 тис. осіб. Було прийнято також рішення про початок переговорів щодо перегляду Договору безпеки.

У 1957 році Рада національної оборони Японії затвердила документ під назвою «Про основи політики у сфері національної оборони». Цей документ складався з короткої преамбули і всього чотирьох пунктів, які надовго визначили військову політику країни і принципи японо-американського співробітництва. «Мета національної оборони, – говорилося у документі, – полягає у попередженні і відбитті прямої і побічної агресії», що може бути досягнуто з допомогою «прогресивного і ефективного розвитку оборонних можливостей, необхідних для самооборони, з урахуванням національних ресурсів і внутрішнього становища» і «використання системи безпеки США як основи для відбиття зовнішньої агресії до тих пір, поки міжнародна спільнота не зможе ефективно забезпечити попередження нападу ззовні». Питання про зобов'язання Японії щодо оборони США в рамках Договору безпеки ні тоді, ні пізніше не ставилося. Що стосується спільних військових операцій, то вони були заборонені 9-ю статтею Конституції Японії 1947 року.

У 1960 році Договір безпеки (офіційна назва – Договір про взаємне співробітництво і безпеку) був переглянутий, зберігаючи практично суть відносин між Японією і США, які склалися. Вашингтон, як і раніше, забезпечував безпеку Японії. Договір мав характер двостороннього військового союзу, відповідно до якого на Японію покладалась певна, хоч і обмежена, відповідальність за участь в американській військовій стратегії. Щоправда, із попереднього Договору були вилучені статті, які применшували суверенітет Японії. Так, збройні сили США позбавлялись права мати поліційні функції і втручатися у «приду-

шення великих внутрішніх повстань і безпорядків». Був також вилучений пункт, який забороняв Японії без попередньої згоди США надавати бази чи дозволяти транзит через свою територію збройним силам третіх держав. Були додані пункти про культурне і економічне співробітництво. Термін дії Договору, який у першому варіанті був безстроковим, встановлювався у 10 років, але передбачалася його автоматична пролонгація, якщо жодна із сторін не заявить за рік про своє бажання його денонсувати.

Поразка США у війні у В'єтнамі привела до певного перегляду американської політики в Азії, що поширилося і на американо-японські відносини. В оприлюдненій у липні 1969 року президентом США Р.Ніксоном «Гуамській доктрині» говорилося про необхідність активізації політики країн Азії у забезпеченні власної безпеки. США прийняли рішення будувати свою політику, ґрунтуючись на концепції «багатополярності» світу, відповідно до якої глобальна ситуація і ситуація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні розглядалися як баланс сил між п'ятьма світовими центрами – США, СРСР, Західною Європою, КНР і Японією. При цьому підхід США до Японії будувався не тільки на збереженні близьких і базованих на залежності від США відносин, але й на спробі розглядати її в якості одного із центрів сили, що було несподіваним насамперед для самої Японії. Країна, яка привикла сприймати себе у комфортній ролі «молодшого партнера», зовсім не поспішала виходити у небезпечний світ великої політики.

В «Гуамській доктрині», яка декларувала «вирішальну роль Японії у здійсненні американської стратегії в Азії», підкреслювалася необхідність трансформації американо-японських відносин і їхнього переходу у фазу «зрілого партнерства». Це віддзеркалювало перетворення Японії в одну з найбільших економічних держав світу і те, що американська дипломатія еволюціонує від імперського глобалізму часів «холодної війни» до політики «балансу сил». У такому підході відобразилось невдоволення США японським наступом на американські ринки і певне ослаблення інтересу до відносин з Японією. Остання обставина пояснювалася як впевненістю Вашингтона в їхній стабільності, так і початком діалогу між США і КНР. Разом з тим Японія залишалася найважливішим союзником США в Азії і

Вашингтон був готовий дати Токіо можливість проявляти більшу дипломатичну самостійність у рамках американо-японського союзу. США передали частину військових баз японським Силам самооборони, були збільшені витрати Японії на утримання американського персоналу, а у листопаді 1969 року було прийнято рішення про передачу Японії адміністративних прав на архіпелаг Рюкю, включаючи острів Окінава.

США намагалися продемонструвати Японії, що військово-політичний союз між двома країнами не є абсолютно незмінним і що у світі, де діють кілька центрів сили, Японія повинна опиратися і на власні сили, а не тільки сподіватися на свого американського союзника. У Токіо це викликало, з одного боку, сумніви у надійності американських військових зобов'язань, а з другого – розуміння необхідності підвищення рівня політичної і військової самостійності. Процес перебудови американо-японських відносин супроводжувався серйозною кризою у стосунках між двома країнами, проявом якої стали «шоки Ніксона», які стосувалися взаємопорозуміння з КНР і встановлення з нею дипломатичних відносин і рішення США про скасування золотого паритету долара і запровадження 10-процентного податку на імпорт.

«Шокова дипломатія» викликала хвилю недовіри до Сполучених Штатів і певне розчарування у відносинах, побудованих на традиційних японських принципах залежності самурая від свого васала.

Щоправда, на поверхності відносини не змінилися ні на рівні поведінки, ні на рівні офіційних заяв. Проте розпочався очевидний процес переосмислення таких ключових питань, як місце Японії у сучасному світі і безпеки країни. Криза у відносинах з Вашингтоном змусила Японію активізувати свою зовнішню політику, прийнявши концепцію «багатосторонньої дипломатії». Особливе значення вона мала у стосунках Японії з арабськими країнами. До осені 1973 року Японія беззастережно підтримувала курс США щодо країн Близького Сходу, але, коли після арабо-ізраїльської війни і наступного нафтового ембарго арабських країн Японія була включена до списку «недружніх країн», Токіо зробив усе, щоб дистанціюватися від американської політики підтримки Ізраїлю. Прагнення забезпе-

чити безперервні поставки нафти виявилися сильнішими зобов'язань, а «шоки Ніксона» давали японцям певну свободу рук.

Все ж, незважаючи на тимчасові кризові явища у стосунках, американо-японський союз залишався фундаментом японської дипломатії. Японія змогла блискуче використати ті вигоди, які їй надавала «доктрина Йосіда», яка була основою її відносин з Вашингтоном.

На початку ХХІ століття відносини США, як і раніше, перебували у центрі уваги зовнішньої політики Японії. Еволюція цих відносин була спрямована до поступової активізації співробітництва між двома країнами у військовій сфері. Це відбувалося на тлі зміцнення тенденції до здійснення Японією більш самостійної зовнішньої і оборонної політики. Особливого протиріччя у цьому не було, оскільки мова йшла про надання військово-політичному союзу з США нового виміру. Новим стало лише те, що в Японії стали дедалі відкритіше говорити про союницькі відносини з США, що розумілось як можливість проведення різного роду спільних дій.

На думку прем'єр-міністра Коїдзумі Дзюньїтіро, який обіймав цю посаду у 2001–2006 роках, Японія повинна мати у форматі союзу аналогічні з США права і обов'язки. Цей процес розвивається, але через нерівність потенціалів Японія все ще залишається в американській зовнішньополітичній орбіті. При цьому якщо раніше вона могла відмовитися від участі в американській військовій політиці, то тепер зробити їй це значно важче. Якісні зміни у політиці Японії щодо США стосувалися насамперед питань, пов'язаних зі взаємодією обох країн у рамках американо-японського Договору безпеки. Починаючи з 1992 року Японія приступила до перегляду тих конституційних рамок, які обмежували використання сил самооборони. Прийнятий у 1992 році закон про участь у миротворчих операціях ООН був обумовлений низкою умов. Солдатам не дозволялося використовувати зброю, за винятком випадків необхідної самооборони, вони не підпорядковувалися командуванню ООН, могли брати участь тільки в операціях, які проводилися після укладення угоди про припинення вогню. У відповідності до цього закону чисельність військового контингенту, відряджуваного за кордон, не повинен перевищувати 2 тис. осіб, а рішення про

відправку військ повинен санкціонувати парламент. Було також обумовлено, що будь-які операції, які вимагають безпосередньої участі у бойових діях, можливі тільки після прийняття парламентом спеціального закону.

Рішення японського уряду відмовитися від відправки військ до Кувейту та Іраку у 1991 році, що було компенсовано внеском у 13 млрд. дол. на проведення операції, критикувалося як всередині країни, так і за її межами. Після цього відправка військ за кордон у рамках миротворчих операцій під егідою ООН сприймається громадською думкою позитивно, хоча й обережно. Японія брала участь у міжнародних операціях у Камбоджі (1992 рік), Мозамбіку (1993 рік), у Східному Тиморі (1999 і 2002 роки), з 1996 року японські військові спостерігачі перебувають на Голанських висотах, у 1994 році Сили самооборони були учасниками допомоги біженцям у Руанді.

У жовтні 2000 року у Вашингтоні була опублікована доповідь «США і Японія: на шляху до зрілого партнерства», в якій містилися заклики до розширення військової співпраці між двома країнами і фактично до перегляду японської Конституції. Аналогічні тези неодноразово висувалися американцями і на цей раз могли б залишитися поміченими лише журналістами і політиками, якби не події 11 вересня 2001 року.

Першою реакцією прем'єр-міністра Коїдзумі на події в США було прагнення надати всебічну допомогу Америці у боротьбі з міжнародним тероризмом. Парламент прийняв закон про відрядження військових кораблів в Аравійське море, пізніше було прийнято рішення про відправку військовослужбовців до Афганістану і про участь Японії у післявоєнній відбудові цієї країни.

Отже, масштаб і емоційна сторона подій 11 вересня 2001 року не дозволили Японії як раніше обмежитися щедрим фінансовим внеском, як це вона зробила під час війни у Перській затоці 1991 року. Посилання на Конституцію і заборони на спільні військові дії в цій ситуації могли б завдати непоправної шкоди «американо-японському Договору безпеки». Вже 12 вересня прем'єр Коїдзумі зробив заяву про засудження акту тероризму проти США, а 19 вересня цього року він оголосив заходи щодо участі Японії в операції проти талібів в Афганістані, які включали також обіцянку посилити охорону американських баз в

Японії, початок збору розвідувальної інформації для потреб антитерористичної коаліції, надання термінової допомоги Індії і Пакистану, збільшення гуманітарної допомоги і прийняття особливих заходів зі стабілізації світової економіки. Крім цього, було оголошено про готовність Японії направити військові кораблі для надання медичної, транспортної і тилової підтримки американським військовим силам, які брали участь у бойових діях в Афганістані, і обмежений військовий контингент для надання гуманітарної допомоги біженцям. Проте нічого не говорилося про можливість спільних дій США і Японії у боротьбі проти теороризму.

Рішення прем'єр-міністра направити японські військові з'єднання в Афганістан було підтримане всіма опозиційними партіями, крім комуністів та соціалістів. Щоправда, у середині правлячої Ліберально-демократичної партії (ЛДП) частина партійців виступила проти цього рішення. Позиція партійних важковаговиків, які традиційно пов'язані з бізнесом, аніж з політикою, була продиктована насамперед прагненням не зашкодити японським нафтовим інтересам на Близькому Сході. З їхньої точки зору, для демонстрації необхідної солідарності з Вашингтоном було достатньо «демонстрації прапора», а реальна військова участь в операції могла нашкодити інтересам країни.

У результаті японська участь у військових операціях в Афганістані звелася до того, що в ісламабадському аеропорту приземлилися кілька вантажних літаків С-130 з вантажем гуманітарної допомоги, а два танкери Сил самооборони постачали ВМС США паливом під охороною конвою есмінців. Проте есмінці зі системою Іджис так і не були відправлені в Індійський океан, літаки Р-3 не вилетіли на острів Дієго-Гарсія, в Афганістан не були відряджені медичні з'єднання для допомоги американцям і біженцям, а солдати Сил самооборони не взяли участі у роботі з біженцями у Пакистані. Отже, не всі обіцянки Коїдзумі були виконані. Водночас японці не заперечували проти використання американських військових баз в Японії для операції в Афганістані.

Новим випробуванням для політики Японії щодо США і зміни статусу японських збройних сил стала американська операція в Іраку у 2003 році. У березні цього ж року Японія, незва-

жаючи на протести громадськості, підтримала в ООН американську резолюцію щодо Іраку. У липні 2003 року парламент проголосував за резолюцію про відрядження в Ірак японських військовиків «для допомоги у відбудові країни» в районах, «де не ведуться бойові дії». У резолюції військовослужбовцям дозволялося мати легку зброю, у перелік якої пізніше були включені кулемети і протитанкові ракети. Громадські та опозиційні партії виступили проти відправки військ в Ірак, наголошуючи на тому, що в цій країні нема зон, де не ведуться бойові дії. Рішення про відправлення військ було відкладено, а Японія розпочала надання економічної допомоги Іраку. Проте у грудні 2003 року Японія відрядила до Південного Іраку 600 військовиків, які вперше покинули територію країни не під прапором миротворчих сил ООН, а під власним, японським прапором. Рішення Коїдзумі було піддане жорсткій громадській критиці, оскільки воно суперечило законам, які забороняли збройним силам брати участь у бойових діях (за винятком ситуації, коли країна стала жертвою агресії), які забороняли відправку військовиків у райони, де йшли бойові дії, і які забороняли участь у спільних бойових операціях.

Активізація військової співпраці з США і участь у військових операціях за межами країни поставили на порядок денний питання про легітимність такої військової політики і про необхідність перегляду Конституції. Дискусія довкола питання перегляду Конституції набула особливої гостроти після відправки японського контингенту в Ірак. Водночас не вдалося уникнути обговорення цього питання. Ще у 1999 році нижня палата парламенту Японії прийняла законопроект, який дозволяв обговорення Конституції в рамках парламентських комісій, а у січні 2000 року в обох палатах були створені комісії з перегляду Конституції. У жовтні 2004 року був оприлюднений представлений Ліберально-демократичною партією проект змін Конституції, суть якого зводилася до визнання того, що Сили самооборони «можуть діяти в рамках міжнародної співпраці для підтримання миру й безпеки міжнародної спільноти». Загалом учасників дебатів щодо перегляду Конституції можна розділити на три групи.

У центрі японських політичних течій знаходяться ті представники ЛДП, Комейто і Демократичної партії, які вважають,

що оборонна політика країни в рамках союзу з США повинна орієнтуватися на міжнародні рішення в рамках ООН. Цю групу називають «інтернаціоналістами» і у своєму прагненні надати японській оборонній політиці міжнародного характеру вони виступають за створення системи колективної безпеки у Східній Азії, взявши за інституційну основу шестисторонні переговори з корейського питання. Була також запропонована ідея створення поза структурою Сил самооборони військових формувань, призначених винятково для участі у миротворчих операціях у рамках ООН. Що стосується статті 9 Конституції, то інтернаціоналісти вважають, що повинен бути узаконений статус Сил самооборони і чітко визначено право на самооборону у тих випадках, коли мова йде про операції «на територіях довкола Японії» і у рамках операцій ООН. При цьому вважається, що Японія має право брати участь у військових операціях під егідою ООН і у рамках існуючої Конституції.

Крайнє праве крило політичного спектру становлять прихильники націоналістичної політики, чи, як їх називають, «неонаціоналісти». Вони виступають за перетворення Японії в «нормальну державу», що передбачає зняття існуючих юридичних обмежень на військову політику, зміцнення незалежності у сфері безпеки при збереженні військово-політичних відносин зі Сполученими Штатами.

Праві вважають, що такого роду політика поверне Японії самостійність у зовнішній політиці і буде слугувати гарантією безпеки у випадку скорочення зобов'язань США щодо оборони Японії. При цьому передбачається теоретична можливість володіння у майбутньому ядерною зброєю. Чимало прихильників цієї позиції виступають не тільки за відміну статті 9 Конституції, але й за такі кроки, як зміна статусу імператора, перетворення сінто у державну релігію, перегляд системи освіти у напрямку зміцнення елементів патріотизму тощо. Найбільша кількість прихильників такої політики зосереджена в ЛДП, проте їхня частка серед політичних діячів загальнонаціонального масштабу складає лише 10 відсотків.

Реально ж політику у сфері оборони і перегляду Конституції визначає третя група, як у часто називають «союзні націоналісти». Вони є прибічниками перегляду Конституції, висту-

пають за зміцнення союзу з Америкою і розширення військової співпраці, включаючи необмежене розширення її географічних масштабів. Виступаючи за перегляд Конституції, вони, все ж, не наполягають на радикальній зміні першого параграфу статті 9 Конституції, хоча вимагають широкого тлумачення права на самооборону, включаючи колективну. Їхня точка зору ґрунтується на тому, що тільки у союзі з США, ставши їхнім незмінним союзником, Японія зможе протистояти зростаючому впливу Китаю і створити умови для захисту від авантюристичної політики КНДР. До прибічників цієї політичної течії належав прем'єр-міністр Коїдзумі і чимало членів його кабінету. Духовним лідером цієї групи вважається колишній прем'єр-міністр Накасоне.

У січні 2006 року керівництво ЛДП офіційно заявило, що виносить на розгляд парламенту закон про проведення референдуму про перегляд Конституції 1947 року.

Паралельно з дебатами довкола перегляду Конституції, які поки що мають теоретичний характер, оскільки на практиці мова йде про віддалене майбутнє, йшли суперечки довкола еволюції військової політики Японії, які стали однією з провідних зовнішньополітичних тем першої декади ХХІ сторіччя. У свою чергу, саме рішення у цій царині стануть у майбутньому основою для можливого перегляду Конституції.

У 1997 році Японія переглянула прийняті у 1978 році «Керівні принципи японо-американського співробітництва у сфері оборони», які містили обмеження на можливість взємодії зі США у військовій сфері. Нові «Керівні принципи» надали японо-американським відносинам певну симетричність. За Договором безпеки 1960 року Японія не могла брати участь у військових операціях США ні на своїй території, ні за її межами. У відповідності з новим документом у ситуаціях, які були небезпечними для власної безпеки, Японія зобов'язувалась надавати матеріально-технічне забезпечення і тилову підтримку збройним силам США. Передбачалася і участь Сил самооборони в економічній блокаді і примусовому інспектуванні кораблів третіх країн, що, все ж, обумовлювалось необхідністю попереднього прийняття резолюції Ради Безпеки ООН, яка б дозволяла подібні акції. Документ передбачав і спільні дії Японії

і США із забезпечення стабільності в Азійсько-Тихоокеанському регіоні у «надзвичайних ситуаціях» і попередження виникнення регіональних конфліктів. При цьому як сам термін «надзвичайна ситуація», так і географічні межі регіону трактувалися досить розпливчасто.

В червні 2003 року парламент прийняв три закони. Закон про заходи у випадку військового нападу на Японію визначав повноваження національних і місцевих органів влади і права прем'єр-міністра у випадку нападу на Японію. Закон про поправки до Закону про заснування Ради безпеки при прем'єр-міністрі уточнював роль Ради у випадку нападу на країну. Поправка до Закону про Сили самооборони 1954 року дозволяла їм певні дії, включаючи експропріацію матеріалів при створенні об'єктів, необхідних для оборони Японії. Прийняття цих законів стало кроком на шляху розмежування відповідальності між Японією і США у питанні про оборону країни.

Через рік, у 2004 році, парламент схвалив пакет з семи законопроектів, які доповнювали прийняті у 2003 році закони. Так створювалось «надзвичайне законодавство»: зокрема, уточнялася взаємодія між центральним урядом і місцевою владою у випадку виникнення кризової ситуації, визначалися параметри кризової співпраці між Японією і США. Нове законодавство дозволяло прем'єр-міністру у випадку нападу на Японію керувати державними установами у питаннях сприяння силам США, які будуть відбивати агресію. У рамках Ради безпеки перетворювалася у кризовий комітет. Прийняті закони були спрямовані на зміцнення здатності Японії приймати рішення у кризових ситуаціях і зміцнювали можливості співпраці із США в «районах довкола Японії», що було передбачено в «Основних напрямках співпраці у сфері оборони» 1997 року.

У грудні 2004 року кабінет міністрів Японії схвалив розраховані на десять років «Основні напрямки програми національної оборони» і нову «Середньострокову програму оборони військового будівництва» на п'ять років, починаючи з фінансового 2005 року. Основні напрямки військової доктрини включали в себе чотири принципи забезпечення безпеки країни, три з яких безпосередньо пов'язані з військовою співпрацею із США.

По-перше, документ відзначав оборонний характер «Основних напрямків», оскільки вони передбачають мінімум необхід-

них збройних сил для оборони країни. Вказувалося, що в японських збройних силах відсутні озброєння, які призначені для нанесення удару по територіях інших країн, як, наприклад, бомбардувальники, балістичні ракети чи авіаносці.

По-друге, мова йшла про створення «багатофункціональних, гнучких і ефективних оборонних збройних сил», здатних відбивати небезпеки, пов'язані з розповсюдженням зброї масового ураження, балістичними ракетами, міжнародним тероризмом та іншими загрозами миру й безпеці. З цією метою в рамках співпраці із США по програмі розгортання систем протиракетної оборони театру військових дій (ПРО ТВД) у 2004 році Японія приступила до модернізації потенціалу ПРО, включаючи будівництво нових радарів і модернізації кораблів із системами «Іджис» і ракет земля-повітря «Петріот». На це було виділено 119,8 млрд. ієн (1,14 млрд. дол.). Одночасно з прийняттям «Основних напрямків» Японія частково зняла заборону на експорт до США військових технологій і спільно вироблених деталей для систем протиракетної оборони. Для відбиття терористичних загроз була створена Центральна група швидкого реагування у складі 4000 осіб, яка буде озброєна виробленою в Японії спеціальною технікою. У 2003 році був оприлюднений план збільшення у десять разів витрат на протиракетну оборону, які у 2007 році повинні були скласти 1 млрд. дол. Японія вклала понад 2 млрд. дол. у створення системи супутникового спостереження, яка почала функціонувати у березні 2003 року. До цього часу Японія використовувала винятково американські системи спостереження.

У 1998 році Японія погодилася на участь у дослідженнях зі створення систем ПРО ТВД для захисту японських і американських військових баз. У грудні 2003 року було оголошено, що Японія готова розмістити на Окінаві модернізовану американську протиракетну систему «Петріот» (РАС-3) і протиракетні системи морського базування.

По-третє, однією з основ оборони Японії проголошувалося військове співробітництво із США в рамках японо-американського Договору про безпеку. У відповідності з ним сили самооборони забезпечують оборону країни і прилеглих територій, а війська США надають їм підтримку, використовуючи свій наступальний потенціал і ядерну «парасольку». США зберігають

88 військових об'єктів в Японії, де дислоковано понад 40 тис. американських військовиків. Сполучені Штати провадять переговори з Японією про трансформацію своєї військової структури на Тихоокеанському театрі і про можливе перенесення штабних установ в Японію. Новим в «Основних напрямках» є згадка про спільні військові дії Японії і США.

Вперше в якості основних загроз безпеці Японії були названі Китай і КНДР. У лютому 2003 року начальник Управління національної оборони Ісіба Сігеру заявив, що Японія має право нанесення удару по Північній Кореї, якщо будуть незаперечні докази того, що КНДР планує ядерний удар по Японії. Ця заява була пов'язана з курсом адміністрації Дж.Буша «на превентивні удари», проте насамперед вона була ініційована політикою Пхеньяна, який у 2002 році визнав, що розробляє власну ядерну зброю.

По-четверте, зазначалося, що Японія збирається збільшити свою активність у миротворчих операціях, що у першу чергу було пов'язано з участю Японії в американських операціях в Іраку і Афганістані.

У рамках повної легалізації статусу збройних сил і у контексті підготовки до перегляду Конституції прем'єр-міністр Абе на початку січня 2007 року реформував Управління національної оборони (УНО) у Міністерство оборони, а керівник УНО Кума Фуміо став міністром.

Сьогодні важко сказати, коли процес перегляду Конституції буде завершений і які перспективи формування політики Японії у сфері оборони. За всіх розкладів, на нашу думку, Японія буде намагатися зберегти унікальність свого статусу, який дозволяє їй обмежувати свою участь у різного роду військових операціях і в основному покладатися на Вашингтон у питаннях забезпечення національної оборони.

Американо-японські економічні відносини

До нині існуючого рівня стосунків обидві країни йшли не просто, а переборюючи взаємну відчуженість і недовіру один до одного. Ставши економічною наддержавою, Японія присту-

пила до швидкого освоєння американського внутрішнього ринку. США були й залишаються одним з найбільших зовнішньоторговельних партнерів Японії, оскільки стояли біля витоків формування японської промисловості як після революції Мейдзи, так і після Другої світової війни. В обох випадках, допомагаючи японцям створити сучасну структуру економіки, Вашингтон був упевненим у своїй політичній, економічній і військовій перевазі над Токіо. У 1954 році держсекретар США Джон Фостер Даллес у бесіді з прем'єр-міністром Сігеру Йосіда заявив, що «Японія не може розраховувати на широкий американський ринок, оскільки вона не виробляє товари, в яких ми зацікавлені».

До середини 1970-х років економічні проблеми не викликали серйозних суперечок у відносинах між обома країнами. У 1940–1960-і роки Японія поставляла в США в основному продукцію легкої промисловості, де головну роль відігравали текстильні вироби. Тоді американо-японські суперечки точилися довкола імпорتنих квот на однодоларові блузки, на стрічки для друкарських машинок і на дешеві термометри. Наприкінці 1960-х років Японія стала поставляти на американський ринок продукцію радіоелектронної промисловості. У 1970–1980-і роки основною статтею японського експорту стали автомобілі. Якщо в 1956 році Японія продала США 16 автомобілів, то з 1981 по 1988 рік експортувала продукцію автомобілебудівництва на суму в 175,5 млрд. дол., імпортувавши натомість автомобілів лише на 2,5 млрд. дол. Різниця в 173 млрд. дол. склала 58,2 % всієї суми пасивного сальдо торгівлі США з Японією за цей період. Щороку американці дедалі більше купляли японських товарів, що вело до безпрецедентного зростання активного сальдо Японії у торгівлі зі США і зміцненню її позицій на американському ринку. Якщо за 1970-і роки дефіцит США у торгівлі з Японією сумарно становив 34 млрд. дол., то за наступні десять років він зріс майже на порядок, склав 324 млрд. дол. Результатом цього стало загострення протиріч у відносинах між обома країнами.

З американської точки зору причиною такого значного пасивного сальдо у 1970–1980-х роках було, по-перше, «закритість» ринку Японії для американських товарів через митні ба-

р'єри і, по-друге, низька вартість її товарів, зумовлена заниженим курсом ієни щодо долара і тодішньою відносною дешевизною японської робочої сили. Вимоги, які американська сторона ставила перед Токіо, зводилися насамперед до зняття будь-яких формальних і неформальних перепон на шляху американських товарів на японський ринок і до проведення фінансової реформи, яка б включала підвищення курсу ієни і лібералізацію японського фінансового ринку.

Японія, де завжди існувало достатньо помітне державне регулювання економіки, довгі роки насправді здійснювала протекціоністську політику. Згідно з прийнятим у 1949 році Законом про валютний обмін і контроль над зовнішньою політикою весь імпорт повинен був бути ліцензований і перебував у рамках строгого державного регулювання. Тільки зі середини 1950-х років під американським тиском розпочався процес часткової децентралізації імпорتنих обгородок. На початку 1970-х років Японія досягла рівня митного оподаткування, прийнятого у США і країнах Західної Європи, а у 1979 році стала країною з найбільш низькими митними тарифами із усіх індустриальних країн. Фактично Японія зберігала квоти лише на імпорт сільськогосподарської продукції, що було пов'язано зі бажанням зберегти село як одну з засад національної культури і традицій.

Все ж, прийнявши принцип відкритого ринку де-юре, але не як керівництво до практичної діяльності, Японія не поспішала відмовлятися від «нетарифних бар'єрів», які обмежували імпорт зі США. Американці справедливо звинувачували Японію у тому, що вона зберігає закритість свого ринку шляхом запровадження у відповідності зі внутрішнім законодавством складних митних процедур і вимог щодо якості та безпеки товарів, які з американської точки зору мали дискримінаційний характер.

Щоправда, необхідно наголосити на тому, що і самі Сполучені Штати не завжди були готові адаптувати свої товари до вимог японського внутрішнього ринку. Звинувачуючи Японію у небажанні купляти американські автомобілі, вони не готові були запропонувати їй машини з правим кермом або малолітражні автомобілі, пристосовані для вузьких вулиць японсь-

ких міст. Сьогодні можна говорити про те, що з урахуванням правил СОТ США практично вже вичерпали можливості обмежувати доступ японських товарів на свій внутрішній ринок.

Причини зростаючого дефіциту США вбачали також і в тому, що дешева ієна робила японський експорт конкурентоспроможним, а дорогий долар не дозволяв успішно продавати американські товари на японському ринку. США вимагали відкрити японський фінансовий ринок для міжнародних операцій шляхом послаблення контролю держави над фінансами. Японія повністю прийняла американські вимоги: японський фінансовий ринок був лібералізований, а у 1985 році курс ієни щодо долара був підвищений на 30 відсотків. Так само за період з 1993 по 1998 рік США підписали з Японією 23 угоди, які полегшували американським товарам доступ на японський ринок, проте дефіцит у торгівлі з нею не скоротився, а зріс.

Водночас японські зусилля щодо ліквідації державного контролю над фінансами і підвищення курсу також не вирішили проблему дефіциту. Японські промислові компанії пристосувалися до підвищеної вартості експорту, виводячи чимало видів виробництва у Південну Корею, на Тайвань і у США. Після падіння курсу долара прибутки великих японських фірм, орієнтованих на експорт, значно зменшились, але скорочення виробничих витрат і гнучка цінова політика у подальшому дозволили їм зберегти, у багатьох випадках і збільшити збут своїх товарів на американському ринку.

Якщо зростання від'ємного сальдо у торгівлі з Японією залишалось питанням номер один американо-японських відносин, то їхньою другою за значенням проблемою зі середини 1980-х років стало збільшення японських інвестицій у США. Найпоширенішими тоді стали просторікування про те, що Японія «скупує Америку», хоча за обсягом своїх інвестицій у США у 1988 році Японія поступалася Великобританії, яку ніколи не звинувачували у намаганні захопити контроль над американською економікою.

До 1980-го року Японія вивозила своїх капіталів менше ніж 5 млрд. дол. щорічно. Вони мали цільове призначення, а саме: фінансуванн проектів видобутку сировини в Індонезії, Бразилії, Австралії і будівництва підприємств зі зборки готових виробів

у країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону. Разом з тим американська політика заохочення інвестицій у 1980-і роки створила сприятливі умови для вивозу японського капіталу в США. Якщо наприкінці 1980-го року Японія інвестувала в США всього 26,3 млрд. дол., то у 1983-му році портфельні і прямі капіталовкладення Японії у США досягли 284,8 млрд. дол., що склало майже 16 відсотків всього обсягу іноземних інвестицій у США.

На початку 1990-х років японська економіка зіткнулася зі серйозними проблемами. Ріст прибутків спричинив швидке зростання цін на землю і нерухомість, а також біржових спекуляцій. Індекс провідної японської біржової площадки Ніккей з 1986 по 1990-й рік зріс у три рази, і врешті-решт фінансова кулька лопнула, що викликало тривалу рецесію економіки. Це відбувалося на фоні успіхів економіки США і групи азійських країн, зростання товарообігу США з Канадою і Мексикою, які підписали угоду НАФТА про вільну торгівлю, і безпрецедентного збільшення від'ємного сальдо США у торгівлі з Китаєм. У 2005 році дефіцит США у торгівлі з КНР становив 201,5 млрд. дол. (26,3 % всього торговельного дефіциту США), тоді як у торгівлі з Японією він склав лише 82,5 млрд. дол. (10,7%). У зовнішній торгівлі США Японія поступилася першістю Канаді, Китаю і Мексиці, тоді як у зовнішній торгівлі Японії США зберігали перше місце за обсягом експорту (25,7% всього японського експорту) і друге після Китаю місце за обсягом імпорту (13,2%).

І рецесія економіки Японії, і зростання від'ємного сальдо США у торгівлі з КНР привели до того, що рівень економічного конфлікту між Токіо і Вашингтоном значно понизився. Можна передбачити, що, незважаючи на протиріччя і труднощі економічної співпраці між США і Японією, вони докладатимуть багато зусиль для її збереження і зміцнення. Обидві країни нагромадили певний досвід урегулювання економічних конфліктів і прагнуть будь-що уникнути гострої конфронтації. І це пояснюється не тільки політичними і військово-стратегічними міркуваннями. Навіть з чисто економічної точки зору стабільність сучасної світової економіки і світогосподарських зв'язків і раніше, і зараз тримається на стабільному функціонуванні економік США і Японії.

У першому десятиріччі ХХІ століття обсяг американо-японської торгівлі і взаємних інвестицій є найбільшим у світі. У 2006 році експорт Японії в США склав 148,1 млрд. дол., а імпорт – 59,6 млрд. дол. Американські інвестиції в Японії у 2005 році досягли 75,5 млрд. дол., а японські прямі інвестиції у США – 190,3 млрд. дол. Ці дві країни не мають собі рівних і за сумарним економічним потенціалом. Хоча у США і Японії проживає 6,7% населення світу, на них припадає близько 30% світового ВВП, понад 60% капіталізації ринку цінних паперів, майже чверть світового експорту і більше третини імпорту.

Очевидно, що всі ці фактори змушують обидві сторони шукати і знаходити шляхи полагодження конфліктів, які неминуче виникають за таких величезних обсягів спільної економічної, політичної і військової взаємодії.

Політика Вашингтона щодо Індії і Пакистану

Після того, як Індія домоглася незалежності від Великобританії у 1947 році, чимало представників політичних і академічних кіл США сподівалися, що Індія стане їхнім партнером і союзником. Президент Ф.Д.Рузвельт наприкінці Другої світової війни висловлювався за зближення з Індією, оскільки він, як і багато інших американців, проводив паралелі того процесу, як США та Індія виборювали, хоча і у різні епохи, незалежність від Лондона. США стали основним фінансовим донором незалежної Індії, сприяли індійській «зеленій революції», яка допомогла побороти голод, надавали Індії військову допомогу під час прикордонного конфлікту з Китаєм у 1962 році.

Проте жоден із цих заходів не зміг попередити погіршення відносин між США та Індією у період «холодної війни». З точки зору Вашингтона, Рух неприєднання, у якому на початку 1980-х років Індія стала відігравати одну із провідних ролей, і теплі відносини з СРСР, які встановилися за прем'єрства Дж.Неру, зробили тісне політичне співробітництво США з Індією неможливим, а соціальна політика Неру обмежила торгівлю і економічні зв'язки з цією країною. Більше того, зміцнення дружби США з Пакистаном за президентства Р.Ніксона і

здійснене Індією в 1974 році ядерне випробування власної бомби поставили обидві держави по різні сторони політичних бар'єрів.

Упродовж більше ніж 30 років США, проголосивши строге дотримання режиму нерозповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ), наполягали на знищенні або суттєвому обмеженні ядерного арсеналу Індії. Американські експерти побоювались, що надання легітимного статусу індійській ядерній зброї спричинить гонку озброєнь у Південній і Південно-Східній Азії. Проти Індії, яка не підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) у 1970-х роках, упродовж трьох десятиліть діяли санкції з боку США і низки інших держав – підписантів ДНЯЗ. За розробку військової ядерної програми поза рамками режиму нерозповсюдження Індія опинилася в ізоляції на міжнародній арені у царині питань, які стосувалися ядерних технологій.

При цьому, незважаючи на деклароване дотримання принципів нерозповсюдження ЗМУ, американська влада таємно допомагала Пакистану в 1980-і роки у справі придбання ним ядерної бомби.

На початку 1990-х років відбулися три важливі події, які суттєво зміцнили американо-індійські відносини. По-перше, завершення «холодної війни» ослабило протистояння США і СРСР як центрального напрямку американської зовнішньої політики. По-друге, ослаблення протистояння і розпад Радянського Союзу суттєво підірвали дієвість Руху неприєднання. По-третє, економічні реформи Індії початку 1990-х років, здійснювані тодішнім міністром фінансів, а нині прем'єр-міністром Манмоханом Сингхом, відкрили цю країну для світової економіки і сприяли бурхливому розвитку торгівлі та інвестицій, у тому числі і США з Індією, який продовжується понині.

Щоправда, це сталося не відразу. Завершення «холодної війни» не розв'язало всіх проблем американо-індійських відносин. Індія до певного часу залишалася поза межами американських зовнішньополітичних інтересів. Білий дім зробив ставку на поглиблення взаємин зі своїми старими союзниками (країни Європи, Японія), а також з Китаєм, який набирав динаміки в економічному розвитку.

Воднораз зростаючі виклики безпеці США – розповсюдження ЗМУ, міжнародний тероризм, війни та конфлікти, які вибухали то в одному, то в іншому регіоні, кліматичні зміни – все це підштовхнуло США до пошуку нових глобальних односторонніх, до числа яких американська дипломатія включила Індію, Бразилію та Індонезію. До того ж в оприлюдненому в листопаді 2008 року звіті Національної розвідки США «Глобальні тенденції 2025: трансформований світ» стверджується, що Індія (9% її частка у світовій економіці) успішно претендуватиме на роль комунікативного мосту між США й КНР, а зростаючий вплив на світову політику, підкріплений стійким економічним прогресом, приведе до налагодження офіційним Нью-Делі партнерства з багатьма країнами.

І хоча нерозповсюдження ядерної зброї була ключовою проблемою у зовнішньополітичному арсеналі США і під час другого терміну у Білому домі адміністрації Буша, безперспективність продовження політики ізоляції Індії залишалась дедалі більш очевидною. Одна з найбільших і найбільш мирних держав у світі, яка була власником передових ядерних технологій, виявилась поза межами режиму, тоді як, наприклад, Іран і Північна Корея були учасниками ДНЯЗ. Незважаючи на статус аутсайдера режиму нерозповсюдження, Індія грала за правилами системи, до якої вона не належала.

Становлення Індії як великої світової держави на початку ХХІ століття не могло залишитися непоміченим міжнародним співтовариством, у тому числі і Вашингтоном. Розвиток демократичної і економічно сильної Індії відповідало інтересам США і містить величезний потенціал для стратегічного партнерства між обома країнами. Нагадаємо, що Індію вважають одним з найбільш вірогідних кандидатів на вступ до трійки світових лідерів ХХІ століття поряд з США і Китаєм. У 2006 році ВВП Індії, за оцінками експертів Світового банку, становив близько третини ВВП США. Ріст ВВП у 2005 році становив 7,6% проти у середньому 4% за період 1990–2002 років, тобто за цим показником Індія вийшла на друге місце у світі після КНР. При цьому ріст промислового виробництва склав 8,2%.

Адміністрація Буша подвоїла інтенсивність співпраці з Індією, маючи на меті розв'язати двосторонні проблеми. Насамперед, це стосувалося індійської ядерної програми, яка завела

обидві країни по різні боки барикад упродовж останніх трьох десятиріч. Білий дім виступив з новою стратегією двостороннього співробітництва між США та Індією, яка базувалася на таких питаннях: використання мирного атому, допомога в освоєнні космосу у мирних цілях, торгівля високотехнологічною продукцією і протиракетна оборона. Ці ініціативи, на думку США, повинні були не тільки розв'язати всі проблеми двостороннього співробітництва, але й стати основою нового стратегічного партнерства. У цьому випадку йшлося про перетворення Індії у ключового гравця і союзника США в регіоні. На думку Держдепартаменту, залучення Індії до режиму ДНЯЗ модернізує і зміцнює цей режим і водночас сприятиме більш широкомасштабному співробітництву цієї країни зі США.

Під час візиту Кондолізи Райс до Індії у березні 2005 року, уневдовзі після того як вона очолила зовнішньополітичне відомство, було заявлено, що США готові переглянути колишню політику у Південній Азії на користь розвитку повноцінних відносин як з Індією, так і Пакистаном. Безсумнівно, це був серйозний крок до встановлення тісних зв'язків з Індією. Було також підкреслено, що США відмовляються від «ортодоксальної» риторики щодо індійської ядерної програми на користь встановлення продуктивної співпраці у сфері використання мирного атома.

Під час візиту-відповіді прем'єр-міністра Індії до Вашингтона у липні 2005 року американський президент запропонував Сингху розгорнути повноцінне співробітництво у ядерній сфері, спрямоване на допомогу Індії у будівництві атомних електростанцій і передачі найновіших технологій. А у березні 2006 року в Нью-Делі президент Дж. Буш і прем'єр-міністр Сингх оголосили про реалізацію цієї пропозиції, запропонувавши «Американо-індійську ініціативу з співпраці у сфері мирного атома».

Через дев'ять місяців, у грудні 2006 року, конгрес США прийняв законопроект «Про американо-індійську співпрацю у сфері мирного атома». Так було відкрито шлях американським інвестиціям в індійську мирну ядерну промисловість. Все це засвідчувало серйозні зрушення і в американській політиці, і в новому сприйнятті Сполученими Штатами Індії як партнера в регіоні Південної Азії. З об'єкта критики з боку держав-учасників режиму нерозповсюдження Індія перетворилася у сторону, заці-

кавлену у цьому режимі. При цьому американські законодавці опиралися на вимоги прийнятого у 1954 року США закону «Про використання атомної енергії», в якому йшлося про укладення договорів, про створення нормативної бази двостороннього співробітництва у ядерній сфері, що призвело до укладення у серпні 2007 року між США та Індією «Договору 123».

Американо-індійська угода стала предметом активних дискусій у політичних та наукових колах США. Аргументи прихильників зміцнення співпраці з Індією можна узагальнити так.

По-перше, Індія поставить свою ядерну програму під контроль міжнародних інспекцій. Це – суттєвий прогрес, враховуючи, що режим нерозповсюдження не зміг примусити Індію відмовитися від ядерної зброї чи поставити її під контроль інспекцій. Генеральний директор МАГАТЕ Мохаммед Ель-Барадей підтримав цю угоду, назвавши її прагматичним способом залучення Індії до режиму нерозповсюдження.

По-друге, Індія на практиці продемонструвала надійність контролю за ядерними технологіями і матеріалами. Незважаючи на те, що Індія не підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Делі підтримувало строгий контроль за недопущенням витоку ядерних технологій і матеріалів. До того ж у травні 2005 року в Індії був прийнятий закон «Про зброю масового ураження», який забороняв торгівлю і передачу ядерних технологій.

По-третє, Індія прийняла схожі стандарти контролю експорту, як і 45 держав, які входять до Групи ядерних постачальників і координують контроль за передачею ядерних матеріалів і технологій державам, які не володіють ядерною зброєю.

Натомість критики угоди з Індією наполягали на тому, що ця угода найбільше вигідна Делі, оскільки не містить положень, які б забороняли їй розвивати власну ядерну військову програму. Незважаючи на те, що Індія пообіцяла не використовувати допомогу з боку США для розвитку військової складової своєї ядерної програми, деякі американські експерти вважать, що Індія може спрямувати імпортовані ядерні матеріали для розвитку енергетики, а власні ядерні матеріали використовувати для виробництва зброї.

Інші критичні аргументи базувалися на тому, що угода стосується тільки тих об'єктів і матеріалів, які будуть вироблені з

дати підписання угоди, але виключає ядерні матеріали, нагороджені Індією упродовж кількох останніх десятиріч.

Врешті-решт переваги для США від цієї угоди цілком реалістичні. Вперше за три десятиріччя Індія ставить свою програму з використання мирного атома під контроль міжнародних інспекцій, надавши 14 з 22 своїх АЕС, а також ядерні реактори, які будуть побудовані, під контроль МАГАТЕ. Таким чином, уклавши угоду з США, Індія фактично стала учасником режиму ДНЯЗ.

Фундаментальною зміною в американо-індійських взаєминах стала співпраця у сфері безпеки в Південній Азії. Індія – найбільша і найстабільніша держава в цьому регіоні, яка володіє потужним економічним і військовим потенціалом. Можна згадати й «Стратегію національної безпеки Сполучених Штатів Америки» від 17 вересня 2002 року, де Республіка Індія разом з КНР і Росією вперше була віднесена до потенційно великих держав поза рамками західного світу. Вперше США усвідомили неможливість забезпечення довготривалого миру і стабільності в регіоні без співпраці з Індією. Тому адміністрація Дж.Буша-молодшого нарешті визнала лідерство Нью-Делі в питаннях регіональної безпеки Південної Азії, а також пішла на зближення з Індією задля сприяння поширенню демократії й протистояння екстремізму та тероризму на глобальному рівні, тобто на практиці вивела двосторонні міждержавні відносини на стратегічний рівень.

У листопаді 2001 року президент США Дж.Буш-молодший та індійський прем'єр А.Ваджапаї оголосили у Вашингтоні про стратегічне партнерство між країнами. Тоді символом їхнього зближення стала динамічна військово-технічна співпраця, чого не спостерігалось у двосторонніх взаєминах з часів індійсько-китайського збройного конфлікту в Гімалаях 1962 року. А втіленням такого партнерства стала підписана за підсумками саміту Міждержавна угода про регулярні консультації у сфері оборони, спільні військові навчання і продаж американської зброї. Вже у травні 2002 року індійські і американські десантники провели спільні навчання в районі Агри (штат Уттар-Прадеш), через рік – на Алясці (США). Тоді ж, після шестирічної перерви, в Індійському океані поновилися спільні навчання

ВМС обох держав. У вересні 2003 року військовики обох держав уже відпрацювали спільні маневри біля китайсько-індійського кордону, а також організували широкомасштабні навчання (за участю ядерних підводних човнів) під кодовою назвою «Малабар-2003» в Індійському океані. Всього ж у січні 2001– травні 2003 років було проведено сім подібних військових заходів, які дали змогу сторонам покращити координацію Збройних сил і справити певний психологічний тиск на керівництво КНР. Важливим було те, що американські експерти спромоглися ближче познайомитися з найсучаснішою російською бойовою технікою, яка є на озброєнні Індії.

Індійська стратегія регіонального стримування переслідує кілька провідних завдань, зокрема передбачається забезпечення повної переваги Індії на півострові Індостан і зміцнення контролю за Індійським океаном, утримуючи одночасно території на індійсько-пакистанському та індійсько-китайському кордонах, які нею контролюються, не упускаючи з виду своїх слабких сусідів (Непал, Бангладеш, Шри-Ланка). Головне ж – використовуючи стратегію морського і ядерного стримування, поступово домогтися статусу світової держави.

В Індії існує внутрішньополітичний консенсус з ядерного питання. Її громадська думка підтримує ідею збереження ядерної опції. Так, проведене ще у грудні 1995 року опитування показало, що 62% індійців виступають за проведення ядерних випробувань, а 68% громадян вважають, що Індія може відмовитися від ядерної зброї лише за умови, що це зроблять всі ядерні держави. Таку ж позицію поділяють основні політичні сили Індії – партії Індійський національний конгрес і, особливо, права Бхаратія Джаната. Зрозуміло, що цю позицію підтримує військове керівництво країни, хоча в Індії військові, як правило, не втручаються у політичні питання.

Нагадаємо, що ядерна доктрина Індії формувалася за відсутності чітких установок з боку її політичного керівництва. Політики і цивільні керівники ядерної програми не наважилися передати контроль за ядерною зброєю країни військовикам; у результаті вона перебуває під цивільним контролем, а засоби доставки – під контролем військових. У своїх оперативних планах військові враховують ядерний фактор, але фактично Індія

базує свою військову доктрину на принципі ядерного стримування, коли ядерна зброя може бути застосована лише у відповідь на завданий удар.

Серед сфер американо-індійської співпраці вкажемо такі: 1) співпраця у військовій і розвідувальній діяльності; 2) сільське господарство; 3) освіта; 4) захист довкілля.

Першочергові завдання американо-індійської співпраці – протистояти тероризму, наркотрафіку, розповсюдженню зброї масового ураження. Потенціал американо-індійської військової співпраці був яскраво продемонстрований при ліквідації наслідків цунамі в Південній і Південно-Східній Азії у грудні 2004 року, коли військово-морські флоти і авіації Індії і США були першими, хто надав допомогу потерпілим. З тих пір взаємодія США та Індії зміцнилася і стала включати щорічні спільні навчання флотів і авіації обох країн.

Інша сфера взаємодії між обома країнами стосується розв'язання найгостріших проблем Індії у сфері сільського господарства і освіти. Незважаючи на значний поступ Індії в економічному розвитку, майже 700 млн. її жителів, які становлять 25% світової бідноти, живуть менше ніж на два долари в день. Індія зацікавлена в американських технологіях та інвестиціях, які змогли б дати стимул другій «зеленій» революції. Прем'єр-міністр Сингх запропонував США надати допомогу Індії у встановленні ефективного державно-приватного партнерства, зорієнтованого на ринок сільського господарства і нових сільськогосподарських технологій. Американські інвестиції і технології могли б створити складські приміщення, логістику і агропереробні комплекси, які є базою сучасного аграрного ринку. Дві держави могли б також співпрацювати у сфері розповсюдження ефективних сільськогосподарських методів, таких як консервація землі і менеджмент водних ресурсів.

Розвивається співпраця і в освітній царині. Так, Сполучені Штати допомогли створити першокласні вищі навчальні заклади – Інститут менеджменту та Індійський технологічний інститут. Освіта була і залишається рушійною силою американо-індійських відносин. Сьогодні в американських університетах навчається більше індійців, ніж представників будь-якої іншої держави. На державному рівні була розширена про-

грама стипендій Фулбрайта, яка реалізовує обмін молодими вченими між США та Індією.

Ще одна сфера, в якій обидві держави планують розвивати тісну співпрацю, – захист довкілля. Економіка Індії, яка стрімко розвивається, щораз більше потребує енергоносіїв, що збільшує викиди у навколишнє середовище. США могли б передати Індії нові енергозберігаючі технології, а також проводити спільні наукові дослідження у царині альтернативних джерел енергії. Загалом за підтримки США Індія сподівається здійснити технологічний ривок своєї економіки

У свою чергу, США очікують підтримки з боку Індії з ключових питань міжнародної безпеки, таких як призупинення іранської і північнокорейської ядерних програм; боротьба з тероризмом і бідністю; співпраця в енергетичній безпеці, а також з підтримки демократії у всьому світі.

США та Індія спільно працюють над спільними підходами до вирішення різних міжнародних проблем. Прем'єр-міністр Сингх і президент Буш заснували Фонд демократії ООН у 2005 році і стали його головними спонсорами. Фонд надав понад сотню грантів неурядовим організаціям у країнах, які заявили про перехід до демократії. Обидві країни є активними учасниками у наданні допомоги цим державам.

США та Індія мають ще одну спільну мету – завдання поразки «Талібану» і «Аль-Каїди» в Афганістані і надання допомоги у становленні демократії в цій країні. Індія зобов'язалася надати понад 750 млн. дол. на реконструкцію Афганістану, ставши, таким чином, найбільшим у регіоні донором уряду Хаміда Карзая.

Сполучені Штати за нової демократичної адміністрації на чолі з Бараком Обамою вважають пріоритетним завданням покращення відносин між Індією та Пакистаном. Вашингтон проголосив як одну із головних цілей своєї політики у Південній Азії встановлення довготривалого миру шляхом вирішення індопакистанського конфлікту через Кашмир. Індія також становить величезний інтерес для США у якості стримуючого фактору щодо Китаю, який бурхливо розвиваються, і це створює взаємну зацікавленість обох держав у зміцненні і розширенні двосторонніх зв'язків.

Керівник держдепартаменту Хіларі Клінтон, яка відвідала 20 липня 2009 року Індію, заявила, що двосторонні відносини Індії і США виходять на новий етап. За словами Х.Клінтон, США готові до початку «оновлених і багатообіцяючих відносин з Індією», а також до їх «розширення і поглиблення». Спостерігачі зазначають, що ключовим питанням на порядку денному індійського візиту Хіларі Клінтон була сфера безпеки й оборони, а саме – можливості поставок американських озброєнь і військових технологій до Індії. Не випадково темою обговорення керівництва двох країн стала угода «Про моніторинг кінцевого призначення», яка передбачає контроль з боку постачальника за подальшою долею проданої зброї або чутливих технологій. У результаті США отримують можливість продавати Індії новітнє озброєння з гарантією того, що індуси не ділитимуться технологіями з третіми країнами.

Ще одна угода передбачає будівництво в Індії двох американських ядерних реакторів у рамках програми про співробітництво у сфері ядерної енергетики. Індійський уряд уже затвердив майданчики для будівництва реакторів. Сума контракту оцінюється у 10 млрд. дол. Для Індії це дійсно прорив у сфері мирного атома. Фактично після оформлення ядерних відносин між США й Індією в часи адміністрації Дж.Буша нинішній договір став черговим кроком на шляху вибудовування довірчих відносин у ядерній сфері між двома країнами. А це однозначно підвищує авторитет Індії в регіоні й світі як стабільного й передбачуваного члена ядерного клубу.

Так само підписання угоди «Про моніторинг кінцевого призначення» відкриває перед США двері для участі у всіх індійських збройових програмах, які передбачають асигнування у розмірі майже 100 млрд. дол. до 2020 року. Уже у найближчий період у рамках оголошеної 2006 року програми переозброєння очікуються великі витрати на закупівлю військової техніки за кордоном. Зокрема, Індія купує шість американських літаків С-130 «Геркулес». Проводяться тендери на поставку 126 багатоцільових винищувачів і понад 300 гвинтокрилів для індійських ВПС і сухопутних військ. У свою чергу ВМС Індії вийшли на завершальну стадію переговорів з Boeing про придбання восьми літаків Р-8, оснащених протичовневим озб-

роєнням. Передбачаються тендери на шість підводних човнів, 140 легких гаубиць, чотириста 155-міліметрових самохідних артилерійських установок. Крім цього, Індію цікавлять РЛС, ракети, БЛА, самонавідні боеприпаси й багато інших зразків зброї.

Крім фінансової вигоди, проникнення на індійський ринок відкриває для американців можливість впливу на індійське керівництво й посилення своїх позицій у регіоні. Особливо в умовах, коли Росія стабільно демонструє зниження технологічного рівня і якості поставок зброї. Притчею во язицех стало затягування модернізації авіаносця «Адмірал Горшков» для ВМС Індії, браковані авіаційні російські ракети РВВ-АЕ, проблеми з ракетним озброєнням для індійських фрегатів.

Взагалі на тлі невдач Росії переорієнтація Індії на США виглядає логічною і своєчасною. І головною причиною такої метаморфози є саме рівень американських технологій і можливість їхнього одержання для потреб індійської оборонної промисловості. Річ у тім, що буквально напередодні візиту Х.Клінтон голова міністерства оборони Індії Араккапарамбіл Ентоні озвучив головне завдання, поставлене перед індійським оборонно-промисловим комплексом: домогтися протягом 10 років самозабезпечення у виробництві стратегічних видів озброєння. На зустрічі з керівниками й фахівцями Організації оборонних досліджень і розробок міністр нагадав, що зараз Індія дуже залежить від закордонних поставок. До 70% використовуваних Збройними силами країни систем і бойової техніки, зброї, боеприпасів, устаткування закупається в іноземних виробників і тільки 30% випускається індійськими підприємствами.

Американські зусилля на індійському напрямку формують нові геополітичні умови в регіоні. І хоча дотепер аналітики сперечаються, чого ж домагаються США, ідучи на зближення з Індією, одне залишається безперечним – Делі від цього тільки виграє. Йому не доведеться змінювати свої зовнішньополітичні принципи або обмежувати регіональні амбіції. Навіть якщо США ставлять перед собою завдання створення в особі Індії потужної противаги Китаю, це аж ніяк не означає миттєвого створення проблем для індійської політики. Хоча б тому, що Китай поки що випереджає Індію за усіма найважливішими показниками

– економічними оборонними. Єдине, у чому майже не має відставання, це демографія (однак чисельність населення у двох країнах може зрівнятися лише до 2030 року). Іншими словами, незважаючи на потужний потенціал, найближчим часом Індія не зможе рішуче заперечувати китайську гегемонію.

Разом з тим погляди Індії та США на чимало міжнародних проблем не співпадають. Так, Індія не підтримала американське вторгнення в Ірак. Так само Делі досить критично ставиться до того, що США надає Пакистану статус союзника поза межами НАТО.

Все ж Вашингтон визнав за Індією статус самостійної і відповідальної світової держави. Вірогідно, США будуть підтримувати Індію у її прагненні стати членом Ради Безпеки ООН і зайняти місце у «великій вісімці». І це при тому, що навіть зближення зі США не змусить Індію змінити, як уже зазначалося, свій зовнішньополітичний курс.

Разом з тим процес глибоких якісних змін в американо-індійських відносинах має незворотній характер. США відводять Індії важливу роль у своїй глобальній стратегії, передусім у контексті використання цієї країни як регіонального контрбалансу зростаючому впливу Китаю (вісь Вашингтон-Токіо-Делі).

По-іншому склалися стосунки між США і Пакистаном.

У розпал «холодної війни» важливе стратегічне розташування цієї країни на південь від СРСР і на захід від КНР привернуло пристальну увагу Вашингтона. Пакистан вступив у військові блоки під егідою США (СЕАТО і СЕНТО) і в результаті став отримувати сучасну американську зброю на величезні на той час суми. На середину 1960-х років в Ісламабаді вважали свою країну достатньо захищеною в політичному і військовому сенсі від потенційної загрози з боку Індії. В тих умовах пакистанські військові, які завжди відігравали центральну роль у внутрішній політиці країни, не вважали ядерну зброю життєво необхідною для її безпеки, тоді як Індія енергійно нарощувала свою ядерну інфраструктуру.

У 1965 році Пакистан здійснив невдалу спробу потіснити Індію в Кашмірі. Війну він програв, а США застосували ембарго на поставки зброї до Пакистану. У результаті він позбувся американської військової підтримки, а також відчуття безпе-

ки: армія стала проявляти невдоволення ситуацією, що склалася, і в країні назривала внутрішньополітична криза. Популярний міністр закордонних справ З.Бхутто, послідовний прихильник ядерного Пакистану, дистанціювався від уряду, і його ідеї ставали дедалі популярнішими серед пакистанських військовиків і бюрократії. Вже у 1968 році, вслід за Індією, Пакистан відмовився підписати ДНЯЗ, а у 1972 році, після поразки у війні з Індією і розчленування Пакистану (в його східній частині виникла нова держава – Бангладеш) новий президент, яким став З.Бхутто, заявив, що «пакистанці отримають бомбу, навіть якщо прийдеться їсти траву».

У Пакистані, так само як в Індії, існує внутрішньополітичний консенсус з питання про ядерну зброю. Пакистанська політична система суттєво відрізняється від індійської. Традиційно в Пакистані набагато більшу роль відіграє інститут президента, військова еліта та найвища бюрократія. Починаючи з 1970-х років, пакистанська еліта утвердилася у думці про необхідність мати ядерну зброю. Ця думка ще більше зміцнилася після оголошення Індією своєї ядерної доктрини.

На відміну від Індії Пакистан не рветься до клубу великих держав, який певною мірою оформлений Радою Безпеки ООН. Амбіції Ісламабада в основному обмежені ісламським світом, в якому упродовж десятиріч гостро стоїть питання лідерства. У різні роки цю роль перебирали і Саудівська Аравія, яка обґрунтовувала свої претензії на традиційних мусульманських цінностях, і Ірак за Саддама Хусейна, який висував на перший план військову силу і ідею відродження халіфату. У такій ситуації мусульманська країна, яка володіла ядерною зброєю, автоматично ставала важливим центром мусульманського світу. Політичний ефект такого роду усвідомлювався пакистанськими політиками з самого початку, тому З.Бхутто, говорячи про майбутню пакистанську бомбу в 1970-х роках, щораз називав її «ісламською бомбою».

Пакистан формально не оголошував про свою ядерну доктрину, але на практиці притримувався принципів мінімального ядерного стримування і оборони звичайними засобами. Так само як Індія він відмовився прийняти на себе зобов'язання не засто-

совувати першим ядерну зброю. З цього можна зробити висновок про те, що ця зброя розглядається ним як важливий компонент стратегії безпеки. Дії Пакистану під час минулих індійсько-пакистанських криз засвідчують те, що він може застосувати ядерну зброю у певній ситуації, наприклад, у ядерній війні, під час якої Індія була б близька до його розчленування або коли Пакистану загрожувало би застосування проти нього ядерної зброї.

Оцінюючи сучасну політику США щодо Індії і Пакистану, необхідно зазначити, що обидві країни Південної Азії займають різне місце в американській політиці і Вашингтон відводить їм принципово різні ролі.

Пакистан – союзник США «за необхідністю». Він потрібен їм як база для операцій в Афганістані і як відповідна опора їхніх дій у Перській затоці і Середній Азії. Ісламабад відіграє роль противаги Індії, яка стрімко набирає силу, його ресурси можуть у майбутньому бути використані у протистоянні з Китаєм. Разом з тим Пакистан вважається нестабільною країною, він часто-густо не поділяє цінностей американців, інколи його доводиться заставляти діяти в американських інтересах силою (у 2001 році помічник державного секретаря США Р.Армітідж погрожував П.Мушаррафу бомбардуванням Пакистану, якщо той не здійснюватиме активну проамериканську політику у війні з талібами). Сполучені Штати незадоволені наявністю в Пакистані ядерної зброї, вони побоюються дестабілізації в цій країні і попадання ядерної зброї у руки релігійних фанатиків.

Останні кілька років відносини США і Пакистану розвиваються достатньо стабільно, але війна з тероризмом, оголошена Вашингтоном, і, особливо, операція в Афганістані внесли у політику США в Південній Азії свої нюанси. Режим Мушаррафа підтримав військові зусилля американців в Афганістані та в Іраку, що спричинило новий раунд напруги у протистоянні військового світського режиму і численних фундаменталістських угруповань всередині Пакистану. На президента Мушаррафа кілька разів здійснювалися напади, і ситуація в країні характеризується нестабільністю. Населення країни у переважній своїй більшості налаштовано антиамериканськи – лише 5% опитаних позитивно ставляться до США, вплив уряду у

північно-східних провінціях Пакистану зведено до мінімуму – саме сюди передислокувались чимало груп афганських пуштунів після розгрому «Талібану» в Афганістані. США надали Пакистану статус «важливого союзника» поза НАТО, але цей крок викликав лише несприйняття Індії і мало сприяв зміцненню нинішнього режиму Пакистану всередині країни. Не виключено, що нині американські бази у Середній Азії повинні будуть не тільки сприяти військовим зусиллям Вашингтона в Афганістані та Іраку, але й «наглядати» за пакистанськими ядерними об'єктами.

Загалом США не розглядають Пакистан сьогодні як самостійну регіональну державу, яка б могла взяти на себе відповідальність у регіоні. Максимум, на що розраховують американці, – це на те, що Пакистан все ж зможе зберегти внутрішню стабільність і допоможе стабілізувати Афганістан.

Щоправда, на відносини з Ісламабадом будуть впливати потенційні загрози Сполученим Штатам, які можуть стати реальними за несприятливого розвитку подій у Пакистані. На 2025 рік він стане п'ятою за чисельністю населення країною світу, він володіє ядерною зброєю, і його банкрутство як держави за своїми наслідками для США і міжнародної безпеки призвело б до ще гірших результатів, ніж події в Афганістані та Іраку. Сполученим Штатам доведеться співпрацювати з Пакистаном по багатьох напрямках, головним же чином – змогти переконати пакистанську владу розірвати відносини з численними екстремістськими і терористичними організаціями, які заперечують принцип світської держави, закладений в основу будівництва Пакистану одним із лідерів руху за його незалежність і першим генерал-губернатором країни М.Джинною.

Разом з тим «пакистанське питання» в американській зовнішній політиці набуло в останні роки нового виміру: воно перетворилося в складову інноваційну частину боротьби США як проти розповсюдження ядерних і ракетних технологій, так і проти ісламського різновиду міжнародного тероризму. Осмислюючи ситуацію в Пакистані, політико-військова еліта Сполучених Штатів вимушена проробляти три нові проблеми:

1) можливі наслідки краху «проблемних» (тобто слабких і погано керованих) ядерних держав;

2) вірогідність того, що подібні держави опиняться під контролем транснаціональних терористичних мереж;

3) перспективи і умови запровадження «зовнішнього управління» ядерними об'єктами таких країн, щоб уникнути попадання ядерної зброї у руки терористів.

Відомості про те, що радикальні ісламісти можуть зробити спробу захопити пакистанські ядерні об'єкти, вперше з'явилися у пресі восени 2001 року. Це якраз співпало з початком анти-терористичної операції США в Афганістані. Через рік в американській періодиці з'явилися публікації про можливу «втечу» пакистанських ядерних матеріалів до КНДР. Акценти у цих повідомленнях робилися на неспроможності Пакистану, який нелегально отримав ядерну зброю у 1998 році, забезпечити надійну охорону власних ядерних об'єктів.

Свою стурбованість американці аргументують принаймні трьома обставинами. По-перше, на півночі Пакистану біля кордонів гірських систем Памиру і Гіндукуша була фактично відтворена квазідержавна витіснених з Афганістану талібів, які знову відновили з пакистанської території боротьбу проти афганського уряду. У 2004 році пакистанська армія була вже вимушена здійснювати масштабні бойові операції проти загонів «Аль-Каїди» і руху «Талібан» на афгано-пакистанському кордоні. На думку американських експертів, бойовики мали на меті прорватися до ядерних об'єктів у західній частині Пакистану. Необхідно врахувати, що ядерні об'єкти на заході Пакистану будувалися у стратегічному тилу з точки зору сценаріїв індо-пакистанського конфлікту, але зовсім не пакистано-афганського. Тому вони недостатньо захищені від можливого удару з боку Афганістану.

По-друге, відбувається активізація радикальних ісламістів всередині самої пакистанської спільноти. У грудні 2004 року експерти Національної розвідувальної ради США прогнозували, що у пакистанському суспільстві можуть виникнути радикальні шіїтські організації, націлені на скинення світського режиму П.Мушаррафа і боротьбу з «невірними» – американцями і індусами. Американці також вважають, що частина пакистанської армії і спецслужб (та, котра у 1990-і роки активно підтримувала «Талібан», але була усунена від влади під час «чи-

сток» 2002–2004 років) нерозривно пов'язана з радикальними ісламістами. Якщо вони отримають підтримку у частини пакистанського керівництва, то доступ ісламських екстремістів до ядерних об'єктів буде полегшений.

Щоправда, 30 липня 2005 року П.Мушарраф зобов'язався арештувати керівників всіх діючих у Пакистані екстремістських організацій. Згодом він оголосив про те, що «ісламістська мережа» роздіблена і спілкується з допомогою кур'єрів. Ісламабад також прийняв рішення про депортацію 1400 іноземних учнів шкіл медресе. Проте потрібно пам'ятати, що значна частина ісламських радикалів діють на територіях, непідконтрольних центральній пакистанській владі.

По-третє, пакистанські наукові центри виявилися втягненими у транснаціональний нелегальний бізнес, який займається поставками на світовий «чорний ринок урану» ядерних технологій з Пакистану. Весною 2004 року були розкриті факти незаконного продажу пакистанських ядерних матеріалів – газових центрифуг, які дозволяють збагачувати уран-235 – в Іран, Лівію і КНДР.

Загалом американські експерти проробляють такі сценарії: розпад Пакистану і перехід його ядерного потенціалу під контроль транснаціональних кримінальних мереж; втеча пакистанських ядерних матеріалів і попадання їх у руки міжнародних терористичних організацій; втручання Індії у внутрішньо-пакистанські конфлікти і вихід індо-пакистанського конфлікту на новий – «параядерний» – рівень.

Варто нагадати, що раніше плани «боротьби із загрозою розпаду ядерних держав» у США не розроблялися. У Вашингтоні усвідомлюють, що позбавити Пакистан ядерної зброї з допомогою класичної військової операції неможливо. Тому у США обговорюються переважно невійськові сценарії утримання контролю над пакистанською ситуацією у надзвичайних обставинах і розробляються відповідні профілактичні заходи.

У цьому контексті особлива увага приділяється створенню юридичної бази для дій США на пакистанській території у критичній ситуації. Весною 2004 року на американо-пакистанських переговорах йшлося про можливе розташування на пакистанській території американських військ. Щоправда, пакистанська сторона відхилила цю пропозицію.

В червні цього ж року Дж. Буш оголосив про надання Пакистану статусу «основного союзника поза межами НАТО». Аналогічним статусом вже володіють Японія, Тайланд, Кувейт, Єгипет, Йорданія і Ізраїль. Такий статус дозволяє названим країнам купляти американську військову техніку і зброю на пільгових умовах. У рамках нового режиму співпраці у листопаді 2004 року Вашингтон надав Пакистану першу велику партію зброї, у тому числі шість літаків патрульної морської авіації «Оріон». Так само у грудні 2004 року в американських ЗМІ з'явилися повідомлення про те, що Ісламабад надав Пентагону право наносити удари по зайнятих талібами високогірних прикордонних районах у зоні афгано-пакистанського кордону. Пентагон, таким чином, отримав можливість проводити операції проти афганських талібів по обидві сторони афгано-пакистанського кордону, тобто і на пакистанській території.

Сполучені Штати прагнуть також підключити Пакистан до антикризових механізмів НАТО. З аналізу натовських документів можна зробити висновок, що надання допомоги Пакистану у справі захисту його ядерних об'єктів від терористів у подальшому цілком може виявитися однією з функцій НАТО.

Поряд зі сценаріями «кризового реагування» у Вашингтоні розглядаються версії стабілізації Пакистану через його внутрішню еволюцію, тобто «демократизацію» політичної системи країни.

Розробляються також плани взаємодії США із розвідувальними і силовими структурами Пакистану, встановлення режиму зовнішнього контролю над будь-якою продукцією «ядерного сектора», а також надання технічної допомоги силами американських спеціалістів у справі охорони і експлуатації ядерних об'єктів Пакистану. Не виключається залучення міжнародних організацій (ООН, МАГАТЕ) до управління пакистанськими ядерними об'єктами, а також встановлення прямого контролю над ядерними об'єктами Пакистану на основі відповідного договору між Вашингтоном і Пакистаном.

Восени 2004 року між представниками МАГАТЕ і адміністрацією П. Мушаррафа відбувся письмовий обмін думками щодо контролю над експортом продукції, технологій, матеріалів й обладнання, які використовуються при розробці ядерної й біологічної зброї і засобів їхньої доставки. В результаті Ісла-

мабад суттєво модифікував своє експортне законодавство, погодившись зробити свою експортну систему більш прозорою для контролю представниками МАГАТЕ. У травні 2005 року Пакистан пішов на зустріч агенству і передав у його розпорядження зразки ядерних матеріалів зі своїх об'єктів.

Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що сучасна американська політика у сфері нерозповсюдження складається з чотирьох важливих компонентів:

1) забезпечення допуску американських спеціалістів і інспекторів США до ядерних об'єктів «ненадійних» іноземних держав;

2) розробка і укладення союзниками міжнародних угод про прийняття спільних заходів щодо протидії розповсюдженню у надзвичайних ситуаціях;

3) формування правових і політичних основ для забезпечення в тій чи тій формі «зовнішнього управління» ядерними об'єктами «слабких» держав з метою попередження їхнього захоплення терористами чи іншими ворожими силами;

4) зміцнення міжнародних норм контролю над експортом ядерних матеріалів й технологій.

Система «зовнішнього управління ядерними арсеналами» розглядається у Вашингтоні як новий варіант глобальної політики ядерного нерозповсюдження.

Отже, «пакистанські дискусії» висвітлили нову грань розуміння сучасного ядерного конфлікту. У другій половині ХХ століття єдино можливим сценарієм такого конфлікту вважалося зіткнення великих держав. В останні роки заговорили про можливість використання ядерних матеріалів транснаціональними терористичними організаціями. Сьогодні предметом аналізу стають сценарії виникнення конфліктів через розпад слабких ядерних держав, захоплення ядерного потенціалу таких країн транснаціональними суб'єктами, а також воєн, які можуть бути спричинені супротивом спробам силою встановити зовнішній контроль (міжнародну опіку) над ядерними об'єктами тих чи тих держав. Але можливим видається і поява прецедента нового типу конфлікту – між підтримуваними США міжнародними організаціями і «проблемними» ядерними державами, які не погоджуватимуться передати свій ядерний арсенал під міжнародний контроль.

Політика США щодо Ірану

В основі зовнішньополітичної лінії Ірану лежить побоювання на предмет того, що країна може опинитися в оточенні ворожих сил. Для таких підозр існують вагомі докази: держави Перської затоки розмістили на своїй території американські війська і дискримінують шіїтські громади у себе вдома; Пакистан провокує прикордонні інциденти і підтримує антиіранський режим в Афганістані; деякі колишні радянські середньоазійські республіки дозволили американцям відкрити у себе військові бази. Найнебезпечнішими для Ірану є Сполучені Штати, які намагаються використовувати у своїх стратегічних інтересах Середню Азію та Ізраїль, який володіє ядерною зброєю і який окупував мусульманські святині.

Не менше Іран боїться своїх арабських сусідів, з яким у нього існують численні протиріччя. Основним фактором, який визначає їхні взаємини, є націоналізм чи, точніше, протилежні національні інтереси сторін. Іншим фактором, який зміцнює антиарабські настрої в Ірані, стало сприйняття його багатьма арабськими режимами як єдиної тут неарабської країни, «периферії арабського світу». З точки зору Ірану уже упродовж двох століть відбувається його культурне й територіальне «виштовхування» із зони Перської затоки. Відносини між державами регіону ускладнюються територіальними спорами. До того ж їх розділяють релігійні розбіжності: по Перській затоці проходять кордони розмежування двох гілок ісламу – на півночі зони затоки переважають шиїти (в основному іранці), а на півдні – суніти (в основному араби). Іран і великі нафтодобувні держави регіону також притримуються протилежних поглядів на обсяги видобутку нафти і на цінову політику у цій царині. Нарешті, Іран – найбільша країна регіону як за чисельністю населення, так і за територією (якщо не брати до уваги майже безлюдну Аравійську пустелю). Малі держави Перської затоки почувають себе незатишно поряд з таким великим сусідом і з підозрою спостерігають за військовою діяльністю Ірану.

У забезпеченні власної безпеки Іран надіється тільки на самого себе, заявляючи, що необхідно бути готовим до самозахисту і до повернення собі статусу гегемона Перської затоки.

Для цього, вважають у Тегерані, Ірану необхідна власна військова промисловість і ядерна зброя, а також гарантії для себе від можливих втручань і агресії Сполучених Штатів.

Іранська ядерна програма займає центральне місце у стосунках Ірану і США. Вашингтон вдається до найрішучіших зусиль для того, щоб не дозволити Тегерану обзавестися своєю ядерною зброєю. Ці зусилля можуть бути успішними, якщо Іран доведе мирну спрямованість своєї програми, але вони можуть також і не мати позитивного результату, і в цьому випадку Сполученим Штатам потрібно буде вибудовувати взаємини з ядерним Іраном. Така можливість обговорюється, і американській стратегії в регіоні доведеться шукати відповіді на цілий комплекс непростих питань.

В ядерній програмі Ірану США вбачають не тільки безпосередню загрозу своїй безпеці і безпеці території Ізраїля, але і ризик неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї. Для США іранська програма стала символом майбутньої епохи ядерних воєн на Близькому Сході, втіленням небезпек, породжених отриманням ядерної зброї режимами, які не поділяють гуманітарних цінностей Західного світу і які керуються іншими, аніж Захід, міркуваннями при прийнятті рішень про застосування сили. У цьому контексті посилення Росії на міжнародне право і заклики деяких західноєвропейців до безкінечних переговорів володіють обмеженим впливом на американців – їх влаштує лише стовідстокова гарантія того, що нинішній режим Тегерана не обзаведеться ядерною зброєю. При цьому гарантіями третьої сторони у цьому питанні США не задовольняться. Якби в Ірані існував режим, більш прийнятний для Вашингтона, та ж проблема, можливо, оцінювалась би Вашингтоном дещо по-іншому. За сьогоднішніх обставин США перебувають у жорсткій опозиції, як і раніше, не виключаючи варіанту військової операції проти Ірану.

Значна частина американської зовнішньополітичної еліти ставить сьогодні питання про майбутнє американо-іранських відносин. При цьому зазначається, що «поступки», які б бажав отримати Вашингтон в обмін на врегулювання, значно переважають те, на що міг би піти Тегеран.

До того, як американо-іранські відносини зайшли у глухий кут після приходу до влади Ахмадінежада, окремі амери-

канські експерти пропонували конкретні кроки, які могли б підштовхнути керівництво Ірану поглянути на відносини зі США по-іншому. Основою серед них була ідея переглянути політику санкцій, оскільки ставало очевидним, що запроваджені Сполученими Штатами заборона на продаж зброї і економічні санкції у кращому випадку лише сповільнювали роботи у сфері ядерної технології і створення балістичних ракет. Експерти наполягали на збереженні ембарго на поставки зброї в Іран, але пропонували переглянути політику економічних санкцій, стимулювати закордонні капіталовкладення в інфраструктуру Ірану і переглянути список технологій подвійного використання, заборонених до експорту. Вважається, що зближенню позицій двох країн допомогла б згода Вашингтона на будівництво трубопроводів з Середньої Азії через територію Ірану, до того ж, такий проєкт міг би послабити вплив китайських інвестицій в іранській нафтогазовій промисловості. Аналітики також пропонували забезпечити більшу прозорість американської військової політики в регіоні Перської затоки. У якості перших кроків, на їхню думку, США могли б спільно з Іраном знешкодити міни у водах затоки, укласти угоду про попередження інцидентів на морі, провести спільні навчання з рятування на морі; могли б розпочати дискусію з проблем безпеки у форматі 6 плюс 2, який був застосований в афганському врегулюванні.

На думку прихильників «зближення», ці кроки дозволили б Штатам налагодити діалог з низки питань, у тому числі домовитися з Іраном про умови взаємодії у Перській затоці до того, як він зміцнить свої позиції у володінні ядерною зброєю і зможе виступати більш жорстко. Вони вважали, що діалог можна було б розширити відновленням академічного та студентського обмінів, взаємними візитами чиновників невисокого рівня, підтримкою прийняття Ірану у СОТ.

Проте адміністрація Буша була налаштована на остаточне «вирішення» іранської проблеми. Частково ця проблема була створена самими Сполученими Штатами, частково – вона продукт складних взаємин Ірану зі своїми сусідами по регіону. У різний час підходи Вашингтона щодо Ірану змінювались, але США завжди діяли виключно у своїх інтересах, інколи закриваючи очі на можливі наслідки.

У своїй іранській політиці Вашингтон спеціально залишає всі варіанти відкритими. Підхід адміністрації Дж. Буша-молодшого до Ірану ставав дедалі твердішим і через це позиції інших зацікавлених держав і міжнародних союзів з питання взаємин з Іраном залишаються неузгодженими. Жодна країна, включаючи Росію і КНР, не зацікавлена у створенні Іраном ядерної зброї, але РФ, наприклад, не відчуває патологічного страху від наявності у Тегерані нинішнього теократичного режиму, схильна розширити контакти з Іраном, враховуючи при цьому свою вигоду, і вважає, що «іранська загроза» перебільшена. Приблизно так само ставиться до «іранського питання» і КНР, яка активно торгує з Іраном – недаремно його президент був запрошений на саміт ШОС у червні 2006 року.

США обурилися цими спробами «нажитися» на проблемі, яка з їхньої точки зору загрожує перерости у глобальну небезпеку, і така оцінка цієї ситуації, яка певною мірою створена самими США, стає дедалі більшим подразнювачем в американо-російських і американо-китайських відносинах. Якщо Тегеран не погодиться на варіант, який гарантуватиме міжнародній спільноті, і насамперед Сполученим Штатам та їхнім союзникам, повну безпеку, Вашингтон може піти на силовий варіант або передати цю роль Ізраїлю. Менш вірогідним, але також можливим у перспективі бачиться варіант, коли США закриють себе і своїх союзників протиракетним щитом і залишать Росію і КНР один на один з наслідками перетворення Ірану у ядерну державу. І нарешті, у Сполучених Штатах розглядається варіант, за якого у Тегерані зміниться політичний режим і до влади придуть сили, налаштовані на більш конструктивну взаємодію з Заходом.

Разом з тим адміністрація Буша, термін якої завершився в січні 2009 року, так і не визначилась, в якому стані вона залишить іранську проблему наступному президенту. Виступаючи з нагоди п'ятої річниці терактів 11 вересня 2001 року, Дж. Буш ще раз уточнив ідеологічні акценти американської політики на «Великому Близькому Сході». Він остаточно відмовився від недавно популярної тези про зіткнення цивілізацій і підкреслив, що США борються за виживання цивілізації як такої (тобто західної цивілізації і західного способу життя). Якщо не про-

тидіяти процесам, які розгортаються на Близькому Сході, вважала адміністрація Буша, то цей регіон перетвориться в хаос. «Якщо ми зараз не переможемо ворога, – сказав Буш, – то нашим дітям доведеться мати справу з терористичними державами і диктатурами, які володітимуть ядерною зброєю і які заповнять Близький Схід».

Поки США діють через механізми ООН і «шістку» держав, які ведуть переговори про ядерну програму Ірану. Через відсутність прогресу на переговорах з Іраном наступним логічним кроком може бути запровадження міжнародних економічних санкцій проти Ірану. З точки зору Вашингтона, такі санкції скоріше будуть символічними і будуть прикликані зміцнити єдність «шістки» і продемонструвати його Ірану. Серйозного тиску на Іран шляхом економічних санкцій здійснити не вдасться, на що існує принаймні три причини. По-перше, ні Росія, ні КНР не підтримають по-справжньому жорстких санкцій проти Ірану (щонайменше зразу); по-друге, Західна Європа не готова скоротити споживання іранської нафти і провести кілька холодних зим, альтернативна ж політика енергоспоживання, яка зробить Європу ще більш залежною від російських поставок, також не зовсім влаштовує Париж і Берлін. І нарешті, потреба, навіть у режимі офіційних санкцій, як це було в ірано-іракській війні, чи неочевидних санкцій з боку Заходу наприкінці 1990-х років і на початку нинішнього століття Іран продемонстрував вміння не тільки використовувати різного роду шпарини і експортувати свою нафту через треті країни, але і здатність розробляти сучасні системи зброї (ракетні системи, торпеди, власний бойовий літак).

Видається цілком вірогідним, що рішення про принципові кроки щодо Ірану адміністрацією Дж.Буша-молодшого відкладено і залишено у спадок наступній, тобто уряду Б.Обами.

І у Вашингтоні, і у західноєвропейських столицях сьогодні побутує точка зору, згідно якої Іран своєю ядерною програмою переслідує цілком визначену політичну мету і вимагає визнати себе однією з найважливіших регіональних держав Перської затоки – це у більш вузькому контексті, а у ширшому – всієї Азії. Ядерна зброя і у першому, і у другому контексті використовується як інструмент, і, можливо, Іран погодиться обміняти свою ядер-

ну програму (чи, скоріше, дещо обмежить) на визнання провідними світовими державами його ролі реального центра сили.

Вимога Ірану досить амбіційна і прийняття її Заходом, особливо Сполученими Штатами, видається нелегким, оскільки такий поворот американської політики вимагатиме докорінного перегляду американської стратегії в Азії і перетасовки практично всієї системи союзницьких відносин на «Великому Близькому Сході», насамперед відносин з Ізраїлем і Саудівською Аравією. Опиниться під знаком питання стратегія «розповсюдження свободи», яка становить певною мірою основу американської політики в регіоні в останні роки, будуть перекреслені всі результати зовнішньополітичної діяльності США в Азії після завершення «холодної війни». Новій адміністрації доведеться визнати політику попередника помилковою і висунути принципово новий зовнішньополітичний проект. Передбачити, що США вже готові викинути з історії 15 років свого панування у Перській затоці і поступитися своєю роллю регіональним державам, поки що важко. Такий поворот можливий лише за умов наступу нової хвилі ізоляціонізму і відступу США із завойованих у «холодній війні» рубежів.

Політика США на Близькому Сході

В роки «холодної війни» США переслідували три головні цілі на Близькому Сході: протистояння радянській експансії; гарантія доступу до енергоресурсів Перської затоки; захист безпеки Ізраїлю.

Сполучені Штати незмінно акцентували на особливому характері взаємин з Ізраїлем, які були межевим каменем і опорою політики Америки на Близькому Сході, хоча між Тель-Авівом і Вашингтоном ніколи не існувало будь-яких договорів про взаємодопомогу і загалом не було жодних документів, які зобов'язували США виступати на підтримку і захист Ізраїлю. Це розумілось само собою, оскільки це було аксіомою близькосхідної політики Сполучених Штатів.

Інтерес до Ізраїлю пояснюється, насамперед, внутрішньополітичними причинами. Велике значення має вплив менталі-

тету американців, моральних цінностей американської спільноти, і особливо Холокосту. Ізраїль підтримує не тільки єврейська громада США, але й більшість американського суспільства.

З завершенням «холодної війни» ситуація на Близькому Сході набрала нових рис. Тепер Сполученим Штатам Америки протистояла не радянська експансія, а нестабільність і загроза з боку радикальних антиізраїльських і антиамериканських рухів. Арабо-ізраїльський конфлікт набув власної динаміки і став розглядатися Вашингтоном як загроза своїй національній безпеці, оскільки він загрожував підірвати всю ситуацію в регіоні і заблокувати поставку нафти до США.

У новій ситуації Сполучені Штати Америки переглядають пріоритети своєї політики в регіоні. На перше місце вийшли проблеми гарантованого забезпечення поставок енергоносіїв, боротьба з тероризмом, проблеми модернізації і демократизації близькосхідних країн. Разом з тим розв'язання арабо-ізраїльського конфлікту по-старому вважається одним з найважливіших, пріоритетним напрямком політики США, оскільки він завжди залишався детонатором, здатним підірвати всю ситуацію на Близькому Сході.

У політиці Сполучених Штатів на Близькому Сході з'явилися нові риси: вперше з моменту створення Ізраїлю США явно відійшли від беззастережної підтримки цієї держави і стали шукати шляхи компромісу. Найсерйознішим зрушенням в їхній позиції стало визнання необхідності створення палестинської держави. Таким чином, США вимушені були погодитися з формулою існування двох держав на місці колишньої Палестини: Ізраїлю і Палестини.

Така позиція значною мірою є відзеркаленням громадських настроїв. В американському суспільстві існує досить сильна підтримка Ізраїлю. Проте в останні роки помітно зміцнилися настрої на користь того, щоб США займали більш нейтральну позицію у розв'язанні арабо-ізраїльського конфлікту. Як показують численні опитування служби Геллапа, майже дві третини американців віддають перевагу нейтральній позиції в цьому конфлікті, 22% опитаних підтримають Ізраїль і тільки 2% – Палестину. Разом з тим 53% американців підтримують військові акції Ізраїлю, а 70% розглядають дії палестинців як тероризм.

Замість беззастережної підтримки Сполучені Штати стали виступати в ролі посередника між Ізраїлем і Палестиною. Разом з тим розпад біполярної системи міжнародних відносин (самоуїнація СРСР і розпуск ОВД) позбавив арабські країни та Організацію Визволення Палестини (ОВП) потужного союзника, що заставило частину арабських керівників шукати порозуміння з Ізраїлем і відповідно модернізувати переговорні позиції. Найбільш поміркована частина лідерів ОВП дійшла висновку про необхідність визнання права Ізраїлю на існування і піти на прямі переговори з ним.

У вересні 1993 року президент Клінтон організував зустріч у Білому домі палестинського лідера Арафата і ізраїльського прем'єр-міністра Рабина. Була підписана 3 вересня угода між Ізраїлем і ОВП про визнання один одного. Це була серйозна поступка палестинців. 8 вересня підписана «Декларація про принципи організації тимчасового палестинського управління в секторі Газа і м. Єрихон» (відома також під назвою, як угода «Осло-1»). Це вже була поступка з боку Ізраїлю. Б.Клінтон доклав чимало зусиль у справі посередництва: «Я змусив Я.Арафата і І.Рабина потиснути один одному руки». Ізраїльський уряд погодився з поступовою передачею під контроль арабо-палестинської адміністрації частину історичної Палестини, в якій переважало арабське населення. Ізраїльське керівництво також усвідомлювало, що у перспективі на цій території буде проголошена арабська незалежна держава. Згодом була створена Палестинська автономія у межах Ізраїлю. У жовтні 1993 року було створено Раду Палестинської Національної адміністрації на перехідний період, а президентом Палестинської національної автономії (ПНА) обрано Я.Арафата. Також передбачалося, що з весни 1994 року з території Палестинської автономії розпочнеться поетапне виведення ізраїльських військ. До речі, Арафат зобов'язався перед ізраїльським прем'єром Рабином не використовувати титул президента Палестини, а лише голови Палестинської адміністрації або ОВП.

Одночасно відбувся поворот і в ізраїльсько-йорданських відносинах. 24 жовтня 1994 року був підписаний договір між обома країнами: відновлені нормальні дипломатичні відносини. Йорданія підтримала переговори Ізраїлю з ОВП і не заперечува-

ла проти передачі під контроль Я.Арафата території Західного берега р. Йордан, яка до 1967 року входила до складу Йорданії.

Після вересневої 1993 року зустрічі у Білому домі переговорний процес став фактично постійним: наприклад, з 1993 по 1999 рік були підписані ще вісім документів за посередництва і прямої участі Сполучених Штатів.

Так, у вересні 1995 року Ізраїль і ОВП укладають нову тимчасову угоду (відома як угода «Осло-2»), яка передбачала виведення ізраїльських військ з шести міст на Західному березі р. Йордан і секторі Газа з переважним арабським населенням, проведення в них виборів до Палестинської законодавчої ради на п'ятирічний термін і формування палестинських поліційних сил. Це був вагомий крок до створення палестинського протодержавного утворення. Фактично йшлося про розвиток положень документа, прийнятого 1979 року у Кемп-Девіді під назвою «Рамки мирного урегулювання на Близькому Сході».

Тимчасова угода між Ізраїлем та ОВП викликала спротив екстремістських кіл сил як в ОВП, так і в Ізраїлі. В ОВП відбувся розкол. Я.Арафата звинувачували у зрадництві інтересів арабської нації і у «змові з сіоністськими бандами». Крайні екстремісти засудили його навіть до смертної кари. Але Арафат вистояв.

Подібна ситуація була в ортодоксальних релігійних колах Ізраїлю. Ратифікація тимчасової угоди у кнесеті викликала бурхливі дискусії. Все ж 5 жовтня 1995 року вона була схвалена мізерною більшістю («за» – 61, «проти» – 59). Проти прем'єр-міністра Іцхака Рабина розгорнули крикливу пропагандистську кампанію, звинувачуючи його у капітулянстві перед терористами, яка завершилася тим, що 4 листопада 1995 року він був убитий єврейським релігійним фанатиком у центрі Тель-Авіва.

Екстремістські організації ісламістів «Хамас» («Рух ісламського спротиву») і Аль-Джихад аль-ісламі («Ісламська священна війна»), які притримувалися тактики знищення Ізраїлю військовою силою, відповіли на укладення тимчасової угоди посиленням диверсійно-терористичної активності. У лютому–березні 1996 року вони організували серію терористичних актів у великих містах Ізраїлю і, як наслідок, на парламентських виборах в Ізраїлі, які відбулися 29 травня 1996 року, перемогу отримав прихильник жорсткої лінії щодо ОВП Б.Нетаньяху. Він ув'

язав реалізацію тимчасової угоди з припиненням адміністрацією Палестинської автономії на чолі з Я.Арафатом дій екстремістів. Оскільки Я.Арафат не зміг, чи не захотів цього робити, виконання тимчасової угоди затягнулося.

Ігноруючи ці несприятливі симптоми, президент США Б.Клінтон продовжував дипломатичні зусилля щодо прискорення процесу урегулювання. У травні 1999 року «миротворець» Е.Барак змінив на посаді прем'єр-міністра Ізраїлю «традиціоналіста» Б.Нетаньяху. Новий прем'єр пішов на підписання низки угод з ОВП, які стосувалися графіку виведення ізраїльських військ і ліквідації низки єврейських поселень. У травні 2000 року у місті Ейлаті на зустрічі Б.Клінтона, Е.Барак і Я.Арафата була здійснена спроба домогтися «остаточного урегулювання» і був навіть вироблений компроміс з проблеми статусу Єрусалима і повернення палестинських біженців. Проте досягнута домовленість виявилася недовговічною. Спроби конкретизувати погоджені принципи положення під час наступних зустрічей не увінчалися успіхом, оскільки і традиціоналісти і ісламісти виступили проти них.

Прихід адміністрації Дж.Буша-молодшого ознаменував собою новий етап близькосхідної політики США. Нова адміністрація демонстративно підкреслювала, що вона не буде виконувати миротворчі функції, а досягнення миру і компромісу на Близькому Сході повинно залагоджуватися самими ізраїльтянами і палестинцями. Вашингтон дав зрозуміти своєму стратегічному регіональному союзнику – Ізраїлю, що той повинен шукати шляхи до компромісу і не сподіватися на беззастережну підтримку США.

Восени 2001 року держсекретар Колін Пауелл виступив з промовою з питань зовнішньої політики США, в якій детально зупинився на ситуації на Близькому Сході. Держсекретар чітко і недвозначно оголосив про те, що США підтримують схему двох держав і Ізраїль повинен погодитися на необхідність існування палестинської держави, а палестинці повинні визнати факт існування Ізраїлю. Президент Буш у червні 2002 року у великій промові, присвяченій Близькому Сходу, сказав: «Америка підтримає створення палестинської держави, кордони і деякі аспекти суверенітету якої будуть тимчасовими, поки не будуть оформлені прикінцеві угоди».

Сполучені Штати Америки стали наполегливо залучати до розв'язання близькосхідного конфлікту представників світового співтовариства. У другій половині 2002 року з'явився відомий документ «Дорожня карта», у розробці якої взяли участь представники США, Європейського Союзу, ООН і Росії. Це так звана «четвірка» з Близького Сходу. Повна назва документа – «Дорожня карта, базована на досягнутих домовленостях і спрямована на розв'язання ізраїльсько-палестинського конфлікту шляхом створення двох держав, з постійними кордонами». У травні 2003 року в йорданському місті Акаба відбулася тристороння зустріч Дж.Буша, прем'єр-міністра Ізраїлю А.Шарона і голови уряду Палестинської автономії М.Аббаса, на якій було прийнято «Дорожню карту», розроблену «четвіркою».

Передбачалося за «Дорожньою картою»: поетапне (упродовж трьох років) створення незалежної держави палестинських арабів при дотриманні принципу «нерозривності» їхньої території (до 2003 року Палестинська автономія складалася з декількох «клаптиків», не зв'язаних між собою територіально); заради цього А.Шарон погодився демонтувати деякі ізраїльські поселення на землях, які мали відійти арабам; ізраїльський прем'єр вперше визнав, що підконтрольні Ізраїлю з 1967 року арабські землі є «окупованими територіями»; у плані не було згадки про статус Єрусалима і його приналежність (фактично це означало, що М.Аббас погодився зняти вимогу про перетворення його частини у столицю «Арабської Палестини».

Організація «Хамас», яка входила до ОВП, не визнала «Дорожню карту». Кілька слів про «Хамас» і еволюцію ставлення до неї США. Рух «Хамас» виник у роки першої інтифади (1987–1991) у секторі Газа як регіональне відділення організації «Брати-мусульмани», яка була визнана світовим співтовариством на той час терористичною організацією. Виникнення «Хамас» було спричинене тим, що у палестинському соціумі існувала пустка, оскільки ОВП, яка отримала на той момент статус представника палестинського народу (1974), і її структуроформуюча ланка – рух ФАТХ – діяли з-за кордону. До того ж їхня діяльність була передовсім спрямована на міжнародне визнання і не стосувалася конкретних проблем повсякденного життя населення окупованих територій. Таким чином на цих територіях, які

фактично контролювалися ОВП, сформувалася сприятлива атмосфера для організації нових локальних сил, здатних організувати боротьбу палестинців на окупованих територіях за свої права.

На початку 1990-х років «Хамас» остаточно оформився у самостійний рух, плацдармом якого був сектор Газа. Незважаючи на прогрес, досягнутий між арабською та ізраїльською сторонами у близькосхідному врегулюванні у 1990-і роки (визнання ОВП держави Ізраїль, її участь у мирному діалозі, створення палестинської держави), «Хамас» продовжував вести збройну боротьбу проти Ізраїлю, використовуючи терористичні методи і заперечуючи водночас можливість існування на території історичної Палестини єврейської держави.

Головною характерною рисою «Хамас», на відміну від ОВП, була його релігійна орієнтація, що, з одного боку, зближувало його з простим населенням, а з другого – забезпечило йому підтримку як з боку ісламських режимів, у тому числі Ірану, так і з боку західних країн, насамперед США, які прагнули обмежити той вплив, яким завдяки ОВП в регіоні користувався СРСР.

Іншою особливістю «Хамас» з моменту його виникнення стала його діяльність у соціальній сфері, пов'язана з одним із провідних принципів ісламу – закатом (пожертвування частиною доходів з бідними і нужденними). Рух не тільки надавав «разове» фінансове, медичне, чи продовольче сприяння жителям окупованих палестинських територій, насамперед у секторі Газа, але й реалізовував власні довготермінові програми у сфері працевлаштування, медицини, освіти, спрямовані на покращення становища палестинців. Це стало чи не однією із головних причин популярності руху «Хамас» серед палестинців.

США на першопочатках підтримували «Хамас» з тим, щоб створити альтернативу прорадянськи налаштованій ОВП і її абсолютному впливу серед палестинців. Вашингтон підтримував контакти з очільниками руху аж до 1993 року. І лише після підписання між ОВП і Ізраїлем угоди про створення Палестинської автономії (1993 рік) США відходять від контактів з «Хамасом», який продовжував не визнавати державу Ізраїль. Врешті-решт, «Хамас» був визнаний США терористичною організацією. Цей статус зберігся за цим рухом до сьогодні.

Із арабських держав – Йорданія і Єгипет підтримали план «четвірки». Зрив графіка реалізації «дорожньої карти» змусив ізраїльський уряд приступити до односторонньої реалізації тих її положень, які стосувалися виведення ізраїльських військ і ліквідації єврейських поселень. У наступному цей процес отримав назву «одностороннього розмежування». Якщо співставити його з формулою «земля в обмін на мир», то він означав, що обміну не відбулося, оскільки Ізраїль миру не отримав.

Після смерті Я.Арафата його наступник президент Палестинської автономії М.Аббас, який виграв президентські вибори у січні 2005 року, заявив про прийняття «дорожньої карти» і навіть вдався до деяких кроків на шляху її реалізації. Проте на парламентських виборах у ПА, які відбулися у лютому 2006 року, очолюваний М.Аббасом рух «Фатх» зазнав поразки. Перемогу отримав «Хамас», який сформував уряд, який заявив, що ні про жодний компроміс з Ізраїлем не може бути мови і що він не визнає його права на існування і що не вважає себе зов'язаним жодними раніше укладеними угодами з Ізраїлем.

У той же час після парламентських виборів у березні 2006 року в Ізраїлі новий прем'єр-міністр Е.Ольмерт оголосив про продовження реалізації плану «одностороннього розмежування», у відповідності з яким територія Ізраїлю буде відгороджена від Палестинської національної автономії бетонною стіною (завершення будівництва якої було намічено на кінець 2008 року), а ізраїльські війська будуть виведені у 2010 році. Стіна, яка мала символізувати «постійні кордони Ізраїлю», в основному проходить по тих же лініях перемир'я, які були встановлені після першої арабо-ізраїльської війни 1948–1949 років. Виключення становить тільки Єрусалим, який пропонується зберегти як «єдину і неділиму столицю Ізраїлю», і анклав на Західному березі річки Йордан, де знаходяться основні блоки єврейських поселень. Передбачається, що у вигляді компенсації за нього Ізраїль виділить ПНА вдвоє більшу площу в іншому місці. Разом з тим Е.Ольмерт оголосив про припинення будь-яких контактів з новим палестинським урядом, поки «Хамас» не визнає право Ізраїлю на існування.

Тим часом у самій Палестинській автономії розгорнулася громадянська війна між «Фатхом», якого фінансово підтрима-

ли США, і «Хамасом», підтриманого Іраном та Сирією. У цьому контексті можна говорити про свого роду «ліванізацію» Палестинської автономії, оскільки протиборчі сили контролювали різні її території.

В цих умовах Дж.Буш ініціював скликання нової зустрічі з урегулювання близькосхідного конфлікту. У листопаді 2007 року в Аннаполісі (штат Мериленд) відбувся за його посередництва раунд переговорів між ізраїльським прем'єром Е.Ольмертом та президентом ПА М.Аббасом. Експерти прогнозували два ймовірні сценарії цієї зустрічі: невдача зустрічі і активізація діяльності радикальних сил на Близькому Сході або ж Дж.Буш ввійде в історію людиною, яка поклала край 60-річному ізраїльсько-палестинському конфлікту.

Переговори були важкими. Сторони не могли навіть узгодити назву спільного документа. Через ймовірність провалу США розширили коло питань зустрічі, включивши у її порядок денний пункт про Голанські висоти. З цієї нагоди країни-члени Ліги арабських держав, зокрема Сирія та Саудівська Аравія, дали згоду на участь у зустрічі-конференції в Аннаполісі.

Врешті-решт Ізраїль і Палестина підписали спільну заяву, в якій йшлося про початок переговорного процесу, який має завершитися укладенням мирного договору. Також було створено спеціальний комітет, який розробить план переговорів з проблемних питань, а саме: статус Єрусалима; проблема 4 млн. палестинських біженців; ізраїльські поселення на Західному березі річки Йордан; кордон між Ізраїлем і ПА; водні ресурси (контроль над життєво важливими джерелами води, які живлять Тиверіадське озеро (озеро Кінерет), з якого ізраїльтяни бурять 40% споживаної в країні прісної води. У цьому питанні необхідно домовлятися з сирійцями про спільний контроль, але сирійський керівник Башар Асад вимагає насамперед повного і остаточного залишення Ізраїлем Голанських висот).

Реакція на домовленості в Аннаполісі в Ізраїлі та Палестинській автономії була різною.

Праві сили Ізраїлю («Наш дім Ізраїль») виступили проти будь-яких поступок Палестинській автономії: вони проти передачі частини Єрусалима та ліквідації ізраїльських поселень на Західному березі річки Йордан.

Складною залишалася ситуація і у президента ПА М.Аббаса, адже контрольована ним «Фатх» утримує владу лише на Західному березі річки Йордан, а сектор Газа перебуває під контролем «Хамас», який відповів на домовленості ракетними ударами з «Кассамів» та «Катюш» («Град») по ізраїльських поселеннях на півдні. У лютому 2008 року Тель-Авів відповів на атаки хамасівців операцією під назвою «Гаряча зима», метою якої було знищення авіаційними атаками бойовиків та їхньої інфраструктури.

Ситуацію щодо наступних переговорів повинна була врятувати держсекретар США К.Райс, яка спеціально прибула у березні 2008 року до регіону. Проте М.Аббас попередньою умовою поновлення діалогу вважає припинення ізраїльтянами бойових дій, тоді як К.Райс притримується думки, що ніби припинення вогню з боку Ізраїлю не є обов'язковою умовою проведення переговорів. Фактично слова американського держсекретаря означають згоду США на продовження операції ізраїльтян.

Нарешті, у червні 2008 року було досягнуто між Ізраїлем і «Хамасом» перемир'я («тахдіа» – у буквальному перекладі «затишшя») терміном на шість місяців, дія якого поширюється лише на сектор Газа. На Західному березі річки Йордан Ізраїль продовжує операції проти палестинських бойовиків.

Загалом проблема полягає у тому, що у нинішніх умовах розв'язання палестино-ізраїльського протистояння на основі встановленого принципу «двох держав для двох народів» малоімовірно. Палестинська автономія розколота на Західний берег річки Йордан («Фатх») і сектор Газа («Хамас»). Підстав вважати, що «Фатх» і «Хамас» у найближчому майбутньому поновлять діалог немає – у таких умовах можна проводити лише роздільну політику стосовно цих рухів. А отже, і території, які перебувають під їхнім контролем, правильніше розглядати як самостійні утворення. Таким чином, сама ідея палестинської держави, по суті, відходить на другий план. Керівник американського держдепартаменту К.Райс вважала, що укладення миру стане потужним об'єднувальним чинником. Так би сталося, якби мир було укладено на прийнятних для більшості палестинців умовах.

Події у секторі Газа були головною міжнародною темою перед інавгурацією нового президента США Барака Обами. Безперечно, США і за Б.Обами відіграватимуть велику роль у спро-

бах врегулювати ізраїльсько-палестинський конфлікт. Він обіцяє у цьому сенсі шукати нові підходи: «З низки питань у минулому США часто починали з диктату, і ми не завжди брали до уваги всі факти, які мали відношення до тієї чи тієї проблеми. Давайте послухаємо». Це Обама говорив в інтерв'ю міжарабському каналу «Аль-Арабійя».

Разом з тим експерти вважають, що конфлікт у Палестині не буде зовнішньополітичною проблемою номер один для нового американського президента. Пріоритетними питаннями для зовнішньої політики США називають Афганістан, Іран та Росію.

Водночас новий ізраїльський прем'єр-міністр Біньямін Нетаньяху одразу після свого призначення на цю посаду здійснив у травні 2009 року перший візит до США і тим самим підтвердив лінію на стратегічне партнерство і історичну відповідальність Вашингтона у питанні безпеки єврейської держави, яка має давню традицію. Щоправда, зустріч, яку називають ознайомчою, не увінчалася конкретними кроками у поступі близькосхідної проблеми, оскільки бачення і підходи до її розв'язання обох лідерів дещо різні. Необхідно визнати, що колишня формула, запропонована арабським світом – «мир в обмін на територію», застаріла, а запропонована нинішня – «два народи – дві держави» – повинна пройти серйозне тестування реаліями нинішньої ситуації на Близькому Сході.

Насамперед, президент США Барак Обама підтвердив необхідність створення палестинської держави, як засадничої бази у розв'язанні конфлікту на Близькому Сході, і відмовився встановлювати для Ірану чіткий термін, упродовж якого той повинен відмовитися від ядерної зброї. Для Вашингтона є очевидним, що саме мирна угода Ізраїлю з палестинцями суттєво знижує ризики і сприяє денуклеризації Ірану. Ізраїльський прем'єр, який очолює правоконсервативний уряд, не підтримує цих двох підходів.

Нагадаємо, що ідея створення палестинської держави стала в останні десятиріччя провідним фактором ведення переговорів. Концепція двох держав була закладена ще в угоді Осло-1 1993 року, успадкована адміністрацією Дж.Буша і закладена у «Дорожню карту», розроблену «близькосхідною четвіркою» (США, ЄС, ООН і Росією). Угода в Аннаполісі 2007 року також

базується на концепції двох держав – Ізраїля і Палестини. Уряд Нетаньяху не готовий пристати до цієї ідеї, тим більше, що, у відповідності до резолюції ООН 181/II від 29 листопада 1947 року, ізраїльській державі відводилось 56% Палестини, арабській державі – 43%. Нинішні реалії, якщо навіть повернутись до кордонів, які склалися після війни 1967 року, далекі від того, щоб Палестина отримала належні їй території.

Інша перепона на шляху полагодження арабо-ізраїльського конфлікту – повернення палестинських біженців. Згідно даних ООН, у 2006 році нараховувалось 1 млн. 835 тис. зареєстрованих палестинських біженців у Йорданії, 435 тис. і 405 тис. в Сирії і Лівані відповідно. Зрозуміло, що повернення цих біженців на територію Ізраїлю не тільки докорінно змінило б демографічну ситуацію в регіоні, але, по суті, привело б до знищення ізраїльської держави, в якій нині на арабське населення вже припадає 1 млн. осіб.

Есперти навіть говорять про початок нової ери у відносинах Америки і Ізраїлю. Якщо попередники нинішнього американського президента намагалися перш за все брати до уваги ізраїльські інтереси в арабо-ізраїльському протистоянні, то Барак Обама хоче реалізувати глобальний підхід у близькосхідному конфлікті, суть якого полягає у зближенні США з арабським світом, навіть якщо це спричинить деяке ослаблення зв'язків з Ізраїлем. Загалом своєю незгодою з американським баченням розв'язання конфлікту на Близькому Сході уряд Б.Нетаньяху може спровокувати завершення «медового місяця» між США та Ізраїлем, який тривав упродовж багатьох десятиріч.

США та перша іракська війна в Перській затоці 1991 року

Поряд з позитивними зрушеннями, які загалом характеризують міжнародні відносини кінця 1980-х – 1990-х років, виникали небезпечні локальні вогнища агресії. Так, президент Іраку Саддам Хусейн, утвердившись у своїй абсолютній владі та зіткнувшись з низкою внутрішніх проблем після війни з Іраном, а саме: Ірак вийшов з цієї війни з майже 40-мільярдним

боргом, занепадом промислових та нафтовидобувних об'єктів. До того ж розпочалося повстання курдів, котре Саддам Хусейн жорстоко придушив. У таких умовах він розпочав 1989 року відкриту агресію проти сусіднього Кувейту, який усупереч рішенням ОПЕК збільшив обсяги видобутку й продажу нафти. Падіння світових цін на «чорне золото» викликало великі фінансові втрати Багдада. Це перша проблема, яка виникла між Іраком та Кувейтом. Друга суперечка стосувалася того, що Ірак вважав нез'ясованою приналежність нафтового родовища Ер-Румайла, розташованого на кордоні Іраку з Кувейтом. Саддам Хусейн звинуватив Кувейт у незаконному викачуванні нафти, яка залягає під іракською територією. Ірак вимагав також від Кувейту два островки, що полегшило б його вихід до Перської затоки. Далі – вимога відстрочки платежів по кредиту: Кувейт позичив 15 млрд. дол. Іраку під час його війни з Іраном.

2 серпня 1990 року іракська армія вторглася на територію Кувейту, правитель якого (емір) у той же день залишив країну і перебрався до Саудівської Аравії. 20-тисячна кувейтська армія не могла чинити опору 150-тисячній армії Іраку. Захопивши Кувейт, іракські війська продовжували наступ і захопили частину території Саудівської Аравії. Але були зупинені і згодом відкинуті саудівською армією. 8 серпня Саддам Хусейн оголосив, що емірат Кувейт є «19-ою провінцією» Іраку, названою на честь Саддама Хусейна «Ас Саддамія».

Проте конфлікт, який на самому початку мав характер двостороннього, набрав світового виміру. У цій війні Лівія, Ємен, Йорданія та ОВП підтримали Ірак, решта арабських країн виявилися на боці Кувейту та Саудівської Аравії.

2 серпня 1990 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 660, в якій засуджувалася агресія Іраку проти Кувейту і ставилася вимога про негайне і беззастережне виведення іракських військ з кувейтської території. Ірак відмовився виконати цю резолюцію. Через чотири дні РБ ООН прийняла другу резолюцію № 661 про заборону імпорту іракської нафти і запровадження ембарго на торгівлю з багдадським режимом. Ініціатором резолюцій були США. Так розпочалася повна економічна блокада Іраку.

Дж. Буш-старший не плекав ілюзій щодо можливостей умиротворення агресора в регіоні, який був оголошений зоною

життєво важливих інтересів США. Отримавши згоду короля Саудівської Аравії, він наказав 7 серпня 1990 року про передислокацію у Східну провінцію Саудівської Аравії великого американського військового контингенту, який був підтриманий потужною ескадрою з 80 бойових кораблів, у тому числі чотири авіаносці. До них згодом приєдналися військові підрозділи Британії, Франції, Італії, Канади, Саудівської Аравії, Єгипту, Сирії, Пакистану, Чехословаччини та інших країн. Всього 28 держав. Вони утворили міжнаціональні сили, загальна чисельність яких досягла до січня 1991 року 780 тис. осіб (540 тис. американців). У їхньому розпорядженні було 3500 танків і 1800 літаків. Командувачем коаліційних сил було призначено американця Нормана Шварцкопфа. Ірак володів напередодні операції «Буря в пустелі» 500-тисячною армією, 4200 танками і 650 літаками.

В цих умовах С.Хусейн оголосив 12 серпня 1990 року, що попередньою умовою виведення іракських військ з Кувейту є відведення ізраїльських військ з усіх окупованих арабських територій. Таким чином він спробував ув'язати кувейтську проблему з палестинською. За словами лідера Іраку, анексія Кувейту була вимушеним заходом, спрямованим мобілізувати ресурси арабської нації для боротьби з «сіоністськими бандами». Він закликав всіх арабів й мусульман розпочати «джихад» (священну війну) проти «американців і сіоністів», звинувативши при цьому країни зони Перської затоки у «зрадництві» і сприятні «новим хрестоносцям».

Арабські й мусульманські лідери не відгукнулися на іракські заклики до «джихаду». Винятком був керівник ОВП Я.Арафат, який не тільки схвалив анексію Кувейту, але й закликав палестинців, які перебували у зоні конфлікту, співпрацювати з іракською окупаційною владою. Він також закликав народи держав Перської затоки розпочати повстання проти «реакційних зрадницьких режимів» у своїх країнах. Поведінка ОВП виявилася несподіванкою для держав регіону, які завжди надавали їй фінансову допомогу.

19 серпня 1990 року С.Хусейн оголосив іноземних громадян, які перебували на території Іраку та Кувейту (25 тис. осіб), закладниками, які мали стати «живим щитом» на випадок військових дій проти Іраку.

29 листопада 1990 року була прийнята Радою Безпеки ООН резолюція №678, яка надавала право антиіракській коаліції застосувати проти нього силу у тому випадку, якщо до 15 січня 1991 року Саддам Хусейн не звільнить окупований Кувейт. Ірак зневажив попередження.

Спроби СРСР та Франції мирно урегулювати воєнний конфлікт були безуспішними. 17 січня 1991 року багатонаціональні сили на чолі з США розпочали операцію по звільненню Кувейту під назвою «Буря у пустелі», завдавши спочатку масових повітряних та ракетних ударів по військах і військових об'єктах Іраку. Союзники знищили пункти зв'язку, радарні станції протиповітряної оборони. Іракська армія була дезорганізована і не змогла чинити опору під час наземної операції, яка розпочалася в ніч з 23 на 24 лютого 1991 року. Війна тривала 42 дні (наземні бойові дії – 100 годин) і завершилася визволенням Кувейту та поразкою Іраку. Ірак втратив у цій війні понад 100 тис. осіб, а втрати багатонаціональних сил склали 223 особи, з яких 146 були американцями. Рішучі дії ООН під час цього воєнного конфлікту засвідчили зростання її ролі та впливу після завершення «холодної війни».

Під час активних дій авіації багатонаціональних сил Саддам Хусейн віддав наказ про нанесення ракетного удару по Ізраїлю, розраховуючи на його адекватну відповідь і тим самим його участь у конфлікті, що могло би привести до розколу всередині антиіракської коаліції і спровокувати «священну ісламську війну». Але ізраїльтяни не дали себе спровокувати.

25 лютого 1991 року іракський уряд заявив про визнання всіх резолюцій РБ ООН, про відшкодування втрат, про обмеження продажі своєї нафти, про допуск на територію Іраку 52 спостерігачів, які будуть контролювати виконання його зобов'язання про припинення розробки заборонених видів зброї та ядерних боєприпасів.

28 лютого міжнародні сили, які наступали на Багдад, припинили військові дії. Режим С.Хусейна зберігся в Іраку. Проте він зустрівся з низкою труднощів: по-перше, проти нього продовжувалися економічні санкції; по-друге, США створили собі всередині Іраку союзника в особі іракських курдів. Іракський Курдистан був фактично відокремлений від Іраку і

на його території під протекцією США на початок 1999 року було створено курдське територіальне утворення, формально автономне, але яке фактично користувалося надзвичайно широкою самостійністю. Іракські війська позбавлялися права застосовувати проти курдів силу, були заборонені польоти іракської авіації над територіями, заселеними курдами. ВПС США збивали літаки ВПС Іраку, які перетинали лінії зон, заборонених для польотів іракської авіації.

Перша іракська війна, її переможний фінал забезпечив домінування Штатів на Близькому Сході. Єгипет, підтриманий США, відновив свій статус провідної держави арабського світу, втраченого після підписання Кемп-Девідських угод, і домогся списання 40% своїх боргів державам регіону.

Позитивного успіху досягла Сирія, яка до цього перебувала у стані конфронтації з Заходом та арабськими державами регіону через підтримку Х.Асадом екстремістського крила Організації визволення Палестини (ОВП), курдської робітничої партії, міжнародних терористичних організацій та її дії в Лівані. У 1986 році США віднесли Сирію до категорії країн, які підтримують міжнародний тероризм. Сирія нормалізувала відносини з призатовковими державами, які погодилися на часткове списання чи реструктурування її боргів. Серед тих учасників, які програли у першій іракській війні, окрім Іраку, виявилася ОВП, авторитет якої різко впав.

Антитерористична операція в Афганістані (2001–2002 роки)

Була відповіддю на терористичні акти, здійснені у США 11 вересня 2001 року, та першою за всю історію світової спільноти операцією проти міжнародного тероризму. Відомо, що після 11 вересня 2001 року США оголосили терористам глобальну війну, яку підтримали в тій чи тій формі практично всі країни.

За висновками американських експертів, терористичні атаки у Нью-Йорку та Вашингтоні були скоєні групою з 19 терористів. Окремі групи з 4–5 осіб, озброєні лише холодною зброєю, захопили 4 пасажирські літаки, що вилетіли з аеропортів східно-

го узбережжя США. Після захоплення літаків терористи спрямували два літаки на будівлі Всесвітнього торговельного центру (м. Нью-Йорк), а третій – на Пентагон у Вашингтоні.

За окремими даними, четвертою ціллю було обрано одну із будівель державних органів влади, не виключено, що резиденцію президента США або Конгрес США. Цей літак впав неподалік м. Шансквілл (штат Пенсільванія), що є опосередкованим свідченням того, що на борту мала місце запекла боротьба за контроль над літаком.

Терористи ретельно і досконало вивчили ситуацію, оскільки використали такі рейси і літаки з допомогою яких їхні плани могли бути реалізовані з найвищою ймовірністю (наприклад, літаки з великим запасом палива, щоб потужнішим був вибух). Пілоти-терористи були висококласними фахівцями: свідченням є маневр літака «Боїнг-757», що атакував Пентагон. За оцінками американських авіадиспетчерів, цей літак різко змінив курс (майже на 270 градусів) і швидко знизив висоту, що було схоже на маневр літака-винищувача. Внаслідок цього зображення літака «зникло» з екранів спостереження РЛС. Це міг зробити досвідчений пілот. Здається, терористи проходили льотний вишкіл у самих США.

Аналіз подій, що сталися у США, об'єктів, часу і форм здійснення теракту свідчать про масштабну та завчасно й ретельно підготовлену, узгоджену та керовану акцію, яка не мала аналогів у світі. Цей спосіб теракту доводить, що його підготувала організація з розгалуженою структурою, сучасними засобами і серйозною фінансовою підтримкою.

Вже 30 вересня 2001 року представники спецслужб США заявили, що 4 з 19 терористів були підготовлені в таборах «Аль-Каїди» на території Афганістану, а план розробив один з найближчих помічників Усами Бен Ладена М.Атеф, який відповідає за підготовку бойових операцій.

Водночас нема однозначних свідчень того, що за атакою на США стоїть лише «Аль-Каїда». Стовідсотково не доведено, як змогли члени цієї організації самотужки здійснити таку багатоповерхову, ретельно сплановану та технічно обґрунтовану терористичну операцію. Тобто напрошується думка, що до цієї операції причетна одна з провідних спецслужб світу. З'ясува-

лося, що операція готувалась 18 місяців і у її підготовці брало участь, як мінімум, 500 осіб.

Реальними замовниками терактів очевидно є ті, хто хотів довести, що претензії США на світове лідерство у ХХІ столітті є необґрунтованими.

Вереснева трагедія зафіксувала один надзвичайно важливий фактор світової політики, а саме, вразливість Америки. Не стало на перешкоді вигідне геополітичне розташування Штатів – на Заході і на Сході – два велетенські океани, з Півночі і Півдня – дружні країни Канада і Мексика. Буквально на очах радикально змінився характер зовнішніх загроз США. Виникли також питання, яких раніше не було: для чого Сполученим Штатам електронна високоточна зброя, стеження з космосу, потужні ядерні боєголовки, літаки-невидимки «Стелс», глобальні за охопленням радарні системи типу НОРАД, якщо не держава, а лише група людей з 19 осіб, взявши просто білет на внутрішні рейси місцевих авіакомпаній, здійснила напад на країну. Як сталося, що ні Пентагон, ні ФБР, ні ЦРУ, незважаючи на 33 млрд. дол., виділених на глобальну розвідку, не змогли попередити терористичного акту національного масштабу, жертвами якої стало 5 тис. мирних людей, майже вдвічі більше, ніж внаслідок атаки японців на Перл-Харбор у грудні 1941 року. Для реалізації атаки 11 вересня терористи потратили 2 млн. дол., а сума лише матеріальної шкоди склала 100 млрд. дол.

Напад 11 вересня було оголошено актом війни. Американці самі признають, що «це дивний тип війни, в якій відсутні лінії фронту, концентрація військ, вона провадиться ніби у сутінках, проти невидимого противника, без чіткої спрямованості дій, без уяви про те, чим ця війна завершиться». Разом з тим, Захід оголосив війну тероризму, який завтра може перетворитись в еквівалент Третьої світової війни. Президент США Дж.Буш-молодший назвав вересневу трагедію «першою війною ХХІ століття». Але «війна» – це легальний, юридичний термін, який стосується відносин між державами. Отже, оголошувати війну явищу, а не державі, безглуздо, тому термін «війна» стосовно тероризму має емоційно-пропагандистську основу.

28 вересня 2001 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію щодо стратегії боротьби з міжнародним тероризмом. Вод-

ночас конгрес США прийняв закон про надання президентові Дж.Бушу повноважень на застосування збройних сил США без попереднього узгодження щодо цього із законодавчими органами країни. Далі – США проінформували РБ ООН, що військова операція в Афганістані здійснюватиметься відповідно до статті 51 Статута ООН у порядку реалізації їх невід’ємного права на індивідуальну та колективну самооборону.

Так США отримали легітимне право на застосування щодо Афганістану воєнної сили. Підготовка антитерористичної операції розпочалася з 28 вересня 2001 року.

7 жовтня 2001 року – початок операції під умовною назвою «Непохитна свобода». Головні військові цілі США в Афганістані були такими: усунення руху «Талібан» від влади; захоплення в полон чи знищення керівництва і членів терористичного угруповання «Аль Каїди»; формування в країні підконтрольного Вашингтону уряду і створення умов, за якого терористи не могли б використовувати афганську територію.

Окрім цього, США переслідували власні національні інтереси у цьому регіоні: 1) Політичний розгром ісламського фундаменталізму як перепони на шляху встановлення американського світового порядку; 2) Посилення контролю над нафтоносними регіонами Каспійського басейну та Перської затоки, а також забезпечення безпеки маршрутів транспортування енергоносіїв; 3) Зниження політичного впливу в регіоні Середнього Сходу трьох найбільш ядерних держав – Росії, Китаю та Індії.

Реалізація операції «Незборима свобода» передбачалася у два етапи: 1) нанесення ракетно-авіаційних ударів (через повітряний простір Пакистану) із зони Індійського океану по об’єктах військової інфраструктури руху «Талібан» (аеродроми, командні пункти, системи ППО, мости, місця дислокації підрозділів у районах Кабула, Кандагару і Джелалабаду) та таборах «Аль-Каїди»; 2) після усунення від політичної влади руху «Талібан» проведення збройними силами США та їх союзників обмежених операцій – розвідувально-пошукових рейдів та окремих спецоперацій з метою пошуку У. бен Ладена та його соратників, а також виявлення і знищення баз терористів і інфраструктури наркобізнесу.

Нагадаю ще одну особливість антитерористичної війни: на відміну від війни 1980-х років, коли проти радянських військ

боролися численні формування місцевого населення, на цей раз більшість афганців не підтримували талібів.

Отже, загальна операція «Незборима свобода» розпочалася 28 вересня, а її військова фаза 7 жовтня 2001 року. Завершити операцію планувалось до 13 листопада цього ж року, тобто до початку мусульманського свята Рамадан.

У «Непохитній свободі» брало участь певною мірою 40 країн: контингент військ нараховував 15 тис. вояків, з них 7,5 тис. американські військовики. Безпосередню участь брали Великобританія, Іспанія, Німеччина, Італія, Канада, Туреччина і Франція. Австралія, Йорданія, Пакистан, Філіппіни, Оман та інші не брали у бойових діях коаліції. Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан дали згоду на розташування на своїй території підрозділів збройних сил коаліції. Україна дозволила використовувати свій повітряний простір. Росія підтримала антитерористичну операцію.

Окрім цього, було сформовано у складі міжнародних сил поліцейний підрозділ чисельністю в 5,5 тис. вояків (20 країн) для підтримання порядку в Афганістані. З технічних засобів коаліція мала 140 стратегічних бомбардувальників, 320 одиниць крилатих ракет, 51 корабель.

Загальне керівництво здійснював Верховний головнокомандувач збройними силами США президент Дж. Буш, безпосереднє командування здійснював головнокомандувач Об'єднаного Центрального командування збройних сил США генерал Т. Френк.

У розпорядженні талібів було 80–85 тис. вояків, 160 танків, 250 БТР та БМП, 200 гармат та мінометів, 22 винищувачі МіГ-21, 300 зеніток, 200 зенітно-ракетних комплексів типу «Стріла» та «Стінг».

7–8 жовтня по об'єктах на території Афганістану було випущено до 70 крилатих ракет морського базування. Удари завдавалися з кораблів та підводних атомних човнів ВМС США і Британії з району Аравійського моря та з допомогою стратегічних бомбардувальників. Характеристики ракетно-бомбових ударів: вони мали вибіркове спрямування; цілі поражаються практично одночасно по всій території країни; удари наносились вночі з метою зниження загрози застосування переносних зенітно-ракетних комплексів противника.

8 листопада розпочалася наземна операція Північного альянсу та інших антиталібських сил (генерал Дустум та інші). 12 листопада таліби залишили Кабул. Наступного дня союзники зайняли Джелалабад. Коаліціанти контролювали понад 70 відсотків території Афганістану. Духовний глава талібів мулла М.Омар рятується втечею до Пакистану. Останнім притулком керівництва руху «Талібан» стало місто Кандагар: тут залишилось приблизно 17 тис. вояків, у тому числі до 5 тис. іноземних найманців – пакистанців, арабів, чеченців, бангладешців тощо. Таліби перейшли до партизанської війни.

Результати антитерористичної операції: 1) юридичне усунення руху «Талібан» від політичної влади в Афганістані відбулося 5 грудня 2001 року згідно з підписанням у Бонні представниками всіх 24 етнічних та політичних груп країни рамкової Угоди про міжафганське врегулювання; 2) військової мети в цілому досягнуто: загоми талібів та бойовиків «Аль-Каїди» (на час операції, за даними експертів, Усама Бен Ладен мав у своєму розпорядженні 12 тис. бойовиків, після війни – декілька сотень) позбавлені можливості використання Афганістану як бази для організації та ведення терористичної діяльності; 3) 12 таборів «Аль-Каїди» з підготовки терористів знищені; 4) не вдалося ліквідувати представників організації «Талібан» і «Аль-Каїди». Вони відмовились від відкритої збройної боротьби з США на території Афганістану і перейшли до тактики партизанської боротьби; 5) Головний висновок, який випливає з аналізу цієї операції, полягає у тому, що світ зіткнувся на початку ХХІ століття з новим типом воєн – війною проти міжнародного антидержавного тероризму, що має релігійно-національну основу.

У грудні 2001 року в Афганістані була створена тимчасова адміністрація (тимчасовий уряд країни) на чолі з Хамідом Карзаєм, яка отримала всі повноваження щодо управління країною. У червні 2002 року була скликана Лойяджирга – все афганська нарада найбільш впливових релігійних, племінних і громадських діячів, під час роботи якої Х.Карзая було обрано президентом країни.

В січні 2004 року Лойяджирга прийняла нову Конституцію країни, за якою Афганістан проголошувався президентською республікою, з іншого боку, в Основному законі стверджується верховенство норм ісламу. Стаття 3 проголошує, що жоден закон не може суперечити священній релігії ісламу.

У жовтні 2004 року відбулися перші легітимні президентські вибори, на яких перемогу отримав ставленник США пуштун Хамід Карзай. Парламентські вибори було перенесено на осінь 2005 року через те, що ні ООН, ні НАТО не змогли забезпечити безпеку населенню під час виборів.

У грудні 2001 року РБ ООН на основі Боннської угоди прийняла спеціальну резолюцію, яка вперше санкціонувала розгортання в Афганістані (переважно в Кабулі та його околицях) Міжнародних сил безпеки (МСБ), тобто поліційних сил чисельністю 5 тис. вояків з двадцяти країн світу. З серпня 2003 року керівництво, комплектування і забезпечення МСБ взяла на себе НАТО.

На вересень 2004 року кількість американських військ в Афганістані склала 16 тис. осіб, а чисельність МСБ – 7300; у 2005 році – вже чисельність американських військових частин дорівнювала 18 тис. осіб. Зараз США висловлюють гостре незадоволення партнерами по НАТО та своїми союзниками, які не прагнуть пропорційно нести тягар умиротворення в Афганістані. У 2007 році в цій країні дислокувалося 41 тисяча військовослужбовців НАТО, з них 26 тис. – зі США, але їх не вистачає для придушення опору Талібану. З 1 листопада 2007 року Японія, яка постачала пальне військам антитерористичної коаліції, призупинила свою участь у цій місії.

У грудні 2007 року відбувся міні-саміт НАТО в Единбурзі, на якому домовилися про попередій план дій в Афганістані тільки на три–п'ять наступних років.

Друга іракська війна 2003 року: причини, перебіг та результати

Після завершення першої іракської війни у Перській затоці 1991 року ООН запровадила жорсткі санкції проти режиму Саддама Хусейна: заборонено поставки до Іраку, вивіз з нього сировини, в тому числі нафти, готових виробів; продаж або передача озброєнь та військової техніки. Найдраматичнішим було те, що було жорстко лімітовано ввіз продовольства та медикаментів, що спричинило великі страждання іракського народу, який звинувачував у своїх бідах не С.Хусейна, а США.

Згодом ООН дещо послабила санкції щодо імпорту Іраком продовольства. Так у травні 2002 року РБ ООН відновила програму «Нафта в обмін на продовольство», яка була започаткована ще у 1996 році і передбачала право Іраку поставляти на експорт сиру нафту і купляти за ці кошти продукти, медикаменти та інші споживчі товари. За травневим дозволом 2002 року РБ ООН дозволялося Іраку імпортувати комп'ютери, трактори, рентгенівське обладнання для лікарень тощо.

Упродовж 1990-х років США здійснювали жорсткий контроль над військовою промисловістю Іраку і разом з тим звинувачували саддамівський режим у порушення директив резолюцій ООН. Наприкінці 1997 року конфлікт між США та Іраком вибухнув з новою силою: причиною слугувала заява С.Хусейна про намір вислати з країни всіх американців – членів експертної групи спеціальної місії ООН з роззброєння. На початку 1998 року всі вони були вислані з Іраку. Воєнне зіткнення тоді вдалося з допомогою ООН попередити, але США знову почали нарощувати свою присутність у Затоці. Звіти іспекторів ООН в квітні 1998 року засвідчили, що Ірак не виконує вимоги ООН, які стосуються знищення хімічної та біологічної зброї. Тому з грудня 1998 року військова авіація США та Великобританії здійснили без санкції РБ ООН операцію «Лис у пустелі» – масоване бомбардування (було випущено понад 420 крилатих ракет) території Іраку (за даними американців, райони збереження засобів масового ураження). Війна, бомбардування, економічні санкції ООН доконали економіку Іраку: державний борг склав 200 млрд. дол. Так іракська криза знову перемістилася у центр уваги світової спільноти.

29 січня 2002 року президент США Дж.Буш-молодший у посланні до конгресу вперше застосував термін «вісь зла», до якої він відніс країни, які, за даними американських розвідувальних структур, займаються виробництвом хімічної зброї, підтримкою тероризму, мають зв'язки з терористичною організацією «Аль-Каїда» і шантажують світове співтовариство. 1 червня 2002 року, виступаючи у Військовій академії США у Вест-Пойнті, він сформулював положення про можливість здійснення «оборонної інтервенції і попереджувального удару» як засобу захисту американських інтересів, у тому числі у будь-яких віддалених районах планети. На думку американського прези-

У жовтні 2004 року відбулися перші легітимні президентські вибори, на яких перемогу отримав ставленник США пуштун Хамід Карзай. Парламентські вибори було перенесено на осінь 2005 року через те, що ні ООН, ні НАТО не змогли забезпечити безпеку населенню під час виборів.

У грудні 2001 року РБ ООН на основі Боннської угоди прийняла спеціальну резолюцію, яка вперше санкціонувала розгортання в Афганістані (переважно в Кабулі та його околицях) Міжнародних сил безпеки (МСБ), тобто поліційних сил чисельністю 5 тис. вояків з двадцяти країн світу. З серпня 2003 року керівництво, комплектування і забезпечення МСБ взяла на себе НАТО.

На вересень 2004 року кількість американських військ в Афганістані склала 16 тис. осіб, а чисельність МСБ – 7300; у 2005 році – вже чисельність американських військових частин дорівнювала 18 тис. осіб. Зараз США висловлюють гостре незадоволення партнерами по НАТО та своїми союзниками, які не прагнуть пропорційно нести тягар умиротворення в Афганістані. У 2007 році в цій країні дислокувалося 41 тисяча військовослужбовців НАТО, з них 26 тис. – зі США, але їх не вистачає для придушення опору Талібану. З 1 листопада 2007 року Японія, яка постачала пальне військам антитерористичної коаліції, призупинила свою участь у цій місії.

У грудні 2007 року відбувся міні-саміт НАТО в Единбурзі, на якому домовилися про попередій план дій в Афганістані тільки на три-п'ять наступних років.

Друга іракська війна 2003 року: причини, перебіг та результати

Після завершення першої іракської війни у Перській затоці 1991 року ООН запровадила жорсткі санкції проти режиму Саддама Хусейна: заборонено поставки до Іраку, вивіз з нього сировини, в тому числі нафти, готових виробів; продаж або передачу озброєнь та військової техніки. Найдраматичнішим було те, що було жорстко лімітовано ввіз продовольства та медикаментів, що спричинило великі страждання іракського народу, який звинувачував у своїх бідах не С.Хусейна, а США.

Згодом ООН дещо послабила санкції щодо імпорту Іраком продовольства. Так у травні 2002 року РБ ООН відновила програму «Нафта в обмін на продовольство», яка була започаткована ще у 1996 році і передбачала право Іраку поставляти на експорт сиру нафту і купляти за ці кошти продукти, медикаменти та інші споживчі товари. За травневим дозволом 2002 року РБ ООН дозволялося Іраку імпортувати комп'ютери, трактори, рентгенівське обладнання для лікарень тощо.

Упродовж 1990-х років США здійснювали жорсткий контроль над військовою промисловістю Іраку і разом з тим звинувачували саддамівський режим у порушення директив резолюцій ООН. Наприкінці 1997 року конфлікт між США та Іраком вибухнув з новою силою: причиною слугувала заява С.Хусейна про намір вислати з країни всіх американців – членів експертної групи спеціальної місії ООН з роззброєння. На початку 1998 року всі вони були вислані з Іраку. Воєнне зіткнення тоді вдалося з допомогою ООН попередити, але США знову почали нарощувати свою присутність у Затоці. Звіти іспекторів ООН в квітні 1998 року засвідчили, що Ірак не виконує вимоги ООН, які стосуються знищення хімічної та біологічної зброї. Тому з грудня 1998 року військова авіація США та Великобританії здійснили без санкції РБ ООН операцію «Лис у пустелі» – масоване бомбардування (було випущено понад 420 крилатих ракет) території Іраку (за даними американців, райони збереження засобів масового ураження). Війна, бомбардування, економічні санкції ООН доконали економіку Іраку: державний борг склав 200 млрд. дол. Так іракська криза знову перемістилася у центр уваги світової спільноти.

29 січня 2002 року президент США Дж.Буш-молодший у посланні до конгресу вперше застосував термін «вісь зла», до якої він відніс країни, які, за даними американських розвідувальних структур, займаються виробництвом хімічної зброї, підтримкою тероризму, мають зв'язки з терористичною організацією «Аль-Каїда» і шантажують світове співтовариство. 1 червня 2002 року, виступаючи у Військовій академії США у Вест-Пойнті, він сформулював положення про можливість здійснення «оборонної інтервенції і попереджувального удару» як засобу захисту американських інтересів, у тому числі у будь-яких віддалених районах планети. На думку американського прези-

дента, при цьому можна застосовувати ядерну зброю, наприклад, для знищення об'єктів біологічної зброї на території недружніх країн. Згодом США опублікували список «недружніх» країн. У переліку були Ірак, Іран, Північна Корея, Судан.

На початку 2002 рік помічник президента з національної безпеки Кондоліза Райс оприлюднила у серії своїх виступів так звану стратегію зміни режимів, яку стали реалізовувати Штати. Суть стратегії полягала у тому, щоб шляхом заходів тиску, включаючи силові, на ту чи ту країну домагатися усунення від влади її уряду, мотивуючи тим, що його політика представляє собою загрозу міжнародній безпеці.

Нова концепція являла собою переробку концепції «гуманітарної інтервенції», яка застосовувалася у 1996–1999 роках в Югославії. Там іноземне силове втручання здійснювалося під приводом захисту прав людини і теоретично було обмежене наявністю або відсутністю гуманітарного приводу для інтервенції. Тепер же, відповідно до американського тлумачення, приводом для втручання необв'язково повинно бути недотримання гуманітарних прав. Достатньо було зробити висновок, що політика тієї чи тієї держави загрожує тому, що у Штатах розуміли під інтересами безпеки. Спектр приводів для військового втручання виявився необмеженим, і США претендували на право діяти у питаннях війни та миру самовільно.

Об'єктом застосування стратегії зміни режимів став Ірак. Вашингтон звинувачував режим С.Хусейна не у його репресивному характері, а у наявності в Іраку хімічної та біологічної зброї і ракет, здатних його доставляти, а також прагнення іракського керівництва розробити власну ядерну зброю. Іраку також інкримінували зв'язок з «Аль-Каїдою» та іншими терористичними організаціями.

Незважаючи на те, що Ірак погодився на співпрацю та прибуття восени 2002 року міжнародних спостерігачів для контролю над його роззброєнням, США вимагали застосування сили проти цієї країни. Позицію США підтримували Великобританія, Іспанія, Болгарія і Польща. Низка інших країн – Франція, Бельгія, Німеччина – погоджувались з необхідністю роззброєння під наглядом інспекторів ООН, виступали проти застосування проти нього сили.

З літа 2002 року США почали нову концентрацію військ на Близькому Сході. Йорданія, наприклад, передала Штатам для експлуатації два свої аеропорти.

12 вересня 2002 року Дж.Буш, виступаючи на сесії Генеральної Асамблеї ООН, висунув щодо Іраку умови: ліквідація всіх видів ЗМУ, ракет великої дальності і припинити будь-яку підтримку терористів. Тоді ж президент США висловив бажання співпрацювати в цьому питанні з РБ ООН, але не виключав можливості прийняття самостійних рішень щодо початку превентивних дій проти Багдада.

Під час дискусій в РБ ООН (вересень–жовтень 2002 р.) Росія, Франція, Китай виступили проти проведення військової операції проти Іраку без відповідних санкцій Ради Безпеки.

Тим часом 15 жовтня 2002 року в Іраку відбувся референдум, на якому іракці висловилися (брало участь 11,5 млн. осіб і всі вони проголосували «так») за продовження терміну правління Саддама Хусейна ще на сім років (він правив з 1979 р.).

11 жовтня 2002 року, тобто ще до прийняття резолюції №1441 РБ ООН, обидві палати Конгресу США схвалили рішення про надання повноважень президенту країни розпочати війну проти Іраку навіть без резолюції РБ ООН. А у листопаді цього ж року Дж.Буш затвердив загальний план війни проти Іраку.

Наприкінці жовтня 2002 року після 2-тижневих дискусій Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №1441 про повернення інспекторів ООН до Іраку. Вони отримали право працювати на всій території, на всіх об'єктах, включаючи і президентські палаци. За цю резолюцію проголосували всі 15 членів РБ ООН. Її підтримала також Ліга арабських держав.

Щоправда, у першому начерку резолюції №1441 американці пропонували інший варіант: в разі, якщо Ірак заборонить повернення інспекторів на свою територію, США автоматично отримують право на військову акцію проти нього. У другий варіант, як бачимо, внесено суттєві зміни.

Іракський парламент відхилив резолюцію РБ ООН, але його рішення мали лише рекомендаційний характер, оскільки все залежало від волі вищого політичного керівництва, тобто С.Хусейна, який погодився на оонівську резолюцію. У грудні 2002 року 100 осіб Комісії ООН за наглядом, інспекцією і контролем

(ЮМОВІК) на чолі з головним інспектором ООН з роззброєння Хансом Бліксом приступили до перевірки майже 700 іракських об'єктів, які могли бути пов'язані з програмами у сфері засобів масового ураження (ЗМУ).

26 січня 2003 року Комісія доповідала в РБ ООН про свою роботу в Іраку (обсягом 12 сторінок), але прямих доказів вини Іраку так і не було знайдено. Х.Блікс і директор МАГАТЕ Махаммед аль-Барадеї попросили пролонгувати термін інспектування Іраку.

Тим часом майже одразу після виголошення Комісією звіту в Раді Безпеки Сполучені Штати оприлюднили доповідь, в якій, за даними американської розвідки, стверджувалося, що в Іраку є ЗМУ.

У своєму щорічному зверненні до нації, з яким президент США вступив наприкінці січня 2003 року, він заявив, що війна проти тероризму продовжується. Загрозу Сполученим Штатам становлять, на думку Дж.Буша, диктаторські режими, які мають у своєму розпорядженні ЗМУ – Ірак, Іран і Північна Корея. Він також пообіцяв у найближчий час надати ООН нові докази іракських військових програм. На його думку, С.Хусейн грається зі світовим співтовариством у «кішки-мишки». Дж.Буш перерахував хімічні матеріали і технології подвійного призначення, якими володіє Ірак. Серед іншого були названі: газ азарин, спори сибірської язви, деякі компоненти ядерної зброї, придбаний в Африці уран, алюмінієві труби, які можна використати для виробництва ракет.

Одразу після цього звернення генерал Томмі Френкс, командувач Центральної групи ЗС США, ознайомив Дж.Буша з останнім планом військової операції: до 60 тис. морських піхотинців і вояків спеціального призначення, які дислокувалися у Перській затоці, планувалося перекинути ще 25 тис. Розпочалася передислокація ВПС США (декілька десятків бомбардувальників і винищувачів, які могли брати на борт 24 бомби) у Затоку.

Всього станом на кінець лютого 2003 року у регіоні перебувало 450 американських літаків та гелікоптерів, понад 200 тис. вояків (з них від 35 до 45 тис. британських вояків). У Перській затоці і Середземному морі дислокувалося декілька авіаносців, прибували підводні човни, ракетні крейсери, есмінці США:

всього 110 кораблів різних класів, з них 17 під британським прапором, в тому числі 1 авіаносець.

Наприкінці лютого 2003 року в американських ЗМІ був опублікований план військової операції проти режиму Саддама Хусейна, який передбачав шість основних етапів: удар з повітря, удар з моря, знищення пускових ракетних установок, сухопутну операцію і передачу влади після військової кампанії і скинення режиму С.Хусейна тимчасовій військовій адміністрації.

Спроба американської адміністрації отримати санкцію на застосування сили не в ООН, а в НАТО викликала певні труднощі. Три країни Альянсу – Франція, Німеччина і Бельгія – під час обговорення у лютому 2003 року деталей можливої військової операції проти Іраку виступили настільки консолідовано проти американських пропозицій, що вперше за всю історію існування НАТО виникла загроза розколу серед членів з надзвичайно принципового питання. Щоб не провокувати суперечки в Альянсі, Вашингтон вирішив вдатися до формування антиіракської коаліції поза межами НАТО, основою якої мало стати американсько-британська співпраця.

США підтримали лідери 8-и країн: Великобританії, Угорщини, Данії, Італії, Іспанії, Польщі, Португалії і Чехії, які у «листі восьми» висловили повну прихильність до планів Вашингтона. Представники Іспанії, Італії і Болгарії висловили також готовність надати свої військові бази у користування американцям на час війни. Японія загалом підтримала США у боротьбі проти Іраку, але відмовилася фінансувати іракську операцію. Австралія заявила про готовність передислокувати свої сили у регіон Перської затоки. Регіональні країни, такі як Кувейт, Катар, Йорданія також опинилися на боці США. Ізраїль висловився за приєднання до антиіракської коаліції в разі атаки ЗС Іраку їхньої території.

Противниками силового сценарію врегулювання «іракської проблеми» продовжували виступати Франція та Німеччина, які до того ж критикували «лист 8-и». Росія також перманентно заявляла, що причини війни проти Іраку відсутні і під час візиту у лютому 2003 року до Франції і Німеччини російський президент В.Путін підтримав запропонований Ж.Шираком і Г. Шрьодером план врегулювання конфлікту, суть якого

зводилася до: 1) збільшення кількості військових інспекторів в Іраку; 2) пролонгація терміну їхніх повноважень у цій країні.

Китай також виступив за дипломатичне врегулювання проблеми. Канада вважала, що війна проти Іраку є крайнім заходом. Саудівська Аравія і Сирія також опинилися у таборі противників війни в Іраку. Туреччина, за рішенням свого парламенту, заборонила розташування на своїй території ЗС США та їхніх союзників. Об'єднані Арабські Емірати виступили з ініціативою, щоб С.Хусейн добровільно покинув країну з гарантією його особистої безпеки.

Офіційна позиція України було оприлюднена президентом Л.Кучмою 7 лютого 2003 року у виступі перед представниками дипломатичного корпусу, суть якої полягала в урегулюванні конфлікту політико-дипломатичними засобами.

24 лютого 2003 року США, Великобританія та Іспанія запропонували проект нової резолюції щодо Іраку, в якій Багдад обвинувачувався у невиконанні резолюції РБ ООН №1441. Натомість Франція і Німеччина виробили свій проект резолюції, який передбачав подальші військові інспекції на іракській території. 10 березня Франція та Німеччина оголосили про свою готовність застосувати вето проти американського проекту резолюції, яка надавала Іраку 7 днів на роззброєння.

Прагнучи уникнути обговорення своєї позиції в рамках засідання Ради Безпеки, США вирішили діяти незалежно від ООН. 16 березня Дж.Буш, Т.Блер і Хосе Марія Аснар зустрілися на Азорських островах і назвали дату 17 березня, як останній термін, до якого Рада Безпеки ООН може підтримати запропонований ними «воєнний проект резолюції». Наступного дня американський президент оголосив С.Хусейну ультиматум: або він упродовж 48 годин разом зі синами залишає країну, або США разом зі союзниками (за словами Дж.Буша, їх було 35) розпочинають військову операцію проти Іраку.

Головний пункт антиіракських союзницьких сил дислокувався у Катарі, які очолював Томмі Френкс, командувач Центральним угрупованням збройних сил США і экс-командувач американськими військами під час операції в Афганістані. Союзницькі сили також були розташовані на території Саудівської Аравії, Бахреїні, Омані, Йорданії.

20 березня 2003 року о 4.35 за київським часом, через 1,5 години як збіг термін ультиматуму, ЗС США і Великої Британії нанесли перші ракетно-бомбові удари по Іраку. Так розпочалася військова операція проти режиму Саддама Хусейна під загальною назвою «Шок і трепет». По іракській території було випущено понад 40 крилатих ракет та декілька десятків півтонних бомб. Ця перша фаза операції отримала назву «Обезголовлювання Саддама», тобто метою військових дій був насамперед сам іракський лідер і його найближче оточення.

Ірак до початку американо-британської агресії мав у складі своїх ЗС 320 тис. вояків, 2600 танків, 1800 бронетранспортерів, 4300 гармат, понад 200 бойових літаків.

Через менш ніж годину після початку операції «Шок і трепет» Дж. Буш звернувся до американської нації і заповнив, що Америці потрібна тільки перемога і що іракському мирному населенню не буде завдано шкоди.

У свою чергу, Саддам Хусейн у телезверненні до іракців закликав їх до джихаду (священної війни): «Ви повинні знати, що кожного, хто протистоїть цій операції, очікує рай. Американо-британська коаліція буде розбита».

Згодом через два дні після ракетно-бомбових ударів розпочалася сухопутна операція, метою якої було взяття Багдада. Зав'язалися сильні бої за Басру, Ен-Насірію, Ен-Наджафу тощо. Війна припинилася несподівано. 8 квітня іракська армія перестала масово чинити опір. Склала зброю навіть віддана С.Хусейну республіканська гвардія. Він сам і його оточення втекли. Після цього американо-британські сухопутні сили майже без єдиного пострілу ввійшли до Багдада, Кербели, Морула, Кірку та інших міст, які до цього стійко оборонялися.

14 квітня американські війська вступили до міста Тікріт, батьківщини Саддама Хусейна. Розпочалася операція з пошуку самог С.Хусейна, згодом його було знайдено і страчено за вироком іракського суду. В Іраку була встановлена тимчасова окупаційна адміністрація на чолі з представником США, яка мала на меті підготувати цю країну до переходу до демократичного устрою. 29 травня 2003 року була прийнята резолюція РБ ООН за №1483 про післявоєнне відновлення Іраку, з допомогою якої США фактично домоглися схвалення постфактум своєї військової акції в цій країні.

Зараз в Іраку ми спостерігаємо військовий спротив окупаційним військам. США опинилися в Іраку у складній ситуації: вони не можуть залишити цю країну переможеними, але і шансів на перемогу у найближчі роки надто мало. Президент Дж. Буш неодноразово говорив про те, що демократизація Іраку – це тривалий процес, тому Сполучені Штати вимушені будуть зберігати тут свою присутність довго.

США та країни Латино-Карибської Америки (ЛКА)

Після Другої світової війни у країнах регіону, територія якого складала 20,6 млн. кв. км, проживало 95 млн. осіб (приблизно 5% населення Землі). Це були терени 20 республік. Питома вага колоніальних володінь, які належали США, Великобританії, Франції та Нідерландам і які знаходились переважно у Карибському басейні, була незначною – 2,5% території і приблизно 4,5% населення регіону.

Нині регіон Латино-Карибської Америки (ЛКА) складається з 34 суверенних держав і низки залежних територій (острови Ангілья – 91 кв. км у Карибському морі – володіння Великобританії; острови Аруба у Центральній Америці на Малих Антильських островах володіння Нідерландів; острови Гваделупа – це заморський департамент Франції у Центральній Америці; Гвіана – заморський департамент Франції у північно-східній частині Південної Америки), які репрезентують досить неоднорідний масив. Приклад щодо населення: від 190 млн. осіб у Бразилії і декількох десятків тисяч в острівних державах Карибського моря. Або ж інший показник: дохід на душу населення: 10 тис. дол. на Багамах; 5–8 тис. дол. – в Аргентині, Мексиці, Бразилії, Чилі; 400 дол. – на Гаїті.

Наше ставлення до латиноамериканських держав залишається значною мірою стереотипне, яке не виходить за межі розмов про футбол, карнавал і «мильні серіали». Але С. Гантінгтон у своєму «Зіткненні цивілізацій» виділяє латиноамериканську цивілізацію в якості самостійної поряд з сімома іншими і вперше вивів її тим самим за межі «західної цивілізації», частиною якої її вважали. Але виявилось, що 200 років для країн

регіону було замало, щоб дорівнятись до економічних, соціальних та політичних показників країн Північної Америки – США та Канади.

Перша особливість латиноамериканської підсистеми міжнародних відносин полягає у тому, що стан економіки та зовнішньоекономічних зв'язків країн ЛКА віддзеркалює периферійну обумовленість їхнього розвитку, яка більш залежна від зовнішніх впливів, ніж це притаманно країнам першого ешелону, так званих центрів світової політики й економіки.

Така залежність позначається на характері зовнішньої політики держав ЛКА, на змісті їх міжнародних відносин. Це конкретно проявляється в обмеженій автономності зовнішньополітичної діяльності країн регіону, в акценті на внутрішньорегіональні або ж локальні проблеми. Звідси країни ЛКА не є членами «клубу» глобального регулювання. Разом з тим, регіон оцінюють сьогодні як свого роду резерв нарощування впливу. Особливо цей варіант можливий, якщо група країн ЛКА підтримає той чи той центр світової політики.

Друга особливість полягає у наявності так званих «порогових країн», які через наявність вагомого потенціалу при відповідному збігові обставин можуть бути кооптовані у перспективі до «клубу» глобального регулювання. Такі шанси має передовсім Бразилія і до певної міри Мексика. Щоправда, допуск до «клубу» залежить від самих цих країн, їхньої можливості нарощувати національний економічний і науково-технічний потенціал. З іншого боку, чи захочуть члени «клубу» демократизувати міжнародні відносини і самих себе, чи захочуть вони перерозподілити відповідальність у світових справах.

Проміжне, або ж серединне, місце ЛКА у світовій ієрархії дозволяє сказати, що інтереси і підходи держав цього регіону значною мірою кореспондуються з позиціями країн Азії та Африки, які відносять до групи країн, що розвиваються. Це стосується найменш розвинених країн світу – Болівії, Гаїті, Гондурасу. Ці країни зорієнтовані на співпрацю з колишніми метрополіями.

Останнім часом відновились широкі зв'язки Іспанії з латиноамериканськими державами. Традиційними стали саміти держав ібероамериканського світу (ІА і країни Іберійського

півострова). Так формується нова міжнародна спільнота, яка може впливати на світову політичну ситуацію. Бразилія, наприклад, входить до складу лузофонного співтовариства – об'єднання португаломовних країн Європи, Африки і Америки, де вона відіграє провідну роль.

Характер включення країн ЛКА в систему міжнародних відносин диктується цивілізаційними особливостями. Мається на увазі етнічний склад та домінуючу релігійну орієнтацію населення. Достатньо сказати, що ЛКА – один з найбільших католицьких регіонів світу. Звідси маємо схильність латиноамериканських спільнот до західних християнських цінностей. Наголосимо на особливій увазі Ватікану до цього регіону. Етнокультурна і мовна близькість – основа співпраці з Іспанією, а у випадку Бразилії – з Португалією. Італія має достатньо численну діаспору в ЛКА – в Аргентині, Бразилії, Венесуелі.

Водночас, відчуваючи обмеженість «переговорного потенціалу», економічну вразливість своїх позицій на світовій арені, країни ЛКА об'єктивно зацікавлені в альтернативних варіантах міжнародного партнерства. Коли існував СРСР, то він був протиположною гегемонією США в регіоні. Сучасна Російська Федерація не може скласти нині конкуренцію Штатам.

Звідси впливає один з сучасних орієнтирів зовнішньої політики країн ЛКА, а саме: а) концепція «відкритого регіоналізму»; б) колективні дії на регіональній чи субрегіональній базі; в) розвиток співпраці з партнерами поза межами Західної півкулі.

Нарешті, виділимо низку основних напрямків у міжнародних зв'язках ЛКА: північноамериканський і дотичний до нього міжамериканський; внутрірегіональний; європейський, маючи на увазі насамперед Європейський Союз; азійсько-тихоокеанський, у тому числі двосторонні відносини з ключовими державами цієї зони – Японією і КНР, стосунки з Росією та іншими країнами СНД; співпраця по лінії Південь-Південь; діяльність в ООН та в інших організаціях світового масштабу.

Зовнішньополітичні доктрини США щодо Латино-Карибської Америки визначали у кожен конкретний період цільові орієнтири та інтереси Вашингтона. Так, Ф.Д.Рузвельт проголосив доктрину «доброго сусіда» в Латинській Америці. Відома та-

кож крилата фраза 32-го президента США, яка стосувалася диктатури Сомоси в Нікарагуа: «Сомоса – сучий син, але це наш сучий син».

Адміністрація Г. Трумена (1945–1953) посилила військову складову політики «доброго сусіда». Так, у 1946 році була запропонована ідея інтеграції армій країн регіону у військовий комплекс США у формі «стандартизації озброєнь». Ідея, що правда, не була зреалізована. Було віддано перевагу підписанню Міжамериканського договору про взаємодопомогу (Пакт Ріо-де-Жанейро), який передбачає спільні дії у випадку «агресії», або ж у ситуації, яка «загрожуватиме миру Америки».

Головним інструментом військово-політичної гегемонії США на континенті стала Організація американських держав (ОАД), створена 1948 року. Її деколи називали «міністрством колоній» США. У 1951 році ОАД санкціонувала використання збройних сил за межами Західної півкулі. За цим США підписали низку двосторонніх договорів про військову допомогу. 1950 року під егідою ООН схвалено участь країн регіону у корейській війні (практично участь взяла лише Колумбія – силами одного батальйону).

Д. Ейзенхауер (1953–1961) проголосив у регіоні доктрину «доброго партнера», але його уряд прямо причетний до усунення законного уряду Гватемали; до підготовки у квітні 1961 року висадки на Плайя Хірон. Рефреном виступів американських державних і політичних діячів, істориків, соціологів у 1950-х роках були фрази «Привид комунізму бродить по Латинській Америці», «Революцією пронизана вся атмосфера Латинської Америки».

Як панацею від радикальних процесів у Латинській Америці Дж. Кеннеді (1961–1963) запропонував глобальну доктрину «нових рубежів», серцевиною і конкретизацією якої у масштабі Західної півкулі стала сформована у березні 1961 року програма «Союз заради прогресу» (аналог європейського плану Маршалла для ЛА), яка була схвалена на спеціальній сесії ОАД у серпні 1961 року (після провалу висадки на Плайя Хірон).

«Союз заради прогресу» передбачав фінансову допомогу США латиноамериканським країнам. Її розмір: по 2 млрд. (1,1 млрд. – урядова допомога; 0,9 млрд. – приватні капіталовкла-

дення і позики міжнародних фінансових установ) щороку упродовж 10 років. Країни регіону зобов'язувалися натомість надавати на схвалення ОАД свої плани економічного й соціального розвитку та дотримуватися низки показників: домагатися темпів зростання економіки на 2,5% в рік, здійснити демократичні реформи.

Водночас американська дипломатія часів Дж.Кеннеді застосовувала більш розмаїті та гнучкі методи співпраці, окрім різноманітних програм, пропонувалися нововведення: спеціалізовані організації «Корпус миру» (організація добровольців, які з власної волі вирушали у відсталі країни, де працювали медиками, вчителями тощо), програма «Продовольство для справи миру», «Агенство міжнародного розвитку».

Але США залишались вірними собі і у 1962 році домоглися, щоб ОАД виключила Кубу зі свого складу. Прикінцево це рішення оформилося 1964 року. Країни ОАД за відповідною резолюцією зобов'язувалися перервати будь-які стосунки з фіделістською Кубою. 19 країн ОАД з 20 розірвали дипломатичні відносини з Кубою (окрім Мексики). До речі, Канада також зберегла дипломатичні відносини з цією країною.

Після цього у США багато писали «про мирну і регульовану революцію» в латиноамериканському регіоні. Щоправда, до «мирної і регульованої революції» вірогідно відносяться і спроби фізичного усунення Ф.Кастро, згодом, щонайменше 8 спроб за участю ЦРУ упродовж 1961–1965 років. Центральне розвідувальне управління причетне також до вбивства у 1970 році чилійського головнокомандувача генерала Рене Шнайдера, який залишився вірним конституції країни напередодні приходу до влади С.Альєнде. Родичі генерала ще у 2002 році позивалися до Г.Кіссінджера та Р.Хелмса. Але до цих пір тогочасні матеріали залишаються засекреченими.

З початком війни у В'єтнамі США зміцнили свій інтервенціоністський курс у Латинській Америці. «Доктрина Джонсона» стверджувала право Вашингтона на втручання у внутрішні справи латиноамериканських держав; вона проголошувала недопущення в ЛА «другої Куби»; підтримку місцевих військових диктатур.

Р.Ніксон успадкував основні напрямки латиноамериканського курсу Л.Джонсона, але назвав свою політику щодо

ЛКА політикою «рівного партнерства», або політикою «непомітної присутності». Реалізацію цієї політики можна проілюструвати такими фактами: у 1972–1974 роках монополії США вклали у ЛА понад 2 млрд. дол., а вивезли звідси близько 13 млрд. дол., тобто на кожен вкладений долар мали чистого прибутку 4–5 дол. Або ж інший аспект політики «непомітної присутності» та «рівного партнерства»: діяльність «тихих американців» з ЦРУ. Існують докази причетності США з допомогою спеціального таємного міжнародного «Комітету-40» до скинення чилійського уряду Народної єдності на чолі з С.Альенде.

Латиноамериканський курс уряду Джеральда Форда (1974–1977) пов'язують з політикою «нового діалогу», розробником якої вважається Г.Кіссінджер. Суть «доктрини Форда» полягає у тому, що США за підтримки провідних латиноамериканських країн виступлять проти Куби, якщо вона «втручатиметься де-небудь у Західній півкулі».

У 1970-х роках ОАД все більше втрачала репутацію «міністерства колоній». Так, на нараді міністрів закордонних справ у Мехіко в 1974 році у підсумковому документі, який отримав назву «конференція Тлателолко», є знакова фраза про «право кожної держави без іноземного втручання вибирати собі політичну, економічну і соціальну систему і не втручатися у справи інших держав». Так само змінювалося ставлення ОАД і до антикубинських «колективних санкцій». На 15-й консультативній нараді у Кіто (1974) члени ОАД (12 держав) висловилися за скасування санкцій проти Куби. До початку 1975 року 9 країн регіону нормалізували дипломатичні відносини з Кубою, а у середині цього ж року на 16-й консультативній нараді міністрів закордонних справ ОАД прийнято рішення про скасування санкцій проти Гавани.

Президентство Джіммі Картера (1977–1981) дозволяє говорити про деякі зовнішньополітичні новації щодо ЛКА: 1. Картер відмовився від традиційного декларування нової континентальної доктрини, що дає підставу трактувати цей факт як очевидну девальвацію доктрин США щодо латиноамериканського регіону; 2. Загальноконтинентальні концепції адміністрації Д.Картера замінила диверсифікацією відносин з кожною конкретною країною з урахуванням країнознавчої специфіки; 3. Глобальна доктрина «прав людини», адресовна насамперед СРСР, була

поширена на найбільш одіозні режими Латинської Америки; 4. Наголосимо, що президент Картер був дещо непослідовним, проголошуючи доктрину «прав людини», оскільки до останніх днів підтримував «американського сучого сина» – режим Сомоси в Нікарагуа. За місяць до перемоги Сандиністської революції було скликано за ініціативою США нараду ОАД. Вашингтон запропонував відрядити в Манагуа посередницьку місію і допомогти нікарагуанцям сформувати «уряд національного примирення». США наполягали також на відрядженні в Нікарагуа багатонаціональних сил з підтримки миру. Американські резолюції не були підтримані членами ОАД, більшість яких проголосувати за відставку Сомоси і проти будь-якого втручання у внутрішні справи Нікарагуа.

Адміністрацію Картера критикували найбільше за його неефективну зовнішню політику (передовсім за трагічні події із закладниками в Ірані), але й за втрату Нікарагуа. Ще гострішою була критика президентства Картера за розв'язання питання юрисдикції Панамського каналу. 7 вересня 1977 року він підписав з президентом Панами О. Торріхосом у присутності президентів ЛА договір, за яким з 12 годин дня 31 грудня 1999 року Панама повертається суверенітет над зоною каналу. Також було підписано договір про постійний нейтралітет і експлуатацію каналу, який замінив договір 1903 року.

Для Картера договір про передачу Панами зони каналу, поряд з провалом плану звільнення американських заручників в Ірані, коштував поразки на чергових президентських виборах.

Реваншизмом характеризується латоамериканський курс президента Р. Рейгана. Передвиборча риторика Рейгана – «прокляпали Латинську Америку», «недопустити другої Куби», другого Нікарагуа», які у відповідності до «концепції доміно», загрожують американському пануванню в цій заповідній зоні світу. Ще за півроку до обрання Р. Рейгана на посаду президента його мозковий центр розробив «нову міжамериканську політику на 80-і роки», відомий як «документ Санта-Фе», в якому провідна роль у зовнішній політиці США відводилася Латинській Америці. Для збереження контролю над цим регіоном у документі пропонувалося не гребувати жодними методами. Вперше за 20 років після Карібської кризи радники президента відкрито пропонували війну проти Куби.

У доктрині Рейгана «боротьби проти міжнародного тероризму» була і латиноамериканська складова. Розроблялися плани вибіркового використання хімічної, бактеріологічної та метеорологічної зброї проти Куби. У межах «екологічної війни» передбачалось штучне провокування штормів, повіней з метою знищення плантацій цукрової тростини. 1981 року на Кубі з'явилися вогнища епідемій, грибкових захворювань тютюну, тростини; лихоманка «денге».

24 лютого 1982 року Р. Рейган, виступаючи у штаб-квартирі ОАД, запропонував «Карибську ініціативу» – програму допомоги країнам Центральної Америки і Карибського басейну. Але «Карибська ініціатива» була перекреслена інтервенцією проти Гренади, кількість жителів якої у 100 разів менша населення лише Нью-Йорка. Нагадаємо, що Гренада отримала незалежність у 1974 році і є членом Співдружності націй. Після приходу до влади у Гренаді лівої партії Новий рух ДЖУЕЛ («Новий об'єднавчий похід за добробут, освіту і звільнення») на чолі з М. Бішопом розпочалися соціальні реформи і найголовніше здійснення незалежної зовнішньої політики, яка привела до встановлення дипломатичних відносин з Кубою і СРСР. 19 жовтня 1983 року гренадський керівник Бішоп був убитий у результаті внутрішніх сутичок. 25 жовтня цього ж року 1900 американських морських піхотинців висадилися на Гренаду під приводом «вакууму влади» і «загрози анархії», «загрози для життя американським громадянам», перетворення Гренади у «кубіно-радянську військову базу». США заручилися підтримкою ще шести малих регіональних держав і навіть не повідомили Великобританію про свої наміри та дії.

Далі – позиція США під час Фолклендської війни між Великою Британією та Аргентиною. Вашингтон підтримав Лондон, незважаючи на те, що вперше після Другої світової війни Латинська Америка стала об'єктом нападу з боку держави, яка розташована за межами Західної півкулі. До того ж Аргентина є членом Пакту Ріо про взаємодопомогу (1947) та ОАД.

За президенства Рейгана виник у Центральній Америці тривалий і вибуховонебезпечний регіональний конфлікт. Його учасники, з одного боку, Нікарагуа з гаслом «революція без кордонів», Сальвадор, охоплений герильєю на чолі з Фронтом національного звільнення імені Фарабундо Марті, Гватемала,

де тривала громадянська війна; з іншого, – США, Гондурас, Коста-Ріка. Цей конфлікт був на межі «в'єтнамізації». США відрядили до Сальвадору підрозділи «зелених беретів», мобільні групи сальвадорських, гватемальських, гондураських вояків; здійснювалися операції зі знешкодження кубинських ліній поставки зброї до Нікарагуа.

Поряд з інтервенціоністською політикою вироблявся і інший напрямок – розв'язання центральноамериканського конфлікту мирними методами. 1983 року на панамському острові Контадора розпочалися переговори міністрів закордонних справ Венесуели, Колумбії та Мексики (без США). Звідси назва Контадорський процес. Через два роки до переговорів приєдналися країни Південної Америки: Бразилія, Аргентина, Уругвай, Перу. У рамках Контадорського процесу була прийнята у 1986 році у Гватемалі «Декларація Ескіпулас-1», 1987 року – «Ескіпулас-2», тобто графіки ліквідації регіонального конфлікту.

Президент Коста-Ріки Аріас за свої ініціативи щодо врегулювання центральноамериканського конфлікту отримав 1987 року Нобелівську премію миру. Контадорський процес вичерпав себе на середину 1990-х років з припиненням громадянської війни в Нікарагуа, Сальвадорі і Гватемалі.

Остання збройна інтервенція США в ЛА, найбільша акція з часу завершення в'єтнамської війни – це напад на Панаму 20 грудня 1989 року, в якому було задіяно 30 тис. солдатів та офіцерів. Причиною цієї операції слугував той факт, що командувач Сил національної оборони Панами Мануель Антоніо Норьєга не визнав перемогу на президентських виборах 1989 року кандидата від опозиції і захопив владу, очоливши уряд (вважається, що Норьєга був тривалий час агентом ЦРУ). Тоді США інкримінували йому зв'язки з наркоділерами, що було використано Вашингтоном як привід для інтервенції у грудні 1989 року. Вперше в історії керівника латиноамериканської держави депортували у наручниках до США, а у 1992 році американський суд засудив Норьєгу до 40-річного тюремного ув'язнення. В інциденті з Панамою необхідно враховувати ще один сценарій, пов'язаний з тим, що у 1999 році Вашингтон повинен був передати відповідно до договору від 1979 року Панамський канал під контроль панамського уряду. США мали намір переукласти договір з Панамою, проте з Норьєгою, який мав у країні фактичну владу і який

притримувався націоналістичних і антиамериканських поглядів, неможливі були будь-які домовленості.

Правління Дж. Буша-старшого (1989–1993) співпало з розпадом СРСР і ліквідацією світової соціалістичної системи. Завершилась епоха військової та політико-ідеологічної конфронтації з радянською «імперією зла». Втратили свій сенс багатоваріантні концепції американської національної безпеки з метою «відкидання комунізму».

Зовнішньополітичні і зовнішньоекономічні пріоритети країн Латино-Карибської Америки по-старому сконцентровувались передовсім на відносинах з США, які характеризувались двома особливостями: 1) асиметричною взаємозалежністю та переплетінням інтересів; 2) конфліктністю. Після розвалу біполярного світу країни ЛКА найбільш важко пристосовуються до квазімонополарної системи міжнародних відносин, яка є найбільш очевидною у Західній півкулі.

Часто політику Буша-старшого щодо ЛКА називають «панамською політикою», тобто як політикою примусу до встановлення представницької демократії. Йому також належить ідея АЛКІ – «зони вільної торгівлі обох Америк». За президентства Дж. Буша-старшого нового імпульсу набрала блокада Куби. 1992 року набрав чинності «закон Торрічеллі» (його автор – конгресмен Р. Торрічеллі), який запроваджував всеохоплюючі санкції щодо країн, що провадили торгівлю з Гаваною.

Білл Клінтон (1993–2001) також відмовився від проголошення власної доктрини щодо латиноамериканського регіону. До того ж на цей час відбулися суттєві зміни і у ЛА: авторитарні, частіше військово-поліцейські, режими були замінені громадянськими, конституційними. Разом з тим Б. Клінтон не відвідав латиноамериканський регіон у період свого першого президентського терміну. Тільки 1997 року він відвідав Мексику, Коста-Ріку, Барбадос, Венесуелу, Бразилію, Аргентину. Під час його візиту у 1998 році до Колумбії було підписано «план Колумбії», який передбачав надання колумбійському уряду допомоги у сумі 1,3 млрд. дол. для боротьби з нарковиробництвом і наркотрафіком.

Ця проблема має свою історію. Справа у тім, що ціла низка американських ініціатив не отримала підтримки регіональних

держав. Так, 1997 році Вашингтон запропонував створити Між-американський центр вивчення континентальної безпеки та багатонаціональних формувань для боротьби з наркотрафіком (не підтримали Бразилія, Мексика, Нікарагуа); 1998 року – ідея створення стратегічного поясу довкола Амазонії, тобто йшлося про розміщення за рахунок США радарних установок у Перу, Колумбії, Еквадорі, Болівії, Венесуелі для відстеження нарко-трафіку (Бразилія заперечила цю ідею, оскільки це могло поставити перераховані країни під контроль США); 1999 року обговорювалась ідея американської або ж багатосторонньої інтервенції в Колумбію у зв'язку з тим, що 23 липня цього ж року колумбійські антиурядові сили збили американський літак-розвідник; у червні 1999 року на сесії ОАД створено новий колективний механізм – Міжамериканський комітет боротьби з тероризмом, складовою якого є боротьба з наркобізнесом.

Так само Б.Клінтон проголосив політику «примусу до демократії», яка була пов'язана з подіями на Гаїті. Тут у 1994 році путчисти усунули від влади президента Ж.-Б.Арістіда. США готувалися до інтервенції: сили вторгнення 20 тис. вояків. Проте Рада Безпеки ООН прийняла 31 липня 1994 року рішення використання на Гаїті багатонаціональних сил. Президент Арістід повернувся до Порт-о-Пренси і пробув на посаді до 1996 року, поки не збіг термін його повноважень. Тоді ж «блакитні шоломи» ООН були замінені місцевою поліцією.

Розпад СРСР і втрата Кубою свого головного союзника співпала з посиленням американської блокади. 1996 року набрав чинності закон «Про свободу і демократичну солідарність з Кубою», або ж закон Хелмса-Бертон (за прізвищами авторів законопроекту сенатора Дж.Хелмса і конгресмена Д.Бертон). У відповідності з цим законом президент США отримував право призупиняти надання допомоги будь-якій державі, яка здійснювала економічну співпрацю з Гаваною. Каральні заходи поширювалися на позики, банківські гарантії, преференційні тарифи, скорочення чи списання боргів в обмін на інвестиції. Вашингтон міг оподатковувати підприємства третіх країн, які мали комерційні інтереси на Кубі. Закривався доступ до США всім тим, хто відвідав Кубу. Будь-які зв'язки з Кубою кваліфікувалися як злочинні. Проте практично всі латиноамериканські країни відновили дипломатичні відносини з Кубою.

Так само центр ваги у континентальній політиці адміністрації Б.Клінтона – це зовнішньоекономічна сфера. 1994 року набрав чинності Північноамериканський договір про вільну торгівлю між США, Канадою і Мексикою (НАФТА). Щоправда, конгрес США заблокував підключення до НАФТА інших латиноамериканських держав, а також позбавив президента мандата на прискорену процедуру укладення інтеграційних угод («фаст трек»).

Адміністрація Б.Клінтона вирішила реалізувати ідею Дж.Буша-старшого про економічну інтеграцію обох Америк. У грудні 1994 року відбулася в Майамі зустріч 34 голів держав та урядів Західної півкулі. Делегація США висунула на порядок денний питання створення «Зони вільної торгівлі двох Америк» (ФТАА). У 1998 році – нова зустріч керівників 34 країн. Домовилися реалізувати запропонований проект у 2005 році.

Адміністрація Дж.Буша-молодшого (2001–2009) – перша в історії США, для якої відносини з латиноамериканськими країнами перестали бути пріоритетними. Але, з іншого боку, у Штатах нині проживає понад 35 млн. латиноамериканців. Це майже стільки ж, скільки і афроамериканців. Одним з головних подразників у відносинах США і низки латиноамериканських держав: виробництво і транзит наркотиків і відмивання наркодоларів. Так, через мексикано-американський кордон йде 70% наркотичного злілля, через карибські країни 30%. Колумбія постачає 70% світового кокаїну.

Разом з тим Дж.Буш-молодший розкритикував латиноамериканську політику свого попередника, який, на його думку, перебрав дозу у закликах щодо дотримання моральних цінностей і не був цілеспрямованим у забезпеченні інтересів США у цьому регіоні.

Дж.Буш-молодший проголосив принципово прагматичну лінію, спрямовану на: розв'язання конкретних завдань безпеки і стабільності демократичних інститутів на південь від Ріо-Гранде; на зміцнення боротьби з міжнародним тероризмом і наркотрафіком. Основна економічна мета полягала у реалізації проекту свого батька-президента «Ініціативи для Америк», тобто створення Зони вільної торгівлі Америк (АЛКА, або ФТАА), запланованої на 2005 рік. Це мав би бути найбільший у світі спільний ринок – 800 млн. осіб і 13 млрд. дол. ВВП. Латиноаме-

риканські країни поділяють загалом задекларовані цілі проекту, оскільки доступ на колосальний американський ринок, так само як і доступ до найбільшого джерела нових технологій є надто привабливим для країн регіону, особливо Мексики та країн Центральної Америки і Карибського басейну. Водночас існує серйозна пересторога щодо вірогідності того, що США своєю могутньою економічною потугою задушуть господарські системи своїх південних сусідів. Особливо в цьому плані струбована Бразилія, яка прагне зберігти за собою самостійну роль у світовій економіці і політиці і отримати шанс на створення власної зони впливу в регіоні. Звідси, Бразилія пропонує вести переговори з США на колективній основі (а не індивідуальній) і таким чином збільшити «свій переговорний потенціал» і більш ефективно відстоювати свої позиції. Якщо врахувати, що Бразилія є співголовою з боку ЛКА переговорного процесу, то цим мандатом бразильський президент Лула де Сільва повинен скористатися.

Ці перестороги пролунали чітко після подій 11 вересня 2001 року у поміркованому виступі бразильського президента Ф.Е.Кардозо. Тези його промови зводилися до наступного: 1) у боротьбі з міжнародним тероризмом не можна обмежуватися лише силовими методами; 2) необхідна увага світового співтовариства до переборення об'єктивних причин активізації тероризму; 3) причини тероризму криються у колосальному розриві між рівнями економічного розвитку провідних та країн, що розвиваються.

Більш радикально виступили президент Венесуели Уго Чавес і лідер Куби Ф.Кастро, який, зокрема, нагадав Дж.Бушу його вислови про «держави-парії», про терористичну «вісь зла».

Якщо у більшості випадків латиноамериканські держави підтримали акції США в Афганістані, то при обговоренні в ООН питання щодо превентивної війни проти Іраку Мексика (непостійний член Ради Безпеки ООН), незважаючи на тиск з боку Вашингтона, і те, що 80% її зовнішньоторговельного обігу припадає на ринки США і Канади, не підтримала резолюцію №1441 РБ ООН. Так само поступили і Чилі, не побоявшись того, що конгрес США може не ратифікувати американо-чильську угоду про вільну торгівлю.

Загалом країни ЛКА сприймають США на початку ХХІ сторіччя як безумовного арбітра, як лідера Західної півкулі, асиметрично-партнерські відносини з яким не мають альтернативи.

Зовнішньополітичні пріоритети нової демократичної адміністрації на чолі з Б.Обамою та діяльність на міжнародній арені

Зовнішньополітична стратегія нової демократичної адміністрації пропонує гасло «розумної сили» (smart power). Мова йде про те, що на передній план виходять невійськові механізми просування американських інтересів на міжнародній арені. Серед інших зовнішньополітичних пріоритетів адміністрації Обами виділимо такі: 1) оновлення міжнародних союзів та інститутів; 2) підвищення ролі інструментів розвитку у зовнішній політиці США; 3) розвиток громадської дипломатії; 4) економічна інтеграція; 5) увага до технологій та інновацій, особливо в енергетичній та екологічній царинах.

Зрозуміло, Вашингтон не відмовиться від військової сили, але застосовуватися вона буде обмежено й вибірково.

Адміністрація Обами намагатиметься очолити багатосторонні зусилля для зміцнення єдності західного співтовариства, яка ослабла за його попередника. Особлива увага приділятиметься тісній співпраці з американськими союзниками в Європі, насамперед з Німеччиною і Францією, на переборення розходжень з таких питань, як війна в Іраку, розширення НАТО за рахунок колишніх радянських республік, розгортання ПРО у Східній Європі.

Вашингтон також домагатиметься збільшення внеску західноєвропейських держав у зусилля НАТО в Афганістані. Виступаючи першого грудня 2009 року у Вест-Пойнті, Б.Обама звернувся до американської нації із закликом виграти «війну необхідності» в Афганістані. Це історичне рішення. Глава Білого дому усвідомлює, що така політика може йому дорого коштувати. Але це – «війна вибору». Вибору свободи і безпеки своєї країни, союзників та Афганістану. Необхідно зауважити, що, сповідуючи таку політику щодо Афганістану, Обама наражається на ізоляцію серед своєї адміністрації. Впливовий віце-президент Байден категорично не погоджується зі стратегією свого шефа і створив «антивоєнний фронт». Прибічники Байдена посідають чимало ключових посад адміністрації у сфері безпеки та

оборони, зовнішньої політики. Велике представництво цього «фронту» в обох палатах конгресу. І вони готові визнати можливу поразку в афганській війні. Проте Б.Обама та багато американців не готові до визнання такого фінішу.

Ще першого жовтня 2009 року ситуацію у цьому контексті «підірвав» командувач силами союзників в Афганістані Стенлі Маккрістал, який визнав під час свого виступу в лондонському Chattham House, що для Сполучених Штатів війна може закінчитися поразкою. Раніше на стіл американського президента лягла підписана Маккрісталом доповідь, у якій давалася оцінка того, що відбувається, і пропонувалися заходи, здатні привести союзників до успішного завершення операції «Незборима свобода». Після цього розпочався тримісячний виснажливий марафон, який закінчився зверненням президента до нації у Вест-Пойнті.

Б.Обама провів десять засідань на найвищому рівні. Значно більше – у вужчому колі. Як зазначається в матеріалах вашигтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень, з початку війни в Афганістані було підготовлено п'ять стратегічних оглядів. І тільки документ, на основі якого базувалося звернення президента, визначав засоби та цілі нової стратегії – «Очищення, утримання, побудова і передача» (Clear, Hold, Build and Transfer).

Нова стратегія президента Обама насамперед спрямована на захист афганського населення і створення умов максимальної безпеки його життя. Вона також визначає своєю ключовою метою регіональну стабільність, яка відкриває перспективи успішної боротьби з ісламським тероризмом в усьому світі, а також нове утвердження США як надійного стратегічного союзника.

Керівництво США має намір діяти рішуче, швидко і жорстко. А це передбачає досягнення серйозних успіхів у південних та східних провінціях Афганістану до початку весни 2010 року, коли повстанці традиційно розгортають свої масштабні бойові кампанії. На середині цього ж року кількість американських солдатів зростає приблизно до ста тисяч. П'ять нових бригад послано в найнебезпечніші регіони, де вони з'єднуються з уже розташованими там підрозділами.

Особливо важливо те, що у разі потреби обамівська адміністрація може відправити ще понад тридцять тисяч американсь-

ких вояків. Стратегія дій, згідно з оцінками американських фахівців у сфері проведення антитерористичних і антиповстанських операцій, полягатиме у так званому переміщенні точок: сили, які визволили певну територію, передаватимуть контроль над нею національним силам, а самі перебазуються в інші райони.

Вперше військове командування США віддало наказ про взаємодію з афганськими національними силами безпеки як із партнерами, а не помічниками. Нині афганська армія контролює тільки Кабул. Передбачається спільне планування і проведення операцій, обмін розвідувальними даними. Згідно зі стратегією Обами, чисельність афганської армії у 2010 році сягнула 134 тисяч.

Водночас ключова проблема – це величезний рівень корупції афганської влади і надзвичайно низький рівень довіри населення до її представників. З іншого боку, цілком можлива дестабілізація ситуації в Пакистані або встановлення контролю над цією країною з боку ісламських фундаменталістів. Тоді вся концепція американської адміністрації може виявитися недійовою. Тому 1,5 млрд. дол., які виділяються Вашингтоном як фінансова допомога уряду Пакистану на п'ять років, можуть стати важливим інструментом для підтримки стабільного управління та економічного розвитку.

Політична боротьба з приводу фінансування нової стратегії Обами буде безпрецедентною. Нагадаємо, що 2005 фінансового року витрати на операцію в Афганістані становили 20 млрд. дол., 2009-го – 55,2 млрд., а з 2010-го – заплановано виділення 73 млрд. Додатково у конгресу просять ще 30 млрд. дол. Таким чином, місячні витрати на операцію в Афганістані зросли з 1,7 млрд. у 2005-му до 4,6 млрд. у 2007-му, і в 2010 році сягнуть понад 8 млрд.

Один із найбільш уразливих моментів у новій стратегії – запланований Бараком Обамою вихід із Афганістану в липні 2011 року. З одного боку, встановлення певної дати – свого роду «стимулятор» для Сполучених Штатів, НАТО, ISAF (Міжнародні сили зі сприяння безпеці в Афганістані). З другого, це дає «Талібану», «Аль-Каїді» чітке уявлення про наміри США. Проте вище військове керівництво, включно з міністром оборони Гейтсом, заявляло, що червень 2011-го – це тільки планова-

на дата, і все залежатиме від стратегічного розвитку ситуації. Якщо США, НАТО, ISAF зазнаватимуть поразки, дата виведення вже не матиме значення.

В Азійсько-Тихоокеанському регіоні розвиватиметься співпраця з Японією, Австралією, а також з новим стратегічним партнером США – Індією.

Американо-китайські відносини висуваються на перший план у світовій системі міжнародних відносин. В останні роки склалася економічна взаємозалежність США і КНР, що конкретно віддзеркалилось в умовах нинішньої світової кризи. Китай перетворився не тільки в головного поставщика товарів, але й основного кредитора Америки. Тільки КНР, валютні резерви якої досягли 2,3 трлн. дол. і яка володіє цінними паперами американського казначейства на 860 млрд. дол., може взяти на себе надання нових займів, за рахунок яких забезпечуватиметься пакет економічних стимулів Обама. Міністерство фінансів США повинно продати у 2009 році боргові зобов'язання на 2 трлн. дол.

Між тим зберігаються серйозні суперечності між КНР і США (права людини, Тайвань, Тібет). У Вашингтоні стурбовані поступовим нарощуванням китайської військової потуги. Спостерігається також зростання протекціоністських настроїв, що, зокрема, виражається у вимозі ревальвації юаня. Але економічна залежність підштовхує Вашингтон і Пекін до компромісу. Більше того, не можна виключити і створення своєрідного американо-китайського кондомініума на світовій арені, але така перспектива означала би відмову Сполучених Штатів від претензій на світове лідерство і визнання Китаю рівноправним партнером. Поки що Вашингтон до цього не готовий.

Пріоритетне значення для США буде мати проблема нерозповсюдження ядерної зброї. В основному це стосується ядерних програм Ірану та Північної Кореї. Найвірогідніше, що адміністрація Обама приділятиме значну увагу дипломатичним ініціативам. Не виключено, що окрім багатосторонніх переговорів (у форматі «шістки») розпочнуться і прямі двосторонні контакти. Зокрема, можна очікувати спроб розпочати переговори між Вашингтоном і Тегераном. При цьому США можуть запевнити Іран, що не домагатимуться «зміни режиму» і готові відмо-

витися від вимоги припинення збагачення урану як попередньої умови для започаткування прямих переговорів. Гострота переговорів ускладнюється запуском Іраном штучного супутника Землі, що продемонструвало його успіхи у розвитку ракетної технології.

Що стосується КНДР, то з'явилися повідомлення про підготовку північнокорейцями нового випробування триступінчатої міжконтинентальної ракети.

У цій ситуації у США розглядається можливість і нового підходу до Росії. Пропозиція адміністрації Обами здійснити «перезавантаження» американо-російських відносин викликала позитивну реакцію Москви. У Сполучених Штатах зрозуміли, що змусити Росію змінитися внутрішньо за західними лекалами наразі неможливо. Будь-який рух у цьому напрямку лише радикалізуватиме російську еліту та суспільство. Зневажати особливу чутливість Москви до дій Заходу на пострадянському просторі також нераціонально – це тільки підштовхує Росію до підтримки режимів, які сьогодні становлять практичну загрозу безпеці США та їх союзникам.

Відтак команда Обами елементарно вирішила відійти від політики цінностей до політики інтересів і співпрацювати з Росією. Допомога Москви необхідна Білому дому в таких чутливих для нього питаннях, як стабілізація в Афганістані, недопущення отримання Іраном ядерної зброї, контроль над ситуацією на Корейському півострові, відновлення ефективності режиму нерозповсюдження. Нічого унікального в цьому немає – такий саме підхід нова адміністрація демонструє щодо Китаю. Ані заворушення в Тибеті, ані протистояння в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі не заважають Вашингтону вести вкрай важливі для нього переговори з Пекіном щодо координації антикризових заходів та валютного регулювання.

Свідченням нових підходів до співпраці з Росією є офіційний візит президента США Барака Обами до Москви на початку липня 2009 року. Стрижнем американо-російського «перезавантаження» на зустрічі двох президентів було обрано тему скорочення ядерних арсеналів. Це складне, комплексне питання виявилось одним з небагатьох, щодо якого між США і Росією немає принципових розбіжностей. Головне, що Вашингтон і

Москва мають багаторічний досвід співпраці у цій сфері, що дозволило досягти домовленостей зобов'язуючого характеру.

Необхідно наголосити на тому, що російська еліта переконана, що США зрадили своїм обіцянкам періоду завершення «холодної війни», коли не розпустили НАТО, а потім і санкціонували її розширення на Схід. Натомість у Вашингтоні з підозрою ставляться до російської дружби з Іраном і не вірять, що Росія готова поважати суверенітет сусідів по СНД. Ці взаємні підозри та образи гостро стояли в діалозі Дж. Буша-молодшого та В. Путіна. Не зникли вони й у стосунках Обама з Медведевим.

Загалом результати візиту Обама до Москви такі:

– Росія погодилася відкрити свій повітряний простір для американських літаків як комерційної, так і військово-транспортної авіації, котрі транспортують озброєння і навіть військовий персонал у напрямку Афганістану. Відповідно до домовленості, американські ВПС матимуть право на 4500 польотів протягом року.

– Прагнувши підписання нового Договору СНО-2, Обама і Медведев прийняли так зване спільне розуміння про скорочення арсеналу ядерних боеголовок на 1500–1675 одиниць. Відповідно, пов'язані з ними носії (бомбардувальники, ракети, підводні човни) підлягають скороченню на рівні 500 до 1100 одиниць.

– Відроджується міжурядова комісія з економічного та технологічного співробітництва, котра існувала свого часу й називалася комісією Черномирдін-Гор. Згідно з принциповими домовленостями, її очолять президенти обох країн, а реальну роботу вестимуть Хілларі Клінтон і Сергій Лавров.

– Обама і Медведев підписали обтічну заяву, відповідно до якої експерти двох країн ще раз детально розглянуть розбіжності, що існують між ними в питанні розміщення елементів американських систем ПРО в Східній Європі.

– Глави генеральних штабів підписали угоду про поновлення співробітництва у військовій сфері, а також про поновлення роботи спільної комісії з пошуків військових, зниклих без вісти у воєнних конфліктах останніх 60-ти років.

– Обидві сторони висловили надію, що угоди стосовно скорочення стратегічних наступальних озброєнь відкриють шлях

до принципового зміцнення і розширення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Отже, можна сказати, що «перезавантаження» американо-російських відносин загалом відбулося. Щоправда, всі домовленості не мають конкретних термінів реалізації і є здебільшого декларативними.

Щоправда, відповідно до традиції, згідно якої кожен російський президент повинен підписати з Америкою договір про ядерне роззброєння, США і Росія все ж домовились про підписання нового СНО. Йшлося також про те, що новий Договір про скорочення стратегічних озброєнь буде підписаний у Києві. Такими були пропозиції від нового керівництва України. Росія підтримала цю українську ініціативу. Звичайно, внесок України (яка володіла на час руйнації СРСР третім у світі запасом ядерних озброєнь і від цього «добра» відмовилася на користь без'ядерного статусу) у загальний процес роззброєння неочінуваний. Проте без'ядерна Україна не стала прикладом для наслідування, а прагнення до володіння ядерною зброєю у світі не меншає.

З такою передісторією приїзд до Києва двох президентів – США і Росії – став би явищем надто демонстративним, а тому неможливим. До того ж це було би приводом укотре згадати, що підписаний ядерними супердержавами Будапештський меморандум, який нібито надає гарантії Україні в обмін на її роззброєння, де-юре немає ні механізмів застосування таких гарантії, ні бажання з боку інших держав переглянути статускво на користь Києва. Зокрема Києву хотілося: 1) домогтися підписання двосторонніх міжнародних договорів із тими з країн-гарантів, які готові узяти такі зобов'язання; 2) включити в новий двосторонній Договір США – РФ про скорочення ядерних озброєнь розділ про гарантії безпеки країнам- правонаступникам СРСР (Україна, Білорусь і Казахстан), які відмовилися від ядерної зброї та зробили значний внесок у справу ядерного роззброєння.

Врешті-решт сторони домовились підписати СНО-2010 в Празі 8 квітня 2010 року. За новою угодою про Стратегічні наступальні озброєння, яку Барак Обама і Дмитро Медведєв підписали у столиці Чехії, дві країни за сім років скоротять наступальні арсенали приблизно на третину від ліміту, обумовлено-

го у договорі від 1991 року, підписаного президентами СРСР (М.Горбачовим) і США (Дж.Бушем-страшим). Точка відліку – ратифікація договору в сенаті США та російському парламенті (в лютому 2011 року США і РФ обмінялись грамотами про ратифікацію російсько-американського Договору про стратегічні наступальні озброєння). Тепер протягом 45 днів після ратифікації договору Москва і Вашингтон повинні обмінятися повною інформацією про свої ядерні арсенали і об'єкти, а упродовж 60 днів – відновити інспекції.

У результаті кожна сторона матиме не більш ніж 1550 стратегічних ядерних боеголовок і не більш ніж 800 носіїв для ядерної зброї. Це бомбардувальники, міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) і балістичні ракети підводних човнів (БРПЧ). З них тільки 700 можуть бути розгорнуті. «Розгорнуті озброєння» включають боеголовки на діючих МБР, БРПЧ і бомбардувальниках. Зобов'язання повинні бути виконані кожною зі сторін упродовж семи років.

Зараз Російська Федерація володіє 3 909 боеголовками і 814 (за іншими даними, 611) ракетноносіями, а США – відповідно 5 576 і 1198.

На думку російських експертів, йдеться про одностороннє роззброєння США, оскільки Договір встановлює ліміт ядерних носіїв у 700 одиниць. В США їх зараз 1188, в Росії – 611. Тобто Росії не прийдеться знімати з бойового чергування жодного носія. Але більшість російських носіїв давно відслужили по 2-3 гарантованих терміни. Тому їх треба замінювати – по 40 носіїв щорічно. А нових носіїв Росія виробляє близько 10-и щороку. За найсприятливіших умов, вважають експерти, станом на 2017 рік в Росії залишиться всього близько 380 носіїв, а США якраз вийдуть на домовлені 700 носіїв. Таким чином, для США СНО-2010 є планом роззброєння, а для Росії – доозброєння.

За даними британської газети Times, американський президент Барак Обама готовий оголосити про відмову США від розробки нових систем ядерної зброї та про внесення інших принципових поправок в ядерну доктрину країни, прийнятої за адміністрації Буша-молодшого. Зокрема, він готовий відмовитися від рішення про нанесення ядерних ударів по країнах, які не володіють ядерною зброєю. За іншими даними, Барак

Обама розглядає питання про можливість виведення з Європи своєї останньої тактичної зброї – 200 бомб вільного падіння B61, якими оснащені літаки військово-повітряних сил Бельгії, Туреччини, Італії, ФРН і Нідерландів. Також він готовий заявити, що США не будуть використовувати ядерну зброю першими. Проте західні засоби масової інформації висловлюють сумніви щодо того, чи ці поправки схвалить конгрес, в якому досить потужним залишається лоббі войовничого Пентагону.

Під час виборчої кампанії Барак Обама зобов'язався закінчити іракську війну за 16 місяців. Його попередник підписав у 2008 році угоду, яка передбачала виведення більшої частини американських військ до 2012 року за умови збереження постійної присутності значного контингенту США в Іраку на невизначений термін.

Одразу після інаугурації Обама зібрав керівників Пентагону для розробки нового підходу щодо іракського питання. Експерти прогнозують, що, ймовірно, влітку–восени 2011 року переважна частина американського угруповання залишить Ірак.

Визнавши необхідність завершити іракську війну, 44-й президент США проголосив водночас Афганістан «центральною фронтою» боротьби з тероризмом. Разом з військами союзників США чисельність контингенту НАТО в цій країні до кінця 2009 року може досягти 100 тис. осіб. У цьому контексті важливою є угода, укладена між США і Росією на початку липня 2009 року про транзит американської авіації через Росію.

Так само пріоритетними для нової демократичної адміністрації залишаються питання скорочення військового бюджету, контроль над озброєннями тощо.

Нова демократична адміністрація США на чолі з Бараком Обамою, яка розпочала своє урядування в січні 2009 року, внесла низку новацій у формування концепції близькосхідного мирного врегулювання. Насамперед США розглядають мирне врегулювання між Ізраїлем і Палестиною в рамках загальної концепції регіонального співробітництва з поміркованими арабськими режимами. Це означає, що адміністрація Б.Обами відмовляється від полярного підходу адміністрації Дж.Буша, що розглядали Близький Схід як «полігон» для сучасного протистояння «добра» і «зла» – демократії і екстремізму, де є ре-

жими та організації, підтримувані американською адміністрацією, і такі, з якими вона перебуває у стані «війни», чи то ідеологічної, чи то фактичної. Це дозволяє зробити висновки, що США не лише змінили підхід до Ізраїлю як свого ключового союзника й основного реципієнта фінансової допомоги в регіоні, а й продемонстрували, що вони наполягатимуть на зміні державної політики Ізраїлю щодо арабських країн у бік концепції «взаємовигідного» співіснування.

Сформоване бачення нової близькосхідної доктрини США було продемонстроване світові під час першого офіційного візиту Обами в регіон у червні 2009 року, зокрема проголошене у промові у Каїрі. Сам факт вибору Єгипту як місця для цієї ключової регіональної промови мав і символічне значення – як відправна точка нової стратегії пошуку союзників і демонстрації гнучкості адміністрації США. Було вибрано арабську країну, що віддзеркалює більшість регіональних проблем, вирішення яких, як зазначив Б.Обама, стане основою його політики на Близькому Сході. Йдеться, зокрема, про демократизацію авторитарних режимів, економічну відсталість, права людини, свободу віросповідання, політичну нестабільність, радикалізацію ісламізму тощо.

Важливе значення для розвитку відносин Ізраїлю і новою адміністрацією США мав візит прем'єр-міністра Ізраїлю Бен'яміна Нетаньяху до Білого дому у травні 2009 року. Ключовими питаннями, що обговорювались Обамою і Нетаньяху, стали близькосхідний мирний процес і ядерне озброєння Ірану. Перемогою адміністрації Обами у питанні близькосхідного врегулювання можна вважати проголошену 14 червня промову Б.Нетаньяху, в якій він визнав, що Ізраїль готовий до існування «демілітаризованої Палестинської держави у сусідстві з Ізраїлем». Ізраїльський прем'єр також підтримав позицію США щодо регіонального мирного врегулювання, покликаного розпочати нову епоху загального примирення на Близькому Сході.

З-поміж питань, що зберігають гостроту у відносинах між США та Ізраїлем, передусім слід визначити проблему єврейських поселень на окупованих палестинських територіях. Згідно з Дорожньою картою миру 2003 року Ізраїль мав припинити будь-яке будівництво на Західному узбережжі та демонтувати

застави, що з'явилися з березня 2001 року. Проте правий уряд Б.Нетаньяху оголосив у березні 2010 року програму будівництва нового житла у Східному Єрусалимі. Це відбувається тоді, коли ФАТХ, головна організація ОВП, заявляє претензії на весь Єрусалим, а також категорично відкидає можливість відмови від права біженців на повернення. У той же самий час це суперечить позиції Ізраїлю, котрий оголосив Єрусалим своєю «єдиною і неподільною» столицею. До того ж Б.Нетаньяху стверджує, що будівництво в Єрусалимі триватиме, і додає, що після закінчення 10-місячного мораторію на будівництво житла воно також триватиме і на окупованих територіях Західного берега р. Йордан.

Складається враження, що якщо нинішнє близькосхідне перезавантаження виявиться неефективним, то уневодзі ситуацію в регіоні почнуть перезавантажувати зі зброєю в руках.

РОЗДІЛ VII. Канада

Особливості та фактори формування й реалізації зовнішньої політики Канади

Канадська зовнішня політика не має давніх традицій. Формально вона отримала право на самостійне ведення зовнішньополітичної діяльності лише у 1931 році за актом британського парламенту, так званому Вестмінстерському статуту. До того часу ця діяльність здійснювалась через Лондон. Фактично ж активну зовнішню політику Канада стала здійснювати після Другої світової війни.

Якраз під час війни дедалі помітнішою ставала невідповідність між створеним господарським потенціалом і пасивною ізоляціоністською зовнішньою політикою. У першій половині 1940-х років у середовищі наукової політичної еліти поступово сформувалася ідея про Канаду як «середню державу» (middle power). Фундатори цієї концепції стверджували, що з огляду на порівняно невелике населення і відсутність колоній, Канада не є великою державою, але за природними багатствами і людським потенціалом вона не належить і до малих націй (подібно Мексиці чи Швеції), а знаходиться посередині як «британська нація середнього рівня». Тому у світовій політиці Канада відіграє роль середньої держави. Виходячи зі своєї «серединності», вона могла б виконувати місію посередництва та арбітражу при врегулюванні суперечок і конфліктів.

Остаточне оформлення концепції «середньої держави» відбулося наприкінці 1940-х років після зміни покоління у політичній еліті Канади. 1948 року В.Л.Макензі Кінг залишив політичну арену, що знаменувало завершення періоду ізоляціонізму у

зовнішній політиці країни. Нове керівництво на чолі з Л. Сен-Лораном і Л. Пірсоном змогло подолати вузькість старого трактування поняття «середня держава», претендуючи на особливу роль у міжнародних відносинах. Проте принаймні до середини 1950-х років особливих успіхів у посередництві при вирішенні міжнародних конфліктів Канада не мала, і у цьому відношенні її потенціал як середньої держави залишався невикористаним.

Лише з 1956 року Канада зайняла гідне і адекватне своїм можливостям місце у світі як середня держава, виступивши ініціатором створення Надзвичайних сил ООН по підтриманню миру. Якраз тоді концепція «середньої держави» набула відносно завершеного вигляду з такими характеристиками: 1) дистанціювання від малих і великих держав; 2) пріоритетність багатосторонньої дипломатії в рамках міжнародних організаціях (ООН); 3) акцентування зусиль на військово-політичних аспектах миротворчої діяльності («peacekeeping»); 4) можливість виконання посередницьких функцій у відносинах Заходу і країн «третього світу».

Упродовж 1970-х років Канада фактично перестала бути середньою державою, увійшовши до клубу найбільших індустріальних країн. До початку 1990-х років концепція «середньої держави» себе вичерпала. Головною причиною неможливості Канади відповідати статусові середньої держави були зовнішні чинники, і особливо всеохоплюючий вплив Сполучених Штатів на різноманітні сторони канадського життя.

Зовнішнішньо-політична діяльність Канади формується та реалізується під впливом низки як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Що стосується зовнішніх факторів, то перший із них стосується географічного розташування Канади, яка з трьох боків відгороджена від решти світу океанами – Атлантичним, Тихим і Північнольодовитим, а з четвертого – межує з найсильнішою країною світу – Сполученими Штатами Америки. Штати, як відомо, переважають Канаду за чисельністю населення майже у дев'ять разів (Канада – 31,5 млн. осіб), а за економічною потужністю, тобто за обсягом ВВП, – більше ніж у десять разів. Океани завжди слугували Канаді надійним захистом від іноземного вторгнення і від військової небезпеки загалом, а США

завжди були, є і, очевидно, будуть протужно впливати на життя цієї країни. США – найбільший торговельно-економічний партнер Канади, найближчий військовий і політичний союзник, з яким її пов'язують членство в НАТО і сотні інших угод про співпрацю. Військова перевага США над Канадою, збройні сили якої нараховують всього 60 тис. осіб, величезна (ЗС США – понад 1 млн. осіб). Ця асиметрія потенціалів двох країн є потужним фактором впливу на формування і реалізацію ЗП «Крайною кленового листа».

Суть другого зовнішньополітичного фактору полягає у тому, що будучи державою середнього рангу, Канада обмежена у своїх силових і економічних можливостях. Маючи небагаточисельне населення і величезну територію (майже 10 млн. кв. км., тобто друге місце у світі за територіальними розмірами після Росії), Канада самостійно не в стані ні освоїти її, ні гарантувати свою безпеку. Проблема освоєння території і ресурсів вирішується канадцами шляхом проведення відповідної інвестиційної і імміграційної політики, а безпека гарантується шляхом об'єднання власних зусиль з іншими державами, вступаючи в такі союзи і організації, як НАТО, ООН, ОБСЕ, ОАД. Звідси маємо одну з характерних рис канадської зовнішньої політики, а саме, прихильність до багатостороннього підходу при розв'язанні проблем, спорів і конфліктів, несприйняття в цій сфері односторонніх дій будь-якої держави, включаючи, як правило, і США.

У світовій спільноті Канада має репутацію прихильника політичних методів розв'язання спорів і конфліктів, а її дипломати відомі як майстри вироблення компромісів, враховуючи інтереси всіх учасників суперечки. Це також одна із характерних рис канадської зовнішньої політики. Це має своє пояснення. Пригадаємо, що сама Канада, як держава, виникла, на відміну від свого великого сусіда США, не у результаті революції чи війни, а мирним, еволюційним шляхом, у результаті переговорів з Лондоном чотирьох колоній Великобританії у Північній Америці, які виступили спільно, що, у свою чергу, було результатом їхньої домовленості, взаємних компромісів. Подальший розвиток канадської державності відбувався в основному таким же еволюційним шляхом. Це і пояснює глибоко

вкорінену традицію розв'язувати найскладніші внутрішньополітичні суперечки шляхом переговорів. У роки холодної війни Канада заслужила репутацію «чесного брокера», тобто посередника у врегулюванні суперечок. Найбільш відомий приклад, коли у 1956 році за ініціативою канадського міністра закордонних справ Л.Пірсона про створення надзвичайних сил ООН для розв'язання Суецької кризи шляхом фізичного роз'єднання воюючих країн і забезпечення необхідних умов для мирних переговорів. Наступного 1957 року Л.Пірсон отримав Нобелівську премію миру.

Найбільш значимим елементом зовнішньої політики Канади і однією з її найбільш значимих «ніш», її візиток у системі міжнародних відносин є миротворчість. Канада брала участь до 1993 року практично у всіх операціях з підтримки миру (ОПМ). Канада була першою країною, яка запропонувала наприкінці 1991 року ввести сили з підтримання миру під егідою ООН у колишню Югославію, висловились за багатосторонню акцію під прапором ООН у зв'язку з переворотом на Гаїті у вересні 1991 року, відіграла провідну роль у підготовці акції з надання допомоги руандським біженцям у Заїрі у жовтні-листопаді 1996 року.

До «козирних карт» Канади у справі врегулювання конфліктів можна віднести і той факт, що вона входить у число найбільших міжнародних фінансових донорів. Канада виділяє значні кошти на програми допомоги різним країнам і, будучи членом Паризького клубу, Канада виступає з ідеєю списання боргів з найбільш бідних держав.

Щоправда, з припиненням холодної війни необхідність Канади бути посередником певним чином відпала і почались пошуки своєї нової «ніші». З другої половини 1990-х років такою «нішою» став захист прав людини. Цьому аспекту Канада надавала великого значення і раніше, але все ж головним до 1990-х років було питання забезпечення безпеки держави. Тепер же це трансформувалось у «безпеку особистості», при цьому термін «безпека» трактується у широкому сенсі. Мається на увазі не лише військові, але й невійськові загрози – бідність, тероризм, розповсюдження наркотиків тощо. При цьому Канада наполягає на тому, що у нових умовах, коли у центрі уваги світової спільноти перебуває не держава, а особистість та її без-

пека, у випадку масового і жорстокого недотримання прав людини з боку держави допустимий і навіть необхідний силовий тиск аж до прямого «гуманітарного» міжнародного втручання під егідою ООН, НАТО і інших організацій у внутрішні справи держави-порушника, незважаючи на її суверенітет. Так доводи використовувала Канада, коли обґрунтовувала свою підтримку миротворчих операцій за рішенням Ради Безпеки ООН в Сєрра-Леоне, Східному Тиморі, економічним санкціям проти Нігерії, військовим діям НАТО у Боснії і Герцоговині, Сербії, а також в антитерористичній операції в Афганістані.

Обмеженні військові можливості Канади пояснюють ще одну рису її зовнішньої політики, а саме, відсутність месіанських прагнень насаджувати у всьому світі свою систему і цінності, чим грішить повсякчас її південний сусід.

Говорячи про внутрішньополітичні фактори і особливості канадської зовнішньої політики, необхідно зазначити, що ще у 30–40 років тому вирішальну роль на ситуацію в країні мали взаємини двох найбільших етнічних груп – англоканадців і франкоканадців. Для реалізації зовнішньополітичного курсу необхідно було домогтись схвалення її положень обома групами, а фактично – франкоканадцями, оскільки уряд переважно, якщо не завжди, віддзеркалював інтереси англоканадців. Недотримання цього неписаного правила загрожувало країні серйозними ускладненнями. Так, у роки Першої світової війни запровадження обов'язкової військової повинності викликало заворушення у Квебеці, населення якого не бажало брати участь в «англійській війні». Чи так само у роки Другої світової війни канадський уряд запровадив всезагальну військову повинність лише у 1944 році, коли населення Квебека практично беззастережно визнало і схвалило антифашистський і визвольний характер війни.

Нині на політику федерального уряду суттєвий вплив мають, окрім англо- і франкоканадців, ще низка етнічних груп. Організації канадців італійського, українського, польського, єврейського, китайського та іншого походження вирішують долю виборів у багатьох округах і це змушує владу враховувати інтереси різноманітних національних груп у реалізації зовнішньої політики держави.

З національного багатоманіття та колоніального минулого Канади випливає ще одна риса канадської ЗП. Вона стосується

підвищеної уваги і співчутливого ставлення до країн, що розвиваються, надання їм суттєвої економічної допомоги.

Що стосується франкоканадського фактору, то під його впливом у 1970-і роки у зовнішній політиці Канади виник новий напрямок – відносини з Франкофонією, до якої входять, окрім Франції, її колишні колонії в Африці, Азії і Америці, а також деякі європейські країни, наприклад, Бельгія. Те, що у 1990-і роки Канада активізувала свої стосунки з країнами Латинської Америки і наполягла на рішенні Організації американських держав щодо створення зони вільної торгівлі у західній півкулі, пояснюється рішучою підтримкою з боку Квебека.

Щодо впливу англомовної частини Канади на її зовнішню політику, то він по-старому великий, але водночас і не такий однозначний. Так, майже до другої половини 1980-х років провінція Онтаріо, найрозвиненіша в економічному плані, чинила опір реалізації ідеї вільної торгівлі з США, тоді як західні провінції, особливо Альберта і Британська Колумбія, у провідних галузях яких домінував американський капітал, виступали за вільну торгівлю. Ці ж дві провінції наполегливо домогались активізації торговельно-економічних зв'язків Канади з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, тоді як Атлантичні провінції не виявляли до цього помітного інтересу.

На формування зовнішньої політики Канади впливають і її основні політичні партії. До початку нового сторіччя на федеральному рівні влада перебувала поперемінно у руках двох найстаріших партій – Ліберальної і Прогресивно-консервативної. Загалом можна сказати, що вони здійснювали єдину і погоджену зовнішню політику. Але існує одна принципова відмінність, яка стосується відносин з США.

Консерватори, будучи у період створення Канади як домініону у 1867 році пробританською партією, перетворились на середину 1980-х років у прихильників всезагального економічного партнерства з США. Саме вони уклали у 1988 році з США угоду про вільну торгівлю. Ліберали також майже до другої половини 1960-х років виступали за зближення з США, зокрема у економічній та військовій сферах. Але після цього виступили ініціаторами політики «третьої альтернативи», тобто політики стримування і навіть сповільнення росту впливу США на економіку і політику Канади. Зокрема, вони виступили кате-

горично проти укладення угоди про вільну торгівлю з США. Нові партії, які виникали, не мали суттєвого впливу на зовнішньополітичні рішення аж до початку 1970-х років. Лише у 1972–1974 роках, коли ліберальний уряд меншості залежав від підтримки опозиційної Нової демократичної партії (НДП), опозиціонери домоглися від лібералів нових заходів, спрямованих на обмеження притоку американських інвестицій у канадську економіку. Це привело до деякого загострення відносин між обома сусідами.

Важливою відзнакою канадської зовнішньої політики є відсутність мілітаристських настроїв та традицій. Канадські військові ніколи не претендували і не відігравали якоїсь суттєвої політичної ваги і ролі у житті країни. Ця особливість приваблювала і приваблює до Канади численних іммігрантів з конфліктних районів світу (Канадські поліціанти – найкращі друзі людини. Пізно повертаєшся додому – обов'язково підвезуть. Звернешся за допомогою – обов'язково допоможуть. Якщо стався злочин і вбили людину, то засудять до років 5-и, а якщо захист здійснює кваліфікований адвокат, то ще менше. Проте, якщо вбили не спеціально якогось скунса, то вас очікує 6 років тюремного ув'язнення і жоден адвокат не допоможе вам вийти достроково з тюрми).

Однією з основних рис політичної культури Канади, яка відрізняє її від США, є сильний вплив британських традицій, зокрема такої як прихильність громадян до законних дій. Це проявляється у зовнішній політиці прагненням Канади домогтись розробки і запровадження чітких міжнародних правил політичної та торговельно-економічної взаємодії, обов'язкових для всіх держав, включаючи і найсильніші, тобто США. Та обставина, що у Канаді існує дві офіційні мови – англійська і французька – привела до унікального результату. Канада стала засновником і активним членом практично всіх найважливіших міжнародних і багатьох регіональних організацій: ООН, ЮНЕСКО, Британська співдружність, Франкофонія, МВФ, СОТ, ОБСЄ (Організація з безпеки і співпраці в Європі), ЄБРР (Європейський банк реконструкції і розвитку), ОАД, АТЕС (Організація азієсько-тихоокеанського співробітництва) та ін.

Той факт, що Канада є країною «середньої ваги» і їй завжди доводиться мати справу з сильнішими державами, викликає

необхідність для керівників канадської зовнішньої політики мати можливість швидко і гнучко реагувати на зміни у двосторонніх відносинах чи на міжнародній арені, які канадці були неспроможні попередити. Звідси витікає ще одна властивість ЗП Канади, суть якої у тому, що канадський уряд не має жорсткої, детально розробленої зовнішньополітичної програми, розрахованої на тривалий період. Через це інколи у канадській зовнішній політиці зустрічаються випадки непослідовності, суперечливості її поведінки на міжнародній арені.

Провідні моменти канадської зовнішньої політики сформульовані в урядовій заяві під назвою «Канада у світі», опублікованій у 1995 року, досить лаконічно: «сприяння процвітанню і зайнятості, захист нашої безпеки в рамках міжнародної стабільності і поширення канадських цінностей і культури». На відміну від інших країн середнього рангу, як, наприклад, Австралії, зовнішня політика якої має в основному регіональну спрямованість, ЗП Канади має яскраво виражений глобальний характер. В Оттаві вважають, що цього вимагають глобальний характер канадських зовнішньоекономічних зв'язків і таких загроз світові і його стабільності, як розповсюдження ЗМУ, тероризму, бідності тощо.

У наші дні залежність економічного процвітання Канади від стану її зовнішньої торгівлі як ніколи висока, оскільки вартість експорту товарів і послуг становить понад 40 відсотків ВВП країни. Тому після завершення холодної війни зовнішня політика Канади переважно підпорядкована інтересам її зовнішньоекономічній діяльності.

Канадо-американські відносини: стан, проблеми та пошуки нової парадигми співпраці

Серед провідних напрямків канадської зовнішньої політики перше місце обіймають стосунки з США. Враховуючи географічне розташування Канади, принаймні до завершення Другої світової війни єдина загроза, якої мала остерігатись Канада, – це був сусід з півдня – Сполучені Штати. Також є очевидним, що за всіх розкладів, за будь-яких військових витрат Канада була не в змозі самостійно себе захистити від США. Виходячи з

цього, для Канади існувало два варіанти збереження своєї незалежності: або союз з державою більш сильною чи, врешті-решт, рівною за потенціалом з США в обмін на частину свого суверенітету (до 1940 року таку роль відіграла Великобританія); або союз з самими Сполученими Штатами – модель, яка діє після Другої світової війни. Щоправда, у другій моделі Канаді доводиться поступатись більш значною часткою власного суверенітету. Не забудемо, що відносно безболісна зміна військових партнерів для Канади відбулась через те, що з початком холодної війни у всіх трьох держав з'явився спільний противник – СРСР.

Офіційний початок військової співпраці між Канадою і США дала Огденбурзька угода, підписана у 1940 році канадським прем'єр-міністром Макензі Кінгом і президентом США Ф.Рузвельтом. Так з'явився Постійний військовий комітет – спільний військовий орган для обміну інформацією і «захисту північної половини західної півкулі». На сьогодні інституалізація відносин між обома державами у військовій сфері досягла небаченого рівня: укладено і діє понад 80 угод у сфері оборони, підписано 250 меморандумів про взаємопорозуміння між військовими відомствами обох країн, працює понад 140 комісій, створених для обговорення військових питань.

Головним елементом військової співпраці Канади і США була і залишається угода НОРАД, підписана у 1958 році, і яка постійно пролонгується. НОРАД – це спільна діяльність США і Канади у Командуванні з аерокосмічної оборони Північної Америки.

Командування складається з трьох головних частин: 1) системи наземного попередження (мережа різноманітних радарів і сенсорів, які розкинулись практично по всьому Північноамериканському континенту); 2) системи повітряного попередження (АВАКС); 3) винищувальної авіації з канадських винищувачів-бомбардувальників CF-18 і американських винищувачів F-15 і F-16. НОРАД отримує також дані від Космічного командування США про потенційні загрози з космосу.

Так само зона відповідальності НОРАД щодо захисту північноамериканського континенту ділиться на три частини: канадську, американську (континентальну) і Аляску.

Враховуючи особливо тісний характер відносин двох держав, можна було передбачити реакцію Канади на події 11 ве-

ресня 2001 року. 7 жовтня прем'єр-міністр Канади Жан Крет'єн заявив, що Канада надасть військово-повітряні, сухопутні і морські сили для міжнародних сил, які сформовані для боротьби з тероризмом.

Так Канада розпочала операцію «Аполлон», яка стала канадським вкладом в американську операцію «Незборима свобода». Вже у жовтні 2001 року канадські кораблі розпочали просування в бік Аравійського моря і Перської затоки, тобто у зону відповідальності Центрального командування збройних сил США. Станом на січень 2002 року у цьому регіоні Канада зосередила 6 військових кораблів з обслугою в 1500 осіб. Офіційно операція «Аполлон» була завершена у грудні 2003 року, коли останній канадський військовий корабель «Калгарі» повернувся в Канаду.

Загалом у цій антитерористичній місії було задіяно 16 з 18 канадських військових кораблів. Головне завдання – перевірка кораблів, підозрюваних у нелегальному перевезенні бойовиків «Аль-Каїди» і руху «Талібан». Канадськими кораблями було перевірено понад 21 800 різних суден, починаючи від рибацьких човнів до великотоннажних океанських кораблів. На Канаду припала половина з 1100 затриманих кораблів.

Окрім цього, в операції «Аполлон» брали участь і сухопутні сили. В середині 2001 року США звернулись до партнерів по коаліції, в тому числі і до Канади, з проханням виділити армійські підрозділи для сприяння у розподілі гуманітарної допомоги в Афганістані. Спочатку Оттава виділила 1000 вояків зі своїх сил швидкого реагування, але у січні 2002 року відрядила до Афганістану 750 військовослужбовців, які перебували у Афганістані 6 місяців.

Військово-повітряна складова канадської участі в операції «Аполлон» дещо скромніша: було задіяно всього 6 літаків (чотири транспортні і два розвідувальні).

Нині боротьба Канади з міжнародним тероризмом будується на основі операції «Афіна», в рамках якої з серпня 2003 року в Афганістані перебуває її 1900 вояків (з 5200 осіб, тобто на Канаду припадає 40% всіх багатонаціональних сил НАТО (Міжнародні сили сприяння безпеці – ІСАФ), які діють тут за мандатом ООН. У серпні 2004 року завершується термін канадського мандату на перебування в Афганістані і чисельність канадського контингенту скорочена до 800 осіб.

Незважаючи на всебічну інтеграцію військової політики Канади і США, в останні роки між Вашингтоном і Оттавою нагромаджуються тертя і непорозуміння.

Передовсім це стосується проблем, пов'язаних з кризою канадських збройних сил. Канада прагне після завершення холодної війни отримати мирні дивіденди. Це стосується у першу чергу скорочення чисельності армії та обсягів військового бюджету. Так, чисельність ЗБ Канади зменшилася з 87 тис. осіб у 1989 році до 60 тис. на початок XXI сторіччя. Військовий бюджет, і так не дуже значний, постійно скорочувався упродовж 1990-х років. У 2003 році канадський військовий бюджет становив 13 млрд. дол., тобто залишився на рівні 1993 року. Як наслідок, за часткою витрат на оборону – 1,1% ВВП – Канада займає передостаннє місце серед країн НАТО, поступаючись навіть Люксембургу.

Реальна чисельність канадських збройних сил ще менша, якщо врахувати, що приблизно третина армії – 18 500 осіб – припадає на цивільних спеціалістів, які виконують різного роду адміністративну і допоміжну роботу. Таким чином, чисельність власне бойової складової канадської армії наближається до 40 тис. осіб.

На думку багатьох експертів, криза канадських збройних сил досягла своєї критичної точки. Відповідно до доповіді «Канада без збройних сил», підготовленої 2003 року Університетом Куїнз, Канада стане першою державою, яка себе сама обеззброїть: десь між 2008 і 2013 роками вона не матиме ВПС, ВМС і сухопутних сил, якщо упродовж 15 років не вкладе у ЗС 50 млрд. дол. для заміни застарілої техніки та озброєння.

Передбачаються такі наслідки цієї кризи: 1) військова слабкість позбавить Канаду можливості брати участь у переговорах з питань безпеки; 2) Це завдасть серйозної шкоди ЗП Канади, оскільки вона не зможе брати участь у міжнародних операціях; 3) Найголовніше, ця ситуація загрожує серйозними труднощами у відносинах з США. У цьому контексті прогнозують, що «якщо Канада не зможе повною мірою брати участь у реалізації планів США з оборони континенту, то американці можуть закрити кордон і розмістити свої війська на канадській території».

Насправді, нині можна говорити про певну кризу довіри у відносинах Канади і США. Спочатку шукали причину цього похолодання у канадо-американських відносинах в особистісному факторі. До 12 грудня 2003 року експерти покладали відповідальність за це на колишнього прем'єр-міністра Жана Крет'єна, який відомий своїм антиамериканізмом. Коли ж новий прем'єр-міністр Пол Мартін, який переміг на парламентських виборах значною мірою тому, що обіцяв покращення відносин з США, заявив у лютому 2005 року, що Канада не братиме участі у американській НПРО, стало зрозумілим, що причини не в особистостях, а більш глибокі. Це перший подразник у погіршенні стосунків між Канадою і США.

Другий – полягає у тому, що, на думку Білого дому, Канада не тільки запізнилась з усвідомленням післявересневої реальності, але й припустилась низки грубих помилок, відповідальність за які взяв на себе колишній прем'єр-міністр Жан Крет'єн, який подав у відставку у 2003 році. Найбільшою помилкою, яка межує, на думку США, зі зрадою, була відмова Канади від участі у війні США проти Іраку (формально через відсутність на цю війну санкції Ради Безпеки ООН). Знервовані були американці і самою формою відмови – прем'єр-міністр зробив це перед телекамерами під оплески парламентаріїв (до того, як по дипломатичних каналах повідомив США).

Третьою причиною американського невдоволення стало широке поширення в Канаді антиамериканських настроїв.

Наступним негативним подразником канадо-американських відносин є, на думку Вашингтона, недостатні зусилля Оттави у сфері боротьби з міжнародним тероризмом. Йдеться і про недостатнє фінансування Канадою оборонних зобов'язань по лінії НАТО; про м'яку політику Канади щодо біженців та іммігрантів, яка може дозволити терористам проникнути з території Канади до США (американці нагадують, що вбивця Авраама Ліккольна Джон Бут і вбивця Мартіна Лютера Кінга Джеймс Рей прибули з Канади). США зараз надто стурбовані незахищеністю канадо-американського кордону.

Ще однією принципово важливою для США темою – свого роду лакмусовим папірцем – стало ставлення Канади до програми НПРО Дж.Буша. Власне, від Канади практично нічого

частка в американському імпорті нафти – 15%, природного газу – 94%, електроенергії – 99%, ядерного палива – 35%. Окрім цього, по території Канади буде прокладено гігантський газопровід з Аляски – стратегічний проект, з реалізацією якого США пов'язують зміцнення своєї безпеки на середньо- і довготривалу перспективу.

Стратегічне значення має географічне розташування Канади. З цієї точки зору вона може бути як буфером, так і партнером у захисті США від тероризму.

Обидві країни об'єднує інтегрована регіональна економіка, яка дає мільйонам людей роботу по обидва боки кордону. Зокрема, за підрахунками канадського посольства у Вашингтоні, від канадо-американської торгівлі прямо залежать 5 млн. 210 тис. робочих місць у США. Загалом, для 37 з 50 американських штатів канадський ринок є найважливішим експортним ринком.

Канада має спільну з США інфраструктуру у низці важливих галузей – на транспорті, включаючи автомобільні дороги і залізниці; інтегровану систему нафто- і газопроводів; спільний річковий шлях по річці Святого Лаврентія і Великих озерях; у сфері енергетики та телефонного зв'язку. Через Канаду до США йдуть важливі вантажопотоки з Європи, тоді як через територію США до Канади – вантажі з Мексики і латиноамериканських країн. Так само по території США прокладена частина канадських трубопроводів, по яких перекачуються енергоресурси з однієї частини Канади до іншої.

Канада тісно пов'язана з США і по лінії неурядових організацій, регіональної співпраці, професійних асоціацій, родинних та дружніх контактів. Досить сказати, що в США на постійній і на непостійній основі проживає 100 тис. канадців, а у Канаді – 600 тис. американців, не враховуючи людей з подвійним громадянством.

Отже, події 11 вересня нанесли старій моделі канадо-американських відносин відчутного удару і на порядку денному цих двох держав постало питання перегляду і реформування двосторонніх взаємин.

Біла книга зовнішньої політики Канади 2005 року: нова спроба перегляду зовнішньої політики у ХХІ сторіччі

19 квітня 2001 року канадський уряд подав на розгляд парламенту і громадськості так звану Білу книгу з зовнішньої політики Канади під досить претензійною назвою «Впливова роль у світі, яка викликає почуття гордості». Традиція публікації Білих та Зелених книг прийшла до Країни кленового листа з Великобританії. Вони отримали назву за кольором обкладинки і представляють собою офіційні урядові документи. Білі книги представляються у Палаті громад парламенту для ознайомлення, а Зелені – для обговорення.

Варто зазначити, що, починаючи з 1970 року, тобто з прем'єрства П'єра Трюдо, коли було видано офіційний урядовий документ «Зовнішня політика для канадців», робляться спроби перегляду зовнішньополітичного курсу країни, які вже стали традицією. Така спроба, хоча і незавершена, відбулась в 1979–1980 роках за консервативного уряду Дж.Кларка; у 1985 році інший консервативний прем'єр Б.Малруні передав у парламент Зелену книгу під назвою «Конкурентність і безпека». У 1995 році Жан Кретьєн випустив Білу книгу у формі урядової заяви «Канада у світі». Доля цих переглядів різна. Але важливо те, що Білі книги репрезентують офіційну політику і є важливими віхами дипломатичної історії Канади.

Підсумковий документ містить чотири розділи: «дипломатія», «оборона», «розвиток», і «торгівля». Перша особливість полягає у тому, що вперше цей документ є інтегральним, його готували чотири відомства МЗС, МО, Агентство з розвитку і міністерство міжнародної торгівлі. Тоді як раніше його готувало переважно МЗС (раніше Білі книги з оборони – МО).

Друга – що у документі простежується дві тенденції: реалістична і романтична. «Реалісти» вважають головним завданням ЗП відстоювання національних інтересів, а «романтики» акцентують на поширенні канадських цінностей та ідеалів у світі.

Незважаючи на пишномовну назву, у Білій книзі 2005 року вперше офіційно визнається факт зменшення зовнішньополітичного впливу Канади у світі. Зокрема, мовиться, що «Канада послабила увагу до своєї міжнародної політики... Канада повинна робити набагато більше, якщо хоче зберегти позиції у світі...».

У документі стверджується, що довготермінові цілі зовнішньої політики Канади не піддаються швидким і кон'юнктурним змінам. Тим самим забезпечується спадковість урядового курсу і пріоритетність двох з трьох проголошених цілей – досягнення «економічного процвітання» і «забезпечення безпеки». Що стосується третьої цілі – поширення у світі канадських цінностей і культури, то її місце зайняв «обов'язок захищати». Це найновіша канадська концепція, яка сформульована три-чотири роки тому.

Принциповим моментом є у Білій книзі відмова від статусу держави «середнього рангу», який затвердився за Канадою у післявоєнний період. Натомість автори документа запропонували мало зрозумілу роль «зразкового» чи «глобального» громадянина світу, яка, як стверджується, «трансформує Канаду в модель етичної поведінки для країн світової спільноти».

Нова зовнішня політика Канада характерна і використанням нетрадиційної термінології. Окрім «обов'язку захищати», згадується ще щонайменше чотири види міжнародних «обов'язків»: «відмовляти» терористам і «безвідповідальним країнам» у придбанні зброї масового ураження»; «поважати» фундаментальні права людини; «сприяти» народам країн, що розвиваються, у програмах економічного розвитку; «обов'язок перед майбутнім» (забезпечення стабільного розвитку для прийдешніх поколінь шляхом кращого управління суспільними благами. Зауважимо, що обов'язок «відмовляти» добре кореспондується з американським «обов'язком попереджувати» попадання ядерної зброї у руки держав-парій.

Низка термінів запозичена зі світу комп'ютерів, віртуальних ігор і кіберпростору: «pathfinder states», під яким розуміються регіональні союзники Канади (Польща, ПАР і Республіка Корея), кластери загроз (clusters of threats), збанкрутілі держави і країни з нестабільними режимами (failed and fragile states). Особливо сказано про загальні проблеми, які стоять перед людством (Global commons), до яких у Канаді зараховують екологію, управління океанськими ресурсами, циркумпольарну Арктику, зміна клімату і розвиток «зелених технологій».

Перед канадськими військовими поставлено завдання одночасного ведення «війни в трьох кварталах» за кордоном, під якою розуміється: 1) участь у бойових діях з повстанцями в одній

частині міста; 2) здійснення стабілізаційних і гуманітарних операцій в іншій частині; 3) відновлення зруйнованого в третьому кварталі того ж міста.

Наступна новація полягає у запровадженні в обіг нетрадиційної для Канади класифікації країн і міжнародних проблем за чотирма векторами: 1. глобальні гравці, як нині діючі - це «велика вісімка» – США, ВВ, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Росія, а також ЄС, так і перспективні (Китай, Індія, Бразилія); 2. регіональні союзники; 3. збанкрутілі держави і держави з нестабільними режимирами; 4. субрегіональний підхід.

Окремо у декількох розділах згадується Росія. Канада має інтерес до цієї країни через те, що вона є постійним членом РБ ООН, членом «великої вісімки», в якій головувала у 2006 році, і енергетичним гігантом. Росія також згадується як країна, яка є цікава й перспективна для канадських приватних компаній, які можуть інвестувати кошти у видобуток природних ресурсів, розвиток інфраструктури, промисловості, аграрного сектору та наукоємких галузей. Окремим рядком говориться про те, що, починаючи з 1991 року, Канада надала Росії 225 млн. дол. у вигляді програми офіційної технічної допомоги, в першу чергу – утвердження верховенства закону і захисту прав людини.

Дещо розширимо розповідь про нові підходи Канади стосовно Росії. Ще у червні 2002 року сенатський комітет з закордонних справ парламенту Канади опублікував доповідь під назвою: «Канада, Росія і Україна: вибудовуючи нові відносини».

Канадсько-російські відносини рекомендується розвивати по п'яти напрямках: економіка, безпека, розвиток Півночі, імміграція. В економічній сфері Канаді необхідно домогтись якнайскоріше укладення нової угоди про гарантії канадських капіталовкладень, надходження яких через це гальмується; щодо розв'язання імміграційних проблем необхідно підвищити ефективність роботи канадських консульських служб у Росії; канадський уряд ставить завдання покращити імідж Канади в Росії шляхом розвитку програм у сфері освіти (обмін студентами і підготовка висококваліфікованих спеціалістів по Росії в Канаді).

У Білій книзі міститься інформація про діяльність МЗС, річний бюджет якого становить 1,7 млрд. дол., а число співробітників близько 6 тис. осіб. Канада має посольства і консульства у 113 державах і представництва при восьми міжнародних організаціях.

У рамках нових зовнішньополітичних ініціатив передбачається упродовж наступних п'яти років виділити на потреби оборони 12,8 млрд. дол., на допомогу розвитку – 3,4 млрд. дол. Загалом на модернізацію ЗП Канада планує потратити за п'ятиріччя 20 млрд. дол., хоча експерти оцінюють потреби на це майже вдвічі більше – 35 млрд. дол., тобто щоб за часткою витрат на ці цілі у ВВП Канада зрівнялась з такими дипломатично активними країнами, як Німеччина, Франція і Великобританія.

Проте вибори, які відбулись 23 січня 2006 року, і перемога консервативної партії на чолі з Стівеном Харпером, дає підстави говорити про деякі нові акценти у канадській ЗП. Зокрема, США сподіваються, що Канада приєднається до їхньої НПРО. Харпер також оголосив, що збільшить чисельність збройних сил на 13 тис. осіб і резервістів – на 10 тис. (проти 5 тис. і 3 тис. у програмі лібералів). Новий канадський уряд має надію розв'язати тривалу суперечку з США щодо канадського експорту деревини. Щоправда, новий прем'єр-міністр Канади зарезервував собі запасний хід, якщо не вдасться порозумітись з Вашингтоном, розпочатим переговори про укладення фритредерських угод з країнами АТР (насамперед з Японією) та Індією.

Канада – НАТО: еволюція підходів

Як відомо, Канада була одним із архітекторів Північноатлантичного альянсу у 1948–1949 роках і упродовж його історії підтримувала основні рішення, реалізуючи з більшості міжнародних проблем погоджену політику держав-учасників. Наголосимо на тому, що збереження європейської безпеки відповідало інтересам Канади, яка мала власний досвід участі у Першій і Другій світових війнах (у складі Антанти і антигітлерівської коаліції) і не бажала повторення аналогічних подій. Окрім цього, Оттава керувалася при створенні НАТО низкою інших інтересів: створенням в особі цього військово-політичного союзу противаги впливу США; розширенням економічних зв'язків з Європою; розгортанням співпраці одночасно з обома головними економічними і політичними партнерами – США і Великобританією в рамках однієї військово-політичної організації. Зро-

зуміло, що з плином часу канадська натовська політика зазнала помітної еволюції. Разом з тим, жоден канадський уряд серйозно не розглядав можливості виходу Канади з Альянсу, і, отже, північноатлантичний вектор залишався одним із найважливіших векторів її воєнної політики.

Головною воєнною загрозою в роки «холодної війни» офіційно визнавалась небезпека радянсько-американського ядерного конфлікту, в який Канада була б неминуче втягнута через своє унікальне географічне розташування – «начинка сендвича» між СРСР і США. В цих умовах у правлячих колах Канади склалась впевненість у тому, що національна безпека найкраще буде забезпечена не власним коштом, а через систему колективної безпеки. Канаду, яка не мала претензій на світове домінування, влаштовувала допоміжна роль у військових союзах НАТО і НОРАД, яка оцінювалась як необхідна і достатня умова забезпечення національної безпеки. Установка на колективну безпеку дозволяла Канаді мінімізувати власні військові зусилля, які могли виявитися для неї непосильними, враховуючи величезну територію і кордони, при обмежених людських ресурсах. Загалом ставлення Оттави до НАТО можна відобразити формулою: «виключити критику, залишатися залученими, стримувати витрати, і таким чином забезпечити безпеку країни».

Розпад СРСР і завершення біполярного протистояння виключили цю військову загрозу безпеці Канади. В Білій книзі «Канада у світі» 1995 року уряд вже розглядав національну безпеку у контексті широкого тлумачення терміна «міжнародна безпека», приділяючи особливу увагу таким її аспектам, як масові міграції, етнічні й конфесійні війни, тероризм, виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля. У Білій книзі 1995 року наголошувалось, як і усіх попередніх документах, на значенні НАТО у царині збереження стабільності у світі та Європі. У той же час заявлялось, що поява нових загроз диктує необхідність перегляду завдань і членського складу Північноатлантичного блоку.

Зникнення радянської загрози породило у Канаді надії на зміцнення у діяльності НАТО невоєнних компонентів. Нагадаємо, що при створенні Альянсу делегація Канади була розробником й ініціатором статті II Північноатлантичного договору,

відомої як «канадська», в якій йшлося про необхідність розвитку економічної й політичної співпраці між країнами-членами. Після розпаду біполярної системи міжнародних відносин Канада енергійно просуvalа ідеї взаємодії із країнами Центральної і Східної Європи, працюючи у нових структурах і програмах НАТО – Раді Північноатлантичної співпраці і «Партнерство заради миру». Проте цей потенціал не був достатньо використаний через косовські події 1999 року.

До цього періоду належить поява такого канадського бренду у міжнародному лексиконі, як термін «безпека особистості». Його провідна суть полягає у пріоритеті безпеки особи над безпекою держави. Ця концепція викладена у документі МЗС «Свобода від страху». Канадська зовнішня політика і безпека особистості». Водночас у документі мовилось про можливість застосування сили у конфліктах за межами країни, тобто йшлося про перегляд ключових принципів міжнародного права, закріплених у статті 2 (7) глави I Статуту ООН. Делегації Канади на міжнародних форумах заявляли, що національний суверенітет – не панацея і не щит проти зовнішнього втручання у випадку недотримання безпеки особистості.

Основні положення канадської концепції безпеки особистості перегукувались з принципами стратегічної концепції НАТО, схваленої на квітневому саміті 1999 року.

По-перше, сформулювались нові цілі. Нагадаємо, що першопочатково ця організація створювалась для колективної самооборони одного чи декількох членів у випадку збройного нападу. Згідно з документом 1999 року, вона брала на себе відповідальність за підтримку миру і стабільності у всьому Євроатлантичному регіоні. А це означало, що НАТО ставало структурою, уповноваженою втручатися в конфлікти і кризи за межами території її членів, що і підтвердили косовські, а пізніше афганські події.

По-друге, був значно розширений спектр діяльності. Боротьба з тероризмом, організованою злочиністю, наслідками екологічних катастроф і соціальною нестабільністю також були визнані сферами діяльності НАТО.

По-третє, досвід участі країн НАТО у військових конфліктах показав, що ключовий принцип консенсусу всіх членів при прийнятті рішень не завжди зберігався на практиці.

Якщо повернутися до косовського конфлікту 1999 року, то зазначимо, що рішення Оттави про участь у ньому було прийняте під жорстким тиском США та інших членів НАТО. Канада наполягала тривалий час на політичних методах впливу на С. Мілошевича. Наслідком участі Канади в югославській кризі стало те, що застосування концепції безпеки особистоті за певних обставин можуть відкрито суперечити традиційним установкам канадської зовнішньої політики на мирне розв'язання конфліктів шляхом посередництва і компромісів і не відповідає міжнародному іміджу країни. Уроки косовського конфлікту призвели до того, що активність канадців щодо просування концепції безпеки особистоті на міжнародних форумах відповідно зменшилась.

Терористичний акт 11 вересня 2001 року започаткував нову геополітичну ситуацію і разом з тим перегляд військово-політичних концепцій і принципів втручання в гуманітарні кризи. Канада в веломовній урядовій заяві під назвою «Впливова роль у світі, яка викликає гордість» визнала нову небезпеку з боку держав, які не відбулися. До таких держав були віднесені країни, уряди яких не здатні забезпечити політичну стабільність і безпеку населення. Так само у цій заяві НАТО визнавалось головним центром боротьби з тероризмом. Таким чином декларувався намір провадити бойові дії не тільки за межами території країн-членів НАТО, але й Європи загалом.

Аналогічне бачення зовнішніх загроз (теракти, нестабільність і неспроможність держав, етнічні і прикордонні конфлікти) репрезентована в обороній стратегії уряду С. Харпера «Спочатку Канада», прийнятій у травні 2008 року. Її головними пріоритетами оголошувались оборона канадської території і забезпечення внутрішньої безпеки. З цією метою передбачалось подальше оновлення застарілого військового обладнання, заміна морської патрульної, пошукової і рятувальної авіації, закупівля нових винищувачів-перехоплювачів, модернізація військово-морського флоту. Серед інших першочергових завдань були названі виконання зобов'язань щодо континентальної оборони Північної Америки, а також участь у підтриманні міжнародної безпеки і в гуманітарних місіях. Висловлювалась готовність внесення вкладу в акції, від гуманітарної допомоги до бойових дій по стабілізації ситуації за межами Канади.

Військова складова політики Канади від самого початку діяльності НАТО була незначною, перевага надавалась невійськовим аспектам, посередницьким функціям і пошуку компромісів. До кінця 1960-х років канадська військова присутність в Європі складалася з механізованої бригади в 10 тис. осіб, декількох ескадрилій винищувачів-перехоплювачів і групи ВМС, які охороняли Північну Атлантику. На початку 1970-х років загальна чисельність цього контингенту була скорочена вдвоє, а американські ядерні ракети «Онест Джон» зняті з озброєння.

Зниження військової участі Канади в НАТО продовжувалась і після завершення «холодної війни». Наприкінці 1994 року військова цієї країни були повністю виведені з Європи, що ще більше скоротило можливості Оттави впливати на формування натовської політики. Послаблення інтересу до питань оборони в роки «холодної війни» і після розпаду біполярного світу відбилась на частці військових витрат у ВВП Канади. За цим показником з 1953 року по 1970 рік Канада перемістилась з четвертого на десяте місце. В останні роки вона стабільно займає одне з останніх місць, випереджаючи тільки Бельгію, Люксембург і Ісландію. З 2000 року по 2010 рік цей показник становить лише 1,1–1,2% ВВП (у 1953 році – 8% ВВП). Така ситуація дає підстави для постійної критики на адресу Оттави з боку союзників і власного військового істеблішменту.

Балканські події відкрили нову сторінку у відносинах Канади із атлантичними союзниками. Вперше з часу Другої світової війни канадські збройні сили безпосередньо брали участь у військових діях в Європі. При цьому військова присутність Канади в цій частині планети була фактично відновлена і у кількісному сенсі – наприкінці 1990-х років в Югославії перебувало 4 тис. канадських військовиків, майже стільки ж, скільки було виведено з Європи в 1994 році.

Так само Канада брала участь в афганській операції. У цьому контексті найбільші суперечки викликали три питання: про характер участі в афганській операції, про частку вкладу у Міжнародні сили сприяння безпеці під егідою НАТО (ISAF) і про терміни завершення військових дій. Головна частина канадського бойового складу була сконцентрована в районі найбільшої концентрації талібів – провінції Кандагар. Тільки

підрозділи США, Великобританії і Голландії також дислокувались у неспокійних південних і південно-східних провінціях, які межували з Пакистаном.

Інше спірне питання стосувалося чисельності канадського підрозділу в Афганістані. У жовтні 2009 року у складі ISAF було 34 000 американських вояків, британських – 9 000, канадських – 2 380 і голландських – 2 160 осіб. Війська інших учасників міжнародної коаліції (всього 43 держави) задіяні у більш спокійних районах: Німеччина – 4 365 осіб у північно-західних провінціях Кундуз, Бадахшан і Саманган, Франція – 3 065 осіб у районі Кабула і Італія – близько 2 800 осіб у районі Герата на північному заході.

Третє питання, яке спричинило гострі дебати в НАТО – про терміни завершення операції в Афганістані. Початок виведення військ США запланували на липень 2011 року; Канада – на грудень цього ж року. Оттава планує приділити особливу увагу навчанню афганської армії і поліції, щоб у подальшому вони самі змогли забезпечити безпеку своєї країни. Щоправда, генсек НАТО Фог Расмуссен під час свого візиту в Афганістан у серпні 2009 року вимагав від Канади пролонгувати свою участь в афганській операції. Проте Оттава відмовилась. Хоча експерти вважають, що і після 2011 року в Афганістані залишиться 1500 канадських військовиків, що достатньо для виконання завдань у царині реконструкції і підвищення боєздатності афганської армії.

Проте афганський вектор зовсім не сприяє формулі «стримування витрат», оскільки вони складуть у 2011 році від 8 млрд. дол. (за С.Харпером) до 18 млрд. (за оцінкою співробітника бюджетного відділу парламенту Канади К.Пейджа).

У питанні розширення Альянсу Оттава не зразу підтримала політику «відкритих дверей». У першій половині 1990-х років офіційні особи Канади не раз попереджували, що Альянс не готовий до таких потрясінь, радили не поспішати і належним чином підготуватися та врахувати можливу реакцію Росії. Перш ніж дати свою згоду на прийом нових членів, Канада випробувала інші варіанти взаємодії з ними. В 1991 році прем'єр-міністр Канади Б.Малруні пропонував запровадити асоційоване членство. Проте його ідея була відхилена Великобританією і Францією.

Вичерпавши всі можливості, Канада офіційно схвалила на Мадридській зустрічі НАТО 1997 року план вступу нових членів. З того моменту і особливо після приходу С.Харпера до влади в 2006 році Канада разом з США стає одним з найактивніших прихильників політики «відкритих дверей». Вона першою ратифікувала протоколи про вступ трьох перших східно-європейських країн, проводила для них консультації з проблем співпраці між військовими і цивільними особами, тренінги для офіцерського складу. На відміну від більшості членів блоку, Канада зразу висловила за прийняття до НАТО Грузії та України і вперто це лобювала.

Загалом переважна більшість канадців (80%) підтримують участь своєї країни в НАТО і вважають необхідним використовувати цю організацію для боротьби з тероризмом та іншими новими загрозами світовій безпеці. Лише третина респондентів поділяє думку про те, що дії регіональних військових організацій заважають ООН виконувати свої функції. Все це дає підстави стверджувати, що принцип колективного забезпечення безпеки і приналежність до НАТО залишаться стабільними елементами зовнішньої політики Канади у довгостроковій перспективі.

Участь Канади у регіональній економічній інтеграції: стан та проблеми. Формування континентального енергетичного ринку

У Північній Америці розташований один з найбільших у світі інтегрованих енергетичних ринків, в основі створення якого лежать насамперед природні фактори: наявність у Канаді, США і Мексиці енергетичних ресурсів і географічна близькість цих країн.

Зростання інтересу до Канади, який спостерігається останнім часом, пояснюється тим, що при складанні світового рейтингу країн, які володіють найбільшими енергетичними ресурсами, стали враховувати нетрадиційну так звану «важку» нафту, яку також ще називають синтетичною. Її добувають з бітумоносних пісків. За даними на 2003 рік, за сукупними

запасами традиційної і синтетичної нафти Канада виявилась на другому місці у світі, поступаючись тільки Саудівській Аравії (Росія на 8-му, США – на 11-му місці).

Інша обставина інтересу до Канади в енергетичному сенсі пояснюється тим, що події 11 вересня 2001 року змусили США переглянути свою політику у сфері імпорту енергоносіїв. Адже участь у континентальному енергетичному ринку означає для США зміцнення власної енергетичної безпеки у порівнянні з купівлею нафти та газу у політично нестабільних державах за межами Північної Америки. До того ж, за висновками експертів, нафто- чи газотрубопровід у Північній Америці є менш вразливим до атак терористів, ніж гігантські танкери, які перевозять нафту з Близького Сходу чи з Венесуели.

Нині Канада є великим поставщиком енергоносіїв до США. Займаючи 10-е місце у світі за обсягами видобутку традиційної нафти, Канада продає Штатам понад 60% її видобутку. За рахунок канадської нафти США задовольняють 14,5% своїх імпортованих потреб у нафті і 9% всього внутрішнього попиту. Ще більш сильні позиції Канада займає у виробництві і експорті природного газу. поступаючись за обсягом видобутку газу тільки США і Росії, Канада поставляє у США понад 60% видобутку газу, таким чином забезпечує понад 90% американських потреб в імпортованому газі. Канада експортує також у США приблизно 7% вироблюваної нею електроенергії, забезпечуючи такі великі американські райони, як штат Каліфорнія і м. Нью-Йорк. Також продає Сполученим Штатам у значних обсягах уранову руду і енергетичне вугілля. Загалом, Канада зводить баланс торгівлі з США енергетичною сировиною з великим позитивним сальдо, яке з року у рік демонструє тенденцію до збільшення.

Основна маса канадської нафти перекачується до США по розгалуженій трубопровідній системі, яка одразу будувалась як трансконтинентальна. За свідченням канадської авторитетної газети «Калгарі сан», більша частина канадської енергетичної інфраструктури вже приєднана до американської. Обидві країни пов'язані 35-ма газопроводами, 22-ма нафтопроводами і 51-ю лінією електропередач (ЛЕП).

До цього необхідно додати ще одну немаловажну обставину: 40% всього канадського газу і нафти, які перевозяться з одної

частини Канада до іншої (з заходу, де існує головний нафтогазовидобуток, на схід, де розташовані основні споживачі та центри нафтопереробки), через особливості прикордонного рельєфу перетинають територію США.

Крім цього, сьогодні у США обговорюється проект гігантського газопроводу з Аляски, який у будь-якому випадку проходить через територію Канади.

У рамках НАФТА континентальна енергетична співпраця розвивається на договірно-правовій базі. Декілька років тому, у 2001 році, на зустрічі лідерів країн НАФТА у Квебеку було створено нову важливу структуру – Північноамериканська робоча група з енергетики на рівні міністрів трьох країн.

Перспективи розвитку енергетичного ринку у Північній Америці значною мірою пов'язані з Національним енергетичним планом, оголошеним Дж.Бушем у травні 2001 року. Однією з цілей цього плану названо зменшення залежності США від поставок нафти з країн Близького Сходу. Основний шлях реалізації проекту полягає у поглибленні інтеграції з Канадою та Мексикою. США запропонували укласти континентальний енергетичний пакт, але Канада і Мексика цю пропозицію відхилили, посилаючись на те, що їх влаштовують енергетичні статті угоди НАФТА. Проте неформальна реакція канадського великого бізнесу і низки політиків на цю пропозицію США була позитивна, оскільки пакт забезпечує для Канади гарантований ринок збуту енергоносіїв. При цьому необхідно врахувати що такий гарантований ринок для Канади вкрай є важливим, оскільки провінцій, де відкриті нові запаси нафти і газу, сьогодні 11 з загальних 13 канадських провінцій. Великий канадський бізнес у особі Канадської ради виконавчих директорів взагалі пропонує укласти з США «всеохоплюючий пакт безпеки у галузі природних ресурсів».

Деякі експерти навіть вважають, що укладення угод ФТА і НАФТА було спричинене саме інтересом США до створення континентального енергетичного ринку. Більше того, аналітики енергетичного ринку вважають, що США, які у 1970-х роках переживали як і інші країни, фінансову і енергетичну кризу, завдяки ФТА і НАФТА зберегли свою гегемонію у світі. Варто нагадати, що канадська нафта дешевша, аніж з Перської затоки.

З часу підписання угоди про вільну торгівлю між США, Канадою і Мексикою пройшло майже 13 років, оскільки договір про створення НАФТА набрав чинності у 1994 році. До цього існував договір про ФТА, тобто угода про вільну торгівлю між США і Канадою, яка була підписана 1989 року. Можна цілком підводити підсумки результатів та проблем.

Перший результат, який є найбільш очевидним, це прискорений розвиток двосторонньої торгівлі між Канадою та США, обсяги якої зросли з 1989 року в тричі, а з 1994 року – у двічі. Так само в разі збільшилось сальдо торговельного балансу на користь Канади: з майже 4,5 млрд. дол. у 1989 році до 17 млрд. у 1994 році і до 85 млрд. у 2003 році. У 1989–2003 роках темпи росту канадського експорту товарів та послуг до США становили у середньому 8,3% щорічно (6,9% з 1994 по 2003 роки). Темпи росту імпорту з США до Канади були набагато нижчі і рівнялись 6,5% за вказані 15 років і 4,9% – за десять років.

Другий результат полягає у тому, що частка промислових напівфабрикатів і готових товарів у канадському експорті до США суттєво вища, ніж в експорті до інших країн. Загалом частка США в канадському експорті у 2003 році становила 86%, а у імпорті – 60,6%. Фактично, майже половина (47,6%) канадського промислового виробництва вивозилась у 2003 році до США, тоді як на початку 1990-х років – лише третина (35% у 1992 році). У 2003 році п'ять з 11 галузей канадської промисловості продавали на американському ринку більше своєї продукції, аніж на внутрішньому ринку. А у канадському виробництві транспортного обладнання частка США становила у цьому ж 2003 році три четвертих.

На відміну від торгівлі, ситуація з притоком до Канади американських та інших зарубіжних капіталовкладень не така позитивна. З одного боку, темпи росту двостороннього інвестування навіть перевершили динаміку зростання торгівлі. Так, за період з 1989 по 2002 роки середні темпи росту прямих канадських інвестицій у США становили 10,6% (за період з 1994 по 2002 роки – навіть 12,6%), а прямих американських інвестицій у Канаді – понад 8% (10%). З другого боку, дані статистики засвідчують те, що в останнє десятиріччя Канада стає для США менш значимим інвестиційним партнером. Так, частка

американських інвестицій у Канаді скоротилась з 66% у 1989 році до 64% – у 2002 році. Частка ж канадських інвестицій у США за цей же період навіть суттєво зменшилась – з 63 до 47%. Таким чином, нині Канада є другою державою, після Великобританії, за величиною вкладених американських інвестицій, але сьомим, після Великобританії, Японії, Нідерландів, Німеччини, Франції і Швейцарії, вкладником своїх інвестицій у США.

Перший висновок експертів щодо цієї ситуації такий: угода НАФТА сприяла зменшенню потоків капіталів, які циркулювали між США і Канадою. Це повністю відповідає економічній теорії: після зняття митних бар'єрів американські фірми все менше зацікавлені у розміщенні свого виробництва на території Канади, адже тепер можна напряму постачати канадський ринок через імпорт з США. Така ж аргументація може бути застосована і до канадських ТНК.

Другий – що події 11 вересня 2001 року можуть ще більше понизити привабливість Канади як об'єкта прикладення зарубіжного капіталу, зокрема американського. Причини полягають у тому, що канадський уряд підвищив на кордоні заходи безпеки, що спричинить затримки транспортних вантажів. Відомий принаймні один випадок, коли західнонімецька автомобільна фірма переглянула свій початковий задум побудувати завод у Канаді на користь його розташування у США.

Наслідки для канадської промисловості після вступу Канади до НАФТА:

1. Для 71 галузі канадського народного господарства з 213 галузей зняття митних бар'єрів – у період з 1989 по 1996 рік – обернулось скороченням зайнятості на 15%, обсягів виробництва – на 11% і числа діючих підприємств на 8%. Це така ціна, яку заплатила Канада за адаптацію своєї промисловості до нового безмитного режиму у торгівлі у рамках НАФТА. Щоправда, відбувся перерозподіл ресурсів з малоефективних і низько технологічних галузей на користь високотехнологічних і конкурентоздатних галузей і після 1996 року і зайнятість і обсяги виробництва у промисловості відновились.

2. Відміна митних тарифів привела до росту продуктивності праці у галузях, які найбільше постраждали, на 2,1%, а загалом у канадській промисловості – на 0,6%. В основі зростання

сукупної продуктивності праці лежали дві причини: зміна складу діючих підприємств (ліквідація неефективних і поява нових високоефективних) та підвищення внутрішньозаводської технічної ефективності.

3. Мало місце незначне підвищення оплати праці, в основному у робітників, зайнятих на виробництві, на 0,8% щорічно і на 0,3% загалом по промисловості. Так само зняття митних тарифів не позначилось на заробітках робітників, які зайняті у невиробничих сферах, як і на тривалості робочого дня у виробничих робітників. Таким чином, відбулося зниження розриву у рівнях оплати, хоча і мінімальне, між виробничими і невиробничими робітниками у Канаді.

4. Для більшості галузей із категорії постраждалих від митної лібералізації стало головною причиною зростання товарообігу з США і збільшення частки США у зовнішній торгівлі Канади.

З того часу як десять років тому американський економіст японського походження К.Омае проголосив «кінець національних держав» і початок ери регіональних економік, його ідеї стали досить популярними в Канаді.

Реалізація фритредерських угод ФТА і НАФТА прискорили процес її регіоналізації. Так, у 2001 році всі канадські провінції, окрім Манітоби, більше торгували з США, аніж зі рештою Канади. Річ тут ще і в тім, що канадські провінції (регіони) часто більше різняться одна від одної, ніж від прилеглих до них американських штатів.

Можливо, це буде досить категоричним твердженням, але вважається, що у 1990-х роках регіоналізація канадської економіки набрала нової якості, тобто що замість єдиної національної економіки, зорієнтованої зі сходу на захід, витворились низка транскордонних регіональних економік, які зорієнтовані з півночі на південь. Наслідком послаблення внутрішньоканадських економічних зв'язків по лінії схід-захід стала поява на карті Канади так званих «регіональних держав» (region states). Маються на увазі субнаціональні утворення, які володіють відносно великою економічною потугою як всередині країни, так і за її межами. Такими регіональними державами передовсім вважають провінції Онтаріо та Квебек. Які критерії застосовуються для такого визначення? Їх декілька. Насамперед їхні транс-

портні системи, структура економік і провінційна політика спрямовані не стільки на забезпечення економічного зростання у конкурентоздатності у рамках канадської економіки, скільки на зміцнення інтеграційних зв'язків і підтримання конкурентоздатності у межах всієї Північної Америки. Або ж енергетичні системи Онтаріо і Квебеку утворюють з енергосистемами американського Північного Сходу і Середнього Заходу єдину інфраструктуру. Не дивно, що Квебек у цих умовах створює базу для сепаратизму. Необхідно врахувати, що канадські провінції мають значно ширші повноваження у законодавчій й політичній і адміністративній сферах, аніж, наприклад, землі ФРН. Канада є більш децентралізованою федерацією, ніж Німеччина.

Залишається нез'ясованим питання, чи НАФТА запозичить у майбутньому досвід Європейського Союзу щодо запровадження єдиного валютного та політичного союзу.

Події 11 вересня 2001 року виявилися тим Рубіконом, подолавши який економічна інтеграція між Канадою та США втратила динамізм, притаманний їй у 1990-і роки. Щоправда, з цього приводу існують різні міркування. Одні експерти вважають, що розвиток інтеграції надійно призупинений. Інші – що вектор розвитку інтеграції до цих пір не визначився і що ситуація може повернутися як в один, так і у другий бік. Один із найавторитетніших фахівців у царині діяльності НАФТА американський професор Р.Пастор вважає, що Північна Америка все ще перебуває на роздоріжжі і тут можливі два варіанти подальшого розвитку подій. «Один варіант, найбільш вірогідний, – зазначає він, – полягає у тому, що США ускладнять порядок на кордоні і зроблять важчим його перетин навіть для своїх друзів. Торгівля та інвестиції скоротяться, напруга зростатиме, а численні блага, пов'язані з інтеграцією, почнуть розвіюватися. За альтернативного варіанту, проте, загрози у сфері безпеки слугуватимуть каталізатором для ще глибшої інтеграції. Це спричинить нові структури у контексті забезпечення взаємної безпеки, заохочення торгівлі, підтягування Мексики до економічного рівня своїх сусідів».

Існує ще одна точка зору, яка полягає у тому, що процеси інтеграції у Північній Америці не припинилися і навіть прискорилися, але їхнім двигуном стала не економіка, а безпека.

Довгий час аналітики та громадськість пов'язували прогрес у північноамериканській інтеграції з удосконаленням угоди «Про північноамериканську зону вільної торгівлі» (НАФТА). Ці плани і проекти активізувались після висунення у 2000 році новим президентом Мексики В.Фоксом «Плану 2020», названого з легкої руки журналістів «НАФТА-плюс». Незважаючи на те, що план Фокса не був схвалений Вашингтоном і Оттавою, ця назва прижилася і під нею розуміють будь-які заходи з поглиблення і/чи розширення північноамериканської інтеграції на державно-монополітичному рівні.

Після 11 вересня 2001 року першою спробою у цьому сенсі стали Декларація про «розумний кордон» і План дій щодо її реалізації, підписані з ініціативи Канади. Але вони мали надзвичайний характер і були сфокусовані на безпеці і кордонах. До того ж заплановані у них заходи були зреалізовані упродовж двох-трьох років.

Іншою більш вагомішою спробою, яка була покликана заповнити інтеграційний вакуум, стало заснування Північноамериканського партнерства у сфері безпеки і процвітання (ППП) – амбіційного проекту, який характеризують як одну з важливих зовнішньополітичних ініціатив Дж.Буша у період другого терміну його президенства і яка визначить його спадщину у північноамериканських справах. Це відбулося у 2005 році під час саміту керівників трьох північноамериканських країн – США, Канада і Мексика – у Техасі.

У цьому документі проголошувались три цілі – безпека, економічне процвітання і підвищення якості життя громадян. Визначалися також чотири пріоритетних для співпраці сектори: енергетика, транспорт, фінансові послуги і передові технології (телекомунікаційні послуги і електронна торгівля).

У заяві тодішнього прем'єр-міністра Канади П.Мартіна за результатами саміту 2005 року наголошувалось на практичній спрямованості PPP, а саме партнерство характеризувалося як «дорожня карта». Вносилися ясність і у питання про те, як нова угода співвідноситься з НАФТА: «Партнерство у сфері безпеки і процвітання доповнюють зусилля у рамках НАФТА, яке хоча і є успішним, але потребує того, щоб змусити його працювати ще краще». В інституційному плані структури, які були створені

для реалізації Декларації про «розумний кордон» 2001 року і відповідного Плану дії, були об'єднані зі структурами ППП.

Всеж країнам-членам НАФТА не вдалось уникнути дискусії серед прихильників та опонентів ППП. Разом з тим аналіз новітніх змін дозволяє передбачити, що в Північній Америці відбувається поступовий перехід від так званої «поверхневої» (shallow integration) до «глибокої» (deep|deeper integration) інтеграції. На відміну від свого антипода – «поверхневої» інтеграції, під якою розуміється ліквідація тарифних і деяких нетарифних бар'єрів (наприклад, квот), з якими потоки товарів і капіталів зустрічаються при перетині національних кордонів, «глибока» інтеграція означає можливість гармонізації (уніфікації) напрямків економічної політики між країнами, які прагнуть більш тісного союзу.

Важливість констатації нової якості північноамериканської інтеграції визначається і тим, що низка вчених вбачають зв'язок між «глибокою» інтеграцією як результатом розвитку економічної взаємозалежності і зародженням інтеграції політичної, правда у формі, іншій від тієї, яка спостерігається в Євросоюзі, де вона зазвичай асоціюється з інституалізацією і розвитком наднаціональних основ.

Отже, зі створенням у 2005 році Північноамериканського партнерства у сфері безпеки і процвітання ми спостерігаємо після канадо-американського Автопакта 1965 року, ФТА, НАФТА і Декларації про «розумний кордон» спробу поглибити інтеграцію в інших сферах – військовій, економічній і соціальній.

Зовнішньополітичний курс Канади за уряду С.Харпера

Стівен Харпер обійняв посаду прем'єр-міністра у січні 2006 року після перемоги консервативної партії на парламентських виборах. Незважаючи на те, що зовнішня політика не була серед пріоритетів у передвиборчих обіцянках консерваторів, згодом С.Харпер переглянув ці пріоритети і додав до них активну діяльність на міжнародній арені.

Головне завдання С.Харпера полягало у налагодженні відносин із США, що не намагався зробити Ж.Кретъен (ліберальний прем'єр-міністр Канади у 1993–2003 роках) і що при всьому бажанні не зміг досягти П.Мартін (ліберальний прем'єр-міністр у 2003–2006 роках). Насамперед С.Харпер збільшив чисельність канадських збройних сил і резервістів, підвищив витрати на оборону і безпеку понад те, що планували ліберали у своєму останньому бюджеті, забезпечив пролонгацію канадського військового контингенту в Афганістані спочатку до 2009 року, а потім і до 2011 року, змінив загальну атмосферу відносин із США і особисто з президентом Б.Обамою.

Покращення відносин з головним стратегічним союзником принесло Харперу дивіденди у вигляді урегулювання спору, який тривав п'ять років (з 2001 по 2006 роки), про експорт канадської хвойної деревини на вигідних для Канади умовах (США погодилися повернути канадським виробникам близько 4,3 млрд. дол., утриманих ними у вигляді антидемпінгових і компенсаційних мит) і низки інших примирливих жестів, які послідували з Вашингтона. Зокрема, держсекретар США К.Райс пообіцяла у майбутньому повідомляти Оттаву про факти передачі тих чи тих канадських громадян з подвійним громадянством у руки властей країни їх походження (це відголоски «справи Махера Арара» – канадського громадянина сирійського походження, арештованого як причетного до тероризму в Нью-Йоркському аеропорту і виданого без повідомлення Канади Сирії, де він був підданий катуванням; згодом звинувачення проти нього доведені не були).

Сам Харпер у важливій зовнішньополітичній промові 5 жовтня 2006 року дуже відверто підсумував те, що отримала Канада від нормалізації відносин із США: укладення історичної згоди щодо хвойних пиломатеріалів; краще розуміння Вашингтоном канадської ролі у забезпеченні енергетичної безпеки Північної Америки; вдячність на адресу Канади, висловленої держсекретарем США К.Райс з нагоди п'ятої річниці здійснення терактів 11 вересня 2001 року; відтермінування конгресом запровадження рішення щодо обов'язкової наявності паспортів в американців і канадців, які перетинали сухопутний кордон США. В інтерв'ю газеті «Калгарі хералд» амери-

канський посол у Канаді Д.Уілкінс заявив, що двосторонні відносини переживають ренесанс і що завдяки своїй політиці і особистим контактам з Бушем Харпер зміг досягти дипломатичної гармонії. За оцінкою знавця канадського зовнішньополітичного життя К.Носсала, «канадо-американські відносини зазнали помітних змін. Повністю змінилася їхня атмосфера, а та напруга, яка характеризувала ці відносини з 2001 по 2006 рік, щезла».

Помітні зрушення відбулися у близькосхідній політиці Канади і також у напрямку її зближення з позицією США. Вони, щоправда, розпочалися ще за П.Мартіна і зміцнилися за Харпера. Із усіх керівників західних країн Харпер найбільш однозначно і безкомпромісно висловив підтримку Ізраїлю під час бомбардувань Лівану у відповідь на викрадення і вбивство солдатів ізраїльської армії бойовиками руху «Хезболлах», які базувалися на півдні Лівану. В інтерв'ю, даному на борту літака, що летів на саміт «великої сімки» в Санкт-Петербург влітку 2006 року, канадський прем'єр-міністр назвав ці бомбардування «зваженою відповіддю» і, незважаючи на критику, яка за цим послідувала, у подальшому не відмовився від своїх слів. Крім цього, Харпер виявився єдиним канадським прем'єр-міністром, який не захотів зустрітися з керівництвом Національної ради з канадо-арабських відносин, і, навпаки, двічі виступив перед членами єврейської громади Канади. Окрім цього, за консерваторів Канада стала першою країною, що припинила надавати допомогу Палестинській автономії після того, як там у січні 2006 року на парламентських виборах отримав перемогу рух «Хамас», який на Заході вважається терористичною організацією.

Свій перший зарубіжний візит С.Харпер несподівано для багатьох здійснив в Афганістан, де з 2001 року перебуває канадський військовий контингент. Як правило, свої перші зарубіжні візити у повоєнний період канадські прем'єри здійснювали до США. Оглядачі мали можливість, коментуючи відвідини Харпером Афганістану, відзначити вдалість такого вибору: він вразив не тільки канадську громадськість, але і адміністрацію США, яка розцінила його як сигнал того, що Канада розпочинає серйозно ставитися до своїх військових і союзницьких зобов'язань.

До того ж про афганську місію Харпер говорить як про «канадську війну» на противагу лібералам, які прийняли рішення про введення туди військ і які робили акцент на те, що дислокація санкціонована ООН і що канадські солдати і офіцери розташовані там з військовиками із двох десятків інших держав.

Спостерігачі звернули увагу на те, що канадський прем'єр-міністр не ставиться з пієтетом до Китаю як світової держави XXI сторіччя. Він інкримінує йому порушення прав людини. Зате з пієтетом ставиться до Японії. Достатньо сказати, що перший міністр закордонних справ в уряді Харпера П.Маккей прийняв посла КНР у Канаді тільки через дев'ять місяців після сформування консервативного кабінету. Приблизно у той же самий час КНР відвідав і перший член його уряду (ним був міністр сільсько-го господарства Ч.Строл). У серпні 2008 року Харпер на відміну від багатьох інших голів держав і урядів навіть не поїхав до Пекіна на відкриття літніх Олімпійських ігор. Це очевидно контрастує з тим значенням, яке традиційно (у всякому випадку з часів П.Трюдо, який насмілився у 1970 році – на півтора роки раніше США – встановити з КНР дипломатичні відносини) надають зв'язкам з Китаєм ліберали. Нагадаємо, що Крет'єн двічі з великим успіхом привозив до Китаю чисельні торговельно-економічні делегації у винайденому ним форматі «Збірна Канади». П.Мартін особливо виділяв так звану групу ВРІК (аббревіатура, складена з перших букв назв Бразилії, Росії, Індії і Китаю), яку вважав найперспективнішою у XXI сторіччі і контакти з якою планував розвивати прискореними темпами.

Слідом за США уряд Харпера швидко визнав терористичною організацією «Тигри звільнення Таміл Елама», чії емісари раніше легально діяли в Канаді, займаючись збором коштів і вербуванням прибічників. А також, незважаючи на санкціоноване лібералами приєднання до Кіотського протоколу (підписаний Канадою у 1997 році, ратифікований у 2002 році), розділило скептицизм США (взагалі вони відмовилися його підписувати) щодо можливості реалізації вказаних там цілей у встановлені терміни через негативний вплив на економічне зростання – чи не перший випадок, коли Канада відмовляється від власних міжнародних зобов'язань. При обговоренні екологічної проблематики на зустрічі «великої сімки» в Японії в липні

2008 року Канада і США виступили єдиним фронтом проти європейських держав і домоглися згоди останніх на те, що взяття промислово розвиненими країнами на себе зобов'язань щодо скорочення викидів парникових газів не буде мати сенсу без підтримки з боку Китаю та Індії.

В унісон з американцями Канада діє і у Латино-Карибській Америці. Напевно, не випадково лінія Харпера на пріоритетний розвиток відносин із сусідами, на зміцнення тилів, узгоджується зі змінами у зовнішній політиці Вашингтона, підтвердженням яких стали березневі (2007 рік) відвідини Буша п'ятьох лояльних країн регіону. Вашингтон врахував уроки минулого, коли після 11 вересня 2001 року він ослабив увагу до Латино-Карибської Америки і зіткнувся з приходом до влади там низки політиків, які сповідували ліві і відверто антиамериканські погляди. Виявилось, що корисніше (і дешевше) надавати цим країнам допомогу і підтримувати з ними нормальні взаємини, ніж пожинати плоди своєї власної неухаги.

Поїздка Харпера, яка відбулася влітку 2007 року, мала на меті відвідини чотирьох країн, одна з яких – Колумбія – співпала з маршрутом американського президента Дж.Буша. Окрім Колумбії, голова уряду Канади відвідав Чилі, де брав участь в урочистостях з нагоди 10-річного ювілею двосторонньої канадо-чилійської Угоди про вільну торгівлю, Барбадос – важливий офшор з високою концентрацією прямих канадських капіталовкладень, і Гаїті – своєрідний полігон для апробації нових канадських технологій з експорту демократії і «гарного управління».

Оттава наслідує Вашингтон ще в одному питанні – в укладенні двосторонніх (і багатосторонніх) угод про вільну торгівлю. Уряд консерваторів розпочав переговори у цьому контексті з Колумбією, Перу, країнами Карибської спільноти і Домініканською Республікою, і продовжив їх з четвіркою центральноамериканських країн – Сальвадором, Гватемалою, Гондурасом і Нікарагуа.

Нюанси спостерігаються і у тлумаченні консерваторами терміна «мультилатералізм». Якщо ліберали відверто пишались членством Канади практично у всіх значимих міжнародних і регіональних організаціях, а також елітних клубах, то консерватори віддають перевагу і говорять про свою зацікавленість

участі вже не у всіх підряд співтовариствах, а лише в «ефективних багатосторонніх організаціях».

Загалом Харпер демонструє персоніфіковану зовнішню політику, атрибутом якої є наполегливість, навіть агресивність. Дехто пише про його «принциповий підхід». На відміну від лібералів, які вважали миротворчість майже головним призначенням канадських збройних сил, лідер консерваторів робить акцент на «бойову складову» канадського контингенту в Афганістані. А замість обтічних формулювань і розмов про цінності на перший план виходять чітко прораховані інтереси. Його промови містять такі слова, як «сила, натиск, твердість».

На думку деяких експертів, з моменту обрання С.Харпера канадська зовнішня політика була переорієнтована з соціально-економічної спрямованості на питання оборони і безпеки. Іншими словами, відбувається поворот до так званої «високої політики», під якою розуміється безпека і військово-політичні стосунки між державами (на відміну від «низької політики» – економіки, соціальної сфери, демографії, екології). Звідси випливає логічне продовження – «тверда влада», військова сила необхідні для досягнення зовнішньополітичних цілей. Як заявив сам Харпер у Канадському клубі в Оттаві 6 лютого 2007 року, «Канада потребує сильної зовнішньої політики, визначеної ситуацією, яка склалася після 11 вересня 2001 року, і буде продовжувати нарощувати свою військову потугу, братиме участь у реконструкції Афганістану і боротиметься з рухом «Талібан».

ЛІТЕРАТУРА

І. Великобританія

Великобританія. Епоха реформ // Под ред. Ал.А.Громико. – М.: Изд-во «Весь мир», 2007. – 536 с.

Ананьева Елена. «Брауновское движение» // Международная жизнь. – 2007. – №7/8. – С. 17–28.

Андреев Т. Безопасность Западной Европы и независимые ядерные силы Великобритании и Франции // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №1. – С. 51–61.

Громыко Алексей. Тони Блэр: десять лет во главе Британии // Современная Европа. – 2007. – №2. – С. 5–21.

Громыко Алексей. Россия – Британия: уроки минувшего века // Современная Европа. – 2004. – №4. – С. 56–64.

Грубов Володимир, Свинарченко Валерій. Більше демократії – більше зброї. Воєнна політика Великої Британії у глобальному вимірі // Політика і час. – 2006. – №1. – С. 17–23.

Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.

Капитонова М.К. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990–1997 гг.). – М.: РОССПЭН, 1999. – 144 с.

Яковенко Н. Историчні чинники формування британських підходів до європейської інтеграції у ХХ ст. // Историчний журнал. – 2004. – №3.

Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блера // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №9. – С. 46–54.

Сухоруков А.В. Британское Содружество наций: прошлое и настоящее // Новая и новейшая история. – 2006. – №5. – С. 70–85.

Нариси історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.

Третьяков А. Оборонная политика Великобритании (новый этап) // Современная Европа. – 2005. – №1. – с. 96–106.

Храбан Ігор. «Третій шлях» Великої Британії в європейській політиці // Людина і політика. – 2004. – №2. – С. 112–121.

Ананьева Е. «Момент Мейджора» для Гордона Брауна // Международная жизнь. – 2008. – №7. – С. 17–31.

Капитонова Наталия. Кто вы, мистер Браун? // Современная Европа. – 2007. – №4. – С. 5–18.

Костусьяк А.В. Великобритания и «Общий рынок»: от противостояния к сближению. 1957–1973 годы // Новая и новейшая история. – 2010. – №4. – С. 47–62.

Ананьева Е. Британия в зоне турбулентности // Международная жизнь. – 2010. – №6. – С. 52–63.

Минаев М.В. Америко-британские отношения при правительстве Блэра // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №5. – С. 31–46.

Валуев А.В. «Новая» внешняя политика и дипломатия Великобритании: испытание косовским кризисом (1998–1999 годы) // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена. – 2009. – №118. – С. 280–287.

II. Франція

Арзаканян М.Ц., Ревякин А.В., Уваров П.Ю. История Франции. – М.: Дрофа, 2005. – 474 с.

Смирнов В.П. Франция в XX веке. – М.: Дрофа, 2001. – 352 с.

Франция в поисках новых путей // Под ред. Ю.И.Рубинского. – М.: Изд-во «Весь мир», 2007. – 624 с.

Зуева К. Внешняя политика Франции в эпоху «неоголлизма» // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №1. – С. 70–79.

Вплив франко-американських взаємовідносин на формування військово-політичної стратегії П'ятої республіки Франції // Людина і політика. – 2003. – №5. – с. 23–35.

Лозовицький Олександр. США-Франція-Європа: стратегічне партнерство і конкурентна боротьба в контексті системних суперечностей атлантизму // Людина і політика. – 2003. – №3. – С. 20–29.

Обичкина Е.О. Франция – США: две модели мира // США: Канада: экономика, политика, культура. – 2004. – №7. – с. 23–39.

Стрельцова Я. Проблема «Косово»: позиция Франции // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №3. – С. 42–48.

Федоров С. Европейская политика Н.Саркози // Международная жизнь. – 2008. – №8/9. – С. 39–59.

Зуева К. Французский «евро-атлантический проект» // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №9. – С. 30–39.

Дубинин Ю.В. Россия – Франция: геополитический фактор в истории взаимоотношений // Новая и новейшая история. – 2009. – №2. – С. 107–120.

Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николя Саркози // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – №6. – С. 34–48.

Филатова А. Франция – НАТО: что стоит за решением о возврате в военную структуру // Современная Европа. – 2010. – №1. – С. 44–55.

Стрельцова Я. Николя Саркози. Перспективы сотрудничества России – Франции-ЕС // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – №11. – С. 54–61.

Сыромятин А. Ядерная доктрина Франции: сдерживание слабым сильным // Современная Европа. – 2006. – №3. – С. 96–107.

Камінський Є., Фесенко М. Порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обами та Франції Ніколя Саркозі // Зовнішні справи. – 2009. – №3. – С. 22–25.

Федоров С. «Перестройка» Саркози // Международная жизнь. – 2010. – №2. – С. 105–120.

III. ФРН

Германия. Вызовы XXI века / Под ред. В.Б.Белова. – М.: Весь мир, 2009. – 792 с.

История Германии: учебное пособие: в 3 т. / Под общ. Ред. Б.Бонвеца, Ю.В.Галактионова. – М.: КДУ, 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века. – 672 с.; Т. 3: Документы и материалы. – 592 с.

Павлов Н.В. Внешняя политика ФРГ в постбиполярном мире. – М.: Наука, 2005. – 410 с.

Давлетшина Д.К. Политика ФРГ в Европейском Союзе: Учебное пособие. – М.: Изд-во «МГИМО-Университет», 2006. – 152 с.

Аденауэр Конрад. Поездка в Москву // Журналист. – 1991. – №2.
Ахтамазян А.А. Федеративная Республика Германия в конце XX в. // Новая и новейшая история. – 1999. – №4.

-
- Вяткин Кирилл. Гельмут Коль // Диалог. – 1991. – №46.
- Петелин Б.В. Конрад Аденауэр: патриарх германской политики // Новая и новейшая история. – 2006. – №3.
- Заболотный В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец XX – начало XXI века: Учебное пособие для студентов. – М., 2004.
- Как принималось решение о возведении берлинской стены // Новая и новейшая история. – 1999. – №2.
- Кривонос Роман. Німеччина після виборів 1998 р.: проблеми і перспективи // Людина і політика. – 1999. – №1.
- Кудряченко А. Об'єднана Німеччина: нові геополітичні виміри // Віче. – 2003. – №8.
- Максимычев И. Конец Берлинской стены // Международная жизнь. – 1991. – №2.
- Максимычев И. Крушение. Реквием по ГДР.
- Модров Х. Взлет и падение. – М., 1993.
- Семиряга М.И. Как мы управляли Германией. – М., 1995.
- Наринский М.М. Берлинский кризис (1948–1949 гг.). Новые документы из российских архивов // Новая и новейшая история. – 1995. – №3.
- Орлов Б.С. Политический портрет Герхарда Шредера. – М., 1999.
- Орлова М.И. Вилли Брандт – канцлер ФРГ // Весник МГУ. Серия 8. История. – 1995. – №3.
- Павлов Н. Внешняя политика Берлинской республики: новый «германский путь»? // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №2.
- Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, режимов и их исследование. – М., 1996.
- Фурман А. О чем мечтают канцлеры? – К., 1990.
- Тиммерманн Х. Германо-российские отношения в европейском контексте // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №3.
- Соколов С.В. США и Германия на пороге нового столетия // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2000. – №8.
- Мютцених Р. Германия: первые шаги «большой коалиции» // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №5.
- Кокеев А. О соотношении атлантизма и европеизма во внешней политике ФРГ // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №7. – С. 21–27.

Эрлер Г. Внешняя политика и политика безопасности Германии после войны в Косово // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2000. – №1. – С. 82–88.

Павлов Н. Германия: que vadis? // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2006. – №3. – С. 31–40.

Погорельская С. Некоторые аспекты европейской политики объединенной Германии // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2000. – №1. – С. 89–95.

Томберг И. Проект Северо-Европейского газопровода в геополитическом контексте // *Международная жизнь*. – 2006. – №1/2. – С. 216–224.

Иорданская Э. Расширение ЕС на восток: позиции Германии // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2002. – №2. – С. 67–74.

Зовнішня політика України – 2008: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. – К., 2009 – 336 с.

Павлов Н. Берлин-Москва: стратегия «нового реализма» // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2004. – №9. – С. 57–69.

Тимошенкова Е. «Большая коалиция» в Германии // *Современная Европа*. – 2009. – №1. – С. 41–54.

Белов В. Россия – Германия: партнерство во имя модернизации // *Международная жизнь*. – 2010. – №7. – С. 75–88.

Ватлин А.Ю. Германия в 2000–2010 годах // *Новая и новейшая история*. – 2010. – №6. – С. 18–39.

Синдеев А.А. Двусторонние отношения США и ФРГ: из прошлого в будущее // *США-Канада: экономика, политика, культура*. – 2010. – №10. – С. 73–82.

IV. Италия

Заболотный В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец XX – начало XXI века: Учебное пособие для студентов. – М., 2004.

Кин Ц.И. Три трагедии (Альдо Моро, Энрико Берлингуэр, Бригате Росссе) // *Вопросы философии*. – 1990. – №1.

Комолова Н.П. Новейшая история Италии: Пособие для учителей. – М., 1970.

Левин И.Б. Судьба и уроки исторического компромисса // *Политическое исследование*. – 1991. – №3.

Левин И.Б. О реформе избирательной системы в Италии // *Политическое исследование*. – 1993. – №3.

Примуш М. Через тюрми до влади. Італійська партійно-політична система в період між Першою та Другою республіками // Політика і час. – 2001. – №5.

Тоталітаризм в Європе ХХ века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. – М., 1996.

Барабанов О.Н. Италия после холодной войны: от «средней державы» к «миру протагонистов». – М., 2002.

Барабанов О. Внешняя политика Италии на современном этапе // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №10. – С. 82–89.

Левин И. Италия: пейзаж после битвы // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №12.

Арбатова Н. Европеизм и атлантизм как две опоры внешней политики Италии // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – №3. – С. 28–38.

Мешков А. Российско-итальянские отношения (Аномалия или пример для подражания?) // Современная Европа – 2007. – №11. – С. 3–11.

V. Іспанія

Волкова Г.И., Дементьев А.В. Политическая история Испании ХХ века. – М.: Высшая школа, 2005.

Іваницька О.П. Франко-каудильйо Іспанії. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006.

Іваницька О.П. Альфонсо ХІІІ – король парадоксів. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006.

Испания сегодня: состояние и перспективы // Латинская Америка. – 2001. – №3.

Испания. Анфас и профиль / Под ред. В.Л.Верникова. – М.: Весь мир, 2007.

Испания в начале ХХІ века: Учебное пособие / отв. ред. С.М.Хенкин. – М., 2006.

Испания: траектория модернизации на исходе двадцатого века. – М.: ИЛА РАН, 2006.

Заболотный В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец ХХ – начало ХХІ века: Учебное пособие для студентов. – М., 2004.

Кулешова В.В. Фелипе Гонсалес // Вопросы истории. – 1991. – №6.

Председатель правительства Испании Хосе Мария Аснар // Международная жизнь. – 1997. – №2.

Прохоренко И. Традиции и внешняя политика: опыт постановки проблемы (На примере современной Испании) // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – №4. – С. 87–96.

Хавьер Элорса. Российско-испанские отношения: общие цели и перспективы // Современная Европа. – 2006. – №1. – С. 15–30.

Черкасов Е. Испания: политика безопасности и иракский кризис // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №10. – С. 70–81.

Черкасова Е. Поворот во внешней политике Испании: амбиции и границы возможного // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №8. – С. 65–76.

Черкасова Е. Испания между атлантизмом и европеизмом (постфранкистский период) // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №8. – С. 82–88.

Роговицкий Д.А. Правительство Хосе Мариа Аснара и война в Ираке (в контексте эволюции испано-американских отношений) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 2006. – №2. – С. 5–20.

Аникеева Н.Е. Отношения Испании и США в начале XXI века // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2007. – №1. – С. 41–50.

Яковлев П.П. Иbero-американское измерение мировой политики // Латинская Америка. – 2006. – №5. – с. 75–83; №6. – С. 39–46.

Захарова М.В. Мадрид – Вашингтон: курс на сближение // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2003. – №10. – С. 92–102.

Аникеева Н.Е. Испания в конце XX – начале XXI века // Новая и новейшая история. – 2006. – №2. – С. 71–84.

Яковлев П.П. Испания: три десятилетия достижений и перемен // Латинская Америка. – 2005. – №10. – С. 31–36.

Испания на грани веков: круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №4. – С. 60–65.

Сбойко Л. Гибралтарская проблема: история и современность // Обозреватель. – 2008. – №11. – С. 90–96.

VI. Сполучені Штати Америки

Ширяев Б.А. Внешняя политика США: принципы, механизмы, методы. Курс лекций. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2007. – 442 с.

США на рубеже веков. – М.: Наука, 2001. – 496 с.

История Латинской Америки: Вторая половина XX века / Отв. ред. Е.А.Ларин; Институт всеобщей истории. – М.: Наука, 2004. – 607 с.

Абилов К.А. США и палестинское движение «Хамас» // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №5. – С. 69–79.

Романова З.И. США и Латинская Америка: взаимодействие или противостояние? // Латинская Америка. – 2006. – №3. – С. 21–37.

Клочковский Л.Л. Экономический гегемонизм США и Латинская Америка // Латинская Америка. – 2005. – №11. – С. 4–17.

Трибрат В.В. Содержание и смысл «доктрины Буша» // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №1. – С. 65–79.

Братерский М.В. Вашингтон и новые региональные державы Азии // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2007. – №3. – С. 39–58.

Олсуфьев И.В. США – Индия: не только ядерный фактор // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №11. – С. 63–71.

Носов М.Г. Япония – США: неизменность союза // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №4. – С. 3–18.

Бочаров И.Ф. Современные подходы США к ядерному сдерживанию // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №4. – С. 19–31.

Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. – К.: ППП, 2004. – 252 с.

Баталов Э.Я., Кременюк В.А. Россия и США: соперники или соратники? Об опыте недавнего прошлого и возможных перспективах на будущее // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2002. – №6. – С. 19–36.

Ознобищев С. Россия и США. Возможен ли откат к «холодному миру» // Международная жизнь. – 2004. – №6. – С. 100–110.

Давыдов Ю.П. Россия, США и интегрирующаяся Европа // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2002. – №11. – С. 3–24.

Батюк В.И. Российско-американское партнерство в постби-
полярной системе международных отношений // США-Канада:
экономика, политика, культура. – 2010. – №9. – С. 3–18.

Сушенцов А.А. Эволюция политических приоритетов США
в Ираке // США-Канада: экономика, политика, культура. –
2010. – №7. – С. 53–65.

Захарченко А.М. Близькосхідна стратегія Б.Обами: тра-
диції та інновації в американських підходах до регіону // Нау-
ковий вісник Одеського державного економічного університе-
ту. – 2010. – №11(112). – С. 3–15.

Камінський Є., Фесенко М. Порівняльний аналіз діяльності
президентів США Барака Обами та Франції Ніколя Саркозі //
Зовнішні справи. – 2009. – №3. – С. 22–25.

Дворкин В. Россия и США: перспективы сокращения ядер-
ных вооружений // Мировая экономика и международные от-
ношения. – 2010. – №4. – С. 24–30.

Михеев В. Восточноазиатская «многополярность»: треу-
гольник Россия-Китай-США // Мировая экономика и между-
народные отношения. – 2009. – №1. – С. 17–25.

Самуйлов С.М., Олсуфьев И.В. США – Индия: ядерное парт-
нерство и геополитика // США-Канада: экономика, политика.
– 2010. – №4. – С. 37–55.

Бочаров И.Ф. Глобальная ПРО в контексте ядерной поли-
тики Вашингтона // США-Канада: экономика, политика. –
2010. – №10. – С. 39–54.

Кузнецов И. «Глобальная конвергенция» в контексте внеш-
неполитической стратегии США // Международная жизнь. –
2010. – №4. – С. 28–39.

Головченко В. Індійсько-американське стратегічне партнер-
ство: уроки для України // Зовнішні справи. – 2010. – №1. – С. 42–
45; №2. – С. 14–18.

Приходько О.В. Формирование европейской политики ад-
министрации Обамы // США-Канада: экономика, политика. –
2010. – №10. – С. 23–38.

VII. Канада

Данилов С.Ю. История Канады. – М.: Изд-во «Весь мир»,
2006. – 256 с.

Тишков В.А., Кошелев Л.В. История Канады. – М.: Мысль,
1982. – 268 с.

Комкова Е.Г., Барановский К.Ю. Выборы в Канаде: правые консерваторы у власти // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2006. – №4. – С. 65–76.

Молочков С.Ф. Внешняя политика Канады: факторы, особенности, проблемы // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2000. – №10. – С. 59–75.

Комкова Е.Г. Канадо-американские отношения в поисках новой парадигмы // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – №7. – С. 45–63.

Володин Д.А. Современные вооруженные силы Канады // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – №1. – С. 21–33.

Комкова Е.Г. Белая книга по внешней политике Канады // США-Канада: ЭПК. – 2005. – №8. – С. 67–72.

Володин Д.А. Дебаты в Канаде о противоракетной обороне. // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – №9. – С. 45–58.

Комкова Е.Г. Канада и НАФТА: экономические итоги десятилетия // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – №12. – С. 3–24.

Комкова Е.Г. Канадская политика в отношении России: корректировка курса // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2003. – №3. – С. 67–71.

Федуняк С.Г. Концепція «середньої держави» у зовнішній політиці Канади // Український історичний журнал. – 1995. – №5. – С. 72–78.

Израелян Е.В. Канада – НАТО: эволюция подходов // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – №4. – С. 3–17.

Володин Д. Военная политика Канады начала XXI века // Международная жизнь. – 2008. – №4. – С. 134–146.

Евтихевич Н.С. Традиции канадской внешней политики // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2009. – №9. – С. 73–80.

Комкова Е.Г. Внешнеполитический курс Канады при правительстве С.Харпера // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. – №11. – С. 21–36.

Израелян Е.В. Канада – НАТО: эволюция подходов // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – №4. – С. 3–17.

Навчальне видання

Іваницька Ольга Павлівна

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ
У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД
(1990-і – 2000-і роки)**

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск Кальченко Н.

Підписано до друку 10.12.2011
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ScolBookAC. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 42. Обл.-вид. арк. 45
Наклад 500 прим. Зам. № 11455

ТОВ «Видавничий Дім «Слово»
04071, м. Київ, вул. Олегівська, 36, оф. 310
Свідоцтво про реєстрацію №1289 від 20.03.2003
Тел. 463-64-06, тел./факс 462-48-63
E-mail: vd_slovo@ukr.net

Віддруковано з готових позитивів
на ДП «Державна картографічна фабрика»
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19
Тел.: (0432) 51-33-77, 51-32-91
E-mail: dkf@vn.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 869 від 26.03.2002 р.